MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNELME.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVITETT KIADÁSA.

NEGYEDIK KÖTET.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1871.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME.

NEGYEDIK KÖTET.

TARTALOM.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A nemzeti szakadás korszaka János és I. Ferdinánd ellenkirályok alatt.

ELSŐ FEJEZET.

Az ellenkirályok trónfoglalása.

I. Miért epochalis a mohácsi ütközet? Bár Magyarország az egész kereszténységet s különösen Németországot is védte, ez által nem segítették. Ferdinánd főherczeg is több erélyt fejtett ki a megürült trón elfoglalásában, mint elébb megsegítésében. A magyarok megnyerésére tett lépései. Szapolyay működései a királyság megszerzésében Mária királynénál, a tokaji gyülésen. Mária tiltakozásai. A székesfehérvári gyülés; Szapolyay királylyá választatása. A rendek végzései. János király követküldései Lengyelországba, Velenczébe, Rómába, Párisba.

II. Ferdinánd nem hallgatván erőszakot javasló német tanácsosaira, igéretekkel, vesztegetésekkel ügyekszik elnyerni a királyságot. Frangepán Kristóf és Erdődy Simon Jánoshoz szegődik; de más 13 úrral Ferdinánd szerződést köt, melyben az ország jogait biztosítja. A pozsonyi országgyülés őt királynak választja. Horvátország is őt, de Tótország Jánost ismeri el királyául. Ferdinánd Perényi koronaőrt magához édesgeti; az országot jogai függetlensége iránt ismét biztosítja; bejöttéig helytartóvá Mária királynét rendeli. Czerni Jován.

III. Jánosnak hívei háborút tanácsolnak Ferdinánd ellen; de ő a külfejedelmek elismerésében s erkölcsi támogatásában bízik. Jozefics püspök követségi járata Velenczében, Rómában, Párisban. I. Ferencz franczia király viszonkövetsége. A bajor herczegek is János mellett nyilatkoznak. János első érintkezései a törökkel; követsége a birodalmi gyülésbe Ferdinánd által elfogatik s visszautasíttatik. János 1527-ben Budán országgyülést tart, mely ellenmond Ferdinánd királyságának, s más végzéseket alkot. Zsigmond király

közbenjárása az ellenkirályok közt; de az olmützi békekisérlet sükeretlen. János Laszkó Jeromost egy szövetség tervével Párisba küldi. Rincon franczia követ Budára érkezik. Ferdinánd a moldvai vajdát és Czerni Jovánt János ellen lázítja; de emez, elébb győztes, utóbb Czibaktól megveretik és megöletik. Ferdinánd maga is sereggel jő az országba, s több várost, magát Budát is elfoglalja a Tokajhoz vonúlt Jánostól. Ez Salm Miklóstól megveretvén, a Tiszán is átkel s hűségre inti az országot. De Ferdinánd, miután Frangepán Kristóf elesett, mind többeket a maga részére von, s.a Perényitől átadott szent koronát a maga és neje fejére téteti, Jánost a haza ellenségének kiáltja ki. János, a nemességtől elhagyatván, Erdélybe vonúl, Laszkó Jeromost Szulejmán segedelméért Konstantinápolyba küldi. Ferdinánd erre Budán gyülést tart, a törökhöz maga is követséget indít és segély végett Németországba távozik, Katzianert elébb János ellen indítván. Ez miután Bodó Ferenczet is elvesztette, Szina mellett újabban megveretik s Lengyelországba menekül.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ellenkirályok harczai.

I. Laszkó sikerrel jár el Konstantinápolyban és szövetséget köt a szultánnal; Ferdinánd követei ellenben elutasíttatnak. János Statileo püspök által a franczia királylyal is szövetséget köt, s Utyeszenich Frater György által híveit előkészítvén, az országba visszajő, a ferdinándiakat Kassánál megveri s Lippára megy téli szállásra. A háború a télen és tavaszon is foly, mindenütt János előnyére. Ferdinánd a külfejedelmektől sürget segedelmet.

II. Szulejmán 1529-ben az országba jő; Mohácson Jánossal találkozik; Budát megveszi, Visegrádot a koronával elfoglalja; Bécset süker nélkül vívja s kitakarodik. Ferdinánd ezután újra harczot kezd Jánossal. Várday érsek a békén müködik. Hoberdanacz, Jánost meggyilkolni szándékozik, de elfogatik. Ferdinánd külsegélyt nem kapván, Konstantinápolyban újra békét kér s Jánossal is egyezkedni akar. Ben a pártfelek még elkeseredve vívnak egymás ellen. János egy török basát szólít be segélyül; de azt, mivel kiméletlenül dúl, visszaküldi. Ferdinánd erre Budát vívatja, de süker nélkül. A pozeni békekisérlet is eredménytelen marad, bár a békét mind a két fél igen óhajtja. Egy évi fegyverszünet köttetik tehát. Ez alatt maguk az urak is több tanácskozmányt tartanak vala Babocsán, Bélaváron, Veszprémben. Perényi nagyravágyó tervei. Ferdinánd Nogarolát újabban követül küldi Konstantinápolyba; Jánost pedig felszólítja, bízza ügyét a császár békebiróságára. János ellenben a lengyel király közbenjárása mellett kivánja az újabb egyezkedést. Egyik sem jöhetvén létre, Nádasdy Zákányban több urakkal tanácskozván, Kenesén kiván tartatni egy pártatlan országgyülést. Ide még a császár és Ferdinánd is küld követet; de János a maga híveit a megjelenéstő

elteltja, s így a gyülés eredménytelen marad, s az onnan kihirdetett berenhidai gyülés sem jön létre. János Verancsics által a pápa békebiróságát kéri ki, ki azonban a császárra utal. E békekisérletek közt híre jön, hogy Szulejmán újabban hadjáratra indul.

III. Szulejmán hadjáratának czélja, Károly császárrral megütközni. Kőszeg hősies védelme a törököt megállítja, ki, mivel a császárt ütközetre hajlandónak nem látja, visszavonúl. Gritti áruló tervei. A Bécs mellett összegyült nagy had szétoszlása Ferdinándot s a magyarokat majdnem kétségbeejti. Gritti zsarnoksága.

IV. A jánospárti urak e miatt egyezkedni akarnak Ferdinánddal; Megyeren fegyverszünet köttetik s Pozsonyban békeértekezlet tartatik. Ennek folytában Záray fia azon hírrel jő meg a Portáról, hogy Szulejmán Ferdinándnak békét ad s őt az ország felének birtokában hagyja, ha hódolata jeléül Esztergom kulcsait megküldi. Bécsben a magyar urak ellenzése daczára is örömmel fogadják az ajánlatot, és Sceppert Esztergom kulcsaival Konstantinápolyba küldik. Scepper eljárása. Ibrahim és Gritti fondorlatai. Ferdinánd párthíveinek aggodalmai. Az ellenkirályok kölcsönös csábitásai, hogy a Gritti által intézendő osztály idejére pártjokat szaporítsák, az erkölcsi elaljasodást nevelik. A magyar urak az ország felosztásában megegyezni nem akarván, Ferdinánd újabb követet küld Konstantinápolyba; de ott már Gritti is megváltoztatta a véleményeket s a követnek tudtul adatik, hogy a szultán az egész országot Jánosnak adja, s a viszályokat Gritti által fogja elintéztetni. Gritti bejötte; szándokai. Czibak megöletése egész Erdélyt ellene lázítja; Medgyesen ostromoltatik s elfogatván megöletik.

V. Gritti halála Ferdinándnak új reményeket nyujt, Jánost nagy veszélybe ejti. Ez mindent reáfordít, hogy Szulejmánt megengesztelje s Ferdinándot egyességre bírja. Ferdinánd kormányával is elégedetlen az ország. A panaszok orvoslata végett országgyülés hirdettetik; ennek végzései. Szulejmán Gritti halála felett nyomozást intéz. Az e végre beküldött Juniszbég ellenséges indulata Jánost arra indítja, hogy Ferdinánddal minden áron megegyezzék. Frangepán és Brodarics e végett a feltételekkel a császárhoz küldetnek, ki a lundeni érseket indítja a béke megkötésére János udvarába. Azonban, mivel Szulejmán Gritti bünös terveiről tudomást vévén, János iránt kiengesztelődött, ez újabb feltételeket ad a lundeni érsek elébe, s azok elfogadtatása végett Frangepán érsek ismét a császárhoz megy. A császár az újabb feltételeket is kész elfogadni; de Ferdinánd, a békealku meghiúsulta miatt boszús, egy részről Konstantinápolyban sürgeti a békét, másról ismét hadakozni kezd Jánossal. Kún Bánfyt megveri; Csécsey Kassát elfoglalja. Ferdinánd Kassa visszavételére hadat küld Fels Lenárt alatt, ki Perényit megveri, Frater Györgyöt megnyomja, Tokajt megveszi s Kassát készül vívni, midőn Katzianernek Eszéknél a törököktől szenvedett veresége Ferdinándot

ismét hajlandóvá teszi a békére. A lundeni érsek és Fels ezt Nagyváradon végre meg is kötik.

VI. Szulejmán moldvai hadjárata által János magát is fenyegetve érezvén, országában nagy hadi készületet tesz, kün segélyt keres az ellentállásra. De a szultán csak a fenyegetésnél marad s adót kiván. János azt megadja; de a veszély miatt ingadozni kezd a török és német között. Menyekzője Izabellával. A nagyváradi békét Ferdinánd sürgetéseire sem hirdeti ki.

VII. A kedélyek forrongása. A reformatio hatása a fejedelmi tekintély meggyöngítésére. Terjedése a köztársasági vágyaknak s azon eszmének, hogy a népek maguk kössenek szerződést a törökkel s ben népies kormányt alkossanak. Az örökös tartományokban lappangó liga átterjed Magyarországra és Erdélyre is. A mozgalmaknak emitt kell vala megkezdetni Majláth vajda által, ki a Frater György ellen ápolt gyülölettel minden pártot egyesít maga körül. Majláth fondorlatai a czél végrehajtására a töröknél s Ferdinándnál. A marosvásárhelyi gyülés. János a fondorlatok nyomába jut, Erdélyben terem s a készülő lázadást elnyomja; de mialatt Majláthot Fogarasban ostromoltatja, fia születésének hírét vévén, meghal.

TIZENHARMADIK KÖNYV.

A török hódoltatás és német befolyás országot és nemzetet veszélyeztető korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

I. Ferdinánd magánuralkodása. 1540—1564.

I. Frater György, a királyfi gyámja, az országot gyámfiának határozza megőrzeni. Intézkedései Erdély lecsöndesítésére. A magyar urak pártokra szakadnak; néhányan Ferdinándra akarják szállítani az országot, ha őket biztosítja, hogy azt a török ellen megvédheti. Frater György tehát Budára megy s a rendeket a királyfi hűségére esküdteti. Ferdinánd egy részről Konstsntinápolyban sürgeti az egész ország birtokát, más részről Izabellát ügyekszik rávenni, hogy a nagyváradi békekötés értelmében Budát kezére ereszsze; e végett elébb Felset, utóbb Roggendorfot annak vívására küldi. Frater György azonban a fővárost mind csel, mind fegyver ellen megvédi. Roggendorf nagy veszteséggel vonúl el Buda alól. Szulejmán Ó-Budánál tábort ütvén a királyfit anyjával s gyámjaival Lippára küldi, Budát s vidékét a Tiszáig török birtoknak nyilatkoztatja; Verbőczyt Budán főbiróul hagyja, Majláth Istvánt s Török Bálintot Konstantinápolyba fogságra viteti.

II. Buda elfoglalásának híre Németországot segélynyujtásra, a magyar urakat egyesülésre, Frater Györgyöt arra ösztönzi, hogy Ferdinánddal szerződést kössön Erdély s a Tisza vidékének átadása iránt; de a végrehajtást Ferdinánd készületeitől feltételezi. Ferdinánd tehát, mind ben, mind a német birodalomban erőt gyűjt; de a reményeket a német had gyávasága s a vezér, brandenburgi Joachim, tehetetlensége meghiúsítja. A magyarokat ennél még inkább boszantja Perényi elfogatása. Frater György a történtek után a török iránt ismét hűséget színlel, s végkép lemond a gyalui szerződés végrehajtásáról. A franczia Szulejmánt újabb hadjáratra ösztönzi; Ferdinánd azonban s a magyar rendek is hasztalan sürgetik a németeket segély nyujtására. A török tehát Valpót, Siklóst, Pécset, Esztergomot, Tatát, Fehérvárt megveszi. Az e miatt majdnem kétségbeesett magyarokat Ferdinánd avval biztatja, hogy a jövő évben a császár maga intézend háborút a török ellen. A magyarok e reményben erősen készülnek a hadjáratra; de a németek arra most sem hajlandók. Nehogy a magyarok bizodalmokat e miatt végkép elveszítsék, a császár 1545-re igéri a hadjáratot; de ő inkább a protestansok, mint a törökök ellen akarván harczolni, Ferdinándot arra bírja, hogy a törökhöz titkon békekövetséget küldjön. A magyarok magukat megcsalatva látván, a nagyszombati gyülésen szitkozódva kelnek ki a császár ellen; sokan a törökkel külön egyezkednek. Ferdinánd ennél fogva nagyon sürgeti a békét Szulejmánnál. A Pozsonyban összegyült rendek a király benlakását szorgalmazzák, a törökkel megkötött békét pedig nagy elégedetlenséggel fogadják. Perényi megszabadul. Ferdinánd a Mária királyné hitbérét magához váltja; az 1548-ki országgyülésen a protestánsok ellen erélyes törvényeket kiván, de a rendek abban ellenkeznek.

III. Frater György, tapasztalván, hogy az országot Zsigmond János alatt nem egyesítheti, véglegesen elhatározza magát, hogy azt Ferdinánd alatt egyesítse. E végett Nyírbátorban szerződést köt Ferdinánd biztosaival, mely szerint Izabellának Oppeln és Ratibor adassék Erdélyért kárpótlásul. De Izabella és Petrovics őt a töröknél elárulják, s a budai basát és az oláh és moldvai vajdákat ellene behívják. Frater György azonban ezeket legyőzi, Izabellát békére s a szerződés elfogadására kényszeríti, a törököt pedig ravasz politikája által elámítja. Ezután Ferdinándot sürgeti, hogy biztosaival hadat is küldjön be, ha Erdélyt elveszteni nem akarja. Ferdinánd lépései a császárnál kevés sikerre vezetnek. Frater György Erdélyt neki mind e mellett is átadja, mihelyt Castaldo egy sereggel megérkezik. Izabella távozta Kassára. A szultán erről értesülvén Mohamed beglerbéget küldi Erdély elfoglalására; de Frater György ravasz politikája által őt elámítja, s a török Becse, Becskerek, Lippa megvétele után kitakarodik. Castaldo Lippa visszavételére megy s magával menni kényszeríti Frater Györgyöt is, ki ellen ravasz politikája miatt gyanakodik. Pesti Gáspár árulkodásai. Lippa ostroma. Ulomán

basa szabadon bocsátása Castaldot és Pallavicinit még inkább felingerli Frater György ellen. Pallavicini is vádaskodik. Ferdinánd semmi gyanút sem árul el; de még is nagyon tág utasítást ad Castaldónak, melynek folytában ez és Pallavicini a cardinált Alvinczen meggyilkoltatják. A cardinál halálának hatása Erdélyben, Rómában. Ferdinánd azért magára vállalja a felelőséget s magát a pápa által a bűnsúly alól felmenteti.

IV. A következő évben Mohamed beglerbég Temesvár vívására visszatérvén, azt Losonczy István hősies védelme után megveszi. Aldana Lippát gyáván elhagyja. E két várral az egész temesi bánság török kézre jut. Castaldo hadai ez alatt Erdélyben lázongnak és dúlakodnak. Ugyanekkor Ali budai basa Drégelyt a hős Szondy halála után megveszi, s több elhagyott apró várat elfoglal. Ferdinánd ez alatt hasztalan sürget segedelmet a németeknél: Teufel Rézmán kit valahára 10—12 ezer emberrel beküld, megvereti és elfogatja magát. Az ország kétségbeesett, védetlen állapota, midőn Ahmed vezér s a budai basa Szolnokot az őrség árulása miatt megveszi és Egert megszállja. De ezt Dobó István dicsőségesen megvédelmezi. A felső megyék, védelmökről tanácskozandók, Gönczön gyülést tartanak, mitől indíttatva, aztán a király is országgyülést hirdet.

V. Ferdinánd a töröknek ellentállni nem bírván, Verancsics Antalt és Zay Ferenczet békekövetekül a Portára küldi; de a szultán Erdélyt visszaadatni kívánja Izabellának. Ez maga is fondorkodik Petrovicscsal visszatérhetésén, bár Ferdinánd öt mindenkép megnyugtatni ügyekszik. E közben Hamzsabég Füleket csellel megveszi, Bornemisza Poroszlónál megveretik, s mivel Eger megvehetésének módját fölfedezni nem akarja, megöletik. Ferdinánd Busbecket is Verancsics után küldi a béke kieszközlése végett; de Szulejmán háborúval fenyeget, ha Erdély a királyfinak határozott ideig vissza nem adatik. Ferdinánd a császár tanácsát kéri ki, s a szerint cselekedve, időt ügyekszik nyerni. De a Petrovics által felizgatott erdélyiek Izabellát s fiát végre is visszaviszik. Ferdinánd másfelé is el lévén foglalva, Erdélyben Dobót nem segítheti, s ez fogolylyá lesz. A budai basa ezalatt Szigetvárat vívja, de Nádasdy Tamás nádor ügyes mozgalmai öt onnan elvonúlni kényszerítik. A felvidéken Forgách Simon egy ideig szerencsével áll ellen Izabella híveinek; de miután ő Nagyvárad segedelmére sietett, Puchain és Ditrich megveretnek. Szulejmán most Szigetvár lerontását is kívánja a béke díjául. Horvátországban Alapy, Ferhád basát megveri; de Nagyváradot Forgách, éhségtől kényszerítve, átadja Izabellának. De evvel mindinkább elégületlenekké lőnnek az urak, s a franczia követ segélyével Jánost ki akarják venni hatalma alól, mit Izabella többek megöletésével boszúl meg.

VI. Ferdinánd V. Károly halála után császárrá lévén, mivel Németországból segélyt nem nyerhet, a békét Busbeck által erélyesebben sürgeti; de mivel Szulejmán ezt Szigetvár lerontásától föltételezi, a háború már-már

megújulni látszik. Telekessy azonban a Hernád vidékére betört Velicsán béget megveri. A bécsi kormány országgyülésén kivül, puszta rendelettel akar adót szedetni, de az országtanács ellentáll, s Ferdinánd gyülést hirdet. Az alkotmány sérelmének szándoka miatt a rendek nagy zajt emelnek, a német minisztereknek az ország dolgaiba avatkozása ellen erélyesen tiltakoznak. Ferdinánd orvoslatot igér. Busbeck a béke iránt jobb híreket küld. Izabella is oda utasíttatik, hogy Ferdinánddal béküljön meg; de míg ő aztán e felett alkudozik, meghal. János a királyi czím megtagadása miatt nem akar békülni, de serege Hadadnál megveretik. A török béke e közben valahára létre jő. Ferdinánd Miksát utódául akarván elismertetni, Bécsben gyülést tart. Az urak csak előleges választás után akarnak koronázni, s a király országgyülésre kénytelen halasztani kivánata teljesítését. Miksa 1563-ban végre megválasztatik s meg is koronáztatik; de a rendek hangos panaszokra kelnek az alkotmány s törvények mind több sérelmei miatt. Ferdinánd Zsigmond-Jánossal is alkudozik, de siker nélkül.

VII. Az egyházi ügyek állapota Ferdinánd kormányidejében. Ferdinánd halála, végintézete.

MÁSODIK FEJEZET.

Miksa király. 1564—1576.

I. Remények Miksa kormánya iránt. Ő a közóhajtás ellenére békét keres; a Zsigmond-Jánossal kifejlett viszályok következtében mindazáltal háborúba bonyolódik. E miatt maga a török ellen segélyt sürgetendő, Augsburgba megy a birodalmi gyülésre; a Pozsonyba hívott magyar rendekhez öcscsét küldi. A Miksa iránt táplált reményekben megcsalatkozott rendek éles panaszokra fakadnak az egyre növekedő sérelmek miatt. Károly főherczeg csak nagy bajjal képes jó végre vezetni az országgyülést. Az augsburgi német rendek oly feltétel alatt ajánlják meg a segélyt, hogy Magyarország a német birodalomhoz kapcsoltassék: Miksa a kivánatban megegyez s arra nézve közreműködését igéri. — A háború megkezdődvén, Thury György Palotát megvédi, Salm Veszprémet, Tatát megveszi; de a meg nem segített Gyulát Kerecsényi két havi ostrom után feladja. Szulejmán maga Szigetvárat szállja meg, melyet Zrínyi Miklós hősiesen véd, mígnem őrségével együtt elesik. A vívás alatt Szulejmán is elhal. A nagy német sereg ez alatt Győr s Komárom táján tétlen vesztegel s aztán szétoszlik.

II. A török hatalom Szulejmán utódai alatt hanyatlani kezd. Szelimmel Miksa alkudozni kezd. E közben országgyülést hirdet. A nemzet sérelmei. Miksa a gyülést németül nyitja meg; ingerültség. A király a sérelmeket orvosolni igéri s e végett bizottmányokat nevez ki. Békekövetül ismét Verancsics Antal megy a Portára, ki hosszú alkudozás után végre békét köt. Kine-

vezések. Balassa János és Dobó István a Bocskay György által szítogatott összeesküvés miatt elfogatnak. Parasztlázadás Karácson György alatt. Zsigmond-János Békes Gáspár által Miksával békét köt, s meghal.

III. Erdélyben fejedelemválasztási mozgalmak. Békes Gáspár fondorlatai daczára Báthory István választatik fejedelemmé. Rudolf magyar királylyá választatik s koronáztatik. Lengyelországban Miksa és Báthory vetélytársakul lépnek fel. Miksa fondorlatai Erdélyben Báthory ellen. Ez Békest Fogarasból megszalasztja. Veráncsics halála. Gubecz Máté pórlázadása. Békesértések a török részéről. A lengyel trón újra megürülvén, Miksa és Báthory megint versenyeznek; amaz Erdélyben csinál bajt emennek. De Báthory Békes Gáspárt megveri s pártját vérpatakba fojtja; s aztán a lengyel nemesség többségének pártolása által a lengyel trónt is elfoglalja. Miksa midőn ellene háborút készít, meghal. Egyházi viszonyok.

HARMADIK FEJEZET.

Rudolf országlatának első fele. 1576—1604.

I. Rudolf jelleme, mint kormánytörténetének kulcsa. Magyarországot Erneszt, Horvátországot Károly főherczeg kormányára bízza. A rendek e miatt elégedetlenek s az 1580-diki gyülésen az alkotmánysérelmek miatt hevesen kikelnek, s követelvén, hogy a király személyes jelenléte alatt tartson gyülést, zajlongva szétoszolnak. Erdélyt e közben Báthory Kristóf bölcsen kormányozza, ki azonban, miután fia, Zsigmond utódává választatott, korán elhal. Zsigmond kiskorúsága alatt a tartományt egy tanács kormányozza. A törökök rabló kalandjaikon több ízben megveretnek. Rudolf 1582-ben személyesen megjelen az országgyülésen; de mivel sem a sérelmeket nem orvosolja, sem nádort választatni nem enged, a gyülés zajos. A következő évben is hasonló jelenetek újulnak meg, míg a főrendek kezességet nem vállalnak a királyért. De ez azután sem teljesíti az igéreteket, sőt több év alatt gyülést sem tart. A törökök a béke megújításának daczára megint kalandoznak; dúlásaik s az urak zsarnoksága nyomort hoznak a népre. 1586-ban a kalandok mindinkább háborúvá fajulnak el. A törökök több vereséget szenvednek. Az 1587-ki országgyülés megint sikeretlenül sürgeti a sérelmek megszüntetését.

II. Szinán budai basa veszedelme Szikszó alatt, a törököket egy ideig békében tartja. Erdélyben a jezsuiták nagy bonyodalmakat készítenek. Térítési kisérleteik miatt kiűzetnek. A jezsuiták e miatt Zsigmond fejedelmet reáveszik, hogy a töröktől elhajólván, Rudolffal szövetkezzék, minek nagy hatása van a magyar-török viszonyokra. Bár ugyanis a béke 1591-ben meghosszabbíttatott, Szinán nagyvezér háborúra keres alkalmat, s a kalandokat sürüen kezdi intéztetni. Az 1593-ki országgyülés ezek miatt élesen kikel az

erélytelen kormány ellen, mely a török viszonyokat is mindig a magyarok befolyása nélkül kezelteti. A horvát rendek viszont a zsoldosok irgalmatlan rablásai miatt panaszkodnak.

III. A törökök Sziszeket vívják, de nagy vereséget szenvednek. Murad szultán e miatt nagy hadjáratot határoz. Szinán nagyvezér 1593 őszén egy roppant sereggel jő be, de Sziszek, Veszprém és Palota megvétele után téli szállásra megy vissza. Pálfy Miklós, Zrínyi György, Nádasdy Ferencz és Hardeck ezután Fehérvárat vívják, s a segedelmére jövő budai basát egy véres ütközetben megverik. Hardeck Fehérvár vívását folytatni nem akarván, Pálfy a felvidéki hadakhoz csatlakozik s velök Füleket több apró várakkal megveszi. — 1594-ben Magyarország kormányát Mátyás, Tótországét Miksa főherczegek veszik át. Nógrád, Petrinia, Sziszek a tavaszon megvétetnek. Ezután Mátyás főherczeg Esztergomot szállja meg. A város megvétetik, de a sereg nagy fegyelmetlensége miatt a várral nem boldogulnak. Mátyás a táborban, Kassán és Zágrábban részgyüléseket tartat, melyekben közönséges fegyverrekelés rendeltetik. Szinán, kinek közeledtére Mátyás Győr alá szálla, Tatát és Sz.-Mártont megvévén, Győrt táborolja körül, melyet Hardeck gyalázatosan felad. Ezután Pápát is megveszi, de Komáromot hasztalan víván, kitakarodik.

IV. A következő évben fővezérré a derék Mansfeld Károly neveztetik. Az országgyülés nagy adót vet ki zsoldosok fogadására. Legtöbb reményt kelt Báthory Zsigmond fejedelem. Ő gyóntatójának, Carigli jezsuitának ösztönzéseire a töröktől elhajól s Rudolffal kiván szövetkezni. Az urakat, kik ezt ellenzik s fellázadni akarnak, elfogatja s kivégezteti. A szövetséget Rudolffal megkötvén, s Mária főhgnőt nőül vévén, az oláh s moldvai vajdákkal is szövetkezik s ezeknek segélyt adván, nagy károkat tesz a török hadakban.

V. Mohamed új szultán békét ajánl, mely nem fogadtatik el, Mansfeld Esztergomot vívja, a segélyre menő budai basát megveri; de meghal. A vezérletet Mátyás főherczeg veszi át s Ezztergomot feladásra kényszeríti. Ezután Visegrád is megvétetik. Zsigmond fejedelem a moldvai s havasalföldi vajdákat alattvalóivá teszi; Borbély György által a temesi bánságban előnyösen harczol s több várat megvesz; maga az oláh és moldvai vajdákkal Tergovistyét veszi meg, Szinán nagyvezért a Dunán átkergeti s Gyurgyevót kiostromolja. Mohamed szultán 1596-ban személyesen hadjáratot határoz; Zsigmondot Rudolftól elvonni hasztalan ügyekszik. A magyarok hadi készületei. Pálfy és Schwartzenberg Váczot és Hatvant megveszi. A szultán Egert megszállja s az őrség árulása miatt megveszi. Miksa főherczeg Zsigmond fejedelemmel Miskolcznál egyesül s a szultánnal Mező-Keresztesnél megütközik; az ütközet győzedelem után szerencsétlenül végződik.

VI. Erdély elégedetlensége Zsigmonddal a törökhözi hajlása miatt; az ifjuság Zsigmond fejedelmet, midőn szándékát, a töröktől elszakadni, közzé teszi, lelkesedve támogatja. De ennek kórságos kedélye erre nem méltó. Vi-

szonya nejével. Lemondási szándoka a fejedelemségről. Szerződése Rudolffal. Annak végrehajtása a török hadi készületei miatt elhalasztatik. Miksa főherczeg Pápát megveszi, de Győrt hasztalan vívja. Pálfy és Schwarzenberg 1598-ban annak kapuit egy petárdával beszakasztván, a várat véres viadal után megveszi; Tatát, Veszprémet, Palotát is visszafoglalja; de Budát szintoly sikeretlenül ostromolja, mint a török Nagyváradot. Báthory Endre cardinál Zsigmondot arra ügyekszik indítani, hogy Erdélyt neki engedje át; de Rudolf biztosai ekkoron már a tartományban vannak, s miután a nemzeti vajdát óhajtó Jósika Istvánt utból elteszik, pártját elnémítják. Erdélyt átveszik. De míg Rudolf az annak kormányára szánt Miksa főherczeget beküldeni késik, Bocskay István a tettét már megbánt Zsigmondot Oppelnből visszahozza. De a töröktöli félelem Zsigmondot ismét alkudozásra bírja egy részről Rudolffal, másról Báthory Endre cardinállal, kinek Erdélyt át is adja, s nejétől örökre elválván, Lengyelországba távozik. Ez alatt a háború kevés erővel és sikerrel foly Magyarországon. Pálfy és Nádasdy Buda meglopásával nem boldogulván, Székesfehérvárat lepik meg, de a várat el nem foglalhatják. Pálfy a törökök szállítmányait a hajdúk által elszedeti. Más részről a tatárok dúlakodnak; khánjok békeajánlatot tesz, s miután a nagyvezér megérkezett, tartatik is, de siker nélkül, békealku. Pálfy és Nádasdy ezután több apró várat vesznek meg a dunántúl.

VII. Erdélyben Báthory Endre még a pápa által is hasztalan ügyekszik megengesztelni Rudolfot. Ez Mihály havasalföldi vajdát hatalmazza fel a cardinál-fejedelem megbuktatására. Mihály Erdélybe tör, a székelyeket pártjára nyeri, Endrét megveri s megöli. Ő azóta Erdély urának tartja magát; azt kiméletlenül zsarolja s rabolja, az udvartól pedig kívánja, hogy azt oly feltételek alatt bírhassa, mint Báthory Zsigmond. De ezt sem az udvar, sem az ország nem türi; a nemesség felkel, s Básta Györgytől is támogattaván, a vajdát Miriszlónál megveri s kiüzi. Báthory Zsigmond és Zamojszky őt most saját tartományában is megtámadják s kiverik; Mihály Prágába menekül. — Magyarországban a törökök Nagy-Kanizsát megveszik; mirígyhalál dúl; a pápai vallon őrség fellázad. Rudolf mind mélyebben sülyed kedélykórságába. E miatt Erdélyről sem gondoskodik s az erdélyiek Báthory Zsigmondot ismét behívják; de őt Básta és Mihály vajda Goroszlónál megveri, s Moldvába üzi. Básta az uralomra törekvő Mihályt is orozva megöleti, s a tartományt maga kezdi kormányozni. Magyarországban változó szerencsével foly a török háború: Mátyás főherczeg a nagyvezért Sárrétnél megveri; de utóbb ez szalasztja meg Kanizsa mellől Ferdinánd főherczeget.

VIII. Básta zsarnoksága Erdélyben. Báthory Zsigmond egy párt s a vele megbékélt török segedelmével ismét bemegy; de csakhamar megint lemond a fejedelemségről s Csehországba költözik. Székely Mózes és Bethlen Gábor a temesvári basához menekül. Magyarországban is mind nagyobb az

elégületlenség, szaporodnak a panaszok. Az 1602-ki országgyülés. Illésházy ügye. A török háború folytatása. Fehérvár megint török kézre kerül; de Pest, Adony, Paks, Tolna megszabadul. Á szaporodó törvénytelenségek miatt az 1603-ki országgyülés felette zajos. Követség Rudolfhoz. A török háború menete 1603-ban. Székely Mózes megint beüt Erdélybe; de csatát veszt s megöletik. Újabb kamarai parancs Illésházy ügyében. Istvánfy az itéletet Bécsben kimondani nem akarja. Unverzagt, kamarai elnök Illésházyt elfogatni szándékozik; de ő Lengyelországba menekül. Más törvénytelenségek. A kassai templom a protestansoktól erőhatalommal lefoglaltatik. A kényuralom s ellenreformatio oka a bekövetkezett százados zavargások s felkeléseknek. Az 1604-ki országgyülés; Rudolf önkényes 22-dik czikkelye. — A törökkel békealku tartatik, de eredményre nem vezet. A nagyvezér Esztergomot szállja meg; de Básta Erdélyből kijövén, őt visszavonúlásra kényszeríti. A magyarok ekkor már felkelőben vannak.

TÁRGYMUTATÓ.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A nemzeti szakadás korszaka. János és I. Ferdinánd ellenkirályok alatt. 1526—1540.

ELSŐ FEJEZET.

Az ellenkirályok trónfoglalása.

Lap

I. A mohácsi ütközet következményei 3
Ferdinánd trónra törekvése 5
Szapolyay János, mint trónkereső 10
Szapolyay Székesfehérvárott királylyá választatik 14

II. Ferdinánd ellenműködései 19
Ferdinánd Pozsonyban királylyá kiáltatik 24
A tót- és horvátországi királyválasztások 25
Ferdinánd pártvadászata 27
Cserni Jován 29

III. János követségei a külföldön: Velenczében; 31
„ „ „ Francziaországban; 32
„ „ „ Angolországban; Bajorországban; . 33
„ „ „ A német birodalmi gyülésen . . . 35
A János-pártiak gyülése 36
Zsigmond király közbenjárása 38
Laszkó Jeromos 39

Lap
IV. Ferdinánd hadikészületei 41
Az ellenkirályok harcza 42
Ferdinánd koronázata 47
A megvert János tervei 48
A Ferdinánd-pártiak budai gyülése 50
János Tarnovba fut 52

MÁSODIK FEJEZET.

Az ellenkirályok harczai

I. János szövetsége Szulejmánnal 53
A franczia szövetség 56
Utyeszenics Frater György 57
János hadi készületei 58
Visszatérte Tarnovból 59

II. Szulejmán hadjárata 61
Buda ostroma 64
Ferdinánd újabb harczai Jánossal 66
Békekisérletek 67
Rogendorf Budát vívja 71
A békekisérlet Posenben 72
Egy évi fegyverszünet 74
A babocsai és bélavári gyülés 76
Nogarola követsége a szultánhoz 78
A zákányi gyülés 80
A kenesei gyülés 82
Veráncsics követsége Rómában 83

III. Szulejmán harmadik hadjárata 85
Kőszeg ostroma 87
Gritti fondorlatai 91

IV. Újabb békekisérlet 95
A pozsonyi békealku 98
Záray követsége 99
Scepper követsége Stambulba 101
Scepper újabb követsége 108
Gritti megérkezte 110

Lap
Czibak meggyilkoltatása 111
Lázadás Gritti ellen 113
Gritti megöletése 115

V. Gritti halálának következményei 115
Békealkudozások 118
Kölcsönös vádak a szultánnál 122
János főtanácsa Frater György 124
Békekisérlet Ferdinánddal 125
János követsége a császárhoz, Weze császári követ Jánoshoz megy 127
Ferdinánd békekisérle Konstantinápolyba. Újabb háború az ellenkirályok közt 132
A nagyváradi békekötés 1538-ban 135

VI. János veszélyei a béke miatt 137
János násza Izabellával 140
Az ellenkirályok működése Konstantinápolyban 142

VII. Átalános forrongás 145
Az erdélyi lázadás. Majláth István 149
János végútja Erdélybe 153
János király halála 155

TIZENHARMADIK KÖNYV.

A török hódoltatás és német befolyás országot és nemzetet veszélyeztető korszaka. 1540—1604.

ELSŐ FEJEZET.

I. Ferdinánd király magánuralkodása. 1540—1564.

I. Frater György tervei és czéljai 159
A János-pártiak Magyarországban 161
A kormány berendezése Budán 163
Ferdinánd tervei. Ferdinánd és a török követei Budán 164
Fels Buda ellen küldetik 166
Frater György Erdélyt megbékélteti 169

Lap
Viszály Izabella és Frater György között 170
Izabella békekisérletei 171
Roggendorf Budát ostromolja 172
Némely várbeliek árulása meghiúsúl 174
Roggendorf veszedelme 175
Majláth István török fogsága. Szulejmán Buda alatt 177
Buda török kézre kerül 178
Török Bálint fogsága. Izabella Erdélybe vonúl 179

II. Buda elvesztének hatása 180
Hadjárat Buda ellen 184
Közelégületlenség az ügyek vezetésével 185
Alkudozás Izabellával 187
A pozsonyi országgyülés 188
Szulejmán harmadik hadjárata 190
Esztergom eleste 192
Fehérvár ostroma 192
Fehérvár eleste 194
Bizalmatlanság Ferdinánd iránt 195
A török hódoltatás 197
A császár tétlenségének okai 199
A nagyszombati országgyülés 200
Frater György politikai fondorlata 203
Békealku a törökkel 204
A pozsonyi országgyülés 205
A hódolt részek állapota. Szandzsákságok 206
Újabb békealku a törökkel 207
Elégületlenség a békekötéssel 209
A vallás ügye az országgyülésen 212

III. Frater György állampolitikája 216
Alkudozás Erdély iránt 218
Frater György erőfeszítése a két ország egyesítésében 221
Frater György cselszövényei a török ellen 224
Az egyesség Erdély átadása iránt 227
Izabella távozása Erdélyből 229
Frater György fondorlatai Erdély javára 230
Castaldó és társai gyanúja Frater György ellen 236
Lippa megvétele 239
Castaldó és Pallavicini összeesküvése Frater György ellen . . . 241
Frater György meggyilkoltatása 243

Lap

IV. Török hódoltatások 248
Temesvár eleste 249
Lippa elveszte. Katonai zavargások Erdélyben 251
Szondy hőshalála Drégelyben 252
Ferdinánd hiányos védkészületei 253
Teufel veresége 254
Szolnok eleste 255
Eger ostroma 256
Eger megszabadul 262
A szász Móricz sükeretlen hadjárata 263
A gönczi gyülés 264
A sopronyi gyülés 265

V. Veráncsics követségi járata Stambulba 266
Erdélyi ügyek 267
Izabella visszasovárog Erdélybe 268
Nádasdy Tamás nádorrá választatik 271
Fülek eleste 272
Busbeck és Veráncsics békekövetsége 273
A békekötés akadálya, Erdély birtoka 274
Pozsonyi országgyülés 277
II. János Erdélybe visszavitetik 278
Szigetvár hősies védelme 280
Más vidékek hadi eseményei 282
Erdélyi viszonyok 285

VI. Fegyverszünet a törökkel és békealku 288
Német avatkozás ügyeinkbe 290
Országgyülés. Sérelmek 292
Béketárgyalások a törökkel és Izabellával 294
Békekötés a törökkel 298
Miksa trónöröklése 299
Koronázat 301
Az ország sérelmei 302
Békealku Jánossal 303

VII. Egyházi viszonyok 305
A jezsuiták megtelepítése. A trienti zsinat 309
A protestáns egyházak 311

MÁSODIK FEJEZET.

Miksa király uralkodása. 1564—1576.

Lap

I. Háború Jánossal 316
Török háború 318
Gyula eleste 322
Szulejmán utolsó hadjárata 323
Szigetvár ostroma 324

II. Békealku a törökkel 330
Békekötés a törökkel 336
A jánospártiak titkos terve 338
Pórlázadás 341
Erdélyi ügyek. Békes Gáspár 342

III. Báthory István erdélyi fejedelemmé választatása 344
Rudolf királylyá választatása 346
Békes Gáspár zavargásai 347
A horvát pórlázadás 350
Török rablások 352
Békes Gáspár fondorlatai 353
Békés lázadása 355
Báthory István lengyel király 357
Miksa halála. Egyházi viszonyok 359

HARMADIK FEJEZET.

Rudolf országlásának első fele. 1576—1604.

I. Rudolf egyénisége 363
A horvát végek 367
Országgyülések 368
Erdélyi ügyek 370
Török rabló kalandok 371
Országgyülések 372
Az erőszak alkalmazásának tervezése 376
Az ország sanyarú állapota 381
Kis háború a törökkel 382
Országgyülés 386

Lap

II. A hódoltság nyomora 396
A jezsuiták és Báthory Zsigmond Erdélyben 398
Viszonyok a törökkel 400
Országgyülés 401
Horvát országgyülés 410

III. A 15 éves háború kezdete. Győzelem Sziszeknél 413
A pákozdi győzedelem 414
A felvidéki győzedelmek. Fülek s több más vár megvétele . . . 415
Esztergom ostroma 417
Győr ostroma és eleste 420

IV. Országgyülés 422
Báthory Zsigmond 423
Báthory Zsigmond Rudolfhoz hajól 425
Az ellenzék kiirtása 429
A szövetségi szerződés 432

V. Mansfeld Károly gr. hadjárata 433
Esztergom visszavétele 435
Báthory Zsigmond hadjárata 436
Vácz és Hatvan visszavétele 443
Eger eleste 444
A mezőkeresztesi ütközet 445

VI. Báthory Zsigmond állhatatlansága 447
Lemondása Erdélyről 450
Ez évi hadjárat 453
Győr visszavétele 454
Báthory Endre cardinál 456
Zsigmond Oppelnbe távozik 457
Meg visszatér Erdélybe 458
Erdélyt Báthory Endrére szállítja 460
A török háború folyta 462

VII. Erdély szenvedései 465
Báthory cardinál veszedelme. Mihály vajda igényei 467
Báthory Zsigmond újabb nyugtalankodása 470
Mihály vajda zsarnoksága 471
A török háború Magyarországban 473
Rudolf kórsága 474
Mihály vajda halála 475
A sárréti győzedelem 476

Lap
VIII. Erdély Básta alatt 477
Báthory Zsigmond új mozgalmai 478
Új szerződése Rudolffal. Székely Mózes. Belbajok 479
Illézházy viszályai a kormánynyal 492
A király kormányának viszásságai 483
Székely Mózes fejedelem 486
A kedélyek forrongása 487
Országgyülés 489

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A NEMZETI SZAKADÁS KORSZAKA.

JÁNOS ÉS I. FERDINÁND

ELLENKIRÁLYOK ALATT.

1526–1540.

ELSŐ FEJEZET.

Az ellenkirályok trónfoglalása.

I.

A mohácsi vésznap után szomorúan virradt fel a magyar nemzetre nyilvános életének egy újabb korszaka. Mert ezen ütközet, ha nem is egyedűl mint egy elveszett nagy csata, de mint oly időpont, melytől kezdve történelmünk az előbbitől egészen különböző irányt vett, valóban epochalis eseménynek nevezhető. Volt ugyan a múlt korban ennél már szerencsétlenebb ütközete is a nemzetnek. A mohi ütközet 1241-ben, midőn a győzedelmes mongolok az országot másfél évig tartó pusztítás által, a szó teljes értelmében, rommá dúlták, mind emberéletben, mind javakban hasonlíthatatlanúl nagyobb károkat vont maga után. Az ország csak több év múlva üdűlhetett fel az iszonyú csapás okozta nyomorból; de nemzeti királyai alatt, — kiknek érdeke a nemzetétől külön nem vált, kik, daczára a főhatalom kisebb vagy nagyobb terjedelmű gyakorlata miatt támadt belvitáknak is, csak úgy mint maga a nemzet, mindig az ország javát, független önállását, belső s külső virágzatát tekintették főczéljoknak, — e nemzeti királyai alatt az ország ismét csak felszedte magát, s okulván veszedelmén, még erősebbé, virágzóbbá lett, mint volt annakelőtte. A mohácsi ütközetnek, mint olyannak, közvetlen nem voltak ugyan epochalis következményei; mert bár a király egy hadsereggel, — igaz, a nemesség virágából álló hadsereggel elveszett, de miután a

A mohácsi ütközet következményei.

1526. török egy hónapi pusztítás után kivonúlt, sem az alkotmány, sem a független nemzetiség nem szenvedett csorbát: mindazáltal még is méltán epochalisnak, új korszakot alkotónak nevezhetjük ezen ütközetet. Ettől fogva kezdődtek a nemzet hosszú szenvedései; ennek következtében álltak be ama körülmények, melyek a török hódításoknak később útat nyitottak, s melyekben az ország trónjára egy új fejedelmi ház ült, melynek, mint több más országok s nemzetek uralkodójának, külön érdekeinél fogva, másutt volt nehezkedési pontja . . . .

Magyarország ama véres harczaiban, melyeket egy század óta a török ellen vívott, nem egyedül saját határait, saját nemzeti fenmaradását védelmezte. A magyaroktól számos vereséget szenvedvén, a török több ízben oly szerződés kötésére óhajtá bírni kormányunkat, melynél fogva háborítatlanúl igéré hagyni a magyar birtokot, ha neki megengedtetik, hogy Tót- és Horvátországon keresztül bántatlanúl intézhesse pusztító betöréseit Németországba. A magyar kormány, ezen ajánlatot elfogadva, hosszú időre, talán mindenkorra biztosíthatja vala Magyarországot a török ellen. De nemzetünk, magát mindig a keresztény civilisatio előharczosának, országát a kereszténység védfalának tekintvén, a török ajánlatát állhatatosan visszautasítá, bizton remélvén, hogy a keresztény köztársaság, melynek békéjét, nyugalmát ekként saját testével fedezi, nagyobb veszély idején őt e nemes önfeláldozásában szintén készséggel gyámolítandja.

E segélyt a nemzet különösen Németországtól igényelhető, melynek leginkább vált javára ezen önfeláldozása. Németország császárai s rendei nem is kételkedtek elismerni, hogy a magyar nemzet e vitéz ellentállása által védfalává lett a török barbárság pusztító árja ellen; a császár s a birodalmi rendek több ízben bevallották, hogy ha Magyarország e hosszú harczban megernyed s legyőzetik, az izlám e pusztító árja azonnal elterjedend Németország belse-

jébe [1]). De bár a magyar nemzet e veszélyt Mátyás király óta több ízben elébe terjeszté a német rendeknek, s bár ezek azt, a töröknek Karinthiába, Styriába, Krajnába intézett becsapásai után tényleg is értették s ennek következtében a magyaroknak segélyt sürgető kérelmeit gyüléseiken többször tárgyalva, a segélyt mindannyiszor megigérték; szavokat mindazáltal soha sem váltották be. Miként láttuk, a mohácsi ütközet előtt is mentek Budáról követek Speierbe, sürgetni a birodalom összegyűlt rendeinek segedelmét; de puszta igéreteken túl most sem nyerhettek egyebet [2]). Most pedig, midőn Szulejman I. Ferencz franczia királytól izgatva, miként fentebb láttuk, leginkább azért támadta meg az országot, hogy V. Károly császárt s helytartóját Ferdinándot ez oldalról is foglalkodtassa, bizonyosnak tartván, hogy ezek sógoruknak, húgoknak segedelmére sietendnek [3]), — most kétszeres joggal igényelhette e segedelmet Magyarország. 1526.

Ferdinánd trónra törekvése.

Míg a nemzet a kereszténység ótalmában vérzett, V. Károly császár s I. Ferencz franczia király egymással Olaszország uralmáért küzdének. Ferdinánd főherczeg, a császár birodalmi helytartója, a magyar kormány követeitől segélyre kéretven, nem mulasztá el ugyan, bár a sükerre magának sem vala nagy reménye, támogatni azok kérelmeit; de átalában ő is nagyobb buzgalmat fejtett ki a királya vesztett ország koronájának elnyerésében, mint annak védelmében a veszély idején. Mihelyt szept. 8-kán Inspruckban a szerencsétlen ütközetnek s Lajos király elestének hírét vette, az alsó-ausztriai kormánytanács és Mária özvegy királyné által

[1]) Ld. egyebek közt Miksa császár 1502-ki utasítását a birodalmi rendekhez küldött követe számára e munka III-dik kötetének 284-dik és köv. lapján.

[2]) Ld. Ferdinánd levelét Margit főherczeg asszonyhoz 1526-ki aug. 10 és 15-ről. Hatvani M. Brüss. okmánytár I, 38. köv. — Libr. ration. Engelnél: Monum. Ungar. 200. kövv.

[3]) Ld. Szalay: Adalékok a magy. nemz. történetéhez. 3. kövv. ll.

1526. azonnal mozgásba tett mindent, hogy az ország koronáját, melyre a nagyatyja, Miksa császár és II. Ulászló közt létrejött szerződéseknél, és házasságánál fogva Annával, az elhunyt Lajos nővérével, tartott igényt, magának megszerezze. Erőszakhoz szükség nélkül nyúlni nem akarván, meghagyja a bécsi kormánytanácsnak, küldjön a maga kebeléből az özvegy magyar királynéhoz azonnal két tanácsost, kik vele együtt működjenek: az előkelőbb várakat s városokat az ő, Ferdinánd hűségére esküvel kötelezzék, azokat szintúgy mint az urakat ősi szabadságaik megtartásáról biztosítsák, s a befolyásosabb uraknak, hogy általok a trón elnyerésében buzgón támogattassanak, 40—50 sőt több ezer forintot, hivatalokat s uradalmakat igérjenek jutalmúl [1]). Hasonló czélból írt magának Mária királynénak, kérvén őt, legyen ez ügyben segedelmére, kitől viszont a maga érdekei tekintetében sokkal többet várhat, mint akár a lengyel királytól, akár az erdélyi vajdától. Ferdinánd ugyanis akként vala meggyőződve, hogy Zsigmond király és Szapolyay János vetélytársakúl fognak föllépni ellenében [2]). Majd, hogy mind a magyar-, mind a csehországi rendekkel könnyebb összeköttetésbe léphessen, Inspruckból előbb Linczbe, aztán Bécsbe utazott. Addig is mindazáltal, míg ide érkezvén, ügyeit maga intézhetné, megkérte Máriát, küldene hozzá egy meghitt s ügyes magyar urat, kivel a teendőkről bővebben értekezhessék, kijelentvén hogy, ha a királynénak is úgy látszanék, e tekintetben a művelt ügyes Nádasdy Tamás királyi titkárban, kivel, mint a birodalmi gyülés alatt hozzá küldött követtel Speierben nem rég ismerkedett meg, helyezné bizodalmát [3]). Mária a választásban megegyezett; s

---

[1]) Gévay: Urkunden und Actenstücke zur Geschichte von Ungarn im letzten Drittel des Jahres 1526. 17. kövv. l.

[2]) Gévay: Urkunden und Actenstücke zur Gesch. der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte I, 8.

[3]) Gévay: U. o. I, 21.

azontúl Nádasdy lőn egyike a legmunkásabbaknak Ferdinánd trónra juttatásában. 1526.

Ő mihelyt Linczbe érkezett, a főherczeghez egy névjegyzékét nyujtá be azon egyházi s világi magyar uraknak, kikben ez leginkább bízhatik. E jegyzékben, mely tudomásunkra hozza nagy részét azoknak, kik a mohácsi veszélyt túlélték, a püspökök közől hetet olvasunk: Várday Pál egrit, Erdődy Simon zágrábit, Gosztonyi János erdélyit, Szalaházy Tamás veszprémit, Brodarics István szerémit, Podmaniczky István nyitrait, Országh János váczit; még gyérebbnek látjuk az urak sorait, kik közől Báthory nádoron és Szapolyay vajdán kivül, csak a következőket találjuk följegyezve: Perényi Pétert, Báthory Györgyöt és Endrét, Thurzó Eleket, Batthyány Ferenczet, Bornemisza Jánost, Országh Imrét, Erdődy Pétert, Ernusth Jánost, Tahy Jánost, More Lászlót, Horváth Gáspárt, Bánffy Jánost, és néhány kir. titkárt. De utóbb ezek sem hajlottak mindnyájan Ferdinánd pártjára. Nádasdyt Ferdinánd már szept. 20-kán oly utasítással küldé vissza Pozsonyba, hogy különösen Szalaházy Tamás veszprémi és Brodarics István szerémi püspököket, Bornemisza Jánost és Thurzó Eleket ügyekezzék megnyerni, hogy aztán ezek által mind Báthory nádor, mind a többi urak pártolása iránt biztosíttassék. Meghagyta tovább Nádasdynak, igérje meg nevében az ország mind ezen mind egyéb rendeinek, hogy, ha általok az ország trónjára emeltetik, a nemzetet nemcsak minden jogai és szabadságai élvezetében megtartandja, sőt gyarapítandja, hanem a török ellen is minden erejével megvédendi [1]). Ugyanazon időben Frangepán Kristóf, Blagay, Zrínyi s más horvátországi urakhoz is hasonló tartalmú leveleket küldetett [2]); Szapolyaihoz pedig, kitől nem ok nélkül tartott, hogy igényeinek útját állandja, kit is ezért színlett bizodalom által

[1]) Gévay: Urk. zur Gesch. der Verhält. stb. I, 21.
[2]) U. o. 28.

1526. ügyekezett megnyerni, nemcsak szép szavakkal teljes levelet, hanem Peremartony Mihály tekintélyes bécsi orvos, a vajda gyermekkori barátja személyében követet is küldött, ki őt kikémlelje és a maga örökösödésének pártolására bírja [1]).

Mialatt pedig Ferdinánd részint maga, részint megbíztából a bécsi kormánytanács, e lépéseket tette: Mária özvegy királyné s a mellette levő magyar urak, kivált Báthory István nádor, — ki még e közveszély idejében sem átallott idegen vagyon után nyúlni, midőn Mohácsról menekűlve, a pécsi egyház kincseivel szabadúlni törekvő káptalanbelieket kifosztotta, — és a megbízott Nádasdy Pozsonyban is buzgóan működtek, hogy Ferdinánd útját a magyar trónra egyengessék. Ezek is Szapolyay nagyravágyásában látták a legnagyobb akadályt, mely Ferdinánd igényeinek valósultát megnehezíthetné; mert a vajda pár év óta világosan elárúlta, hogy a trón megürűlése esetében vágyait arra kiterjeszteni szándékozik [2]); sőt legújabban ellenségei, — úgy tartjuk alaptalanúl — még arról is vádolták, hogy e czéljának elérése végett mindjárt a mohácsi ütközet után érintkezésbe lépett volna a törökkel [3]). Őt ügyekeztek tehát mindenekelőtt, ha még lehetne, jó szerével, bizalomnyilvánítással, tanácsának kikérésével elfordítani minden lépéstől, mely czéljokba ütköznék. A királyné, a vele levő urak tanácsából, már

[1]) U. o. 24. kövv.

[2]) Említi ezt Szerémy emlékiratának több helyén, Guidotto velenczei követ pedig már 1525-ki szept. 3-ról így ír eziránt: „. . . il vayvoda . . . Conte de Sepusio . . aspira alla suprema dignita del regno". Ily formán ír b. Burgio pápai követ is 1525-ki jul. 11-kéről. Pray: Epist. Proc. I. 201.

[3]) Erről vádolja őt Záray, Gévaynál: Zur Gesch. v. Ungarn. — Így b. Burgio is, Gévaynál: Zur Gesch. der Verhält. I, 14. Sőt maga Ferdinánd is a császárhoz és Margit főhgnéhez írt leveleiben. Gévay: Zur Gesch der Verh. I, 16. Hatvani M. Brüsseli Okmánytár I, 45. Ld. erről Jászayt is: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 60. l.

szeptember vége felé hozzá küldé Gerendy Miklós kir. titkárt, majd ismét Horváth Gáspár fő étekfogó-mestert, hogy véleményét kikérjék: mit kelljen e veszélyes körülmények közt mindenekelőtt tenni az ország megmentésére? És midőn a vajda oda nyilatkozott, hogy az országgyülés egybehivását véli az első teendőnek: nem is késett azt a királyné és a nádor október 9-kén kelt meghivó leveleiben november 25-kére Komáromba kihirdetni, a hely szokatlanságát avval indokolván, hogy Buda és Pest az ellenségtől fölégettetett s minden eleségtől megfosztatott [1]). De a királyné már is aggodalommal látta Szapolyay törekvéseit; s hogy őt Magyarországból eltávolítsa, tudtára adván, hogy az országgyülést tanácsa szerint is kihirdette, inti őt, ezt megelőzve, menne Erdélybe s tartana ott is tartományi gyűlést [2]). 1526.

Még buzgóbban folyt e működés a főherczeg s pártfelei részéről, miután Ferdinánd október 10-ke táján Bécsben megérkezett. Nádasdy Tamást azonnal Pozsonyba utasítá, Mária királynét, s igényeinek leghőbb pártolóit Szalaházy püspököt, Thurzó Elek tárnokmestert, és a maga iránt szintoly buzgónak hitt Bornemisza János pozsonyi grófot és budai várnagyot találkozóra meghívni a határszéli Hainburgba. A találkozás a két elsővel október 15-dikén csak ugyan megtörtént; s ott végeztettek el aztán a főherczeg érdekében szükségesnek látszó további lépések, különösen azon módok és eszközök, melyek által a nádort és Brodarics cancellárt, Batthyány Ferencz horvát bánt, Frangepán Kristófot és a többi horvát urakat, valamint az erdélyieket is megnyerni, vagy, ha önként is hajlanak, szorosabban Ferdinánd ügyéhez kapcsolni lehetne. A pénz-, czím-, hivatal- s jószágadományok igéreteiben természetesen nem volt hiány [3]).

[1]) Kovachich: Vest. Comit. 624. kövv.

[2]) Praynál: Ep. Proc. I, 274.

[3]) Ld. ezekről bővebben Jászaynak idézett munkáját a 94. 98. 126. 129. kövv. ll.

1526. E működéseiben nagy előnyére vált Ferdinándnak, hogy őt a cseh korona rendei, daczára a bajor, franczia és lengyel fejedelmek ellenkező törekvéseinek, október 23-kán Csehország királyává választották.

Szapolyay János, mint trónkereső.

Ezalatt Szapolyay János sem maradt tétlen, hogy valahára fejére tétethesse a koronát, melynek igényletére őt szülei már gyermek s ifju korában rászoktatták, mióta pedig a közéletben föllépett, a hizelgők, s az idegen királyokat megúnt, tüzesebb hazafiak közől számosan buzdítgaták. Ő, miután a török kivonúltáról értesült, Fegyvernek tájáról, hova Szegedről táborával visszavonúlt [1]), tokaji jószágába indula. Útközben Bekényi Benedeket a királyné és a mellette levő urak kikémlelésére Pozsonyba küldötte [2]). Ő ugyanis eleinte a még csak 21 éves özvegy királyné keze által óhajtott a trónra emelkedni; s e fontos ügyben nemsokára Thurzó Elekhez is küldött egy Ferencz deák nevű követet, Bajmócz várát igérvén neki általa, ha munkás leend a királyné keze elnyerésében [3]). De Thurzó visszautasítá az ajánlatot; sőt azt magának Máriának is elárulta. Hihetőleg e lépésének sükeretlensége bírta arra Szapolyayt, hogy, miután Várday Pál egri püspökkel, Dóczy János kir. kincstartóval s több más urakkal tanácskozott, október 14-re a magyar és erdélyi rendeket Tokajba gyűlésre hívja meg tanácskozni afelett: „a hon védelme s megmaradása tekintetében mit kellessék cselekedni“ [4]).

Tokajban nagy számmal gyűltek össze a tiszai s felső vidéki urak és nemesek. Ott volt egyebek közt Várday egri püspök, Dóczy János, Perényi Péter, Báthory Endre, Ho-

[1]) Szerémy György emlékirata. Magyar Történelmi Emlékek. Írók I, 127.

[2]) Gévay: Urkund. zur Gesch. von Ungarn.

[3]) U. o. és Jászaynál 139.

[4]) Ld. Várday levelét Kassa városában. Kovachich: Vest. Com. 627. és Suppl. ad Vest. III, 70. A levelet egészen közli Jászay 79. l.

monnay. Ferencz, Kállay János, Bebék Ferencz, Drágfy Gáspár, Csáky László és Mihály; Czibak Imre, Tornallyay Jakab, Bajony Benedek, Petrovics Péter, a hatvani és rákosi gyüléseken oly nagy szerepet játszott Ártándy Pál és Balázs testvérek, Szoby Mihály, Gr̃ézsány Miklós, Bodó Ferencz, Kismarjay Lukács, Pőstyény Gergely, az erdélyi nemesek, székelyek, szászok, Kassa s több felvidéki város követei, és kit az e gyülésen kifejtett buzgalma miatt legelől kellett volna említenünk, a hatvani gyűlés nádora, Verbőczy István, több másokkal [1]). A gyülésben, Szapolyay indítványára, két napi tanácskozás után végzéssé lett, hogy az elárult ország fenmaradása végett mennél elébb király választassék [2]). Verbőczy ezután mind a gyülekezetekben, mind egyenkint a nagyobb befolyású urak és nemeseknél megereszté ékesszólásának elragadó folyamát, hogy a rendek jóakaratát a lengyel királylyal való rokonsága, nemzetségi összeköttetései, tömérdek jószágai, s a kurucz háborúban szerzett érdemei által egyaránt hatalmas és érdemes Szapolyay János vajdára fordítsa. Emlékezteté hallgatóit a haza jólétére s dicsőségére a nemzeti —, sülyedtére az idegen származású királyok alatt; az 1505-ki országgyülés végzésére, mely által épen ez okoknál fogva minden külföldi kizáratni rendeltetett az ország trónjáról. Áldá a gondviselést, mely maga is e hatalmas férfiút látszék kijelölni a haza kormányára, midőn őt a mohácsi veszélytől, annyi előkelő hazafiak sírjától, szerencsésen megmentette [3]). Nevelte Verbőczy beszédeinek hatását, igéretei, szívetnyerő, nyájas társalgása által maga a vajda is. És így lőn, hogy Szapolyay megválasztatása már e gyülésen végzéssé lett; és hogy e választás a szokott helyen, s az ország összes rendeinek gyülekezetében annak rende szerint

1526.

[1]) Szerémy e. h. 126. kövv. Istvánfy Lib. IX, 134. Horvát István: Verbőczy Emlékez. II, 250.

[2]) Horvát István e. h. 251.

[3]) Istvánfy e. h. 134.

1526. hajtassék végre, november 5-kére Székesfehérvárra királyválasztó s koronázó gyülés hirdettetett [1]).

A tokaji gyűlés Szapolyayra nézve ily jó véget érvén, gondjait ő mindenekelőtt arra fordítá, hogy magának a koronát, s az ország fő városait biztosítsa. A koronának ő maga volt őre Perényi Péterrel; s ezt nem volt nehéz megnyernie azon igérettel, hogy őt erdélyi vajdává nevezi [2]). Buda, Székesfehérvár, Visegrád és Esztergom elfoglalása végett pedig Kún Gotthárdot egy dandárral haladék nélkül útnak indította. Azonban bár ügyeinek e szerencsés folyama már alapos reményt nyújthatott is a végsükerre; kétsége aziránt sem lehetett, hogy Ferdinánd főherczeg, s kik őt pártolják, Báthory István, Thurzó Elek, s több más urak szintén minden lehetőt el fognak követni, hogy királylyá választatását meghiúsítsák. Ezen akadályt csak azáltal lehet vala némileg elhárítani vagy legalább meggyöngíteni, ha Mária királyné kezét megnyerhetné. Most tehát eziránt még egy kisérletet akart tenni Szapolyay, remélvén, hogy a tokaji gyűlés végzéseinek befolyása alatt Pozsonyban is módosultak a vélemények. Ez úttal a vajda Horváth Gáspár királyi főétekfogómestert, kit titkon pártjára nyert, választá ügynökévé Mária királynénál. Horváth úgy adta elő a dolgot, mintha eziránt semmi megbizatása nem volna Szapolyaytól s csak a közvéleményt tolmácsolná. „Csaknem az egész országban beszélik, úgymond, hogy ha Felséged a vajda úrnak el nem jegyeztetik, az ország így meg nem maradhat, a veszedelmet el nem

[1]) U. o. A gyülésre meghivó levél Horvát Istvánnál: Verbőczy Eml. II, 250. A városokra a hon védelme végett adó is vettetett. Pray Epist. Proc. I, 276.

[2]) Egyébiránt, miként került a korona ekkor János kezébe, még nincs felvilágosítva. Perényinek fogságában tett vallomása szerint, a korona Lajos király halála után János kezében volt, Buchholtz: Gesch. Ferdinand des I. Urkundenbuch 329. Úgylátszik Kún Gotthard Visegrádot elfoglalván, ejté azt a várral együtt hatalmába. Erre mutat Szerémy György tanúsága is 129 és kövv.

kerülheti. Miértis, kegyelmes asszonyom . . . a miket mond- 1526.
tam, tartozó hűségem szerint mondám, mint a ki Felségednek ez országban maradhatását óhajtja“ . . . De ő sem volt szerencsésebb az előbbeni kérőknél. Bár azt látszék is észrevenni, hogy Mária női hiuságának hizelgett a megkérés, e komoly szavakat vette tőle válaszúl: „Ha én, mitől Isten mentsen, ezt találnám tenni, engem bátyáim, a császár és Ferdinánd, azonnal ellenségökűl s nem testvérökűl tekintenének. Ferdinánd bátyám minap Hainburgban már megesküdött, hogy élni halni kész ezen ország birtokáért . . . . Én pedig testvérem árulója lenni nem akarok soha“ [1]).

Még nem vett e fontos lépés sükeretlenségéről tudósítást Szapolyay, midőn értesűlvén, hogy Kún Gotthárd Budát, Esztergomot, Bakics Pál Székesfehérvárt elfoglalta, néhány ezernyi sereggel Tokajból Buda felé indult, hol november 1-jén még egy tanácskozást vala tartandó a királyválasztó gyülés előtt. Demeter napján Várday püspök Egerben vendéglé meg őt, honnan aztán Mindszentnap estéjén érkezett meg Budára, melynek leégett házai s a még most is temetetlen holt tetemektől bűzhödő útczái a szenvedett csapás nagyságáról szomorúan tanúskodtak [2]).

Míg Szapolyay a pártjához szegődött urakkal egy hétig Budán időzött, várva az ország rendeinek Székesfehérvárra gyülekezetét, Ferdinánd ügynökei azon működtek, hogy Várdayt, Verbőczyt s a vajda egyéb fő híveit igéretek, adományok által amannak pártjára tereljék [3]). Mária maga ismételve inté levelében az ország rendeit, ne adjanak helyt azok csábításainak, „kik a közszabadság palástja alatt saját

[1]) Horváth lev. október 28-ról Gévaynál: Urk. zur Gesch. von Ung. s utána Jászaynál 139. kövv.

[2]) Szerémy 129.

[3]) Ld. Ráskay Gáspár levelét Jászaynál 135. Egyéb adatokat u. o. 127. kövv. Verbőczyre nézve a sz. györgyi s bazini gróf bízatott meg, hogy őt „durch gelt, ambter oder ein ander weg“ Ferdinándhoz térítse. U. o. 129

1526. hasznukat keresik," „ne döntsék hazájokat a legnyilvánosabb veszélybe"; hanem gyűljenek össze az általa s a nádor által törvényesen Komáromba kihirdetett országgyülésre, annak kormányáról intézkedni. „Mert mind ő, mind testvérei semmi egyebet nem kívánnak, mint hogy a nemes ország s a magyar nemzet régi dicsőségét és szabadságát az elveszett várakkal együtt visszaszerezhessék; mire testvérei, Isten segedelmével minden erejöket s mind saját, mind a birodalom és egyéb országaik tehetségeit is ráfordítani kívánják" [1]). Mivel azonban e levéltől oly hatást várni már nem lehetett, hogy a vajda-pártiak fehérvári gyülését meggátolja, Ferdinánd e gyülésre Beck Markot, Weichselberger Zsigmondot és Breiner Fülepet követeiül nevezte ki avégre, hogy a rendeket az ő és Anna neje jogaira figyelmeztetvén, minden olynemű végzések hozatalában meggátolják, melyek e jogokba ütköznének [2]). Nehogy pedig még a pozsonyi urak közől is egyiknek vagy másiknak kedve támadjon az ügyeiben oly hatalmasan előhaladó vajda pártjára lépni, Pemflinger Istvánt és Rauber Kristóf laibachi püspököt 4000 frttal Pozsonyba indítá. De ezen összeg csak egy csepp volt a száraz földre, az urak között, kik jövedelmeiktől elesvén, pénzért kiáltoztak [3]). S végre hogy a fehérvári gyülésre küldött követei működésének súlyt adjon, a gyűlést ellenséges végzésektől elrettentse, pozsonyi pártfeleit pedig összetartsa, nov. 7-kén hat ezernyi sereggel maga Ferdinánd is Hainburgba ment.

Szapolyay Székesfehérvárott királylyá választatik.

De ha Ferdinánd bajosan tudta kielégíteni némely uraknak legyen kapzsiságát, legyen valódi szükségét, Szapolyay sem sokat bízhatott némely hatalmasabbak ragaszkodá-

[1]) Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 88. kövv.

[2]) A követeknek adott utasítás Jászaynál 131.

[3]) Ad eorum quottidianos clamores coactus fui dare,... ita, quod Deum testor, de tota illa pecunia summa videlicet 4000 fl. vix centum mihi supersunt... Dixerunt enim omnes quod si pecunia non dabitur, infecta re discedent. Jászaynál 144.

sában. Midőn ő nov. 8-kán Budáról Székesfehérvárra indult, 1526.
egyebek közt Perényi Péter, More László és Török Bálint voltak körülötte; s ha a különben szemtanú Szerémynek hihetünk, ilyféle gúnyszavakat suttogtak egymásnak: „és ez a Szapolyay János akar-e király lenni!“ [1]). Midőn a vajda kiséretével más nap (nov. 9.) Székesfehérvárra érkezett, ott találta már Lajos király tetemeit is, melyeket Czetricz Ulrik a király komornoka, Mária parancsából keresni indult volt s a Cselepatak mellett egy nemrég felhányt sirdomb alatt, hova tán halászok temették, feltalált. A vajda már Budáról előre küldi vala Dávid János és Tatai Miklós udvari káplánokat a temetkezési gyászszertartás előkészítésére, s azt még az napon, Ferdinánd követei tiltakozásának daczára, végrehajtatta, atyja hamvai mellé tétetvén le a szerencsétlen ifjú király tetemeit [2]).

Más nap, nov. 10-kén, megnyittatott a királyválasztó országgyülés. Az urak a székes templomban, a nemesség, mely kivált a szomszéd megyékből elég számosan jelent meg, a város előtti nyomáson gyülekeztek össze. A főrendeknél mindenekelőtt az 1505-ki országos határozat olvastatott fel, mely minden idegent kizár a magyar királyság birtokából; s aztán Szapolyay János egyértelemmel királylyá választatott. E végzéssel Verbőczy a nemesség gyülekezetében megjelenvén, ily módon kezde szólani: „Uraim tudjátok, hogy az ország fejetlen, árvaságra jutott, s hogy a fenséges ausztriai főherczeg akar királyunkká lenni; mondjátok meg tehát, mi a véleményetek, kivánjátok-e őt vagy nem?“ „A világért sem!“ volt az egyhangú válasz. „Kit akartok tehát?“ — megszólal újra Verbőczy; mire mindnyájan János vajda nevét kiáltozák. Majd azonban Ferdinánd követei is előléptek, s az ő és a nádor leveleit mutogatva, inték a nemességet, tartózkodnék a királyválasztástól a Pozsonyban levő urak

[1]) Szerémy Cap. XL. M. Tört. Eml. I, 132.
[2]) U. o.

1526. részvétele nélkül. De ha volt volna is szavoknak némi hatása, nyomban megsemmisíté azt Verbőczy, ki az említett 1505-ki végzést egy lándzsára tűzvén, heves szónoklatban előadá, hogy most, midőn az ország minden órán magára várhatja az ellenséget, nem lehet késni a királyválasztással; különben is a felmutatott okmány Lajos halála után Jánosnak biztosítja a királyságot. Az izgató beszéd megtette hatását; s miután Bodó Ferencz felkiálta, hogy nincs itt véleménykülönbség s az ország csak János vajdát akarja királyának: az összes nemesség ismét nagy zajjal kiáltozá, hogy a vajda legyen királylyá. A német követ, látván, hogy mindinkább ellene fordul a tömeg szenvedélye, futással menekült meg a bántalmaktól [1]). A koronázás más nap, nov. 11-kén, a szokott szertartással hajtatott végre Várday Pál egri és Ország János váczi püspökök segédkezése mellett, az érseki székek üressége miatt Podmaniczky István nyitrai püspök, mint legidősb főpap által [2]). Nagy hibát követett el az új király, midőn a koronát Perényinek, ki azt a maga őrizete alá helyeztetni követelte, az ünnepély után mindjárt átadta. Az álnok úr, mint látszik, nem is más czélból ment Székesfehérvárra, mint hogy a nemzeti kincset, melyet Ferdinándnak elárulni már akkoron elhatározta volt, kezeibe kerithesse. Tapintatlanságára mutat Jánosnak az is, hogy régibb, állhatatosabb híveinek mellőzésével, őt még az napon erdélyi vajdává, az ifjú Török Bálintot pedig temesi főispánná nevezte; őszinte hívei e két tette miatt búslakodva tölték a nap hátralévő részét [3]).

Más nap törvényalkotáshoz fogtak a rendek; végzéseik, a mennyiben eddigelé tudomásra jutottak, következők:

[1]) A választás e lefolyását egyezőleg adják elő a jelenvolt Szerémy Cap. XLI. e. h. 135. köv. és Magyar Miklós velenczei ügynök Gévaynál: Urk. zur Gesch. von Ung. Jászaynál 162. M. Tört. Eml. Okmányok V, 89.

[2]) A koronázási ünnepélyt is hosszan leírja Szerémy e. h. 137.

[3]) Szerémy 137. köv.

Az elveszett főpapok hagyatékai és megürült székeik jövedelmei az ország védelmére fordíttassanak, úgy az egyházak azon kincsei is, melyek a mohácsi ütközet előtt beszedettek, s melyekről a király a kezelőktől számot kérjen. Azon egyházi s világi urak, kik a Komáromba kihirdetett gyűlésre megjelennek, eleve hűtleneknek nyilváníttatnak. A zsidók az országból űzessenek ki [1]). Kiknek házai a háborúban leégtek, hat évig adómentesek legyenek. Az elkövetett hatalmaskodások birói vizsgálat alá vétessenek. Az új király számára a jövő sz. György napig bizonyos adó szedessék. De János király e törvényeket, mint a melyek többjei számos országlakosok közt méltó elégületlenséget s pártoskodást szülnének, a cancellárrá nevezett Verbőczy tanácsára nem erősítette meg; sőt kijelentvén, hogy a templomok kincseit azoknak visszaadatja, az ország védelmére királyi és családi kincseit s jövedelmeit hűségesen ráfordítani s ha kell, még életét is feláldozni igérte [2]). A nádorhoz s a Pozsonyban levő többi urakhoz mindazáltal a végzés értelmében leveleket íratott, hűtlenségi büntetés alatt intvén őket, hogy 15 nap alatt előtte megjelenjenek, ez esetben hivatalaikat is megtartandók [3]). 1526.

Az országgyülés már nov. 12-kén befejeztetvén, János király a következő napon külviszonyai rendezéséhez fogott. Bár neheztelését amiatt, hogy a lengyel követek, kiknek küldetését még a tokaji gyülésből kérte volt Zsigmond lengyel királytól, a koronázási ünnepélyre meg nem jelentek, és Zsigmond udvara Ferdinándhoz inkább hajlani látszék, el nem titkolhatá [4]): sietett még is az újonnan zempléni főis-

[1]) A zsidókat, kik ellen hazafiatlan viseletök miatt közönséges volt a hazában az ingerültség, október 9-kén kelt rendeletében Mária is kiüzte Pozsonyból. Jászaynál 90.

[2]) A végzéseket s János válaszát Gévay után közli Jászay 178. k.

[3]) Egy névtelen levele Praynál Epist. Proc. I, 289.

[4]) Emiatt fakadt ki utóbb annyira Kryczki követ Brodaricshoz írt levelében Jászaynál 291.

1526. pánná nevezett Homonnay Istvánt megkoronáztatásának hírével s ama kérelemmel hozzá küldeni, kötne vele szövetséget a keresztény hit ótalmára a török ellen [1]). E napokban indította útnak Jozefics Ferencz zengi püspököt is Velenczébe s onnan Rómába és Párisba, oly utasítással, hogy Velenczétől követküldést, a pápától segélyt eszközöljön ki a török ellen, a franczia királyt pedig szövetségre bírja [2]). Követ ment Morvába is, ki a magyar korona jogait e tartományra, Sléziára és Luzsiczára érvényesítse, s e tartományok rendeit a váltság iránti egyezkedésre felhívja [3]). Nem mulasztá el végre Bánfy János és Endre eszterg. prépost személyében Ferdinándhoz is küldeni követeket, kik neki megkoronáztatása szerencsés végbemenetelét tudtára vigyék s mint újdon megválasztott cseh királyt szomszédilag üdvözöljék. E követeket azonban Ferdinánd sokáig letartóztatta, s csak decz. 8-kán, midőn a cseh királylyá lett megválasztatását hírűl hozó követséget fogadá, bocsátotta őket maga elébe. A magyar követek királyuk nevében kezet nyujtának Ferdinándnak, melyet azonban ez csak azon föltétel alatt akart elfogadni, ha Szapolyay, mint erdélyi vajda nevében jőnek. A követek aztán, mivel csak magyarúl akartak beszélni, oda utasíttattak, hogy követségök tárgyát iratban nyujtsák be, szintúgy adatván ki nekik a minden összeütközést még nagy gonddal kerülő válasz is [4]). János ezek után pár hét múlva Esztergomba tette át udvarát, mert Buda még nem emelkedett ki hamvaiból.

---

[1]) Pray: Ep. Proc. I, 286. Szirmay: Not. Com. Zempl. 50.

[2]) Ld. e követségekről Szalayt: Adalékok a magy. nemzet történetéhez. 12. kövv. Jászayt 186.

[3]) Kemény Józs. Deutsche Fundgruben zur Gesch. Siebenbürgens II, 16. De a követség eredménytelenül járt.

[4]) Sanudo Jászaynál: 279. Gr. Kemény Józs. Deutsche Fundgrub. II, 11. kövv.

II.

1526.

Ferdinánd ellenműködései.

A székesfehérvári események azonban nemcsak hogy el nem rettentek, hanem még erélyesebb működésre ingerelték Ferdinándot, hogy a magyar királyságot, ha másként nem lehet, erőhatalommal is magáévá tegye. Német tanácsosai, kikkel Hainburgban tanácskozott, oly véleményben valának, „hogy a magyarok maguknak királyt nem választhatnak, mert Magyarország örököse s uralkodó királya Ferdinánd, s a magyaroknak egyéb joguk nincs, mint őt a régiebb szerződések szerint örökös urokúl elismerni s megkoronázni; . . . mert ha Ferdinánd a maga jogait egy jövendő választásra akarná alapítani, ebből a vajda is jogot meríthetne a maga megválasztására;“ s ennélfogva „az érkezett hírek után Magyarországnak fegyverrel való meghódításáról kell gondolkodni“ [1]). Ferdinánd ennélfogva rendeletet bocsátott ki, hogy Pozsony környékére tíz, Győrbe három ezernyi had indíttassék [2]). Azonban, — s ez kétségkivül javára vált, a bővebb megfontolás, és magyar párthíveinek tanácsai nemsokára háttérbe szorították a német tanácsosoknak a nemzeti s alkotmányos jogokkal annyira ellenkező véleményét, — Ferdinánd ismét a nemzet választására bízván igényeinek valósúltát, a befolyásosabb urakkal formaszerinti szerződéseket kötött. Ezek szerint ő nemcsak a nemzeti s alkotmányos jogok megtartását, sőt öregbítését igérte, hanem az uraknak eddigi hivatalaik s javaikban való megmaradását és szenvedhető káraik megtérítését is biztosította; e felett pedig Báthory nádornak Kőszeg várát s 2000 frtot, Batthyány Ferencz horvát bánnak 6000 frtot, Tahy János vránai pörjelnek 1800 frtot igért eleve is kifizettetni, Brodarics Istvánnak Thurzó Eleknek, Horvát Gáspárnak egyéb jutalmakat biztosítván [3]).

[1]) Gévay: Urkund. zur Gesch. von Ung. s utána Jászay: 191.

[2]) U. o. 193.

[3]) Jászaynál 197. kövv.

1526. Nem kevésbé ügyekezett Ferdinánd megnyerni gróf Frangepán Kristófot, ki a fentebb említett bátor föllépése által a pusztító török dúlások ellen nem különben, mint azon eszélyessége által, melylyel a múlt szeptember vége felé Somogy, Szala, Baranya és Pozsega megyékben támadt paraszt lázadást lecsilapította, magának mind Tótországban, mind a dunántúli megyékben oly népszerűséget szerzett, hogy a Kapronczán összegyűlt tótországi rendek, majd a nevezett megyék is őt választották vala kormányzójoknak és védelmezőjöknek, sőt nem hiányzottak, kik még a trónra is őt óhajtották fölemelni [1]); valamennyien pedig őt választották követűl Mária királynéhoz, Erdődy Simon zágrábi püspököt s néhány más társat adván melléje [2]). Frangepán azonban, a maga fontosságát érezve, drágán akarta szolgálatát eladni Ferdinándnak. Nov. 10-kén kelt nyilatkozatában azt kivánta tőle, hogy minden javaiért jót álljon, őt magát Magyarország főkapitányává, barátját Erdődy Simont pedig esztergomi érsekké nevezze ki [3]). Ő, e kivánatai teljesítésében mitsem kételkedve, akkoron még tüzes pártolója volt Ferdinándnak; s egyebek közt azt javaslá neki, hogy figyelembe sem véve a Székesfehérváron történteket, a komáromi gyűlésre egyenkint újra is hívja meg a vajda híveit, sőt magát a vajdát is; mert ez úgymond, tekintélyöket csökkenteni s mutatni fogja, hogy számba sem vétetnek [4]). De Ferdinánd, hihetőleg a kegyeltebb Batthyány bán befolyása következtében is, ki az ő bánságában oly nagy tekintélylyel biró grófot nem igen szívelte, késett választ adni Frangepán föltételeire; minek következtében ez, Erdődy püspökkel Kőröshegyen találkozván, vele együtt János pártjára tért, ki Frangepánnak a boldogúlt Corvin János herczeg javait, a

[1]) Frangepán Kristóf lev. Dandolo Jánoshoz Gévaynál: Urk. zur Gesch. von Ung. 27. Záray Jerom. Gévaynál e. h.

[2]) Mária lev. Praynál: Epist. Proc. I, 279.

[3]) Katonánál Hist. Crit. R. H. XX, 8.

[4]) Jászaynál 195

vránai pörjelséget s a magyarországi főkapitányságot —, 1526.
Erdődynek pedig, nem ugyan az esztergomi érsekséget, melyre Várday Pál már ki volt nevezve, hanem ennek megürűlendő helyét, a gazdag egri püspökséget igérte [1]).

A két úr azonnal a még mindig Székesfehérváron időző Jánoshoz sietett, ki bennök a hűtlenné lett Perényi, Török és More helyett még hatalmasabb pártfeleket nyervén, velök nem is késett szerződésre lépni. Frangepán Zeng, Bihács s több más, egykoron családja birtokaihoz tartozó, de most Báthory nádor kezén levő javakat s 20,000 frtot, és míg az lefizettetnék, a pápai várat s némi harminczadi jövedelmeket, Erdődy Simon pedig az egri püspökségen felül azon kedvezést nyerte a pártcsere jutalmául, hogy a zágrábi székbe valamely rokonát ültethesse [2]). Frangepán, mint elébb Ferdinánd, úgy most János pártjában is élénkebb tevékenységet ügyekezett ébreszteni. Egy, még Fehérváron tartott országos tanácsban azt javaslá Jánosnak a harczias szellemű gróf, hogy, miután Ferdinánd el van határozva ellenségesen föllépni, előzze meg őt a király: maga szálljon táborba Tata vidékén, neki pedig adjon át vagy négy ezernyi hadat, melylyel Ausztriába törhessen. Pártolta a tanácsot Radics Bosics, a királynak szerb eredetű híve s tapasztalt kapitánya. De Czibak Imre, Dóczy János, Pőstyéni Gergely, Tornallyay Jakab az időszakot már késlelték a táborozás megkezdésére s azt a jövő tavaszra tanácslák halasztani. Tanácsuk, Frangepán boszúságára, győzött: a király kijelenté, hogy keresztény vért, ha csak elkerűlheti, ontani nem akar; az Isten, ki őt a trónra emelte, elég hatalmas, azon őt vérontás nélkül is fentartani [3]). Annyit mindazáltal még is tett János, hogy Ráskay Gáspár által Tatát és Komáromot, a Ferdinánd-

[1]) Gévay e. h. s utána Jászay 223.

[2]) Sanudo Jászaynál 349.

[3]) Szerémy 142. Istvánfy Lib. IX, 135. köv. Szermeghy, Schwandtnernél II. 886.

1526. pártiak közelgő gyűlésének helyét, elfoglaltatá [1]); minek következtében a királyné az országgyülést sz. András napjára, azaz, nov. 30-ra, Pozsonyba helyezte át [2]).

E napon, melyen ezen országgyülésnek megnyílnia kell vala, három nevezetes oklevél kelt, az események folyamára jelentékeny hatást gyakorlandó. Az egyik V. Károly császárnak Granadából Ferdinándhoz intézett levele, melyben őt egész erejével segíteni igéri és tudósítja, hogy nem sokára 100 ezer aranyat fog küldeni ügyeinek elősegélésére [3]). Átküldé neki egyszersmind a magyar és horvátországi rendekhez intézett levelét, melyben őket inti, hogy oly ragaszkodással viseltessenek Ferdinándhoz, mint viseltettek Lajoshoz a mohácsi mezőn elveszettek, kiknek „esetét nem vésznek, hanem igazi dicsőségnek s nagyszerű diadalnak kell mondani;... mert miként jó alattvalókhoz illett, királyuk mellett hulltak el". Igéri, hogy nagy készületeket teszen, miszerint a törököt az országtól elverje s öcscsét annak birtokába behelyezze s abban megőrizze [4]). A másik okmány egy szerződés, egy részről Ferdinánd cseh király, más részről Báthory István nádor, Szalaházy Tamás veszprémi, Brodarics István szerémi püspökök, Batthyány Ferencz bán, Thurzó Elek tárnokmester, Tahy János, a vránai pörjelség igazgatója, Horváth Gáspár főétekfogó-mester, Maczedoniai László pécsi prépost, kir. tanácsos, Gerendy Miklós fehérvári őrkanonok,

[1]) Ferdinánd levelei Jászaynál 227.

[2]) Mária lev. a még hünek vélt Frangepánhoz. Lehoczky: Stemmatographia II, 142. Ugyan Mária lev. Soprony városához. Datum Posonii in Vigilia festi b. Cather. Virg. a. d. 1526. Soprony város levéltárából.

[3]) Brüsseli okmánytár. Magyar. tört. Emlékek. I, 47. Említésre méltók e levélben egyebek közt ezen szavak: Je vous aduertiz que, si purement et plainement lesdicts royaulmes (Magyar- és Csehország) estoient a moy, je vous en feroye tresvoluntièrs le don, et de maintenant, si quelque chose je y puis ou pourroye pretendre pour la succession de feu nostre grand pere . . . je le vous donne de tresbon cueur.

[4]) Kovachichnál: Suppl. ad. vest. Com. III, 112.

Nádasdy Tamás és Óláh Miklós esztergomi főesperes, kir. titoknokok, Nagy Imre alnádor- és Rujay (Révay) Ferencz itélőmester közt, melyben e 13 férfiú Ferdinándnak a királyság elnyerésében minden kitelhető segedelmet igér; Ferdinánd pedig őket biztosítja, hogy, ha e törekvésük miatt megkárosíttatnának, e kárukat két év alatt megtéríti, elvesztett javaikat visszafoglalja vagy egyenlő értékűekkel pótolandja, őket hivatalokkal s javakkal minden mások előtt jutalmazandja [1]). A harmadik Ferdinánd levele, melyben az említett 13 urat, s az egész nemzetet biztosítja, hogy: Magyarország minden rendeit azon szabadságaik s törvényeikben, melyekkel a néhai magyar királyok ideje óta éltek, ha tán fegyverrel jutna is az ország birtokába, épen úgy megtartja s ótalmazza, mintha mindnyájok akaratával választatott volna királylyá; az egyházi s világi javadalmakat és hivatalokat idegenekre nem ruházza; külföldieket az ország tanácsába nem alkalmaz; II. Endre király rendelvényét, melynek megtartására Magyarország királyai, a koronázáskor megesküdni kötelesek, szentül megtartja" [2]). Hasonló biztosításokat s igéreteket tőn Ferdinánd azon utasításában is, melylyel Rauber Kristóf laibachi herczeg-püspököt, Zelking Vilmost, Lamberg Jánost, Herberstein Györgyöt, Dornberg Rézmánt és Pemflinger Istvánt, mint a pozsonyi országgyülésre kinevezett biztosait, deczember 5-kén ellátta. „A rendek attól ne féljenek — így szól egyebek közt a hosszú s nevezetes oklevél: — mintha mi az ő tanácsaikba külföldieket alkalmazni, vagy

1526.

[1]) Dat. in Civ. n. Vienna die ultima m. novemb. 1526. A bécsi titkos levéltár eredetijéről. Kiadta már Pray, Katona és Bethlen is.

[2]) Kovachichnál: Monum. Vet. Legislationis Hung. Segm. II, 38. kövv.

1526. a javadalmakat s egyházi méltóságokat a magyar nemzettől idegeneknek adományozni fognánk; sőt inkább szabályul tenni és rendelni kivánjuk: miszerint mind ezek örökre azoknál maradjanak, kik a magyar vérből s a magyar nemzetből származtak. És nem kisebb gonddal fogunk munkálkodni azon is, hogy ama gyűlölség, mely . . . a németek és magyarok közt gyökeret vert, kölcsönös atyafiúi szeretetté váljék s kiegyenlíttessék. Igérjék meg végre őszintén (a biztosok), hogy mi őket úgy akarjuk kormányozni, ezen országot úgy igazgatni, miszerint a kegyelem- s kegyelmességben, adakozóság- és jóságban s más igazán királyi tulajdonokban legkisebb hiányt is látniok ne kelljen“ [1]).

Ferdinánd Pozsonyban királylyá kiáltatik.

A pozsonyi királyválasztó országgyülésre csak gyéren és lassan hullongtak az urak és nemesek; miért is annak fő tárgya napról napra halasztatott. Időközben a királyné tanácsosai az Esslingenben összegyűlt német birodalmi rendeket szólíták fel decz. 8-kán kelt levelökben, hogy a régebben megigért hadi segélylyel annál is inkább támogassák Magyarországot a török ellen, minthogy a cseh király jogait ők

[1]) „Promittent (commissarii) eisdem Statibus et Ordinibus, quod omnia et singula regni huius privilegia, libertates, decreta, et consvetudines hactenus observatas, de cetero non tantum conservare, firmiterque tenere et adimplere, sed etiam illa eis maiora amplioraque efficere velimus et intendamus. Nec eos vereri debere, quod exteros suis adhibere consiliis, aut alienis a Natione hungarica beneficia, dignitatesque ecclesiasticas conferre velimus. Sed potius nos statuere et ordinem dare velle, ut haec apud eos, qui de sangvine, nationeque hungarica sunt, perpetuo maneant. Nosque non minori cura laboraturos, ut odium siquod inter Germanos atque Hungaros hominum malevolentia et artibus inolevit, in amorem mutuum, fraternumque mutetur et emendetur. Et denique ingenue pollicebuntur, nos velle eos taliter regere, regnumque hoc administrare, ut ne quid unquam in gratia, clementia, liberalitate, benignitate, aliisque vere regiis dotibus desiderare debeant.“ Gévay: Urk. zur Gesch. von Ung. s utána Jászay 270. kövv.

is híven pártolni akarják a magyar királyság megnyerésében [1]). Az országgyülésen az urak közől még azok sem jelentek meg mindnyájan, kikkel Ferdinánd a fentebb említett szerződést kötötte; elmaradt, névszerint Batthyány Ferencz bán és Tahy János vránai pörjel, el még az oly közel lakó Szentgyörgyi Farkas is, kit deczemb. 14-kén a megjelenésre hasztalan sürgettek Ferdinánd biztosai [2]). A városok közől egyedül Pozsony és Soprony volt képviselve. A nemesség közől még legtöbbet felcsalt a kiváncsiság, vagy azon remény, hogy Ferdinánd pártolása által alapitsák meg szerencséjöket, mire János pártján, hol a legtöbb hivatal már ki volt osztva, nem lehetett többé kilátásuk [3]). A királyválasztás e szerint decz. 16-kán minden ellenzés nélkül folyt le: a nádor és Ferdinánd követeinek s végre Mária királyné biztosainak előadása után, kik azt vitatták, hogy a magyar királyok férfi ágának kihalta után mindig a leányágra szállott a korona, Ferdinánd, mint a kinek neje, Anna, a régi magyar királyoktól veszi származását, egy értelemmel királylyá kiáltatott [4]). 1526.

A fehérvári és pozsonyi királyválasztásokat hasonló választások követték Tót- és Horvátországban: Frangepán Kristóf, a jánospárti új bán, decz. 18-kára hirdetett gyülést a tótországi rendeknek, mely azonban elhalasztatván, megelőztetett a horvát rendeknek az 1527-ki év első napján A tót- és horvátországi királyválasztások.

[1]) Gévaynál c. h. Jászaynál 299. kövv.

[2]) Praynál: Epist. Proc. I, 291.

[3]) Istvánffy Lib. IX, 136. köv. mondja ugyan, hogy nagy számmal jelentek meg az urak és nemesek; de azon 14—15 közől is, kiket névszerint említ, többekről, különösen Batthyány Ferenczről, Török Bálintról, Pekry Lajosról, Nyáry Ferenczről bizonyos, hogy nem voltak jelen. Maga Ferdinánd népesebbnek mondja a gyülést — a császárhoz írt egy levelében, mint minő a Jánost megválasztó fehérvári gyülés vala. Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verhaelt. I, 30.

[4]) Istvánfy Lib. IX, 137. Gévay az Österr. Beobachter 1844-ki folyamának 74-dik számáb. Declaratio electionis Ferdinandi Jászaynál 324 kövv.

1526. Czettinben tartott gyűlése által. E gyűlést, mindamellett is, hogy Batthyány Ferencz volt a horvát bán, nem ő, ki bár leveleiben Ferdinánd iránt hűséget esküdött, de határozottan föllépni még nem mert s folyton Németújvárban vesztegelett, hanem Ferdinánd biztosai, Obersteiner Pál bécsi prépost, Jurisics Miklós és Katzianer János intézték. E tartományban túlnyomó vala Ferdinánd tekintélye, mióta neki Lajos király a török elleni védelem intézése végett a legjelentékenyebb várakat átadta; s ennél fogva most nem is merült fel nehézség a királyválasztásban: a főbb urak: András knini püspök, a Blagay, Zrínyi, Karlovics, Frangepán György és Farkas grófok, több másokkal egyetemben, hivatkozván a deczemb. 16-kán Pozsonyban történt választásra is, egyértelműleg Ferdinándot ismerték el királyokúl [1]).

Hasonló egyetértés uralkodott Tótország rendei között is, de nem Ferdinánd, hanem János részére, a január 6-kán Dombrón, Frangepán Kristóf elnöklete alatt megnyitott gyülésen. Miután Bánfy János és Keserű Mihály, János követei, az 1505-ki rákosi határozatot, mely a királyságból minden idegent kizár, felolvastatták: a rendek, kiknek élén a bán mellett Erdődy Simon püspök állott, minden ellenvetés nélkül Jánost kiálták ki s ismerték el királyoknak. És ekként a szakadás a két király közt nemcsak az anyaországban, hanem a melléktartományokban is ki volt mondva. A rendek e körülmények közt méltán aggódhattak a török becsapásainak leginkább kitett tartományuk védelméről; s ez bírta őket arra, hogy új bánjokat, Frangepánt esküvel kivánják kötelezni, hogy a János és Ferdinánd közti egyesség helyreállítására minden erejét s tehetségét reá fordítandja [2]). Mind e mellett is azonban félelem fogta el a jövendő iránt a kedélyeket. „Egy oldalról a német, másról a török, — így ír egyebek közt a rendek egyike, Sátor

[1]) Chmel: Habsburg. Archiv II, 33. kövv.

[2]) Jurisich és Frangepán Kristóf evelei Jászaynál 412.

Gáspár, ezen országgyülésről, Velenczébe —; boldog lesz, 1526.
a ki magát valamely békés helyre megvonhatja. Azt is hiszem, hogy királyunk, ha a németeknek ellent nem állhat, a töröket hívja be; így szól a közvélemény. Isten segítse a kereszténységet; ... de annyi bizonyos, hogy háború nélkül nem maradunk“ [1]).

A választások befejezése után az ellenkirályok abban működtek, hogy benn pártjokat szaporítsák s erősbítsék, künn más hatalmak által is elismertessék királyságukat. Ferdinánd, miután az elválasztatását tudtára adó mind magyar- mind horvátországi követséget fogadta, a korona megszerzésére veté gondját, s e végett Perényi koronaőr megnyerésére nemcsak annak rokona, a nádor által tett lépéseket, hanem január 15-kén maga is intézett hozzá levelet. Elmondja, hogy ő neki, mint a becsület, hűség, igazság és méltányosság iránt különös szeretettel viseltető férfiú van ajánlva, nem kételkedik tehát, hogy józan itéletű ember létére megfontolandja mind az ő, Ferdinánd, jogait, mind azt, hogy csak általa nyerhet az ország segedelmet a birodalomból a török ellen. Szivesen megbocsátja neki azt, hogy a fehérvári gyülésben a vajda megkoronázásában résztvett, ha ezentúl pártját követni s terjeszteni ügyekszik; miben valamint neki kedves, úgy magának örök hasznú, általa teljes kegyelmével elismerendő dolgot fog cselekedni [2]). Ferdinándot egyébiránt most csehországi koronáztatásának ügye foglalkodtatá, mi végett január 21-kén útra is kelt Prágába; de távozta előtt, hogy ama híreket megczáfolja, melyeket róla az ellenpártiak terjesztenek vala, mintha ő s a németek a magyar nyelvet, nemzetiséget és szabadságot majdan megsemmíteni szándékoznának, egy nyílt levelet intézett az ország minden rendű lakosaihoz. Ő, úgymond ebben, Szapolyai Jánost, ki nem ügyelvén a királyné, a

Ferdinánd pártvadászata.

[1]) Sanudo u. o. 414.

[2]) Ferdinánd lev. Perényihez Jászaynál 441. kövv.

1526. nádorsipán s a többi főrendek ellenvéleményére, a koronát, melyre ifjú kora óta minden fortélyokkal törekedett, magának jogtalanúl eltulajdonította, mint az ország szabadságainak sértőjét, üldözni fogja ugyan; de Magyarországnak, mely annyi éveken át az egész kereszténységnek védfalúl s bástyaúl szolgált, császári bátyjával együtt csak javára törekedik. Ez az oka, hogy bár a szerződéseknél fogva alapos jogai vannak az országra, még is bevárni akarta a pozsonyi gyűlésen történt elválasztatását, hogy mindenki láthassa, miként nem félelem s rettegtetés által akarja kicsikarni az engedelmességet és hűséget, hanem mint jó, kegyes és keresztény királyhoz illik, az alattvalók megegyezésével, jóakaratával és szeretetével kezdi az uralkodást". Int ezért mindenkit, ne higyjék az ellenpárt híreszteléseit: „ő a keresztény köztársaság irányában oly érdemteljes magyar nemzetet és nyelvet minden erejével védelmezendi; az ország ... minden rendeit azon szabadságaik s rendelvényeikben ... melyekkel a boldogúlt királyok idejétől fogva éltek, megtartja; a magyar tanácsba idegeneket nem alkalmaz; az egyházi s világi javadalmakat, hivatalokat és örökségeket külföldieknek nem adja; kapitányai által erőszakot, kártételt, méltatlankodást elkövettetni senkin sem enged; végre minden hozzája csatlakozó iránt nemcsak kegyelmes, hanem adakozó is leend" [1]).

A Csehországba távozó Ferdinánd Mária királynét rendelte királyi helytartóvá, a nádort s a többi magyar tanácsosokat adván melléje. Mária egyebek közt felhatalmaztatott, a koronára szállandó javakból is tenni adományozásokat. De igen jellemző a Ferdinánd-pártiakra nézve, hogy Ferdinánd egy levelében figyelmeztette húgát, hogy tanácsos leend meghatalmazványának e pontját titokban tartani;

[1]) Az eredeti latint kiadta Horvát István: Verbőczy Eml. II, 253. Az egykorú német fordítást Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 97.

különben félni lehet, hogy annyira elárasztják őt kérelmezé- 1526.
sekkel, miszerint ha mindenek kivánságát kielégíti, neki, Ferdinándnak, visszatértekor nem sok baja lesz a jószágok osztogatásával [1]). Mária még személyesen kivánt volna találkozni Ferdinánddal ennek elútazta előtt, mert a körülmények ép ez idő tájban felette megsúlyosodának. Híre érkezett, hogy Frangepán Kristóf egy dandárral a stájer határszélekre indult, s vele egyetért Batthyány Ferencz is, kit Ferdinánd mindeddig nem elégített ki. A pozsonyi várat a vén Bornemisza még egyre vonakodott átadni; sőt Ferdinándnak e vár környékén levő hadai is nyugtalankodtak zsoldjuk elmaradása miatt. Jurisics Horvátországban szintén pénzt sürgetett, kijelentvén, hogy a nélkül Frangepán ellen nem képes tovább a tartományt megőrzeni Ferdinánd hűségében [2]). De Ferdinánd elútazását továbbra nem halaszthatta; pénz nélkül, miben nagy hiányt szenvedett, különben sem remélvén valamely hasznot a találkozásból. Mária nem tehetett egyebet, mint hogy levelekben sürgette bátyját pénzküldés végett, hogy a követelő urakat, kivált Batthyányt, kielégíthesse. „E követelőkre s a várakra már 90 ezer aranyat költöttem, válaszolá neki bátyja, nekem pedig kivált sereggyűjtésre kell a költség, csak a seregben vethetvén bizodalmamat“. Igérte mindazáltal, hogy a mit tehet, megtenni el nem mulasztja [3]).

E közben János pártján is egy reá, nem különben mint Cserni Jován.
az ország délszaki vidékeire nézve igen kellemetlen esemény merült fel a színpadon. Azon zavarok közt, melyek a házában a mohácsi ütközet után, s a királyválasztások időszakában eláradtak, a nagyravágyás egy alacsony születésű, de nem közönséges tehetségű, ravasz rácznak lelkét is megra-

[1]) Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verh. I, 31.

[2]) Jászaynál 447.

[3]) Mária és Ferdinánd levelei Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verhält. I, 34. kövv. 41. 46.

1526 gadta, kit emlékeink Csarni vagy Czerni Jovánnak, egykorúi Fekete embernek neveznek, mivel halántékától talpáig egy újjnyi fekete vonal húzódott el testén. A nagyravágyó ember nem sokára a török kivonúlta után a ráczok közől, kik őt mintegy szentnek tarták, oly nagy sokaságot gyűjte össze maga körül, hogy Szapolyay figyelmét is magára vonta. A királyság elnyerését tervező vajda őt még Tokajban magához hívatá, s hit alatt szolgálatába fogadván, s lovakkal és pénzzel megajándékozván, az elpusztúlt Bácsmegyébe küldé, hol a néptelenné lett helységekben még sok eleség vala található. A fekete emberhez, miután a Tiszán átkelt s tanyáját Bácsban ütötte fel, a török alatt levő szerb földről is mind számosabban sereglének, „mert mint valamely új prófétát kezdék őt tekinteni“ [1]). Követőinek száma nem sokára 10—12 ezerre szaporodott. Mihelyt azonban a ravasz ember ily hatalom élén látta magát, megfeledkezett mondott hitéről. A törökök elől féltökben elvonúlt s jószágaikra utóbb hazatérő nemeseket házaikból kiszorította. „A föld, úgymonda, az övé s népeé, mert azt elhagyva találta.“ Hasztalan válaszolák neki a nemesek, hogy csak a pusztító s öldöklő török elől futva, ideiglen kényteleníttettek elhagyni birtokaikat: ő azt felelé, hogy e földet a töröktől nyerte adományúl. A vádakat, melyek e miatt János királyhoz érkezének, eleinte hűséget színlelve ügyekezett eloszlatni, követei által azt izenvén neki, hogy parancsoljon vele, kész érette embereivel együtt élni halni. Majd azonban mind tovább ragadta őt a nagyravágyás: a nemesek jószágait czimboráinak örök birtokúl osztogatá, s magát a ráczok czárjának neveztetvén, nádort, kincstartót s más hivatalnokokat nevezett. A tél folytában Jován czár Szabadkán, Török Bálint jószágában lakva, zsarnokoskodott a vidék felett. János király azon reményben, hogy neki, ha Ferdinándtól megtámadtatnék, még hasznos szolgálatokat tehe-

[1]) Szerémy, Magy. Tört. Eml. I, 125.

tend, minden panaszok daczára tűrte a garázdát. A vitéz Radics Bosics a dunai naszádosok kapitánya, újabban is többször tanácslá neki, küldené a rakonczátlan népet Ferdinánd birtokaira; „de ő, ki vajda korában, mint Szerémy mondja, vitéz, gondos, serény vala, a trónon félénkké lett; az isten elvette bátorságát“ [1]). 1526.

III.

János követségei a külföldön:

Jánost a pénzhiányon kivül, melyben szenvedett, s melytől indíttatva több családi jószágát is zálogba vetette, úgylátszik, leginkább az tartóztatta a háború megkezdésétől, nehogy mídőn a török végpusztulással fenyegette az országot, róla benn és künn azt mondja a világ, hogy keresztény vérrel mocskolja be kezét. Hitte tán azt is, hogy a külfejedelmek pártolása és szövetsége oly súlyt adand neki vetélytársa ellenében, hogy ez nem merészlendi őt megtámadni; mert a külhatalmakhoz bocsátott követeitől megnyugtató híreket vett. Zsigmond lengyel király tartózkodóbb volt ugyan, sőt barátságosabb érzelmeket tanúsított Ferdinánd iránt, mint János óhajtja vala; de Velencze, VII. Kelemen pápa, a franczia és angol királyok jól fogadták követeit. Jozefics Ferencz zengi püspök, kinek megbizatása Velenczébe, Rómába és Párisba szólott, Velenczében barátságosan fogadtatott; a doge deczember 14-kén biztosítá őt, hogy Jánosnak királylyá választatásán örvend s jó viszonyban kiván vele lenni; arra pedig, a mit Jozefics a titkos kihallgattatáson kivánt, hogy követet küldjön János udvarába, a püspök visszatértekor igért adni bővebb választ. Ellenben Kamarjay Tamás, Batthyány Ferencz horvát bán követe, ki szintén azon időben járt a lagunák városában, azon válaszszal eresztetett vissza, hogy a köztársaság nem hajlandó

Velenczében;

[1]) Szerémy. 142. kövv. Istvánfy Lib IX, 139. köv. Wallop lev. Wolseyhez M. Tört. Eml. Okm. V, 77.

1527. János ellen háborút viselni [1]). Velenczéből a zengi püspök 1527 elején Rómába érkezett. A jó fogadtatásról itt annál biztosabb lehetett a követ, minthogy a pápa Ferdinánddal és császári bátyjával háborúban levén, már előbb megizente volt a Rómából hazatérő Frangepán Ferencz gróf, akkoron még ferenczi szerzetes által Jánosnak, hogy királylyá választatását pártolni fogja [2]). Már ekkoron, midőn neki a püspök követségét és János levelét előadá, Ferdinánd is óvást tett ugyan a pápa előtt, hogy „választás és egyéb okok alapján neki van joga az országhoz"; és e miatt válaszában tartózkodóbb is lett ő szentsége, biztosítá mindazáltal a királyt, hogy „iránta mindenha oly jó akarattal fog viseltetni, hogy azt minden dolgaiban s ügyeiben érzendi" [3]).

Franczia-országban; Legtöbb sükerrel járt el János követe Francziaországban, hova az 1527-ki február elején érkezett. I. Ferencz király örvendve, hogy halálos ellenségének, a Habsburg nemzetségnek, bajt szereznie ezen oldalról is alkalom ajánlkozik, nagy szivességgel fogadá a követet St. Germainben. Rincon Antal spanyol kapitány, ki Károly császártól némi sérelmek miatt Ferencz királyhoz pártolt, s azontúl a császár elleni háborúk felszításában egyike lőn Ferencz legtevékenyebb ügynökeinek, azonnal követül neveztetett ki Jánoshoz s levelek írattak mind ő hozzá, mind Báthory nádorhoz, Batthyány bánhoz, sőt az egész nemzethez, ezt és amazokat János királyhoz csatlakozni buzdítók. A Jánoshoz írt levélben kijelentvén, hogy az ő trónra-jutását az egész keresztény köztársaságra nézve örvendetes dolognak tartja, egyszersmind aggodalmát fejezi ki, hogy Ferdinánd mint vetélytárs neki bajt szerezni készül; s inti őt erélyesen védje a maga jogait, tekintetbe vévén, hogy a pápa, az angol király, a velenczei köztársaság, és kivált ő, Ferencz, a segélylyel nem

[1]) Sanudo, Jászaynál 310. kövv.

[2]) Szalay: Adalékok a magy. nemz. tört. 13.

[3]) Jászay. 428. kövv.

késendenek. E végett értésére adja, hogy megbízta legyen Rincont, tudja meg, az országnak mely része s mely főszemélyek támogatják ügyét, minő állapotban vannak várai s hadiszerei, mily fegyver- s pénzerőre építi reményeit s különösen mily segedelmet kiván tőle? Végre még nőt is ajánl neki a maga rokonai közől [1]). 1527.

Angolországban:

VIII. Henrik angol király, kihez nem tudjuk ki küldetett János által követül, a franczia király fentebbi levelének állítása szerint szintén jó indúlattal viseltetett ugyan János iránt, de mielőtt határozottan nyilatkoznék, bővebb tudósítást óhajtott nyerni a magyar ügyekről, miért is az e végre kiküldött követének, Wallopnak, mind Ferdinánd mind János udvarában meg kell vala jelennie. Ő azonban Ferdinánd udvarában, ki a Henrik és János közti viszonyt sejté, letartóztattatván, csak levelezés által léphetett a budai udvarral némi összeköttetésbe [2]).

Bajorországban:

Még korábban barátságos viszony keletkezett János és a bajor herczegek, Vilmos és Lajos testvérek közt, Vilmos tartva Ferdinánd hatalmától, ha ennek ausztriai birtokaival, mind Magyar-, mind Csehországot sikerűlne egyesíteni, Csehországban mint vetélytárs is föllépett Ferdinánd ellen. Miután pedig ügyekezete ott meghiúsult, testvérével együtt minden módon oda törekedett, hogy legalább Magyarországban ne verhessen gyökeret Ferdinánd hatalma. E végett Posnitzer Konrád követe által már 1526 elején összeköttetésbe lépett Jánossal. Ürügyűl a török elleni segélynyujtást helyezték ugyan a fejedelmi testvérek előtérbe, de e mellett nyilván értésére adatták Jánosnak azt is, hogy legyen szilárd és kitartó, mert Németország fejedelmei s rendei ő ellene Ferdinándot egyátalában nem hajlandók segíteni, sőt ügye-

[1]) Horváth Mih. Adalékok János kir. külviszonyai történelméhez. Történ. Zsebkönyv 14. kövv. Charrière: Negotiations de la France dans le Levant. I, 155. Istvánfy Lib. IX, 136. Pray Ann. V, 133.

[2]) Ld. erről Szalayt: Adalékok 20. kövv. és M. Tört. Eml. Okm. V, 77. kövv. 106. kövv.

1527. kezni fognak királysága ügyét békés úton kiegyenlíteni; miért is ne mulaszszon el követeket küldeni az április 1-én megnyitandó regensburgi országgyülésre [1]). János ezt örömmel megigérte a követnek, s csak azt kötötte ki, hogy eszközöljék ki a bajor herczegek, miszerint ha a török ellen segélyt adna a birodalom, a hadak élén ne Ferdinánd, ki e tisztét csak a maga érdekeinek kivívására fordítaná, hanem valamelyik bajor herczeg álljon. A herczegek utóbb Kolovrát, János király cseh híve, által neki formaszerinti szövetséget is ajánlottak [2]).

Ezen annyi oldalról nyert biztatások és bátorítások lehettek részben okai, hogy János, némely hívei tanácsainak daczára sem akarta fegyverrel megtámadni Ferdinándot. Ő azt hitte, hogy Ferdinánd, kiről jól tudá, hogy pénze szintúgy nincs, mint magának, nem fogja merni az ország békés birtokában háborgatni őt, ki nemcsak más külföldi, hanem a német fejedelmek ily jó akaratának, szövetségének is örvendhet, kit ezek már csak azért is fognak gyámolítani, nehogy az országban támadható viszály miatt a kereszténység ügyét a török ismét veszélyeztesse. De más részről, ha megfontolá, mily hiúk, mennyire teljesítetlenek maradának mind azon segélyigéretek, melyekkel a külfejedelmek a boldogúlt Lajos királyt is biztatták; s egyszersmind eszébe juttatá azt is, mily kevés a megtizedelt nemzetben az igazi hazafiúi erény, mily nagy az állhatatlanság, melylyel, miután a haza legderekabb, legszilárdabb fiai Mohácsnál elvesztek, a még életben maradtak nagyobb része, szerencsevadászszá válva, a többetigérőnek oly könnyen eladja hűségét: úgy látszik, János elméjében korán megfordúlt azon gondolat is, hogy legroszabb esetben a török segélye, pártfogása által tartsa fel trónját vetélytársa ellen. Ama vádak, hogy ő a mohácsi ütközetből készakarva maradt el, mert a törökkel már akko-

[1]) Szalay: Adalékok 26. kövv.
[2]) Szalay: Adalékok 34. kövv.

ron egyetértett; vagy hogy hívei már a múlt őszön kikérték volna számára a Pesten időző Szulejmán pártolását stb. kétségkivül mind megannyi rágalmak ugyan, melyeket népszerűsége csökkentése végett irígyei, ellenei hintettek el. Nem lehetetlen mindazáltal, hogy a történetbuvárlat még fedezend fel oly adatokat, melyekből minden kétségen felül kiderüljön, hogy János már 1527 elején is összeköttetésbe lépett a törökkel. Van ennek már is némi nyoma, ha talán nem áll is ki minden próbát, vagy nem bizonyít is egyebet mint, hogy János csak az ország déli határainak a török becsapásoktól való megmentése végett érintkezett a török végek tiszteivel. Szerémi, a király udvari káplánja, állítja ugyan, hogy midőn János Esztergomba ment telelni, a török császártól jött hozzá egy futár, kit nehogy a kereszténység iránt árulónak tartassék, egy hónapnál tovább rejtegetett Csoba Ferencz házában [1]). De a jámbor káplán, mint tudjuk, gyakran a cselédség szájából gyűjtögeté adatait. Nagyobb fontossággal bír az, hogy János Winczerer Gáspárnak a bajor herczegek követének, midőn nála az 1527-ki márcziusban megjelent, egyebek közt oly értelemben nyilatkozott, hogy, ha a német birodalom nem segíti Ferdinándot ő maga sem fog ótalomért folyamodni a Portához [2]); ellenkező esetben tehát ezt tenni, már el volt volna határozva. 1527.

A német birodalmi gyülésen.

János király a bajor herczegek ösztönzéseire annál hajlandóbb volt a regensburgi gyülésre követeket küldeni, mennél több oldalról értesült, hogy a birodalmi rendek nagy része nem látná jó szemmel, ha Ferdinánd hatalma még Magyarország birtokbavétele által is gyarapodnék. Követekké Bánfi János veröczei főispánt és Endre esztergomi nagyprépostot nevezte ki, márczius 15-kén oly felhatalmazást adván nekik, hogy a császárral s a birodalom rendeivel a török ellen intézendő hadjáratra vonatkozó minden kér-

[1]) Magy. Tört. Eml. Írók. I. 144.

[2]) Szalay: Adalékok 37.

1527. désben végezhessenek. A követek még külön megbízó leveleket is vittek magukkal a választó-fejedelmekhez s más kitünőbb egyházi s világi urakhoz. Utasításukban pedig kötelességökké tétetett előadniok, hogy miután János Magyarország királyává választatott, még a lefolyt télen örömest ráfordította volna minden erejét, hogy az országtól a török által elfoglalt várakat visszavegye; de e szándékában meggátoltatott azon tudósítások által, hogy Ferdinánd ausztriai főherczeg és cseh király országát jogtalanúl elfoglalni készül. Magyarország eddigelé egy maga volt az egész kereszténység védfala a török ellen; de a 150 éves háború által immár meggyöngűlvén, annál inkább igényelheti a keresztény hatalmak segélyét, mert ezek azt védvén, magukat védik; mert annak végromlása őket is belerántja az örvénybe. A magyaroknak sokszor volt alkalmuk barátságra lépniök a törökkel; de mivel ez a többi keresztény országok romlására vált volna, készebbek voltak magukat veszélyeztetni, mint a keresztény köztársaság romlására alkalmat nyujtani. Ezért tehát az ország most méltán folyamodik a birodalomhoz segélyért, melylyel jelenleg annál sükeresebben lehetne működni, minthogy hadjáratai a törököt is meggyöngítették; holott ha az elfoglalt várakban magát a nyár folytán megerősítheti, azokból őt bajos leend kiszorítani: minélfogva gyorsaságra van szükség mindenek felett. — De a követek nem juthattak el a gyűlésre: útközben Ferdinánd emberei által elfogattak, s irományaiktól megfosztatván, haza utasíttattak. A bajor herczegek azonban a gyűlés után tudtára adák Jánosnak, hogy követei letartóztatását a birodalom rendei botránkozva hallották, miért Ferdinándot, ki őt, mint hírlik, juliusban szándékozik megtámadni, ellene nem is segítendik [1]).

A János-pártiak budai gyülése.

Ferdinánd nyílt levelét, melyet Csehországba utazta előtt január 19-én közrebocsátott, s melyben ő az országnak

[1]) Szalay. 39. kövv.

védelmet, a hozzácsatlakozóknak kegyelmeket igért, János 1527.
nem vélte válasz nélkül hagyandónak. Részint tehát, hogy annak hatását megrontsa, részint hogy híveivel a közügyekről bővebben intézkedhessék, február 6-án kelt levelében márczius 17-kére Budára országgyülést hirdetett. „Vannak, úgymond a meghívó levélben, kik az ország védelmének színe alatt a magyar nemzetet és a magyar nyelvet kiirtani törekednek“ [1]). De Ferdinánd sem mulasztá el, még e gyülésen is megkisérteni a jánospártiak hűségét, a maga leveléhez Károly császárnak még a múlt évi nov. végén kelt s fentebb említett levelét is hozzá kapcsolván [2]). Czélját azonban nem érte el. Válaszukban a rendek óvást tesznek az ellen, hogy királyukat Ferdinánd vajdának, magukat alattvalóinak nevezi. „Mi pedig Felségednek ezen országra való örökösödési jogát illeti: tudja meg Felséged, hogy Magyarország sem jegyajándokúl, sem hűbérül el nem adományozható, hanem minden külfejedelem hatalmától független ország, melyet sem elébbi, bár törvényesen megkoronázott királyaink, sem saját őseink nem adhattak bárkinek is örökségül, kivált miután annak birtokából a törvény minden idegen fejedelmet kizár“ [3]). Nehogy pedig Ferdinánd ellen csak szóval láttassanak harcolni, ragaszkodásukat János iránt tettel is tanúsítandók, minden ingóságaik tized részét a haza védelmére ajánlották, úgy azonban, hogy a király ezen adóra a rendeket jövőben ne kényszeríthesse, s őket ez iránt eleve is biztosítsa; a tavali fehérvári gyűlésen kivetett adó behajtását pedig függeszsze fel. Végeztetett továbbá, hogy azok javai, kik Ferdinándot királylyá választották, koboztassanak el; az ország törvénykönyve új átnézés alá vettetvén, javíttassék meg; az egész országban egyenlő mérték legyen; kik a mohácsi ütközet előtt kihirdetett közön-

[1]) Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 104.
[2]) Ld. ezeket u. o. 105. kövv.
[3]) U. o. 115.

1527. séges fölkelésből magukat igaz ok nélkül kivonták, fejdíjban maraszta ltassanak el; a Lajos király holta után bárki által elkövetett hatalmaskodásokat a királyi felség birói vizsgálat alá vettesse, stb. [1]).

Zsigmond király közbenjárása.

A haza védelmére megajánlott rendkivüli nagy adó, valamint az is, hogy János király Homonnay Ferencz tárnok-mester által a felvidéki városoktól 25 mázsa lőport kivánt kiszolgáltatni [2]), oda mutat, hogy János és párthívei azt hitték, miképen Ferdinánd Csehországból hazatérvén, a tavasz nyíltával azonnal megkezdi a háborút. De ő, ki még mindig nagy pénzszükségben szenvedett, s császári bátyjától is arra intetett, hogy hacsak a korona feláldozása nélkül lehet, kerüljön különben bármi áldozatba, ügyekezzék Jánossal békét kötni [3]), időnyerés végett örömmel elfogadta Zsigmond lengyel király közbenjárását. Zsigmond ugyanis attól tartván hogy, ha az ellenkirályok közt háború támad, a török részéről nemcsak Magyarországot, hanem, ez leigáztatván, az ő tartományait is veszély érheti, azon munkálkodott, hogy a trónkövetelési viszály békés úton intéztessék el; mi végett junius 1-re mind a két fél megbizottakat küldene Olmüczbe, kik a békéről az ő birósága alatt alkudoznának. Az ellenkirályoknak semmi reményök sem lehetett ugyan a sükerben, mert lemondani egyik sem akart: de időnyereség végett és a lengyel király iránti tekintetből mind a ketten elfogadták a közbenjárást [4]); és Ferdinánd Thurzó

[1]) Jászay okmánygyüjteményéből. Az adóról s beszedési módjáról szól János levele is a bártfaiakhoz Praynál: Epist. Proc. I, 293. A Szalaházy, Báthory és Thurzó ellen mondott hütlenségi büntetést említi Sperfogel is Wagnernél: Scep. II, 149. Batthyány már ekkor János felé hajlott; miután pedig Várday érsekkel áprilban Gután személyesen találkozott, mivel Ferdinánd a vele kötött szerződést nem teljesítette, nyiltan átpártolt Jánoshoz. Gévay: Zur Gesch. d. Verh. I, 50. Szerémy 153.

[2]) Sperfogel u. o.

[3]) Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verhält. I, 49.

[4]) Dogiel: Cod Dipl. Pol. I, 121. Katona XX, 51.

Eleket, Harrach Lénárt osztrák cancellárt, Jakab boroszlói püspököt, Adler udvari titkárt és Widmann Beát törvénytudort —, János pedig a nem rég kalocsai érsekké nevezett Frangepán Ferenczet, Verbőczy Istvánt, Bánfi Jánost, Endre esztergomi és Statileo János budai prépostokat és törvénytudókat, a határozott napra valóban elküldék Olmüczbe. De a két héti vitatkozások, melyek Szydloviczky Kristóf cancellár és Endre, ploczki püspök, mint a lengyel király képviselői előtt folytak, miként előre is látható vala, nem vezettek eredményre [1]; s a kérdés eldöntése, hogy ki legyen a magyar király? — fegyverszerencsére bízatott. 1527.

Laszkó Jeromos.

E kimenetelt már akkor sejté János király, midőn Zsigmond közbenjárását április 14-én elfogadta. Ezen idő tájban látogatta meg őt ugyanis Laszkó Jeromos, szirádiai kapitány, lengyel senator, s királyának különféle megbizásaiban több európai udvaroknál megfordúlt követe, nem kevésbé ügyes, mint nyegle diplomata, ki a még mindig útban levő Rincon Antal franczia követet megelőzve, nem rég tért vissza Francziaországból, s Jánosnak most sokat beszélt I. Ferencz király barátságos indulatáról. János azonnal szolgálatába fogadta s április 26-kán újabb követséggel bízta meg őt a franczia királyhoz, kivel a háború előérzetében formaszerint szövetséget kivánt kötni [2]). Laszkó e czél végett a következő pontokat vitte magával Francziaországba: A két király és örököseik közt örök barátság és szövetség legyen, melynél fogva egymást minden ellenségeik ellen kölcsönösen segélyezzék; a szövetség zálogául János, ha fiörököse nem lenne, Ferencz király fiainak egyikét a maga fiának és örökösének fogadja s azzá országúl is elismerteti; János a háborút Ferdinánd ellen mindaddig

[1]) A vitákat Widmann után közli Pray: Annal. V, 134. kövv. s némely újabban fölfedezett e kérdésre vonatkozó adatokkal Szalay: Adalékok 53. kövv.

[2]) Charrière: Negotitations dans le Levant I, 158.

1527. folytatja, míg Ferencz fiai a császár fogságából ki nem szabadúlnak, s tudta s megegyezte nélkül nem köt békét ellenével; sőt mihelyt hatalma erősebb gyökeret ver, Ferencz segélyére könnyű lovasságot küldend Olaszországba. Ezek fejében pedig kivánja viszont a magyar király, hogy Ferencz neki a háborúviselésre mind most, mind a jövőben pénzsegélyt adjon; ha a császárral békét köt, abba Jánost is oly módon foglaltassa be, hogy országa birtokában nyugton megmaradjon; ha pedig őt a békébe befoglaltatni képes nem lenne, köteles legyen őt, míg háborúja tart, pénzzel titkon segélyezni. Mind ezekről a követ, utóbb János maga is, hiteles okmányt adand a hozzá küldendő franczia követnek; de Ferencz a biztosító oklevelet azonnal adja ki a magyar követnek [1]). Mit s miként végezett ez útjában Laszkó, nem tudjuk; ha a különben nyegle ember egy későbbi állításának hihetünk, a franczia király már ekkoron 30 ezer koronást küldött Jánosnak [2]). De ha ekkor tán még elhalasztatott is, pár héttel az olmüczi békekisérlet után valóban megköttetett Budán a szövetség.

Rincon Antal, ki Rómát is útjába ejtette, junius 5-én érkezett Budára Baronival, a szintén János királyhoz küldött pápai követtel. Hajót a velenczei köztársaság adott számára, melyen Zengbe vitorlázzék; de mivel Angrer Gergely, Ferdinándnak Velenczében levő követe nyomába akadt, s intézkedéseket tőn, hogy útközben elfogassék [3]), Raguzán és Nándorfehérváron keresztül, junius végén érkezett Budára. Itt aztán Sarlós Boldogasszony napján (jul. 2-án) ünnepélyes isteni szolgálat alkalmával hirdette ki Verbőczy cancellár a két király közt megkötött szövetséget, melybe a pápa, Velencze, sőt némelyek szerint Anglia is belefoglaltatott [4]).

[1]) A párisi könyvtár kéziratairól. Ld. Hatvani (Horváth) M. Tört. Zsebkönyv. 16. l.

[2]) Ld. konstantinápolyi követségét Katonánál XX, 276.

[3]) Hatvani M. Brüsseli Okmánytár. Magy. Tört. Eml. I, 52. kövv.

[4]) Istvánfy Lib. IX, 136. De téved, midőn a szövetség kihirde-

1527.

IV.

Ferdinánd hadikészületei.

Ferdinánd az olmüczi conferentia szétoszlása után háborúhoz készült. Arról, hogy vetélytársának az ország keleti részén, Erdély felől is támaszszon ellenséget, régen gondoskodott. Még mielőtt Csehországba utazott, januárban, egymásután két követet küldött volt a moldvai vajdához, hogy őt a maga részére vonja, s arra indítsa, hogy háború esetében Erdélyre törjön [1]). Az eredmény azonban itt nem felelt meg Ferdinánd várakozásának. Jobb sikere volt csábításainak az ország déli részén a Fekete-embernél, ki a Bácskában még szünet nélkül űzte zsarnokságát, s egyebek közt a tavasz elején Török Bálintot is megszalasztotta, midőn ez őt szabadkai birtokából kiűzni szándékozott. Révay Ferencz [2]) Ferdinánd részéről még az olmüczi békekisérlet előtt felkereste Jovánt Szegeden, s némi ajándékokkal, melyek jobbára posztóból s ezüst serlegekből álltak, s még inkább azon igérettel, hogy Ferdinánd mind azok várakat s uradalmakat neki adja, melyeket Zsigmond király alatt a szerb despoták Magyarországon bírtak volt, annyira megnyerte a nagyravágyó ember szivét, hogy tőle azon igéretet vihette vissza küldőjéhez, miszerint ha majd Ferdinánd az országba jövend, akkoron ő is támadást fog intézni János király ellen. Az árulás azonban nem maradt titokban a király előtt, ki aztán, midőn Jován Budára hivatva megjelenni nem akart, Perényit küldé megbüntetésére. Ez számos erdélyi lovassággal s két ezer gyaloggal Szőllősnél támadta meg a sokkal számosabb rácz hadat; de megveretett, serege nagy részben levágatott,

---

tését márcziusba helyezi. Eziránt minden kétséget eloszlat Wallop angol követ, s a János udvarában akkoron jelenvolt Sternberg tudósítása. Szalaynál: Adalékok 45. köv. János lev. Ferencz királyhoz. M. Történ. Eml. Okm. V, 134.

[1]) Jászaynál 446.

[2]) Istvánfy Lib. IX, 140. Szerémy, hibásan, Bakics Pált említi.

1527. s maga is csak gyors török lovának köszönhette, hogy a Maroson keresztül Nagylakra menekülhetett. A győzedelméről ittas ráczság ezután még Erdélybe is betört s azt egész Szászvárosig pusztította. Czerni Jován e győzedelme nagy veszélybe ejté Jánost, mert akkoron már Ferdinánd is indulóban vala az ország ellen. De szerencséjére, Czibak Imre, a nagyváradi püspökség igazgatója, az Erdélyből visszatért ráczokat a szőgyfalvi mezőn a Maros mellett, julius 15-én, egy véres csatában megverte. Jován hadának romjaival Szegedre futott, midőn pedig ott Zákány István, egy gazdag kereskedő, házát czinkosaival felverni szándékozék, Szilágyi László palotájából, hova a zsiványok elől a polgárság egy része elzárkózott, Vid Sebestyén által meglövetett s társaitól Tornyos faluba vitetett. Itt őt a Szabadkáról ráütött Török Bálint nem sokára megölette, s fejét Budára küldötte. Czibak győzedelmén oly nagy lőn az öröm, hogy azt nemcsak János király Budán, hanem még Rincon is Krakóban, hova Jánostól utazott, Te Deummal, zenével s diadaltüzekkel ünnepelte [1]).

Az ellenkirályok harcza.

E közben már Ferdinánd maga is megkezdte a háborút. Junius 29-én kelt levelében jogait újabban is hirdetvén, az ország rendeit még egyszer pártjára szólítá [2]). Pár hét múlva azután forma szerint háborút izent és előre küldött seregeinek egy részével Katzianer János horvátországi kapitány által Dévényt, a nem rég meghalt Bornemisza kimúlta után Szalay János parancsnoksága alá jutott Pozsonyt, és a János őrségétől elhagyott Nagy-Szombatot elfoglalta. Julius 31-én maga Ferdinánd is bejött seregével, melyet Kázmér brandenburgi őrgróf, az olaszországi háborúkban magát több

[1]) Szerémy 157. kövv. Veráncsics: Magyar krónika. M. Tört. Eml. Írók III. 26. Abban kétségkivül tévedett az író, midőn Jovánt Nyíregyházán öleti meg Török által. Istvánfy Lib. IX, 140. Buchholtz: Gesch. Ferdinánd I. III, 219. Gévay: Urk. zur Gesch. d. Verh. I, 80. 82.

[2]) Praynál: Epist Proc. I, 296.

ízben kitüntetett idősb Salm Miklós gróf és Rogendorf Vil- 1527.
mos vezérlének. Köpcsénnél a nádor s más egyházi s világi párthíveitől fogadtatván, Szalaházy Tamás püspök üdvözlő beszéde után a nemzet jogait és szabadságait fentartani s védelmezni újabban is esküvel igérte. Míg ezután Katzianer Nagy-Szombatból a bányavárosok felé indúlt, maga Ferdinánd mintegy 10 ezernyi hadával a Duna jobb partján Buda felé irányozta menetét, Nádasdy Tamást 300 lovassal előre bocsátván. Jánosnak, ki a nemességet a fölkelésre több ízben de hasztalan sürgette [1]), még ekkor is alig volt több Budán két—három ezer harczosánál; s hihetőleg e körülmény bátortalanítá el várainak őrségeit is olyannyira, hogy Győr és Sz.-Márton minden ellentállás nélkül, — Tata és Komárom néhány órai ágyúztatás után, — Esztergom, honnan Várday Pál érsek idején távozott, két napi vívás következtében, Visegrád pedig e közben puszta felhivásra megadta magát; és végre Buda is, melyet János a naszádosok elpusztulása után védetlenül elhagyott, sz. István király ünnepén tárt kapukkal fogadta be Ferdinándot [2]).

János ezen erélytelen magaviselete, s vetélytársának csaknem akadálytalan, gyors előhaladása azonnal köpenyt fordíttatott a süker elvtelen imádóival. More László, Batthyány Ferencz, Török Bálint, Perényi Ferencz egyik a másik után hódolt Ferdinándnak. Perényi még az általa elébb erőszakosan elfoglalt Sárospatakot, a magvaszakadt Palóczy nemzetség örökségét is a pártcsere jutalmául nyerte. Ezen urak példáját pedig csakhamar néhány dunamelléki vármegye nemessége is követte, hogy megóvja magát a pusztítástól és kegyetlenkedéstől, melyet rajta Ferdinánd csehnémet hadi népe, kivált Komáromtól kezdve, kiméletlenül

[1]) Érzékenyen panaszkodik e miatt János egy utóbbi levelében Ep. Proc. I, 311. Szerémy 174.

[2]) Ursinus Velius: De bello pannonico. 2. kövv. ll. Szermeghi: Comment. Schwandtnernél II, 388. Istvánfy Lib. IX, 138. köv.

1527. elkövetett [1]). Ferdinánd néhány nap múlva megérkezte után Sz.-Mihály napra Budára országgyülést hirdetett.

János, a mellette hűségesen megmaradt Erdődy Simon püspök, Homonnay Ferencz, Kismarjay Lukács, Bodó Ferencz, Verbőczy István, Dóczy János, Bakics Pál és néhány mások kiséretében Hatvan felé vette útját. Augusztus 24-én Eger melletti táborából biztatá híveit, hogy bár a fővárost elhagyni kényteleníttetett, s néhány vár árulással adta meg magát, erejét most naponkint gyűjti, s bízik istenben, hogy ellenségét az országból nem sokára kiűzendi. Legyenek tehát állhatatosak a hűségben; Ferdinánd leveleit ne fogadják el, az általa netalán kihirdetendő gyülésre ne jelenjenek meg. Ki különben cselekedni merészelne, irgalom nélkül fog lakolni [2]). De János e reménye nem teljesedett; mert csapás után csapás érte most őt, ki a hatalmának megerősítésére kedvező időt munkátlanúl múlni hagyta. Ferdinánd, kinek fővezére, a brandenburgi őrgróf, Budán meghalt, seregei élére most Salm Miklóst helyezte s négy ezer gyaloggal és félannyi lovassággal ellenfelének üldözésére küldötte, ki idő közben néhány ezernyi haddal erősödvén, Sajó-Lád vidékén ütött tábort. Salm, Eger városát s várát minden komolyabb ellentállás nélkül megvette; mivel azonban a városuk feldúlása miatt boszús polgároktól élelmi szereket nem nyerhetett, mihelyt a 700 lóval és eleséggel utána indított Mansfeld gróffal egyesült, nyomban János után sietett, ki az ellenség közeledtére Tokajba vonúlt vissza, csak némi gyönge csapatokat hagyván a Sajónál. Salm Miklós ezeket némi csatározás után e folyamtól elűzvén, szept. 26-án Tarczal mellett ütött tábort. János vezérei Bodó és Kismarjay pihenést sem akartak engedni az ellenségnek, s őt éjfél után minden oldalról nagy hévvel megtámadták; de bár eleinte

[1]) Mária lev. Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verh. I, 98. és János levele Ep. Proc. I, 310. 314.

[2]) Pray: Ep. Proc. I, 307.

szolgálni látszott nekik a szerencse, mivel sem Czibak sem Erdődy püspök hadainak kapitányai által nem támogattatták, Kismarjay pedig golyótól találva elesett, visszaveretének. Salm győzedelmét használva, 27-én reggel, egész a Tiszáig űzte a futamlókat. Az egy Bodó Ferenczen kivül a harczról többé senki sem gondoskodott; sőt, ha igaz, mit Szerémy mond, Erdődy püspök, Czibak Imre, Dóczy János, Pöstyéni Gergely és Bebék Ferencz titkon fondorkodva, János királyt elfogni s Ferdinándhoz vinni szándékoztak, tőle árulásukért nemcsak kegyelmet, de jutalmat is remélvén. János, az ármányról értesülvén, a további védelemről annál kevésbbé gondolkodhatott, minthogy Czibak a maga dandárával korán reggel átkelt a Tiszán, Bakics Pál rácz fegyvereseivel megszökött, s mindenfelé rémítő zavar uralkodott a táborban: maga is átkelt tehát a Tiszán, s utána nagy rendetlenségben az egész sereg a híd felé tolakodott. De Czibak meg sem várta valamennyiök átkelését, s a hidat elszakasztatta; minek következtében sokan a folyamba vesztek, vagy a rájok rohant németek fegyvere alatt hullottak el. János egész tűzérsége, podgyászszal s eleséggel megrakott szekerei mind az ellenség kezébe jutottak. Ellenségének veszteségét maga Ferdinánd, vezéreinek tudósítása szerint két ezerre számította. A győzedelem után Tokaj, Tálya, Regécz, Boldogkő s több más vár a ferdinándiak hatalmába jutott [1]). 1527.

János király a szerencsétlen harcz után Nagyvárad alá vonúlt seregének romjaival, s újdon szedendő hadaival biztatgatta megfélemlett párthíveit s intette a Ferdinánd felszólítása következtében Budára gyűlt rendeket, ne koronázzák meg Ferdinándot: ő kevés napok múltával segedelmökre sietend; mert míg él, nem fogja tűrni, hogy az ország szabadsága ellenére, abban a német uralkodjék [2]). Írt Perényi-

[1]) Ferdinánd lev. okt. 4-ről. Hatvani M. Brüsseli okmánytár I, 67. kövv. Szerémy 175. kövv. Verancsics: Magy. Kron. Történ. Eml. III, 27. köv. Ursin. Velius: Lib. I, 24. Istvánfy IX, 141.

[2]) Pray Ep. Proc. I, 309. 329.

1527. nek is, tudatva vele, hogy őt többen hűtlenségről vádolják, minek azonban hitelt adni nem akar; mindamellett is azonban emlékezteti őt eskü alatt tett erős fogadalmaira, őseinek hír-nevére, reményét fejezvén ki, hogy azt ő is szennytelenül szállítandja át utódaira [1]). Hiú remény! Perényi ekkor már Budán, vagy útban volt Buda felé a koronával.

Szeptember 27-ke különben is végzetteljes nap volt Jánosra nézve: e napon még egy más szerencsétlenség is érte őt, mely tán a tokaji vereségnél is nagyobb befolyást gyakorlott ügyeinek balfordulatára. Frangepán Kristóf, miután a Ferdinánd pártjának támogatására Horvátországba visszatért Batthyány Ferenczet Tótországból visszavonúlni kényszerítette, Varasdot szándékozott megvívni, melyet Ferdinánd nem rég adományozott Báthory nádornak, s ennek embere Kecskés Pál védelmezett. A várat megszállván, Frangepán azt közelebbről megvizsgálandó, egy csapat lovassal szept. 27-kén körűllovaglá. A várbeliek hamar fölismerték a rettegett vezért, s egy szorosba, hol átmenendő vala, néhány lövészt küldének ki. Ezek, midőn Frangepán közelökben elhaladt, rejtekükből mindnyájan reája tüzeltek, s ő halva rogyott le lováról. „Istené legyen érte a dicsőség! — írá néhány nap múlva Ferdinánd — ez nagy gyöngítésére válik ott ellenemnek; mert tekintve gróf Kristóf hatalmát, ő nem az utolsók közé tartozott“ [2]). Jól sejdíté Ferdinánd Frangepán halálának következményét: a tartomány, mely dombrói gyülésén Jánost választotta volt királyának, mind a mellett is hogy Brodarics szerémi püspök s volt cáncellár, a Ferdinánd részéről tapasztalt hidegség miatt nem rég János pártjára tért, Batthyány Ferencz működéseinek követ-

[1]) Pray: Epist. Proc. I, 315.

[2]) Ferdinánd levele okt. 4-ről. Magy. Tört. Eml. Brüss. Okmánytár. I, 67. Gévay: Urk. zur Gesch. der Verh. I, 111. Zermeghy Schwandtnernél II, 380. Istvánfy Lib. IX, 144 köv.

keztében a kevéssel utóbb Körösudvarhelyen tartott gyülés végzése szerint, Ferdinándot ismerte el királyának. 1527.

„Az országgyülés — mondja Ferdinánd imént említett levelében — melyre a nemeseket s az ország rendeit összehívtam, múlt vasárnap (szept. 28) kezdődött. De jónak láttam azt kérelmökre még nyolcz napig elhalasztani, mivel, még többen rosz hangulatban lévén, nem jelentek meg. De reménylem, az említett vereség meggyógyította őket; és nem gondolom, hogy még más gyógyszerre is lenne szükségök. Már is megjelent itt tegnap (okt. 3-án) az esztergomi érsek, ki szintén beteg volt, több másokkal egyetemben, kik hasonlókép eljöttek". Az országgyülés októb. 7-én nyittatott meg. Ferdinánd elébb az urak, aztán a rendek gyülekezetében jogait újra kifejtette, az ország szabadságait tiszteletben tartani s azt úgy kormányozni igérte, hogy megválasztását soha senkinek sem leend oka megbánnia. A nagy számmal megjelent országos rendek a pozsonyi választást megerősítették s megújították; a koronázás napját, hogy arra Anna és özvegy Mária királynék is megjelenhessenek nov. 3-ra tűzték, addig némely törvények alkotásával foglalkodandván. A koronázási szertartást, miután Ferdinánd az ország alkotmányos szabadsága s törvényei megtartását újabban is esküvel fogadta, ugyanazon püspök, Podmaniczky István, hajtá végre, ki egy évvel elébb Jánost kente volt fel. Nov. 4-kén Anna királynénak is fejére tétetett a korona. S ez volt az utolsó koronázás Székesfehérváron. Utóbb a király az alkotott nyolcz törvényczikket erősítette meg, melyek szerint Szapolyay János és Verbőczy István feltétlenül, — pártfelei pedig, ha nov. 25-ig hódolatukat Ferdinándnak be nem mutatják, felségsértőknek s a hon ellenségeinek nyilváníttattak; Szapolyay adományozásai megsemmíttettek, s a királynak minden kaputól két arany szavaztatott. Ferdinánd cancellárrá s egri püspökké Szalaházy Tamást, országbíróvá Thurzó Eleket, tárnokká Báthory Endrét, erdélyi vajdává Perényi Pétert, királyi személynökké Révay Ferenczet,

Ferdinánd koronázata.

1527. budai parancsnokká Nádasdy Tamást stb. nevezte [1]); s Fehérvárról rövid budai tartózkodása után Esztergomba tette át udvarát.

A megvert János tervei.

János e közben Váradról Erdélybe ment. A tokaji vereség s a nemesség vonakodása zászlai alá gyűlni, teljesen megérlelé benne az elhatározást, hogy a törökkel szövetségbe lépjen, s annak segélyét felkérje. Valamint tévednénk, azt hivők, hogy ezen elhatározásra Jánost egyedül a közjó bírta: úgy viszont iránta lennénk igazságtalanok, ha e lépést merő önzésből származtatnók. Egyiknek is, másiknak is megvolt abban a maga része. János, ki előtt nem volt titok, menynyire izgatja a franczia király Szulejmánt a Habsburg-ház ellen, egy perczig sem kételkedhetett, hogy az ország Ferdinánd alatt végkép meg fog igáztatni a török által. Saját érdekén kivül tehát, — mint egy későbbi levelében érinti — az is ösztönözhette őt e lépésre, hogy mielőtt az ország szolgaságba jutna, azon szövetséget kösse meg a törökkel, melyet ez többször maga ajánlott már királyainknak, s így ellenségből a magyar nemzet barátjává tegye a török népet.

Tudván azonban, hogy e szándoka még az eltaposott országban is mennyire népszerűtlen, egyelőre legalább is azon akadályt kivánta elmozdítani, melyet az a vallás részéről szenvedhetne. „János király — u. m. Veráncsics az evangyeliumból megláttatá, ha az tereket segítségül híhatja. Az cseri barátok ezt lelik az evangyeliumban: hogy az ki vele jót tészen, az az ő atyjafia“. Követül János a szintoly kényes, mint nehéz feladat végrehajtására az ügyes Laszkó Jéromost választá, ki csak kevéssel a tokaji vereség előtt tért vissza franczia országi küldetéséből. A követ októberben indult meg útjára.

De addig is, míg a követ visszatérne, még egyszer meg akarta kisérteni saját fegyvereinek szerencséjét. Mialatt Er-

[1]) Gévay: I, 113. Ursinus Velius Lib. II. 28. Pray Annal. V, 145. Corp. Jur H. I, 355.

délyből, hol őt a Ferdinánd párthívei által felbujtott Kolos- 1527.
vár és Gyulafehérvár polgárai elfogni szándékoztak, titkon Tasnádra [1]), s onnan néhány nap múlva Debreczenbe ment [2]), a hadfogadást mind Lengyelországban, hova e végett Frangepán Ferencz kalocsai érseket rég elküldötte volt, mind a hajdúk s alvidéki ráczok közt nagy buzgalommal folytattatá. Mindenek előtt Kassát akarta megbüntetni, melynek bírája, Kakuk Mihály, polgártársaival együtt nemcsak Ferdinándhoz pártolt, hanem azon ezüstöt is lefoglalta, melyet János még a nyáron küldött volt az ottani pénzverdébe [3]). A hadjáratban megelőzte őt Bodó Ferencz, ki egy dandárral a Tiszán átkelvén, Egert szándékozott urának visszavenni. Bodó karácson napján indult meg; de midőn Keresztesnél táborozik vala, Török Bálint, Pekry Lajos és Bakics Pál, most már Ferdinánd kapitányai által, kiket ez vetélytársa hadromjainak szétverése végett küldött volt a felvidékre [4]), — megveretvén, mások szerint csellel, elfogatott. Bodó Ferenczben legjobb kapitányát, leghívebb emberét vesztette el János. A fogoly, Esztergomba vitetvén, semmiféle igéretekkel nem volt rábírható, hogy Ferdinánd pártjára álljon: a fényes jutalom helyett, melylyel a pártcsere kecsegteté, inkább akará választani a németújhelyi börtön sanyarúságát, melylyel aztán esküje iránti hűségeért az 1537-ben történt haláláig bűnhesztetett [5]).

[1]) Verancsics Magy. Kron. Tört. Eml. III, 28. Szerémy 194.

[2]) Szerémy 201. Et hospicium habebat rex Joannes apud suam amasiam Kardosné.

[3]) U. a. 192.

[4]) Pray: Epist. I, 322.

[5]) Szerémy 200. Ferdinánd lev. Praynál: Epist. Proc. I, 324. Istvánfy Lib. IX, 143. Bodónak oly nagy volt adott szava iránt hűsége, hogy bár a nagyobb szabadságban, melyet igéretére, hogy avval vissza nem él, nyert vala, megszökhetett volna, sőt egy napon, bővebb poharazás után Török Bálintnál, részeg fővel azt szerencsésen meg is kisértette, mihelyt kijózanodott, önként visszament fogságába. 1536-ban még életben volt, s a békealku alatt az ő szabadon bocsáttatását is

1528.

A Ferdinánd pártiak budai gyülése.

Ferdinánd vetélytársának ezen újabb mozgalmairól értesülvén, annak hadfogadásait Lengyelországban meggátlandó, Zsigmond királyhoz követeket küldött, más részről az ország rendeinek január 21-re Budára gyülést hirdetett. A rendek azon hírek behatása alatt, hogy Szapolyay a törököt segélyül hívta, megigérték ugyan, hogy fejenkint felülnek, s minden 20 jobbágy után egy vitézt állítanak; de nyiltan megvallák azt is, hogy külsegély nélkül a hazát megvédeni gyöngék: menjen tehát Ferdinánd a német birodalomba, s hozza meg onnan az igért segélyt; távolléte idejére pedig rendeljen egy helytartó tanácsot. Ferdinánd e végzés következtében, miután Katzianert 4000 némettel s némi magyar dandárokkal János ellen indította, Hoberdanácz Jánost és Weichselberger Zsigmondot pedig Konstantinápolyba küldötte [1]), és végre a helytartóvá nevezett Báthory nádor mellé Várday, Szalaházy és Gerendy püspököket, Thurzó Eleket és Báthory Endrét tanácsul adta, márczius elején Bécsbe ment [2]).

E közben János király, a Bodó Ferencz megveretése s elfogatása által szenvedett újabb csapás után minden erejét összeszedvén, Czibak Imre, Verbőczy, Tornallyay Jakab, Dóczy János, Kún Gotthárd, az Ártándyak, Kápolnay Ferencz, Radics Bosich s néhány mások kiséretében, huszárokból s hajdúkból, lengyelekből s ráczokból álló mintegy 13 ezernyi hadával s 18 ágyúval húshagyókor Debreczenből Tokaj felé indult. E vár, valamint Sárospatak is, Perényi új birtoka, Athinay Deák Simon, a király titkos hívének parancsa alatt állván, az átkelés három nap alatt háboríttatlanúl végbement. A sereg Újhelyen és Terebesen keresztül lassan közeledett Kassa felé. De útközben János, mely alatt

---

kivánta János király. Tört. Eml. Okm. I, 329 Halálát említi Verancsis: Magy. Eml. Írók III, 40.

[1]) Gévay: Urk. zur Gesch. der Verh. I, 2, 32. 36.

[2]) Pray: Epist. Proc. I, 327.

őt Rincon franczia követ ismét meglátogatá [1]), Kassa vívásának szándékával felhagyva, miután hírül vette, hogy Katzianer János Ferdinánd vezére, Török Bálint, Pekry és Bakics Pál hadaival egyesülve feléje közeledik, velök megütközni kívánván, táborával Szina alá szállott. 1528.

De Jánosnak, ki királysága elején a kedvező alkalmat hatalma megszilárdítására megragadni oly könnyelműleg elmulasztá, már végkép letűnt szerencsecsillaga. Seregének száma jóval nagyobb volt, mint az ellenségéé; de hiányzott benne a hűség. „Annyira sülyedtek már a magyarok — mondja Szerémy, — mind az urak mind a nemesek, hogy a kinek két fia volt, egyiket Ferdinánd, másikat János pártjára küldötte.“ János keserű érzelemmel tapasztalhatta e hadjáratában, hogy már azon pártfelek ragaszkodásában sem bízhatik, kik eddig oldala mellett maradtak; hogy ezek közől is többeket inkább csak a helyi s más viszonyok mint a hűséges csatlakozás marasztott mellette; sőt néhányan még árulást is forralnak ellene [2]). A seregben semmi rend, semmi fegyelem nem létezett; még táborba is elszórtan, külön tömegekben szállának. Négy napig veszteglének itt, midőn őket Katzianer megközelítette. Török Bálint észrevételt tett volna a fővezérnek, hogy János serege sokkal számosabb, miért is az ütközet nem lenne tanácsos. Katzianer erre ama leveleket, melyeket János pártfeleitől vett, Török elébe tartván: „hiszed-e még, kérdezé őt, hogy a vajda seregének csak fele is harczoland ellenünk?“ „Úgy hát se baj, válaszolá Bálint úr, mert ezekhez még Radics is hozzászámítandó, kivel a múlt éjen találkoztam: ő sem harczoland ellenünk.“ Az ütközet napján Dóczy, Radics, Czibak valóban már hajnalban tovaállott; Kisvárday pedig betegnek

[1]) Szerémy 312.

[2]) Így szinezi János pártfeleit Szerémy (208. kövv.) ki, tagadhatatlan, sokszor túlságosan gyanakodó, sokszor nem lát tisztán, de, mint szemtanú, még is sokban érdemel hitelt.

1528. színlé magát. A hajdúk és lengyelek egy ideig vitézül megállták a harczot; de mihelyt a többiek árulását észrevették, ők is megfutottak [1]). A győzedelmes Katzianer még az nap bement Kassára. János király pedig kevesed magával Homonnára, onnan, hihetőleg mivel magát biztosságban nem érezé, néhány nap múlva Lengyelországba, Tarnov várába vonúlt.

János Tarnovba fut.

[1]) Szerémy 214. kövv. Istvánfy (Lib. IX, 142.) e hadjáratot hibásan zavarja össze Bodó Ferencz hadjáratával, mely még 1527 végén s más téren folyt le.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ellenkirályok harczai.

I.

Tarnóvban, mely némelyek szerint a maga öröksége volt [1]), bár különben a lengyelek Ferdinánd iránt barátságot színleltek, háboríttatlanúl folytathatta János diplomaticai összeköttetéseit a külfölddel s készületeit a háború újabb megkezdésére. Innen írt ápril 8-kán a Regensburgban gyülésező német rendeknek, bepanaszolván nekik Ferdinánd igazságtalan támadását, s kijelentvén egyszersmind, hogy ennek következtében ott keres segedelmet a hol talál; miből ha a kereszténységet veszély éri, azt csak Ferdinándnak tulajdonítsák [2]). Innen küldé május 16-kán Statileo János vál. erdélyi püspököt VIII. Henrik angol királyhoz [3]). Innen fogadta szolgálatába Minkwitz szász lovagot, hogy számára német zsoldosokat gyűjtsön, s lépett a hessz tartománygróffal is összeköttetésbe [4]). János szövetsége Szulejmánnal.

De mindezeknél fontosabb volt Laszkó Jeromos tudósítása konstantinápolyi követségéről, melyet ez ápril végén nyujtott be Jánosnak. Laszkó a múlt évi deczemb. 22-kén volt szemben először Ibrahim nagyvezirrel, ki tőle eleinte a

[1]) Verancsics annak mondja. M. Tört. Eml. III, 29. Mások szerint Tarnovszky úr vára volt.

[2]) Praynál: Ep. Proc. I, 332

[3]) M. Tört. Eml. Okm. V, 168.

[4]) Buchholtz: Gesch. Ferdin. III, 243. Szalay: Adalékok 84.

1528. kivánt segélyért évi adót s a török fensőség elismerését követelte. Még néhány nappal utóbb is azon tanácscsal bocsátá el a követet magától a vezir, hogy ragaszkodjék János a szultán köntösébe, ismerje el őt urául, fizessen évi adót: akkor nyer tőle segélyt olyat, mely Ferdinándot s minden barátait összezúzza. A követ ezt kereken megtagadta; de az Ibrahimra pazarlott hizelgő magasztalásai, s még inkább a nagy igéretekkel megnyert s a Portánál nagy befolyású, ravasz, fondor, pénzt és hatalmat egyaránt szomjazó Gritti Alajosnak, a velenczei herczeg természetes fiának, segedelme által oda vitte az ügyet, hogy a vezir felhagyott az adó sürgetésével, Ibrahim pedig meg lévén nyerve, Laszkó január 27-kén magától a szultántól is oly kegyelmes választ nyert, miszerint Jánost szövetségesévé fogadja s oly mértékben segítendi Ferdinánd ellen, hogy mind a két oldalán biztosan alhatik. Utóbb Laszkó drága ruhákkal s 10 ezer osporával megajándékoztatván, február 3-kán búcsúzni kisértetett a szultán elébe. „Urad ügyei most már az enyéim lesznek — mondá Szulejmán — kell tehát, hogy viszont az én ügyeim is az övéi legyenek“; — s meghagyta a követnek, közölje urával, hogy tőle hű tudósításokat vár a keresztény hatalmak minden ügyeiről. „Én pedig uradnak barátja s tántoríthatlan szövetségese leszek; őt mindenha, mindenki ellen összes erőmmel segítendem, fogadom prófétánkra Mahomedre, fogadom szablyámra“. — „Én pedig esküszöm az élő egy istenre s a megváltó Jézusunkra — válaszolá a követ — hogy az én királyom és uram, Lengyelország királyának kivételével, barátaidnak barátja, ellenségeidnek ellensége leszen. Itt pedig fenséged lábainál hagyom Gritti Lajost követünkül s ügyviselőnkül“ [1]). Az okmányban, mely aztán Laszkónak a király számára átadatott, ugyanazon igéreteit esküdözve s átkozódva ismétlé a szultán, hogy őt semmi

[1]) Bel: Adparat. ad Hist. Hung. 159. kövv. A követi tudósítás élénk kivonatát adja Szalay: Adalékok 93. kövv.

szükségében el nem hagyja, hanem habár összes hatalma veszendőbe menne is, hogy csak maga, vagy csak néhány muzulmánnal maradna fen, köteles legyen őt, János királyt fölkeresni, s ha megtalálta, mondani: „Ime itt vagyok, kész mindenre, a mit kívánsz“ [1]). 1528.

Majdnem ugyanazon időben, midőn Laszkó követségi eljárásának e fényes eredményét Jánosnak Tarnovban előterjeszti vala, érkeztek Ferdinánd követei, Hoberdanácz és Weichselberger Konstantinápolyba jó barátságot és szomszédságot szorgalmazandók a szultánnál; mert a török basák nem szűntek háborogni a végeken, s mióta Ferdinánd az országba jött, nem csak Jaiczát megvették, hanem már háromszor az ország belsejébe is, majdnem Budáig kalandozának [2]). A kihallgattatáson Ibrahim nagyvezir azt mondá nekik, hogy erre csak egy út vezet, az, ha Ferdinánd Magyarországból kimegyen. Hoberdanácz ellenben úgy vélekedett, hogy a jó szomszédság az által lenne legállandóbbá, ha urának a szultán visszaadná a Magyarországtól elfoglalt várakat. „Miféle várakat kívánna tehát Ferdinánd magának visszaadatni?“ kérdé Ibrahim, s midőn a követek Nándorfehérvárt, Szabácsot, Péterváradot, Újlakot, Orsovát, a nem rég elfoglalt Jaiczát, Knint, Novigrádot, s még vagy húsz más várat elszámláltak, felkiálta: „csodálom, hogy uratok még Konstantinápolyt is nem kívánja“. Ismétlé aztán, hogy a szultán még Németországra nézve is csak úgy hajlandó a békét megadni, ha Ferdinánd Magyarországból kitakarodik. A szultán maga, midőn utóbb elejébe vezettettek, azon választ adá nekik, hogy majd személyesen egész hatalmával fogja fölkeresni Ferdinándot, hogy visszaadja neki

[1]) Szalay e. h. 123.

[2]) Ep. Proc. 341. S azok a Budáig dúló törökök, nem mint Pray gondolja, Bodó tatárjai (honnan vette volna őket?), hanem, mint Ferdinánd levelei bizonyítják, valóságos törökök voltak. Istvánfy Lib. IX. 149.

1528. a kivánt várakat, készüljön tehát, hogy őt illően fogadhassa [1]).

János, mihelyt értesüle, hogy vetélytársa is követeket járat a szultánhoz, Laszkót azonnal visszaküldé Konstantinápolyba [2]); de az ügy kedvező állásáról hamar meggyőződhetett, s nyugton tehette készületeit az országba való visszatérésére; mert a Portáról azon utasítást vette, hogy további híradásig az ország déli vidékein tartózkodjék [3]). Laszkó, midőn szeptemberben visszatért, Szepesvárat a szepesi grófság czímével, Késmárkot, Richnot és Gölniczet nyerte jutalmúl a királytól „eszélyes eljárásáért, mely által – azon időben, midőn már egy keresztény fejedelem sem menthette volna meg az országot a török igájától, — nemcsak szövetséget kötött a győzővel, hanem örök békét a király s a szultán, a magyar és török nemzet között, s Magyarországot ekként a már-már reánehezedő szolgaságtól megmentette“ [4]).

A franczia szövetség.

Azon idő tájban, midőn Laszkó másod ízben küldetett Konstantinápolyba, János király Rincon franczia követtel is értekezett a franczia szövetségnek végleges megkötése iránt; mi végett aztán Statileo János nem rég kinevezett erdélyi püspököt május 16-kán kelt levelében meg is bízta, s Rinconnal együtt útnak indította. A püspök előbb Angolországba utazott Rinconnal, s csak októberben jelent meg a franczia udvarnál. Ferencz király e hónap 23-kán hatalmazta fel a szerződés megkötésére Antal sensi cardinal-püspököt s főcancellárt. Az egyesség ugyanazon alapon, melyet már fentebb közlénk, öt nap alatt létre jött; a szövetség Párisban okt. 28-kán véglegesen megköttetett. Statileo, királya

---

[1]) A követség eljárásáról beadott tudósítás Gévaynál: I, 2, elején.

[2]) Innen írta jul. 4-kén Velenczébe a franczia követhez azon levelet, melyet Pray (Ep. Proc. I, 305.) hibásan ír 1527-ben keltnek, midőn Laszkó, mint látók, Franczíaországban volt.

[3]) Gévay: I, 2. 49.

[4]) Wagner: Scepus. I, 36. Katona XX, 414.

nevében fogadta, hogy ez Ferdinánd ellen mind addig folytatja a háborút, míg Ferencz király fiai fogságukból ki nem szabadúlnak; hogy János a franczia király tudta s megegyezte nélkül békére nem lépend Ferdinánddal, s azon esetre, ha fiörökös nélkül halna meg, Henrik orleansi herczeget nevezi s fogadtatja el országul is a maga örökösévé. A sensi cardinal viszont Ferencz nevében igérte, hogy ez a háború terheinek viselésére pénzsegélyt mind maga nyújtand, mind szövetségeseitől eszközlend ki János részére. Az összeg, mely Ferencz által évenkint fizetendő lészen húsz ezer aranyban (20 millia scutorum auri) határoztatott meg; az első évi járulékot Statileo mindjárt kezéhez veszi. A szövetséget Ferencz azonnal megerősítendi, mihelyt az a magyar király által meg lesz erősítve [1]). 1528.

Tarnovban csak Verbőczy, Dóczy, Pőstyény, Tornallyay és Athinay Deák Simon volt a bujdosó király mellett; összeköttetéseit a jobbára Ungvárban maradt, vagy jószágaikra szétoszlott pártfeleivel egy pálos remete által tartotta fenn, kit atyja után Utyeszenics, anyja nevéről Martinuzzi György nek hívtak, emlékeink azonban leggyakrabban szerzetes czímével Frater Györgynek neveznek. E rendkivüli férfiú, ki utóbb a kormány élén számos éveken át intézte a haza ügyeit, Horvátország Kamizacz nevű helységében egy földi javakban szegény, de gyermekekben gazdag nemes atyától vette származását, ki Corvin János hadában szolgált, s negyedik fiát Györgyöt már nyolcz éves korában a herczeg szolgálatába adta. György a herczegtől Hunyad várába küldetvén, 20 éves koráig ott növekedett, s ennek halála után 1504-ben János király anyjának, Hedvig tescheni herczegasszonynak lőn belső szolgálatra alkalmazott nemes apródjává. Egy ideig utóbb hadi pályán élt, hat lóval szolgálván Szapolyay János vajda dandárában; de mivel kedvet e pályára magában nem éreze, Sz. Pál remetéinek a Buda Utyeszenics Frater György.

[1]) Charrière: Negotiations stb. I, 161. 163. 165. kövv.

1528. melletti Sz. Lőrincz zárdájában a szerzetbe lépett. Midőn a király Budát odahagyva, a Sajó mellett táborozott, György vala a sajó-ládi szerzetház pörjele, s nála töltött a király egy pár hetet. Ezóta János szorosabb viszonyba lépett a lángeszű, tevékeny, körmönfont, szolgálatra kész remetével: a király magas állást, gazdagságot, méltóságokat igért neki, ha sikerűlend országát visszanyernie; a remete e fényes kilátások által vonatva, a bujdosó király sorsához köté a magáét. Frater Györgyöt három ízben küldé be a király Magyarországra, hogy a Ferdinánd győzedelmei következtében megfélemlett, elszélyedt, visszavonúlt pártfeleit terveiről értesítené, az ingadozókat szelleménck hatalma által hűségökben megerősítené, s egyesűlésre bírná, ellenszenvöket pedig a töröknek még népszerűtlen pártfogásától legyőzné [1]).

János hadi készületei. E közben János családi kincseinek maradványain, melyeket jobbára zálogba vetett, külhadak fogadásában is buzgóan munkálkodik vala. Egy szász dandár, Minkwitz alatt, már egész Olmützig haladt, de onnan, a tél közeledését okolva visszatért, vagy, mi valószinűbb, Ferdinánd hadai által visszaűzetett [2]). Szerencsésebb volt János Lengyelországban, melynek királya, Ferdinánd követeinek minden óvásai daczára is szemet hunyt egykori sógorának működéseire. Még Hedvig királyleány, János unokahúga is segítette őt 600 gyalog és 400 lovas felfogadásában [3]). E csapatok szeptember vége felé Athinay vezérlete alatt az ország határszéleire indíttattak, Homonnay Ferencz, Somlyai Báthory István, Czibak Imre, Kún Gotthárd, s a kik még hozzá szítának, felszólíttattak, hogy fegyvereikkel hozzácsatlakozzanak. A felvidéki népnek ekkoron már sok panasza volt

[1]) Ld. Frater György életét: Kisebb Tört. Munkáim. 81. kövv. Pray: Annal. V, 271. Verancsics. Comment. de vita Georg. Utissenii Tört. Eml. Írók II, 22. Szerémy 225.

[2]) Szerémy 228. Ursinus Velius 84.

[3]) Szerémy 231.

Ferdinánd német zsoldosainak zsarlásai, féktelenkedései miatt [1]; s mások is látván, hogy Ferdinánd az országot a török ellen megvédeni elégtelen, bánni kezdék, hogy hozzácsatlakoztak [2]: a rokonszenv János iránt, ki alatt a török pusztításaitól menekűlni reménylének, egyre nőtt. „Vannak, kik Jánost nemcsak befogadni, hanem még be is hívni kívánják, hogy magokat a veszélytől megmentsék; — így írt ez idő tájban Szalaházy cancellár Ferdinándnak — és ne gondolja Felséged, hogy csak néhányan szólanak így, sőt kevesen vannak, kik másként gondolkodnak“ [3]. Kún Gotthárd alatt rövid időn pár ezernyi fegyveres nép gyűlt össze s Athinayval egyesűlvén, a Kassáról elejébe jött Révay István, Serédy Gáspár és Laskano Tamás ferdinándpárti vezéreket szept. 25-én Sárospataknál megverte [4]. 1528.

Ennek hírére János, Verbőczy, Pőstényi és Frangepán Ferencz kiséretében novemb. 3-kán egy lengyel csapattal maga is bejött az országba. Homonnán 8000 lovas had fogadta őt, s pár nap múlva számos hajdú csatlakozott zászlaihoz. Ungváron egy török csausz jött elébe Mehemet bég belgrádi basától, kit a szultán János védelmére a temesi tartományba küldött. A király Makót tűzte ki november közepére találkozó helyül; hova, miután Debreczenben Czibak, az Ártándy testvérek s több mások tisztelkedését fogadta, a kiszabott időre meg is érkezett. Az urak még nem szokták meg a törökkeli barátkozást, és többen közőlök cselt gyanítva, vonakodtak a királyt a tápéi révhez elkisérni, hol reá Mehemet bég várakozott. Az értekezlet tárgyáról nem tudósít forrásunk; csak azt tudjuk, hogy a basa távozván, némi hadi népet hagyott hátra János mellett. Téli szál- Visszatérte Tarnovból.

[1]) Wagner Scep. II, 150. Bel: Not. Hung. nov. II, 350. Gévay I, 2, 58.

[2]) Gévay e. h. 41. 46.

[3]) U. o. 55. kövv.

[4]) Sperfogel Wagnernél: Anal. Scep. II, 153. Istvánfy Lib. X, 154.

1529. lásúl Temesváron kivánt volna megtelepedni János király; de mivel Szokolyi Endre, kit oda Török Bálint helyezett be várnagyúl, azt feladni nem akarta, Lippa várában szállott meg kiséretével [1]). A tél folytában számos magyar s erdélyi úr ajánlá fel újra szolgálatát a királynak; s még Tahy János vránai pörjel is újonnan hozzá csatlakozott [2]).

Aggodalommal látta a szerencse és pártfelei e változékonyságát Ferdinánd, ki egyébiránt, miután Katzianer és a többi hadnagyai a szinai győzedelem után a felvidéki városokat mind pártjára hódították, Szepesvárt, Likavát, Hradeket, Trencsént s Jánosnak egyéb felvidéki várait egymás után megvették [3]), erősebb alapokra fektetve hitte a maga uralmát. Ellenfelének mozgalmairól értesülvén, pártja főbbjeit Pozsonyba tanácskozásra gyűjté, kiktől miután hadfogadásra 20 ezer aranyat nyert segedelmül, Bécsben, Gréczben, Klagenfurtban és Inspruckban is gyűlést tartott többi tartományai rendeivel, azokat is segélynyujtásra ösztönözvén. Majd midőn az 1529-ki februárban a Konstantinápolyból valahára visszatért követei által a török ellenséges szándokairól értesült, Európa többi fejedelmeit is segedelem nyujtásra szólítván, ennek a német birodalomtól kieszközlése végett a márczius közepén megnyilandó gyülésre Speierbe utazott [4]).

E közben, mióta János Lippán megszállott, több felől megkezdődött a pártháború, több helyt nyögött a nép annak nyomorai alatt. A lengyelek János táborában már meggazdagodtak a fosztogatásokból, s nagyobb részök tova állott az összeharácsolt martalékkal [5]). Ugyanez volt a panasz Ferdinánd hadi népe ellen. „Kiállhatatlanúl nyomorgatják

[1]) Szerémy 234—246. Frater György lev. Praynál: Annal. V, 271. Laszkó János Rinconhoz. Tört. Emlékek. Okm. V, 170.

[2]) Istvánfy Lib. X, 154. Szerémy szerint még Nádasdy Tamás is küldött Jánoshoz Budáról követet.

[3]) Ursinus Velius Lib. IV, 73. Istvánfy Lib. IX, 146. kövv.

[4]) Ursinus Vel. 92. kövv.

[5]) Szerémy 245.

Felséged alattvalóit, — írá a helytartótanács január 26-kán; — nemcsak eleségétől, hanem pénzétől és ruházatától is megfosztják a jobbágyokat;... az ellenség sem bánhatnék velök gonoszabbúl: e módon nemcsak hogy meg nem térítik a lázadókat, hanem a híveket is lázadásra ingerlik“ [1]). Tótországban Erdődy Simon püspök, Tahy János és Bánfy János változó szerencsével folytatták a háborút Ferdinánd hívei ellen, kiket idegen hadi nép is támogatott [2]). Világosvárt, hol Iván czár garázdálkodásai óta sok nemes hölgy keresett menedéket, miután János török segélyhada sokáig hasztalan vívta, Czibak Imre egy benn lévő pap segélyével csel által vette meg [3]). A tavasz nyiltával Török Bálint dandárával Erdélybe menvén, Gerendy Miklós püspökkel, Majláth Istvánnal és Pemflinger Márkkal, Ferdinánd hatalmának megszilárdításán működött, de Péter moldvai vajda által, kit János a szultán felhatalmazása szerint, segedelmére szólított, junius 22-kén a Bárczaságban egy véres ütközetben megveretett [4]). A segélyért Péternek a király Küküllővárt és Beszterczét adá jutalmúl, vajdává pedig somlyai Báthory Istvánt nevezte ki, ki aztán a szászok egy részén kivül, mely Szebennel Ferdinándhoz hű maradt, rövid idő alatt az egész tartományt János alá hódoltatta [5]). 1529.

II.

Szulejmán az 1529-ki május 10-kén két száz ezret meghaladó sereggel indúlt meg Konstantinápolyból, segedelmére új védenczének, János királynak. Ferdinánd még Szulejmán hadjárata.

---

[1]) Gévay I, 2, 59.

[2]) Szermeghy Schwandtnernél II, 395.

[3]) Szerémy 246.

[4]) Szerémy 250. köv. Veráncsics: Magy. Kron. Történ. Eml. Írók III, 29. Bel: Adparat. 68. A brassai templom felirata Schwandtner I, 887.

[5]) Pray: Epist. Proc. I, 344.

1529. azon hónapban értesült arról [1]; de értesültek a magyarok is, kik midőn látnák, hegy sem a főbb várak nincsenek védelemre felkészítve, sem a birodalomból igért segély nem érkezik, hangos panaszt emeltek Ferdinánd s mind azok ellen, kik őt királylyá választották. Nyiltan mondák, hogy igéreteiből egy szót sem teljesített, minek következtében most végveszélyre jut az ország [2]). Ferdinánd e szomorú állapotban elébb levelek által ügyekezett megengesztelni a rettentő ellenséget; majd még egy kisérletet is kivánt tenni a béke iránt Szulejmánnál s Jurisich Miklóst követté nevezvén, oly utasítással látta el, hogy a békeért, ha azt kedvezőbb feltételek alatt megnyerni nem lehet, Szulejmánnak évenkint száz — Ibrahimnak hat ezer aranyat igérjen. De Jurisich nem nyert menvédet, s nem juthatott a szultánhoz [3]).

De már különben is későn történt volna e kisérlet. Junius végén Lippavár ágyúi örömlövésekkel hirdették a két török csausz által hozott üzenetet, hogy a szultán már Nándorfehérvárnál táborozik s Mohács mezején kiván találkozni a királylyal. Midőn ez Verbőczy, Czibak, Pőstényi s a két szerzetes Frangepán Ferencz és Frater György kiséretében Bácsmegyébe érkezett, Mehemet bég jő vala elébe, s látván a király csekély s nagy részben szerzetesekből álló kiséretét, eziránt észrevételt tőn neki, mire János válaszolá, hogy az urak s nemesek még nem hisznek a töröknek [4]). Julius 19-én Mohácsra érkezvén, Ibrahim nagyvezir elejébe lovagolt üdvözlésére; Szulejmán a következő napon fogadta őt basáinak fényes körében. Midőn János a nagyúr sátora előtt lováról leszállott, Szulejmán néhány lépést tett az érkező elébe, s vele összeölelkezett [5]). A sátorban Szulejmán maga mellé

[1]) Gévay: I, 3, 19.

[2]) U. o. 21. 29.

[3]) Gévay. 1. kövv. 29. 35. 39.

[4]) Szerémy 252. kövv.

[5]) A török kútfők igen megfogható okokból védenczi kézcsókot emlegetnek (ld. Hammert II, 68.), de a szemtanú Szerémy így adja elő

ültette vendégét, ki miután annak jóvoltáért hálát mondott, 1529.
egy ritka nagyságú és tüzű gyémánttal kedveskedék neki, mely Mátyás király után maradt atyjára, István grófra: a szultánnak nagy öröme telt a ritka kő szemléletében. Egy órai beszélgetés után a sátorban, Szulejmán még lovait is megmutatta vendégének, ki aztán távozott [1]). De ha Szulejmánnak barátságos magaviselete kimélte is János király személyes érzelmeit; a hazafi aligha nem bánatos szívvel távozott a mezőről, mely most másod ízben lett tanúja a nem rég dicső nemzet megaláztatásának, temetője hajdani nagy voltának.

Ferdinánd e közben bármint óhajtotta volna is, nem védelmezhette az országot. Az igért külsegély sehonnan sem érkezett; még Károly császár is, bár a béke közte és a franczia király közt nem rég helyreállott, tétlen marada; s Ferdinánd még augusztus 28-kán is, midőn a török előhad már Budánál száguldozott, indítva érzé magát egy felszólítást intézni az összes kereszténységhez, lenne segélyére a hit ellenségei ellen. Gyámoltalanságával különös ellentétben hangzanak a felhívás ama szavai, melyek szerint reményét fejezi ki, hogy ha megsegíttetik, nemcsak a pogányok rabságában nyögő szerencsétleneket kiszabadítandja, hanem győzedelmes fegyvereivel még Jeruzsálemet is kiragadja azoknak hatalmából [2]). Még Buda védelmére is csak a végső napokban küldött Ferdinánd Nádasdy nem szünő sürgeté-

---

a találkozást: „Et caesar cum inspiciebat jam sub papilione sua Regem, mox de tentorio suo cucurrit ad Regem; et Rex simili modo, ulnis circuerunt ambabus amplexantes unus alterum, admodum Scariot Christum". 256. l.

[1]) Szerémy 256. kövv.

[2]) Katonánál XX, 457. De nem hallgathatom el gyanúmat, hogy ezen okmány álgyártmány. Ursinus Velius: Lib. IV, 101. Bizonyosabb az, hogy szept. 28-kán Linczben kelt levelében kereszthadat hirdetett a török ellen, s Lille városát pénzsegélyre hívja fel. Hatvani: Brüsseli Magy. Okmánytár I, 71.

1529. seire Besserer Kristóf alatt 1100 főnyi segélyt, melylyel az őrség száma 2000-re szaporodott; hogy azonban a német had Budának nem lett üdvére, a következés szomorúan bizonyítá. A magyarok látván Ferdinánd készületlenségét, Szulejmán ama biztosítása után, hogy a kik ellent nem állanak s János királyhoz csatlakoznak, háboríttatni sem személyeik-, sem javaikban nem fognak, átalában nyugton maradtak [1]).

Buda ostroma. A mohácsi találkozás után Szulejmán Buda felé indította roppant táborát, magával vivén Perényi Pétert is, ki Gajdácsnál a Sárvíz mellett elfogatott [2]). Szept. 3-kán a török had Buda alatt táborozott s azt vívni kezdé. A vár parancsnoka, Nádasdy Tamás, körömszakadtáig védeni akarta a hűségére bízott erősséget; de midőn a török azt a megszállás hatod napján felkérte, a német őrség Nádasdyt megkötözte s elzárta s a vár kapuit szabad elköltözés feltétele alatt megnyitotta. Nádasdy a magyarok segélyével megszabadúlván, János táborába, Kis-Jenőre menekűlt, kitől aztán Gritti Alajos közbenjárására, oly feltétel alatt, hogy többé Ferdinándot nem szolgálja, kegyelmet nyert. A vár feladatván, Szulejmán a dúlást, rablást szigorúan megtiltotta; miért a minapihoz hasonló gazdag martalékot remélt jancsárok zúgolódni kezdének, s bosszúságokban a német őrséget, s a hozzá csatlakozott 40 polgárt a Püspökréten mindegyig levágták [3]). Ezután a szultán Jánost a vár s a királyság birtokába ünnepélyesen behelyeztetvén [4]), s Hasszán béget

---

[1]) Gévay: I, 3. 46.

[2]) Veráncsics: Magy. Krón. e. h. 30. De a korona nem volt Perényinél.

[3]) Ursinus Velius 105. Szermeghy e. h. 396. Istvánfy Lib. X, 156. Szerémy állítja (260.) hogy Nádasdy a szultán megérkezte előtt a királylyal találkozván, a várat neki fel akarta adni, mit azonban ez a szultán miatt el nem fogadott, s úgy egyezett meg Nádasdyval, hogy azt, ha felkéretik, a szultánnak adja meg. Az elbeszélésben nagy a valószinűség.

[4]) A szertartást leírja Szerémy 262.

3000-nyi haddal védelmére hagyván, táborát Bécs felé indítá. 1529.
Útközben Visegrád rövid ellentállás után megadta magát, s vele együtt a korona is Szulejmán kezébe jutott. Ferdinánd e drága kincs biztossága iránt aggódva, még mikor a török Belgrádnál és Mohácsnál táborozott, többször felszólítá Báthory nádort és koronaőrt, hogy a szent ereklyét, ha Visegrádon biztosságban nincs, Pozsonyba szállítsa; de a nádor mindig megnyugtatólag válaszolt. Midőn a török Tolnára érkezett, még egyszer felszólítá a nádort Ferdinánd; de most már azon választ vette tőle, hogy veszélyben van ugyan a korona, hanem miután őt eskü köti, hogy őrtársa Perényi nélkül ahhoz nem nyúl, ez pedig már fogoly, arról másként már nem lehet gondoskodni. — Ferdinánd e választ vevén, egy pár német zászlóaljat azonnal Visegrádra utasított, azon meghagyással, hogy a koronát ha jó szerével nem lehet, erőszakkal hozzák ki a várból. De mire e dandár a Dunán leúszott, Visegrád s vele a korona már török kézben volt [1]). Visegrád eleste után a török sehol sem talált ellentállásra: Esztergom [2]), Tata, Komárom, Győr — honnan Lamberg kapitány még az ágyukat is Bécsbe vitette, — az idegenért harczolni nem akaró német őrségektől üresen hagyattak. Pozsonyból, mely szintén felkéretett, Szalay János annak parancsnoka, bár eleségben nagy hiányt szenvedett, azt üzente vissza, hogy majd csak akkor ad választ, ha Bécs a török kezében lesz.

Bécset szept. 27-kén szállá meg Szulejmán. Azt csak mintegy 16 ezer vitéz védelmezte Fülep herczeg s a hős

[1]) A csász. titkos levéltárban levő okmányok szerint, a néhai Gévay Antal levéltárnok közléséből.

[2]) Valótlan, hogy Várday Esztergomban kézcsókkal fogadta Szulejmánt. A bécsi titk. levéltárból Gévay által vélem közlött okmányok szerint Várday akkor Verebélyen volt; s mint Veráncsics magy. Krónikája is bizonyítja (Tört. Eml. III, 30.) csak utóbb „méne minden népivel Bécs alá, terek császártul kegyelmet kérni:“ mit aztán Szulejmán visszatértekor Dömsödnél meg is nyere.

1529. Salm Miklós vezérlete alatt, de oly kitartással, hogy Szulejmán a tél közeledte s eleséghiány miatt októb. 15-kén visszavonulót fuvatott. János tíz nappal utóbb Buda előtt fogadta őt. Október 28-dikán Pesten, mielőtt haza indula, Szulejmán a magyar urakat magához hívatván, királyuk iránt hűségre inté; János pedig Várday érseket és Perényit kegyelmébe fogadta. A koronát még innen is magával vitte Ibrahim; de harmad nap visszaküldte azt a Budán tanácsosul vagy kémül marasztott Gritti és Athinay Simon által [1]).

Ferdinánd újabb harczai Jánossal.

A török kitakarodta után Ferdinánd ismét harczra szállott ellenével, kit a török szövetség miatt a pápa által is kiátkoztatott az egyházból [2]). Katzianer Nagyszombatot és Trencsént őrséggel ellátván, a felvidéken több várat vett meg. Serédy Gáspár Egert foglalta el; de Bódogkőt Bebék Ferenczczel süker nélkül vívta [3]). Ezalatt Salm Miklós, a bécsi hős, Esztergom ellen működött: a várost megvette; de a vár alól, mely Budáról segítséget nyert, süker nélkül kényteleníttetett elvonúlni [4]).

De bár a várat, egyházi szabadságai ellenére, nem akarta idegen kezekbe adni Várday érsek, ellenséges indulattal nem viseltetett Ferdinánd iránt; sőt meghatva az eltaposott haza nyomorú sorsától, mióta a törökök ez országból kimentek, minden ügyekezetét arra fordítá, hogy a békét a vetélytársak közt valamely módon helyreállítsa. Eleinte Jánost és párthíveit ügyekezett a békés egyezkedésre hajlandóvá tenni; miben nem is talált semmi nehézségre. János már deczember 12-kén maga is írt Ausztria rendeihez, miszerint meggondolván, mennyit szenvedett tartományuk a török hadjárat alatt, minek nem ő, hanem az őt igazságta-

[1]) Hammer II, 69. kövv. Gévay e. h. I, 3. 49. Istvánfy Lib. X, 157.

[2]) Pray: Annal. V. 228. Riederer: Nachrichten zur Kirchengesch. I, 449.

[3]) Sperfogel Wagnernél: Scep. II, 154. 156.

[4]) Ursinus Velius Lib. VIII, 140.

lanúl megtámadott Ferdinánd király az oka, ügyekezzenek 1530.
őt békére, egyességre hajlítani, nehogy kölcsönös vagdalkozásaik miatt még nagyobb baj érje országukat [1]). Az érsek e tárgyban még azután is buzgón működött királyánál, s a végett 1530 elején több levelet intézett hozzája. Egy ily levelet Hoberdanácz János, Ferdinánd volt konstantinápolyi követe vitt Budára. A szenvedélyes ember azt hívén, hogy szülői, testvérei János parancsából ölettek le a szerb deszpot által, halálos gyűlölettel viseltetett a király ellen. Lángoló boszújának kielégítésére módot találandó, felkereste az érseket és szolgálatát ajánlá neki béketörekvéseinek sükerítésére. A gyanútlan Várday kapott az alkalmon s általa küldé Budára Jánoshoz intézett levelét. De a királyban gyanút ébresztett, hogy Hoberdanácz menvéd nélkül jött, s bár őt maga elébe bocsáttatá, mozdulatait még is figyelmes szemmel kisérte. S ime alig kezdé olvasni a levelet, észreveszi, hogy Hoberdanácz tőréhez nyúl: zajt üt tehát, s előfutott szolgái által a gyilkost elfogatja; ki aztán vizsgálat alá vettetvén, tétova nélkül megvallá, hogy szívének keserűségében magán boszújának akarta feláldozni a királyt [2]).

Békekisérletek.

De Hoberdanácz merénylete nem szakasztá félbe a békekisérletet. Várday január 25-kén (1530) egy hazafias érzelemmel írt levélben tudatá Szalaházy Tamás cancellárral, hogy ő, mennyire a haza java és saját becsülete engedi, kész hűséggel szolgálni Ferdinándnak; de most a pusztulásra jutott ország fennmaradása azt kivánja, hogy félretéve minden gyűlöletet s ellenségeskedést, a béke helyreállításán dolgozzanak. Tudatja vele, hogy a jánospártiak készek Fer-

[1]) Pray: Epist. Proc. I, 348.

[2]) Hoberdanácz vallomása Buchholtznál: Urkundenbuch zur Gesch. Ferdinands 269. Istvánfy Lib. X, 152. Szerinte Hoberdanácz zsákba varratva a Dunába fojtatott. Mi azonban, ha valóban megtörtént, csak 1531 junius után történhetett, mert ekkoron szó volt kicseréléséről Bodó Ferenczczel; de Ferdinánd tanácsosai ezt ellenzették. Buchholtz: IV, 549.

1530. dinánd felekezetének biztosaival Esztergomban vagy Fehérvárott találkozni s a haza megmentéséről tanácskozni; sőt maga János király is kész e végett követet küldeni vetélytársához, vagy a birodalom rendeihez. Kéri tehát őt, ügyekezzék ő is reábírni Ferdinándot, hogy félretéve minden makacsságot, adja megegyezését ily gyülésre, küldjön menvédet a követek számára, s ne idegenkedjék a tisztességes békétől, gondolja meg, hogy már elég keresztény vér folyt: romlás, pusztulás, istenkáromlás elég volt a keresztény névnek is kiirtására [1]).

Ferdinánd tapasztalván, mily csekély segedelemre tarthat számot a vallásügy miatt megszakadozott birodalomból, s a múlt évben Konstantinápolyból hazatért követeitől megértvén azt is, hogy a töröktől mindaddig nem várhat békét, míg Magyarországot Szapolyaynak át nem engedi: maga is hajlandó volt evvel valamikép megbékűlni. E tárgyban ő a császárral is, több levelet váltott 1530 elején. Közölvén vele minden érveit, melyek Magyarország átengedése mellett és ellen harczolnak, azon következtetésre jutott „hogy a becsület, a lelkiismeret, a kereszténység és Németország java szintúgy, mint fejedelmi házuknak érdekei, neje és gyermekei és Mária özvegy királyné iránti kötelességei“ egyaránt tiltják, kiereszteni kezéből az ország birtokát; s ennélfogva el van határozva, egy újabb követség által a töröknél ismételni a békekisérletet. A császár, ki főbb hivatásának tartá a birodalomban mindinkább terjedő vallási szakadás, mint a török ellen harczolni, bár ama gondolatra is fellázadni érzé büszkeségét, hogy fejedelmi házától egy nem rég szerzett koronát oly könnyen elragadtatni engedjen, e levelekre adott válaszában megismeri ugyan Ferdinánd érveinek fontosságát; s ezért távol is van tőle azt tanácsolnia, hogy lemondjon az országról s kibocsássa kezeiből, mit azokban tart: mindazáltal ő nem lát más módot, hogy Ferdinánd magát

[1]) Buchholtz c. h. IV. 56.

gyönge erejével fenntarthassa, mint „hogy ügyekezzék minden lehető módon, akár a lengyel király közbenjárása által, akár egyébként, az egy lemondáson kivül, bármi feltételek alatt fegyverszünetet kötni a vajdával; ha e törekvéseinek nem lenne is több sikere, legalább azt nyerné velök, hogy igazolva lesz a világ előtt. Újabb követséget küldeni a törökhöz hasztalannak látja azon válasz után, melyet a török adott“ [1]). Ferdinánd csak egy részben követte a tanácsot: nem ellenzé tovább, hogy Zsigmond király, ki magát közbenjáróúl ajánlá fel, Jánost felszólítsa, küldene követeket Boroszlóba, kik Ferdinánd biztosaival a békéről értekeznének; más részről azonban május 27-kén Lamberg Józsefet és Jurisics Miklóst követekül nevezte Konstantinápolyba. Utasítása hasonló volt ahhoz, melyet az első követség elébe szabott: adnák elő, hogy ha Szulejmán a békében megegyezni nem akarna, az egész kereszténység ellene támadand; bizonyítanák be jogait az országhoz: s végre, ha békét másként nyerni nem lehet, igérjenek Szulejmánnak évenkint 100 — Ibrahimnak 10 ezer aranyat [2]). E közben János a lengyel király felhivására akként válaszolt, hogy egész készséggel átküldi Boroszlóba követeit; de azt kivánja, hogy Ferdinánd a maga részéről idegeneket küldjön biztosokul s ne azon magyar urakat, kik a köznyomornak okai, s valamint a háborút felszították, úgy a békülést is meggátolnák [3]). A találkozás azonban, melynek már napja is ki volt tűzve jun. 24-re, mint alább említendjük, csak novemberben, Posenben jött létre. 1530.

A pártokban még nagyobb volt az elkeseredés egymás ellen, mintsem hogy a békegondolatok valósággá érhettek volna sziveikben. A jánospártiak a ferdinándiakat németeknek, ezek amazokat töröknek nevezték, „mintha a magyar

[1]) Hatvani: Brüsseli Magy. Okmánytár I, 74. 77. Gévay e. h. I, 3, 97.

[2]) Gévay I, 4, 3. s kövv.

[3]) Buchholtz IV, 61.

1580 névre már senki se lenne méltó“ — jegyzi meg egy írónk. A harcz, bár mind a két részről csekély erővel — mert pénze egyiknek sem volt, — de folyton vívatott; miből mondhatatlan zavar és nyomor áradt a hazára. Oly ellenséges indulattal ölték, égették, pusztították egymást, hogy a török nem követhetett volna el nagyobb kegyetlenkedéseket, mint ekkor a polgártársak egymás ellen, az idegen, német és spanyol hadak pedig, kivált Tótországban, a lakosok ellen [1]). „Úgy bántok az országgal, — kiált fel Erdődy Simon püspök Katziánerhez jun. 3-kán írt levelében — mintha annak inkább végpusztúlását, mint megszabadítását kívánnátok! A mely fejedelem bírni kíván valamely országot, azt mindenekelőtt épségben köteles fenntartani“ [2]). Ferdinánd pártján Tótországban kivált Pekry Lajos, a felvidéken Serédy Gáspár, a Dunántúl Török Bálint háborogtak. Maga Ferdinánd kétezer spanyolt indított meg Bécsből a Dunán s híre szárnyalt, hogy azok számát hatezerre szaporítandja, a háborút ismét komolyabban megkezdendő [3]). János, miután Budán országgyülést tartott s lindvai Bánfy Jánost nádorrá választatta, Grittit pedig és Nádasdy Tamást kincstárnokká nevezte, idején gondoskodott a maga védelméről. A spanyol had ellensúlyozására Mehemed szendrői basát szólítá be; a Bódogkőt vívó Herberstein, Bebék Ferencz és Serédy ellen pedig Nádasdyt küldé fel Tokaj vidékére. A vitéz férfiú, ki lelkének keserűségében, hogy hazáját elpusztítva, megszakgatva, magát a sors által azon pártra vetettnek látja, mely iránt magában kevés hajlamot érez, oly szándékkal indúlt meg a harczra, hogy abban halálát keresse. A német had megfutamodott előtte; de ő maga épségben tért vissza Budára, hova őt a király junius végén seregével együtt sürgetve visszahívá [4]).

[1]) Szermeghy, Schwandtnernél II, 401.

[2]) Katonánál XX, 573.

[3]) Brodarics Nádasdyhoz Ep. Proc. I, 352.

[4]) Frangepán s a király ugyanahhoz. U. o. 354. köv.

A király e rendeletének oka hihetőleg ama fenyegető hírekben feküdt, melyek Ferdinánd újabb támadásai szándékairól érkeztek Budára, s melyek Jánost arra indították, hogy erejének összegyüjtésén felül Mehemed megérkeztét is újabban szorgalmazza, Grittit pedig Konstantinápolyba küldje. A szendrői basa mintegy 20—30 ezernyi haddal korán megérkezett: János Petrovics Pétert adván melléje, őt Ausztria és Morva azon részeire utasítá, melyek a múlt évi török hadjárattól mentek maradván, dús zsákmányt igértek. De a szilaj ember Morva helyett a Vág vidékét, s ott barát és ellenség jószágait oly irgalmatlanúl prédálta, hogy a király az e miatt Grittihez Konstantinápolyba írt panaszos levelében nem kételkedett állítani, miképen ily kárt országa eddig még soha sem szenvedett [1]). Mialatt Mehemet még ily rosz szolgálatot tőn a királynak, ez, hogy híveinek panaszait hol teheti, megszüntesse, Nádasdy Tamást egy dandárral Török Bálint ellen küldé, ki Szigetvárból féktelenül rablá, pusztítá a jánospártiak jószágait. De Török idején értesült a szándékról, s várát őrséggel s minden egyéb szükségesekkel oly jól ellátta, hogy Nádasdy, bár hada Szerecseny János dandárával tetemesen megszaporodott, a vívással nem boldogúlt [2]). 1530.

Még e vár ostromával bajlódik vala Nádasdy, midőn Ferdinánd, Mehemed bégnek kitakarodta után, Rogendorf Vilmost tízezernyi, spanyol-német haddal s pártfeleinek dandáraival Buda vívására küldötte, úgy vélekedvén, hogy ha a fővárost megveheti, a küszöbön lévő poseni békeértekezlet is eredménydúsabb lesz számára. Rogendorf október 31-én érkezett Buda alá, midőn János hadai még Szigetvárat vívták. De, szerencséjére Gritti, ki csak nem rég jött vissza Konstantinápolyból, 3000 törököt hozott magával, s a Szigetvár alól gyorsan visszahívott Nádasdy is, magát Rogen- Rogendorf Budát vívja.

[1]) Epist. Proc. 359.

[2]) Istvánfy Lib. XI. 167.

1530. dorf táborán keresztülvágván, szerencsésen feljutott a várba. Ez ekként őrséggel eléggé el lévén látva, bár falait Rogendorf ágyúi több helyt tetemesen megrongálták, nemcsak az ellene intézett rohamokat visszaverte, hanem több ízben sükeres kitöréseket is tőn. Rogendorf végre meghiúsítva látta minden erőködéseit, s midőn híre futott, hogy a szendrői szandzsák s Bánfy nádor is a vár segedelmére jőnek, deczember közepén a rosz időjárástól és nyavalyáktól is sokat szenvedett hadát visszavezette [1]). János király Nádasdyt, ki meg is sebesűle, Fogaras földével adományozá meg hűséges szolgálatáért; Grittit pedig, a magyar urak nagy botrányára, s kivált Statileo és Czibak Imre ellenzése daczára, Magyarország kormányzójának czímével és Mármaros vármegyével, fiát pedig a csak 16 éves Antalt, az egri püspökséggel jutalmazta [2]).

A békekisérlet Posenben.

A béketárgyalást Posenben ezen ellenségeskedés sem akadályozta meg. Ferdinánd részéről, miként János kívánta volt, csupa német biztosok: a boroszlói püspök, Ditrichstein, Herberstein, Widmann s még néhány más — ; Jánoséról: Verbőczy, Frangepán Ferencz, Laszkó Jeromos, Homonnay Ferencz és Kecset Márton, veszprémi püspök, a Zsigmond király képét viselő poseni s ploczki püspökök és Szidloviczky cancellár közbenjárása mellett, novemberben nyiták meg a tanácskozásokat, mint előre látható vala, egymással egészen ellenkező javaslatokkal. A magyar biztosok, azon alapból indúlva ki, hogy az országnak egy fő alatt kell egyesűlnie, Ferdinánd pedig, kit a török megszenvedni

---

[1]) Szermeghy e. h. 401. Ursinus Velius 167. Veráncsics: Magy. Kron. e. h. 33. Hosszan leírja a megszállást, ostromot Szerémy, 280. kövv.

[2]) Verancsics e. e. 34. Bethlen: Hist. rer. Transilv. Lib. I, 179. Epist. Proc. I, 367. „L'elesse gouernatore di tutt il Regno d'Ongaria, facendolo Conte di gran Contado di Marmarus et gli dono esso Contado, che importava ottanta milia scudi d'entarata stb. Francesco della Valle de Padoa. Magy. Történ. Tár. III, 21.

nem akar, e fő nem lehet, azon véleményt vitatták, hogy 1530.
Ferdinánd ideig-óráig mondjon le az ország tényleges birtokáról; tartsa meg mindazáltal a magyar király czímét s a jogot, hogy Jánosnak fiörökös nélküli halála után az ország reászálljon. Ez esetben János lemond a magyar korona követeléseiről Morva és Slézia irányában; Mária királynénak pedig 100 ezer aranyat fizet hitbérül. Ha Ferdinánd e föltételeket elfogadja, János neki békét eszközlend ki a töröktől. A lengyel biztosok javaslata is oda ment ki, hogy Ferdinánd mondjon le az országnak általa bírt részeiről, de János azokért nagy váltságot fizessen. Ferdinánd és Károly császár ama gondolkodása szerint, melyet már föntebb közlöttünk, a német biztosok egyik javaslatot sem fogadhatták el, s a gyülés azon végzéssel oszlott szét, hogy egy évig a felek közt fegyverszünet legyen, s annak folytában mind a ketten ügyekezzenek a szultánt is békére bírni [1]). Erre azonban nem nagy volt a remény; mert bár a fegyverszünetet Laszkónak újabb értekezlete után Rogendorffal, mind ez, mind maga János megerősítette [2]): Gritti már deczember 23-án kelt levelében figyelmeztette a császárt, hogy „a török mind vizen, mind szárazon oly készületeket tesz a háborúra, minőket e kor még nem látott.“ Ő fájlalja a kereszténység romlását; de annak nem lehet másként elejét venni, mint ha Ferdinánd lemond az országról, s mit abból bír, Jánosnak adja át. Ő nemsokára visszatérend Konstantinápolyba, hírt viendő a szultánnak az itteni dolgokról: és ha ő felsége János király érdeke szerint határozza el magát, ügyekezni fog a szultánt is békére hajlítani [3]).

A mit Gritti a császárnak elég nyegleséggel írt, azt Szulejmán válasza is igazolta, melyet Ferdinánd követeinek

[1]) Buchholtz e. h. IV, 62.

[2]) Ugyanaz IV, 540 és Urkundenbuch 44. Hatvani: Brüss. Okm. I, 85. 89. Ep. Proc. I, 372. Katona XX, 651.

[3]) Hatvani: Brüsseli okmányt. I, 81.

1530. Lambergnek és Jurisicsnak november 17-én adott. Magyarország, úgymond, melyet ő elfoglalt, az övé, s adhatja azt, a kinek akarja. Ő avval János királyt adományozta meg. Miért nevezi tehát magát Ferdinánd, ki békét kér, Magyarország királyának? Ez békére nem vezethet [1]). Még inkább fellobbant pedig Szulejmán haragja, midőn értesült, hogy míg a követek nála jártak, Ferdinánd Budát vívatta. De vagy mivel hadi készületei bevégezve még nem voltak; vagy mivel Gritti s az utána ment Laszkó előadásai után időt akart Ferdinándnak engedni, hogy akaratát az országról való lemondására nézve teljesítse, az egy évi fegyverszünetben még is megegyezett [2]).

Egy évi fegyverszünet.

1531. E fegyverszünet idejét mind az ellenkirályok, mind azoknak pártfelei siettek arra fordítani, hogy a háborúnak azutánra is elejét vegyék, s valamely alkalmas egyesség által állandóbb békét szerezzenek az oly igen megszakgatott, feldúlt országnak. Ferdinándnak ez most azért állott különösen érdekében, mert miután magát az augsburgi birodalmi gyülésen 1531 elején római királylyá választatta, a fejedelmek és a rendek egy része e választást, miként már akkor is ellenzé, úgy később (1531. okt. 24) a saalfeldi gyülésen törvénytelennek nyilvánította: e viszonyok közt tehát egy újabb török háború esetében nem nagy segedelmet várhatott a birodalomból. Mi Jánost illeti: neki is mind terhesebbé kezde válni a török pártfogása, ki mint barát is rémítő pusztítást tőn az országban, s ki miatt iránta párthívei is mindinkább meghidegedtek. Érzékenyen vette azt is, hogy a pápa őt, mint a kereszténység ellenségével szövetkezőt, Ferdinánd sürgetéseire, egyházi átokkal sujtotta; s bár a pápa az átkot egy titkos consistoriumban mindjárt negyed napon levette is róla; e feloldozást mindazáltal Ferdinánd s a császár iránti

[1]) Gévay: 1, 4, 74. 89. 95.

[2]) Buchholtz IV, 543. és Urkundenbuch 47.

tekintetből nyilván kihirdetni nem akarta [1]). De még tűrhet- 1531.
lenebb lett reá nézve a kormányzóvá kinevezett Gritti felfuvalkodott kevélysége, ki nem csak főbb párthíveit, hanem őt magát is több ízben megsértette gőgös, a pártfogót játszó magát viselete által. Sőt nem ok nélkül tarthatott még attól is, hogy a hatalom- és kincsszomjas ember, bízván a török kegyében, végre még az ország birtokára is kiterjeszti féktelen vágyait. Szabadúlni pedig tőle mindaddig semmi reménye sem lehetett, míg a török segélyére szorul. Végre pedig még az is hatalmas ösztönül szolgált Jánosnak a béke becsületes megkötésére, hogy Zsigmond király hajlandónak mutatkozott, Isabella leányát neki nőül adni, mihelyt egy, Ferdinánddal kötendő béke őt az ország birtokában biztosítja. E viszonyok valának főbb okai annak, hogy az 1531-ik s a következő év egy részét annyi követjárás, értekezlet s békekisérlet tölte be mind maguk a fejedelmek, mind külön alattvalóik részéről.

Mi az alattvalók kisérleteit illeti: ezek még a fegyverszünet megkötése előtt tették ennek létesítése végett az első lépéseket. Az ország rendei, már nagyon megunták a végtelen zavart, és szomorú kebellel néztek az ország végromlásának elébe, ha azon valamely módon mennél elébb nem segítenek. Sükeres gyógyszert már egyik királytól sem várának, látván, hogy egyik a magyarok iránt bizodalmatlan, idejét künn, más ügyekkel tölti, és sem az ország még fenmaradt erejét egyesíteni, sem annak ügyeit a gyönge, tekintélytelen kormánytanács által nem képes jobb karba állítani; a másik pedig az országot a török fenhatósága alá vetette, a segélyül behívott török hadak martalékjává tette, s erélytelenségében legújabban a fondor, önző, kevély és zsarnok Gritti kormányára bízta. Ily szomorú állapotban levén a belügyek, Perényi Péter, Sulyok György pécsi püspök, Török Bálint,

[1]) De Dinteville auxerrei püspök s Rómában székelő franczia követ lev. Montmorencyhez 1532. febr. 17. Charrièrenél e. h. I, 193.

1531. Báthory György főlovászmester, Pekry Lajos, Lengyel János főétekfogó-mester, és gersei Pethő Tamás márczius 4-én Babocsára gyűltek tanácskozni, mi módon lehetne a veszélyben forgó hazát valahára megmenteni? — s e végett márcz. 19-kére Bélavárra még számosabb urat s nemest hívtak egybe [1]).

A babocsai és bélavári gyülés.

Megjelentek mind a két király pártjáról mintegy ötvenen: az előbbieken kivül még Batthyány Ferencz horvát s tótországi bán, Széchy István, Bánfi Antal, Batthyány Orbán, Pekry Miklós, Kápolnay Ferencz, stb. személyesen; Erdődy Simon és Péter, Zsófia, maszovi herczegné, a nem rég meghalt Báthory István nádor özvegye, Perényi Imre nádor özvegye, Kanizsay Dorottya stb. követeik által. A közvélemény oda nyilatkozott, hogy ha Ferdinánd a törököt az országban egy hatalmas sereggel megelőzi, mindnyájan hozzácsatlakozandnak; különben a töröknek hódolnak [2]). De a nyilvános tanácskozmányon kivül, szűkebb körben titkos értekezletek is folytak itt, melyeknek Perényi Péter adta meg irányát. Péter úr, mióta Szulejmán fogságából megszabadúlt, az ellenkirályok közt semleges állást foglalt el, s látván czeknek erélytelenségét s népszerűtlenségét, mindinkább azon kezdé törni fejét, miként lehetne mind a két királyt mellőzve azok pártjait maga körűl egyesíteni s magát a török fenhatósága alatt az ország főkapitányává választatni [3]). A Porta kegye által, úgy gondolá, a főkapitányság könnyen királysággá is kinőhetné magát. Ibrahim nagyvezirhez e czélzatból nem rég nagy becsű ajándékot küldött, azt izenvén neki a főrendek nevében, hogy ezek

[1]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Comit. III, 135.

[2]) Ferd. lev. a császárhoz márcz. 27-ről. Hatvani Brüss. magy. Okmánytár I, 85.

[3]) Hatvani: Brüss. Okmánytár I, 113. Orator P. Peréni .... donavit Ibrahim bassae lapidem pretiosum magni valoris .... Dicebat ipsum Petrum petere a turco, ut sine ulla subiectione Johannis Scepus. esset immediate subiectus ipsi turco.

készek magukat közvetlen a szultán alá vetni egy főkapitány alatt [1]). Itthon az ügyek állása szerint, a többséget egy ily főkapitány választásában, könnyen egyesíthetni hitte maga körül. Tudván, hogy Ferdinándnak nincs módjában jelentékenyebb sereget hozni az országba, egészen tervébe illett a közvéleménynek fentebb említett nyilatkozatát végzéssé tétetnie; s mivel a Portára küldött követe még nem tért meg, s különben is óhajtásának sükerítésére népesebb gyülést láta szükségesnek: oly határozatot alkottatott a gyülés tagjaival, hogy a jövő Mennybemenetel ünnepére az ország valamennyi rendei hívassanak egybe a Veszprém városában tartandó közönséges országgyülésre. „Valamint egyesség, összetartás szerezte s tartotta fenn eddigelé e hazát: úgy ezután is csak hasonló egyesség, összetartás és kölcsönös szeretet képes azt megóvni a veszélytől“; — így szól a határozat nyomán készült körlevél, — jőjenek tehát, vagy küldjék megbizottaikat a veszprémi gyülésbe, hol „félretéve minden gyűlöletet, viszályt és pártoskodást . . . egyedül az Istent s a köztársaság nyugalmát hordva szem előtt ... teljes szabadsággal csak arról fognak tanácskozni, mi a kölcsönös egyetértés, a magyar nemzet egyessége, a haza védelme s a hit fentartása érdekében szükségesnek fog tekintetni“ [2]). 1531.

Az első tudósításokat, melyek e gyülésről hozzá érkezének, oly kedvezőknek tartá magára nézve Ferdinánd, hogy a veszprémi gyülés megtartásában nemcsak megegyezett, hanem a császárt is megkérte, küldene oda a maga nevében egy alkalmas személyt, minőnek ő például Scepper Cornél császári titkárt tartaná [3]). A császár nem is késett teljesíteni öcscsének e kivánatát; csak arra inté őt, utasítsa Sceppert oly módon, nehogy ezen eljárása még nagyobb akadályt hozzon a vajdávali békeügybe [4]). De nemsokára értesűle

[1]) Hammer: II, 86. Sperfogel Wagnernél: Scepus. II, 162.
[2]) Kovachich: Suppl. ad Vestig. Com. e. h. 137.
[3]) Hatvani: Brüss. Okm. I, 89.
[4]) U. o. 91.

1531. Ferdinánd a gyülés irányáról s titkos terveiről, és pártfeleit annak meglátogatásától eltiltotta [1]). Hasonló tilalmat bocsáta ki János is, ki, úgylátszik már Konstantinápolyból is tudósíttatott Perényi terveiről: „a dietán — írá Frangepán Ferencz Brodaricsnak, — egy főkapitányt akarnának választani mind a két király ellen“ [2]).

Midőn azonban a veszprémi gyülést mind Ferdinánd, mind János eltiltotta, a maga módja szerint mindegyik meg akart felelni a közkivánatnak, hogy a közbajok orvoslata végett tanácskozások tartassanak. János május végére Fehérvárra országgyülést hirdetett, melyet azonban oly kevesen látogattak meg, hogy minden eredmény nélkül oszlott szét [3]); maga János sem volt jelen: ő az egész évet Erdélyben tölté. Ferdinánd pedig magához hivatá tanácsosait, hogy véleményeiket a teendőkről meghallgassa. Ama kérdésére: kell-e országgyülést egybehívni s a béke meghosszabbításáról gondoskodni? az lőn a válasz, hogy az országgyülés több tekintetből szükséges ugyan; de ha a királynak reménye nincs, annyi külsegedelmet egyesíthetni, hogy avval az országot megmenthesse, maga az országgyülés mitsem segít, s múlhatatlanúl ügyekezni kell a békét meghosszabbítani [4]).

Nogarola követsége a szultánhoz.

S utóbb, nov. elején, Ferdinánd eziránt a császár jóváhagyását is megértvén, csakugyan el is küldé e végett Nogarola Lénárt grófot és Lamberg Jánost Konstantinápolyba, oly értelmű utasítást adván nekik, hogy, ha Szulejmánt még adó igéretével sem bírhatnák reá, miszerint az országot egészen neki engedje át, jelentenék ki, hogy ő, Ferdinánd, kész ugyan ideiglen lemondani az ország birtokáról, ha János neki illő kárpótlást ad, sőt, legroszabb esetben, még ezt is elengedi; de csak oly feltétel alatt, hogy János ne házasod-

[1]) Kovachich: Vest. Com. 648. Suppl. III, 141.

[2]) Epist. Proc. I, 377.

[3]) Buchholtz: IV, 546.

[4]) Buchholtz IV, 93. 547. Hatvani: Brüss. Okmánytár: I, 131. kövv.

jék, halála után pedig az ország örökösen reá, Ferdinándra szálljon [1]). 1531.

Az ország birtokát illető egyességről maguk az ellenkirályok közt, ezek mindketteje külön terven működött. Minthogy János előbb egy ízben kijelentette, hogy kész ügyét a császár s a birodalmi rendek békebirósága alá bocsátani: Ferdinánd őt most szaván fogta, kivánván, küldjenek mind a ketten teljes hatalmú biztosokat a Passauba jövendő császárhoz s annak elnöklete alatt döntessék el az ország birtoklásának kérdése [2]). János e kisérlettől nem mutatkozott ugyan idegennek, s útlevelet is kért küldendő követei számára; de inkább óhajtá a lengyel király közbenjárását, ki viszont oda munkálkodott, hogy 1532 elején Krakóban tartassék egy fényes összejövetel, melyen a békeügy az ő elnöklete alatt a pápa, a császár, a franczia és angol királyok s a német birodalmi rendek követei előtt tárgyaltassék az ellenkirályok biztosai által. Zsigmond, ki a maga leányát örömest nőül adta volna Jánosnak, mint elismert magyar királynak, e gyülés létrejöttét oly buzgón óhajtá, hogy annak minden költségeit fedezni igérkezett. A császárnak és Ferdinándnak megegyeztét eziránt kieszközleni, s az említett többi fejedelmeket is reávenni, hogy Krakóba követeket küldjenek, Laszkó Jeromos lőn megbízva. Ő, nov. elején, mindenekelőtt Ferdinándot kereste fel, ki ekkoron Innspruckban időzött. De Ferdinándnak semmi bizalma sem volt a krakói gyülésben, s okul adván, hogy miután a közbenjárásra a császár van megkérve, s ezt ő el is fogadta, Jánosnak pedig az útlevelet a Passauba küldendő követei számára ő már el is küldötte, a dolgon változtatni nem lehet többé. Hasztalan ügyekezett Laszkó meggyőzni Ferdinándot, hogy a békekisérletet már azért is nagyobb sükerrel lehetne megtartani Krakóban, mivel azt a török sem ellenzi, hogy a béke

[1]) Gévay: I, 5 füz elején. Hatvani: Brüss. Okm. I, 92. 144.
[2]) U. o. 68. Hatvani e. h. 123. 127. 146.

1531. a lengyel király közbenjárása által tárgyaltassék: a király sem a császárhoz, sem a többi fejedelmekhez nem bocsátá Laszkót, s ez november vége felé kénytelen volt hazatérni [1]). Útközben mindazáltal Augsburgból, Corsini Endrét, egy flórenczi nemest, ki néhány hónappal elébb lépett csak János szolgálatába, s titoknokúl adatott Laszkó mellé, Franczia-országba küldé Ferencz királyhoz, János azon levelével, melyet, ha Ferdniándtól nem gátoltatik, maga vala átadandó a franczia királynak. „A rómaiak királya nem akarja, hogy én magamat az ügybe ártsam; de én sem akarom s nem is tehetem azt, hanemha megkéretném“ — lőn Ferencz király válasza [2]).

János boszúsággal hallá a történteket; s minthogy már a krakói congressus meghiúsult, azt kivánta, hogy a lengyel király legalább a császár előtt tartandó béketárgyalásban vegyen részt, a nélkül maga sem fogván követeit Passauba elküldeni. A császár erről értesűlvén, végre megegyezett János kivánatában, s a lengyel királyt is felkéré, küldene Passauba követeket. Mivel azonban Zsigmond e felszólítást későn vette, a passaui értekezlet végkép elmaradt [3]).

A zákányi gyülés. E közben a buzgóbb hazafiak, látván, hogy az ellen-királyoktól már nem várhatni az egyesség s a béke megalapítását; az pedig nem volt előttök titok, hogy a török a fegyverszünet letelte után újabb hadjáratot készül intézni Ferdinánd ellen: hogy ennek nyomoraitól az országot valamely módon megóvják, ismét maguk, de most, úgylátszik, önzetlenebb egyéniségek vették kezökbe az egyezkedés ügyét. November 1-én (1531) Zákányban mind a két pártról többen összejöttek, s úgylátszik, Nádasdy Tamás vezérlete

---

[1]) Hatvani: Brüss. Okmánytár I, 97. 106. 109. 123. 125.

[2]) A később elfogott Corsini vallomása u. o. 255.

[3]) Hatvani e. h. 154. Ld. erről bővebben, valamint Jánosnak a birodalmi gyülésen tett lépéseiről u. o. 159. Bethlen: Hist. Trans. Lib. II, 190.

alatt [1]), oly végzést alkottak, „hogy újév napján egy közön- 1531.
séges országgyülést tartsanak Kenesén, a Balaton mellett, melyre valamennyi főpapot, urat, és nemest meghívjanak tanácskozni, miként tarthassák fenn az országot, önmagukat s családjaikat; e tárgyban végezniök is kellend, a nélkül, hogy akár Ferdinándot akár Jánost tekintetbe vennék". Hogy ugyanis e kenesei gyülés az ország sorsára nézve végh határozatot annál könnyebben alkothasson, a tanácskozás eredménye abban központosúlt, hogy a nemzet ezentúl csak egyet s pedig azt ismerje el királyául, ki az országot képes leend sükeresen védelmezni, s jelen nyomorúságos aléltságából kiragadni. Végeztetett ennélfogva, küldessenek követek mind a két királyhoz, kik a rendek e határozatát nekik tudtul adják. A Ferdinándhoz menendők, kérdeznék meg őt: bízik-e magában, hogy az országot mind János, mind a török ellen megvédheti? Válaszúl azonban nem az annyiszor ismételt szép szavakat és soha sem teljesített igéreteket várják, hanem tettet, valóságot. Jánostól pedig tudnák meg a követek; van-e ereje az országot, de a barátként is veszedelmes török segélye nélkül, eléggé védelmezni, s őket biztosítani, hogy a török az országot ezentúl nem háborgatja, a végvárakat pedig Nándorfehérvár kivételével visszaadja? Különben készebbek magukat egyenesen a török alá vetniök, mi, ha a két király viszálkodása ezután is tart, úgyis elmaradhatatlanúl be fog következni [2]).

[1]) „Esta platica sale de Juan de Scepusio, y por muchas rrazones lo sospecho y creo assi, porque el principal della es uno de sus yntimos y fieles". Hogy e főszemély Nádasdy volt, Thurzó világosan megírá Ferdinándnak: „A fő szereplő, u. m. Nádasdy Tamás; postaként futkos ez ügyben egyik úrtól a másikhoz". De Nádasdy korántsem volt megbízva Jánostól.

[2]) Ferdinánd lev. a császárhoz, egy Magyarországból érkezett levél mellékletével. Hatvani: Brüss. Okm. I, 116. 118. kövv. Említésre méltó, hogy volt e gyülésen egy kis párt, mely egyenesen Grittit javasla a trónra emelni, mint a ki a török kegye által az országot legjobban megvédheti, a végházakat visszanyerheti, s a két király közt megosz-

1532.

A kenesei gyülés.

Mentek-e valóban követek az ellenkirályokhoz, nem tudjuk. De ők e nélkül is nemsokára értesültek híveik által a végzésekről. Ferdinánd, hallván azt is, miképen a jelenvoltak egymásnak esküvel fogadták, hogy történjék bármi, a kenesei gyülésre mindenesetre elmennek, nem hitte azt, mint elébb a veszprémit tilalom által meggátolhatni; annak tehát magára nézve kedvező irányt ügyekezett adni. E végett meghagyta a városoknak, hogy, ha Kenesére maguk is küldenek követeket, ne mulaszszák el azok által az ő érdekeit támogattatni [1]). Megkérte a császárt és a pápát is, küldenének oda maguk nevében szintén alkalmas, a latin nyelvet jól értő követeket. A pápa Pimpinella Antal választott esi püspököt s házi praelatusát nevezte ki követül; ki azonban későn érkezvén, Pozsonyból visszatért. A császár rothenfelsi Montfort Farkas grófot ereszté Ferdinándhoz, hogy utasítással ettől is ellátva jelenjen meg Kenesén [2]).

Az 1532-dik év első napja feltűnt. A Ferdinándpártiak közől számosan gyűltek össze Kenesén; jelen volt gróf Montfort is; de a főbb személyek, kivált János király részéről, hiányzottak [3]), s hiányzott maga Nádasdy Tamás is, a zákányi gyülés lelke, s az egész mozgalom vezére; János őt a megjelenéstől kegyvesztés alatt tiltotta el [4]). A fejeiktől megfosztott rendek nem tudtak egyebet végezni, mint hogy a zákányi gyülés végzését megerősítették, s azt ismételvén márczius 12-kére Berenhidára egy újabb gyülést hirdettek ki, melyre mindenki köteles legyen megjelenni [5]). A császári követnek e körülmények közt nem lett tüskés eljárása:

---

lott, s ezek miatt egymást gyülölő pártokat legjobban egyesítheti. U. o. 122. Bizonyára, ezek már mélyen sülyedtek; keblökből kiveszettnek kellett lenni minden nemzeti érzetnek!

[1]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 145.

[2]) Hatvani: Brüss. Okm. I, 127. 147.

[3]) U. o. 151.

[4]) Kovachich c. h. 144.

[5]) Gévay: I, 5, 69. Buchholtz IV, 552. Kovachich. 146.

a ferdinándiak, kik vele a pécsi prépost által léptek érintkezésbe, a követküldést a császár részéről igen kedvesen fogadták; s vele a határozatot közölvén, kérették általa a császárt, küldene Berenhidára is követet. De e gyülést már Ferdinánd sem pártolá többé, bár, ha azt meggátolni nem lehetne, maga is szükségesnek látá, hogy arra is menjen császári és pápai követ [1]). Egyik királynak sem levén kedve a maga ügyét a gyülés bizonytalan kimenetelére bízni, azt mind a ketten letiltották, igérvén, hogy az ország bajainak orvoslatára maguk is fognak hirdetni országgyülést. Ki is hirdették azt mind a ketten, Ferdinánd Esztergomba, János Pestre. A berenhidai gyülés ekként elmaradt; de Pestre s Esztergomba is nagyon csekély számmal jelent meg a nemesség, melynek semmi bizodalma sem volt az ilyféle pártgyülés eredményében [2]). 1532.

E közben a diplomatia is folyton működésben volt, hogy valamikép egyességet szerezzen az ellenkirályok közt, mielőtt a fegyverszünet letelik, melyben Szulejmán csak azért egyezett meg, hogy Ferdinándnak időt engedjen, Jánosnak az országot békés úton átadni. Erre ugyan a mondottak után már egyátalában semmi kilátása sem lehetett Jánosnak: de aziránt még nem veszté el minden reményét, hogy ellenfelét valamely tisztességes szerződésre bírja. A fő nehézség egyelőre abban feküdt, hogy, miként láttuk, Ferdinánd Passauban a császár, — János pedig Krakóban a lengyel király közbenjárása mellett kivánt alkudozni. E nehézség kiegyenlítésében Laszkó, mint alább elmondandjuk, folyton működött a birodalomban; János maga pedig a pápánál tett kisérletet, mi végett Veráncsics Antal budai prépostot 1532 elején küldötte Rómába. A követ a tényállást előadván, kérte ő szentségét, hogy mint a kereszténység feje, atyja s főpásztora, lépjen közbe a maga tekintélyével Károly

Veráncsics követsége Rómában.

[1]) Hatvani: e. h.

[2]) Gévay: I, 5, 69. 77. köv. Kovachich: Vest. Com. 651.

1532. császárnál s Ferdinándnál, úgy a többi német fejedelmeknél is, hogy ezek, tekintetbe vévén a kereszténység meggyöngűlt, megszakadozott állapotát, fogadják el a János király által nekik annyiszor ajánlott, most pedig szintén elejökbe vitt békét. Ha most is megátalkodnak, ám neki ne tulajdoníttassék, ha aztán őket s a kereszténységet baj éri; János király annyi béketörekvések után Isten és ember előtt kimentve leszen, ha azontúl a maga és országa igazságos védelmére mindent elkövetend. Mondjon tehát a békeügyben maga ő szentsége itéletet: János király kész azt egészen az ő elhatározása alá bocsátani.

Veráncsics törekvéseit De Dinteville püspök, franczia követ is támogatá. De a pápa azt válaszolá a püspöknek, hogy ez oly játék lévén, melybe Ferdinánd beereszkedni nem akar: a két fél megegyezte nélkül tehát abban ő sem biráskodhatik [1]). Veráncsicsot pedig febr. 22-én oly üzenettel ereszté vissza, hogy miután a császár a közbenjárásra már fölkéretett; az alkudozás azonban e közbenjárás mellett még meg sem kisértetett: János király küldje el meghatalmazottait a császárhoz Regensburgba; a siker biztosítása végett ő szentsége is küldend oda követet. S ha a békeügy ott sem sikerűl: ő szentsége kész akkoron elfogadni a békebiróságot, föltéve azonban, hogy az ügy mind a két fél által hozassék elébe [2]).

Szerencsésebb volt Laszkó működése Németországban. Ő részint levelei, részint személyes ügyekezetei által a birodalmi rendeknél — kikhez Minkwitz Miklós által maga János is küldött levelet, oda vitte az ügyet, hogy a császár végre megegyezett a lengyel király közbenjárásában [3]). De

[1]) Charrière e. h. I, 193.

[2]) Veráncsics levele a franczia udvarnál levő Corsini Endréhez 1532. febr. 20-ról. Párisi levéltár. Ld. Hatvani: Történ. Zsebkönyv. 34. kövv.

[3]) A birodalmi rendek levele a császárhoz. Hatvani: Brüsseli Okmánytár I, 159.

erre nem volt többé idő: Szulejmán már útban vala Magyar- 1532.
ország felé. Laszkó most azon volt, hogy Ferdinándnak a birodalom általi megsegíttetését gátolja, s azt ügyekezett elhitetni, hogy a török nem jő, vagy legalább, hogy még rábírható volna felhagyni a hadjárattal, ha a birodalom nyugton marad. De a császárnak biztos hírei voltak, hogy a török április 25-én már kiindúlt Konstantinápolyból; miért is reá vette a rendeket, hogy Bécs védelmére 30 ezernyi hadat ajánljanak, a maga részéről is ugyanannyit igérvén odaküldeni [1]). Laszkó ezután Francziaországba ment, a korábbi szövetség értelmében is pénzsegélyt eszközleni ura számára Ferencz királytól. Száz ezer aranyat kivánt; de csak húsz ezer adatott meg, melyből öt ezer neki azonnal kézbesíttetett; a többit később vala Ferencz Krakóba küldendő [3]).

III.

Szulejmán harmadik hadjárata.

A magyar helytartótanács, mely Ferdinánd nevében igazgatá az országnak általa bírt részeit, értesülvén, hogy a birodalom a török ellen segélyhadat ajánlott, s annak vezérévé Frigyes pfaltzgróf választatott, máj. 23-kán kelt levelében sietett őt tudósítani, hogy a török hadjáratára már megindúlt, Grittit egy török-oláh haddal előre küldötte s ez Szebent vívja; hogy továbbá János Lippán hadakat gyűjt, az ellenségeskedést a fegyverszünet letelte után több helyt megkezdette, s különösen Visegrádot vívatja [3]).

A török, mint említők, már április 25-kén kiindúlt Konstantinápolyból. Ferdinánd követei gróf Nogarola és Lamberg, — kiknek utasítása akként szólott, hogy a békeért nemcsak az évi adót, hanem azt is megigérhetik Szulejmánnak, hogy Ferdinánd még Esztergomot, Visegrádot, sőt az ország nyugati várain kivül annak többi részeit is hajlandó

[1]) Brüsseli Okmánytár. U. o. 163. 166. 168.
[2]) U. o. 263. köv. Gévay: I, 5, 78.
[3]) U. o. I, 156. 157.

1532. átengedni Jánosnak, s csak az öröködést tartja fenn magának ellenfele halála után [1]), — mivel elébb menlevelet nem kaphattak, csak junius közepén, Szofia táján juthattak Szulejmán elébe. Bár a követek előadása, melyből láthatá, hogy Ferdinánd már nemcsak a fenyegetőzéssel felhagyott, sőt magát a legmélyebben megalázta, gőgjét, kevélységét teljesen kielégítheté: ő mindazáltal már hallani sem akart a békéről. Ő most nem is annyira Ferdinánddal, kit magához kicsinyelve csak Károly helytartójának s Bécs parancsnokának nevezett, mint magával Károlylyal, a francziák és Róma meggyőzőjével, kivánt megmérkőzni. Julius közepén Eszéken táborozott rettentő seregével. Onnan bocsátá el Ferdinánd követeit. A levélben, melyet nekik urok számára átadott, mondja egyebek közt: „Tudd meg, hogy nem ellened, hanem a spanyol király ellen indulok. Reménylem, Németország határain mint bátor férfiú fogadand; mert nem illenék, hogy tartományait odahagyva, megszökjék. . . . Ő már rég hirdeti, hogy ellenem akar kelni. Ám itt vagyok, seregeim élén; ha bátor férfiú, várjon be, s aztán történjék, a mit Isten határozott. Ha bevárni nem mer, küldjön adót“ . . . [2]).

János király Szulejmán közeledtéről az előre küldött s Budán nagy pompával fogadott Gritti által értesülvén, már junius közepén meghagyá híveinek, hogy e hónap 24-kére mulhatatlanúl Pestre gyűljenek, vele együtt a szultán elejébe menendők [3]). De, úgylátszik, a tisztelgéstől felmenté őt Szulejmán, s helyette csak Gritti, ki most az ország főkapitányává is neveztetett, ment le julius 17-kén Szulejmán eszéki táborába [4]). Aligha nem egyenesen az ő befolyásának tulajdonítható, hogy Perényi Péter, midőn Ibrahim vezért a táborban meglátogatná, elfogatott, és szabadságáért kény-

[1]) Gévay: I, 5-dik füzet elején.

[2]) U. o. 87.

[3]) Epist. Proc. II, 15. Fr. della Valle. M. Történ. Tár III, 21. kövv.

[4]) U. o. 18. Történ. Tár. e. h. 27. köv.

telen lőn kiskorú fiát túszul adni, ki aztán törökké neveltetett [1]). Eszékről Szulejmán, miután útközben Siklós, Egerszeg, Babocsa, Bélavár, Körmend, Ikervár, Szombathely s több más apró vár hatalmába esett, egyenesen Bécs felé tartott, nem kételkedvén, hogy e szép város, miként azt Ibrahim nevezte, ez úttal meg fog hódolni, s a hatalmas padisah most bebizonyítja, hogy „mint egy Isten az égben, úgy császár is csak egy van a földön". 1532.

Kőszeg ostroma.

De másként volt megírva a végzet könyvében. Szulejmán ezúttal Bécset nem is látta: egy csekély erőd, a tekintélytelen Kőszeg, de melynek a hős Jurisich Miklós volt a kapitánya, megállította őt diadalmenetében, mely alatt már 17 vár és város kulcsait látta lábainál. Jurisich épen Ferdinánd táborába készült 28 huszárral és 10 nehéz lovassal, midőn Ibrahim vezér az előhaddal a várost megközelítette. A vidékről számos ezer nő, gyermek s öreg lévén a városban, kik ott menedéket kerestek, a vitéz férfiú őket nem akará elhagyni. „Én e gyönge várost védeni merészeltem a hatalmas ellenség ellen, — úgy mond egy, még a megszállás alatt kelt levelében, — nem mintha azt megvédhetni hittem volna, hanem hogy az ellenséget egyideig feltartóztatván, időt szerezzek a keresztény fejedelmeknek, a török elébe jőniök s annak ellentállniok; ezért tettem ki magamat a legnyilvánosabb életveszélynek". És e hősies elhatározás még is megmentette a gyönge várost, melyet csak a menedéket keresett parasztokkal védett, kik közől eleitől fogva csak 700-nak volt fegyvere. Aug. 5-kén [2]) szállá meg azt Ibrahim nagyvezér; 12-én pedig a szultán is megérkezett egész rémítő hadával. Három napi ágyúzás után a város minden külső

[1]) Hammer II, 87. Istvánfy Lib. XI, 177.

[2]) A megszállás napjáról nem hagy kétséget Jurisichnak második tudósítása, augusztus 30-ról. Ebben kétszer is világosan írja, hogy huszonöt napig küzdött a törökkel, 25 napig tartóztatta fel azt. Aug. 5-kére teszi a megszállás kezdetét annak egy régi leírása is. Hammer: II, 88. [3]) alatt.

1532. erődítései az ellenség kezében voltak; s ez négy oldalról egyszerre hágcsók segélyével ügyekezett berohanni a városba; de visszaveretett. Több hasonló sikeretlen ostrom után, melyek előtt a város árkai rőzsével töltettek be, külön 13 helyen tűzaknák ásattak, ezek közől több ellenásások által meghiúsíttatott; egy mindazáltal 16 rőfnyi rést tört a falon. Az ott megkisértett roham alatt Jurisich legjobb emberei elhullottak; de az ellenség még is visszaveretett. Utóbb két, a város falainak magasságát meghaladó farakást, vagy, mint Jurisich nevezi, fahegyet alkottak, melyekről a városbelieket szakadatlan lődözték. Majd két más rést is nyitottak a szünetlen bömbölő ágyúk; s újabb és újabb rohamok intéztettek, melyek alatt az ostromlóknak már zászlókat is sikerült a falakra tűzniök; az aug. 22-kei roham közben egyideig négy török zászló lobogott a falakon; de végre mindannyiszor visszaűzetett az ellenség, levétettek a lobogók. E napon alkalma lett a hős kapitánynak levelet intézni Ferdinánd királyhoz. „Hétszáz fegyveres parasztomnak, írá, fele már elhullott; 300 forinton szerzett poromból még csak egy mázsa maradt fenn. Csak az Isten irgalma tart fenn bennünket“ [1]).

Kevéssel e levél elküldése után török hírnökök jelentek meg a résnél, Jurisichcsal szólani kivánók. Újabban fölkérték a várost. „Míg élek, nem adom meg,“ — volt a válasz. Fél óra múlva a hírnökök visszajöttek, s mondák, hogy a szultán dühös, de Ibrahim segíteni kiván Jurisich ügyén, ha ő megfogadja, hogy vagy évi adót fizet, vagy most egyszerre 2000 frtot tesz le a város váltságául. „A város nem az enyém, válaszolá Jurisich; adót tehát érte nem fizethetek; 2000 aranyom pedig nincs“. Háromszor szólíták fel őt, gondolná meg jól a dolgot; háromszor kérdezék, nem akar-e más választ adni? Egy óra múlva a tárogatók riadása új

[1]) Jurisich lev. Ferdinándhoz aug. 28-ról. Praynál: Epist. Proc. II, 22.

ostromra tüzelte a török hadat. Ibrahim a jancsároknak ju- 1532.
talmat igért, ha a várost megveszik; s ezek dühösen rohantak két felől a résekre, s a várbelieket onnan elűzvén, nyolcz lobogót tűztek a falakra. A felényire olvadt őrség újra hatvan embert vesztvén, megsebesült vezérével egy védfal mögé vonúlt, mely a résen belől hamarjában hányatott fel, elszántan, ott állani meg a végső harczot. A vének, asszonyok s a gyermekek, szóval a város összes lakossága a téren gyűlt össze, halálos félelem közt várva a roham kimenetét. És midőn az őrséget a résekről visszavonúlni láták, egethasító jajkiáltásban tört ki kétségbeesésök. És íme! az ostromlókat hirtelen egy megfejthetetlen ijedség lepé meg: hátrálni kezdének, majd rendetlen futásnak erednek az őrségnek e pillanatban intézett rohanása előtt, kettőt még a falra tűzött zászlók közől is a várbelieknek hagyván martalékúl. A város meg lőn mentve. A törökök azt mondák, egy mennyei jelenésű lovag lángszablyával űzé le őket a falakról; a várbeliek sz. Mártonnak, az elfoglalt Szombathely bosszúló védszentének tulajdonították a győzedelmet. Pár órával később négy török hírnök jelent meg a résnél, Ibrahim nevében kérvén Jurisichot, jőne át táborába s alázná meg előtte magát; ha szót fogad, a város többé nem fog háborgattatni; Ibrahim kegyelmet nyert számára a szultánnál. „Porom már végkép elfogyott, — így tudósítá a hős aug. 30-kán Ferdinánd királyt [1]), — kik körülöttem még életben maradtak, bátorságukat a további védelemre végkép elvesztették; csak egy óráig is lehetetlen volt volna még a harczot kiállanunk". Ő tehát menvédet s e fölött két túszt nyervén, a táborba kisérteté magát. Ibrahim az érkező előtt felálla, kezét nyujtá s őt aztán maga mellé ültetvén, barátságosan kérdezé, meggyógyúlt-e már régi betegségéből, melyben konstantinápolyi követjárása alatt szenvedett? Veszélyes-e most nyert sebe?

[1]) Jurisich lev. Ferdinándhoz aug. 30-ról. Hatvani: Brüss. Okm. I, 169.

1532. Miért nem alázta meg magát, vagy nem írt elébb, mint szomszédjai, például Batthyány Péter? Remél-e megsegéllést? S válaszai után jelenté, hogy a szultán neki megkegyelmezett, s a várost és várat neki adományozza. Jurisich erre felálla, s hálája jeléül a nagyvezír öltönyét megcsókolá. „Jőjj most velem a nagyúrhoz, kézcsókra", mondá a basa. Jurisich azonban, ki az ember hiúságát jól ismerte, válaszolá: „Ismerem hatalmadat s hiteledet a nagyúrnál; a mit te igérsz, ő is megtartja. Sebeim miatt gyönge vagyok: engedd visszatérnem". Ibrahim a megelégedés kegyes mosolyával fogadta szavait, s teljesíté azon kérelmét is, hogy őröket rendeljen a résekhez, nehogy a kíváncsiak azokhoz közeledjenek; s azon igérettel, hogy a tábor nyomban elvonúl, őt hazabocsátá. A jancsárok basája, hazamentében kéré őt, engedné neki magának megtekinteni a belső várat. „Nem lehet, válaszolá a körmönfont kapitány: ott dühös németek és spanyolok vannak, kik előtt nem lennél bátorságban, s az én hatalmam nem is terjed a belső várra". Örömében Jurisich a mi kevés ezüst edénye volt, ajándékúl küldé Ibrahimnak, s kérelmére, szivesen megigéré neki, hogy gondja lesz a betegekre, kik a tábortól netalán elmaradnának. A rések őrizetére rendelt örök vérszínű lobogót tűztek a romra, melyen fehér betűkkel e felírás állott: „Csak egy az isten és Mohammed az ő prófétája". Ibrahim ezáltal a maga hiúságát kielégítve, Szulejmán a maga hírnevét megmentve látta a sereg előtt, s azt három héti megszállás után aug. 31-én a város alól elvezették [1]). E napon bocsátá el Szulejmán Nogarola és Lamberg követeket is, kik újabban hozzá küldettek. A levél, melyet nekik átadatott, tartományai elpusztításával fenyegeté Ferdinándot, ha neki harczot nem ad.

Míg Kőszeg a törököt 25 napig feltartóztatta, Ferdinánd saját tartományaiból, a birodalmi segélyből s a császár

[1]) Istvánfy Lib. XI, 178. Hammer II, 90. Athenaeum 1843- dik folyam. II, 180.

által küldött olasz és spanyol dandárokból mintegy 90 ezer- 1532.
nyi szép sereget gyűjtött össze Bécs kapui előtt, kémlelve a törökök mozgalmait s várva még azok Bécset megtámadják. De Szulejmán ezúttal nem várvívásra, hanem nyílt csatára jött; s ez okból ostromágyúkat sem hozott magával: midőn tehát látná, hogy a keresztény sereg Bécs alól nem mozdul, — az évszak már őszre fordúlván, s élelmi szereinek is fogyatékán lévén, Stajerországon keresztűl indúlt le a Dráva felé, dúló hadaival szerte szét pusztítván a tartományt. Ezek közől egy, körülbelől 15 ezernyi csapatot, Frigyes pfaltzgróf és Katzianer, kik Bécs alól a távozó ellenség után küldettek, a hegyek közé szorítottak; s öt—hat ezret belőle leölvén, a többit megfutamították; ezeket aztán Török Bálint, Bánfi Boldizsár és Bakics Pál vették űzőbe; keresztény foglyaikat pedig elszedték [1]). Szulejmán a főserreggel szept. 25-én Varasdnál, okt. 12-kén Nándorfehérvárnál táborozott, hova mintegy 30 ezernyi foglyot vitt magával [2]).

Midőn juliusban a török had Eszékről Kőszeg felé Gritti fondorlatai.
indúlt vala, Gritti Ibrahimmal tartott tanácskozásai után titkos tervekkel tért vissza Budára, melyeknek czélja nem volt kisebb, mint hogy Ibrahim s a s ultán kegye által maga lépjen fel a megbuktatandó János helyébe a magyar trónra, ha Szulejmánnak sikerül a keresztény hadat megverni, Bécset elfoglalni. Budára érkezvén, a király ott összegyűlt hadainak nagyobb részét a maga zsoldjába fogadta, s átalában úgy viselte magát, hogy még a kevésbbé éles szeműek is átláthatták szándokait. „Vigyázzatok magatokra, — úgymond egykor Szerémy György udvari pap, Pőstényi tanácsosnak, midőn Grittit lőfegyverrel, égő kanóczczal s egyéb fegyverekkel ellátott 200 katonával látá menni a királyi palotába, — vigyázzatok magatokra, mert egyszer még a királylyal együtt valamennyien ott hagyjátok fejeiteket a

[1]) Hatvani: Brüss. Okm. I, 175. 176.
[2]) Istvánfy Lib. XI, 182. Katona XX, 828. Hammer II, 91.

1532. tanácsteremben". „Bizony, György atya, felelé Pősténi, magam sem gondolám vala, hogy ennyire jussunk" [1]). Dóczy János, Batthyány Orbán, Laszkó Jeromos, Csáky Mihály, Kállay s többen mások, kik már a zákányi gyülésen mellette szavaztak, igéretei által elvakítva, nagyravágyásának készséges eszközeivé alacsonyodtak. Míg terveinek bővebb kifejtésére Szulejmán hadi szerencséje útat törne, tíz ezerre menő hadával Esztergomot kezdé vívni, a Pétervárad alól felúszott török hajóhad által is támogattatva. De a vár spanyol őrsége, mely még jul. közepén ezer labanczczal megszaporíttatott, Lascano Tamás vezérlete alatt Gritti minden erőködéseit meghiúsította; minek következtében, miután a török sereg a Dráván áthatolt, s igen valószinűnek látszék, hogy Ferdinánd bécsi táborából nagyobb erővel jövend Esztergom megsegéllésére, sőt Katzianer némi haddal e végre meg is indíttatott, Gritti a királyt a vár alatt hagyván, Ibrahimhoz sietett. János Gritti távozta után az ostromot októb. 16-án feloldá s Budára tért vissza seregével [2]).

Ferdinánd ezenben bizton remélvén Bécs alatt a győzedelmet, bosszúsan vette hírét a török visszavonúltának, s most már azon volt, hogy „a szép, nagy és hatalmas" [3]) sereget Magyarországba. János ellen vezesse. De a birodalmi sereg nem János, hanem csak a török ellen, Németország védelmére szállott táborba; az olasz és spanyol sereget pedig Károly császár Bécsben, hova csak pár nappal elébb érkezett meg, a szept. 25-kén tartott szemle után Olaszországba ve-

---

[1]) Szerémy 312. Gritti terveit ld. Buchholtz: Urk. Band 51.

[2]) Brodarics lev. Ep. Proc. II, 18. Károly császár és Granvelle-Perrenot lev. Brüss. Okmánytár I, 176. 180. 194. Istvánfy Lib. XI, 175. Meglepő Granvelle levelében egy pont, melyben mondja, hogy „Le Vayvode est malade, et l'on tient qu'il est empoisonné". Nem Gritti keverte-e már e mérget? Esztergom ostromáról ld. Történ. Tár. III, 30. kövv.

[3]) A la verité elle (l'armée) est tres belle, grosse e puissante Brüss. Okmányt. I, 175.

zette; a csehek s morvák, miután a veszély elmúlt, hazamen- 1532.
tek. „A szép haderő — panaszkodik Ferdinánd — melytől ügyeim teljes győzedelmét vártam, helyrepótolhatlan romlásomra vált. Elszalasztottuk a legjobb alkalmat egész Magyarország visszafoglalására“ [1]). Érezte, hogy most volt volna valahára alkalma, teljesíteni az igéreteket, melyeket királylyá választatásakor a császár s a birodalom segélye iránt tett; s hogy ennek, bár akarata ellenére történt elmulasztása miatt még nem egy szemrehányást kellend hallania Magyarországból. Bosszúságában a fizetetlenségök miatt útközben rablásra vetemedett olaszok közől a stajerek és karantánok által sokakat leöletett, s aztán maga is Inspruckba távozott, még onnan is, de hasztalan sürgetvén a császártól segedelmet János ellen [2]).

De bosszúsan sietett Gritti is Esztergom alól Nándorfehérvárra, Ibrahimmal a teendők iránt tanácskozni s általa azt kieszközleni, hogy a sereg egy része az ország szélein maradjon, Ferdinánd ellen fordíttatandó, ha ez bécsi táborából az országot megtámadná. Kérelme meghallgattatott: a Szerémségben egy erős sereg hagyatott hátra [2]); — s úgy látszik, Gritti egyebekre nézve is jó biztatásokkal tért vissza Budára, mert zsarnoki gőgjét ott egyaránt érezteté tehetetlen királyával s annak híveivel. Ekkor-e vagy még a nyáron, mikorra János a maga pártfeleit, mint említők, a szultán fogadása végett Pestre összehívta volt, — meghatározni nem tudjuk, a kormányzó Gritti, gyülésre hívta egybe az ország rendeit. Dóczy Jánossal, kit az iránta hűtlenné lett Nádasdy visszavonúlta után a maga helyettesévé nevezett, a gyülekezetbe lépvén, előadá, mily veszély környezi mindenfelől az országot. A szultán kegyéről, befolyása következtében a Portánál, biztosíthatja ugyan a rendeket; sőt igéri a

[1]) Gévay: II. 1, 51. 53. 54.
[2]) Hatvani e. h. 179.
[3]) Scepper Cornel a császárhoz u. o. 193.

1532. Szerémség visszakapcsoltatását is; de Ferdinánd nem nyugszik. Őt kell pedig mindenekelőtt megfékezni; ő az ország ellensége. Ő, Gritti, miután a kormányt magára vállalta, azt ezután is egyedűl a magyar urak által fogja elláttatni; de költség nélkül semmit sem tehet: kivánja tehát, hogy a közjóért adózzanak. A kormányzó szavait a rendeknek Dóczy János tolmácsolá, „ki mint a sátán álla mindenha oldalánál". A rendek közt azonban nagy ellenzék támadt az eleitől fogva gyűlölt, idegen s gőgös ember ellen; s midőn némelyek mondanák, hogy hiszen a király sem gyermek már, hanem élemedett ember, tehát hozzá fordúljanak, Bajonit és Bekényit Jánoshoz küldék, megtudni akaratát. A király, bár szintén sajnosan tűrte már a kevély embert, nem mert ellene véteni. „Jól tudják a rendek, mondá a követeknek, mennyit szolgáltam a hazának, ezeknek tekintetéből négyszer megesküdtek nekem, hogy hallgatni fognak szavamra, és nem hallgattak. Szinánál, Tokajnál, Budán árulást tapasztaltam, melynek következéseit a török nélkül meg is sínylem vala. A törököt ő nyerte meg részünkre; s most ő a kormányzótok, tehát őt hallgassátok". A rendek hasztalan kértek tanácsot Verbőczytől: ő hallgatott. Az adó, melyet Gritti a nemesektől s az egyháziaktól egyaránt behajtatni kivánt, ezek ingóságainak felét tette. A rendek sóhajtva s bosszúsan távoztak. Az ingerültség egyre nőtt a pénzsóvár idegen ellen. Nádasdy, Frangepán Ferencz, Verbőczy, a János előtt mind kedvesebbé vált Frater György s más befolyásosabb urak, hogy a zsarnokot nyakukról lerázhassák, a Ferdinánddal való kibékülés ügyében mint mindjárt elmondandjuk, buzgóbban kezdének működni. Gritti, hogy az ellenzéket félelem által
1533. némítsa el, Arthándy Pált és Balázst az 1533-ki január 10-kén [1]), midőn a király vadászni volt, Budán a csatornakút

[1]) Szerémy nyilván mondja, hogy a kivégezés Remete sz. Pál napján 1533-ban történt, miután a testvérek egy évnél tovább Haragos István tornyában fogva tartattak. Veráncsics (Magy. Kron. 34. l.) sze-

mellett lenyakaztatta. A szerencsétlen testvérek, mivel Buda ostroma alatt a ferdinándiakkal árulási terveket koholtak, azok utóbb kitudatván, még 1531-ben fogattak el, Pál beregi főispán Laszkó csele által, Balázs pedig ugyanazon időben Budán, hova a király által idéztetett. A király nagy váltságdíjért szabadon akarta volt bocsátani fogságból Pál urat; de ennek neje, Ferdinánd hatalmában bízva, késett a pénzt megküldeni. S Gritti bennök, kiket, mivel kormányzóvá kineveztetését hevesen ellenzették, halálosan gyűlölt, rettentő példát akart most felállítani az ellenzék elnémítására. De a tekintélyes férfiaknak minden törvényes eljárás nélkül végrehajtott kivégeztetése, még nagyobb ingerültséget szült mind a zsarnok, mind a király ellen, ki őt, bár szintén gyűlölte már, a Portánál való befolyása miatt nem merte korlátolni. Való-e, nem tudjuk, Gritti nemsokára ezután Konstantinápolyban, Ferdinánd követei előtt avval vádolta Nádasdy Tamást, hogy János tanácsa egykor az ő, Gritti, megöletése felett tanakodott, s Nádasdy vállalta volna magára annak végrehajtását. Annyi igaz, hogy Nádasdy viszályban volt Grittivel, s a megyeri értekezlet után kerülte János udvarát. De Jánosnak a többi uraktól nem volt nyugta mindaddig, míg Grittit márcz. vége felé Konstantinápolyba nem küldötte, hol akkoron, hogy Ferdinánd működései meghiúsíttassanak, nagy szükség is volt az ő befolyására [1]). 1533.

IV.

János és pártfelei, midőn látják vala, hogy Szulejmán Kőszeg alól távozva semmi tényleges segedelmet nem nyujt Újabb békekisérlet.

rint 1531-ben karácson ünnepén vétette volna fejeiket Gritti; de ez akkor nem Budán, hanem Konstantinápolyban volt. Minden körülmény Szerémy időszámításával üt össze. Istvánfy (Lib. XI, 190.) bár egyebeket hibásan zavar össze, s hibázik abban is, midőn Athinayt szintén Gritti által öleti meg, az Arthándyak halála idejét helyesen jegyzé fel, egybehangzólag Szerémyvel. 316. l. kövv.

[1]) Szerémy 312. 321. Fr. della Valle. Történ. Tár III, 25. 33.

1533. a megszakadozott ország nyomorúlt állapotának javulására, békéjének, nyugalmának helyreállítására, minden bizalmokat elvesztették e tekintetben a török pártfogásban, s visszatértek a Ferdinánddal való egyezkedés terveire, egyedűl annak sikerültéből remélvén már üdvet a hazára. Frangepán, kalocsai érsek, Brodarics, Nádasdy, Verbőczy és a hűtlenségei miatt Budáról elűzött Athinay Simon helyett nem rég budai tisztartóvá lett Utyeszenics Frater György [1]), kiknek tanácsai legnagyobb nyomatékkal birtak János előtt, nem szűntek meg őt ösztönözni, fogná fel ismét a békealkudozás megszakasztott fonalát. János annál örömestebb hajlott tanácsaikra, minthogy csak békekötés esetére remélheté nyakáról lerázhatni Grittit, kinek gőgje tőle mind többeket elidegeníte, s kitől már királyságát is volt oka féltenie. Mihelyt tehát Gritti, ki nagyravágyó terveinek a zavarok közt könnyebb létesíthetése végett a békét ellenzé, az esztergomi táborból Nándorfehérvárra távozott, a király októb. 15-kén leveleket íratott a császárhoz és Ferdinándhoz, melyekben készségét nyilvánítá a békealkut a császár közbenjárása mellett újra felfogni. A levelek Frangepán érsek által, — nehogy a már szintén gyanús hűségű Laszkó, s Gritti emberei tudomására jussanak, nagy titokban írattak, és ugyanezen okból a királynak egy morva híve, Szmil Kuna által küldettek Ferdinándhoz, ki ez időben Inspruckba utazott [2]). Ugyanazon időben Nádasdy is megbízatott, találkoznék Katzianerrel, Ferdinándnak az országba küldött tábornokával, fegyverszünet kieszközlése végett. S hogy János a maga

[1]) Symonem Sclavum extratruderunt de arce et in loco Rex Maiestas sua . . fratrem Georgium elegerat provisorem Budensis arcis Szerémy 311.

[2]) Scepper Kornel. lev. a császárhoz. Hatvani: Brüss. Okmányt. I, 193. Laszkó ez időben ama kalandos terven működött, hogy a két király mellőztével a lengyel király fia emeltessék az ország trónjára. Szmil Kunáról, mint Jánosnak már 1528-ban hívéről emlékezik Szerémy is 240. l. „Unus egregius virus Cuna de Moravia“.

ó szándékáról eleve is meggyőzze ellenfelét, Esztergom 1533.
ostromát október 16-kán feloldá, s hadait visszavezette.

A lépés mind a két oldalról sikeres lőn: Ferdinánd Katzianer mellé magyar és német tanácsosai közől többeket kinevezett, kik aztán János biztosaival, Frangepánnal, Verbőczyvel és Nádasdyval Megyeren a Csalóközben az 1533-ki január 1-től négy hónapig tartandó fegyverszünetet kötöttek, egyebek közt azon föltétel alatt, hogy a két fél biztosai febr. 7-kén Óvárott uraiktól teljesen felhatalmazva ismét találkozzanak egy állandóbb béke tárgyalása végett [1]). Más részről a császár, János levelét vévén, a maga titkárát, Scepper (ejtsd: Szkepper) Kornélt, már novemb. 13-kán megbízá, menne át Ferdinándhoz Inspruckba, hogy ennek bővebb utasítása szerint készítse elő Jánosnak szintott levő követével a békeügy tárgyalását [2]). Ferdinánd nem akará, hogy Scepper érintkezésbe ereszkedjék Kunával, mielőtt Katzianer tárgyalásának sikeréről hírt veszen. A lengyel követ azonban, ki e békeügy sürgetése végett szintezen időben járt Inspruckban, s ki János király ügyeibe igen beavatottnak látszék, bizodalmasan közlé Scepperrel, hogy János őszintén kívánja ugyan a békét, de készebb egészen a török szolgaságába vetni magát, mint királyi czíméről lemondani; és ha Ferdinánd fegyverei által netalán annyira szoríttatnék, hogy veszélybe jőne, az ország tiszai részeit s Erdélyt elveszteni; azokat inkább a töröknek engedné át, mint Ferdinándnak. Ha azonban Ferdinánd abban megegyezik, hogy királyi czímét, s az ország birt részeit a jövőre is megtartsa, ő bizonyosan örömmel nyugton marad, sőt tán arra is reábirható leszen, hogy a bányákat, melyekért most évenkint 20 ezer forint haszonbért kap a Fuggerektől [3]), átengedje Ferdi-

[1]) Ferd. lev. a császárhoz. Hatvani: Brüss. Okm. I, 183. kövv A fegyverszünet czikkelyeit közli Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 150.

[2]) A császár utasítása Scepper számára Hatvani e. h. I, 181.

[3]) Ezeket János Várday érsek közbenjárására 1530-ban adatta

1533. nándnak [1]). E közleményt aligha nem magának János királynak titkos megbíztából tette a lengyel követ: mint látni fogjuk, végre is e föltételek alatt jött létre a békekötés.

A pozsonyi békealku. Miután a fegyverszünet megkötése s az óvári conferentia megtartására vonatkozó végzés Ferdinándnak tudtára adatott, ez Szmil Kunát január 16-kán a lengyel követtel együtt haza ereszté; az óvári tanácskozmányra a maga részéről Katzianer mellé Ditrichstein, Beck, Herberstein s több német tanácsosokon kivül Szalaházy Tamást, Thurzó Eleket és Szaniszlót s Bakics Pált hatalmazta fel a tárgyalásra; a császár pedig, mint közbenjáró, Wese János [2]) lundeni érseket és Scepper Kornélt nevezte ki biztosaiul [3]). Némi nehézségek kiegyenlítése után, melyeket Ferdinánd utasításaik alakja ellen tett [4]), a biztosok február végén valahára összeültek János megbizottaival, Frangepán és Brodarics főpapokkal és Verbőczy cancellárral, nem Óvárott, hol dögmirígy uralkodott, hanem Pozsonyban. De alig kezdődtek meg a tanácskozások, midőn márczius elején Záray Jeromosnak január 21-ről Konstantinápolyból kelt levele hirdeté, hogy a béke s barátság Ferdinánd király és Szulejmán közt megköttetett, minélfogva minden ellenségeskedésnek, ha az valahol léteznék, vége szakadjon [5]). Ferdinánd ugyanis, mialatt a fegyverszünet Megyeren Katzianer és Nádasdy által tárgyaltatott, helyesen itélvén, hogy a béke megalapítása in-

---

Nádasdy kincstartó által a Fuggereknek haszonbérbe. Praynál: Epist. Proc. I, 357.

[1]) Scepper lev. a császárhoz. Hatvani e. h. 185.

[2]) Wese János, rhosildeni püspök s választott lundeni érsek, ki elébb II. Christiern dán király titkára, hazájából számüzetvén, Károly császár szolgálatába lépett, ezentúl majdnem állandó biztosává lett a császárnak a magyar ügyekben, míg a béke végre Nagyváradon meg nem köttetett.

[3]) Wese és Scepper megbízatása kelt 1533-ki január 22. Buchholtz Urkundenband 59.

[4]) Hatvani: Brüss. Okmányt. I, 199. 201.

[5]) Pray: Ep. Proc. II, 31. Gévay: II, 1, 68.

kább a szultán akaratától, mint az önállástalan János változékony hajlamaitól függ, Záray Jeromos fiumei kapitányt az 1532-ki novemberben nagy titkon Konstantinápolyba küldé [1]). Szulejmán most a perzsák ellen készült hadjáratra, s hajlandó lőn meghallgatni Ferdinánd kérelmét. Záray az említett tudósítással hírül adá, hogy a megkötött békeszerződés részleteivel a maga fia Vespazián, egy török követtel már útnak indult. A váratlan hír mind Budán, mind Pozsonyban nagy meglepetést okozott. János a békebiztosokat eminnen visszahívta [2]); Grittit pedig nyomban Konstantinápolyba küldötte. 1533. Záray követsége.

Záray Vespaziánt a török követtel márczius közepén Bécsben nagy ünnepélylyel fogadta Ferdinánd. A tudósítás, melyet hoztak, abból állott, hogy a szultán Ferdinándot fiává fogadja, a fegyverszünetet neki megadja, kész levén a békét véglegesen is megkötni oly módon, hogy az ország Ferdinánd és János közt a mostani birtokalapon megosztassék, mihelyt Ferdinánd a maga megalázása jeléül Esztergom kulcsait neki átküldi. Ferdinánd a követség fogadására valamennyi előbbkelő párthíveit Bécsbe idézte, s most véleményöket kérte a béke föltételei felett. Az urak, kik közől, mint nevesebbeket, Várday Pál érseket, Maczedoniai László, nagyváradi püspököt, Thurzó Elek kir. helytartót, Batthyány Ferencz bánt, Báthory Endrét, Horvát Gáspárt, Török Bálintot, Losonczy Antalt, Révay Ferenczet s Majláth Istvánt említjük, örömüket fejezték ki ugyan a valahára remélhető béke fölött; köszönetüket nyilvánították Ferdinándnak fáradozásaiért, kit, úgymondának, azért választottak királyokul, hogy az országot a török ellen megvédje: de elégedetlenségöket is őszintén kifejezték a béke föltételeivel. Oly béke, mondák, mely szerint az ország két részre osztandó, ha javára lesz is a király többi alattvalóinak, megadván nekik a nyugalmat, a magyaroknak csak ártalmára lehet. Gondolja

[1]) Utasítása Gévaynál: II, 1, 55.

[2]) U. o. 85. Hatvani I, 212.

1533. meg a király, hogy ő az országnak csak kisebb részét bírja; híveinek jószágai nagy részben az ellenfél hatalma alatt léteznek. Mi fog ezekkel történni az ország felosztása után? Vagy mostani nyomorúságukban maradnak, vagy kénytelenek lesznek az ellenség alá hajólni. A megyék a két király közt annyira meg vannak oszolva, hogy a felosztás által örökös harcznak tétetnek ki. Ferdinánd saját jobbágyainak nagy része felett sem fogja gyakorolhatni királyi hatóságát. Az igazságszolgáltatás lehetetlenné válandik, a bűnösök menedéket nyerhetvén a másik fél birtokában; a rablásnak végehossza nem lesz. Aztán gondolja meg a király, mi lesz az ország másik, nagyobb felének sorsa: a török azt a magáénak hirdeti, s nem fogja-e János halála után egyenesen maga alá vetni, s abból többi részeit is elfoglalni? E szándékára mutat már az is, hogy Esztergom kulcsait kívánja. E vár kulcsai, s maga e vár is magában véve bizonyosan csekély nyomatékú a szultán előtt; de nagy fontosságúvá lesz az által, hogy abban Ferdinánd magyar birtokainak fővárosát látja. Azt fogja majd hirdetni, hogy e kulcscsal, Magyarország birtokjogát adta át neki a király, hogy azt kegyelméből ismét visszanyerje, mint János nyerte tőle Budavárát. Nem vehetik ugyan rosz néven, hogy a követséget titkon küldötte a törökhöz, tudván, hogy sok ellensége van Konstantinápolyban; de azt méltán megkívánhatták volna, hogy midőn az ő vagyonukról, életükről s hazájukról van szó, közölök egyikkel vagy másikkal eleve közölte volna a dolgot: így az bizonyosan jobb véget ért volna. Ő felsége biztatja őket, hogy a császár segedelmével valamiképen még egyesíthetni reméli maga alatt az országot: ők ezt szívükből kívánják; de kérik őt, ügyekezzék addig is más föltételeket kieszközleni, s kivált ellenfelét nem fegyverrel, hanem kárpótlással reábírni az alatta levő országrész átengedésére. Csak akkor leend az országnak javára egy hosszabb béke a törökkel [1]).

[1]) Gévay: II, 1, 101.

A helyes alapokon nyugvó, erős érvekkel támogatott előterjesztés nem maradhatott ugyan hatás nélkül, de Ferdinánd minden áron békét kivánt. Követévé Esztergom kulcsainak átvitelére, s társává Záray Jeromosnak a szerződés részleteinek kialkuvására Scepper Kornélt, kit Ferdinánd ügyének támogatása végett maga a császár is ellátott egy levéllel, küldé Konstantinápolyba. Utasítása akként szólott, hogy ügyekezzék a Portától az egész országot kieszközleni Ferdinándnak, miért ez viszont a császár tengeri ereje által nem rég elfoglalt Koront, Moreában, szerzi vissza neki, Jánosnak pedig kész kárpótlást adni; de ha másként nem lehet, az ország felosztásának, sőt a jelenleg Ferdinánd által bírt némely várak átengedésének föltétele mellett is csak kösse meg a békét [1]).

1533.

Scepper követsége Stambulba.

Scepper április 12-kén indult meg Konstantinápolyba, Esztergom kulcsain kivül mintegy 7000 arany értékű ajándokot vivén Ibrahim számára, melyet ez nagy örömmel fogadott; Esztergom kulcsait azonban egy mosolylyal, mely azt jelenté, hogy hiúsága azok bemutatása által is ki van elégítve, visszaadta. Május 26-kán követségét az utasítás értelmében Záray Jeromossal együtt Ibrahimnak előadván, ettől azon választ nyerték, hogy menjenek Grittihez, Magyarország ügyében alkudozzanak vele, kit az iránt megbizott. Gritti egyenesen kijelenté nekik, hogy míg János él, Ferdinánd ne tartson számot Magyarországhoz: a szultán azt Jánosnak adta; de igéri, hogy ennek halála után megszerzi azt Ferdinándnak, ha iránta bizalommal viseltetik. E tekintetben jó volna, ha Ferdinánddal személyesen találkozhatnék. Említé aztán, hogy némelyek híresztelték, mintha ő maga vágyódnék az országra. Esküszik, hogy ez nem igaz; hanem a magyarok, kik közt e rágalom hitelre talált, a leggonoszabb s makacsabb nép a világon. A szultán hű akar lenni igéretéhez János iránt, s ezt akarata ellenére senki

[1]) Gévay I, 106. és Hatvani: Brüss. Okmányt. I, 202.

1533. kedvéért nem fosztja meg az országtól; ha azonban János önként át akarná adni Ferdinándnak az országot, ám tegye, a nagyúr ezt nem ellenzi. Ugyanezt mondá a követeknek Ibrahim is, ki egyébiránt egy ízben nagy haraggal tört ki, hogy levelében a császár magát Jeruzsálem királyának merte nevezni.

Legjellemzőbb e követség eljárásának szellemére nézve fogadtatásuk maga Szulejmán által, mi junius 23-kán történt. „Fiad, Ferdinánd király, — így szólott a szultánhoz Scepper, miután annak öltönye szélét megcsókolta, — a maga javait úgy tekinti, mintha a tieid volnának, a te javaidat pedig a magáéinak nézi, mert te neki atyja vagy, s ő a te fiad. Ha tudta volna, hogy te Magyarországot magad számára kivántad, ő soha sem kezdett volna érette háborút. Ezt most tudván, nagyon örvend, s reményli, hogy az atya ezen országot fiának fogja engedni". Szóllott aztán Záray is, mondván, hogy Ferdinánd a szultánnal, mint atyjával, folytonos békében kiván élni, s tőle eziránt kegyelmes választ remél. „A mit kértetek — így adá vissza a szultán válaszának értelmét Junisz bég, a főtolmács — a nagyúr megadja; oly válaszszal mehettek vissza, minőt előttetek mások hasztalan sürgettek. A nagyúr jó és állandó békét ad nektek nem hét vagy 25 évre, hanem örökre, mind addig, míg azt meg nem szegitek. A nagyúr azt soha sem fogja megszegni, sőt kész Ferdinándot, mint fiát, mások ellen is megótalmazni; Mária királynénak pedig, mint leányának, hitbérét s mind azt, mihez joga van, megadni". Mondá ezután Ibrahim, adnák tudtára Ferdinándnak, hogy Gritti Lajos Magyarországba fog küldetni, Mária hitbérének, a két király birtokai határszéleinek s a békére vonatkozó minden egyéb viszonyoknak elintézésére. A miben Ferdinánd Jánossal megegyezend, azt a nagyúr és ő meg fogja erősíteni; ha azonban Ferdinándnak vagy Máriának panaszuk lenne, csak írjanak hozzá, mint bátyjokhoz, ő ügyvédjök lesz; mert a nagyúr barátja Ferdinánd barátjainak, ellensége ellenségei-

nek. Károly császár, ha békét akar, küldjön szintén követet 1533.
a magas Portához.

Mint látjuk, a szultán békét adott, sőt még ótalmat is igért Ferdinándnak, mint minőt a hűbérúr szokott adni védenczének. És ezt ki is mondá világos szavakkal Szulejmán a Ferdinándhoz szóló levelében. „Követeid — mondja ebben egyebek közt — császári felségem elébe járultak, s elmondták nevedben, hogy engem véduradúl kivánsz fogadni, s kértek, hogy én meg téged fiamúl fogadjalak . . . Kérelmöket kegyelmesen meghallgattam, s fiamúl fogadlak, míg iránt am hű maradsz . . . . Magyarországot, melyet szablyámmal szereztem, kegyelmességem egészen János királynak ajándékozta. Megparancsoltam Gritti Lajosnak, János király főtanácsosának s Magyarország főkormányzójának és felséges császári portám részéről azon ország védőjének, hogy közted és János király közt minden viszályt egyenlítsen ki".

A követek, mielőtt e levelet kézhez vették, a szultánnál volt kihallgattatásuk után még három hétig időztek Konstantinápolyban, mely idő alatt többször találkoztak Ibrahimmal és Grittivel, kik őket meg is vendégelték. Ibrahimnak egyszer s másszor elejtett szavai oda mutattak, hogy bár a szultán Jánosnak védelmet igért, mindazáltal Ibrahim és Gritti nem vonakodnának János királyságát feláldozni Ferdinándnak, ha ez annak árát jól megfizetné, s e mellett még befolyásukat is folyton gyakorolhatnák a szultán nevében az országra. Gritti egyenesen kijelenté nekik, miképen visszatérte után megvárja, hogy őt Ferdinánd magához hivassa, mert igen kedves dolgot kiván neki mondani. Ez mindazáltal titok maradjon a magyar tanácsosok előtt, kik közt, úgymond, egy sincs, ki Jánoshoz szegődni nem ajánlkozott volna; s hihetőleg ugyanazt cselekedték János pártfelei Ferdinánd iránt; gonosz egy nép ez, semmi hűség benne urai iránt, csak maguk akarnak az országban uralkodni. Addig is azonban, míg Ferdinánddal személyesen találkoznék, kéreté őt, ne pártolja Nádasdy Tamást, ha hozzá szegődnék; sőt

1533. inkább szolgáltassa ki őt az ő kezeibe. E hálátlan ember élete ellen törekedett; de ő sem nyugszik, míg rajta bosszúját nem állja [1]).

E tárgyalásokról Jánoshoz jul. 18-kán érkezett Gritti tudósítása. Írá neki, miképen a béke attól van feltételezve, hogy Ferdinánd vele, Jánossal, is megegyezzék; a részletek meghatározására ő, Gritti, van megbízva. Ny ugodt lehet tehát a király, mert Szulejmán akarata szerint az egész ország reá fog szállani [2]). Az üzenet tartalma hamar elterjedt az országban s oly nagy aggodalmat ébresztett Ferdinánd eddigi híveiben, hogy ez kénytelennek látta magát körlevelekben inteni őket, ne adnának hitelt az álhírnek; legyenek nyugodtak, bízzanak a jó békében: ő híveit, az országot soha sem fogja elhagyni [3]). A követek megérkeztével ez iránt a kétség eltünt ugyan; de nem az aggodalom a jövendő iránt a hazafiak lelkében. Ferdinánd a békeszerződés megértése végett az urakat szept. végén Bécsbe hívta. Ők most sem titkolták el nagy kedvetlenségöket az ország felosztása s azon körülmény fölött, hogy ily életbevágó, a nemzet lételét feltételező dolognak egy idegen kalandor által kellene megtörténni. Ferdinánd minden módon ügyekezett őket megnyugtatni; de a legtöbben elkeseredett kedélylyel távoztak [4]).

János, az ellenpártiak elégületlenségét hasznára fordítandó, minden módon ügyekezett őket magához csábítani. Ugyanazt mívelé, mennyire szerét tehette Ferdinánd is azon reményben, hogy az osztály majd a birtokalapon fog megtörténni. Az új béke, bár föltételei tényleg még végre sem hajtattak, már is átkot hintett el üdv és áldás helyett, a viszálynak, erkölcsi romlottságnak még nagyobb táplálatot

[1]) A követek tudósítása Gévaynál II, 1, 1. kövv. 135. kövv.

[2]) Pray: Epist. Proc. II, 39. A lundeni érsek lev. Hatvani: Brüss. Okm. I, 216. 217.

[3]) U. o. 40.

[4]) U. o. 43. Gévay i. h. 144. 149.

adván. A vesztegetés, csábítás mind a két félen napi rendre kerülvén, a hit, hűség, becsületesség még inkább áruvá silányult [1]) A királyok, nehogy az igazságszolgáltatás szigora által híveik sorait gyérítsék, pártjokat gyöngítsék, büntetlenül tűrték, sőt a versenytárs ellen még oltalmazták is azok féktelenségét, s a védetlen népen elkövetett rablásaikat. Így tőn például Ferdinánd More Lászlóval. 1533.

E kényúr Palota várából már rég ostora volt a szomszéd megyéknek. János király a nyár elején hadat küldött megfékezésére; várát megvívatta, összerablott kincseit, melyek 200 ezer forintra becsültettek, — királyi kincs azon korban! — az ostromló hadnak zsákmányúl vetette, gyermekeit foglyaivá tette [2]). A vidéken bár azt méltán fájlalták is, hogy János a várbelieket török rabságra engedte vitetni, mind a két pártiak megelégedéssel fogadták a népnyomorgató rablónak büntetését; és Ferdinánd még is a fegyverszünet sérelme gyanánt panaszlá be a tényt Szulejmánnál [3]). Serédy Gáspár, „elébb alig három, most száz lónak is ura", a felső vidéket, melynek védelmére küldetett, csak úgy fosztogatta, mint More László Fehért, Veszprémet. Lőcse követei panaszt emeltek ellene Ferdinánd előtt; de a rabló úr azután is csak kegyelemben maradt. Katzianer, ki utóbb Lőcsére küldetett, a jánospártiak által megvesztegetve, velök maga is egy húron pendült [4]).

Ha János király, mint fentebb láttuk, méltán panaszkodott hűtlenségről, árulásról: e tekintetben Ferdinánd pártján is burjányzott az önzés, haszonvágy, aljasság; magában a titkosabb tanácsban is mélyen elharapódzott e rákfene. „Veszendőben látom a királyt — úgymond levelében

[1]) Érdekesek e tekintetben a lundeni érsek levelei Hatvaninál e. h. 220. kövv.

[2]) Erdődy Simon lev. Praynál: Epist. Proc. II, 34. Istvánfy Lib. XII, 189.

[3]) Gévaynál: II, 1, 150.

[4]) Sperfogel Wagnernél: Scep. II, 172. Chron. Leibitz. u. o. 52.

1533. a lundeni érsek — tanácsosainak önhaszonlesése miatt. Bármi végeztetik a titkos tanácsban, legyen az nagy vagy csekély fontosságú, ha belőle semmi magánhaszon nem néz rájok, végrehajtatlan marad. Hoffmann János . . . mindent kénye szerint akar intézni. Rogendorf . . . hogy általa rokonait méltóságokra segítse, őt mindenben támogatja. Így igazgat Hoffmann mindent Magyar-, Cseh-, Sziléz-, Morva- és Osztrákországban . . . . A király ezen emberek mellett maga marad szegénységben . . . A würtembergi fejedelemség ezen emberek hanyagsága miatt veszett el; . . . félek hasonló fog történni Magyarország tekintetében is“ [1]). „A vajdával, — mondja egy más levelében — könnyen jó lábra állhatna a fölség. De ennek adományából Thurzó, a vajda örökségének nagy részét elfoglalta. Ez pedig a magyarok közt a király részén az első, s oly férfiú, ki önhasznát a közjónak elébe teszi“ [2]). Maga ezen az ország békéltetése végett kiküldött főpap, Weze, is oly tanácsokat adott a császárnak, ügyekeznék azt némi pénz segélyével egyesíteni, hogy aztán a török onnan folyton csipdestetvén, Nápolyt és Siciliát nyugton hagyja [3]).

A törökkel kötött békét október elején kelt leveleiben hirdette ki Ferdinánd. A tanácskozásokban, melyek a béke kihirdetését megelőzték, a magyar urak, mint említők, elégedetlenségöket nyilvánították e szerződéssel, mely szerint az ország két részre volna szakasztandó. Ferdinánd s német tanácsosai azon igérettel csillapították le a magyarokat, hogy nemsokára új követség induland Konstantinápolyba kieszközleni, hogy Gritti legalább azt hozza magával utasításában, miszerint Ferdinándnak s híveinek mind azt visszaadassa, mit János a békealkudozás közben foglalt el. Továbbá, hogy Ferdinánd, Jánossal újabb alkura lépjen az

[1]) Hatvani e. h. 221.
[2]) U. o. 225.
[3]) U. o. 224.

egész ország átengedése iránt, s ha ez sikerül, ügyekezzék 1533.
azt Szulejmán által is megerősíttetni. Ha pedig ez kivihető nem lenne, legalább az iránt nyerjen Ferdinánd biztosítást a Portától, hogy János halála után az egész ország ő alatta egyesülhessen. S ezen kedvezményekért Ferdinánd Koron várát adatja vissza a császár által a töröknek [1]). Követül utóbb ismét Scepper neveztetett ki; de mivel őt a császár is megbízni szándékozott a maga nevében, elindulása későbbre maradt. Addig is azonban Záray Vespazián küldetett Konstantinápolyba, Ibrahimnak megvinni Ferdinánd köszönetét, Grittit pedig meghívni, jőne mennélelébb Ferdinándhoz [2]).

Vespázián novemberben Konstantinápolyba érkezvén, Ibrahimot, ki már a perzsa háborúba távozott, nem lelé a fővárosban, Grittit pedig, nagy meglepetésére, egészen megváltozva találta. Laszkó Jeromosnak, kit János az elmúlt juliusban küldött Konstantinápolyba, sikerült-e e változást előhozni [3])? — vagy elébb Ibrahim, Grittivel egyetértve valóban a szultán akarata ellenére s tudtán kivül igérte Ferdinánd követeinek, hogy az ország közte s János közt meg fog osztatni, s most Ibrahim távollétében a szultán akarata lett a Portánál túlnyomó? bizonytalan. Csak annyit tudunk, hogy Gritti átvevén Vespaziántól az Ibrahimnak szóló levelet s azt tüstént fel is nyitván, midőn olvasás közben azon pontra jött, mely az országnak egészen Ferdinánd birtokába engedéséről, vagy legalább annak reá nézve kedvező felosztásáról szólott, megállapodék s nyiltan tagadá, hogy ezt Szulejmán valaha megengedte volna. Szintúgy nyilatkozott

[1]) Gévay: II, 2, 69.

[2]) Gévay: II, 2, 79.

[3]) Laszkó maga legalább saját befolyásának tulajdonítá ezt. Disturbavi concordiam, — mondá visszatérte után — quae ibi debebat fieri; unde oratores Regis Romanorum, qui ibi (Constantinapoli) erant, valde fuerunt irati contra me, et mirabantur quod ego solus potuerim ista disturbare Brüss. Okmánytár I, 265.

1534. Ajasz basa, a második vezír, Vespazián előtt [1]). Legvalószinűbbnek látszik az, hogy a pénz- és hatalom-sóvár olasz, még is előnyösebbnek látta magára nézve a Ferdinánd és János közötti viszályoknak megörökültét, s miután befolyása oly nagy volt Szulejmánnál, miszerint magáról azt mondhatá, hogy „a török kormányt markában tartja, s kénye kedve szerint igazgatja“ [2]), a szultánt is a maga véleményére hajlította. Ez annál könnyebben sikerülhetett, mivel azon válaszban, melyet Szulejmán Sceppernek és Záraynak adott, csak az ellenkirályok közti viszályok kiegyenlítéséről, de az ország felosztásáról nem tétetett említés; s mivel most attól sem lehetett tartani, hogy Ferdinánd, háború esetére, segedelmet nyerjen a császártól, kinek a franczia királylyal ismét meggyűlt a baja, a feloszlásban levő sváb szövetség pedig nem állott többé rendelkezésére.

Scepper újabb követsége.

És valóban Szulejmán, ki a perzsa háború miatt elébb óhajtani látszék a békét Károly császárral, most arra semmit sem tartott többé; Scepper Kornélt, ki az 1534-ki tavaszon másod ízben, s most nemcsak mint Ferdinánd, hanem Károly követe is jelent meg Konstantinápolyban, majdnem megvetéssel fogadta; Koront, melyet a császár neki csakugyan visszaadatott, hitvány fészeknek nevezte; Ferdinánd számára pedig jun. 2-kán következő választ adott a követnek: Magyarországot, melyet szablyájával szerzett, ő rabszolgájának, János királynak ajándékozta; főúri jogáról mindazáltal nem mondott le: János tehát ha akarná sem szállíthatná azt át Ferdinándra. Egyébiránt Begoglit — így nevezték Stambulban Grittit, — nemsokára az országba küldi, hogy a versengő felek közt minden viszályt kiegyenlítsen [3]). Míg pedig Szulejmán ezen választ adá, a fondor Gritti, Scepperrel váltott beszédeiben, a keresztényekhez szítást, a török

[1]) Gévay: II, 2, 111. 127.
[2]) U. o. 108.
[3]) Gévay: II, 31. 57.

ellen gyűlöletet színlelve, azt sugdosá a követnek, hogy most, midőn Szulejmán a perzsákkal, hihetőleg sokáig fog háborúskodni, volna Ferdinándra nézve a legkedvezőbb idő, újabb háborút kezdeni s egész Magyarországot hatalmába kerìteni [1]). 1534.

Az ellenkirályok e közben valóságos toborzást intéztek pártfeleik szaporítására, János azon indokkal, hogy versenytársa a szultán parancsából egészen ki fog szoríttatni Gritti által az országból; Ferdinánd pedig oly reményben, hogy a kiket az ország felosztása az ő pártján talál, azok állandólag kötelesek lesznek mellette maradni, szintén nem volt fukar igéreteivel. Junius 9-kén kelt körlevelében tudtára adá az ország lakosainak, miképen Thurzó Elek helytartót, Szalaházy Tamás cancellárt, és Nogarola Lénártot egy oly bizottmány tagjaivá nevezte ki, mely az ő nevében mindenkinek, ki eddig a János szepesi gróf pártját követte, s hozzá hajólni kiván, bocsánatot osztogasson, az áttérés föltételeit megszabja, s necsak védelmet, pártfogást, kegyelmeket biztosítson, hanem egyéb „becsületes és lehetséges“ dolgokat is igérhessen [2]). E bizottmánynyal, mely egyebek közt Erdődy Simon zágrábi püspököt és Bebék Ferenczet rövid idő múlva Ferdinándhoz hajlítá, szerződött aztán Nádasdy Tamás is, ki már a múlt évi tavasz óta érintkezésbe lépett áttérése végett a ferdinándiakkal, most pedig ismervén Gritti bosszúszándokait, őt János pártján bevárni méltán veszélyesnek tartá. Az ügyes férfiú mindemellett busásan megfizettette szolgálatát Ferdinánd által [3]).

Ferdinánd udvarában a legfeszültebb várakozással néztek Gritti megérkeztének elébe. A király nem kételkedett akként nyilatkozni, hogy a vele tartandó tanácskozást kor-

---

[1]) U. o. 64.

[2]) Praynál: Ep. Proc. II, 48. kövv.

[3]) Praynál: Ep. Proc. II, 54. Szentgyörgyi Kovachichnál: Script. Min. I, 133.

1534. mányának minden eddigi eseményei közt a legfontosabbnak tartja; s főcancellárát, Cless Bernát trienti cardinál-püspököt oly kifejezésekkel sürgette a tanácskozásokban való megjelenésre, mintha végszükségében kivánná segélyét [1]). A lundeni érsek pedig, kinek Gritti elejébe menni s vele értekezni kell vala, Ferdinánd kémrendszerének hiányossága ellen pattogott, melynélfogva semmi bizonyos hír nem érkezik Grittiről [2]).

Gritti megérkezte. Ezalatt Gritti törökök s görögökből szedett ezer lovas, ugyanannyi gyalog s a szultántól testőreivé rendelt 200 jancsár kiséretében Péter nevű kisebbik fiával, kit ezúttal Mármaros birtokába szándékozott bevezetni, már útban vala, s pedig, mint Sceppernek Konstantinápolyban tartózkodás nélkül kijelenté, oly szándokkal, „hogy a magyarok kevély fejeit megtörje; mert a ki ezen önfejű nép felett uralkodni akar, ne irtózzék a vérontástól“ [3]). Kedélyének e hangulatát már Szilisztriában is eléggé elárulta, midőn Illés előkelő bojárt, mivel parancsa szerint, seregének a Dunán átszállítására elég hajót nem teremtett elé, a víz partján felakasztatta [4]). Jöttének hirére nagy mozgás támadt az országban; az erdélyi urak már a tavaszon ellentállásról beszéltek, eltökélve, fegyverrel fogadni a gőgös zsarnokot [5]). Szándokairól, melyekből nagy titkot maga sem csinált, oly hírek jártak az országban, hogy Dóczy János kincstartót, a maga legbuzgóbb hívét nádorrá emeli, a temesi grófságot, mely Petrovics Péternek, a király rokonának kezében volt, Batthyány Orbánnak adja; Laszkó Jeromost, ki nem rég tért meg Konstantinápolyból, s most Budán betegen feküdt, az erdélyi vajdaságba, melynek eddig csak czímét viselte, tényleg behelyezi; és miután e főhivatalok ekként hű embe-

[1]) Gévay: em. h. 63.
[2]) Hatvani e. h. 218. köv.
[3]) Gévay e. h. 65.
[4]) Istvánfy Lib. XII, 196.
[5]) Pray: Epist. Proc. II, 47.

reinek kezeiben lesznek, Jánost erős őrizet alatt a szultánhoz küldi, s Ferdinánddal oly föltétel alatt köti meg a békét, miszerint maga az ország kormányzója s annak Ferdinánd felsősége alatt mintegy alkirálya maradjon [1]). Ezek az országban hihetőleg Mehemet szendrői szandzsák útján lőnek köztudomássá, kit Gritti nem rég egy kérelmének megtagadása által haragított magára. 1534.

Dóczy János kincstartó, Batthyány Orbán, Perusich Gáspár és Gritti Antal, a 18 éves egri püspök, a határszéleken mintegy 800 magyar lovassal várták Gritti Lajost, ki ott julius végén megérkezvén, Brassó mellett ütött tábort. Brassóban fogadta őt Kún Gothárd, Majláth István, kinek Ferdinándtól megbízatása is volt elejébe menni [2]). De Czibak Imre, bár Erdélynek vajda-helyettese volt, nem mutatta magát. Ő ugyan, valamint Statileo püspök is, azon viszály után, mely közte és Gritti közt ennek kormányzóvá nevezetése miatt támadt volt, színleg már 1532-ben kibékült [3]); de azért nem szűnt meg gyűlölni az ország első méltóságára betolakodott gőgös olaszt. Nem rég pedig újabb viszálya is támadt vele. Míg Gritti Konstantinápolyban időzött, Czibak Imre Hunyad várát János királytól magának adományoztatván, ostrommal vívta meg [4]). Ferdinánd e várat, mint a Corvin János herczeg örökségéből György brandenburgi őrgróf birtokaihoz tartozót, a maga felsősége alatt levő országrészhez számítván, annak háborgatása miatt két ízben is

Czibak meggyilkoltatása.

---

[1]) Buchholtz IV, 546. 553. Szerémy 324. Veráncsics: Magy. Kron. e. h. 36. Contarini Fer. velenczei követ Bécsben 1534-ki febr. 3. azt írá herczegének, hogy Nádasdy Tamás menyekzőjén ezeket, valamint azt is, hogy Gritti, fiai egyikét Moldva, másikát Oláhország vajdájává akarta tenni, széltében beszélték az összegyült urak. Nagy Iván közlése a velenczei levéltárból Magy. Történ. Tár. III, 98.

[2]) Gévay: II, 3, 7.

[3]) Nagy Iván: Franc. Della Valle Emlékirata. Magy. Történ. Tár III, 25.

[4]) Szerémy 323.

1534. panaszt tett Szulejmán előtt, ki aztán Czibakot Gritti által a béke megtartására meg is inteté. De Czibak az intésre mitsem hajtott s a várat megvíván, birtokába vette. Ezen engedetlenség Gritti haragját újra fölébreszté Czibak ellen, kit is e miatt példásan megbüntetni szándékozott; mire egyébiránt, mint utóbb mondá, a szultántól is parancsot vett. Azonban Czibak, úgylátszik, valamely módon értesült Gritti ellenséges szándokáról; s midőn érkeztének hírét vette, némi sereget gyűjtött, s avval a Maros jobb partján ütött tábort.

Gritti, mihelyt Brassóra érkezett, azonnal közlé említett szándokát Dóczyval, Czibaknak, mióta ez őt egykoron szemtelen hazugságai miatt pofon csapta, halálos ellenségével, s ennek ösztönzéseire őt azonnal maga elébe is hivatta. Czibak, tán mivel fegyveres ellentállásra magát erőtlennek érzé, szép szerével kivánta a viszályt elintézni; s mivel Paksy Ferencztől, ki 50 lóval szolgált Dóczy dandárában, újabban is intést vett, hogy vigyázna magára, házi káplányát, Horvát Pétert némi ajándékokkal küldé Grittihez, s hivatkozva a mindenféle hírekre, melyek szerint ellene a kormányzó ellenséges szándékkal viseltetnék, menvédet kivánt tőle, mielőtt hozzá menne. Azonban Dóczy, hogy ellenségét tőrbe csalja, Péter papot megvesztegeti; s ez azon hírrel tér vissza Czibakhoz, ki időközben 200 lovassal Felmérig közeledett Brassó felé, hogy ajándokát a kormányzó kedvesen fogadta s iránta oly szíves indulattal viseltetik, hogy tőle csak jót várhat. Míg azonban Czibak, kételyeiben, vajjon káplányának higyjen-e, vagy gyanújának adjon túlsulyt, magát mire határozni nem tudta: Gritti Batthyány Orbánnak, kit a sereg főkapitányává nevezett, Dóczy által rendeletet ad, fogná el Czibakot s hozná táborába. Batthyány egy lovas csapattal és szekerekre rakott jancsárokkal nyomban megindula és Czibak kisded táborát aug. 12-ke éjjelén [1]) körűlfogja, őt

[1]) Francesco della Valle jul. 21-ke előtti időre teszi; szerinte e napon Gritti már maga is megindult Medgyes felé táborával. Történ.

magát sátorában alva lepi meg. De a zajra fölébredt Czibak, aminthogy rendkivüli erejű ember volt, kétségbeesetten védé magát sátorában, mígnem annak kötelei elmetszetvén, a ponyva fejére boríttatott. A sebeiben haldokló bátor férfiúnak Dóczy lovas hadnagya, Ghiczy István fejét vette s azt Grittihez vitette [1]). 1534.

Gritti épen sátora előtt ül vala, beszélgetve Majláthtal és Kún Gothárddal, midőn Czibak feje neki bemutattaték; s észrevévén, hogy a két úr annak szemléletére elréműlt, mondá nekik, hogy ezt ő nem rendelte: ő élve, s nem halva akarta látni Czibakot; s oly fájdalmat nyilvánított, — mondja olasz tudósítónk, — mint Caesar, midőn Pompejus feje vitetett elejébe. De a két urat ez meg nem nyugtatá; azonnal eltávoztak a táborból. Czibak szabad szájú, nyers ember volt, s az urak közt e tulajdonai miatt nem egy ellenséget szerzett vala magának: de, mint a nagyváradi püspökség igazgatója s vajdahelyettes, nagy tekintélylyel bírt, kivált a nemesség és nép előtt, mely benne szabadítóját tisztelte Cserni Jován, a Fekete ember, nyolcz évvel ez előtt szétvert dúló csordáitól. Megöletésének híre nagy mozgalmat támasztott az egész tartományban. Patóczy Miklós a megöltnek önokaöcscse, Gritti fejére boszút esküvén, véres kardot hordoztatott körül, s a népet a martalékkal is, mely reá Gritti táborában vár, fölkelésre ösztönzé. Alig telt el tíz nap, már is mintegy 15 ezer ember állott fegyverben; és miután Kún és Majláth is élökre állottak, számuk rövid idő múlva 40 ezerre szaporodott. Gritti, bár a mozgalomról értesült, de mivel azt oly hamar ily nagy erőre jutandónak nem hitte, táborával mindjárt Czibak halála után Medgyes felé vonúlt. A polgárok itt sokáig vonakodtak őt városukba ereszteni; Lázadás Gritti ellen.

Tár III, 39. Museo Ágoston mindazáltal, mi valószínűbb, aug. 12-két említi. U. o. 66.

[1]) Francesco della Valle Történ. Tár III, 37. kövv. Szerémy 327. kövv. Szermeghy Schwandtnernél II, 403. Istvánfy Lib. XII, 196.

1534. de miután Gritti egy ízben magához rendelt előljáróikat letartóztatta, végre megnyiták kapuikat, úgy mindazáltal, hogy a várdaként megerősített templom az ő kezökben maradjon. Gritti, a maga veszedelmére, megegyezett; és mivel az erdélyiek csoportozásáról mind fenyegetőbb híreket vőn, Péter moldvai vajdát és a szendrői szandzsákot segélyére szólította; üzent tüstént Budára is Laszkóhoz, és az ott veszteglő török naszádhad legénységét szinte magához rendelte, s a királynál is segedelmet sürgetett [1]).

János király Czibak halálának hírére szörnyen megijedt; s bár nem kételkedett többé, hogy a vérengző zsarnok nagyravágyó terveit valóban végrehajtani szándékozik, egyideig nem tudta magát mire határozni. Végre azonban Verbőczy még is reávette, hogy ha titkon is mind addig, míg a bonyodalom jobban kifejlődik, Gritti ellen működjék [2]). E tanács következménye lőn, hogy Laszkó Jeromost Amade István várnagy által elfogatta és a csonka toronyba záratta [3]). Lefoglalt irományaiból, úgylátszik, még inkább kiderültek az áruló tervek titkai [4]); mert azonnal levelet íratott Szulejmánhoz, kérvén őt, hivatná vissza Grittit, ki az egész országot zavarba hozza s nyilvánosan királyi hatalomra törekedik [5]). Azután a török hadat Budán marasztván, mintegy ezernyi dandárral aug. 29-kén Nagyváradra indult, s ott várta be a dráma kifejlését; mert ott Statileo püspökkel és Kún Gothárddal találkozván, megértette, hogy az ingerült-

---

[1]) Francesco della Valle de Padua Történ. Tár III, 39. kövv. Museo Ágoston U. o. 68.

[2]) Contarini velenczei köv. levele u. o. 98.

[3]) Gévay II, 2, 153. Szerémy 324. kövv.

[4]) A nyegle ember a ferdinándiakkal is egyre fondorkodott. „Lasky a esté a Vienne — írá kevéssel elébb a bajor fejedelem a Jánosnál lévő ügynökéhez, — et secretement demeuré avec Mr de Lunden, et aucunes fois de nuyct alloit vers le roy Fernande". Hatvani: Brüss. Okmányt. I, 296.

[5]) Gévay: II, 3, 70.

ség ellene is nagy a tartományban, mindenki őt okolván a zsarnok olasz felmagasztalása miatt [1]). 1534.

A fegyveres nép száma Kún, Majláth, Patóczy, Balassa Imre, Kendy Ferencz, Mikola László s más urak vezérlete alatt egyre nőtt Medgyes körül; még a Gritti által segélyre hívott, de szintén ellene fordult moldvai had is amazokhoz csatlakozott. Mivel első rohamaikat Gritti visszaverte, éhséggel akarták a várost feladásra bírni; miért azt egy ideig csak körültáborolták. Majd azonban az időközben előhozott ágyúkkal töretni is kezdék a gyönge falakat, és szept. 29-én közönséges rohamot intéztek. Mivel ekkor a megerősített templomba vonúlt polgárok, s majd Batthyány Orbán magyar dandára is a törökök ellen fordult, az erdélyiek rövid idő múlva mindenfelől behatnak a városba. Gritti mindent vesztve látván, gyöngyeit s drága köveit, melyeknek értékét olasz kiséröi 350 ezer aranyra becsülik, magához veszi, s két fiával együtt a moldvaiak táborába akar menekűlni, kiknek kapitánya neki védelmet igért; de elfogatik s Majláth parancsára Dóczyval együtt lefejeztetik. Fiai Moldvába vitettek. Batthyány a magyar táborban levő barátjainak köszönhette megszabadulását [2]). Gritti megöletései.

V.

Gritti halála jelentékeny változást hozott elő a közdolgokban. A mily váratlan volt az, szintoly vérmes reményeket ébresztett Ferdinánd udvarában. A ludeni érsek már fogságának hírére is egész Magyarországot megszerezhetni vélte Ferdinándnak, s a császárt e végett némi pénzáldozatokra Gritti halálának következményei.

[1]) Szerémy 335. köv. Francesco della Valle e. h. 41. Contarini levele Tört. Tár III, 83.

[2]) A Nagy Iván szorgalma által a velenczei levéstárból közzé tett Franc. della Valle, és Museo Ágoston szemtanúk elbeszélései Történ. Tár III. Veránesics: Magy. Krón. M. Történ. Eml. III, 36. Istvánfy Lib. XII, 196. Szerémy e. h. Gévay II, 3, 63.

1534. buzdítá [1]). E reményeket egy részben ama hiten alapúltak, hogy Szulejmán a maga biztosának s kedvenczének halálát nem hagyandja boszúlatlanúl; János pedig alig fogja magát a Gritti halálában való részvét gyanúja alól kimenthetni. Más részről mivel, bár Gritti vére az indulatok viharát ugyan lelohasztá, de nem a boszúságot János ellen, a ferdinándiak pártja növekedőben vala: Majláth s más erdélyiek a bécsi udvart avval kecsegtették, hogy János ellen, mihelyt tartományukba jő, szintén föllázadnak; s Magyarországból is oly hírek érkezének Bécsbe, hogy, ha most Ferdinánd sereget küld be, a jánospártiak nagyobb része hozzáhajól [2]).

Nem is mulaszta el Ferdinánd semmit, mi által érdekeit mind a két irányban elősegítheti. Majláth Istvánt, ki a történtek után Erdélyben főszemélylyé lett, nagy jutalmak igéretével ösztönzé, hogy e tartományt az ő hűségére esküdtesse; mi iránt tőle vett is biztosítást [3]). Ugyanazon czélból Péter moldvai vajdához is követet külde, ki ott aztán szintén jó sükerrel működött [4]), Magyarországban a múlt évben kinevezett toborzó bizottmány teljes működésben volt; sőt még Buda elárulása és Ferdinánd kezébe juttatása iránt is szövettek fondorlatok [5]). Másrészről Ferdinánd Szulejmán haragját is lehetőleg feltüzelni igyekezett János ellen. Okt. közepén Gritti halálának kétségtelen hírét vévén, azonnal megíratá neki, mily fájdalmat érzett, mily veszteséget szenvedett a szultán e hű szolgájának halála miatt; mennyi reméli, hogy a szultán ezért Szapolyait méltóképp lakoltatni, s országát ő reá, Ferdinándra, fogja ruházni [6]).

Míg Ferdinánd ekként ügyekezett kizsákmányolni a

[1]) Hatvani: e. h. I, 223.

[2]) Gévay: II, 2, 154. Hatvani I, 226. Contarini levele e. h. 83. 87. köv.

[3]) Hatvani I, 229.

[4]) Buchholtz: IV, 142. Pray: Annal. V, 277.

[5]) Hatvani I, 228.

[6]) U. o. 236. Gévay II, 3, 12. 18. köv.

kedvező körülményeket, a veszély János királyt is fölizgatta 1534.
ama, majdnem a gyávasággal határos tespedésből, melybe néhány év óta szegénysége, párthíveinek ingatagsága, és kivált a töröknél mindenhatónak hitt Gritti felfuvalkodása és zsarnoki önkénye miatt süllyedett. Ügyekezetét arra fordítá mindenekelőtt, hogy a szultánnál magát Gritti halála miatt kimentse [1]); Erdélyt pedig lecsillapítsa s Ferdinánd fondorlatai ellen a maga hűségében biztosítsa. Miután némely hívei által az erdélyieket némileg megengesztelte, személyesen bement hozzájok, s gyülést tartván, a rendek kívánsága szerint Majláth Istvánt vajdává nevezte, ellenére Fráter György tanácsainak, kit nem rég nagyváradi püspökké s kincstartóvá emelt, s egyébiránt e nehéz körülményeiben leginkább hallgatott. Átlátta e lépésének lehető veszélyes következményeit János maga is, mert Majláth, ha néha közönyösnek mutatkozott is a két király közt, még is mindig inkább Ferdinánd felé hajlott; de Majláth bírván ott most legnagyobb népszerűséggel, ügyein másként nem vélt segíthetni. Majláth most a vajda méltóságra való emeltetéseért hűséget színlett ugyan János iránt, és Szebennel együtt az egész tartományt újra neki hódoltatta [2]); de kéz alatt most is egyre fondorkodott a ferdinándiakkal, s leginkább neki tulajdonítható, hogy a tartományban azután oly hangulat volt az uralkodó, miszerint Ferdinánd 1535 elején az iránt teljes megelégedését fejezhette ki egy levelében Mária királynénak [3]).

De Erdélyen kivül is mindenfelé borús volt János előtt a láthatár. Nádasdy Tamást, ki daczára a Ferdinánddal kötött szerződésének, még folyton közönyös állásban maradt a két király közt, hasztalan ügyekezett, mind a maga, mind

[1]) Gévay II, 3, 76.

[2]) Hatvani: I, 226. 229. Pray: Ep. Proc. II, 67. A szebeniek hódoló levele Dat. Cibinii crastino Festi OO. SS. anno. 1534. Közli Szilágyi Sándor az Új Magy. Muzeum 1858. foly. VII, füz. 339. l.

[3]) Buchholtz: IV, 142.

1535. Frangepán érsek levelei által szorosabban magához kapcsolni [1]): ő végre is nyiltan az ellenfél soraiba állott. Laszkó Jeromos, mihelyt lengyel közbenjárás által szabadságát visszanyerte, Kásmárk birtokának biztosítása mellett nemcsak maga Ferdinándhoz szegődött, hanem Perényi Pétert s másokat is átcsábítani ügyekezett. Horvátországban pedig Erdődy Simon, zágrábi püspök, mióta szintén Ferdinándhoz pártolt, Zrínyi Jánost, Zlunyi Jánost s más horvát urakat is a maga példájának követésére csábítgatá; és nem sokára oda vitte az ügyet, hogy a horvát rendek az 1535-ki nyár derekán tömegestül Ferdinándhoz készültek csatlakozni [2]).

Mind ennek abban feküdt fő oka, mivel mindenki azt hitte, hogy János végkép elveszté Szulejmán pártfogását, és Ferdinánd nem mulasztja el a jóalkalmat, mely most neki a támadó munkálatokra ajánlkozott. Tartott ettől maga János is; miért nem is volt semmire nagyobb gondja, mint hogy Szulejmánt megengesztelje, vetélytársát pedig a béke reményeivel minden ellenséges lépéstől visszatartsa. Szulejmánhoz, Ibrahimhoz nagy ajándékokkal, melyeknek kiállításában a különben takarékos Frater György kincstartó most nem volt fukar, követek küldettek; s még I. Ferenczcnek, a Habsburg-ház ellen működni mindig kész franczia királynak közbenjárása is igénybe vétetett. Ez ügyben Veráncsics Antal, budai prépost küldetett Ferencz királyhoz, ki aztán a szolgálatában levő Gozzi Seraphin raguzai nemest utasítá e végett Konstantinápolyba [3]). Ferdinánddal e körülmények közt, melyekben kedvező föltételekre számot tartani egyátaljában nem lehetett, a békét megkötni nem volt ugyan komoly szándoka Jánosnak; mindazáltal, hogy ellenfelét a béketárgyalással a körülmények változtáig is elfoglalja,

Békealkudozások.

[1]) Pray: Ep. Proc. II, 57. 61.

[2]) Pray e. h. 58. 63.

[3]) Corsini Endre vallomásai. Hatvani: I, 269. Buchholtz: Urkundenband 126. Gévay II, 3, 17. 31. köv.

Brodarics püspököt mindjárt Gritti halálának hírére felküldé 1535.
Bécsbe, hogy az egyezkedés megszakadt fonalát összekösse [1]); Frangepán Ferencz által pedig Rómában tétetett e végett alkalmas előterjesztéseket. Íratá, miképen Magyarország veszélyben áll, nehogy a Gritti halála miatt boszús szultán, Jánost előzve, azt a maga számára foglalja el: ügyekezzék tehát ő szentsége, mielőtt ilyesmi történhetnék, békére bírni Ferdinándot, hogy aztán a töröknek közös erővel állhassanak ellene, s e végre küldene hozzá sz. széki követet. A Casali testvérek által, kik közől egy Jánosnak állandó ügynöke volt a sz. széknél, sikerűlt is oda vinni az ügyet, hogy III. Pál pápa a maga kamarását, Rorari Jeromost nevezze ki követévé; de Ferdinánd, kinek ez nem volt inyére, az útlevelet Roraritól megtagadta. És bár ez utóbb titkon még is bejött az országba, működése a nyilvánosság hiánya miatt nem lehetett eredményes [2]). A Ferdinánddal folytatott értekezletek s alkudozások, melyekben azután Brodaricson kivül még Frangepán érsek, Verbőczy, Bajoni Bencze és Román Zsigmond is részt vett, szintén nem vezethettek sükerre, miután a felek oly álláspontból indultak ki, melyről maga Ferdinánd igen jellemzőleg mondá: „Én azt kivánom, a mi az övé; ö pedig azt, mi az enyém“ [3]).

Ezen alkudozások alatt Ferdinánd részéről számos magyar úr lévén Bécsben, az ország kormányügyei is szóba hozattak valahára. Ferdinánd a német urak tanácsára egy német tábornokot akart volna kormányzóúl küldeni az országba; mit azonban a magyarok nagy elégületlenséggel fogadtak, és sürgették a királyt, hogy a mondhatatlan zavarba sülyedt közügy rendezése végett valahára országgyűlést tartson. Ferdinánd ennél fogva elállott szándékától s a

[1]) Hatvani: I, 227. 229. köv. 238. Gévay: II, 3, 32.

[2]) Corsini vallomásai e. h. és Ferd. levelei Buchholtznál Urkundenband 60. köv. Hatvani I, 239. 241.

[3]) Buchholtz IV, 144. Gévay: II, 3, 17. 34. 46. 55. Pray Annal. V, 278.

1535. gyűlést október 4-re Nagyszombatba kihirdette. A rendek azonban igen kevesen gyűltek össze; miért, bár igen óhajtották volna tárgyalni az ország fenmaradására czélzó eszközöket, számuk csekélysége miatt azt a siker reményével nem tehetvén, egy felterjesztésökben kérték a királyt, hirdetne ki november végére újabban is országgyülést, melyre azonban maga is személyesen jelenne meg. A tárgyakat, melyeket ott behatóbb tanácskozás alá kellend venni, négy fő pontban jelölték ki, ugymint: a töröknek az országot elnyeléssel fenyegető hatalmát, az országos szakadást, az eláradt pártviszályok kiséretében járó számtalan hatalmaskodásokat, és a törvénykezés szünetelését. Elismerik, hogy ő felsége a maga részéről minden lehetőt megtett az ország fentartására; de, az ellenségnek túlnyomó hatalma miatt, eddigelé sikeretlenül. Ennek oka részint az országos szakadásban is keresendő: ezt kell tehát mindenekelőtt megszüntetni. Egyességet kell kötni minden áron. Erre van ugyan most némi remény; de ha ez meghiúsúl, fegyverrel is szükség békét szerezni az országban. Ők részükről e czélért minden áldozatra készek. A pártviszályokat sem könnyű ugyan elfojtani; de utóvégre még is mulhatatlan megfékezni azon zavargókat, kik az országot pusztítják. És végül a törvénykezés szünetelését sem lehet tovább tűrni; annak helyreállítására is múlhatatlanul kell módott találni, hogy valahára mindenki visszanyerje jogtalanul elfoglalt javait.

Mind ezt csekély számuk miatt most nem tehetvén, ismételve kérik a királyt hirdessen oly országgyülést, mely ellen kifogást tenni ne lehessen, hol tehát mind a rendek teljes számmal, mind maga ő felsége is, kit már nyolcz év óta nem láttak, jelen legyen. Addig is minden jobbágy után egy forintot ajánlanak segedelmül az ország védelmére; feltéve mindazáltal, hogy valóban meg fog tartatni a teljes országgyülés, melytől a bajok orvoslatát várják, különben képtelenek volnának fizetni. Ha a béke tárgyalása időközben megindúlna, kivánják, hogy abban két nemes is részt vegyen,

A komáromi és esztergomi harminczadot s a felvidéken a katonaság kihágásait addig is mennél elébb megszüntetni kérik; úgy szintén a rosz pénzt is, melyet a féktelen urak minden félelem nélkül veretnek, s mely az ipart, kereskedelmet végkép elöli [1]). 1535.

A rendek szétoszlása után híre szárnyalt hogy, ha Ferdinánd a kitűzött gyülésre sem jelen meg, tömegesen Szapolyayhoz pártol a nemesség; miért Ferdinánd nem is késett megfelelni a közkivánatnak a gyülés helyéül Pozsonyt, idejéül nov, 19-két tűzvén ki és azon személyes megjelenését is igérvén [2]). Szavát azonban, egyebek által elfoglalva lévén, most sem tarthatta meg. A törvények közől, melyek aztán e gyülésen megalkottattak, ime a nevezetesbek: A király, mikor csak lehetséges, az országban lakjék; távollétében a királyi helytartó s vele együtt hat más, részben egyházi, részben világi tanácsos kormányozzon; ezek alkossák a rendes főbirákkal együtt a legfőbb törvényszéket is; ezekhez járuljon még egy országos főkapitány, kinek tiszte lesz egyebek közt a törvények végrehajtása is. Törvényszék az országon kivül még a rendes birák által se tartathassék. A féktelen urak hatalmaskodását a király minden lehető módon gátolja, rabló váraikat, melyeket a megyék szükségteleneknek itélnek, rontassa le; a hadban pedig a fegyelmet szigorúan kezeltesse. E végett banderiumokat csak az arra jogosított urak, s ők is csak tehetségeik arányában tartsanak, nehogy fizetetlen vitézeik, mint már szokássá vált, a szegény nép könyeiből élődjenek, melynek kegyetlenül összevert meztelen testén kivül már úgy sem maradt egyebe. Ki ez ellen vét s féktelenkedik, fejét veszítse. A végvárakba, mihelyt a béke helyreáll, ő felsége magyar kapitányokat tegyen. A haza védelmére minden ka-

[1]) Jászay Pál Okmánygyüjteményéből.

[2]) Sperfogel Wagnernál: Scep. II, 180, 182. Kovachich: Suppl. ad Vest. III, 159.

1535. putól két forint fizettessék. Végül, a békét illetőleg, ő felsége azt a magyar kormánytanács tudta nélkül meg ne kösse; s minden törekvés oda fordíttassék, hogy az ország valahára egy fej alatt egyesüljön.

Kölcsönös vádak a szultánnál.

E közben Szulejmánnal kölcsönösen vádolgatták egymást az ellenkirályok Gritti halála miatt. Ferdinánd ezt egyenesen Jánosra rótta bűnül, s Majláthot és társait csak eszköznek mondá, ki által parancsát végrehajtatta, s ajánlkozék Szulejmánnak, bízná ő reá a hűtlen János megbüntetését. Emez viszont mindent a Ferdinándtól titkon fellázított erdélyiek dühének tulajdonított s állítá, hogy Gritti gyilkosai mind Ferdinándhoz szegődtek [1]). Szulejmán egyiknek sem hitt s a dolog megvizsgálása végett az 1535-ki szeptemberben Juniszbég portai főtolmácsot küldé az országba.

Juniszbég, csupán azon oldalról tekintve, hogy barátja volt-e Grittinek, kinek halála okozóit küldeték kinyomozni, nem lett volna veszélyes biztos Jánosra nézve. Ő azt mondá egy napon Sceppernek, midőn ez másod ízben járt Konstantinápolyban, hogy „Grittinél, ezen szajhafinál, czudarabb és gonoszabb ember nincs a világon; s kár, hogy még nem akadt magyar, ki a gazembert megölje"; szigort tehát tőle annak halála vizsgálatában nem lehete várni. De a török hivatalnok hajdan, mint most is, nem mindig a dolog érdemét, hanem igen gyakran önhasznát szokta szem előtt tartani eljárásában. Mivel a magyar ügyet a Portánál eddigelé jobbára Gritti kezelte, Juniszbég abból János részéről kevés hasznot látott; holott Ferdinánd Scepper által ezer arany évdíjat igért volt neki, mit Junisz nem is feledett el felfrissíteni Ferdinánd emlékezetében, mihelyt Nagyváradra megérkezett [2]). És ezen haszonlesés mellett még büszkeség is oly nagy volt a bégben, hogy János és kincstárnoka, Frater

[1]) Gévay: II, 3. 10. 12. 14. 17. 22. 35. 41. Hatvani: I, 284. 314. kövv.

[2]) Hatvani I, 280.

György az előbbi elhanyagoltatás után most semmi igérettel 1535.
sem voltak képesek megengeszteln̈i gyűlöletét. Juniszbég, míg egyrészről Ferdinándnak mindenben jó szolgálatát ajánlá s egyet-mást a hozzáküldött Nogarola grófnak fel is fedezett [1]), Jánost tartózkodás nélkül gyalázá s pártfelei közt azt híresztelé, hogy a szultán barátságára, segedelmére többé nem tarthat számot [2]).

Ez idő tájban fogatott el és vallatott Rogendorf Vilmos és Hoffmann János ferdinándi miniszterek által Bécsben okt. 8-kán Eckel Márk, a bajor herczegek egyikének János királyhoz küldött ügynöke. A fogolynál egyéb irományok közt lefoglaltatott Weinmeister Györgynek a János udvaránál lévő bajor követnek egy emlékirata is, melyben a herczegnek János királyhoz küldött üzenete vala följegyezve. A herczeg egyebek közt e tanáesot adatja a királynak: „Ha János király a királyságban megmaradni kiván, szükség, hogy dolgait másként intézze el. Látja, hogy a magyarok, önhasznuk tekintetéből naponkint egyik oldalról a másikra fordulnak. Másként kell tehát intézni az ügyeket; szükség, hogy a király egy erős hadat alkosson, és annak segélyével hatalmasan uralkodjék, miként mások tettek előtte Magyarországon, s a magyarok jelleme is kívánja. Ezt cselekedvén, legyen gondja arra is, hogy a sereget ne kényteleníttessék saját erszényéből tartani, hanem tegye azt alattvalói, kivált pedig az országban lévő engedetlenek adózásából. E módon országolni s uralkodni fog, de másként nem“ [3]).

E tanácsot azonban könnyebb volt adni, mint végrehajtani, kivált oly egyéniségnek, minő János vala. Mitóta a trónon ül vala, alig akadunk oly tettére, melyben bármi csekély erély nyilatkoznék. Félénk, erélytelen, s azon egyen kivül, hogy a törököket gyűlölő közvélemény ellenére, a

[1]) U. o. 298
[2]) Gévay II, 3, 69.
[3]) Hatvani I, 295.

1535. kereszténység ezen ellenségének pártfogásáért folyamodott, minden merészebb elhatározásra képtelen, minden gondját csak arra fordítá, hogy fondorlatok s kicsinyes cselszövények által tartsa fen magát a királyi széken, melyen méltósággal megállani, lelki ereje hiányzott; melyről leszállani hiúsága, nagyravágyása nem engedé. Önálló cselekvésre erőtelen, könnyelmű, mindig nyakára hagyott nőni valakit környezetéből, ki ész- vagy jellemerő által a maga felsőbbségét irányában érvényesíteni tudta. A két kalandor idegennek, Laszkónak és Grittinek hatalmaskodását egymás után a gyávasággal határos engedékenységgel tűrte maga felett mind addig, míg bennök trónjának gyámolait látta. Ezek egyikének halála, másikának nyilvánossá lett árulás miatti eltávolítása után Utyesenich Frater György, a nem rég váradi püspökké és kincstartóvá emelt pálos remete lett főtanácsosává, kormányának intézőjévé. E rendkivüli emberben, ki fondorlatokra hajló lángészt nagy tevékenységgel, lángoló nagyravágyást s hatalomszomjat meleg hazafisággal egyesített magában, végre minden körülmények közt hű emberére talált János király. Frater Györgyben a király meghitt, benső barátot nyert, kinek, mivel csak az ő királysága alatt láthatá kielégítve a maga vágyait, nem lehetett más czélja, mint urának hatalma és szerencsés kormánya; kinek magánérdekei e szerint soha sem jöhettek ellentétbe urának érdekeivel, amazok csak ezekben találhatván kielégítésöket [1]).

János főtanácsa Frater György.

Frater György — mert e szerzetesi czímével nevezik őt mindig egykorú emlékeinek — kinek tanácsa már az előtt is fontos vala ura előtt, azon minden jókkal közös hazafiúi vágyból, hogy az egész ország egy fő alatt egyesüljön, csak így lehetvén lassankint kiemelkednie nyomorúságos állapotából, — eddigelé mindig a török szövetséget pártolta, remélvén, hogy az által az ország nemcsak barátot nyer a veszélyes

[1]) Lásd e rendkivüli ember életirását Hatvani Történelmi Zsebkönyvében 81. kövv.

ellenségből, hanem egységét is helyreállíthatja. Ez okból, 1536.
mennyire befolyása engedé, minden alkudozás alkalmával, mely eddigelé Ferdinánddal tartatott, oda munkálkodék, hogy Ferdinánd az örökösödés biztosítása mellett mondjon le János haláláig az ország birtokáról, melyben a török megegyezni úgy sem akar. Ezen alapon sürgette ő a békét még a múlt (1535-dik) nyáron is, midőn a király követei Bécsbe mentek, még mindig azon reményt táplálva, hogy a Gritti halála miatt boszús Szulejmánt végre még is sikerűlend megengesztelni. Azonban most, midőn az ellenséges indulatú Juniszbég által hazaviendő tudósítás után a szultán haragjának kitörését várhatá s Ferdinánd pártja épen ez oknál fogva naponkint növekedett; most, midőn ennek izgatásai kővetkeztében az erdélyiek is megint annyira elidegenedtek, hogy őt, Frater Györgyöt magát sem akarták tartományukba ereszteni, midőn az őszön oda menni szándékozott [1]): végre Frater György is lehetetlennek látta annak kivitelét, hogy az egész ország János alatt egyesűljön, s ő is hozzájárult Brodarics és Frangepán tanácsaihoz, kik e veszélyes körülmények közt nem szüntek meg minden áron sürgetni a megbékülést Ferdinánddal.

Békekisérlet Ferdinánddal.

János, kit eddig leginkább a töröktől megengesztelhetni hitt kincstárnokának ellenzése tartott függőben, november elején Brodarics által megizené Ferdinándnak, hogy a békekötés végett a császárhoz akarja küldeni a maga követeit, kérvén őt, utasítaná ő is oda meghatalmazottát. Ferdinánd ebben megegyezett, úgy mindazáltal, hogy János a maga végelhatározását terjeszsze a császár elébe. Brodarics visszatérte után tehát a békefőltételek János belső tanácsában összeszerkesztettek.

Úgy látszik, ez időben nagyon rosz hírek érkeztek Konstantinápolyból a királyhoz, mert a megállapított pontokon meglátszik, hogy a töröktől való félelem befolyása alatt

[1]) Laszkó lev. Hatvani: I, 287.

1536. irattak. Ime ezek főbbjei: János a koronáról s az országról, Erdélyt is beleértve, lemond Ferdinánd javára, magának csak a királyi czímet tartván meg. Budát és Temesvárt egyenesen a császár kezére ereszti, oly feltétel alatt, hogy Károly e két fő várat a török ellen egész erejével megvédje. A császár e várakat János haláláig vagy Nádorfehérvár visszavételéig tartsa birtokában, és csak azontúl adja át Ferdinándnak.

E nagy engedményekért ezeket kivánja János Ferdinándtól: A mohácsi ütközet előtt bírt egész örökségе adassék vissza, bár kinek kezén legyenek annak egyes részei s bár ki által és mi czímmel idegeníttettek el; a kiváltást Ferdinánd eszközölje. Ehhez adatik még Jánosnak: tizenhét vármegye a Kárpátok hosszában s öt királyi város, köztök Pozsony és Kassa; továbbá a bányavárosok és a bányák, Körmöczön pénzverési joggal; Huszt, Diósgyőr, Zólyomvár, szóval Mária királyné hitbére. Mind ezeket János holtiglan birandja, s halála után Ferdinándra szállanak. Szepes vármegyét, melyhez még a diósgyőri és a munkácsi uradalom, Visegrád, Déva és a Perényi kezén lévő Pálóczy-féle örökség és a Thurzó birtokában lévő négy vár is hozzáadatik, a császár herczegséggé emeli, s ez „Szepesi herczegség“ czíme alatt János örököseire is átszálland. János mind azt, mi akár örökösen, akár csak holtig leend kezén, királyi czímmel s joggal birandja. Ferdinánd Jánosnak azonnal két százezer aranyat fizetend. Bálványos vára, melyet most a moldvai vajda bír, kapcsoltassék vissza a nagyváradi püspökséghez. A szepesi prépostság püspökséggé emeltessék. A váradi, erdélyi, egri, pécsi és nyitrai püspökök János szolgálatában és tanácsában maradnak; ezeken kivül kölön főbirái is lesznek; de a nádori tiszt közösen egy személy által töltessék be. Ferdinánd az ország jogait és szabadságait esküje szerint fentartandja. A béke és barátság megszilárdítása végett a császár és Ferdinánd Jánost testvérökül fogadják, s neki unokahugaik valemelyikét, az angol vagy a portugali király

leányát nőül szerzik. Bodó Ferencz, Casali János s kik még Ferdinánd fogságában vannak, szabadon bocsáttassanak; ellenben a hálátlan Nádasdy Tamás szolgáltassék ki János hatalmába stb. [1]). 1536.

János követsége a császárhoz.

Frangepán és Brodarics főpapoknak nov. 22-kén adatott ki a felhatalmazás, hogy e feltételekkel a császárhoz mint közbenjáróhoz utazván, a békét azok alapján Ferdinánd biztosaival megköthessék [2]). A császár, kit a követek Nápolyban találtak, a feltételeket olyanoknak találván, melyek alapján az alkudozás sikert igér, a közbenjárást elfogadta. Ferdinánd megbizottja, Cless Bernát trienti cardinál-püspök azonban a föltételek egynémelyikét, különösen Pozsony, Mária királyné hitbére és a Thurzó-féle négy vár átengedését elfogadhatlannak tartá; és minthogy János követei mindjárt eleve kijelentették volt, hogy e feltételekből, melyekre urokat úgy is nehéz volt rábírniok, bármit is elengedni nincsenek felhatalmazva: a császár az 1536-ki márcz. 20-kán azt határozta, hogy az egyesség gyorsabb kieszközlése végett a maga részéről követet küldend, ki elébb a viszályos pontok felett Ferdinánd végakaratát megértvén, János udvarában fejezze be az alkudozást. Frangepán urának ezt megviendő, menjen haza; Brodarics pedig a netalán támadható nehézségek megoldása végett maradjon a császárnál; végre a fegyverszünet május végéig huzódjék ki [3]).

Weze császári követ Jánoshoz megy.

Követévé a császár ismét a magyar ügyekben már járatos Veze János lundeni érseket nevezte ki; és sejtvén, hogy Mária özvegyi javainak átengedése lesz a szirt, melyen a békealku hajótörést szenvedhet, oly utasítással láttal el őt, hogy ügyekezzék ugyan minden módon e pont megváltoztatását kieszközleni; de ha János attól elállani nem akarna, még annak elfogadásával is

[1]) Hatvani: I, 318—332.
[2]) U. o. 309. kövv.
[3]) U. o. 333.

1536. kösse meg a békét, föltéve, hogy Ferdinánd Máriát valamikép kártalanítsa [1]).

A lundeni érsek elébb Inspruckba Ferdinándhoz utazott, tőle is veendő utasítást; de ott igen nagy nehézségekre talált Ferdinánd s tanácsosai részéről. Amaz kivált Mária özvegyi javai, emezek a velök sokfélekép kapcsolatban álló Thurzó Elek várai átengedése miatt tettek kifogást [2]). „Valóban igaz, mit Nagyságod nekem egy ízben mondott, — írja boszankodva egy levelében a ludeni érsek Granvelle császári cancellárnak — ezen urak nem tudnak sem háborút viselni, sem békét kötni". A császár a sok vita után is megtartatni kivánta az első utasítást; s a követ csak jun. elején, s így a fegyverszünet letelte után, — melyet azonban út közben meghosszabbíttatott, — érkezett meg Nagyváradra, hol János Gritti halála óta udvarát tartja vala.

Fogadtatása fényes volt. Statileo János erdélyi püspök, és a Debreczen és Hunyadvár adományáért nem rég pártot cserélt Török Bálint 500 fényesen felszerelt, jobbára nemesekből álló lovas dandárral egy mérföldnyire lovaglának elébe, s kisérék be őt a királyi palotában [3]). A békealku sükerére nézve Weze személyesen is volt érdekelve; mert azt remélte, hogy e szolgálata, ha jó véget ér, valamely gazdag magyar püspökséggel fog megjutalmaztatni; e fölött pedig Máriától is elnyeri özvegyi javainak igazgatását, ha azokat Jánostól lealkudnia sikerűlend.

De ha már Ferdinánd udvarában is számos nehézségre talált a követ, reményeit, nagy boszúságára, Nagyváradon csaknem egészen meghiúsúlva találta. Mióta Frangepán és

---

[1]) U. o. 345.

[2]) E viszonyokat s nehézségeket lásd Hatvani: Történ. Zsebkönyv. Frater György élete 122—130. Az e tárgyra vonatkozó okmányokat pedig Hatvani: Brüsseli Okmánytár I, 335—350.

[3]) Veráncsics, Kovachichnál: Script. mind. II, 48. köv. Magy. Tört. Eml. II, 59.

Brodarics a béke végett a császárhoz indultak, a viszonyokban nagy változás történt. A békefeltételek, melyeket akkor magokkal vittek volt, jobbára Szulejmán haragjának félelméből eredtek: most pedig e félelelemtől már megszabadult János király. Szulejmán Ibrahim nagyvezírt ez évi márczius 15-kén, elkövetett hűtlenségei miatt megfojtatta, s lefoglalt irományai közt olyanok is találtattak, melyek Gritti bűnös terveiről tanúskodának. A török követ, ki ezt Váradra hírül hozá, egyszersmind a szultán régi barátságának megújultáról is biztosítá János királyt, csak azt kivánván tőle, hogy Grittinek lefoglalt kincseit szolgáltassa kezéhez [1]). Mind ezt utóbb Jánosnak Konstantinápolyba küldött s a lundeni érseknek váradi időzése alatt visszatért követe is bizonyította. E követ kétség kivül tudósítá Jánost arról is, hogy Ferdinándnak szintén nem rég Konstantinápolyban járt követe, Barzíza János épen nem kedvező válaszszal bocsáttatott haza [2]). Ezekhez járult, hogy a császár újabban is háborúba keveredett a franczia királylyal. Mind ezeknél fogva pedig a béke, mely, míg János Szulejmán haragjától félhete, életkérdéssé vált reá nézve, e két körülmény következtében a meghatározott feltételek alatt már az ország biztosságának szempontjából sem lehete többé kivánatos. Szulejmánnak alighogy visszanyert barátságát megvetni, Budát és Temesvárt a feltételek szerint a császár kezére ereszteni: annyi volt volna, mint kérlelhetlenül felidézni Szulejmán boszúját; a császár pedig most, a francziával háborúban lévén, legjobb akarattal sem védheté meg Budát, Temesvárt, az országot. 1536.

Ezen okoknál fogva János, Frater György tanácsára, — ki nélkül, mint Weze mondja, semmi sem történt, kinek szava határozott a nagyváradi udvarban, — némi huza-vonás után egyenesen kijelenté a követnek, hogy a megváltozott

[1]) U. o. 44. köv. és illetőleg 55.

[2]) Gévay: II, 3, 128. Buchholtz Urkundenb. 65.

1536. körülmények közt a a békét a szóban forgó feltételek szerint megkötni az ország nyilvános veszedelme nélkül lehetetlen. Ő őszintén kívánja az egyesség létrejöttét, mert megunta a változékony török szövetségét; de azt jelenleg csak úgy lehet megkötni, hogy a létező birtokállapot változatlan maradjon, csak így lehetvén reményleni, hogy azt a török sem veendi rosz néven. És mivel a követnek sem akarata, sem felhatalmazása nem volt ezen alapon folytatni az alkudozást, a király Frangepán Ferencz érseket a feltételek ilyképen való megváltoztatásának kieszközlése végett még egyszer a császárhoz küldé; mert Brodarics, betegsége miatt, elmaradt annak udvarától. A lundeni érsek e szerint süker nélkül távozott Nagyváradról [1]); de távozta előtt a fegyverszünetet Jánossal a következő évi husvétig meghosszabbította [2]).

Károly császár a hozzá küldött Frangepán érseket Genuában hallgatta ki s annál hajlandóbb lőn a békefőltételek kivánt megváltoztatására, mivel egy részről megújult háborúja a franczia királylyal nem a legszerencsésebben folyt; más részről a francziától izgatott török készületeiről is mind fenyegetőbb híreket vett. Ez okokból Held Mátyás alcancellárát októb. végén egyebek közt azon utasítással küldé Ferdinándhoz, hogy miután a jelen veszélyes körülmények közt mindent egy koczkára kell tenni, találjon módot, hogy a magyar ügyet bármi feltételek alatt mennél előbb elintézze [3]).

Ezt javaslák Ferdinándnak a bel körülmények is. A törökök ugyanis, a múlt nyáron mintegy 20 ezernyi haddal Horvátországba törvén, annak egy részét elpusztították, s

---

[1]) Az ide vonatkozó okmányokat ld. Hatvaninál: Brüss. Okm. I, 351—374. Gévaynál: II, 3, 109. 121. 137. Buchholtz Urkundenb. 71. Az értekezlet folyamát pedig Hatvaninál: Tört. Zsebk. 130—144.

[2]) Gévay e. h. 139.

[3]) Hatvani I, 375.

miután Ferdinánd hadai szétfutottak, öt várat könnyű szer- 1536.
rel megvettek [1]). Más részről, mióta elhirült, hogy a császártól a franczia háború miatt védelmet várni nem lehet, a szultán pedig János iránt kiengesztelődött, ehhez mind többen átpártoltak Ferdinándtól. Török Bálintot csak hamar követték Bebék Ferencz, s az erdélyiek majdnem kivétel nélkül; maga Majláth István is őszintébben csatlakozott Jánoshoz és ennek parancsára a makacs Szebent keményebben kezdé szorongatni. Ferdinánd azonban boszúságában a miatt, hogy a békealku most is sükeretlen maradt, a híre nélkül kötött fegyverszünetet sem akará megtartani, s Bánfy Boldizsárt 1000 főnyi dandárral a hozzá oly hűségesen ragaszkodó szebeniek megsegélésére küldé. De Bánfy a helyett, hogy csöndben ügyekezett volna behatni Erdélybe, út közben Szatmárt kirabolta s fölégette; miről János értesülvén, Kún Gothárdot sebes napi útakban küldé ellene. Kún Bánfyt megverte, hadát szétkergette; de midőn a megerősített szatmári klastromba vonúlt Horváth Mátyást ostromolná, maga is meglövetett és sebében nem sokára meghalt. Az elfogott Horvátot János király, legjobb vezérének elveszte miatti fájdalmában, mintegy negyvened magával kivégeztette [2]). De még sokkal nagyobb kárt okozott János Ferdinándnak az által, hogy Kassa városát, mely a magyarság és János iránt gyűlölettel viseltetett, deczemb. 4-kén, a felesége névenapjának megülése végett Nagy-Idára rándult Serédy Gáspár főkapitány távollétében, az ügyes, vitéz Csécsey Lénárt, tályai kapitány, és Kállay János által, kiket Lónyay Gergely, Eszténvi György és Gecsey Márton várbeli tisztek is segélyeztek, csellel megvétette [3]). A fontos város Csécsey gondos őrködésére bizatott.

[1]) U. o. 363. köv.

[2]) Veráncsics, Magy. Tört. Eml. II, 42. Szermeghy e. h. 406. Istvánfy Lib. XII, 203.

[3]) Sperfogel, Wagnernál Annal. Scep. II, 185. Veráncsics e. h. 46. Istvánfy e. h. 202.

1537.

Ferdinánd békekisérlete Konstantinápolyba.

Ferdinánd a békealku meghiúsulta után Rizit és Sprintzensteint követekül küldé Konstantinápolyba, hogy általok Szulejmánnál újabb béke-kisérletet tétessen, egyszersmind pedig, hogy a határszéli basáknak a múlt nyárihoz hasonló betöréseit megszüntettesse. Más részről, hogy a Kassa eleste után veszélyezett felvidéken a háborút nagyobb erővel folytathassa, a rendektől segélyt kérendő, az 1537-ki január 25-kére Pozsonyba országgyülést hirdetett. A rendek mindamellett, hogy az országban eláradt zavargások miatt a nyomor egyre növekedett, bőséges segélyt nyujtottak a királynak. Pénzül minden jobbágy telek után s a kisebb papságtól fejenkint három forintot, s ha a király személyesen vezérkednék, közönséges fegyverrekelést szavaztak meg, melyben az urak és nemesek mindnyájan személyesen részt vegyenek, jobbágyaikból pedig minden húsz után egyet küldjenek a kir. zászlók alá. De midőn ezen ajánlatot tették, kérték egyszersmind a királyt, hogy az ország szabadságait újra erősítse és sértetlenül tartsa meg; mire a király a törvényczikkelyeket neki megerősítésül bemutató küldöttségnek élő szóval akként válaszolt, hogy bár az országba jöttekor e jogok és szabadságok fentartására már ünnepélyesen megesküdött, s ezen fogadalmát okmányilag is megerősítette: ha mindazáltal a rendek kivánják, kész az előbbihez hasonló okmányt kiadni, s az idők mostohasága miatt eléggé elrongyollott szabadságokat, a béke helyreállván, meg is tartani [1]).

Újabb háború az ellenkirályok közt.

Az országgyülés után Ferdinánd a felvidéki városok segedelmére küldött Ebersdorfer és Serédi által azonnal megkezdette a háborút, mely azonban, minthogy Perényi Péter, ki ez időben némi sikeretlen alkudozás után Ferdinánddal [2]), semlegességéből kilépett, s Bebék Ferenczczel egyesülve, János király ügyét hatalmasan támogatta, mind

[1]) Corp. Jur. Hung. I, 363.

[2]) Ld. ezt Buchholtznál Urkundenbuch 323. kövv.

addig eredménytelen maradt, mígnem Fels Lenárt újabban 1537.
mintegy nyolcz ezernyi hadat hozott a felvidékre. Ferdinánd vezérei most már tízezer fegyveressel működhetvén, Regéczet, Tályát, Boldogkőt s két hónapi vívás után Sárost, Perényi várát is megvették. E közben György váradi püspök és Majláth István tetemes erővel jelentek meg Perényi és Bebék segélyére; de mivel a vezérek közt egység nem volt, a püspök hadai a Bodrogon átnyomattak, Perényi pedig és Bebék, midőn Felsnek elsánczolt táborát megtámadták, megveretvén, a Tiszán keresztül űzettek. A győzedelmes Fels ezután a tavaszszal János hatalmába esett Tokajt is visszavette és Kassát készült megszállani. [1]).

Míg a háború ekként folyt a felvidéken, Ferdinánd követei is visszatértek Konstantinápolyból. A válasz, melyet visszahoztak, most sem volt kedvező [2]); sőt a franczia király által izgatott török már kora tavaszszal háborgatni kezdé Ferdinánd birtokait. Khoszrev bosnyai basa és Murad verbozáni vajda Klissát megszállották, s miután az annak öt ezernyi haddal segélyére érkezett Krusich Pétert megverték s megölték, a sziklavárat meg is vették [3]). Más részről Mohammed szendrői basa, Verőcze és Pozsega vármegyékben folytatta hódításait. Ferdinánd ezeknek meggátlása végett a nyár folytában osztrák, tirol, cseh és magyar tartományaiból Katzianer János vezérlete alatt oly szép hadat gyűjtött össze, minő még nem volt e vidéken zászlai alatt. A gyalogok száma a cseh Schlick Albert, a tiroli Lodron, az osztrák Hardeck, a stajer Ungnad, a karantán Mager vezénylete alatt tizenhat, a lovasságé, mely jobbára magyar és tótországi huszárokból álla, Batthyány Ferencz, Pekry Lajos, Bakics Pál és a palotai rabló More László alatt nyolcz ezerre téte-

[1]) Sperfogel Wagnernél Scep. II, 186. köv. Szermeghy, Schwandtnernál II, 410.

[2]) A követek tudósítása Gévaynál: III, 1, 1. kövv.

[3]) Isvánfy Lib. XIII, 208. köv.

1537. tik. Ferdinánd nagy reményekkel kecsegteté magát e hadjárat eredménye iránt; mert a török had Mahommed alatt nem haladta meg a 15 ezeret. Annál sajnosabban esett októb. elején hallania, hogy a szép sereg, miután a vezérek hanyagsága miatt elébb az eleség hiányában kitört nyavalyák által megtizedeltetett, aztán Katzianer gyávasága vagy árulása következtében Eszék alatt oly körülmények közé jutott, hogy míg egy része magának a fővezérnek példájára a táborból ütközet nélkül szétfutott, a másik része amazok gyávasága miatt lehangoltatván és zavarba hozatván, vezéreikkel, a derék Lodronnal, Bakicscsal és Magerrel együtt levágatott. „Elfutottak, mint a hűtlen pásztorok, csúfosan odahagyván nyájaikat“ — u. m. egy levelében Ferdinánd Cless Bernát cardinál-érsekhez. „Nagy szívfájdalmat okoz látnom, — írja ismét, Mária királynéhoz nov. 20-kán — hogy miután ezen ügyet oly jól intéztem, hanyagság és hiba miatt ily nagy szerencsétlenségnek kellett történnie s ily gonoszúl végződnie; mert ha e hadjárat úgy vezettetik vala, mint azt értelmesen lehetett s kellett volna vezetni, kétségkivül vissza lehet vala foglalni valamennyi végházat egész Belgrádig, nevünk s erőnk tekintélyét pedig annyira megerősíteni, hogy a magyar határszélek biztosítva lettek volna. És ezen semmi által nem indokolt megfutamlás mind ezt megrontotta. Nem is mulasztom el meglakoltatni Katzianert érdeme szerint; s e végett már mind őt, mind a többi kapitányokat magam elébe idéztem, hogy meghallgassam mentségeiket s gyáva megfutamlásuk okát“. Katzianer csakugyan börtönbe záratott; midőn pedig onnét a következő évben, magoknak Ferdinánd némely minisztereinek, különösen Hoffmann János kincstárnoknak titkos segélyével Kosztajniczára szökött, s Mohammed basával egy szerződés kötése iránt alkudoznék, a Zrínyiektől egy lakoma alkalmával megöletett [1]).

[1]) Ferdinánd lev. Hatvani I, 385. Buchholtz Urkundenb. 271. kövv. Isvánfy Lib. XIII, 210. Veráncsics. Magy. Kron. 38. köv. Katzianer gyanítható viszonyainak, melyet a törökkel folytatott, felvilá-

Az eszéki vereség miatt elrémült tartomány rendei dombrói gyűlésökön Pekry Lajost kivánták bánná neveztetni. Ferdinánd, ki róla már a múlt évben is akkép nyilatkozott [1]), hogy miután őt borzasztó kegyetlenkedéseitől és rablásaitól szép szerével vissza nem tarthatja, végre is keményebb eszközökhöz kellend nyulnia, megegyezését színlé a rendek ajánlatában; de midőn Pekry a bánságban való megerősíttetése végett Gréczbe hozzá utazott, Batthyány Ferencz és Thurzó Elek ösztönzéseire őt elfogatta, s börtönbe záratta, méltán ugyan szörnyű embertelensége bűnhesztéseül, de mivel a törvényes formákat mellőzte, törvénytelenül [2]). Bánná utóbb Nádasdy Tamás és Keglevich Péter lett. 1537.

A háború, melyet Ferdinánd János ellen a felvidéken viselt, meglassítá ugyan, de nem szakasztá félbe a békealkudozást, melyet most Frangepán és Brodarics, bizonytalan, Bécsben-e vagy Pozsonyban, folytattak egy ideig a lundeni érsekkel [3]). Ezen értekezletekről még nincs részletes tudomásunk; úgy látszik mindazáltal Ferdinánd eleinte nagy nehézségeket tőn a János által újabb alapul kitűzött föltételek ellen. De Katzianer veresége ebben is engedékenyebbé tette őt s deczember 20-kán a lundeni érsek Fels Lénárttal ismét Nagyváradra ment a még fenforgó nehézségek kiegyenlítésére [4]); hol aztán az alku valahára befejeztetvén, A nagyváradi békekötés 1538-ban.

gosítására szolgálnak azok, miket alább az 1540-ki események közt elmondandunk.

[1]) Hatvani I, 352.

[2]) Buchholtz Urkundenb. 291. kövv. Istvánfy Lib. XII, 217.

[3]) „De l'archeuesque de Londen — így ír Ferdinánd az 1537-ki junius 28-án Máriának — ay eu nouuelles, que a commancié a traitier; mais il a falu, que l'on enuoia ong secretair vers le Vaiuode pour auoeir resolucion de aucuns articles . . . vos aferes ne seront mis en obly". Hatvani. I, 381. köv. A két fél közti igazságszolgáltatás és a kassai foglyok szabadon eresztése végett Held Mátyás csász. alcancellárral külön folyt az értekezlet u. o. 382.

[4]) Je suis de jour a aultre atendant de sauveir ce que l'archeues-

1538. a béke február 24-én, 1538-ban meg is köttetett, s Ferdinánd által jun. 10-kén megerősíttetett. Főbb pontjai a felette nevezetes okmánynak következők:

Károly császár és Ferdinánd Jánost testvérökké fogadják; az országot közös erővel védendik; János lemond minden eddigi szövetségeiről, s Ferdinánddal köt szövetséget. A császár és a római király Jánost Magyar-, Horvát-, és Dalmátországok királyául czímezendik. Ha Jánosnak fia lesz, Ferdinánd neki a maga leányai közől adand nőt. A mit ki az országban bir, kir. hatalommal tartja meg; a határok biztosok által tűzetnek ki. Horvát- és Tótország Ferdinánd, Erdély János kezén marad. János halála után az ország minden hozzá kapcsolt részekkel Ferdinándra szálland; s ezen örökösödést minden jánospárti püspök, hivatalnok s városi előljáró esküvel erősítendi. Ha Jánosnak fia lesz, ez atyjának minden ősi és szerzett magán javait szepesi herczeg czíme alatt örökli. Az ősi javak elidegenített részei a béke kihirdetésétől számítandó két év alatt országos költségen váltatnak vissza; mi ezekből Ferdinánd kezén van, addig is a császár zárlata alatt leend. Míg a szepesi herczegség János fiának teljesen át nem adatik, addig Ferdinánd s örökösei ne bírhassák az egész országot; s minden hivatalnok esküvel kötelezze magát, hogy csak e föltétel alatt lesz hű Ferdinándhoz. A herczeget a császár és Ferdinánd köteles birtokában megvédeni. Ha János magtalanul hal meg, hogy a császárnak nagyobb érdeke legyen az országot a török ellen védeni, örökségének fele a császárra szálland, másik feléről János szabadon rendelkezhetvén. Ha János halála után özvegye gyermeke nélkül marad életben, az örökség fele ezé leend, míg második házasságra nem lép. Ez utóbbi esetben 100 ezer forintot kap jegyajándokul. Ha Jánosnak leányai

---

que de Lunden et Feltz auront tratie auesques les comis du vaiuode qui se deuoient trouuer ensemble le 20 du moeis pasé. Ferd. lev. 1538. január 12. U. o. 386.

lesznek, s azokat még maga ki nem házasíthatj ı, a császár és Ferdinánd kötelesek őket, mint királyleányokat, illően ellátni s férhez adni. Ferdinánd, midőn az ország másik része is reászálland, az ország jogainak, törvényeinek megtartására újra hitet teend, s erről új alattvalóinak írott biztosítványt adand. A kölcsönös sérelmek a királyok s alattvalóik közt feledésbe menjenek; az elfoglalt javak régi birtokosaiknak visszaadassanak. Pártot változtatni ezentúl tilos; a foglyok szabadon eresztetnek. A törvényes adományok mind a két részen megmaradnak. Mária királyné a maga özvegyi javait háboríttatlanúl birandja. Az erdélyi só csak János —, a marmarosi csak Ferdinánd országrészében fog árultatni. Megtámadtatás esetében, mint testvérek közösen védjék egymást. Mivel János királynak mindenek felett szívén fekszik az ország fenmaradása: a béke kihirdetése akkorra halasztatik, midőn a császár azt az ország veszedelme nélkül megtörténhetőnek itélendi. Ha a császár és Ferdinánd férfi maradékainak magva szakad: az ország János fimaradékaira szálland; ezek híjában a nemzet királyválasztási joga ismét érvényre jut. Ha János a maga birtokából ellenségei által elűzetnék, illő eltartásáról Károly és Ferdinánd közösen gondoskodnak. Az egész országra nézve egy közös nádor választassék; a többi hivatalokat és méltóságokat mindegyik király tetszése szerint töltendi be [1]). 1538.

VI.

Midőn János e béke megkötésére annyi alkudozások után magát valahára elhatározta, kétsége nem lehetett, hogy Szulejmán arról minden titoktartás mellett is értesűlend, s vele haragjának egész súlyát éreztetni fogja. De ez ellen most sükeres védelmet remélhetett a keresztény fejedelmek támogatásában. A váradi békét megelőzőleg, III. Pál pápa közbenjárására, február 8-kán (1538-ban) Nizzában a csá- János veszélyei a béke miatt.

[1]) Hatvani II, 3—17.

1538. szár s a franczia király is nemcsak kibékültek, hanem egymással s a pápával, Velenczével s több más keresztény fejedelmekkel szövetséget is kötöttek a török ellen, mely szerint a következő évben egy közönséges hadjárat lett volna intézendő. Ennek siettetése végett a pápa 1538 nyarán Rorari Jeromost követül küldé mind Ferdinándhoz, mind Jánoshoz; ehhez különösen azért is, hogy az alatta lévő püspökségek rég elmaradt megerősítését, miért Statileo mindjárt a váradi béke után Rómába küldetett, az illetőknek megvigye [1]).

János királyt azonban erre nem kellett ösztönözni: annak ő maga is a legnagyobb szükségét érezte, mert tudósításai már a tavaszon akképen hangzának: hogy Szulejmán nagy hadi készületeket teszen, Péter moldvai vajda ellen; de mivel a váradi békének minden titkolózás daczára is hírét vette, reá, Jánosra, is boszús, ki is ezért méltán tarthat, hogy Szulejmán a szomszéd Moldvából Erdélybe is átcsap [2]). János ennélfogva, bár Szulejmán szándokairól bizonyos tudósítást nem nyerhetett, minden esetre oly készületeket kivánt tenni, hogy a törököt, ha netalán Erdélyt is megtámadná, szép erővel fogadhassa. A császárt és Ferdinándot a veszélyről tudósítván, fölkérte, hogy a szövetségben kikötött segélyt mennél elébb állítsák ki. A várakat kiigazíttatá, éleséggel, lőszerrel és őrséggel bőségesebben elláttatá. Majláth István vajdának, ki mellé Balassa Imrében a tavaszszal társat is nevezett, meghagyta, hogy a szorosokat Moldva és Havasföld felől erősítse meg, s mivel a szászokban bízni nem lehetett, Brassóba, Szebenbe magyar őrséget vessen. A nemesség ősi szokás szerint, véres kard körülhordása által, fölkelésre intetett; s mindenfelé rendelet küldetett, hogy a vének, az asszonyok s gyermekek, mihelyt eziránt újabb parancsot vesznek, a legközelebbi kulcsos városokba vonúljanak; minden takarmány és eleség, mely tova nem szállít-

[1]) Hatvani II, 18.

[2]) Pray: Ep. Proc. II. 73. köv.

ható, megégettessék. A hadsereg oly erélylyel gyűjtetett, 1538.
hogy a százezret megközelíteni reménylék; mert a ki csak fegyvert foghatott, a külön helyeken felállított táborokba gyűlt. „Nincs senki, — írá lelkesedve Veráncsics Antal, — ki most a hitért és hazáért, a szabadságért és javaiért a törökkel szembeszállni ne merne, ne kívánna“ [1]). Még nagyobbá lett a lelkesedés, midőn Laszkó Jeromos, Ferdinánd vezére, János udvarába érkezett, hirűl hozó, hogy Ferdinánd hét ezer labanczot s 3000 veterán spanyolt és ugyanannyi magyar huszárt indított meg János segélyezésére s e had már Buda felé közelget.

Szulejmán aug. közepe táján kelt át 160 ezernyi seregével a Dunán, s miután Radul oláh vajda és bojárai hódolatát fogadta, egyenesen Szucsavának, Péter vajda székhelyének tartott, honnan ez, kincseit is hátrahagyva, Erdélybe, a birtokában levő Csicsó várába menekült. Szulejmán, megelégedvén avval, hogy az elfutott testvérét, Istvánt emelte vajdává, menhelyére őt követni nem szándékozott. Jánoshoz mindazáltal egy csauszt küldé, ki által hálátlanságát szemére vetvén, haragjával fenyegette, ha Péter vajdát kezéhez nem szolgáltatja. De ugyanakkor titkos hírnök is érkezett az ajándékok által már elébb megnyert Lufti basától, tudtára adó Jánosnak, hogy a szultán Erdélyt most nem háborgatandja; de haragjának megengesztelése végett szükség, hogy János magát megalázza, hadi készületeit kimentse, Gritti lefoglalt kincseit kiadja s jelentékenyebb ajándékot küldjön. János, kivált Frater György tanácsára egy pillanatig sem habozott a választásban a dacz és a maga megalázása közt, kivált miután Ferdinándtól összesen csak 3000 spanyol és néhány zászlóalj huszár jött segítségül, s még ezek is csak a Tiszánál jártak. A rendeket azonnal Kolozsvárra gyűjté, s a küldendő ajándok kiállítása végett, melynek harmadát saját kincstárából lenne merítendő, nagy adót vetett az országra.

[1]) Veráncsics, Katonánál XX, 1142. 1146

1538. Az ajándok egy részével tüstént követ indult Szulejmánhoz, őt biztosítandó, hogy hadi készületeit nem ellene, hanem Péter vajda ellen tette, s őt Csicsó várában már vívatja is. Szulejmán, kire az ajándékokban most is bőven részesített Lufti basán kivül kétségkivül Jánosnak összegyűjtött nagy ereje, s a Ferdinándtól érkező segélye, melynek számát a hír felette megnagyítá, s a könnyen védhető tartomány helykörülményei is hatottak, megengeszteltnek mutatkozék, s a követet azon parancscsal bocsátá vissza, hogy Péter vajdát kiadni el ne mulaszsza; s ezután vissza is tért Konstantinápolyba [1]).

János megszabadúlt a veszélytől. De tapasztalván, mily csekély a segedelem, melyet Ferdinándtól s a császártól várhat, azóta egyre ingadozott az osztrák és török barátság közt. Hihetőleg azért küldé november elején Statileo püspököt is Ferencz franczia királyhoz [2]), hogy tőle hitelesen megértse, fog-e létesűlni a nizzai szövetség által a jövő évre határozott közönséges hadjárat a török ellen, hogy aztán e szerint intézhesse a maga ügyeit. Ugyanazon időben a váradi béke megerősítése végett Spanyolországba küldött Frangepán érsek által a császárnál is kérdést tétetett a küldendő segély iránt. A császár a maga részéről mindent igért s közlé a királylyal azt is, hogy a lundeni érseket már elküldé a német fejedelmekhez, hogy velök a hadjárat iránt értekezzék [3]).

1539. Az igéretek, úgy látszik, egy időre megnyugtatták János nása Izabellával. nos királyt, s azok teljesülését várva, az 1539-ki februárban végre a már többször szóban volt egybekelését is megüllötte Izabellával, Zsigmond lengyel királynak a Sforza Bonával kötött második házasságában nemzett leányával, kit Székes-

[1]) Veráncsics: De reb. ges. Joannis Kovachichnál Script. min. II, 63. és Magy. Tört. Eml. II. 81. kövv. Katonánál: XX, 1160. Constit. DD. nob. Trans. Edernél: Script. rer. Trans. II, 173. Szermeghy, Schwandtnernál II, 412. Istvánfy: Lib. XIII, 219.

[2]) Pray: Ep. Proc. II, 71. köv.

[3]) Hatvani: Brüss. Okmányt. II, 22. Lantz: Papiers d'État 277.

fehérvárott meg is koronáztatott. E házasság Ferdinándot a 1539.
nagyváradi béke végrehajtása iránt nagy aggodalomba ejté; s azóta nem szűnt meg sürgetni a békeokmány kihirdetését. Lépéseket tett ez iránt nemcsak magánál Jánosnál, és a lengyel királynál; hanem a császárnál is, mivel a kihirdetés ideje a szerződés szerint ennek itéletétől volt felfüggesztve. A császár e végett Held Mátyás alcancellárt küldé Németújhelybe, hol János biztosával, Frangepánnal kelle találkoznia.

A körülmények azonban, nem fejlődtek olyanokká, hogy Jánosban nagy bizalmat ébreszthettek volna a nyerendő segély iránt, ha a töröktől megtámadtatnék. A smalkaldi szövetség tagjai a hozzájok küldött lundeni érsek felszólítására csak azon föltétel alatt igértek segélyt a török ellen a császárnak, ha előbb a vallási viszályokat egy általános béke által megszűnteti s az új vallási felekezetnek szabadságot biztosít. A többi német rendek sokat beszéltek; de nagy buzgalmat tetemesb segély nyujtására ők sem mutattak. Még a csehek s más örökös tartományok rendei is csak saját hazájok határainak védelmére kivántak szorítkozni [1]). Mária királyné pedig, ki Belgium kormányán a vallási viszályokba igen bele volt keveredve, nem szűnt meg sürgetni császári bátyját, hogy egy közönséges török háború helyett inkább Németországra, a vallási viszályok teljes elfojtására fordítaná gondjait [2]).

E viszonyok nem maradtak titokban János előtt, ki Németországban többekkel, s kivált a bajor herczegekkel folytonos összeköttetésben állott. S tudta kétség kivül azt is, hogy a franczia király nemcsak hogy semmi hajlamot nem mutat a török háborúra; hanem inkább a törökkel fondorkodik; a pápa által Nizzában kötött szövetségből pedig Velenczével együtt már tényleg kilépett; és a viszályok s a háború

[1]) A lundeni érsek levele Máriához. Hatvani II, 25.
[2]) Lantz: Corresp. des Kais. Karl V. II, 289.

1539. okai újra gyűlnek közte s a császár között. Ő tehát Ferdinánd sürgetéseire a béke kihirdetése iránt azt üzente Frangepán által, hogy miután jelentékenyebb segély bizonyossága nélkül ezt tenni annyi volna, mint magát a török által az országból kiűzetnie: biztosítsa őt Ferdinánd mindenek előtt öröksége birtokában, az országot pedig a török hódoltatás ellen, s akár Konstantinápolyban kész a békét kihirdettetni. Held utóbb még Budára is elment a dolgot újra sürgetni; de csak annyit sem birt kieszközleni, hogy Frater György kincstárnok, tanácsos társaival a béke megtartására esküt mondjanak [1]).

Az ellenkirályok működése Konstantinápolyban.

A béke kihirdetése helyett János, vagy inkább, míg ő fiatal nejével mézes heteit élé, tevékeny minisztere, Frater György, azon munkálkodott, hogy a régi barátságot Szulejmánnal, helyreállítsa; mi iránt még a franczia és a lengyel királyok közbenjárása is kikéretett [2]).

Ferdinánd ellenben, hogy Jánost a töröknél bemártsa, s ha lehet megbuktassa, Laszkó Jeromost, Jánosnak, mióta tőle elvált, mérges ellenségét küldé Konstantinápolyba, lényegében oly utasítással, hogy engedje meg Szulejmán, miképen Jánost, ha a béke föltételeit meg nem tartja, országából elűzhesse, s ezt magának tarthassa meg [3]). Más részről mivel a törökök a határszéleket szüntelen háborgaták, s jelenleg is Novigrádot vívták [4]), segély-kérés végett szept. végén Pozsonyban országgyülést tartott. A király ez iránti előterjesztését egyebek közt avval indokolá, hogy ő Magyarországot, mely őt örökségileg illeté, leginkább a török elleni védelem végett vette kormánya alá. A rendek a sürgető szükség tekintetéből megadták ugyan a segélyt; minden

[1]) Buchholtz: V, 120. Pray: Epist. Proc. II, 76. Bethlen: Hist. rer. Trans. I, 288. 309.

[2]) Pray: Ep. Proc. e. h.

[3]) Ferd. levele a császárhoz. Gent. 1540. máj. végén. Az utasítást közli Gévay III, 2, 12. 16. 25 és III, 3, 69. 70.

[4]) Pray: Ep. Proc. e. h.

házhelytől 1 forintot s 30 denárt és minden 100 jobbágy után 1539.
2 lovast szavazván meg; de amaz állítás is igen érdekes vitatkozást eredményezett, mely a körül forgott, miképen a rendek úgy tudják, hogy Ferdinánd nem öröködési jognál, hanem a rendek választásánál fogva tétethette fejére a magyar koronát; továbbá hogy Ferdinánd épen azért választatott meg, mivel azon remény kecsegteté a rendeket, hogy ő a birodalom erejével is védelmezendi az országot: a magyar nemzet századnál tovább áll már őrt a kereszténység nyugalma felett, szolgál annak védfalául; és ha e hosszú harcz alatt megfáradva, meggyöngűlve a kereszténység harczát egymaga már nem bírja, méltán megvárhatná, hogy valahára a szomszédok is nyujtsanak neki sükeresebb segedelmet. Ily apróbb erőfeszítésekkel, mint a nemzet mostani ajánlata, Ferdinánd soha sem fog czélt érni: erre nézve szükséges, hogy többi tartományait s a birodalmat is állítsa ki a síkra a kereszténység közös ellensége ellen. A nemzet meggyöngülésének fölemlítése a vitát átvitte az ellenkirályok miatti szakadásra s a nagyváradi békekötésre is. Keserű érzelemmel említék e tekintetben, hogy e szerződés a nemzet felett annak közbenjötte nélkül köttetett s az átkos szakadás ez által mintegy törvényesíttetett: kivánják ennél fogva, hogy az ország másik részében lakó testvéreikkel tanácskozhassanak. A minden tekintetben jogos kivánság azonban az udvar által azon igérettel mellőztetett, hogy ha majd a szerződés a kihirdetésig megérlelődik, a király nem fogja elmulasztani, egy e végett összehivandó országgyülésen meghallgatni a nemzet véleményét [1]).

Laszkónak a János megbuktatására irányzott minden törekvése mellett sem sikerült Konstantinápolyban kedvezőbb érzelmeket ébreszteni Ferdinánd iránt; sőt még saját orrát s füleit is csak busás ajándékokkal mentheté meg a csonkítástól; küldője részéről pedig, kitől már a birt ország-

[1]) Kovachich Jos. Monum. Vet. Legislat. 52. kövv.

1539. részért is adó követeltetett, hat hónapi fegyverszünetnél egyebet nem volt képes kieszközleni [1]). De e mellett János iránt is folyton fenyegető hangulatban maradt Szulejmán. November elején követ érkezett tőle Budára [2]), követelő, hogy János a moldvai vajdát, ki Csicsó várában magát kegyelemre megadta volt, s a moldvai hadjárat alatt követelt adónak hátralékát mennél elébb Konstantinápolyba küldje. A követ oly válaszszal bocsáttatott vissza, hogy a szultánnak mind a két kivánságát teljesíteni fogja a király. És va-
1540. lóban 1540 elején határozattá is lett tanácsában, hogy a váradi püspök s kincstartó maga vigye el a gazdag ajándokot, s találékony eszével minden módon ügyekezzék megengesztelni Szulejmánt; Péter vajda pedig el is küldetett Konstantinápolyba [3]). Közhír szerint Frater György 200 ezer arany értékű kincset vala magával viendő; elutazását azonban mind továbbra halasztotta. A takarékos miniszter nem örömest ereszté ki kezeiből az akkoron nagy kincset; s minthogy már több ízben sikerült puszta igéretekkel s biztatásokkal lecsillapítani a boszús szultánt, most is működésbe tette egész ravaszságát, hogy legalább addig halaszthassa az ajándok átvitelét, míg elválik, hogy mit végzend Ferdinánd személyes találkozása alkalmával a császárral, kit Belgiumban fölkeresett. A franczia király közbenjárása is újra igénybe vétetett: Statileo püspök, midőn Ferdinánd kivánsága szerint a béke kihirdetése ügyében a császárhoz küldetett, utasitásul vette, hogy elébb a franczia királylyal értekezzék [4]). De utóbb a kincstárnok követségi járata végképen elmaradt ama veszélyes forrongásban, melynek ez évben Erdély különösen színhelyévé lett; mely azonban e tartományon kivül Magyarországban, sőt Bécsben és Ferdinánd cseh-német örökös tartományaiban is messze szétágazott.

[1]) Gévay III, 2, 23. 43. 47. és III, 3, 72.
[2]) Pray: Ep. Proc. II, 77.
[3]) Veráncsics Katonánál XX, 1304. kövv. 1312.
[4]) Pray: Ep. Proc. II, 82.

VII.

1540.

Általános forrongás.

A gondolat- és lelkiismeret-szabadság, melyet a reformatio, a vallási s egyházi átalakulás megalapított, nemcsak az egyházi hatalmat rendítette meg, hanem átalában minden tekintély s fejedelmi hatalom elvének alapját meggyöngítette. Az emberek, kik elég merészek voltak vitatkozni az ősi hiedelmek, a vallási s egyházi hitágazatok s hatalom felett, melyek isteni eredet fénykörétől vétettek körül, a fejedelmi hatalom és tekintély elveinek feszegetésétől sem rettentek vissza. S e vitatkozások hevében a fejedelmi felsőség isteni jogán nem egy rés töretett. E vitákat felette elmérgesíté azon ellentállás, melylyel Károly császár és Ferdinánd király az egyházi s vallási reformokat meggátolni, elfojtani törekedtek.

A vágy és törekvés, mely a gondolat és lelkiismeret felszabadítására volt irányozva, mindinkább fölkelté a vágyat és törekvést szabadulni a fejedelmi hatalom alól is, mely a gondolat és lelkismeret szabadságát korlátolá. A szabadság, mely e tekintetben Schweitz köztársaságaiban létezett, csábító példányul tűnt fel számosak szeme előtt mind a polgári, mind az úri rendben. Ferdinánd cseh-német tartományaiban, sőt Magyarországban is mind a két félen, e vágyaknak s törekvéseknek még más indokai is voltak. Mióta a török támadásait oly sürűen intézé, a köz terhek felette megnövekedtek; a népeknek pénzben, emberéletben nagy áldozatokat kelle tenniök ama támadások visszaverése, meggátolása végett. És a népek fájdalmasan tapasztalták, hogy maguknak nyugalmat eddigelé ezen áldozatok árán sem szerezhettek: a török szakadatlan megújítá támadásait s folytatá hódoltatásait: a békéért hozott áldozatok mind sükeretlenek maradtak. Ennek okát ama versenygésben látták rejleni, mely Ferdinánd és János közt folyt a magyar királyság birtoka felett. Ám a lengyelek, gondolák sokan, s

1540. mondák is egymásnak, alig érezhető áldozattal, némi ajándékokkal, miket a töröknek időről időre küldenek, képesek megvásárolni a békét; s miért ne követhetnők mi is e példát? Minthogy pedig erre nézve Ferdinánd és János nagyravágyásában látták a főakadályt: mindinkább megbarátkozni kezdének ama gondolattal, hogy mellőztessék mind a két fejedelem; alapíttassék egy a schweitzihoz hasonló szövetséges köztársaság, mely külön nemzeti s népies kormányok alatt a lelkismeret szabadságát kikiáltsa, Lengyelország példájára a törökkel a béke megvásárlása iránt alkura lépjen, neki évenkint a maga nyugalmáért némi adót fizessen.

E mozgalmak, e forrongások szélesen el valának terjedve Ferdinánd cseh-német tartományaiban. Részt vettek azokban a Bernsteinok vezetése alatt a legtöbb cseh és morva urak, az egy Fürstenbergen kivül valamennyi sleziai herczegek, kiknek élén a lignitzi herczeg állott; részt vett a többi szilez, morva, osztrák és stajer rendek nagyobb része, s a városok majdnem mindnyájan; sőt ha tudósítónk [1]) nem csalatkozik, néhányan még Ferdinánd miniszterei közől is. Az említett czélok elérése végett mind ezen tartományok rendei egy idő óta mind egymással, mind a szász és hesszeni fejedelmekkel s a smalkaldi párt egyéb tagjaival titkos szövetségeket kötöttek, melyeknek feje s lelke a lignitzi herczeg volt. A „liga“ nemcsak az említett, hanem más hasonló czélokból is minden nemzetbelinek nyitva állván, hatalmas eszközzé lőn az osztrák tartományokat Ferdinánd ellen fellázítani, s Magyarországgal és melléktartományaival összeköttetésben, a népies kormányt kikiáltani, melynek aztán első kötelessége leende a törökkel szerződésre lépni.

Ezen eszmék mind a vallási szabadságra, mind a törökkel egyenesen az ország részéről kötendő szerződésre nézve

[1]) E tudósító Scepper Kornel csász. tanácsos, ki ezen forrongásról s Ferdinánd miniszteréről egy felette érdekes emlékiratot nyujtott be Károly császárnak. Ld. azt egész terjedelmében Hatvani: Brüss. Okmányt. II, 74—91.

Magyarországban is igen sok pártolót nyertek; s ennél fogva 1540.
alaposan föltehető, hogy ama „liga“ a magyar urak és rendek közől is nem egy tagot bírt kebelében. Az 1539-ki pozsonyi országgyülésen, melynek vázlatát fentebb adtuk, oly értelemben folyt a vitatkozás, mintha a rendek nagyobb része beavatva volt volna e titokba. De halljuk e viszonyokról magukat a szemtanúkat. Scepper Kornél, mint alább említendjük 1540 tavaszán a császár részéről követségben járt János királynál. Útjában vendége lőn Egerben Frangepán Ferencz kalocsai érseknek, ki az egri püspökséget is bírja vala. „Beszélgettem — úgymond Scepper — az érsekkel a felől, hogy útamban a népet s még inkább a nemeseket majdnem mindenütt elmaszlagítva találtam a hitünkkel ellenkező új tanok által. A lelkészek és iskolatanítók, kikkel a latin nyelv végett jöttem volt érintkezésbe, csaknem mindnyájan Melanchton Fülep iskolájából kerültek ki; minek én rosz következményeit látom“. — „Az érsek erre azt válaszolá, hogy a magyarok valóban majdnem mindnyájan, úgy azok, kik a római király, mint azok, kik János király pártjához tartoznak, egészen elpártoltak a hittől, és sem istenre, sem a szentekre nem gondolnak többé; sőt elcsábítani törekednek a népet is, mely eddigelé még nem volt annyira, mint az urak, elmételyesedve; hozzáadván, miképen az volna szándokuk, hogy a papokat elűzzék s az egyházi javakat lefoglalván, részben eltulajdonítsák, részben a töröknek fizetendő adóra fordítsák...

A magyarok példáját Slezia, Morva, Ausztria rendei is hajlandók követni, romlására a római királynak, ha ez jobban nem gondoskodik, mint eddigelé ..... Tudja bizonyosan, hogy Ausztria, Morva- és Csehország főbbjei, különösen azok, kikkel a király legtöbb jót tett, nem törekednek egyébre, mint saját hatalmuk növelésére s ő felsége kárára, félvén, hogy egykoron majd számot kérend tőlök sáfárkodásukról...; hogy többen közölök megboszúlni vágynak a Katzianer Jánoson elkövetett gyalázatot, ki rokonuk és szö-

1540. vetségesük volt. Ezeknek hatalmát könnyen megitélhetni abból, hogy Katzianert bécsi fogságából elbocsátották és még is büntetlenek maradtak: miből gyaníthatni, hogy azok nem mások, mint maguk a királyt környező főemberek. Hasonlókép, hogy némelyek e nagyok közől még nem feledték el apáik s rokonaik halálát, kik a király uralkodásának kezdetén Németújhelyt kivégeztettek. Ezek közől többen be vannak maszlagítva ama szerencsétlen véleményekkel és szivökben lutheranusok; másoknak sem hitök, sem törvényök; mások még rosszabbak, kiknek mindegy, török-e az urok, vagy keresztény, csakhogy őket megszokott módjok szerint hagyja élniök. E fölött többen kétségbeestek a folytonos adók miatt, melyek tőlök naponkint szedetnek a magyarországi török háborúra, nem látván semmi valószinűséget arra, hogy ennek valaha vége szakadjon ....

Mi Magyarországot illeti, — folytatja Frangepán érsek — ezen országnak majd minden hatalmas embere, néhány igen keveset kivéve, új emberek s az alsóbb osztályból származók, kik gazdagokká s hatalmasokká lettek részben hitveseik által, kiknek apái vagy első férjei a múlt háborúkban meghaltak; részben rablások és fosztogatásokból; részben mivel gyakran átfutottak egyik királytól a másikhoz. Ilyenek például Nádasdy Tamás, Serédy Gáspár s többen mások. Ezt figyelembe véve nem lehet csodálni, hogy ily egyéniségek az új dolgokat szeretik, és semmitől inkább nem idegenek, mint attól, hogy igazságos, becsületes, keresztény életre szoríttassanak; mi mégis megtörténnék, ha a király föléjökbe kerekednék, mit is azért lehetőleg meggátolnak. Jól tudja, hogy Thurzó Elek a főbbek egyike a szövetségben, ki egyátalában nem óhajtja, hogy a római király és János király közt béke legyen, valamint azt sem, hogy egész Magyarország a római király ő felsége kezéhez jusson. Thurzó gátolta eddig s gátolandja ezután is a Szepesség visszaadását János királynak, mi nélkül Magyarország egészen soha sem egyesülend a római király alatt. E tekintetekből szerzé el Thurzó,

feleségének első házasságából való leányát is gróf Salm Miklósnak, hogy ligájokba ezt is megnyerje, ez által pedig a Rogendorf családot: és mind ezt a czélból, hogy kárhozatos szándékukat ő felsége ellen egykor végrehajthassák, magukat felszabadíthassák az említett országokat egy szövetségben egyesíthessék, s ennek nyugalmáért aztán a töröknek némi adót fizessenek. E fondorlatokról — mondja Scepper — az érsek kivált Fels Lenárt urat vádolá, őt gonosz zsiványnak nevezvén". 1540.

A *liga* e terveinek sükerítését mindenek előtt Erdélyben kell vala megkezdeni, hol a mozgalom szerencsés kimenetelét az ottani sajátságos viszonyok leginkább reményleni engedék. A végrehajtás Majláth István vajdát illette. Majláth hűsége János iránt eleitől fogva kétes vala. Őt, mióta vajdává lett, egyre ingadozni látjuk a két király s azon terv közt, hogy Magyarországtól elszakadván, a moldvai s havasföldi vajdák példájára, a török pártfogása alatt maga legyen urává a tartománynak. A váradi békekötés óta a gyakori és súlyos adózások az elégületlenséget mind közönségesebbé tették; és senki sem kételkedett, hogy a török pártfogását, ha vajdáik alatt egyenesen lépnek vele szerződésre, sokkal olcsóbban megszerezhetik, mint a mennyi most tőlök hol a törökhöz küldendő ajándékok, hol a hadi készületek ürügye alatt szedetik. És Majláth nem mulasztá el őket e hitökben megerősíteni. De voltak az adókon kivül más okok is, melyek miatt urak, nemesek e tervet legkivánatosbnak láthatták. Némelyeket születési gőg ellenségeivé tett Frater Györgynek, ki annyira fejökre nőtt, hogy nemcsak most mindent egymaga intézett, hanem János halála után is valószinűleg gyakorlandó vala felettök e hatalmat; mert nem hitték, hogy a váradi kötmény szerint Erdély s a tiszavidék valaha jó szerével átengedtessék Ferdinándnak. Másokat hasonló kilátások a jövőbe arra ösztönöztek, hogy a szakadásnak véget vetve, az országot Ferdinánd alatt egyesítsék. Másokat ismét, kik attól féltek, hogy János halála után Fer-

Az erdélyi lázadás. Majláth István.

1540. dinándra száll az ország, a németek gyűlölete kötött Majláth pártjához. Mind ezen különböző, egymással részben ellenkező véleményeket Majláth a Frater György ellen minden módon ápolt gyűlölet által egy párttá ügyekezett egyesíteni: ezeket a Ferdinánd alá hajlással, amazokat a török pártfogás alatt alkotandó népies, nemzeti kormánynyal biztatta; a király és minisztere ellen pedig valamennyit fölizgatta. Balassa Imre gyönge eszű s még gyöngébb jellemű levén, vajdatársa járszalaga után indult.

A magyarországi urak közől pártkülönbség nélkül számosan titkos egyetértésben álltak Majláthtal, s őt most, midőn látták, mily bajban van a király s minisztere a török haragja miatt, a terv végrehajtására ösztönözték, s maguk és Ferdinánd segedelmének igéretével bátorították. Nádasdy Tamás, Majláth sógora, Balassa Menyhért, Imrének, a vajdának testvére, a Kassa elvesztése miatt engesztelhetlen Serédy Gáspár, a János király ellen, mivel négy várát igénylé, minden fondorlatra kész Thurzó Elek, a két király közt ingadozó, majd egyikhez, majd a másikhoz szító Perényi Péter, a János király ellen egykori fogsága miatt boszút forraló Laszkó Jeromos, — mindnyájan támogatták, titokban ösztönözték a vajdákat. Úgy látszik, Hoffmann János és Fels Lenárt, Ferdinánd miniszterei szintén be voltak avatva a fondorlatokba. Annyi bizonyos, hogy a ferdinándiak évek óta ápolták a nyugtalanságot Erdélyben, s most, midőn a vajdák maguk szándékoztak kitűzni a lázadás zászlaját, örömest kezet nyujtottak nekik annak sükerítésére.

Majláth István 1540 elején követet küldött Kostantinápolyba, ki által a szultánnak évi adó fejében tizenkét ezer aranyat igért, ha kezét János királyról levévén, Erdélyt neki békében engedi kormányoznia. Az ajánlat elfogadása esetében még avval is kecsegteté a Portát, hogy Erdély példáját Magyarország is mielébb követendi, hajlandó levén a két királyt, kik az országot vesztére vezetik, abból kizárni s adót fizetni a Portára; Ausztria, Slezia, Cseh- és Morva-

ország főemberei pedig csak e követség eredményét várják, 1540.
hogy ők is részt vegyenek a szövetségben. Ugyanazon időben Majláth, a maga testvérét, Dömét, az oláh vajdához küldé, hogy vele a nyujtandó segély iránt egyezkedjék. A követek azonban mind a két helyt süker nélkül jártak. Lufti nagyvezír, a követséget meghallgatván azt kérdezé: él-e még János király? — s midőn erre igenlő választ nyert, mondá neki: azt kivánja tehát az igazság, hogy a vajdák engedelmeskedjenek a királynak, kitől egyébiránt a szultán könnyen megkaphatja, a mit akar. Az oláh vajda pedig Majláth Dömét még fogolylyá is tette [1]).

De a balfordulat már nem ijeszté vissza Majláthot a lázadástól; hanem a töröké helyett Ferdinánd pártolását kérte ki mind egyenesen maga, hozzáküldött követei, mind magyarországi barátai által, biztosítván őt hogy, ha sz. Iván napjáig segélyére 12 ezer fegyverest küld, egész Erdély hódoland neki; Erdélyt pedig Magyarország nyomban követendi [2]). Úgy látszik, Majláth vett is e segély iránt némi biztatást; minek következtében márczius 8-ra (1540) Marosvásárhelyre országgyülést hirdetett. Addig is alattomban mindent elkövetett, hogy a nemességet, a székelyeket és szászokat felizgassa [3]). Mi azonban annyiak tudtával készüle, titokban nem maradhatott. A közönségben mindenféle hírek szárnyalának a mozgalomról. „Még nem tudjuk eléggé, — úgymond Veráncsics — mi czélra irányoznak azok. Mondják, hogy le akarják foglalni azon nagybecsű ajándékokat, melyek a török császárhoz küldendők, s melyeket minap Kállay János, nehogy elraboltassanak, Segesvárban zárt el. Mások azt beszélik, hogy az új Bálványos várat, (Szamosújvárt) szándékoznak lerontani, melyet György remete s

[1]) Így adta elő e követi eljárások eredményét utóbb maga Frater György Sceppernek. Ennek emlékirata. Hatvani II, 81.

[2]) Ferdinánd levele Máriához 1540. jun. 16.

[3]) Veráncsics Katonánál: XX, 1338. 1341.

1540. kincstárnok taval építtetett. Némelyek mondják, hogy a papok ellen intézik fulánkjokat; mondván, hogy nekünk nem kell duslakodnunk: kenyér és ruha elég a papnak". A király azonban és minisztere Vegedy Imre tordai főesperes, Bethlen Farkas és mások által [1]) korán s jól értesültek az összeesküvés egész terjedelméről; s mennél veszélyesebbnek látták azt, annál erélyesebben készültek elnyomására. Petrovics Péter az alvidékre a ráczokhoz küldetett, hogy őket szolgálatba fogadja. Buda és Nagyvárad táján nagy csöndben sereg gyűjtetett, melynek élére aztán Török Bálint neveztetett ki vezérré [2]).

Majláth, látván, hogy tervei idő előtt elárultattak, s e miatt pártfelei közől is sokan visszavonúlnak, megfélemlett, s a marosvásárhelyi gyülésnek más irányt adott, mint különben szándoka volt. Csak arra szorítkozott, hogy a tartomány sérelmei gyorsan összeiratván, azok orvoslata végett a királyhoz nemzetenkint négy-négy tagból álló küldöttség menesztessék. A követek utasításuk szerint oda törekedtek, hogy a király gyanúját eloszlassák; Frater György kincstárnokot pedig elmerítsék. Esedezve kérék a királyt, tudatná velök, mi állapotban vannak ügyei a törökkel, várhat-e onnan békét, vagy háborútól kell félnie? Mert attól tartanak, hogy az ország míg ide s tova ingadozik, észrevétlenül Horvát- és Tótország sorsára jutand, melynek elseje már majdnem egészen meghódíttatott, másikának fenmaradása hajszálon függ. Évenkint súlyos adók szedetnek tőlök, a nélkül, hogy tudnák, mi végre; mert úgy látják, ajándékokkal már alig lehetend megengesztelni a törököt. Uralkodása alatt már több adó szedetett fel Erdélyben két millió arany forintnál. A nemesség jobbágyai már 25-ször róvattak meg; még súlyosabb adókkal terheltettek a szászok, kiket a kincstartó

---

[1]) Veráncsics Katonánál: XX, 1339. és Sunthamer budai polgár. Scepper emlékiratában.

[2]) Serédy lev. Felshez. Buchholtznál V, 128.

önkénye szerint taksál. Az országból már minden pénz ki- 1540.
szivárgott, úgyannyira, hogy a kereskedés is puszta csere által üzethetik [1]).

János a követeknek azt mondá, hogy a választ maga viszi meg s őket elzáratta. Seregei Török Bálint alatt már megindultak volt; s miután Budát Rátkay István, a jó reményben hagyott királynét Pősténi és Bajoni gondviselésére bízta, maga is a sereg után sietett. Török Bálint a Királyhágón akadálytalanúl áthaladván, Almást, Diódot, Létát Balassa Imre várait megvette. A király máj. 7-kére Tordára országgyülést hirdetett, s a két vajdát maga elébe idézte. De ezek Fogaras várába zárkózván, maguk helyett csak mentségeket küldtek; miért a gyülés által felségsértésben elmarasztaltatván, halálra itéltettek, és Török Bálintnak meghagyatott, hogy őket Fogarasban ostrom alá vegye. Török régi barátját örömest megbékéltette volna a királylyal, s ettől nemcsak bántatlanságot, hanem Fogarasért cserében Galád várát is kieszközleni igérte; de Majláth magának még Becsét és Becskereket is adományul, barátjainak pedig, Balassának és Gerendy Mártonnak elfoglalt javaik visszaadatását kivánta, mit azonban meg nem nyerhetett [2]). Erős várán kivül abban bízott Majláth, hogy Ferdinánd királytól is érkezik számára segedelem. Ferdinándot ugyanis a vajda pártfelei még János király bejötte előtt Erdély összes rendeinek nevében megkérték, küldjön be némi hadakat, igérvén, hogy mindnyájan hozzá állanak; különben, ha sorsukra hagyatnak, el volnának határozva magukat a török karjaiba vetniök [3]). János végútja Erdélybe.

Más részről Majláth magyarországi barátjai is mindent megkisértettek, hogy Ferdinándot segélyére bírják. Serédy Gáspár ez iránt már márcz. 27-kén írt Fels Lenártnak [4]).

[1]) Veráncsics Antal Bona királynéhoz Katonánál XX, 1348.
[2]) Veráncsics Statileohoz. Katonánál XX, 1360.
[3]) Buchholtz V, 115.
[4]) U. o. 128.

1540. Thurzó Elek mihelyt értesült, hogy az összeesküvés fölfedeztetvén, János király Erdélybe készül, Gerendyt, a ferdinándpárti erdélyi püspököt, a király után küldé Németalföldre, hova Károly és Mária testvéreit ment vala látogatni. Thurzó, attól tartván, hogy az egész fondorlat föl talál fedeztetni, a maga ellen támadható gyanút feladással előzte meg: Gerendy által nemcsak az erdélyi lázadást, hanem azon terveket is fölfedezte Ferdinándnak, melyek ellene az örökös tartományokban szövetnek; s levélben is buzgón kéré őt, ne szalaszsza el a jó alkalmat, mely őt nemcsak Erdélynek, hanem Budának, Kassának, az egész országnak urává teheti, valamennyi főbb emberek el lévén tökélve nem tűrni tovább János és minisztere zsarnokságát, kik őket, ha lehetne fejökön járatnák [1]). — Majláth maga Török Bálintnak engedékeny megszállása alatt folyton összeköttetésben volt magyarországi barátjaival, kik nem is szűntek sürgetni Ferdinánd segélyét. Ez bővebb tanácskozás végett Herbersteint Magyarországba, a császárhoz pedig, kit Belgiumban már nem talált, s kivel utóbb Hagenauban találkozott, Nogarola grófot küldé tanácsáért. A császár akképen vélekedett, hogy „ne mulasztaná el ugyan Ferdinánd e jó alkalmat; de előbb vizsgálná meg jól, bízhatik-e egész bizonyossággal a sükerben; mert ha a pocsolyát előbb felkavarja, mintsem tudja, hogy abból kivergődhetik, a dologból sok baj és kellemetlenség támadhat". Egyébiránt a császár, már áprilban, midőn Németalföldön mulat vala, értesült a Mária királynéhoz küldött levelekből az erdélyi zavarokról; s részint e miatt, részint hogy a váradi béke kihirdetése iránt végezzen, Scepper Kornélt utasítá János királyhoz [2]).

[1]) Ferdinánd Mária királynéhoz Hagenau 1540. jun. 16.

[2]) Buchholtz téved, állítván, hogy Scepper annak következtében küldetett Jánoshoz, mivel ez Statileot járatta a császárnál. A két követség nem áll egymással összeköttetésben, s nem áll az sem, mit Buchholtz mond, hogy János Sceppert erdélyi hadjárata előtt bocsátotta vissza. Statileohoz máj. 25-kén ment utasítás, merre vegye útját a csá-

Scepper junius elején Gyulafehérvárott találta a királyt. 1540.
János és Frater György itt fölfedezték neki az összeesküvést egész terjedelmében, miképen az még Ferdinánd tanácsosai közé is elterjedt. „Ha Majláth és Balassa — úgymond János egyebek közt, czélt ér vala, a római királynak is meggyűlt volna baja, nemcsak Magyarországban, hanem egyéb tartományaiban is. Ő ezt egész bizonyossággal tudja, s jobban ismeri a római király főbb embereinek szándokait, mintsem hinnék. Jövend idő, midőn a római király ő felsége át fogja látni, hogy ő igazat mondott, s úgy találandja, hogy hibázott, bízván miniszterei hűségében". Majláth magyarországi barátai látván, hogy a távollevő Ferdinándtól, ki most még csak értekezlet végett küld hozzájok követet, segély egyhamar nem várható; Fogaras pedig feladásra kényszeríttethetnék, Ferdinánd hitveséhez, Anna királynéhoz folyamodtak. A királyné Erdődy Mihályt egy levéllel küldé Jánoshoz, melyben őt inté, hogy hagyja békében a vajdákat; különben nem lesz képes megakadályozni, hogy azok barátai segedelmökre ne menjenek. A hírnök egy időben járt Erdélyben Scepperrel, s közlé vele is, hogy Perényi s más jánospártiak szintén nagyon elégedetlenek a király e viselete miatt, és sem ők, sem más magyar urak nem fogják tűrni, hogy a háborút a vajdák ellen tovább folytassa. És valóban járt is híre, miképen Balassa Zsigmond minden jószágait el akarja zálogosítani, hogy a fogadandó haddal a vajdákat megsegítse, s még kurucz háborút is forgatott elméjében [1]).

E közben János király, kit május végén egyik oldalán szélhüdés ért, mind súlyosabban kezde szenvedni. Némely kuruzsolók tanácsaira jul. 10-kén Szászsebesre vitette magát; de baja az utazás miatt még inkább növekedett. Életéhez már magának sem levén reménye, tanácsosaival a köz- János király halála.

szárhoz; Scepper pedig máj. 20-kán már Pozsonyban volt, s Jánossal Gyulafehérvárott jun. 8-kán találkozott. De utasítása, még nem jött napvilágra.

[1]) Scepper emlékirata. Hatvani II, 80. kövv.

1540. ügyekről gyakrabban értekezett; egyebek közt, mivel Frater György távozása most nem látszék tanácsosnak, Verbőczyt és Eszéky János pécsi püspököt nevezte ki követekül, kik a rég óta készen tartott ajándékot, — ötvenezer aranyat, 10 arany, 100 ezüst csészét s billikomot, 40 aranyszövetű ruhát, — Konstantinápolyba megvinnék. Épen midőn tanácsosaival értekezik vala, vette az örömhírt Budáról, hogy Isabella királyné fiat szült. A városban s a táborban nagy ünnepély rendeztetett, melyben a király is részt vőn. De e fáradság életerejét végkép kimerité s más nap egy újabb szélhüdési roham következtében ágyba esett, onnan többé fel sem kelendő. Halálát közeledni érezvén, inté az ágya köré gyűlt tanácsosait, ne kérnének királyt az osztrák házból, nehogy még súlyosabb baj érje a hazát, mint az ő viszályai voltak Ferdinánddal. Fiát János-Zsigmondot, ha jónak látják, koronázzák meg ... A szultánnak küldjék el mennél elébb az ajándokot, hogy lássa, miképen még haldoklásában is hű maradt hozzá. Maradjanak ezentúl is annak pártfogása alatt: ez válandik javokra; ez által fog az ország fenmaradhatni, nejének s gyermekének ügye biztosíttatni. Nem javaslaná ezt, ha a keresztény fejedelmek közt keresztényi szeretet és egység léteznék; s ha nem tapasztalta volna, hogy ezekben több az önzés, nagyravágyás, hanyagság és megvetése a magyar ügynek, mint a kegyelet és méltányosság. Szulejmánhoz folyamodjanak tehát, az ő pártfogását keressék". Ezután Frater Györgyöt fiának s hitvesének gyámjává nevezte; a többieket pedig annak gyámolítására szólította. Ekkor szava elállott, tagjaiból az életjel eltűnt, s mozdulatlan, étek nélkül kilencz napig vívódott. Julius 22-kén mintegy álomból fölébredve, nyitá fel ismét szemeit: ez utolsó fellobbanása volt a kialvó életerőnek: pár percz múlva megszűnt élni [1]).

[1]) Veráncsics lev. Statileohoz. Kovachich: Script. min. I, 48. k.

TIZENHARMADIK KÖNYV.

A TÖRÖK HÓDOLTATÁS ÉS NÉMET BEFOLYÁS ORSZÁGOT ÉS NEMZETET VESZÉLYEZTETŐ KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

I. Ferdinánd király magánuralkodása. 1540—1564.

I.

1540. Frater György tervei és czéljai.

János király végrendelete [1]) szerint a gyámság özvegye s árvája fölött a kormányzói hatalommal együtt Utyesenich Frater György és Petrovics Péter kezébe jutott; de ha emennek adott is némi tekintélyt rokonsága az elhunyt királylyal, s a népszerűség, melylyel az alvidéki ráczok közt dicsekedhetett: szavának a tanácsban s a kormány ügyeiben egyaránt gyönge értelme s jelleme nem kölcsönözhetett jelentékenyebb súlyt; míg ellenben Frater Györgyöt a haldokló király akaratán felül a kezeiben lévő kincstár s a legfontosabb közügyek szálai, mindenek felett pedig lángesze, ügyessége, a helyzetnek bár nem mindenki előtt kívánatos, de tényleges urává emelte. Azonban Frater György nem feledhette, hogy mind azokban, kik vele eddig János király zászlója alatt állának, szintoly kevés személyes barátot számlál, mint a mily kevés buzgó pártolója van a főbbek között az ügynek, mely most kivált az ő védelmére bízatott. Tudta, hogy Frangepán érsek, Eszéky és Statileo püspökök, mind a hárman irígyei, titkos ellenségei; hogy Verbőczy, Batthyány Orbán, kivált pedig a büszke, indulatos, hatalmára sokat tartó Török Bálint nem szivesen engedelmeskednek az alárendelt helyzetből királyi gyámmá lett remetének; tudta,

[1]) Ld. erről Veránczicsot, Magy. Történ. Eml. Írók. II, 151.

1540. hogy Frangepán, Statileo, Perényi Péter, Bebek Ferencz, Ráskay István és többen mások, különféle okokból, a nagyváradi békekötés értelmében Ferdinándra kívánják szállítani az országot, mit a török tűrni nem hajlandó; azokban pedig, kik ellen János nem rég fegyverre kelt, ő maga még inkább ellenségeit tekintheti. De a lángeszű s erős akaratú férfiú meggyőződve az iránt, hogy a török a jelen körülmények közt készebb az országot teljesen meghódoltatni, mint Ferdinándnak átengedni, s bízva abban is, hogy személyes irígyein s ellenségein végre is diadalmaskodik, teljesen eltökélte magát, a nagyváradi békét mellőzve, végrehajtani a haldokló király intéseit.

A király hosszú haldoklása elegendő időt engedett neki, áttekinteni a helyzeteket, tájékozni magát a teendők iránt s megválasztani a módokat és eszközöket, melyek czéljára vezethetik. És midőn a király elhunyt, mind ezek iránt tisztában volt önmagával. Legközelebbi czélul e három dolog elérését látta legsürgetőbbnek: Török Bálintot, a királyi sereg vezérét, s a többi tanácsosokat magával, míg a veszély tart, egyetértésre indítani; a török pártfogását a királyfi és anyja számára biztosítani; a lázadást, ha lehet jó szerével, különben fegyver erővel gyorsan elfojtani, s a tartományt, mielőtt Ferdinánd közbelépne, lecsöndesíteni.

Azon mély benyomás hatása alatt tehát, melyet a király hosszú vívódása, végbeszéde s kimulása a kedélyekre tőn, a király hűlt tetemei fölött felhívá a jelenlevő urakat, hogy a boldogult végakaratának teljesítése végett egymással minden személyes és nyilvános ellenség ellen szövetséget kössenek, s a királyfi és anyja védelmére magukat esküvel kötelezzék. A beszédnek nagy lőn hatása az urakra. Maga Török Bálint is, kinek ingatag jellemétől leginkább tarthatott, annyira meg volt indulva, miszerint fejét köté le, hogy a királynét és fiát minden tehetségével védelmezendi, a vajdákat pedig, legyen szép szerével vagy erőhatalommal, egyességre kényszerítendi. Végzéssé tétetett azután, hogy

Eszéky és Verbőczy az ajándékokkal nyomban a Portára induljanak; Török Bálint pedig, Telegdy Miklós és Báthory Endre Majláthtal haladék nélkül alkuba ereszkedjenek; végre a lengyel király megkéressék, hogy leánya és unokája érdekében küldjön Buda és Kassa ótalmára segedelmet, és a török jó akaratát ő is ügyekezzék kieszközleni [1]). 1540.

Ezután Frater György, hogy a Fogarasba zárkózott lázadó urak és titkos pártfeleik reményeit minden közelebbről jöhető segélyben meghiúsítsa s az egyezkedést velök ez által siettesse, Radul havasalföldi vajdához, kinek támogatásában Majláth még bízni látszék, követet küldött, s neki, ha a barátságos viszonyt a királynéval s fiával továbbra is fentartja, Vinczet és Borbereket, mely javak régtől fogva az oláh vajdák birtokában voltak, de néhány év előtt Majláth által lefoglaltattak, visszaadni igérte [2]). Továbbá a székelyeket és szászokat Szászsebesbe gyülésre hívta, melyben sérelmeiket s kivánataikat előadnák. A székelyeket Andrássy Márton és Kornis Miklós által már a gyülés előtt megnyerte volt; most pedig a szászok is meghunyászkodtak és hűséget esküdtek a királyné s fia iránt [3]). A szászok hűségesküje újabb keresztvonás lőn a vajdák s titkos pártfeleik számolásain, kivált miután majdnem minden vár, s a főbbek, mint Déva, Csicsó, Diód, Görgény, Szamos-Újvár, Almás, Hunyad, Gyulafehérvár, Szászsebes stb. kivétel nélkül Frater György rendelkezése alatt léteztek; s ezekbe most biztos hűségű rácz veteránokat vetett, s kapitányaikká pártfeleit nevezte ki.

A jánospártiak Magyarországban.

Míg azonban Frater György és tanácsostársai a vajdákkal Erdélyben alkudoztak, Magyarországban komoly veszély fenyegette Izabella királyné és fia ügyét. A vélemények itt három felé ágaztak. Egy párt az országot a váradi

[1]) Verancsics, Kovachichnál: Script. min. I, 53. kövv.
[2]) Verancsics, Kovachichnál: Script. min. I, 59.
[3]) U. o. 58.

1540. béke értelmében Ferdinánd alatt tényleg egyesíteni kivánta; a másik, a németektől idegenkedve, János végrendelete szerint, a királyfi számára akarta fentartani az országot; a harmadik párt, melynek élén Frangepán érsek és Perényi Péter állott, végrehajtani kivánta ugyan a békét s Ferdinándnak adni az országot, de csak azon feltétel alatt, ha ő a császár segedelmével oly erőt képes kifejteni, mely az országot a netalán ellenségesen fellépendő török ellen megvédheti. Perényi, Frangepán, Bebék Ferencz, Balassa Zsigmond és Menyhért Egerben tanácskozván, e véleményöket maguk tudatták a királyné tanácsosaival, őket mindjárt János király halála után arra intvén, hogy a törökkel újabban ne szerződjenek, hanem Ferdinánddal egyezkedjenek a váradi béke végrehajtása iránt, Fogaras vívásával pedig azonnal hagyjanak fel, különben hadsereget visznek a vajdák felszabadítására [1]). A királyné ezen urakat az elpártolástól visszatartandó, Ráskay Istvánt küldé hozzájok; de ez maga is pártjokhoz csatlakozott, s az öt úr aug. 30-kán levelet írt a császárhoz, tudatván vele, mily feltétel alatt kivánják Ferdinánd alatt egyesíteni az országot. „Félünk — írák egyebek közt, — hogy a török császár az országot vagy egyenesen magának foglalja el, vagy a boldogult király fia védelmének ürügye alatt veszi birtokába. A török hatalmának mi a magunk erejével nem állhatunk ellen. Már boldogult királyunk is azért lépett felségeddel s Ferdinánd királylyal egyességre, ... tudván, hogy a török hatalmának Felségeden kivül senki sem képes ellentállani. Mi is ... azon vagyunk, hogy minden barátaink és rokonaink ezen békekötéshez ragaszkodjanak, remélvén, hogy Felséged ezen ügyről komolyan gondolkodik; mert múlhatatlanúl szükséges, hogy Felséged és Ferdinánd király ezen ügygyel vagy végkép felhagyjon, vagy komolyan fogja fel azt; késlekedés, tétovázás bennün-

[1]) Ferdinánd lev. aug. 18-káról Buchholtznál: V, 142. Veránesics lev. aug. 26-ról Katonánál XX, 1399. 1401.

ket bizonyos veszélybe ejtene. . . . Könyörgünk ennél fogva, 1540.
s az örök isten irgalmára kérjük Felségedet, ne késsék az országról gondoskodni . . . légyen az béke, adófizetés, vagy fegyverhatalom által. . . . De ha felséged mind ezekből semmit sem volna hajlandó cselekedni, isten szerelmére kérjük Felségedet: ne kívánja veszedelmünket, hanem parancsolja s eszközölje ki testvérénél, engedje meg, hogy az országnak azon részét is, mely ő alatta létezik, a többivel egyesítvén, valamely módon megmenthessük. Felséged bölcsen átláthatja, mennyire érdekében van a kereszténységnek, háborúiban a törökkel, nemzetünket maga mellett s nem maga ellen látnia. Mi, részünkről semmit sem mulasztandunk el, mit jó keresztényeknek, jó magyaroknak, jó hazafiaknak és hű alattvalóknak tenni illik, csak el ne hagyassunk Felséged által" . . . . [1]).

A királyné tanácsosai Erdélyben mind ezekről értesülvén, s tudván azt is, hogy Ferdinánd az országba s Buda ellen hadjáratot készít, Majláthtal s társaival, kiket épen e körülmények ösztönöztek kitartásra, egy évi fegyverszünetet kötöttek, és Erdély kormányát ideiglen Bornemisza Boldizsárra bízván, a király hullájával s hátrahagyott kincseivel egy erős dandár kiséretében Budára siettek; és miután mind az erdélyi oláhok rabló szándékait meghiúsították [2]), mind a ferdinándiaktól hányt cseleket elkerülték [3]), a király tetemeit Székesfehérvárott eltakarították, s pártfeleikkel a Rákos mezején gyülést tartottak. A jánospártiak, kivéve az említett öt urat s a Balassákat mindnyájan megmaradtak Izabella királyné és fia hűségében; s mivel a császár és Ferdinánd sükeres védelmében eddigi tapasztalataik után már nem bíztak [4]), a csecsemő János-Zsigmondot közakarattal

A kormány berendezése Budán.

[1]) Gévay III, 3, 88.

[2]) Veránesics, Kovachichnál e. h. 62.

[3]) Fels Lenárt levele, Praynál: Epist Proc. II, 85.

[4]) Hispanum, Germanumque dudum iam adulta nausea respuentes. Veránesics Kovachichnál e. h. I, 67.

1540. királylyá kiáltották, s nagykorúságáig az ország kormányát a királynéra s főbb tanácsosaira bízták oly módon, hogy Frater György ezentúl is a kincstárt kezelje, Petrovics, mint temesi gróf, az alvidéket igazgassa, Török Bálint a sereg élén álljon [1]).

Ferdinánd tervei.

Ferdinánd udvarában versenytársának halála e közben nagy mozgalmat hozott elő. Az ő sürgetéseire Károly császár Laszkó Jeromost, ki, mint fentebb láttuk, a nyár elején tért vissza Konstantinápolyból, jul. 8-kán oda ismét visszaküldé, újabban is megkisérteni: nem volna-e Szulejmán reábírható, hogy Ferdinánd országlását engedékenyebb szemmel nézze [2])? Ferdinánd pedig, midőn János halálának hírét vette, Andronicus Tranquillust, Gritti egykori titkárát, sietve Laszkó után küldé: „futna, repűlne“ Konstantinápolyba, s avval együtt ügyekeznék ott, ha máskép nem lehet, a szultánnak 30, a fővezírnek hat, Juniszbég főtolmácsnak két ezer arany évenkinti ajándokot igérve, kieszközleni, hogy a nagyváradi békekötés értelmében az egész országot birtokába vehesse [3]). Addig is azonban, míg a török választ adna, a birodalom megigért segélyére támaszkodva, Budát, ha jó szerével nem sikerülne, fegyverhatalommal szándékozott elfoglalni, s e végett Fels Lenártot szept. második tizedében hadsereggel Buda felé indította; egyszersmind a lengyel királynak megizente, hogy bár a váradi békekötést, melyet a boldogult János király megsértett, nem volna köteles megtartani: ő azt mégis pontosan végrehajtani kivánja [4]); gróf Salm Miklóst pedig hasonló üzenettel Budára, Izabella királynéhoz küldötte.

Ferdinánd és a török követei Budán.

A királyné fekete posztóval bevont teremben, egyszerű gyászruhába öltözködve, halvány arczczal fogadta a grófot, s előadására gyönge, töredező hangon akkép válaszolt: hogy

[1]) Veráncsics lev. Katonánál XX, 1416. köv.

[2]) Az utasítás kelt: Hagenoviae 1540. jul. 8-kán.

[3]) Gévay III, 3, 70. 83. 94. 98. Hammer II, 567.

[4]) Buchholtz: V, 142.

ő, tapasztalatlan fiatal nő, kit lelki s testi szenvedések lesujtottak, ily fontos ügyben magától nem határozhat; ő felsége, a római király, engedjen neki időt, míg ez iránt atyjának, Zsigmond királynak tanácsát kikéri. Ha Ferdinánd a halasztásban megegyezni nem akarna, hanem mindjárt fegyverhez nyúlna, sem neki, sem a császárnak nem válnék dicsőségére egy, könyei árjában elgyöngült özvegyet, s bölcsejében síró gyermekét hadsereggel ostromolni [1]). E válaszszal Izabella csak időt akart nyerni; mert Zsigmond király véleményét már rég tudja vala. Ez ugyan is még aug. 18-kán kelt levelében tanácslá neki, hogy az országot egyelőre birtokában tartsa; s bár mit mondanak is mások annak ügyeiben, az ő megkérdezése nélkül semmit se végezzen; ő minden lehetőt megteend, hogy ügyét biztosítsa. Ugyanazon nap a gyámok s kormányzóknak is azt tanácslá, óvakodnának az ország sorsát fegyverszerencsére bízni; várják be a Portára küldött követeket, s lássák meg, mi remélhető azon részről. Ezen kivül a császárnak és Ferdinándnak is írt Zsigmond király. Amannak kijelenté, hogy szívesen közremunkáland, nehogy Magyarország, hol leánya s unokája létezik, a török hatalmába essék; s kérte őt, gondoskodnék ő is ezen országról, hol neki meg testvére van. Ferdinándot végre arra kérte, hogy míg az ügy békésen elintéztetik, ne engedje meg a maga párthíveinek, hogy Izabellát háborgassák [2]). 1540.

Salm gróffal csaknem egy időben érkezett Budára egy török csausz Konstantinápolyból. Eszéky és Verbőczy elindulta után ugyanis Majláth István szintén követet küldött volt a portára, ki ott amazok ellen működnék; Izabella gyermekének törvényes ágyból származását kétségbe vonná; Frater Györgyöt és pártját bevádolná, miképen őt csak azért üldözik, mivel a tartományt a nagyúr hűségében eddigelé fentartani törekedett, s kérné őt, engedje neki át bizonyos

[1]) Jovius: Lib. XXXIX, 354 Istvánfy Lib. XIV, 228.

[2]) Buchholtz e. h.

1540. adó fejében Erdély vajdaságát, biztosítván őt, hogy Erdély példájára rövid időn egész Magyarország egyenesen a porta védelme alá adja magát. A szultán e követséget meghallgatván, nem tudta mit higyjen; Verbőczyt és Eszékyt tehát várakozni hagyá s egy csauszt külde Budára, ki neki a királyfi születéséről bizonyos hírt hozzon. A királyné mély gyászban, s fiát ölében tartva, fogadta a követet; és miután magát és fiát a szultán védelmébe ajánlotta, emlőjét nyujtá gyermekének. A csauszt e jelenet annyira meghatotta, hogy a szép királyné lábaihoz borult, s kezét a gyermekre tévén, megesküdött, hogy ő és nem más leend Magyarország királya [1]).

Fels Buda ellen küldetik.

Ferdinándot azonban nem elégité ki a Salm gróf által hozott válasz s Fels Lenártot, ki Óvárott táborozik vala, Buda megszállására küldé. Fels okt. elején már Esztergomnál álla táborával, hol aztán vele Perényi, Révay, Bánfy s több más urak dandárai egyesültek. De Izabella, mihelyt ennek hírét vette, az ostromtól remegve, Szepesházy Tamást, Székesfehérvár tekintélyes biráját, nyomban Ferdinándhoz küldé, üzenvén neki, hogy ő kész megtartani a nagyváradi békekötést: kéri ennél fogva ő felségét, egyezkedjék vele békés úton; Frater György s a többi urak neki esküvel igértek engedelmességet. Ferdinánd erre annál inkább hajlott, mivel épen e napokban vette Zsigmond király levelét, mely tudtára adá, hogy követe Bécs felé már útban van, ki vele az ország birtokáról értekezzék. Ő tehát okt. 17-kén Felshez, ki időközben Visegrád alsó erődeit vette meg s Buda fölött a felhévvíznél ütötte fel táborát, oly utasítást küld vala, hogy Várday Pál érseket, Perényi Pétert, Révay Ferenczet és Salm grófot maga mellé vévén, a királynéval és tanácsosaival értekezésbe ereszkedjék; amazt a váradi béke megtartása felől —, emezeket kegyelméről biztosítsa, ha a fővárost kezére bocsátják; de hosszúra ne hagyja nyuj-

[1]) Veránesics lev. Katonánál XX, 1418. l.

tatni az alkudozást, s a várbelieknek csak három napot engedjen a magok elhatározására. Ha az értekezés sükeretlen marad, nyuljon fegyverhez, de gondja legyen reá, hogy a királynénak és fiának bántalma ne történjék [1]). 1540.

A lengyel követ csakugyan pár nap múlva megérkezett Ferdinándhoz, s biztosítá őt, miképen ura a kereszténység s Magyarország érdekének tekintetéből örömmel megegyez benne, és segedelmére is leend, hogy az ország a váradi béke alapján Ferdinándra szálljon. Kéri tehát Ferdinándot, távolítson el minden fegyveres erőszakot; őt pedig, a követet, ereszsze Budára, hogy a netalán elágazó véleményeket urának tekintélye által összeegyeztetvén, az ügyet Ferdinánd kivánsága szerint jó végre vezethesse. De Ferdinánd némely tanácsosai s köztök leghevesebben Frangepán érsek sokáig ellenzék a lengyel követ Budára eresztését [2]); s maga a király is csak akkor egyezett meg ebben, midőn hírül vette, hogy Fels értekezése Izabella biztosaival sükeretlen maradt [3]). Szívére köté mindazáltal a követnek, venné reá a királynét annak világos kijelentésére, miképen mind az, miben Frater György a váradi béke ellen fondorkodik, az ő akaratja ellenére történik, s ő teljesen el volna tökélve, e békét a királynak arra vonatkozó feltételei szerint elfogadni [4]). Az egyességet mindazáltal a lengyel követ sem volt képes kieszközleni.

A sereg, mely ó-budai táborában tétlen hevert, ostrom helyett rabolni járt a szomszéd helységekre; mert Fels maga, köszvénynyel bajlódván, labanczai közt kevés fegyelmet

---

[1]) Buchholtz: Urkundenbuch 313. köv. és V, 143.

[2]) U. o. 299. köv. és 314.

[3]) Az értekezlet folyamáról még nincs tudósításunk; de eredménytelenségéről panaszkodik Ferdinánd maga Sanchez követének adott utasításában Buchholtznál Urk. B. 315. „Úgy értesültünk — mondja egyebek közt — hogy, ha rögtön teljesítjük is minden kivánataikat, mégis kétséges volt, elfogadják-e az egyességet"

[4]) Buchholtz. e. h. és 346.

1540. tart vala, s ezek a rablásaikat ellenző magyar fegyvertársaikkal is több ízben összeverekedtek. Egy napon oly mérgessé vált e verekedés, hogy a rend helyreállítása végett a hely színére sietett Fels és Perényi, kőhajítás által magok is megsebesíttettek, s végre is csak a hajóhadról előparancsolt spanyolok és dalmaták által választhatták el egymástól a verekedőket. Ezen s hasonló jelenetek miatt a német és magyar vezérek közt is felbomlott az egyetértés, úgy hogy kölcsönösen vádolgatták egymást a királynál, mígnem ennek parancsa a tábort a dunántúli részeken téli szállásokra osztatni rendelte. Fels tehát, miután Pestet három zászlóalj labanczczal megrakta, és Visegrád fellegvárát 8 napi vívás után megvette, nov. végén Tata és Pápa vidékén, jobbára Török Bálint jószágain helyezte el katonáit; Perényi pedig Székesfehérvárat szép szerével pártoltatta Ferdinándhoz [1]).

Még Ó-Budán táboroz vala Fels, midőn végre Eszéky és Verbőczy követektől is érkezett hír Izabella tanácsosaihoz. A szultán a Budán járt csausztól megértvén, hogy Ferdinánd hada Budát megszállani készül, nagy haragra gyúlt, Verbőczyt és Eszékyt azonnal a diván elébe hivatá, s biztosítván őket, hogy a boldogult János király fiát atyja országában minden erejével megvédendi, egyszersmind tudatá velök, miképen határszéli basáinak meghagyta, hogy szükség esetében Buda védelmére siessenek; a következő évben pedig maga is eljövend Budára. A követek pár nap múlva haza indultak, magokkal hozva Szulejmánnak a királyfit atyja országában megerősítő okmányát, s a fejedelemség jelképeit, egy aranynyal átszőtt bíbor ruhát, egy kardot s aranyos nyelű buzogányt [2]). Laszkó ellenben, ki csak amazok elutazta után érkezett meg Stambulban, Buda ostroma miatt oly haraggal fogadtatott Szulejmántól, miképen szerencséjé-

[1]) Fels levele Praynál: Epist. Proc. II, 90. Istvánfy Lib. XIV. 229. köv. Veráncsics: Magy. Kron. e. h. 45.

[2]) A követek lev. Praynál: Ep. Proc. II, 87. és Gévay: III, , 102. Hammer: II, 167.

nek tarthatá, hogy az orr- és fülcsonkítást, mint Rusztem, másod vezír javaslá, elkerülhette"; kilencz hónapig mindazáltal a legszorosabb őrizet alatt tartatott [1]). 1541.

Frater György, kit lángesze a királyné többi tanácsosai közt hamar oly túlsulyúvá tőn, hogy bár a kormányzó czímét még nem viselte, annak hatalmát már tényleg gyakorolja vala, mihelyt Buda sorsa s a török pártfogása iránt megnyugodhatott, ismét Erdélyre fordítá figyelmét, hol Majláth István szünet nélkül fondorkodék. Balassa Imrét javainak visszaadása által nem sokára sikerült is a királyné hűségére hajlítania; de Majláthnál a Ferdinándtól szintén nem rég visszapártolt Bebék Imre épen oly hasztalan kisérlé meg hazafias előterjesztéseit, mint gúnyorát [2]); hasztalan figyelmeztette őt a moldvai vajda is, miképen ha nem szűnik meg Ferdinánd érdekében működni, a portáról vett parancs következtében kénytelen lesz Erdélybe törni hadaival [3]). Ő mind erre mit sem hajtott; s 1541 elején a három nemzet gyülésében oly végzést alkottatott, hogy mindnyájan Ferdinándhoz csatlakoznak, mihelyt ő 3000 gyalogot, 1000 nehéz lovast és némi tüzérséget küld segedelmökre [4]). Frater György erről értesülvén, a meggyőződés szívreható hangján inté, kéré a szászokat, kik Majláthot leginkább pártolák: ne döntenék egy nagyravágyástól indított, nyugtalan emberre hallgatva, e pártoskodás által veszélybe magokat, hazájokat; higyenek neki, a lelke mélyéből mondónak, hogy a török császár egy perczig sem tűrendi Erdélyt Ferdinánd birtokában, kinek hatalma őket nem képes megvédeni. A török már megindult az ország felé; nagy ideje tehát, hogy annak haragját hazájokról elfordítsák [5]). Frater György Erdélyt megbékélteti.

[1]) Gévay: III, 3 füzetben közli Laszkó naplóját.

[2]) Ld. Bebék levelét Ep. Proc. II, 93.

[3]) Gerendy Péter lev. U. o. 88.

[4]) Ferdinánd levele az erdélyiekhez, Eder Script. Transilv. II, 241.

[5]) Kelt a levél április 7-kén, 1541-ben. U. o. 289.

1541.

Viszály Izabella és Frater György között.

Azonban Frater György a török hadjáratát is örömes elfordította volna az országról. Nehogy tehát erre Ferdinánd, ki seregeit, mint mondók, a télen át is az országban marasztá, Budának egy újabb megszállása által okot adjon, nemcsak a pápa közbenjárásához folyamodott, — kérvén őt, hogy miután a török el van tökélve, az országot inkább egyenesen maga alá vetni, mint abban Ferdinándot megszenvedni, ügyekeznék ezt reábírni, hogy az ország megmaradhatása tekintetéből hagyna fel sükeretlen, csak a törököt ingerlő törekvéseivel annak birtokára [1]); hanem maga is némi alkudozásokba kivánt volna ereszkedni Ferdinánddal. De ezeket most Izabella királyné maga hiúsította meg. A királyné és minisztere közt korán kifejlett a viszály. Az ifjú nőben, mint utóbbi élete is bizonyítja, sok büszkeség, önállóság s olasz anyjától öröklött fondorlati hajlam létezett. A különben lángeszű miniszter pedig tőle, kinek főtámasza gyanánt tekinté magát, engedelmességet követelt s tán nagyon is szigorúan gyakorolta irányában gyámi tisztét.

A feszültség ekképen hamar idegenséggé —, és minthogy Izabella, midőn a miniszter véleményére nem hajólt, kénytelen lőn határozatait elfogadni, mindinkább gyűlöletté fejlődött ki. A kora özvegységének unalmai közt izgatott, szeszélyes, könnyelmű nő annyira megunta ideig-óráig tartó kellemetlen helyzetét, hogy azt kész lőn egy királysággal megváltani, mely neki, ifjú napjaiban élvezet és dísz, gyönyör és fény után sovárgónak, mind ezek helyett csak gondot, kellemetlen tárgyalásokat szerzett s őt hajlamainak megtagadására kényszeríté. Már a lengyel követ által is, midőn 1540 végén Bécsbe visszatért, számtalan panaszt emelt a kincstartó ellen Ferdinánd előtt, s kérette ezt, segítse ki őt elnyomott helyzetéből, ő kész atyja tanácsai szerint ő felsége kivánataira hajólni [2]).

[1]) Ferdinánd utasítása Sanchez számára Buchholtznál Urkund. B. 317.

[2]) Ugyanott.

Midőn pedig értesült, hogy Ferdinánd neki nem hisz, 1541.
s úgy vélekedik, hogy Frater György nem gyakorolhatna Izabella béke-
udvarában oly nagy hatalmat, ha azt Izabella tűrni nem kísérletei.
akarná: az 1541-ki február elején Bebék Imrét küldé hozzá, azt izenvén általa, hogy megunván Frater György tűrhetetlen gyámságát, minden áron kész átadni Budát s vele az országot; ha ebben a miniszter részéről ellenzésre találna, őt még elfogatni, sőt megöletni sem iszonyodik, csak Ferdinánd által segíttessék, s különösen a pesti őrség rendelkezése alá helyeztessék, melyet a kezében lévő kulcsok segélyével a vár egy kapuján könnyen bebocsáthat [1]).

Ferdinánd az ajánlatot elfogadta s febr. 8-kán oly választ adott, mely szerint addig is, míg János ősi javai kiváltatván, a váradi béke végrehajtást nyerhet, a királynénak 32 ezer frt évi jövedelemmel Pozsonyt, Nagyszombatot és Trencsént biztosítá, úgy mindazáltal, hogy Budát tíz nap alatt kezéhez juttassa [2]). Azonban Bebék valóban áthágta-e megbízatása határait — miről őt Izabella vádolta? vagy Frater György jött nyomába a fondorlatnak? bizonytalan; csak azt tudjuk, hogy a királyné utóbbi válaszában akként nyilatkozott, hogy kész mindent elfogadni s megtartani, mit Ferdinánd az ő szüleivel végezend. A tíz nap Buda átadására, igen rövid határidő; igéri mindazáltal, hogy az arra kínálkozó alkalmat nem fogja elszalasztani. Közbejött gróf Gorka Endre, lengyel követ is; de a dolog ideiglen abban maradt [3]).

Hihetőleg e fondorlatok fölfedezése bírta reá a kincstartót, hogy a veszélyt, mely Budát a pesti őrségtől fenyegetheté, elhárítani ügyekezzék. A török had által tehát, mely még az őszszel bejött s Kalocsánál telelt, a tavaszon pedig a bosnyai basákkal is megszaporodott, húsvétra kelve, Vá-

[1]) Buchholtznál: Urkund. B. 302. és V, 148.
[2]) U. o. Urk. B. 305. kövv.
[3]) Buchholtznál: V, 149. és Urk. B. 310. kövv.

1541. czot megvétette s aztán Pestet is vívatta, de süker nélkül: az őszszel benhagyott labanczok, Nyáry Ferencz és Horváth Bertalan alatt magyar hadakkal erősödve, vitézül ellentálltak, s a törökök már ápril elején elvonúltak a város alól [1]).

E közben Ferdinánd újabb hadjáratra készült Buda ellen. Február elején magyar birtokaiban minden házhelytől 100 denárt szedetett, s bentelelt hadainak szaporítása végett a nemességet személyes fegyverrekelésre szólította [2]). A vállalat sükere iránt most felette nagy reményeket táplált, mert vett hírei a körülményeket igen kedvezőknek mutatták fel neki. E hír szerint a Pest alól elvonult törökök Frater Györgygyel viszályba keveredtek, s őt avval vádolván, hogy általa megcsalattak, az országból haza takarodtak; továbbá, hogy Török Bálint is meghasonlott már a kincstartóval s Budát dandárával együtt odahagyta; s végre, hogy Szulejmán, ki a telet Drinápolyban hadikészületekkel tölté, visszatért Konstantinápolyba, mi annak bizonyságául vétetett, hogy a persával lévén megint baja, személyesen, tehát nagyobb hadjáratot nem fog intézni Magyarországba. És mind ezek felett még a lengyel követ is, Gorka Endre, Budáról Bécsbe érkezvén, a királyné szándékairól s készségéről az egyességre, jó híreket hozott. „Úgy remélem, — írá e napokban Máriának — hogy isten segélyével most egyik vagy másik módon czélra jutok"; — s a fővezérré nevezett Roggendorfot mintegy 20—25 ezernyi haddal már ápril közepén Buda vívására indította [3]); maga pedig pár hét múlva Regensburgba, a birodalmi gyülésre ment, bővebb hadi segélyt kieszközleni, mi végett még Frangepán érseket és Nádasdy Tamást is oda rendelte.

Roggendorf Budát ostromolja.

A király e reménye most nem is látszék alaptalannak. Frater György Roggendorf erős seregének, mely május első

[1]) Veráncsics: Magy. Krón. Tört. Eml. III, 45. Ferdinánd lev. Máriához ápr. 22. Hatvani Brüss. Okm. II, 37.

[2]) Katonánál XXI, 10. köv.

[3]) Ferdinánd levele Máriához, Hatvaninál e. h.

napjaiban már Buda körül táborozott, csak 2400 fegyverest vethetett ellenébe a vár falai mögött, mert Török Bálint csakugyan kiszorúlt a várból; s mi reá nézve tán még veszélyesebb volt, egy részről a királyné a lengyel követtel, más részről Révay Ferencz néhány budai polgárral fondorkodott a várnak Ferdinánd kezére juttatásán. Roggendorf, a lengyel követek alkudozásának súlyt adandó, a sz. Gellért hegyére ágyúkat vonatott fel s a várat egy ideig onnan lődöztetvén, beizent a királynéhoz: ne vetné el Ferdinánd ajánlatait; ne daczolna tovább a veszélylyel; különben kénytelen lesz magát a királyi lakot is összelődöztetni. Frater György a hírnököt oly válaszszal utasítá vissza, hogy a királyné nem esztelen, Magyarországot a szepesi herczegségért cserébe adni; Roggendorfot ellenben valóban eszeveszett vén embernek látja, ki másodszor is azon veremben keresi veszedelmét, hol egyszer már meglakolt [1]). A királyné azonban, remegvén az ostromtól, a várat minden áron át akarta adni Roggendorfnak, miként Bebék által kijelentette volt, Pozsonyba vonúlandó. Bízván, hogy a hűségre megesküdött polgárság feltétlen engedelmességgel fog iránta viseltetni, szándékának végrehajtása végett országtanácsot hirdetett, eltökélve, Frater Györgyöt, ha ellenkezni merészlene, emberei által elfogatni. De a körmönfont püspök ideje korán értesült a tervről, mely oly gondatlanúl őriztetett, hogy már április végén Bécsben is közbeszéd tárgyává lett [2]); s a csíny meghiúsítására kellőleg felkészűlve jelent meg a tanácsban. A tervet ő a jelenlévő lengyel követektől vélvén származottnak, őket a tanácsból kivezetteté s aztán a városból is kiűzeté, elhelyezett emberei által utánok kövekkel dobáltatván; a királynét pedig azontúl, míg a vár vívaték, szorosabb őrizet alatt tartatá [3]). 1541.

[1]) Jovius: Lib. XXXIX, 360. köv.

[2]) Eiseler Nádasdyhoz Praynál: Ep. Proc. II, 103.

[3]) Ferdinánd lev. Zsigmondhoz máj. 16-kán, Buchholtznál Urk. B. Poitiers tudósítása a császárhoz. Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 24.

1541. Roggendorf ezekről értesülvén, a Madárhegyre is ágyútelepet vonatott s onnan a szombati és fehérvári kapuk közti falakat kezdé töretni. Junius elején a Sz. János temploma táján a falak és földművek leomlása által nagy rés támadt, s más nap az ellenség korán reggel rohamot intézett. Egy csapat a Frater Györgytől vezetett várbeliek vitéz ellentállása daczára is felhatott a várba, s a szélső házban állomást foglalván, zászlaját is a falakra tűzte. De több órai heves, véres harcz után a vívók még is visszaűzettek. Hasonló sorsa lett Perényi rohamának az Országh-nemzetség háza mellett nyitott résen, hol Petrovics és Batthyány Orbán vezérlé az őrséget. A vívóknak e nap 800 emberökbe került. Roggendorf ezután tűzaknákkal ügyekezett lerombolni a falakat; de az ellenség e működését is meghiúsították a bányavárosokból még a megszállás előtt berendelt bányászok.

Némely várbeliek árulása meghiúsul.

De nem sokára az ellenség fegyverénél veszélyesebb ellensége támadt a várbelieknek: éhség és árulás. Az eleség szűke miatt zúgolódó népet Frater György ékesszólása s ügyes intézkedései által azonban valamikép csak nyugton tartá; de hogy az árulás a várat Roggendorf kezébe nem ejté, csak e vezér hiúságának s ügyetlenségének vala köszönhető. Révay Ferencz már az év elején megbizást vett Ferdinándtól, hogy a polgárokkal titkon értekezzék. Ezóta Révay folyton e cselszövény sükerítésén törte fejét; s most egy részről az éhség, másról a fogsághoz hasonló helyzete miatt boszús Izabella is kezére működtek. A város kisbirája Filetinszki Pálczán Péter, Bácsi Benedek és Ferencz, Korcsolyás Péter, Dreilinger Tamás, Bornemisza Gergely és Tamás tekintélyesebb polgárok, kiket Révay rég csábítgatott, a német templomnak temetkezési helyül szolgáló udvarából a Duna felé nyíló kis ajtó kulcsát valamikép, tán épen a királyné által kezökbe kerítvén, Révayval az árulás tervét

---

Filetinszky vallomásai Praynál: Epist. Proc. II, 106. 365. Veránesics: Magy. Kron. e. h.

elkészítették. Révay, egyéb igéreteken felül még a maga várai egyikét, Szklabinát is átírta nekik, ha a cselt jó végre vezérlik. Révaynak, a terv szerint, jun. 13-ka éjjelén 1000 magyar katonával kell vala a polgárok által megnyitandó ajtóhoz lopódznia. De Roggendorf, vagy mivel a magyarokra gyanakodott, vagy mivel a dicsőséget magának és németeinek kívánta fentartani, saját fiának vezérlete alatt német katonaságot rendelt az ajtóhoz, míg maga nagyobb erővel állott lesbe. A polgárok a kijelölt órában az ajtót csakugyan megnyitották, s a németek nagy robajjal kezdének azon betolakodni. Egy őr tehát a zajt észrevévén, feléjök siet s a jelszót kéri, és midőn a németek azt válasz nélkül hagynák, nagy lármát üt. Az őrségnek azon vidéken elhelyezett része, kevés percz múlva fegyverben álla s a németeket hevesen megtámadja s hanyathomlok űzi vissza. Frater György az árulás felett más nap szigorú vizsgálatot tartatott; a gyanúsokat, kik a németekkel ki nem futottak, elfogatta, s közülök többeket kivégeztetett. 1541.

Budát ezentúl nem érte veszély Roggendorf táborából; mert jun. végén a már hetek óta útban lévő Szulejmán előhada, melyhez dandárával Török Bálint is hozzá csatlakozott, Kelenföldén ütött tábort s a hajóhad is megérkezett Nándorfehérvárról. Roggendorf, ki seregének egy részét ennek következtében a Gellérthegy délkeleti lejtőjére szállította, mind szárazon, mind kivált a vizen előnyösen működhetik vala, mert hajóhada jóval nagyobb volt a törökénél. Perényi Péter, a magyar had főkapitánya, nem is szűnt meg őt erre ösztönözni. De a vén ember nem fogadta be a jó tanácsot, s csak védelemre szorítkozott. Több hét eredménytelen csatározások közt folyt le, melyek alatt a táborba érkezett Salm Miklós és Herberstein Zsigmond némi alkudozásokat is tartának a várbeliekkel, de siker nélkül. Egy napon Török Bálint megizente Perényinek: sietne magát és magyar hadát a különben bizonyos vereségtől megmenteni, „mert a hatalmas szörnyeteg már közelget, elnyelendő egész táboru- Roggendorf veszedelme.

1541. kat". Perényi ennek következtében kijelenté Roggendorfnak, hogy ha táborából még most sem mozdul, ő a magyar haddal, melyet a bizonyos veszélynek kitenmi nem akar, annál inkább kénytelennek látja magát elvonúlni, minthogy a Dunán vert hidat egy szélvész elszakítá. Ez végre reábírta Roggendorfot, hogy a sereget hajóhada segélyével aug. 21-ke éjjelén Pestre szállítsa. A visszavonúlás azonban, tudtára esett a töröknek. És alighogy az ágyúk a magyar lovassággal a pesti partra áttétettek, az ellenség a költözködő tábort minden oldalról megrohanta. A zavar iszonyú, a mészárlás rémületes lőn. Frater György egy szénacsúrt a várhegy oldalán meggyújtatván, a menekvőknek s üldözőknek egyaránt világított. A hullámokban visszatükröző lángok világa iszonyú képét tűntette elő a parti tolongásnak, a túlterheltetésök miatt sülyedező, vagy a Duna közepén harczolva haladó naszádoknak, s az úszva menekűlni törekvőknek. Sokan a budai parton szorúltak, kik aztán vagy felkonczoltattak, vagy fogságba estek. De még Pesten sem volt nyugalma a menekvőknek. A török had egy része csaknem egy időben ért a németekkel a pesti partra; minek következtében ezek, egyre űzetvén, vágatván, réműltökben Pestet is odahagyták. Roggendorf maga is megsebesűlve jutott Komáromba s onnan Somorjára, hol aztán néhány nap múlva meghalt. A sereg nagyobb része elveszett: „kiket levágának és a kik futásukban a Dunába veszének, és kiket Pesten levágának, többen vótanak 16,000 embernél", úgymond Veráncsics. A Pestre vitt ágyúk összesen török kézbe jutottak. És ez lett vége a hadjáratnak, melytől Ferdinánd, mint jun. végén írott levelei tanúskodnak, a legszebb eredményeket várta vala. [1]).

[1]) Ferdinánd levelei Máriához, Révayhoz: Buchholtznál V, 148. 154. Katonánál XXI, 2. Hatvaninál II, 39. Gévay: III, 3, 118. kövv. Veráncsics: Magy. Krón. e. h. 45. kövv. Bethlen Farkas. Lib. III, 367. Istvánfy Lib. XIV, 233. kövv. Herberstein naplója Kovachichnál: Sammlung Ungedr. Schriften 258. Thurzó lev. Praynál: Ep. Proc, II, 112.

1541.

Majláth István török fogsága.

Szulejmán ugyanazon időben, midőn előhadát Buda megsegélésére indította, Ahmed nikápolyi szandzsákbéget s a fejedelmi székébe nem rég visszahelyezett Péter moldvai vajdát Erdélybe a nagyravágyó, nyugtalan Majláth István megbüntetésére küldötte. A vajda s a basa látván, hogy az általok megszállott Fogaras megvétele csak huzamosabb vívás után sikerűlhetne, Majláthot alkudozás színe alatt s menlevél és túszok által is biztosítva, táborukba csalták s ott fogolylyá tévén, Nándorfehérvárra a szultán elejébe küldötték. Szulejmán Konstantinápolyba, a héttorony nevű várdába vitette őt, honnan többé sem barátai sem maga Ferdinánd törekvéseinek, melyeket Frater György nagy ravaszsággal ellensúlyozott, nem sikerült kiszabadítani a nagyravágyó urat. Erdély szerencsésnek vallhatá magát, hogy a királyné és fia iránt a basa előtt kijelentett gyors hódolata következtében nagyobb pusztúlástól megmenekűlhetett [1]).

Szulejmán Buda alatt.

Augusztus 26-kán maga Szulejmán is Pest alá érkezett, s miután az elébe vezetett mintegy 800 német foglyot leölette, s a Pesten elfoglalt ágyukat megszemlélte, seregét másnap a Duna jobb partjára tévén, Ó-Budánál szálla táborba. Frater György aug. 28-kán az urakkal s előbbkelő nemesekkel, kik mintegy negyvenen voltak, tisztelkedni ment a szultánhoz. Más nap a csauszok agája Szulejmán nevében a királyné, a királyfi s az urak számára ajándékokat s üzenetet vitt a várba. Az üzenet abból állott, hogy a padisah a királynét üdvözli, barátságáról, pártfogásáról biztosítja; s minthogy a mozlem törvény tiltja idegen nő hajlékába mennie, a kis herczeget pedig látni s fiainak is bemutatni kivánná, kéreti a királynét, küldené le őt a táborba. Az üzenet nagyon megijeszté Izabellát. Tanácsosai közől

[1]) Veráncsics: Magy. Krón. e. h. 72. kövv. Névtelen levele Veráncsicshoz a budai veszedelemről. Magy. Tört. Eml. Írók II, 162. kövv. és De Obsidione Budensi u. o. 173. kövv. Jovius Lib. XL, 362.

1541. némelyek javaslák, válaszolna kitérőleg; de Frater György helytelennek, sőt károsnak látván bizalmatlanságot árulni el a szultán iránt, kinek akarata ellen daczolniok úgy sem lehetne, feltétlen engedelmességet tanácsolt. Az egy éves királyfi tehát, két előkelő úrhölgy s dajkája gondjaira bízva, aranyos kocsiban a táborba vitetett, Frater György, Török Bálint, Petrovics, Verbőczy, Batthyány, Podmaniczky s több mások kiséretében. A városon kivül előkelő török urak várták s ünnepélyes menetben vezették be őket Szulejmán sátorába. Ez a gyermeket megszemlélvén, Szelim és Bajazet fiainak is megmutatá, mondván nekik, öleljék és csókolják meg őt. Az urak ezután fényesen megvendégeltettek.

Buda török kézre kerül.

E közben a kiváncsi nép közé vegyült jancsárok kisebb csoportokban, mintegy látni óhajtva a város és vár belsejét, mind számosabban gyülöngének a kapuk mellé, az útczákra s a bástyákra. Miután mintegy 3000-re szaporodtak, s a vett utasítás szerint elhelyezkedtek, a jancsárok agája az utczákon körüllovagolva kihirdetteté, hogy személye, vagyona mindenkinek illetetlen marad; de fegyverét mind az őrség mind a polgárság azonnal tegye le s adja át, ez lévén a hatalmas császár parancsa. Budavár ekként néhány óra alatt, a gyászos emlékű mohácsi ütközet 15-dik évfordúlati napján török kézre került. Szulejmán, mihelyt a vár elfoglalásának végrehajtását hírül vette, a királyfit anyjának visszaküldé; de a tanácsosokat letartóztatván, divánt tartatott, melybe ezek is meghivattak. Tudtokra adatott, hogy a padisah elhatározta légyen, Budavárát, míg a királyfi felnő, a maga birtokába venni s török kapitány és őrség védelmére bízni; „mert ily várost nem lehet női kézen hagyni; a nők változékonyak, mint a szél, s majd egy majd másfelé hajólnak“. A magyar urak hasztalan adák elő: „hogy a vár biztossága végett nem szükséges abban a török őrség; eddig magok is megtudták s a jövőben is megtudandják azt védelmezni: ők a császár szolgálatában mindenre készek; de azt egyátaljában nem kivánják, hogy a várba török kapitány tétes-

ség“ [1]). Értésökre adatott, hogy a szultán akarata változhatlan. Az urak ezután kivezettetvén őrizet alá tétettek. A diván utóbb arról tanácskozott, mit kelljen tenni a királynéval, a királyfival s az urakkal? A vélemények különfélék valának: egy basa azt mondá, küldessenek mindnyájan Konstantinápolyba s helyeztessék az ország egy basa kormánya alá; egy másik méltatlannak állítá, egy siró asszony kedvéért s védelmére minduntalan oly költséges hadjáratot intézni, küldené tehát a szultán a királynét vissza atyjához, s gyermekét neveltetné Konstantinápolyban, az urakat öletné le, s az országot tenné török tartománynyá. „Hát a szultánt, ki a királynénak és fiának védelmet igért, szószegéssel vádolhassák a keresztények“? mondá ekkor Rusztem basa, a harmadik vezír, és Szulejmán veje, kinek nejénél, Mirmah szultánnőnél, Izabella kérelmekkel, ajándékokkal működött tanácsosainak szabadságáért. Szulejmán, nevének becsületére maga is büszke, akképen mondá ki akaratát, hogy Budavár s a Duna vidéke a Tiszáig török tartomány legyen; a királyné fiával s annak gyámjaival Lippára költözzék s a Tiszántúl és Erdélyben uralkodjék; Török Bálint, ki, míg Ferdinánd híve volt, igen sok kárt tett a töröknek, s kitől most is leginkább lehetne tartani, Konstantinápolyba fogságba vitessék; Verbőczy Budán maradjon, mint az új török tartomány főbirája. 1541. Török Bálint fogsága.

Harmad napon az urak, Török Bálintot kivéve, szabadon bocsáttattak. Szept. 2-kán Szulejmán maga is fellovagolt a várba, s a sietve mecsetté alakított főtemplomban végezte imádságát. Szept. 4-kén a királynénak egy aranyos és kék betűkkel aráb nyelven írt okmány küldetett át, melyben a szultán esküvel igéré, hogy a királynét és fiát kijelölt országában megvédi, s emennek, mihelyt nagykorúvá nő, Budát is visszaadja. Izabella más nap tanácsosai kiséretében szomorúan indult meg Lippa felé. Ugyanekkor Salm és Her- Izabella Erdélybe vonúl.

[1]) A török fogságból megszökött Komora Endre vallomásai Buchholtznál Urk. B. 318.

1541. berstein Ferdinánd követei jelentek meg a táborban. Ferdinánd, nehogy a török, mint hírlék, ismét Bécs alá menjen, alkudozásokkal kivánta őt visszatartóztatni. De Szulejmánnak most nem volt szándokában Bécs ellen indulni; s a követeket, kik Magyarország birtokáért adót igértek, oly válaszszal bocsátá el, hogy a béke díjául, az adó mellett, még Esztergomot s a múlt évben elfoglalt Visegrádot és Tatát kivánja átadatni. Budavárban Szulejmán, mások szerint, Mahomed basa, hitehagyott magyar neveztetett ki szandzsákká. Kaireddin effendi lőn a törökök birája, Verbőczy István az egész tartományé, ötszáz ospora, vagy is tíz arany forint napidíjjal. A basa Frater György házában foglalt lakást; a királyi palota Verbőczynek adatott szállásul. Őt azonban a búbánat hazájának veszedelme miatt és a mirígyhalál már a következő évben megölte, s a zsidó temetőbe vitte végső nyughelyére. Szulejmán szept. harmadik tizedében takarodott ki a szerencsétlen országból [1]).

II.

Buda elvesztének hatása.

A török álnoksága, melylyel Budát védelem színe alatt hatalmába kerítette, az országban s azon kivül is mindenkire felette nagy hatást tőn. A török, Buda birtokában, szomszédjává lett a német birodalomnak, s alig lehetett feltenni, hogy Budáról tovább terjeszkedni vagy onnan legalább pusztító hadjáratokat a birodalomba is intézni ne akarna. A császár s a birodalom rendei ez okból most már élénkebben kezdék érezni, hogy Magyarország megsegítését saját érdekök is sürgetőleg követeli. A császár ezóta ismét komolyabban kezde gondolkodni egy személyes hadjáratról a tö-

[1]) Veránczics: Magy. Krón. e. h. 55. kövv. Névtelen levelek Veránczicshoz a budai veszedelemről e. h. Jovius Lib. XL, 370. köv. Veránczics: Castigat. in Jovium Kovachichnál: Script. min. II, 14. és Magy. Tört. Eml. II, 183. kövv. Istvánfy Lib. XIV, 237. Hammer II, 172. Herberstein naplója Kovachichnál: Sammlung ungedr. Schrift. 259. Gévay III, 4-dik füz.

rök ellen; a birodalom rendei pedig most minden felhívás nélkül ez ügyre fordíták figyelmöket. Különösen a protestans fejedelmek, a szász és brandenburgi választók, a hesszeni tartománygróf és Móricz, Ernő és János szász herczegek Naumburgban mindjárt az ősz kezdetén tanácskozmányt tartának a török ellen intézendő nagyobb hadjárat iránt, s e végre készeknek is nyilatkozának tetemes áldozatot hozni, egyedül azt kötvén ki, hogy vallásuk miatt legalább tíz évig ne háborgattassanak saját tűzhelyeiken [1]). Vilmos bajor herczeg s az egyházi választó fejedelmek és más kath. rendek is nagy kedvet mutattak segélynyujtásra. Hasonlókép a cseh korona s Ferdinánd egyéb alattvalói is belátták már, hogy nagy ideje a szomszédságban dúló lángok oltására sietniök, nehogy azoknak végre magok is martalékaivá legyenek. 1541.

Bent az országban a kétségbeesés vészkiáltása hangzott egyik végétől a másikig. Azon urak, kik János király halála után a váradi szerződés végrehajtását kivánva, Ferdinándhoz csatlakoztak, nagy zajt emelének mindenfelé Frater György ellen, ki törekvéseiket meghiúsította. Perényi Péter, ki jobbára a királyné országrészében fekvő birtokait is félté, Báthory Endrét, Drágfyt, Bebéket, Ráskayt, a Homonnay testvéreket, Imrét, Antalt, és Gábort mindjárt a török kimente után magához gyüjté Sárospatakra, s velök a teendők iránt tanácskozván, szövetséget kötött, melynek a kölcsönös védelmen kivül az volt czélja, hogy az országot Ferdinánd alatt egyesítsék [2]). Valószinűleg e tanácskozmány eredménye volt azon gyülés is, melyből Borsod, Gömör, Nógrád, Heves, Abauj, Sáros, Szepes, Zemplény, Zólyom, Bihar, Szolnok, Szatmár, Szabolcs, Bereg és Ugocsa megyék rendei követséget küldének Ferdinánd királyhoz, hogy őt az ország egyesítésére és külsegély eszközlésére ösztönözzék,

[1]) Navez csász. követ tudósítása 1540. nov. 12. Hatvaninál II, 40. kövv.

[2]) Buchholtznál: Urk. B. 332.

1541. egyszersmind pedig kijelentsék, miszerint meghatva hazájok ennyire sülyedtének fájdalmas érzetétől, készek annak megszabadítására fegyvert ragadni s mindenöket feláldozni; nevezne ki tehát ő felsége vezérletökre a törvények szerint magyar főkapitányt s találna módot, mely által az örökös zavargások közt támadt bajok valahára orvosoltatnának [1]).

Ezen egyesülést eddigelé, a török hatalmának félelme miatt leginkább Frater György gátolta meg. A személyes okokon kivül erre kétségkivül az indította volt leginkább a püspököt, mivel a birodalom által nem támogatott Ferdinánd erejét igen csekélynek látta az ország védelmére, melyet neki a franczia király által is ellene folyton ingerlett Szulejmán átengedni egyátaljában nem volt hajlandó; minél fogva úgy vala meggyőződve, hogy az országot Ferdinándra szállítani annyi volna, mint a török kezébe juttatni. De az álnok hűtlenség, melylyel Szulejmán Budát elfoglalá, s a nagy hatás, melyet ezen esemény az egész kereszténységre okozott, s melynél fogva most ennek bővebb segélyezését alaposan lehetett remélni, az ő politikáját is egészen megváltoztatta.

Követve a közvélemény szavát, mely szerint az ország fenmaradása csak az egyesülésben s vég erőfeszítésben látszék lehetségesnek, a királynéval s Petrovicscsal és Statileoval egyetérve, még az őszön követeket küldött Ferdinándhoz [2]), ki aztán Serédy Gáspárt hatalmazta fel az egyezkedésre. Ennek alapjául mind a két részről a nagyváradi békekötés lőn elfogadva, s Ferdinánd nevében Serédy, Izabelláéban Frater György, Petrovics és Statileo Gyálun már deczemb. 29-kén (1541-ben) aláírtak egy általános szerződvényt, mely szerint az ország a váradi béke feltételei alatt Ferdinándra lészen szállítandó. A részletek iránt azonban még sok nehézség fordúlt elő, mert Frater György nemcsak

[1]) Ferdinánd válasza a követség előadására Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 179. kövv.

[2]) Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 182.

a maga számára azt követelte, hogy ezentúl is az ő kezén 1542.
hagyassék az átadandó országrész kormánya, hanem a királyfit is teljesen kielégíttetni s biztosíttatni kivánta annak birtokában, mi neki a váradi békében kiköttetett; János király öröksége pedig nagy részben még mindig Thurzó Elek s mások kezén volt, kik attól kárpótlás nélkül megválni nem akartak.

A megállapodás végre akként történt, hogy Ferdinánd e javakat s mind azt, mi a váradi békében meghatároztatott, két év alatt Izabellának kezéhez szolgáltatja, addig pedig a másoknál lévő javakért évenkint 12 ezer frtot fizetend; a királyné székhelye Szepesvár leend, mit a király azonnal visszavész Thurzótól; Frater György erdélyi vajdává neveztetik, s mihelyt e szerződés mind a két részről aláírva leend, a királyné fiastól Szepesvárba költözik [1]). Serédy s maga Ferdinánd is minden módon siettetni kivánta e szerződvény végrehajtását; Frater György minndazáltal az ország biztosságának tekintetéből azt mind addig halogatni szándékozott, míg elválik, mily erőt lesz képes Ferdinánd az ország védelmére összegyűjteni.

Ferdinánd e tekintetben most nagy munkásságot fejtett ki. Elébb az osztrák, azután a cseh korona tartományainak rendeivel különkülön gyüléseket tartott, és sikerült is neki őket bővebb segedelem megajánlására bírnia. És miután az 1542-ki febr. 12-re Beszterczére Magyarország rendeinek is gyülést hirdetett, a birodalmi gyülésre ment Speierbe, hogy ott ne csak a múlt évben, Regensburgban megajánlott segély kiállítását, hanem annak megszaporítását is hatályosabban sürgesse [2]).

A beszterczei gyülés rendei kik 34 vármegyét képviseltek, nem vádolhatók a hazafiság hiányáról. A szűnni nem

---

[1]) Buchholtznál: V, 172. köv.

[2]) Ferdinánd említett válasza a magyar követséghez. Kovachichnál, e. h. 182. köv.

1542. akaró belviszályok megszűntetése végett határozták, hogy minden birtok visszaadassék törvényes urának, ha bár ez a királyné pártjához tartoznék is. A honvédelemre minden jobbágy-kaputól egy forint, a nemesség és városi polgárság részéről, összes értékük hatvanada szavaztatott meg, minden jobbágytelek örök becsára 40 frtra tétetvén. Ha pedig a király a hadjáratot személyesen vezetné, az összes nemesség felkelése is elhatároztatott oly módon, hogy jobbágyaiból minden húsz telek után egy vitézt állítson ki magával [1]).

Hadjárat Buda ellen

E haderővel, hozzáadván még Ferdinánd egyéb tartományainak megigért segedelmét, az 1542-ki tavaszon valószínű sikerrel lehetett volna működni Buda ellen, melynek őrsége Verbőczyvel együtt elhalt a pusztító dögmirígyben. Ferdinánd egy ideig hajlandó is vala élére állani a nemzeti seregnek; de a féltékeny, előítélettel teljes osztrák tanácsosok, kikre ő, fájdalom, mindenben kelletinél inkább hallgatott, lebeszélték őt szándékáról. E helyett tehát bevárni határozta a szokott lassúsággal készülő német birodalmi hadat, melynek a felett hogy későn jött, buzgalma sem nagy volt harczolni az idegen országért [2]). S így a kedvező alkalom elszalasztatott, mert a török Budapest őrségét nem sokára tetemesen megszaporította.

A birodalmi sereg Joachim brandenburgi őrgróf vezérlete alatt a nyár derekán valahára Mosonyhoz érkezett; gyors előrenyomulással s bátor támadással, még ekkor is meg lehetett volna venni a fővárost; mert Frater György kikémlelteté, hogy nagyobb erő nem jő annak segélyére. De Joachim, bár aztán Vitelli Sándor alatt még 3000 pápai zsoldos, Ungnad alatt mintegy 10 ezer osztrák és stájer gyalog, Perényi, Báthory Endre, Serédy s más urakkal pedig 15 ezer magyar lovas csatlakozott hozzá, úgyhogy a keresz-

[1]) Corpus Jur. H. I, 370. Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 167. kövv.

[2]) Jovius: Lib. XLII, 408. Ferdinánd lev. Máriához Hatvaninál II, 47.

tény had 80 ezerre szaporodott, — Joachim még is egy egész hónapot elvesztegetett komáromi táborában. A magyar főemberek, s köztök kivált Perényi, haladék nélkül Buda alá kivánták vezetni a roppant erőt; ezt javaslá Melignan marquis, a hajóhad vezére, ezt Vitellio és Ungnad is. De a kényes Joachim herczeg s a mellé adott, mindent sokáig fontoló s még is fonákul mérő tanácsosok, hogy seregök vérét kiméljék, a gyöngébb Pestet határozták megszállani; mely alá aztán szeptember végén valahára le is vezették a sereget. De ott is annyi erélytelenséget és ügyetlenséget, annyi lanyhaságot tanúsítottak, hogy egy sükeretlen rohamkisérlet után már egy hét múlva ismét elszállottak a város alól; s mintha csak országot látni jöttek volna, mihelyt híre szárnyalt, hogy a rumeliai beglerbég mintegy 30 ezernyi sereggel Nándorfehérvárra érkezett, „szégyennel s az egész kereszténység kárára“ — mint egy német író mondja, — visszavonulót fuvattak, mire aztán a birodalmi had sietve széjjel oszlott. „Sem fegyveres népben, sem más hadi szükségletekben nem volt ott hiány — írja Ferdinánd a császárhoz — mert a sereg mindennel eléggé el volt látva; hanem hiányzott egy jó agyvelő, mely azt jól vezérelje“. És csak néhány napig kellett volna még a város alatt maradniok, hogy az magát megadja; minek következtében Buda is könnyen megvíható lett volna [1]). 1542.

E hadjáratnak, melyhez kezdetben annyi remény csatlakozott, s melyet most maga Ferdinánd s a németek is gyalázatosnak neveztek, teljes sükeretlensége csaknem kétségbe ejtette a nemzetet. „Ha, — mondák — e nagy erő sem tudott valami jót végrehajtani, mi kilátásunk lehet a jövőre, midőn majd a török nagyobb sereget hozand az országba“ [2])! Közelégületlenség az ügyek vezetésével.

[1]) Ungnad hivatalos tudósítása Buchholtznál Urk. B. 320. Ugyanaz, és Joachim, Frater György és Ferdinánd levelei Hatvaninál II, 57—73. Veráncsics: M. Tört. Eml. II, 226. kövv. Jovius e. h. Istvánfy Lib XV, 246. Schärtlein, Fesslernél VI, 615.

[2]) Ferdinánd lev. a császárhoz okt. 17-ről. Hatvaninál e. h. 64. k.

1542. Azonban nem egyedül a német had kudarcza ébreszté a nemzetben e köz elégületlenséget, e hangos zúgolódást. Az urakat tán még a török félelménél is nagyobb rémületbe ejté azon tény, hogy Ferdinánd, a nagy tekintélyű Perényi Pétert, egyikét épen azoknak, kik a keresztény had becsületét megváltani leginkább ügyekeztek, tanácsosai vádaskodásának következtében, oly gyanúból, mintha a törökkel fondorkodnék [1]) elfogatta, s bár a fogoly a vádpontokat kielégítőleg megczáfolta [2]), törvényes eljárás és itélet nélkül, Pekry Lajos mellé Németújhelyt börtönbe záratta. E hatalomcsíny hallatára Báthory Endre s több más urak azonnal boszúsan távoztak a táborból. Thurzó Elek királyi helytartó pedig tisztéről is lemondott. „Oly tanácsosok mellett, — írá nov. 12-kén Nádasdynak [3]) — minők a fejedelmet környezik, én sem érzem magamat biztosságban. Tűrhető volna talán, ha mind ez egyenességgel történnék; de annyira mennek a szemtelen emberek, hogy a tanácson kivül is, lakomáik s más társalgásaikban hasonló zsarnoki rendszabályokról beszélnek. S ez okból kénytelen vagyok lemondani helytartói tisztemről; mert mit várhat az ember magára ily tanácsosok mellett, kik hivatalbeli képtelenségöket vagy hanyagságukat mások bevádolásával ügyekeznek takargatni". Az elégületlenség, zúgolódás oly átalánossá lett az urak között, hogy Ferdinánd tanácsosnak látá Bornemisza Boldizsárt Báthory Endréhez s néhány más urakhoz küldeni, ki őket biztosítaná, hogy a Perényi ellen foganatba vett szabályoktól magukra nézve nincs ok tartaniok [4]).

Ha a német sereg dísztelen hadjárata s Perényi elfogatása már a többi urakat is boszantá s aggasztá, mennél inkább kellett ezen eseményeknek hatni Frater Györgyre, ki-

[1]) Ferd. lev. a császárhoz okt. 17-ről. Hatvaninál e. h. 64. k.

[2]) Ld. az ide vonatkozó okmányokat Buchholtznál Urk. B. 323—340. és V, 177.

[3]) Praynál: Ep. Proc. II, 124.

[4]) Bornemisza utasítása okt. 15. Buchholtznál V, 188*) alatt.

nek bizodalma különben is igen gyönge volt Ferdinándban! Az egyezkedés az ország átadása iránt időközben jelentékeny haladást tőn. Ferdinánd a gyulai szerződvényt április 23-kán megerősítette; kiadta egyszersmind azon okmányt is, mely által Frater György királyi kegyelméről biztosíttatott, a váradi püspökség és a pécsváradi apátság birtokában megerősíttetett, s kincstartói hivatalában, s pedig mert az irományok Budával együtt elvesztek, a multra nézve számadási kötelezettség nélkül, meghagyatott [1]). De Frater György a szerződvényt Izabella által nem engedte elébb aláiratni, mintsem a birodalmi sereg által tényleg fedve látta az országot [2]). Midőn a birodalmi sereg Pest felé megindult, Izabella királyné, valamint az alatta lévő országrész rendei s Frater György is mit sem kételkedvén a főváros visszavételéről, külön követeket küldének Ferdinándhoz Bécsbe, kik a megerősített szerződvényt s a tartomány hódolatát neki megvinnék [3]). Mind ezek után semmi egyéb nem hiányzott az országnak Ferdinándra szállításából, mint a várak átadása; és Báthory ezek átvételére, Serédy pedig a királynénak a Szepességbe kisérésére is meg volt már bízva.

1542.

Alkudozás Izabellával.

Azonban, miként maga Ferdinánd is eleve gyanítá, a német had diestelen visszavonúlása s Perényi elfogatása mindent megrontott. Maga Perényi is meginté Frater Györgyöt, gondolná meg, mit cselekszik, mert a ki vele, Perényivel, így bánt, Frater György iránt sem lesz kíméletesb, mihelyt a hatalmat kezéből kibocsátja. Frater György teljesen kiábrándult; s ez óta Erdély s a maga biztossága tekintetéből ama ravasz, kétszinű, tekervényes politikát tette működésbe, mely szerint Ferdinánddal is lehetőleg jó viszonyban maradni, s a török kegyelmét és pártfogását is biztosítani ügyekezett

[1]) Buchholtznál V, 176.

[2]) Történt az aláirás jul. 26-kán. Izabella lev. Dogielnél I, 148. Katonánál XXI, 186. Ferdinánd már gyanakodóvá lett a halasztás miatt; ld. levelét a császárhoz jul. 11-ről Buchholtznál.

[3]) Ferd. lev. okt. 17. Hatvaninál II, 64. Buchholtz: V, 188.

1542. a maga s a kormánya alatt lévő országrész számára. A török irányában e ravasz politika most annál múlhatatlanabb lett, mivel a török hírét vette az egyezkedésnek, s Péter moldvai vajdát a miatt Erdély dúlására küldé. A rumeliai beglerbégtől pedig, ki a német had kitakarodta után nem is ment tovább Nándorfehérvárnál, még inkább félhetett Frater György; azonban, hűségének színlelése által mind a kettőt sikerült eltávolítani az országtól [1]).

Ferdinánd annál kevesbé kételkedhetett, hogy a török a jövő évben az országot ismét nagyobb erővel fogja megtámadni, minthogy a franczia király Károly császárral megint háborúba bonyolódván, Szulejmánt is hadjáratra ösztönözte s neki hír szerint 300 ezer aranyat küldött a költségek fejében [2]). Ferdinánd tehát, hogy az ország védelem nélkül ne maradjon, még az 1542-ki Mindszent napon Pozsonyban országgyülést tartatott. A kedélyek a lefolyt események miatt még most is oly ingerültek valának, hogy a király azok lecsilapítása s az aggodalmak megszűntetése végett szükségesnek látá eleve biztosítani a rendeket, hogy Perényi elfogatásából, mire egyébiránt fontos okok által indíttatott légyen, másokra s átalában az ország jogaira s a szólás szabadságára nézve semmi megszorítás nem fog származtatni. A rendek ez által némileg megnyugtatva, vagy inkább elégedetlenségök mellett sem feledkezve meg a haza iránti kötelességeikről, minden jobbágy-kaputól két aranyat, s a nemesi birtok becsárának a múlt beszterczei gyülésen meghatározott hatvanadát, s ha a király a hadjáratot személyesen vezérlené, a közönséges felkelést is megajánlák. Szóba jött a nádorválasztás is; de a többség azt elhalasztani kivánta, míg az ország minden részei nem egyesülnek; s a nádori

A pozsonyi országgyülés.

[1]) Az erdélyiek levele. Epist. Proc. II, 120. Frater György lev. Ferdinándhoz októb. 29. Buchholtznál. Izabella lev. ugyanahhoz Erzsébet nap utáni hétfőn. U. o. Ferdinánd lev. decz. 7. Buchholtznál V, 202. Hatvani: Frater György élete. Történ. Zsebkönyv. 261—299.

[2]) Hatvaninál II, 56. Buchholtznál V, 196.

szék elébe tartozó ügyek birájául, Révay Ferencz nádori 1543.
helyettessé, a királyi helytartóság mellé pedig, mely tisztségre Ferdinánd Thurzó Elek lemondása után Várday Pál érseket nevezte, négy egyházi s ugyanannyi világi úr és 12 nemes választatott tanácsossá [1]).

Az országgyülés végén a rendek egy levelök által újabban felszólíták a német birodalom rendeit, kik 1543 elején Nürnbergben valának összegyűlendők, hogy tekintetbe vévén a veszélyt, mely feléjök is mindinkább közeledik, ügyekeznének azt, míg késő nem lesz, velök vállatvetve elhárítani. Egy másik hasonló tartalmú levéllel pedig Adurno Jeromos egri prépostot a császárhoz küldötték [2]). Maga Ferdinánd elébb Prágában a cseheknél — kik a múlt tavaszszal igért segedelmet kiállítani elmulasztották, utóbb pedig Nürnbergben a német birodalom rendeinél működött, hogy tetemesebb haderőt gyűjthessen össze a török ellen. De ügyekezetei mind a két helyt sükeretlenek maradtak [3]). A népeket, most mind a cseh-osztrák tartományokban, mind a birodalomban mindenek felett a vallás szabadságának kivívása foglalkodtatá; s e törekvésükben nemcsak hogy segélyt nem akartak adni Ferdinándnak a török ellen, sőt még uralmát is végképen lerázni ügyekeztek vállaikról. Scepper Kornél beszéli, hogy ez év folytában egy napon többekkel találkozott a konstanczi püspökké lett lundeni érseknél, s ott hitelt érdemlő személyek beszélék, miképen „az ügyek oly állapotban vannak Németországban, hogy félni lehet, miképen a városok többsége, s velök együtt több püspök és gróf csatlakozni fog a svajcziakhoz s ezek példájára népies kormányt alapítand meg Németországban. Fürstenberg Frigyes erre azon észrevételt tevé: miképen jól tudja, hogy Ausztriában és a szomszéd tartományokban is szörnyű fon-

[1]) Kovachich: Vest. Com. 658. Corp. Jur. I, 377.
[2]) A császár lev. Praynál Epist. Proc. II, 127.
[3]) Veráncsics: M. Tört. Eml. II, 228.

1543. dorlatok vannak működésben a császár s a király ellen“ [1]). E körülmények közt nem csoda, hogy Ferdinándnak a török ellen segélyre vonatkozó minden ügyekezetei meghiúsúltak; s a császár is, a franczia háborúval mentegetődzve, vigasztalás nélkül bocsátotta haza az egri prépostot.

Szulejmán harmadik hadjárata.

E közben Szulejmán már a tél folytában (1543) megizente Frater Györgynek, hogy „áprilban oly sereggel induland meg az országba, melynek terjedelme hasonló lesz a tenger vizéhez; mert, úgymond, Ferdinánd, a gonosz lélektől indíttatván, Pestet újabban vívatá; de az isten mérget vetett a németek torkába“. Meghagyja neki ennél fogva, hogy a kormánya alatt lévő tartományból szarvas marhával, juhval, liszttel lássa el seregét, s az adót is küldje elébe [2]) És most csakugyan elébb, mint szokása volt indítá meg tömérdek hadait Szulejmán; május végén már Nándorfehérvár alatt táborozott, hova aztán Szalánczi János és Fekete János által Frater György is sietett neki megküldeni a 10 ezer arany frtnyi adót [3]). Szulejmán, ki a határszéli basák és a rumeliai beglerbég által már elébb megkezdette volt a háborút, Buda birtokának biztosítása végett ez alkalommal a Dráva táján még nem hódolt várakat s a dunántúli vidék nevesebb várait s városait tűzte ki hadjárata czéljául. Rendelete szerint Ulomán, bosnyai basa, más határszéli bégekkel Tótországban néhány kisebb várat már ápril elején elfoglalt [4]). Ezek egyikéből futott meg More László, a híres rabló úr is; de elfogatván, s Konstantinápolyba küldetvén, nehogy ott Majláth és Török Bálint sorsára jusson, fiaival együtt törökké lett [5]).

A törökök ezután május elején Valpót, a fogoly Peré-

[1]) Scepper többször idézett emlékirata Hatvaninál: II, 90. köv.

[2]) Buchholtznál: V, 190.

[3]) Ez év eseményeit részletesen elbeszéli Veránesics: Magy. Tört. Eml. II, 226—252.

[4]) Pray: Ep. Proc. II, 131.

[5]) Istvánfy Lib. XV, 256. köv.

nyi Péter várát, szállották meg, melyet a vitéz Árky Mi- 1543.
hály nem magas, de erős falak s mély árkok mögött mind halálig megvédeni szándékozott. A megszállás nyolczad napján Szulejmán előhada is megérkezett Ahmed rumeliai beglerbég vezérlete alatt. A falak Ahmed ágyúinak több napi szakadatlan működése alatt nagy részben halomra dűltek; de az elszánt őrség derék kapitánya alatt a törökök számos rohamait mindig nagy veszteségökkel verte vissza, mígnem a várban menedéket keresett nagy számú vidéki parasztság s az igen megfogyott őrség jul. 23-kán, újabban is feladásra szólíttatván, a védelmet folytatni kivánó Árkyt elfogta s a várral együtt az ellenség kezébe szolgáltatta [1]). Valpó alól junius végén Perényi másik vára, Siklós alá vonúlt, és a várost magát, miután falai nagy részben lerontattak, kevés nap mulva, meg is vette az ellenség. A fellegvárat, Zsigmond király egykori fogságának helyét, nagyobb őrség még sokáig képes lett volna megvédeni; de miután ennek száma eleitől fogva sem haladta meg a két százat, Vas Mihály várnagy, annak megtarthatásához a tengernyi ellenséggel szemközt minden bizodalmát vesztvén, a vívás 11-dik napján szabad elköltözés feltétele alatt kapuit megnyittatta. E közben Pécs városa is az ellenség hatalmába esett. Szaniszló püspök, még mielőtt az ellenség mutatkozott, egyházi kincseivel s káptalanával rútul megfutott; példáját aztán a polgárok többsége is követte; a hátramaradt csőcselék nép pedig a csekély számú huszárokkal, kik a város védelmére küldettek volt, az üres házakat prédálgatta. Kászon bég, szegszárdi várnagy, erről értesűlvén, minden ellentállás nélkül urává tette magát a városnak [2]).

Szulejmán Siklós megvétele után egész hadát megindítá Buda felé; dulárai ez alatt a Balaton mindkét partjának

---

[1]) Veráncsics: Magy. Tört Eml. II, 231. Istvánfy 259.

[2]) Veráncsics: Magy. Tört. Eml II, 131. Istvánfy 259. Mart. Stella Schwandtnernál I, 604. Jovius Lib. XLIII, 476.

1543. vidékét prédálták fel; más hadai pedig út közben Pécsváradot, Szászvárt, Ozorát, Dombót, Simontornyát, Palotát, s más kisebb várakat jobbára minden ellentállás nélkül foglalták el. Felkéretett Székesfehérvár is; de ennek polgárai követséget küldének Szulejmánhoz, mely kijelentené, hogy a féktelen uraktól különben is sokat szenvedő várost neki készséggel megnyitandják, midőn Esztergom s egyéb meghódoltatni szándéklott városok vívásából visszatérend [1]).

Esztergom eleste. Szulejmán engedett kérésöknek s tovább haladván, julius 22-kén nagy pompával vonúlt be Budavárba; seregét pedig Esztergom alá indította. A jól megerősített vár Lascano Márton és Salamanca kapitányok alatt mintegy 1500 főnyi német, spanyol és olasz őrséggel s minden szükségletekkel jól el vala látva, s aug. 6-kán vissza is verte az első rohamot. De az idegen honért nem lelkesedett kapitányoknak inkább szívökön feküdt összerabolt kincseik megmentése, mint az ország s a kereszténység ügye, s a még teljesen ép várat aug. 10-én szabad elmenetel feltétele alatt gyalázatosan feladták [2]).

Ezen aligvárt süker után Szulejmán, seregének egy részét Tata megvételére küldvén, Esztergomot pedig őrséggel jól ellátván, a derék haddal Fehérvár felé indult. Tatára nem rég küldetett volt Komáromból Tasso Hanibal vezérlete alatt 300 olasz s ugyanannyi német őrség: de a gyáva kapitány, bár elébb a vár védelmére önként ajánlkozott, Esztergom elesténck hírét vévén, annyira megrémült, hogy azt az első felkérésre általadta; miért aztán társával a német kapitánynyal együtt fejét veszté Komáromban [3]).

Fehérvár ostroma. Fehérvár miatt a király maga is nagy aggodalomban volt, nemcsak mivel erődítései elhanyagolva léteztek, hanem mivel attól tartott, hogy a török ott egyszer magát meg-

[1]) Veráncsics e. h. 238. kövv.
[2]) Istvánfy Lib. XV, 262. Stella, Jovins eml. h.
[3]) Veráncsics: Magy. Tört. Eml. II, 247. Istvánfy 266.

fészkelvén, nyilt útat nyer egész Bécsig. E végett tehát 1543.
Diskau Ottó vezérlete alatt egy német dandárt, a Tournier Fülep alatt Győrben létezett olaszokból pedig egy ezredet küldött a város védelmére [1]) s kapitányává Varkócz Györgyöt nevezte ki. E gondoskodás azonban oly későn történt, hogy Varkóczknak, miután 50 nehéz lovassal a száguldó dulárok közt a várba kevéssel annak megszállása előtt nagy bajjal eljutott, alig maradt néhány napja, hogy a külvárost, honnan a belső várat legtöbb veszély fenyegette, némileg megerősíthesse. Az erélyes vezér mindazáltal annyira feltüzelte az őrséget és polgárságot, hogy midőn Szulejmán a várost aug. 16-dikán körülfogta, mindnyájan megesküdtek élni-halni annak védelmében. A török aug. 29-kén, a magyarokra nézve annyiszorta gyászos emlékű napon intézte az első rohamot a külvárosra; de nagy veszteséggel veretett vissza. A lelkes védelemben még a nők közől is többen kitűntették magokat, részint lándzsákkal harczolva, részint köveket s egyéb védszereket hordva a védők számára. A nap sükere még inkább emelé a várbeliek egy részének bátorságát; de a halottak tetemes száma, a tüzérek s lőszerek nagy hiánya, miszerint a városban létező mindössze is csak négy nagyobb ágyút s néhány mozsarat sem lehetett huzamosabb működésben tartani, már ekkor is megernyeszté a polgárok egy részének erélyét.

Szeptember 1-jén, az évszak szerint szokatlanúl, sürű köd ereszkedett a mocsáros vidékű városra; s a törökök azt felhasználva, másodszor is rohamot intéznek vala a külvárosra. A várbeliek most is vitézül ellentálltak; de a 40 ezer vívó másfél órai kemény harcz után, őket visszanyomta. A védők, látván a külváros megtartásának lehetlenségét, a belvárosba sietének vissza; de a polgárok attól tartván, nehogy a védőkkel sarkaikban lévő vívók is betolakodjanak, oly hamar bezárták a kapukat s felvonták a dobogót, hogy a védők

[1]) Ferdinánd levele Máriához jul. 24. Hatvaninál II, 92.

1543. közől is sokan kiszorúltak, s részint az árkokban, részint az őket űző vívók fegyvere alatt lelték halálukat. Ezen utolsók közt volt maga a várnagy, Varkócz György is, ki az ellenség előre nyomúlását meggátolni ügyekezvén, szintén kiszorúla, s a kapu előtt hősileg harczolva esett el. A vezérrel együtt e napon mintegy ezer ötszázan vesztek el a védők közől. Szulejmán a külváros birtokába jutván, újabban feladásra szólíttatá a várbelieket. Az őrségnek, bár 500-ra olvadt, még most sem tört meg bátorsága, s a várost tovább is védeni határozá; de a polgárság annak megtarthatásán kétségbeesve, nehogy a makacs védelem az ellenség haragját felingerelje, titkon követeket külde a török táborba, s bántatlanság föltétele alatt a kapukat megnyitni ajánlkozott. Az őrség szabadon bocsáttatott; de a polgárok közől többen lefejeztettek. Az ős koronázási város Esztergommal együtt egy századnál tovább hordta a török igát. Szulejmán, hadjáratának eredményével megelégedve, szeptember második felében haza takarodott; de Rusztem vezért benn marasztotta [1]).

Fehérvár eleste.

Rusztem ötvenezernyi sereggel még egy hónapig táborozott a Rákoson, mert Ferdinándnak is sikerült valahára mintegy negyven ezer fegyverest összeszedni tartományaiból, kikkel Szulejmán visszavonúlta után legalább is Esztergomot, Fehérvárt visszavenni szándékozott. E végett még Frater Györgyöt is felszólítá, csatlakoznék ő is hozzá az erdélyi hadakkal. A püspök, ki szept. 6-kán kelt levelében biztosította volt a királyt, hogy bár a tiszai vidéknek s Erdélynek a pusztítástól s vég megigáztatástól megmentése végett kénytelen is, mint neki parancsoltatott, élelmi szereket szállítani a török táborába, s egyebekben is, míg az isten Ferdinánd fegyvereinek jobb szerencsét nem ad, eszélyesen és színlelve viselni magát a török irányában, de szivében a legjobb indulatot táplálja ő felsége iránt [2]), — készséggel

[1]) Veráncsics, M. Történel. Eml. II, 247. köv. Istvánfy Lib. XV, 267. kövv. Stella, Schwandtnernál I, 616. Jovius, e. h.

[2]) Buchholtznál: V, 204.

hajlott a király felhivására; s maga is úgy vélekedvén, hogy a szultán távozta után, az ősz folytában sükerrel lehetend a török ellen működni, már készületeket is tőn átkelni a Tiszán, midőn hirűl vette, hogy Ferdinánd hadai szétoszlottak. A csehek s morvák ugyanis, mihelyt a törökök mozdulataiból kitűnt, hogy Szulejmán Fehérvár megvétele után haza készül, mivel országukat veszély többé nem fenyegette, a korán beállott rosz idővel mentegetődzvén, haza kivánkoztak. A táborban lévő magyar urak nagy boszúsággal látták a csehek és morvák e szándokát, s azonnal felírást intéztek a királyhoz, kérvén őt, állana személyesen a sereg élére s gátolná meg annak szétoszlását, „mert ha ő felsége egyéb népei csak a magok határai védelmére szorítkoznak, Magyarországot pedig sorsára hagyják, magok is kénytelenek lesznek másként gondoskodni fenmaradásukról, kivált miután jobbágyaikat a török alattomban hódolásra izgatja s nekik a maga uralma alatt jobb sorsot igér; mi miatt a parasztság már több helyt össze is csoportosodott, s urait megtámadta, elfogta, s javaikkal együtt adta át az ellenségnek". Ferdinánd e sürgető kérelemre szept. 19-kén meg is jelent a pozsonyi táborban; de a cseheket, morvákat ő sem bírta visszatartóztatni: a tábor szept. vége felé széjjel oszlott [1]). 1543.

A magyar urak, a mily reménytelve s lelkesedve üdvözölték a táborban valahára megjelenő királyukat, szintoly kétségbeesésnek engedték át magokat, midőn láták, hogy a szép haderő minden szerencse-kisérlet nélkül távozik az országból. A bizodalom Ferdinándban az eddigi keserű tapasztalatok után annyira elveszett, hogy — miként ez maga írja októb. 18-kán kelt levelében a császárnak, — „számosan közölök elhatározták légyen, inkább adózóivá lenni a töröknek, mintsem hogy általa lassankint hódoltassanak meg, vagy jobbágyaik áldozataivá legyenek, és e végett követeik által alkudozni is kezdének a törökkel". Ferdinánd látván e Bizalmatlanság Ferdinánd iránt.

[1]) Az urak és Fr. György lev. Buchholtznál V, 203. Urk. B. 229.

1543. levertségöket, őket maga köré gyűjté s avval biztatá, hogy a császár az általa megvert franciát békére szorítván, a jövő télen személyesen eljő a birodalmi gyűlésre, s ha ott a rendeket egy közönséges felkelésre bírhatja, minek sükerítése végett semmit sem is fog elmulasztani, személyesen álland a birodalmi sereg élére, hogy Magyarországot a török hatalma alól felszabadítsa. Látván pedig, hogy az urakat e biztatás némileg megnyugtatta, mihelyt Bécsbe visszatért, buzgóan kérte a császárt, ne mulasztaná el személyes megjelenését a gyülésen; mert ha rajta még most sem lesz segítve, „ő maga, neje s gyermekei minden tartományaival együtt rövid időn végkép megromlanak s elpusztúlnak“ [1]).

Míg a császárnál a következő 1544-dik év folytában intézendő nagyobb hadjárat ügyében ekként működék, az előkészületeket arra az országban is megtétetni kivánta Ferdinánd. Ez volt czélja, midőn a rendeknek november 29-ére mindjárt a tábor szétoszlása után országgyülést hirdetett. Ezek a király említett biztatásai következtében elfojtván boszúságukat a dolgok e nyomorúságos menete fölött, hadi költségül minden kaputól két aranyat, — a császár vagy a király személyes vezérlete esetére pedig ezen felül közönséges felkelést ajánlottak [2]). Hasonló hadi segélynek az ország többi részeiből való kieszközlése végett, a király a gyülés után Bornemisza Pált Nagyváradra küldé, hogy Frater Györgygyel, kit az ország egyesülésének reményében ekkoron nemcsak kincstartói tisztében megerősített, hanem a kormánya alatti részekre nézve, ünnepélyes okmánynyal királyi helytartóvá is nevezett, a tiszai részek és Erdély rendeivel országgyülést tartson. A rendek, Frater György előadására lelkesedve fogadták a király felhivását, s a fölött, hogy kapunként három forintot szavaztak meg, mindnyájan személyesen fegyverre kelni s jobbágyaikkal együtt megje-

[1]) Ferdinánd a császárhoz okt. 18-kán 1543. Hatvaninál II, 94.
[2]) Corp. Juris Hung. I, 384.

lenni ajánlkozának a király zászlója alatt. Frater György maga ezentúl még 20 ezer zsoldost igérkezett fogadni, ha erre a királytól felhatalmaztatik és pótlékköltséggel ellátтatik [1]). 1544.

Maga Ferdinánd idő közben Prágába ment e dolgok felől a cseh-morva rendekkel is értekezendő [2]); azután pedig, 1544 elején Speyerbe utazott, hogy az ott összegyűlt birodalmi rendeket is bővebb segélyezésre ösztönözze. A császár azonban, bár mily buzgón könyörgött ezért nála Ferdinánd, más ügyekkel lévén elfoglalva, a gyülésre nem jelent meg; miért a birodalom rendei is csak némi pénzsegélyt ajánlának a török ellen. Nehogy azonban a kedélyeket Magyarországban ismét a múlt évihez hasonló levertség foglalja el, a császár, mind Ferdinánd mind Frater György szívreható kérelmeire, máj. 7-kén kelt levelében határozott igéretet tőn a magyar kormánytanácsnak, hogy a jövő 1545-dik évben egy hatalmas sereget személyesen vezetend Magyarország megszabadítására [3]).

A hadjárat elhalasztásának 1544-ben nagy kárát látta az ország; mert a török kézre jutott várak őrségei az országot védetlennek látván, büntetlenül folytathatták foglalásaikat. Így esett el a derék Amade Péter alatt csak kevés őrtől sokáig védelmezett, és segedelmet nem kapott Visegrád; mi által a török egész Komáromig, Győrig urává lőn a Duna vidékének; így jutott Nógrád, Hatvan s a dunántúl is több apró vár török kézbe. A magyarok általában nem vádolhatók, hogy önvédelem nélkül hajóltak volna a török iga alá; de nem lévén, ki őket egyesítse, vezérelje, apró harczokban [4]) vérzének el a nagy számú ellenség minduntalan meg- A török hódoltatás.

[1]) Bornemisza követségi tudósítása Buchholtznál: V, 205. 174. kövv. és vallomásai Fr. György halála pörében. Történ. Tár I, 260.

[2]) Ferdinánd a császárhoz lev. ok. 18-ról. 1543. Hatvaninál II, 94.

[3]) Buchholtznál V, 211. 214.

[4]) Lásd ezeket részletesen Istvánfynál Lib. XVI, 272. kövv. Stellánál, e. h.

1544. újított támadásai alatt a nélkül, hogy vérök, s nem ritkán bámulandó és örök emléket érdemlő vitézségök a hazának jelentékenyebb hasznot hajtott volna. A tiszamelléki vármegyék, látván hogy, ha védelmökről önmagok nem gondoskodnak, még Eger is, evvel pedig az egész tiszavidék eleshetik, julius folytában (1544) Sajó-Sz.-Péteren gyülést tartottak. A rendek, kínos aggodalmaik közt kétes jövendőjök felett, de a császár igéretében bízva, addig is, míg annak teljesedését látnák, nem segedelemért, hanem csak azért könyörögtek isten irgalmára királyuknál, nevezné ki valahára a múlt évi beszterczei gyülés végzései szerint az ország főhadnagyát, ki őket, midőn szükség, az ellenségre vezesse, a nemesség jószágait a féktelen urak kezéből kivegye, s a Frangepán Ferencz halála által megürült egri püspökségnek többektől bitorlott jövedelmeit Egervár erősbítésére szedesse s fordítsa; a magok részéről a jelenlevők örömest lemondván minden igényekről e püspökség azon jövedelmeire, melyek bármi módon jutottak kezeikbe [1]).

A közvélemény úgy tartá, Magyarország sorsa azon kérdésen forduland meg: akar-e, fog-e a császár, mint igéri vala, személyesen élére állani egy nagyobb hadjáratnak a török ellen? És erre most alapos reményt nyújtott a szept. 18-kán (1544) megalakult crespyi békekötés, mely által Károly császár nemcsak véget vetett a franczia háborúnak, hanem I. Ferencz királynak a török ellen nyújtandó segedelmét is kikötötte. Midőn azután közhírré lett, hogy a császár a birodalmi segély kieszközlése végett 1545 elejére Wormsba országgyülést hirdetett, melyen maga is meg lészen jelenendő; titkárai egyikét Veltwick Gellértet pedig hasonló czélból követévé nevezte ki a magyar rendekhez, kik az év elejére Nagyszombatba szintén országgyülésre hivattak: mindenki reményleni kezdé, hogy valahára tán már vége lesz a nemzet szenvedéseinek, s a keresztény fejedelmek kö-

[1]) Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Comit. III, 185.

zös erőfeszítése, a kereszténység s evvel együtt Magyaror- 1544.
ország ügyét kiragadandja a veszélyből. De, fájdalom; a nemzet ismét csalatkozott s ép reményeiben.

A császár a maga hívei s ügynökei által már jóval a wormsi gyülés előtt tudósíttatott, hogy a német birodalmi rendek mind addig nem hajlandók nagyobb erőfeszítésre a török ellen, míg a vallásszabadság s evvel együtt saját tűzhelyeik békéje legalább is 10—15 évre nem biztosíttatik, az egyházi zsinat pedig, melynek megnyitását a császár ép ez időben nagyon sürgette, el nem halasztatik. A protestans fejedelmek s más rendek nem alap nélkül vélték hihetni, hogy a császár csak azért sürgeti most oly annyira a zsinat megnyitását, hogy annak kétségkivül a protestansok vallásérdekei ellen alkotandó végzéseit ellenök erőhatalommal is végrehajtsa, s az ellentállókat megrontsa; ez oknál fogva tehát mindenek előtt a vallásszabadságra vonatkozó törvényt kivánták megalkottatni a wormsi gyülésen, csak e feltétel alatt lévén hajlandók megsegíteni a császár testvérét, Ferdinánd királyt. Minthogy pedig a császár el volt tökélve, nem engedni a protestansok kivánatainak, s így eleve is tudta, hogy a török elleni tetemesb segély meg nem ajánltatik, e nélkül pedig a hadjáratra maga sem volt hajlandó: oly utasítást adott ennél fogva a nagyszombati gyülésre küldött Veltwicknek, hogy csak annyit jelentsen ki a rendek előtt, miképen a császár adott szavát a hadjárat személyes vezérlete iránt még mindig hajlandó beváltani, ha a birodalmi rendek végzése által elégséges pénz és haderő tétetik rendelkezése alá. A császár tétlenségének okai.

Midőn a követ deczember közepén (1544) Bécsben megérkezett, Ferdinánd annak utasíttatását olvasván, elszomorodva látá, hogy ismét füstbe megy minden remény. És mivel tudta, hogy a magyarok múlt nyári újabb veszteségeiket is csak a császár szavában bízva tűrik nyugodtan; méltán attól tartott, hogy a csalódás által még valamely erőszakosabb kitörésre ragadtatnak. Meghagyá tehát a követnek,

1545. hogy a császár jövetelének kétséges voltáról senkinek a világon, még legbizodalmasb tanácsosainak se tegyen említést; sőt társalgás közben minden módon ügyekezzék a császár jöttében való bizodalmat megerősíteni. „Csak egy kétséges szó is erről, úgymond, elég volna arra, hogy a magyarok, kik az utolsó török hadjárat óta szinte kétségbeestek, s még csak a császár eljövetelét tekintik végső reményhorgonyuknak, tüstént fellázadjanak s külön szerződjenek a törökkel". — „És valóban, írá a követ a császárnak, a magyarok elég nyiltan beszélnek az adózás által megszerzendő török pártfogásról". De a király tanácsosai, a követ hallgatása daczára is sejték a körülményeket: Batthyány Ferencz nyiltan megmondá a királynak, hogy ha a követ csak általános biztatásokat hozott, jobb leszen nem is mennie a nagyszombati gyülésre [1]).

A nagyszombati országgyülés.

Az országgyülés Vízkeresztre (1545) volt kihirdetve, de Ferdinánd annak megnyitását, a császári követ utasításának megváltoztatása végett febr. 2-kára halasztotta. A birodalmi s a török ügyek e közben határozottabb alakot nyertek. A császár, ki épen nem sietett a wormsi gyülésbe, s köszvényes bajok ürügye alatt Belgiumban, Mária királynénál időzék, III. Pál pápát a trienti zsinat megtartására valahára reábírta, aminthogy az nem sokára — márcz. 15-kén nyilván is kihirdettetett. A német protestans fejedelmek ezt a császár részéről egyenesen háború-üzenetnek tekintették; s a török elleni hadjáratra többé senki sem gondolt, Ferdinánd ennél fogva, a császár tanácsára, már az év első napjaiban Konstantinápolyba küldé Adurno Jeromos egri prépostot, hogy a szultántól adófizetés feltétele alatt békét eszközöljön [2]).

---

[1]) Veltwick első tudósítása a császárhoz deczemb. 11. 1544. Hatvaninál II, 107. kövv.

[2]) Az utasítás kelt Bécsben 1544-ki deczemb. 29-én: Buchholtznál. Urk. B. 342.

E követség, bár titokban tartatott, még is hamar köz- 1545.
hírré lett az országban, s midőn az országgyülés megnyittatott, s a császári követ küldetése czélját előadá, nagy viharban tört ki a rendek boszúsága. „Sire — írja Veltwick a császárnak [1]) — életemben soha sem hallottam féktelenebb szitkokat, mint e diétán, felséged s a római király ellen. Mondák, hogy már felséged is öcscse példáját követi; hogy eddig itt járt követei mindig megcsalták a nemzetet; s én sem volnék másért küldve, minthogy egyet s mást igérjek, mit megtartani esze ágában sem volna a császárnak, ezt is csak azért, hogy egy kevés pénzt lehessen kisajtolni az országból; .... hogy a császár lemondott a kereszténység ügyéről, ... különben nem egyezett volna meg öcscsével, hogy ez egy orvost (Adurno az volt elébb) küldjön Konstantinápolyba békét kérni, oly károst, minő csak valaha köttetett ellenséggel; s nem is kétlik, hogy e kérelem a legalázatosabb modorban, történik; .... hogy Frater György csak a derék ember, ő ért csak a kormányhoz. .... Némelyek még arról is beszéltek, hogy le kell ölni a németeket és cseheket Nagyszombatban. De a többit, Sire, mit még hallanom kellett, nem merem levélre bízni".

Batthyány Ferencz az országtanács nevében bemutatá a követnek a császár két levelét, azt, mely május 7-kén (1544-ben) íratott, s azt, mely e gyülésre küldetett, hogy a kettő közti nagy különbséget szeme elébe állítsa. A követ hasztalan védelmezé s mentegeté a császárt, mint lehete, a német fejedelmek hangulatával, kiknek hozzájárulása nélkül a császár meg nem kezdhetné a hadjáratot. Egy úr erre fél óráig tartó beszéddel válaszolt a német politika helytelenségét fejtegetvén. „Beszédjében egyebek közt egy példabeszédet is mondott, mely jóslatnak tekinthető: szóla egy kiszáradt fáról, melyet a szomszéd fák megvetének, gúnyolának,

[1]) Veltwick 4-dik tudósítása február 22-dikén Hatvaninál II, 119.

1545. de mely meggyúlván, oly tüzet szíta fel, hogy egy óra alatt valamennyi szomszédja is porrá égett“ [1]).

Mivel azonban, a császári követ mindig oly értelemben szólott, hogy a hadjárat kérdése még egyátaljában nem tekinthető eldöntöttnek, s a császár, kit eddig betegsége gátolt, nem sokára elmenend Wormsba, ott minden lehetségest megkisértendő, hogy a rendeket a segélynyujtásra hajlandókká tegye: hosszú heves vitatkozások után, a hadjárat megvalósultának esetére, az országgyülés a szokottnál sokkal nagyobb mérvben rendelte meg a közönséges felkelést, intézkedvén, hogy az urak s nemesek személyes szolgálatukon felül minden tíz jobbágytelek után egy lovast —, a királyi s koronai javak s jövedelmek bérlői s az egyházi tizedek birtokosai minden 100 frt után egy lovast, a főpapok a tíz jobbágy után kiállítandó telekkatonán felül tizedeiktől minden 100 frt után öt lovast, a szabad királyi s más nagyobb városok lelkészei minden 100 frt jövedelem után két lovast, a szegényebb papok s káplánok tízen egy lovast stb. stb. küldjenek a királyi zászló alá. Adó fejében a királynak minden telek után 20 denár, a végházak erődítésére s őrségeik díjazására pedig egy frt lőn megajánlva, úgy mindazáltal, hogy ezt az országtól választandó két kincstárnok — egy úr s egy nemes — kezelje s kizárólag a várak védelmére fordítsa. Ugyanezen czélra kelle fordítani a pénzverdék és harminczadok jövedelmeit. Az egri püspökség és a szarvaskői uradalom jövedelmei Egervár ellátására szolgáljanak. Perényi Péter annyi kérelem után bocsáttassék valahára szabadon: a rendek bizonyára nem látják, hogy az ő bűne nagyobb volna, mint ama spanyol kapitányoké (Lascano, Salamanca), kik Esztergomot feladván, az országnak oly nagy romlását okozták, s kik még is büntetlenül maradtak, vagy tán még

[1]) „Disoit des sentences que sembloient prophetie d'une arbre seche, dont les voisins moquoient, et que de ceste arbre s' allumoit ung feu que brusloit en une heure tous ses voisins“, e. h. 122. l.

meg is jutalmaztattak. Perényi úrért a rendek magokra vál- 1545.
lalják a kezességet [1]).

Az ország állapotát a császári követ általában oly szomorúnak látta, hogy nem kételkedett kijelenteni a császárnak, „miképen annak, úgy mint van, fenmaradnia lehetetlen, s vagy a parasztság és kisebb nemesség, melyet a különben kis számú urak fölmésztenek, fog egyenesen meghódolni a töröknek; vagy az urak csatlakozandanak Frater Györgyhöz. A császárban még nem veszték ugyan el minden bizalmokat; de pár hónapnál tovább ez sem fog tartani [2]).

Fr. György. politikai fondorlata.

És valóban Frater György, miután a császár segélyébe vetett reményeket meghiúsulni tapasztalta, az év folytában oda kezdé irányozni törekvését, hogy az urakat, kik védelmet a császár által nem támogatott Ferdinándtól már nem remélhetnek, arra bírja, hogy mielőtt az ország részenként szakadoznék el, s Esztergom, Fehérvár stb. után egyenesen a török járom alá kerülne, egyesüljenek inkább az ő kormánya és Zsigmond-János uralma alatt. E végett ő junius 7-kén a tiszai s erdélyi rendekkel Debreczenben gyülést is tartott, s egyebek közt oly végzést alkottatott, hogy alkalmas követek neveztessenek, kik az adót s ajándékokat mennél előbb megvivén, az országnak török pártfogás melletti egyesítéséről is értekeznének Konstantinápolyban [3]), biztosítá egyszersmind a rendeket, hogy ha őt ügyekezeteiben hűségesen támogatják, benne mindenha szabadítójokat fogják látni [4]). De Frater György ezen ügyekezeteit, melyeket titkon Báthory Endre, Drágfy Gáspár s több más színleg ferdinándpártiak is elősegítettek, Ferdinánd konstantinápolyi békealkudozásainak sükere utóbb meghiúsította.

---

[1]) Corp. Juris Hung. I, 390.

[2]) Hatvaninál e. h. 124.

[3]) E gyülés végzéseit közli Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 191. kövv.

[4]) Ld. erről Ferdinánd követének tudósítását Konstantinápolyból Buchholtznál V, 218.

1545.

Békealku a törökkel.

Ferdinánd ugyanis, miután hírét vette, hogy Adurnó Jeromos, az év elején Konstantinápolyba küldött követe, útközben, Drinápolyban meghalt, Sick Miklóst nevezte ki helyébe követül, oly módon, hogy a nyár folytában szintén oda útasított Veltwick Gellért császári s Montluc franczia követtel közösen működve, állandóbb békét eszközöljön ki a szultántól.

De az alkudozásokban, melyeket a franczia követ alattomos fondorlatai nehezítettek, négy pont felett sehogy sem tudtak a felek megegyezni. A nagyszombati országgyülés óta számos úr és nemes, kiknek javai a török szomszédságában léteztek, magokat a dúlások s rablások ellen biztosítandók, a határszéli szandzsákokkal külön szerződést kötöttek s a békéért összesen 11 ezer arany fizetésére kötelezték magokat; de értesülvén, hogy a béke felett a király is sükeresen alkudozik, magokat is e közönséges békébe kivánták foglaltatni s ama szerződéstől elállottak. Ferdinánd természetesen pártolta őket; a porta azonban ama részletes szerződések megtartását követelte. A más két pont Perényi Péter, és Török Bálint javaira vonatkozott, melyeket a török nem akart átengedni Ferdinánd hatósága alá. A negyedik végre a „timárokat", vagy is azon földeket illette, melyeket a magyar szandzsákok katonáik közt bérbirtokúl osztottak ki a határszéleken. E nehézségek miatt az állandóbb békét megkötni nem sikerült, s Veltwick november elején csak másfél évi fegyverszünettel tért vissza, mely alatt azonban a béke újabban tárgyaltatnék. „A törökök magok is igen óhajtják e békét — írja Veltwick a császárnak; de a felett, hogy a franczia is izgatja őket, még nem tudnak a föltételekben megállapodni Magyarországot és Erdélyt illetőleg, mely hozzájok oly közel esik, s oly kész a háború folytatására, ha a többi keresztények által segíttetik" [1]).

[1]) Veltwick tudósításai a császárhoz Hatvaninál II, 127—138. Buchholtz: V. 215. kövv. Hammer: II, 198.

1546.

A pozsonyi országgyülés

És valóban, hogy a szenvedett súlyos csapások s a hazának oly mély sülyedése sem fosztotta még meg önérzetétől a nemzetet, magának Ferdinánd királynak is volt alkalma tapasztalni, midőn a rendekkel 1546 elején Pozsonyban országgyülést tartott, s a nagyszombati dietán emelt vádat, „miszerint már mutatni sem meri magát az országban“ [1]) megczáfolandó, személyesen megjelent. Viseletök tisztelet-, de egyszersmind méltóságteljes volt a király irányában. Megismerték ugyan annak hazájok javára czélzó fáradozásait; de egyszersmind értésére adták, hogy azok mind sükeretlenek maradnak, ha ő az országban nem lakik, annak védelméről, a száműzött belbéke és rend helyreállitásáról önmaga nem gondoskodik. Kérték tehát, lakjék huzamosabban az országban, ennek lévén minden tartományai közt legtöbb oka igényelni a gondos, erélyes kormányt. Kérték arra is, hogy miután a törökkel megkezdett alkudozások kivált az ő személyeiket, javaikat, hazájokat illetik, a békealkut ezentúl magyar hazafiak által intéztesse. A király azon felszólítására, hogy állandó adót vessenek ki az országra, kijelentették, miképen az ország eddigi hanyag védelmének következtében, a török foglalásai, rabló kalandjai s a belzavarok által annyira elrongyollott ezen országrész, mely még őt uralja, végső szegénységbe sülyedt ugyan; mindazáltal teendők a mennyit tehetnek, a végek jó karban tartására minden jobbágytelektől egy aranyat ajánlanak. E fölött az egy telkes nemesek és a papok fejenként 50 denárt, s a lelkészek még minden saját kenyerükön élő híveiktől is egy-egy denárt; a király udvartartására pedig, minden jobbágytelek után a birtokos nemesek saját erszényökből 20 denárt fizessenek. Ha aztán látandják, hogy ezen adó nem a féktelen uraktól magán czélokra bitoroltatik — mert, fájdalom, a hon ezen enyészetnek indult állapotában sem hiányoztak, kikből a polgári erény és honszeretet annyira kiveszett, hogy még

[2]) Hatvaninál II, 120.

1546. a halál és szolgaság e váltságdíját is magoknak tulajdoníták el, — hanem az ország javára fordíttatik, a rablások, hatalmaskodások megszűnnek, a rend csak valamennyire is helyreállittatik, aug. 10-kén ezen mennyiségű adót még egyszer be fogják szedetni [1]). De hogy a rendek ezen reménye s óhajtása a végek védelme s a belbéke és rend helyreállítása tekintetében nem igen ment teljesedésbe, bizonyítják azon kis országgyülések végzései, melyek utóbb Hídvégen és Körmenden tartattak [2]).

A hódolt részek állapota. Szandzsákságok.

De még nyomorúságosabb volt az állapot ama részekben, melyek közvetlen a törököt uralták. Szulejmán régibb s újabb foglalásait a szorosan vett Magyarországban 15 szandzsákságra osztotta, melyeknek ezek voltak székhelyei: Buda, Esztergom, Fehérvár, Neográd, Hatvan, Szeged, Veszprém, Mohács, Siklós, Pécs, Simontornya, Szegszárd, Pozsega, Szerém és Vég-Szendrő. E szandzsákok mindnyájan a budai beglerbég, vagy is helytartó hatósága alatt léteztek. 1545 folytában Chalil defterdár Budára küldetett, hogy e szandzsákságok adóját szabályozza. Az általa kidolgozott defter, azaz: rovás „Chalil könyvének“ címe alatt 140 évig szolgált a budai helytartóság adótörvényéül, s lőn örökös viszály és számtalan nehézségek forrása a magyar és török kormány között lefolyt békealkudozásokban. Chalil, míg Budán időzött, rendeletet vőn, vizsgálná meg a fehérvári szandzsák magaviseletét, ki arról vádoltatott, hogy a szerződésileg biztosított templomok edényeit elrabolta. A nyomozás nem vált hasznára Székesfehérvárnak. Chalil nem csak a szandzsák tetteit vizsgálta meg, hanem felkutatta még az általa megkimélt királyok sírboltját is, és a mi aranyat, ezüstöt vagy más drágaságot talált, mind elvitte Konstantinápolyba [3]). A néptől nemcsak pénz szedetett adóul: a

[1]) Corp. Juris Hung. I, 399.

[2]) Ld. ezeket Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 198.

[3]) Hammer: II, 195. köv.

gyermekek is megtizedeltettek, kik aztán Konstantinápolyban törökökké, jancsárokká neveltettek; magok a szülék is nem egyszer gyermekeikkel kénytelenítteténekleróni az elviselhetlen adót. A helységekbe mindenütt török tisztek s birák tétettek, kik a népet az adón felül is zsarnokilag sanyargatták; csak egy mód volt szabadulni a zsarlásoktól: az izlamra való térés, mi aztán a legnagyobb gonosztevőnek is büntetlenséget szerzett; míg ellenben gyakran a legártatlanabb tettekért is súlyos birságokat rótt a szegény népre a korlátlan önkény. Nem csoda, ha e zaklattatások miatt a nép száma oly igen megfogyott, hogy, például az elébb népes Nagy-Kőrös városában 1552-ben már nem volt több 52 házhelynél [1]). 1546.

Mi már a trienti zsinat kihirdetésekor előre látható vala, megtörtént, a vallási háború kitört a császár s a smalkaldi szövetség tagjai közt. A török részéről ennél fogva hosszabb békére lévén szükségök, Károly és Ferdinánd Veltwick Gellértet az 1546-diki jul. 16-kán újra Konstantinápolyba küldötték egy állandóbb béke megszerzése végett [2]). Újabb békealku a törökkel.

Nem sokára a követek távozta után Ferdinánd a rendeknek országgyülést hirdetett. A rendek itt egyebek közt panaszt emeltek az ellen, hogy a követség tudtok s hírök nélkül küldetett a törökhöz; holott nagyobb előnyöket lehetett volna attól várni, ha ő felsége azt nehánynyal a magyar urak közől, kik a török viszonyokban jártasabbak, eleve közli, s az ő tanácsuk szerint íratja meg a követek utasítását. Ezen uraknak hihetőleg sikerült volna az is, hogy az országban lévő többi pártokat is egyességre bírják a követség által kieszközlendő tárgyakra nézve.

---

[1]) Balla Gergely: Nagy-Körösi kronika 19. köv. l. Thury Pál: Idea Christianorum hungarorum in et sub turcismo. Cassoviae 1613. czímü munkájában érdekes adatok találtatnak a török kényuralomról.

[2]) Károly levele a szultánhoz Hatvaninál: II, 138.

1546. Erre azonban a rendek azt nyerték válaszul, miképen elhihetik a rendek, hogy ő felsége ezen követséget nem intézte igen fontos, felette sürgetős s éretten megfontolt okok nélkül. Tévednek, ha azt hiszik, hogy a követség tárgyai felett ő felsége hívei egyességre juthattak volna a többi pártokkal. S ennek bebizonyítására közli velök, hogy épen azon időben, midőn a követek megindultak, ama külön pártbeliek közől néhányan szintén járatták a magok embereit Konstantinápolyba, kik ott nem csak nem javaslák, hanem minden módon megakadályozni törekedtek a fegyverszünetet s békekötést.

A rendek egyébiránt, bár többféle más sérelmeik is voltak, melyekre nem nyertek orvoslatot, a pénzsegélyt mindazáltal készségesen megszavazták, rendelvén, hogy a nagy bőjt második vasárnapján és Lőrincz napján az urak és birtokos nemesek a közszükségek fedezésére minden jobbágytelek után egy-egy forintot, a királyné számára pedig mind a két ízben husz-husz denárt fognak fizetni saját erszényökből. Az egytelkes nemesek curiájoktól Lőrincz napján ötven denárral, a lelkészek minden hívök után egy-egy denárral, azon lelkészek pedig, kiknek jobbágyaik vannak 40 —, a kápolnák rectorai végre 50 denárral adózzanak. Az adószedőkre nézve végeztetett, hogy azok pünkösdkor Pozsonyban számot adjanak sáfárkodásukról. — Kérik végre a királyt, hogy ezentúl a törökhöz intézendő követségekbe mindig magyart is nevezzen ki a török ügyekben jártasabb hazafiak közől [1]). Hihetőleg e kérelem birta reá Ferdinándot, hogy Veltwick mellé Ugrinovics horvát urat is leküldje Konstantinápolyba.

1547. A fentebb említett nehézségek miatt azonban, melyeket Veltwick a mult évi követjárásában tapasztalt, most is felette hosszúra nyúlt az alkudozás. A követek csak az 1547-ki junius 19-én nyerhették ki az oklevelet, mely szerint

[1]) Jászay Pálnak a m. cancell. levéltárából másolt Okmánygyüjteményéből.

a béke öt évre biztosíttatott oly feltétel alatt, hogy Ferdinánd a szultánnak évenkint 30. ezer aranyat fizessen azon három ezer aranyon felül, mely Rusztem fővezérnek igértetett évi ajándokul [1]). 1547.

Midőn a követek visszatértek, Ferdinánd a béke kihirdetése végett nov. 25-kére Nagyszombatba országgyülést rendelt, maga helyett gróf Salm Miklóst és Nádasdy Tamás országbirót küldvén oda biztosokul. De bár a békeokmány némely titkosabb pontjai ki nem hirdettettek [2]), s az országgyülésre küldött példányban maga a 30 ezer frtnyi adó is csak e határozatlan kifejezéssel érintetik: „említett követünk .... ama (Perényi- s Török Bálint-féle) javak váltságául illő tiszteletdíjt igért évenkint márczius hónapban fizettetni:“ [3]) a béke föltételei mindazáltal, úgy látszik, teljesen ismeretére jutottak a rendeknek, kik nem is mulaszták el megjegyezni, „hogy a törökök sokkal károsabb föltételeket hirdetgetnek“; minél fogva e békekötést, mely a törököt az ország egy részének birtokában mintegy törvényesíti, már a gyülés megnyitása előtt az ország legmélyebb gyalázatának, hazájok sírjának tekintették [4]). Ily értelemben írt maga az országtanács már aug. 4-kén a császárnak és Ferdinándnak, midőn értesüle, hogy a Konstantinápolyban megalakult béke el- vagy el-nem-fogadására három hónap engedtetett e fejedelmeknek. Az országtanács akkoron azt javaslá, hogy miután a császár ellenségeit a birodalomban legyőzte, a békét helyreállitotta, a töröknek ellenben a perzsával gyűlt meg a baja, ne erősítsék meg a szerződvényt; hanem annyiszor ismételt igéreteik szerint, intézzenek valahára egy

Elégületlenség a békekötéssel.

[1]) Hammer II, 201. kövv.

[2]) „Ea que sunt in articulis praesentibus inclusis secretiora et quae non sunt necessaria ad publicandum, teneatis apud vos secreta“... írá Ferdinánd deczember 5-kén a kormánytanácsnak Hatvaninál II, 141. k.

[3]) U. o. 143.

[4]) Praynál: II, 159.

1547. közönséges hadjáratot s űzzék ki a törököt, mielőtt magát erősebben megfészkelné az országban. Az efféle hosszabb fegyvernyugvások, mondák, mindig nagy kárára váltak az országnak; mert a török a békében sem szűnik meg hódoltatásait terjeszteni. A nemzet erélyét a husz évi balszerencse még nem törte meg; s most sem kiván mást, mint hogy a császár által támogatva, komoly harczban szabadítsa meg magát a zsarnok-iga alól. — De mivel ezen előterjesztések akkoron sükeretlenek maradtak, a rendek most arra kérték a királyt, hogy legalább a velök közlött békefőltételeket hajtassa pontosan végre a törökök által; mert a múltnál már is súlyosabb zsarlásokkal kezdik terhelni a végházak körül lakó szegény népet; azt pedig, hogy ez a királynak és urainak járó adóját megfizesse, minden módon meggátolják.

Biztosai által a király a belviszályok mellőzésére, a belbéke s rend fentartására intette a rendeket. Ezek köszönettel fogadták az atyai intést; mert magok is megvallák, hogy az ország nyomorúságos állapotának e belviszályok nem kisebb tényezői, mint maga az ellenség. De kijelentik egyszermind, hogy ezek orvoslatára mulhatatlanúl szükséges egy erélyesebb kormány s a királynak valahárai benlakása. Erre különben is számos törvény kötelezi az ország királyát. Ha pedig ő felsége ebben ezután is gátoltatnék, küldje be hozzájok legalább a maga fiát, Maximilian herczeget, a kormány élére, miként ezt már a múlt pozsonyi országgyülésen reményleni engedte. És ezt annál inkább követelhetik, mivel a csehekhez is beküldötte másod szülöttét, Ferdinándot. Annyi nyomor közt, mennyi e szerencsétlen országot elárasztá, felette terhes ugyan az adófizetés; de hogy a király meggyőződjék, miképen a nemzet e tekintetben is minden lehetségest kész megtenni, minden házhelytől két forintot ajánlanak, oly módon, hogy abból 160 denár a végek jó ellátására fordíttassék, a többi 40 denár ő felsége költségeinek fedezésére maradván. „Mivel pedig régi s új példákból

látják, hogy a népeket valamely nagyobb bűnök miatt a 1547.
mindenható istennek boszúló haragja szokta sujtani; s megismerik azt is, hogy a hajdan virágzó Magyarországnak semmi sem volt nagyobb ártalmára, mint a jobbágyok elnyomatása, kiknek jajveszéklése szünet nélkül emelkedik fel az isten színe elébe: azért tehát, hogy a mindenható haragját magoktól elhárítsák, kegyelmét valahára megnyerjék," a jobbágyoknak 1514-ben eltörlött szabad költözési jogát helyreállitották [1]). Ezen s több hasonló üdvös törvények megalkotása után az Augsburgban összegyűlt birodalmi rendekhez küldettek követek, kiknek feladata lőn, támogatni Ferdinánd azon indítványát, mely szerint állandó évi segedelmet sürgetett a határszéli várak jó karban tartására; s kétségkivül e követek előadásainak is nem csekély része volt azon sükerben, hogy a birodalmi gyülés Ferdinándnak e végre évenkint 100 ezer frtot szavazott meg [2]).

Ferdinánd, midőn a nagyszombati törvényeket az 1548-ki febr. 22-kén Augsburgban kelt leiratában megerő- 1548.
sité, a rendek azon kérelmére, hogy az országban lakjék, azt válaszolá, miképen magok is tudják, hogy eddigelé a magát védeni már elégtelen ország megsegítése végett tölté künn idejét; most azonban a béke helyreállván, nem késendik bejőni s akként intézni a belügyeket, hogy okuk legyen megelégedni kormányával. De ezen igéret most sem ment teljesedésbe; s fölötte csekély kárpótlás volt ezért az, hogy Perényi Péter, úgy a nemzet, mint egyesek többszöri sürgetéseire, öt évi fogsága után valahára szabadon bocsáttatott, föltételül szabatván, hogy Egert s a püspökség jószágait kezeiből azonnal kieressze s 40 ezer aranyat fizessen. De Perényi már nem élvezhette szabadságát: életerejét a búbánat annyira felemésztő, hogy miután németújhelyi börtöné-

[1]) Corp. Juris Hung. I, 408. V. ö. Veráncsics levelét Katonánál XXI, 749.

[2]) Ld. a magyar követek előadását Hatvaninál II, 148. kövv.

1548. ből Bécsbe vitetett, kevés napok múlva megszűnt élni. Eger ezután Péter úr özvegyétől, Székely Klárától, kiadatván, püspökéül Óláh Miklóst nyerte, ki jövedelmének két harmadát a vár védelmére fordítani köteleztetett [1]).

Említésre méltó az is, hogy Ferdinánd, indíttatva azon számtalan kellemetlenségek és nehézségek által, melyek abból származának, hogy a bányavárosok, még mindig Mária királyné rendelkezése alatt lévén, a kir. kamarától nem függtek, azokat s általában mind azon javakat, melyeket Mária özvegyi jogon bírt, 1548-ki márcz. 7-kén, Augsburgban a császár közbenjárása mellett kötött szerződése által évenkinti 54 ezer frtnyi kárpótlás feltétele alatt magához váltotta [2]). Ferdinánd ezután a bányavárosok igazgatását s a bányák kezelését illetőleg egy e végre kiküldött bizottmány által 1550-ben egészen új rendszert dolgoztatott ki s állapított meg, mely szerint a haszonbérletek megszűntettetvén, a bányák ezentúl állandólag kamarai kezelés alatt maradtak [3]).

A vallás ügye az országgyülésen.

Hatása azon győzedelem következményeinek, melyet Károly császár a protestansok felekezetén Németországban nyert, némileg Magyarországban, vagy legalább annak a Ferdinánd által bírt részében is érezhető lett. A király, ki Németországban császári testvére mellett oly nagy buzgalmat fejtett ki a protestansok ellen, Magyarországban sem nézhette közönyösen az új tanok terjedését, melyet a nemzeti fenmaradásában fenyegetett országnak szertezilált, szétrongyollott állapota s ebből származott közzavar nagyon elősegített. Az országgyülésnek tehát, melyet az 1548-ki okt. 16-kán személyesen megnyitott, különösen az új tanok elfojtását tűzte ki czéljául Ferdinánd. De a rendek minden

---

[1]) Istvánfy Lib. XVI, 289.

[2]) Hatvaninál II, 153. kövv. és 184. kövv. 225.

[3]) U. o. 181. 227. 229. 233. Ezen utósó szám alatti levélben a pisetumról s a bányatizedekről igen érdekes adatok fordulnak elő.

osztályában annyi pártolója volt már Luther [1]) és Melanch- 1548.
thon tanainak, hogy czélt ebben nem érhetett. Felszólítására, hogy alkotnának az eretnekségek elfojtása s a vallás és egyház védelme tekintetében szigorúbb törvényeket, a rendek nem mulaszták el ugyan tárgyalni a vallás ügyét; de mellőzvén a lelkiismeretek minden erőszakolását, helyes tapintattal abban látták a vallási bajok egyedül czélszerű orvoslatát, hogy a püspökségek s más egyházi hivatalok, melyeket jövedelmeik elsajátítása végett a mohácsi ütközet óta nagy részben az egyházzal mit sem gondoló világiak bitoroltak, alkalmas egyénekkel töltessenek be, „kik mind magok tanítsák szóval és példával a gondjaikra bízott nyájat, mind helyetteseiket s a lelkészeket kötelességeik pontos teljesítésére szorítsák; . . . kik továbbá jövedelmeikből iskolákat állítsanak, melyekben a tudomány és igaz vallás taníttassék; . . . papokká csak fedhetlen életű s a tudományokban jártas férfiakat szenteljenek; a lelkészségekre ezeket nevezzék ki; magok pedig folyton egyházaik határában székeljenek. Ő

[1]) Luther többekkel levelezett is az országban. Egyebek közt Révay Ferencz kételyben lévén az úrvacsorája iránt hiendőkről, 1539-ben egyenesen Luthertől kért felvilágosítást. Luther egy levelét, mely tudtomra, még nem látott napvilágot, ime itt közlöm a Soprony városi levéltárban őrzött eredetiről: „Martinus Luther, Der Edlen, tugentreichen Frawen Dorothea Irrgerin, Vidve zu Kopinz, meiner gunstigen guten freundin. Gnad und Friede ym Christo, Edle, tugentreiche Frau, Weil — — ir Andres itzt von euch erfordert, sich dienstlich zu erzeugen vorhat, Bitte euch, wollet yhr ym gvnsten befohlen haben, denn er ist ia, wie yhr wisset, ein frommer Mensch, Vnd er sorget, das er nicht ein Jahr da mecht sein vnd euch mit sich ynn die Fahr zihen, doch werdet ihr wol wissen yhm zu raten, wo not furfallen würde. Ich hab yhm meines Verstands rat mitgeteilet, wo es sein kan, das er so sich halte. Christus vnser lieber Herr sey mit euch und sterck euch sampt den ewrn allen ynn seinem heiligen beruff. Amen.

M. Stieffel hat mich gebeten, wenn ich Schrift zu euch hette, das ich euch solt von seinet wegen fast seer grussen vnd sein pater noster wundschen. Er stehet Gott lob wol. Az elején a hézag olvashatlan.

1548. felsége gondoskodjék a felsőbb iskolákról s az azokba járó ifjúság segélyezéséről, hogy tanúlmányaikat bevégezhessék. Nehogy az egyházi férfiak jövedelemhiány miatt mulaszszák el tisztök fontos teljesítését, az egyházi javak, melyek világiak kezén vannak, az illető egyháziaknak adassanak vissza. . . . Mivel pedig az ő felsége országrészében levő püspökségek e zavaros állapotokban jövedelmeik nagyobb részétől meg vannak fosztva, úgyannyira, hogy a püspökök egynémelyikének mindennapi kenyere is alig van már: eszközölje ki ő felsége a pápánál, hogy a még föl nem kent püspökök megerősítése a curiától ingyen adassék ki; hogy ekként elegendően legyenek az országban, kik a papokat felavathatják; mert a felkent püspökök hiánya miatt szenved az ország a papokban is oly nagy hiányt". A papok száma ekként elegendő leendvén, azon jobbára iparűző világiak is tiltassanak le a prédikálástól, kik eddigelé a földesurak engedelméből a tanítói tisztet bitorolták.

E törvényből látjuk azon okok főbbjeit is, miért terjedhetett nálunk oly gyorsan a reformatio, melyet, míg a kath. egyház alkalmas tanítókban oly nagy hiányt szenvedett, a külföld egyetemeiből, jobbára a wittembergiből hazakerült, s tudományosan kiművelt Siklósy Mihály, Henkel János, Stöckel Lénárt, Czirják Márton, Linczy Dénes, Buday Boldizsár, Lányi Keresztély, Zigler János, Szalay Mihály, dévai Bíró Mátyás, Gálszécsy István, Debreczenyi György, Kopácsy István, Huszár, Gál, Radányi Vazul, Kálmáncsehi Márton, Sztáray Mihály, Batizi Endre, Ozoray Imre, Szegedy István, Thury Lukács, Derecskey Döme és több mások buzgó hirdetése az ország minden részeiben megismertetett, s a főbb urak közől is Thurzó Elekkel, Révayval, Nádasdyval, Perényivel, Drágfy Gáspárral, Petrovicscsal, Bebékkel s több másokkal megkedveltetett [1]). Luther tanai s az úgy-

[1]) Ribinyi: Memorab. Augustanae Confessionis. I. köt. Hist. Diplom. Reformationis in Hung. 1710. Huner: Histor. Eccl. Transilv.

nevezett augsburgi vallástétel ellen tehát, melyet már any- 1548.
nyira pártolának, semmi szigorúbb szabályt nem sikerült a rendeknél kieszközleni Ferdinándnak. Más szemmel nézték azonban az urak Calvin és Zwingli még nem eléggé ismert tanait, melyeket leginkább az elébb magyar Luthernek nevezett Dévay Bíró Mátyás, miután 1543-ban schweitzi útjából hazatért, kezde kivált a magyar ajkú országlakosok közt szélesebben terjeszteni [1]). E tanok ellen, — melyeknek követői helytelenül anabaptistáknak, sacramentáriusoknak neveztettek, a rendek sem ellenzék, hogy a király sürgetései szerint törvény alkottassék, mely által azok követői az országból kitiltatnak. De valamint elébb a Luther, úgy ezentúl a Calvin tanai hirdetését tiltó rendszabályok is sükeretlenek maradtak; s mind szélesebben elterjedtek azok, különösen a magyarok közt, kivált miután az 1545-ki szept. 20-kán Erdődön tartott zsinaton 12 czikkelybe [2]) foglalt határozatok Dévay Mátyás és társai által Calvin tanainak értelmében magyaráztattak [3]). Ártalmasabb volt e törvénynél a 32-dik czikkely, melyben a rendek a jobbágyok szabad költözését, zavargásaik miatt, a következő országgyülésig megszorítottak. Adó fejében, a király ismételt sürgetéseire, bár a köz elszegényedés miatt nehezen esett, házhelyenkint két frtot szavaztak meg; de egyszersmind szivére kötötték a királynak, hogy igéretei szerint lakjék már valaha huzamosabban az országban; a rendek ősi jogait és szabadságait pedig tartsa fen, a hivatalokat csak magyaroknak osztogassa [4]).

Lampe: Hist. Reform. in Hung. Pray: Specim. Hierarch. II. k. Budai Esaiás: Magyarország históriája. II. köt.

[1]) Ribinyi e. h. 60.

[2]) Lásd ezeket Lampe: Lib. II, 93.

[3]) Pázmány: Hodegus III. k. V. r. 214. l.

[4]) Corpus Juris Hung. I, 418.

1548.

III.

Frater György állam-politikája.

„Én Felséged s a kereszténység iránt a legjobb indulatot táplálom szivemben; míg azonban az isten Felséged ügyeinek jobb sükert nem ad, ügyekezni fogok ezentúl is ugyanazon eszélyességgel, miként eddig tettem, távol tartani az ellenséget, hogy ezen ország isten irgalmából valahára megmentessék, magam pedig Felséged szolgálatában idő s alkalom szerint jobban eljárhassak". Ezt írta Frater György az 1543-ki szept. 6-kán Ferdinándnak, mentségül, hogy az elmúlt évi szerződést Erdély s a tiszai részek átadása iránt az ország nyilvános veszélye nélkül végre nem hajthatja. Említők, miként a rendkivüli embernek egyik fő törekvése eleitől fogva az volt, hogy a kétfelé szakadt országot egy vagy más módon egyesítse, ezt látván fenmaradhatása fő feltételének. Ezen czélból kötötte ő a fentebb előadott szerződést 1542-ben Ferdinánddal, midőn azt remélheté, hogy a császár s a birodalom segélye az országot a török ellen megvédendi; e czélból tőn 1545 óta, midőn a császár a smalkaldi szövetség ellen háborút indított, s a birodalmi segély reménye hosszú időre meghiúsulni látszék, újabb kisérletet a török pártfogás mellett János herczeg alatt egyesíteni az országot. De e kisérletet egyebek közt Rusztem fővezér ellenséges indulata, s a Ferdinánd és Szulejmán közt létrejött béke meghiúsította: most tehát Frater György, híven hazafias elvéhez, ismét azon kezdett működni, hogy Ferdinánd alatt egyesítse az országot.

Ennek szüksége most sürgetőbbnek látszék mint bármikor eddigelé. A török kormány a mogorva, pénzszomjában telhetetlen Rusztem nagyvezérsége alatt mind hűtlenebbnek bizonyítá be magát azon igéreteihez, melyekkel Izabellát, midőn Budától megfosztá, egyéb birtokaiban sértetlenül fentartani fogadta volt. Legújabban a temesi tartományra terjeszté ki vágyait, Temesvár, Becse és Becskerek váraiba

török őrséget kivánt bocsáttatni [1]). Frater György, kinek csak nagy bajjal sikerült e várak megtartása, ezóta változhatlanúl elhatározta magát, hogy Erdélyt s az ország többi részeit Ferdinánd alatt egyesítse. A barátságosabb viszonynál fogva, mely a béke következtében Ferdinánd s a török közt beállott, e tervet most annál kivihetőbbnek is gondolá, minthogy egy részről meghalt Ferencz franczia király is, kinek izgatásai szítogatták eddigelé leginkább az ellenszenvet Szulejmánban Ferdinánd ellen; más részről Szulejmánt is hosszú időre elfoglalni látszék a nem épen szerencsésen folytatott perzsa háború. Ezen okokból fel lehetett azt is tennie, hogy Szulejmán Erdélynek Ferdinánd kezére eresztését, ha különben az Izabella megegyeztével történik, most nem fogja annyira, mint eddigelé ellenzeni, s e miatt a Ferdinánddal és a császárral kötött békét megszegni. Ha pedig azt még is megszegné, ez által csak azt bizonyítaná be még világosabban, mit nem rég Becse és Becskerek átadásának követelése által is elárult, hogy tudnillik az országot Izabella gyönge kezeiből alkalmilag végre még is saját hatalmába szándékozik keríteni. Ezt föltéve pedig, az ország fenmaradása múlhatatlanúl kivánja vala, hogy az mennél elébb Ferdinánd alatt egyesíttessék, ki most a császár segedelmére ismét támaszkodhatván, még is erősebb gátot vethete, mint ő maga, a török hóditási vágyainak. 1548.

Így állván a dolog, Frater György, Erdély rendeivel együtt mindjárt a török béke megkötése után írt a császárhoz, hogy „miután a becsület és hűség a királynétól és ártatlan fiától, ezeknek kellő ellátása nélkül, elszakadniok nem engedi, intézkednék ő felsége a szerződések szerint oly módon, hogy a királyné iránt való kötelességeiktől feloldassanak". A válasz oly értelmű lőn, hogy küldenének követeket Augsburgba; mit aztán Frater György a királyné nevében

[1]) Veráncsics levelei Katonánál XXI, 597. 650. 659. 673.

1549. is megigért [1]). De Zsigmond lengyel király halála miatt az értekezlet Augsburgban létre nem jöhetvén, annak siettetése végett Frater György az 1548-ki pozsonyi országgyülés alkalmával, a királyné, a rendek s a maga nevében, hármas követséget küldött Ferdinándhoz őt megkérni, hogy ha a nagyváradi békekötés végrehajtását nagy nehézségek gátolnák, találjon ő felsége, császári bátyjával egyetemben módot, hogy a királyné és a fia kielégíttetvén, Erdély s a tiszavidék az ő kormánya alá hajólhasson [2]).

Alkudozás Erdély iránt.

Ferdinánd ennek következtében 1549 elején gróf Salm Miklóst, Nádasdy Tamást, Bornemisza Pál veszprémi püspököt és Báthory Endrét nevezte ki biztosokul, kik az ország átadása fölött a kincstartóval végeznének. Hogy pedig a szándok a török kormánynál, ha annak netalán idő előtt tudomására jutna, kimenthető legyen, egyszersmind egy más bizottmányt is nevezett ki a két országrész közti pörös ügyek és határok elintézésére. Végre Frater György kívánata szerint némi spanyol zsoldosok is útnak indíttattak, kik az alkudozás sikerültének esetében némely főbb várak őrizetét megerősítenék [3]). Azonban a dolog, részint mivel Báthory megbetegedett, Nádasdy pedig gyűlöletből Frater György ellen, kit sógora Majláth István fogsága fő okának és megszabadulása gátolójának tartott, részint mivel aztán Salm a rendelkezése alá adott sereggel a rablásaik s hatalmaskodásaik által egész megyéket rettegésben tartó s kárba ejtő Balassa Menyhért és Basó megfékezésére indult [4]) —, részint végre, mivel a felek a találkozás helye fölött megegyezni

---

[1]) Buchholtznál: VII, 241. Ide vonatkoznak Frater György és Izabella levelei is Hatvaninál: II, 165. 166.

[2]) A hármas követség előadása és Ferdinánd válasza Hatvaninál: II, 169—179.

[3]) Praynál: Ep. Proc. II, 175.

[4]) Váraik megvétettek; Balassa Erdélybe menekült. de Basó tizenheted magával lefejeztetett. Istvánfy Lib. XVI, 283. kövv.

nem tudtak, sokáig elhuzódott [1]). Augusztus elején végre 1549.
Nyirbátorban szemben lett Salm a püspökkel.

Minthogy az eddigi alkudozások, melyeknek alapjául a váradi béke tétetett, leginkább azon nehézségen szenvedtek hajótörést, mely a Szapolyayféle ősi javak kiváltásából eredt: az alkudozó felek e javak kérdését most egészen mellőzték, s miként már 1544-ben is forgott szóban, az oppelni és ratibori herczegségeket Sléziában tették alapjává az alkudozásnak. Ferdinánd biztosai e herczegségeket 15,000 magyar frt évi jövedelemmel igérték a királyfi részére kárpótlásul; a királynénak jegyajándoka fejében 100 ezer aranyat kötelezték; Frater Györgyöt pedig biztosították, hogy Erdély kormányának megtartása mellett Várday Pál halála után az esztergomi érsekségre s kardinali méltóságra fog kineveztetni. Frater György gyámfia számára még azt kötötte ki, hogy Ferdinánd a maga leányai egyikét adja neki hitvesül; a határszélekre peddig mennél elébb egy erős zsoldos hadat küldjön, igérvén, hogy mihelyt az megérkezik, Erdélyt a biztosoknak haladék nélkül átadja. Saját személyét illetőleg azonban, minthogy végnapjait nyugalomban kivánja tölteni, magát Erdély kormánya alól fölmentetni óhajtja [2]).

Az erős hadsereget nem ok nélkül kivánta a püspök a határszélekre küldetni: a szintoly gőgös, mint hígeszű Petrovics, — kiről Nádasdy azt állítá, hogy mindenha fő gondja volt a ráczok ragaszkodását magának biztosítani s aranyat gyűjteni, — kit Veráncsics akként jellemez, hogy soha sem volt ép értelmű s kire legjobban illenék azon mondat, hogy vajha vagy régen meghalt, vagy soha sem született volna [3]), — a kormányból lett kiszoríttatása s legújabban a miatt,

---

[1]) Epist. Proc. II, 181. 182. 184.

[2]) Epist. Proc. II, 191. 208. Istvánfy Lib. XVI, 292. Tinódy Katonánál XXI, 925.

[3]) Katonánál XXI, 1079. köv.

1549. hogy a püspök ő nélküle értekezett Ferdinánd biztosaival, erősen fondorkodott a tartományban. Ő nemcsak a rendek egy részét, kivált Majláth István régi barátait, hanem Izabellát, annak anyját Bona királynét sőt még a portát is felizgatta vádaskodásai által Frater György ellen. Izabellának különben is számtalan volt a panasza a szűkkezű kincstartó s a néha tán igen is szigorú gyám ellen. Bona királyné Zebridov Endre kujavi püspököt küldé május folytában Erdélybe s általa oda is működött, hogy Izabellát a cseréről lebeszélje [1]). A török pedig egy csausz által kémleltete ki a dolgok mibenlétét. Frater Györgynek ekkoron sikerült ugyan a lengyel követet jó szóval, a törököt aranynyal és szép igéretekkel lerázni nyakáról, Petrovics és társai, Patóczy és Losonczy Antal fondorlatait pedig meghiúsítani [2]); de eleve is látta, hogy még számos akadálylyal kellend megküzdenie, míg czélját érheti: kívánta tehát, hogy a király minden esetre mennél elébb egy erős hadat állitson a határszéleken rendelkezése alá. Azonban Ferdinánd, kivált miután értesült, hogy most Izabella is ellenzi Erdély átadását, attól tartván, nehogy a török ez által a béke megszegésére ingereltessék, további lépéseit Erdély ügyében a császár taná-
1550. csától függeszté föl; s a kincstartónak 1550-ki január 8-kán megíratta, hogy mielőtt a szerződés végrehajtását megkezdetné, a császárral kiván ez ügy felől a tavaszon tartandó augsburgi gyülésen értekezni. Még inkább megerősödött e szándokában Ferdinánd, midőn márcziusban egy hitehagyott német, most portai tolmács, érkezett udvarához követségben a szultántól, színleg, hogy ennek győzedelmeit a perzsákon hírűl hozza, valóban pedig, hogy kikémlelje, mi való Izabella és Petrovics vádjaiban [3])? A tolmács, ki Ferdinánd némi vigyázatlan szavaiból [4]) a dolog valóságát kipuhatolta, Fra-

[1]) Katonánál XXI, 861.

[2]) Tinody Katonánál 850.

[3]) Buchholtz: VII, 244. Pray: Ep. Proc. II, 195. 197.

[4]) Veráncsics Katonánál XXI, 1098.

ter Györgyre nézve rosz hírrel tért vissza Konstantinápolyba, 1550.
s nyomban ismét Erdélybe küldetett levelekkel Izabellához, a rendekhez és Petrovicshoz, melyekben nekik meghagyatott, „hogy az áruló barátnak ezentúl senki se engedelmeskedjék; hanem őt lánczra verve, vagy, ha élve elfogni nem lehet, fejét küldjék a portára"; Ferdinándnak, pedig Malvezzi által megizentetett; ha a békét szereti, óvakodjék a barátot pártfogása alá venni [1]).

Frater György erőfeszitése a két ország egyesitésében.

Izabella és Petrovics azonnal foganatba akarták venni a szultán parancsát; emez a ráczokat gyűjté zászlai alá, amaz Patóczy és Losonczy Antal által a székelyek és szászok közt szed vala hadat. De Frater Györgyöt e fondorlat nem találta készületlenül. A Nagyváradnál készen álló hadaival Erdélybe megy, Ekemezőn, a Kükűlő folyam mellett táborba száll, a székelyeket pártjára vonja, a rendeket Medgyesre gyűjti s általok Konstantinápolyba követeket küldet, kik eljárását a nemzet nevében kimentenék, s a portát előbbi rendeleteinek visszavételére birnák; Ferdinándot pedig a maga biztosainak s hadainak, mentül előbbi elküldésére sürgetőleg felszólítja. Ferdinánd küldött is ugyan Salm Miklós alatt Egerhez némi hadat, Báthory Endre által pedig a tiszavidéki nemességet ülteté fel; de nem a végett, hogy a püspököt segítsék, hanem, hogy Szolnok mellett a Tisza és Zagyva összefolyásánál, hol a török várat építeni szándékozott, ezt megelőzve, a várat a fontos helyen sietve magok építtetnék fel. Frater Györgynek, nehogy a török ezt békeszegésnek vegye, nem mert segedelmet küldeni, hanem a nyáron Augsburgba ment hogy a császárral találkozzék; miért aztán hasztalan is sürgeté a püspök Salmot és Báthoryt, sietnének a Maros völgyébe s foglalnák el Dévát, mielőtt az Petrovics kezeibe esnék. És így lőn, hogy Petrovics Dévát s Alvinczet valóban elfoglalta, Csanádot pedig

[1]) Epist. Proc. II, 208. Buchholtz: VII, 245. Történelmi Tár: I, 240.

1550. egy rácz had által vívatni kezdette. Frater Györgyöt nagy veszély fenyegeté, mert a királyné kérelmeire a budai basa s a moldvai és havasalföldi vajdák is parancsot vőnek, hadaikkal Erdélybe sietni. Már Salm is, ki, rendelete hiányozván, Egerből őt megsegíteni nem merte, aggódni kezdett felette. De a rendkivüli embernek a veszély csak erélyét fokozta fel. Mihelyt meggyőződött, hogy Ferdinánd vezéreitől segélyt már nem várhat, Varkócz Tamás nagyváradi kapitányt a Csanádot egyre vívó ráczok ellen küldé; maga pedig Izabellát és Petrovicsot Gyulafehérvárban mind addig ostromolja vala, mígnem vele oly szerződésre léptek, hogy a budai basát s a moldvai és oláh vajdákat, kik Erdély felé már útban voltak, visszatérésre bírják; a szerződés szerint aztán maga is elbocsátá seregeit [1]).

Azonban, akár mivel a királyné szegte meg igéretét, akár mivel a basa s a vajdák, már a tartomány határain lévén, nem engedtek felhivásának: Frater György nehány nappal utóbb hírül veszi, hogy Kászon basa a Maros völgyén, az oláh vajda a Vöröstoronynál, a moldvai az ojtosi szorosnál már részint betörtek, részint betörni készülnek. A veszély tehát, mely néhány napig elhárítva látszék, most annál nagyobbá lett, mivel már serege is jobbára szétoszlott. „Ha az országot megtartani óhajtjátok, siessetek segedelmünkre; különben elvesz Erdély“ — írá Ferdinánd biztosainak [2]). De mivel ebben már nem sokat bízott, a rendeket és a székelyeket sürgetőleg tordai táborába szólítja, s hallatlan erőfeszítéssel néhány nap alatt majdnem ötven ezernyi sereget bűvölt össze zászlai alá. Kendy János által, ki Erdélyben akkoron a legügyesebb vezérnek tartatott, az oláh vajdát megvereti s kiűzeti; maga pedig a moldvai vajdát támadja meg s mihelyt annak hadát kiszalasztotta, a Maros völgyébe

[1]) Praynál: Epist. Proc. II, 205. 207. 213. 217. kövv. Buchholtz VII, 246. Katona: XXI, 1150. 1156.

[2]) Epist. Proc. II, 217. 220.

siet s Piskinél tábort ütvén, a budai basát, kinek előhada már Dévához közeledett, csupán jötténck hírével visszavonúlásra kényszeríti; majd, midőn a veszély itt megszünt, az időközben újra betört moldvai vajda ellen fordulván, azt is megszalasztja. Ez alatt Varkócz is derekasan megfelelt feladatának: a ráczokat Csanádnál megtámadván, a várból kitört Perusich segedelmével annyira megverte, hogy vezérök, Cserepovics, alig menekülhetett meg hadának felével. Nagylak, Csálya, Egres, Oroszlámos, Petrovics várdái, egyenkint Varkócz kezére jutottak [1]). 1550.

Erdélyt egyedül a rendkivüli ember erélye, lángesze és cselekvési sebessége mentette meg; mert a királyi hadak, sem őt magát, sem Varkóczot nem támogatták. A veszély múltával nem is mulasztá el Frater György komolyan figyelmeztetni Ferdinándot hogy, ha Erdélyt elveszteni nem akarja, a jövő évre idején gondoskodjék annak védelméről; mert bizonyosnak tarthatja, hogy a török nagyobb erőt küldend a tartomány ellen. Hasonló értelemben sürgette a császárt is Frigyes pfaltzgróf által 1551 elején hozzá intézett levelében. „Bizonyos vagyok benne, így ír egyebek közt e fejedelemnek, hogy a török semmit sem mulasztand el a jövő nyáron, hogy ez országot birtokába keríthesse: a Jézus Krisztus irgalmára kérem tehát Méltóságodat, buzdítsa a császár és a római király ő felségöket ezen ország védelmére, nehogy a török mind reánk, mind az egész kereszténységre gyászt hozzon“ [2]). Erdély, s vele együtt még a pozsonyi országtanács is követeket külde e végett Augsburgba Ferdinándhoz. Ennek ugyan magának is szívén feküdt Erdély birtoka; de míg a császártól és a birodalomtól egy újabb török háború esetére segélyigéretet nem vesz, semmi lépést

[1]) Frater György, Báthory és Veráncsics levelei Praynál: Ep. Proc. II, 213. 220. 226. 290. Katonánál: XXI, 1081. 1134. 1150. 1161. Révay: De Monarch. Cent. VI, Schwandtnernál II, 735.

[2]) Ep. Proc. II. 226.

1550. sem mert tenni, mit a török békeszegésre magyarázhatna; a követeknek mindazáltal most igéretet tőn, hogy a segély kieszközlésében buzgóan fog működni. Ezt saját érdekei is úgy kivánván, nov. 22-kén (1550) egy magán beszélgetés alkalmával nem is mulasztá el az ügyet szívére kötni a császárnak, s őt megkérni, egyeznék meg benne, hogy ez iránt a birodalom rendeinek is előterjesztést tehessen. De Károly, ki a protestans felekezet megtörését tartá hivatásának, s jelenleg is a fellázadt Magdeburg ellen szándékozott igénybe venni a birodalom segélyét, a király kérelmére egyátaljában nem hajólt, s neki, midőn élénkebben ismételné, hogy lelkiismeret dolgának tartja, a török ellen segélyt kérni, boszúsan válaszolá, hogy oly dolgokat is lelkismeretére vesz, miket nem kellene, s a vitatkozásnak rögtön véget vetett. De Ferdinánd a szokottnál most több erélyt fejtett ki bátyja irányában s decz. 14-kén egy hosszú levélben újra is elejébe terjeszté, „hogy a császárnak, mint a kereszténység fejének ez fő kötelessége, azért lévén istentől hatalma, hogy karddal kezében védje a kereszténységet nemcsak az eretnekek, de még inkább a hitetlenek ellen“. Kijelenté egyszersmind, hogy „miután inkább tartozik engedelmeskedni az istennek és lelkismeretének, mint a császárnak, s becsületének csorbulása is veszélyben forog, ha Erdélyt, mely magát a kereszténység pajzsának s előfalának jogosan nevezheti, török kézre jutni engedi“, az előterjesztést a rendek előtt nem mellőzheti. A császár végre engedett s Ferdinánd két nap múlva megtette az előterjesztést [1]), melynek azonban nem nagy lett az eredménye.

Frater György cselszövényei a török ellen.

Frater György, mihelyt a veszélyt Erdélyről ez évben elhárította, minden ügyekezetét arra fordítá, hogy a törököt a múltak miatt megengesztelje s Erdély iránt biztosságba ringassa, míg azt maga Ferdinándra szállíthatja. És sikerült is az ajándékokat most nem kimélő ügyes püspöknek a török

[1]) Hatvaninál: II, 238. 244.

haragját magától elfordítani: letételéről azontúl szó sem lőn 1551.
többé, s a török, ha nem bízott is benne, tűrte kormányát. De Izabella és Petrovics sem maradtak tétlen, s hogy a kincstartó terveit meghiúsítsák, a serdülő királyfi megkoronáztatását kezdék sürgetni a portánál. Frater György mihelyt erről értesült, kívánta Ferdinándtól, küldene hozzá követeket, kikkel a királyné és fia kielégítéséről bővebben értekezhessék, mert a gyors cselekvés most múlhatatlanúl szükséges a sükerre. Ferdinánd erről most maga is meg lévén győződve, mivel Salm Miklós már nem volt életben, Báthory Endrét és Teufel Rézmánt hatalmazta fel az értekezletre, mely aztán az 1551-ki febr. 3-kán Diószegen tartatott meg, s oly végzést eredményezett, hogy Ferdinánd a jövő tavaszon egy erős had élén küldje ki Erdélybe biztosait, kik a szerződést a királynéval megkötvén, a tartományt is haladék nélkül átvegyék [1]).

Izabella csakugyan czélt ért újabb lépéseire nézve a portánál: márczius első napjaiban Aly csausz azon parancscsal érkezett Gyulafehérvárra, hogy a királyfi azonnal megkoronáztassék, Becse és Becskerek, miket Izabella ezen engedelem fejében igért oda, török kézre eresztessék s 50 ezer frtnyi adó küldessék a portára. A királyné e rendelet végrehajtása végett elébb Gyulafehérvárra, s mivel ott czélt nem ért, Enyedre országgyülést hirdetett, meghíván oda Frater Györgyöt is, ki nélkül a rendek ily fontos ügyben végezni nem akartak [2]).

A püspök ezt Ferdinándnak nyomban megizenvén, s őt a biztosok azonnali kiküldésére felszólítván, bár cseltől tartó barátai ellenzék, egy had élén jelent meg Enyeden. A múlt év óta, midőn a hazát a török, oláh és moldvai hadak pusztításaitól megmentette, igen megerősödött tekintélye, szóhatalma s bátorsága itt minden ellenségeit elnémítá;

[1]) Pray: Epist. Proc. II, 229. 233.
[2]) U. o. 243. kövv.

1551. aranya és színlelése pedig a török követet annyira megnyerte, hogy az nemcsak a királyfi megkoronáztatásának elhalasztásában megegyezett, hanem iránta különben is a legjobb indulattal távozott. Leveleiben, melyeket általa a szultánnak és befolyásosabb basáinak írt, minden ellene intézett fondorlatot csak onnan állita származni, hogy ő a porta hű szolgája; s újabban is megerősíttetni kéré magát Erdély kormányának élén [1]).

Ferdinándot oly annyira megijeszté a kis királyfi megkoronáztatásának terve, hogy Nádasdy Tamást, Báthory Endrét és Herberstein Zsigmondot már márczius 30-kán kinevezte biztosokul, oly utasítással, hogy a királynénak jegyajándoka fejében 100 ezer aranyat s lakhelyül Frankensteint és Münsterberget —, a királyfinak kiválthatlan ősi jószágai fejében Oppeln és Ratibor sziléz herczegségeket, kötelezzék le oly módon hogy, ha azok 15 ezer magyar frtot nem jövedelmeznének, a hiány máshonnan fog kiegészíttetni. Egyébiránt a herczegnek, mihelyt nagykorúságra jut, Ferdinánd még leányai egyikét is nőül adja [2]). Egy hónap múlva aztán Castaldó János cassianiói őrgróf vezérlete alatt 3000 spanyolból, egy tiroli gyalog s egy cseh lovas ezredből 500 sziléz nehéz lovasból s Losonczy István alatt mintegy másfél ezer magyarból álló hadat indított meg Erdély felé, a biztosok által kötendő szerződés végrehajtására.

Mielőtt a sereg megérkeznék, Frater György a békés módokat kivánta megkisérteni Izabella megegyeztének kieszközlésére; s e végett május 7-kére mind a három nemzetnek országgyülést hirdetett Tordára, hova a kir. biztosok egyike, Herberstein, is megjelent. A rendeknél teljesen czélját érte a kincstartó; de Izabella és Petrovics hadat gyűjtött s a budai basát segélyre szólítá [3]). Frater György ennek

[1]) Pray: Ep. Proc. II, 369. kövv, Buchholtz: VII, 252.

[2]) U. o. Annales V. 430. Ep. Proc. II, 246. Katona XXII, 4. Buchholtz e. h.

[3]) Epist. Proc. II, 252.

következtében látván, hogy a királynéval jó szerével nem boldogul, Gyulafehérvárat, honnan Izabella, mindenét benhagyva, a megszállás előtt távozott, vívni kezdé, s Castaldot is a tartományba hívá seregével [1]). A királyné meggyőződött, hogy további ellenszegülése hasztalan, kivált miután titkára, Raguzai Antal is oly parancsesal tért vissza a Frater György levelei által elámított szultántól, hogy a királyné és Petrovics ne nyugtalankodjanak, hanem tartsanak békét a kincstartóval, kinek a kormány ismét visszaadatott [2]). A várat tehát Izabella feladatá s a szerződés megkötésére késznek nyilatkozott. 1551.

A feltételeket, melyekben Frater György a biztosokkal eleve megegyezett, ő is elfogadta; de a sléziai herczegségek jövedelmeit 25,000 frtig kivánta kiegészíttetni; abban viszont megegyezett, hogy a jegyajándoka fejében kikötött 100,000 arany hat százalékos kamat mellett pár évig még Ferdinándnál maradjon. A szerződés e szerint megköttetvén, Frater György aug. elejére Erdély s a tiszai megyék rendeinek Kolozsvárra országgyülést hirdetett, hova aztán a bús királyné, Frater György s a királyi biztosok is mind átmentek. Idő közben Petrovicsesal is megtörtént az egyesség: a biztosok neki Temesvár, Lippa, Becse, Becskerek s a kezén levő többi várak átadásáért a munkácsi uradalmat kötötték le. E várakat aztán Báthory Endre azonnal át is vette Ferdinánd részére. Az egyesség Erdély átadása iránt.

Legtöbb bajuk volt a biztosoknak magával Frater Györgygyel. Ő, ki előbb oly nagy uralkodási vágyat nyilvánít vala, most szerencsésen végrehajtva lévén az ország egyesítésének nagy műve, melyet annyi éveken keresztül oly sokfélekép tervezett, mintegy előérzetében a szomorú sorsnak, mely reá a közel jövőben várt, végkép visszavonúlni

[1]) Epist. Proc. II, 256.

[2]) Frater György levelei Ep. Proc. 369. 381. Malvezzi tudósítása Buchholtznál VII, 249.

1551. kivánt a világ zajos szinpadáról; és csak a biztosok, Castaldó és a király előterjesztései, hogy mily szükséges még az ő közremunkálása ezen országrészek megtartására, tették őt végre hajlandóvá, hogy a kormány élén tovább is megmaradjon, úgy mindazáltal, hogy a várak az ő kezén hagyassanak, de a kincstár kezelésére alkincstartó neveztessék ki melléje [1]).

A szerződések minden oldalról befejeztetvén, az országgyülés Kolozsvárott augusztus első napjaiban megnyittatott. A szerződés itt, a mennyiben az országot illette, felolvastatván s megerősíttetvén, az okmányok kicseréltettek; majd a rendek, kiket a királyné a hűség köteléke alól fölmentett, mutatták be hódolatukat a király iránt. A koronát s egyéb királyi jelvényeket Izabella saját kezeivel nyujtá át Castaldónak, magát és fiát e közben Ferdinánd pártfogásába ajánlván. Castaldó s a királyi biztosok viszont Ferdinánd nevében tettek a királynénak igéreteket, hogy ő és fia atyailag fognak pártfogoltatni, s a rendeknek, hogy régi szabadságaik és jogaikban fentartatnak. Végül Castaldó kijelenté, miképen a király akarata, hogy legifjabb leánya, Johanna, János herczegnek a szerződés szerint azonnal eljegyeztessék. Az eljegyzés aug. 11-kén a kolosmonostori templomban hajtatott végre, nagy megnyugvására a rendeknek, kik e házasságban zálogát látták nemcsak a barátságos viszonynak Ferdinánd s a királyné közt, hanem annak is, hogy hazájokat a király minden tehetségéből védelmezendi. A koronát időközben Báthory Tokajba, s onnan a reá ott várakozó gróf Pallavicini Sforza és Serédy Gáspár Bécsbe vitték. Velök ment Balassa Menyhért is, ki bűnbocsánatot nyert a királytól. A királyné is nemsokára elutazott fiával együtt Kolozsvárról. Frater György Zilahig kísérte őket, hol tőlök érzékenyen búcsuzott el. Zokogva szorítá kebléhez a királyfit

[1]) Egykoru emlékirat Hatvaninál II, 252. 255. Ferdinánd emlékirata a pápához Buchholtznál Urk. B. 591.

s könnyeivel és csókjaival árasztá el őt; az elválásnál mind neki, mind anyjának egy-egy erszényt adott pár ezer aranynyal. Izabella ezután Petrovics, Kendy Antal, Csáky Mihály, Patóczy Ferencz s néhány más úr kiséretében Kassára utazott, onnan csak a következő évben távozandó Lengyelországba [1]). 1551. Izabella távozása Erdélyből.

Nehogy a török az ügyek e menetét fegyveres közbelépés által idő előtt megzavarja, az erdélyiek a portának már junius elején oly színben adatták elő az eseményeket, hogy midőn Frater György a tőle kivánt adót összegyűjtvén, azt már-már megküldendő vala, Petrovics és Balassa Menyhért fellázadtak, s néhány várral együtt az adó egy részét is hatalmasán foglalták el; a rendek ennél fogva Frater Györgyöt behíván, a nyugtalanok ellen fegyvert fogtak s tőlök Gyulafehérvárat visszavették; de a zavarok alatt Ferdinánd is némi hadakat küldött az országba; most azonban, miután a királynéval kibékültek, abban fáradnak, hogy a németeket eltávolítsák s az adót mennél elébb megküldjék a Portára. A szultán ekkor hitelt látszék adni az előterjesztésnek, s meghagyta a rendeknek, hogy a németeket mennél elébb űzzék ki országukból, különben ő maga fog ellenök hadat küldeni. Erdély az ő országa, s János fia az ő szolgája: míg tehát a rendek a Porta iránt hívek maradnak, mindaddig bízhatnak kegyelmében; különben súlyosan fognának lakolni [2]). De az erdélyiek üzenetétől eltérőleg beszélt Malvezzi, Ferdinándnak a portánál lévő követe, ki jul. 8-kán kelt utasításánál fogva előadta, hogy miután Erdélyben zavarok támadtak, Ferdinánd, mint keresztény király kötelességének ismerte e tartományt, melyhez a váradi béke szerint különben is joga van, pártfogása alá venni. A dolog

[1]) Frater Gy. lev. Praynál: Ep. Proc. II, 275. Die Eroberung Siebenbürgens Hatvaninál: II, 255. kövv. Egy udvari tiszt emlékirata az 1551 augusztus óta történtekről. U. o. 258. Buchholtz: VII, 255. Miller: Epistolae Ferdinandi et Maxim. I, 349.

[2]) Praynál: Ep. Proc. II, 266.

1551. már annyira ment, hogy Erdély magát neki a rendek közmegegyeztéből alávetette, mit ő annál kevésbbé vonakodott elfogadni, minthogy a békén az által semminemű sérelmet nem ejt; kész mindazáltal a szultánnak megfizetni az adót, melyet eddig a királyné és Frater György fizetett [1]). De a szultán ezek hallatára oly haragra gyúlt, hogy Malvezzit tüsténti a fekete toronyba záratta; Szokoli Mehemed rumeliai beglerbégnek nyomban parancsot külde, hogy seregével a Szerémségbe siessen ott veendő további rendeleteit; Frater Györgynek és az erdélyi rendeknek pedig meghagyta, hogy a királyfit, kit szandzsájokul rendelt, az országból a németek által, mint Petrovics írja, kivitetni ne engedjék, különben mindnyájokat kardra hányatja [2]).

Frater György fondorlatai Erdély javára.

Frater György a török e nagy ellenzését s egyszersmind Ferdinánd hadi készületlenségét látván, ismét régi fondor, kétszinű politikájához kivánt nyúlni a török irányában; s megkéré Ferdinándot, hogy míg több véderőre tehet szert, hagyná őt a maga módja szerint bánni a törökkel, s közlé egyszersmind a tervet is, mely szerint ezt Erdélytől távol tartani szándékozik. A terv abból állott, hogy Petrovicsot vádolja be, mint a ki Becsét, Becskereket, Lippát, Temesvárt Ferdinándnak átadta, míg ő, Frater György hű maradt a szultánhoz. Továbbá, hogy Ferdinánd hadai csak azért jöttek be, mivel Ferdinánd leánya János herczegnek eljegyeztetett; de ezeket ő a maga erejével is képes lévén eltávolítani, nincs miért jönne be a török sereg [3]). E fondorlattal ő csak addig kivánná tévedésbe ejteni a törököt, míg Ferdinánd időt nyer a nem rég átvett várakat kellőleg megerősíteni s a császár és a birodalom segélyét kieszközleni. De Ferdinánd e cseles fogásban nem akart megegyezni, s meghagyta a püspöknek, hogy a puszta valóságot írja meg, ha

[1]) Buchholtznál: VII, 260.

[2]) Praynál: Ep. Proc. II, 285.

[3]) Így adja elő e tervet maga Ferdinánd Buchholtznál Urk. B. 594.

kell, a Portára; az adót ugyan megfizetheti, de csak azon feltétel alatt, ha a török a békét Erdélyre is kiterjeszti. Frater György engedelmességet igért [1]: de midőn hírét vette, hogy Szokoli beglerbég 80 ezernyi haddal és 50 ágyúval táborozik Szalánkemén mellett; más részről pedig látá, hogy a német had, melyet Ferdinánd Castaldó alig hat ezernyi seregének erősítésére küldeni igért, egyre késik: nem hitte az országot megmenthetni, ha ama fondor, cseles politikát nem követi. Hűségéről tehát mind a Portára, mind a beglerbéghez ámító leveleket írt: hogy ő Erdélyt most is a királyfi nevében kormányozza; s arról nem tehet, hogy Temesvár, Lippa, Solymos Ferdinánd hatalmába esett, mert azok nem az ő, hanem Petrovics kezében voltak; hogy a királyfi nem ment ki országából; „Kassán van saját városában, hova őt csak azért kisértette, mivel még életében feleséget akart neki adni, s nem talált hozzá méltóbbat Ferdinánd leányánál; és mivel úgy értette, hogy e király most békében van a császárral, azért szánta az ő leányát a királyfinak, s azért ment ez Kassára, hogy vele összekeljen. Ő ott is szolgája a hatalmas császárnak". 1551.

A beglerbég, egy szerb pap hitehagyott fia, látván, hogy csakugyan azon várak adattak át Ferdinándnak, melyek Petrovics kezében voltak; ellenben Frater György még mindig Erdélyben van, hitelt adott neki s maga is tanúskodott hűsége mellett a szultánnál [2]. A püspök azonban, nehogy ellenségei által e kétszinű politika miatt Ferdinánd előtt gyanúba ejtessék, nemcsak Nádasdy Tamásnak megmutatá e leveleket [3], hanem azok másolatát magának Ferdinándnak is megküldé, a szükség kényszerével mentvén parancsának e megszegését [4]. Más részről pedig azon esetre, ha a török, ámításai daczára is ellenségesen szándékoznék

[1]) Ep. Proc. II, 277.
[2]) U. o. 282. 297. 200.
[3]) U. o. 397.
[4]) Buchholtznál: Urk. B. 594.

1551. fellépni, minden tőle kitelhetőt megtett Erdély biztosítására; s Ferdinándot sem szűnt meg sürgetni, hogy seregeit szaporítsa, Temesvárt, Szolnokot, Egert idején jól láttassa el; és nehogy a török a föld népét árulásra csábítsa, tanácslá neki: szabadítaná fel súlyos igájok alól a parasztokat, kik miután uraik által annyira kifosztattak s elnyomattak, hogy feleségeiken s gyermekeiken kivül alig mondhatnak egyebet sajátjoknak, könnyen hitelt adnak a töröknek, ki őket a felszabadítás igérete által csalogatja hódolásra. Isten is jobban megengesztelődik, úgymond, ha e szegény, elnyomott nép felszabadíttatik.

Látván pedig, hogy Ferdinánd erszényéből a hadi készületek szűken telnek, Szebenben országgyülést tartott, s a rendek által mind a mellett is, hogy az évi adó már be volt szedve, házhelyenkint újabban 32 denárt szavaztatott meg a várak ellátására; s e fölött, a király kivánsága szerint, az erdélyi püspökség egész évi jövedelmeit előlegezte Castaldónak; sőt a maga részéről is egy ízben 20, utóbb megint tíz ezer aranyat fizetett le a vezérnek. Tanácslá végre a királynak, helyezze, legalább ideiglen, a temesi bánságot is az ő hatósága alá, s engedje meg, hogy maga is átmehessen Temesvárra: így, mondá, a beglerbéggel könnyen elfogja hitethetni, hogy azon részek is, melyek elébb Petrovics kormánya alatt voltak, már szintén az ő hatósága alá kerültek, s nem függnek többé Ferdinándtól; minek következtében őt ezen részektől is elfordíthatja s visszavonúlásra bírhatja: ez pedig annál szükségesebb volna Temesvár megmentése végett, mivel félni lehet, hogy a ráczság, melyet a török rég óta avval csábít, hogy nagyobb szabadságot, jobblétet adand neki, mint a minőt földesurai alatt élvez, tömegesen meg fog hódolni a töröknek, mihelyt a bánságba jő hadaival, mit ő talán még is képes lenne meggátolni. De Ferdinándnak, bár különben teljes megelégedését fejezte ki leveleiben a püspök eljárása iránt [1]), ennyi bizalma még sem

[1]) Praynál: Ep. Proc. II, 278.

volt benne, vagy a török irányában működésbe tett álnok politikáját nem akarta a maga részéről is elősegíteni: e tanácsát tehát nem követte; hanem hogy Castaldót, ha megtámadtatnék, új birtokainak védelmére képesebbé tegye, Pallavicini Sforza gróf vezérlete alatt szeptember közepe felé mintegy hat ezernyi újabb német hadat indított meg Erdély felé. 1551.

A beglerbég egy hónapi veszteglés után hadait a Dunán Péterváradnál átszállítván, a Tisza partján haladt felfelé, azon várakat akarván elfoglalni, melyeket hiedelme szerint Petrovics árult el Ferdinándnak. Becsét szept. 19-én árulás által ejté hatalmába. Három nap múlva Becskereket vette meg, melyet az új őrség gyáván oda hagyott. A kisebb erődök, kastélyok, névszerint Fellak, Nagylak, Bodorlak, Eperjeske, Galád, Zádorlaka, Bessenyő, Csálya, Horogszeg, Sár-Kis-Somlyó, Egres, melyekben jobbára még a Petrovics által behelyezett rácz őrségek léteztek, minden ellentállás nélkül hódoltak. Hasonlót tőn szept. 28-kan Csanád is, melyet Nagy Péter magának Frater Györgynek parancsára adott át, mihelyt felkéretett. A püspököt erre az bírta, mivel folytonosan összeköttetésben lévén a török táborral, biztos hírt vett, hogy a beglerbég e vár megvételével hadjáratát befejezi; nem akarta tehát őt az ily nagy erő ellenében különben sem tartható csekély vár ellentállása által ingerleni.

E közben Báthory Endre, ki a tiszai megyék felkelt hadával Lippánál táborozik vala, azt kivánta Frater Györgytől, hogy ő is oda küldje az erdélyi nemességet. De a püspök épen azon oknál fogva, melyből Csanádot feladatta, nemcsak Báthory felszólítására nem hajlott, hanem az időközben Egerbe érkezett Pallavicini grófnak is tanácsolja vala, maradna veszteg hadával Várad táján. És valóban a beglerbég Csanád elfoglalása után nem is akart már újabb vállalatba fogni; hanem Szeged felé indult vissza, midőn a lippai polgárok követsége őt szándokának megváltoztatására bírta.

1551. Midőn ugyanis Báthory Endre a tiszai nemességgel Lippa mellől elszállott, a város polgárai, kik közt számos idegen, kivált raguzai kereskedő létezett, azt hivén, hogy Csanád után a sor rájok kerül: hogy az ostrom alatt szenvedendő károktól magokat megóvják, követeket küldének a beglerbéghez, a várost feladni igérvén, ha azt feldúlatni nem engedi. A beglerbég az ajánlatot elfogadta, és hadával a város alá szállott, mely aztán, minthogy a polgároktól fenyegetett Pethő János csekély őrségével a fellegvárból is kivonúlt, október 8-dikán Ulomán basa vezérlete alatt török őrséget fogadott kebelébe [1]). A táborozási évszak már különben is végére járván, a beglerbég, elébbi szándoka szerint, ismét Szeged felé vette útját [2]). Most azonban meg a Temesvár körűli ráczok, kik a töröknek nagy részben meghódoltak volt, attól tartván, hogy e miatt magyar uraiktól meglakolnak, s tán ingereltetvén a Temesvárban nyerendő martalék vágyától is, sürgetve kérék a beglerbéget, jőne hadaival Temesvár alá, melyet segedelmök által szintén könnyen megvehetne. A beglerbég hajólt kérelmökre, s egy hadosztályt a város alá küldött, melyet azonban Losonczy István várkapitány visszavert. A ráczok most újabb követség által rimánkodnak vala a beglerbég előtt, ne hagyná abban az ostromot, hanem jőne maga is egész hadával a város alá; különben ők feleségeikkel, gyermekeikkel együtt kiirtatnak a boszúló magyaroktól. Szokoli, maga is rácz származású, megszánta őket, s mivel az időjárás még kedvezett, október 18-kán egész hadát a vár alá vezette, s ezt vívatni is kezdé. A derék Losonczy István azonban, támogatva Perez és Aldana spanyol és a vitéz Dombay Mihály gyalogsági kapitányok által, oly sükerrel intézett nehány kitörést a vívók ellen, hogy a beglerbég, meggyőződvén, miképen e vár nem lesz oly könnyen megvehető, mint őt a ráczok hite-

[1]) Istvánfy Lib. XVII, 300. Egykorú emlékirat Hatvaninál II, 275

[2]) Hajdár basa levele. Ep. Proc. II, 303.

gették volt, seregeit alóla már októb. 27-kén téli szállásokra vezette [1]). 1551.

Ez alatt Erdélyben mind nagyobb bonyodalomnak indultak az ügyek. Frater György azon álnok politikája mellett is, melyet a török irányában követett, Ferdinánd uralmának a tartományban megerősítéséről s ennek védelméről oly erélyesen intézkedett, hogy Castaldó szept. 27-kén a királyhoz írt tudósításában nem kételkedett kijelenteni, miképen a „váradi püspököt naponkint buzgóbbnak találja, mint eleve hitte volna, ő felsége szolgálatában“ [2]). De e naptól kezdve gyorsan nagy változást látunk beállani a fő személyek közti viszonyokban. Miután a segély Pallavicini alatt Nagyváradra megérkezett, melylyel Castaldó hadai mintegy 11 ezerre szaporodtak, ez nem vélte tovább tétlenül nézhetni a török had foglalásait, és sürgetni kezdé Frater Györgyöt, állítsa ki mennél elébb az erdélyi hadakat, hogy azok vele együtt a törökre induljanak. De Frater György, kinek magoktól a török basáktól is biztos hírei voltak, hogy a beglerbég, miután hitegetései által teljesen elámíttatott, seregeit korán visszavezetendi, Castaldóval egyátaljában nem volt egy véleményben. Ő a török iránt azután is amaz álnok politikát akarván folytatni, szept. 29-kén azt válaszolá Castaldónak, hogy Erdélyből, mely az oláh és moldvai vajdák részéről még nincs biztosságba helyezve, nem távozhatik; különben is nehéz dolog az erdélyieket reábírni, hogy határaikon kivül táborozzanak, miről még bővebben kellend tanácskoznia a három nemzettel; hogy azonban kétezer székelyt nem késendik táborába küldeni. Kérte egyébiránt Castaldót, írná meg a királynak: elégítse ki a királynét mennél elébb, hogy Kassáról távozhassék; mert még most is sokak szemei vannak feléje fordulva, s ő nem tudja miért, de keblét némi veszély sejtelmei aggasztják. Egyébiránt ha ő felsége

[1]) Egykorú okmány Temesvár ostromáról Hatvaninál II, 275—286. és Batthyány lev. U. o. 309.

[2]) Buchholtznál: VII, 260.

1551. mindent oly gondosan elintéz, hogy ez évben a veszély elháríttassék, bízik, hogy a jövőben a török nem fogja őt többé háborgatni [1]). Frater György ezt azon tudósítások benyomása alatt írá, melyeket a török táborból vett, hogy a beglerbég Csanád alól visszaindul. A törökök előnyomúlása Lippa és Temesvár alá őt is nagy aggodalomba ejté ugyan egy időre; de megnyugtatá őt Hajdár basának okt. 13-kán kelt levele, melyben egyebek közt ezeket olvashatá: „Bár Ferdinánd király azt írja uraságodról a császárnak, hogy minden a ti megegyezéstekkel történik: mi még is tudjuk, hogy az nem való. Mióta Csanád nekünk átadatott, világosan láttuk, hogy a lázadás és minden zavar csak Petrovics Pétertől származott. Uraságod pedig hű a császár iránt. — ... Nekünk ugyan parancsunk volt, Erdélybe menni; de miután hallók, hogy Uraságod az adót megfizette, sem magunk nem mentünk be, sem a tatárok, oláhok s moldvánoknak nem engedtük, hogy bemenjenek: ... Ulomán basa itt Lippán fog telelni; mi pedig most Belgrádba visszatérvén, a szendrői tartományban töltendjük a telet“ [2]). Frater György e biztosítás után egyátaljában nem akarta jó viszonyait megzavarni a törökkel; s nemcsak maga nem volt hajlandó hadba menni, hanem mindent ráfordított, hogy Castaldó hadjáratát is meggátolja; mert, mint alább látandjuk, biztos reménye volt, hogy a tél folytában sikerűlend neki, a jövő nyáron letelendő békét Ferdinánd és a szultán közt meghosszabbíthatni.

Castaldó és társai gyanúja Frater György ellen.

Azonban Castaldó, kit Frater György, nem tudjuk miért, a török irányában követett politikája titkaiba nem avatott be, mindinkább gyanakodni kezde a püspökre. Nevelték e gyanúját még inkább Pesty Gáspár sugdosásai, ki elébb Frater György titkára, ettől nem rég Castaldó szolgálatába állott, s elébbi ura iránt, nem tudjuk, mi okból, heves

[1]) Buchholtznál VII, 266.

[2]) Praynál: Ep. Proc. II, 303.

gyűlölettel viseltetett. E sugdosások következtében Castaldó 1551.
ki a püspök gyanús viseletét a török iránt magának megfejteni nem tudta, azt kezdé hinni, hogy ő Erdélyt a töröktől magának akarja megszerezni, s vele együtt Ferdinánd seregeinek veszedelmére fondorkodik: ezt írta legalább október elején kelt leveleiben Ferdinándnak, kérvén őt egyszersmind, tudatná vele titkos írásban, mit tevő legyen a püspökkel, ha meggyőződnék, hogy gyanúja valóban alapos; mert még elrejti gyanúját, nem akarván hinni, hogy valóban oly ördögi szándokai volnának [1]). A gyanú egyszer fölébredve lévén, a püspök minden tette gyanús színben tűnt elő; s másként nem is lehetett, miután neki, a török irányában követett ámító politikája szerint arra kellett törekednie, hogy ezt a maga hűségéről meggyőzze; Castaldó pedig e politika titkát nem ismerte. Így lévén a dolog, ha különben Castaldó tán jó hiszemmel cselekedett is; — mi még kétséges: Pesty Gáspár alattomos vádjai, bár mily szemtelenek s valószinűtlenek voltak is, teljes hitelre találtak a vezér előtt, legalább úgy adattak elő általa a királynak.

Október 16-ka éjjelén Pesty nagy titokban Castaldóhoz ment, s esküdözések közt, hogy igazat mond, kijelenté neki, „hogy Frater György törekvése nem egyébre céloz, mint hogy őt, Castaldót, s az egész királyi sereget a török hatalmába ejtse; mi megtörténvén, s adófizetéssel a törököt is megnyervén, magát Erdély urává teendi, . . . és Istenen kivül senki sem veszi ki azt kezeiből“ [2]). Bár a titkár semmi alapos bizonyítványokat nem mutathatott elő a vezérnek, ez a vádakat, mint valóságot adta elő Ferdinándnak, s tőle újabban is utasítást kivánt, mit légyen teendő a püspökkel? Ferdinánd már elébb is megizente Salazar titkár által Castaldónak, mihez tartsa magát; miután pedig Castaldónak említett levelét vette, Hoffmann János, Trautson János és

[1]) Buchholtznál: Urk. B. 582.
[2]) Praynál: Ep. Proc. II, 307.

1551. Gienger titkos tanácsosok és János alkanczellár véleménye szerint oly utasítást küldött Castaldónak hogy: „míg látja, miképen Frater György a maga gonosz szándokait halasztja, addig ő is színlelje, hogy annál kevesebb okot adjon neki az árulásra. A hadseregben éjjel nappal őrködjék s azt talpon tartsa. De ha észrevenné, hogy a dolgot másként nem lehet intézni mint, hogy vagy magát engedje megöletni, vagy maga ölesse meg Frater Györgyöt: ekkor inkább ügyekezzék őt megelőzni s útból eltenni, mintsem hogy bevárja a csapást, s magát az ország és a kereszténység kárára megelőztetni engedje“ [1]).

Ez időtájban végre Pallavicini is Castaldóhoz csatlakozott az újonnan hozott hadosztálylyal; és mióta a két tábornok együtt vala, Frater Györgynek tőlök nem lőn többé nyugta, mígnem az erdélyi haddal, mely mintegy 50—60 ezer emberből állott, októb. 20-ka táján szintén megindult Magyarország felé, hol Castaldó Temesvárat szándékozik vala felmenteni. A két sereg Dévánál találkozott; de azután is elkülönzötten maradt egymástól, mind meneteiben mind megszállásaiban. Útjokat, miután híre érkezett, hogy a beglerbég Temesvár alól visszavonúlt, a Maros völgyén folytatták Lippa felé. Útközben érkeztek a táborba a király hírnökei, kik Frater Györgynek az esztergomi érsekségre lett kineveztetése okmányát, s a bíbornoki kalapot hozták meg. Castaldó ágyulövésekkel tisztelgett az új cardinálnak. De ő, mintha már sejtelmei lettek volna a szomorú sorsról, mely őt a közel jövőben várta, az örömnek semmi jelét nem mutatta az új méltóság fölött [2]). Ellenségei ebben annak jelét látták, hogy vágyai már sokkal nagyobb dolgokra volnának függesztve [3]). De a császárhoz és Ferdinándhoz írt leveleiben a cardinal meleg kifejezésekben jelenté hálaját az

[1]) Buchholtz: VII, 269.
[2]) Hatvaninál: II, 266.
[3]) Thuanus: Lib. IX, 251.

új méltóságért, mely által, mint mondá nem annyira feldiszítve, mint lekötelezve érzi magát még nagyobb buzgalmat fejteni ki amaz iszonyú ellenség ellen; sőt életét is kész feláldozni a kereszténység védelmében, „e martyrkoszorú hiányozván még csak teljes boldogságára“ [1]). 1551.

Az egyesült sereg nov. 3-kán szállotta meg Lippát, melyet Ulomán basa öt ezer törökkel védelmezett. A cardinál, Castaldó és Nádasdy a Maros bal-, Báthory és Patóczy annak jobb partján kezdék meg a vívást. Nov. 5-kén a város már a mieink kezében vala; Ulomán csak mintegy 1500 fegyveressel vonúlhatott vissza a fellegvárba, a többiek levágattak vagy a Marosba ugrasztattak. Castaldó ezután a fellegvárat is vívatni akarta, s e végett faltörő ágyúkért is küldött Szebenbe; de Frater György azt mindenkép akadályozá, s abban működött, hogy Ulomán az őrséggel szabadon bocsáttassék, feltéve, hogy Becse és Becskerek visszaadatásának kieszközlésére kötelezi magát; s e végett egy éjjel titkon értekezett is a falaknál Ulománnal [2]). E fölött Ulomán —, s az ő közbenjártával, a beglerbég által a béke meghosszabbítását is kieszközölhetni vélte a szultánnál; mire semmi remény sem maradna fen, ha most Ulomán s őrsége kardra hányatnék, vagy fogságba ejtetnék [3]). Nov. 28-kán, midőn az élelmi szerekben hiányt szenvedő erdélyi had türelmét már különben is elvesztette s tovább táborozni nem akart, a többi vezérek valahára szintén elfogadták a cardinál véleményét; s Ulomán az őrséggel, deczember 5-kén a várból kivonúlván, útnak eredt. Távozta előtt az említett várak s a béke ügyében a cardinál hosszan értekezett Ulománnal; s aztán az elvonulókat egy rácz lovas dandár által a Temes folyamig kisértette. Azon túl a cselben álló Balassa Meny- Lippa megvétele.

[1]) Buchholznál: VII, 274.

[2]) Pethő János vallomása a cardinál halála pörében Praynál Ep. Proc. II, 316.

[3]) Pécsi és Nádasdy vallomása. Epist. Proc. e. h.

1551. hért nehány más úr társaságában megtámadta a török csapatot; de attól megveretett [1]).

Ulomán s őrsége megmentésében Frater Györgynek, miként a beglerbéggel váltott leveleiből [2]) kétségtelenül kitünik, nem más volt czélja, mint a szultánt a megmentett basa s a beglerbég által reábirni, hogy a Maros bal partján fekvő tartományt is az ő kormányára bizza, Becsét s Becskereket neki visszaadassa, a jövő évben hadjáratot, mint az ő hűsége következtében szükségtelent, ne intézzen, a békét pedig Ferdinánddal megújítsa. És ezeknek kieszközlésére nem csak Ulomán, hanem maga Szokoli beglerbég is igéretet tőn neki deczemb. 8-kán Belgrádból hozzá intézett levelében. De egészen más czélokat láttak ebben Ferdinánd vezérei, Castaldó és Pallavicini. Ők, a büszke grófok, már azon függés miatt is, melyben őket az alacsony származású barát maga irányában tartá, reá boszúsak, a lippai táborozás folytában nyilvánított magaviseletét, akár mivel azt, titkos okait nem ismervén, valóban árulásnak tarták, akár mivel olyannak láták, melynek ürügye alatt a cardinálra minden vádat felhalmozhatnak, s a megrontására tervezett ármányaikat igazolhatják, a legkétségtelenebb árulás színében adták elő a királynak. „Győződjék meg Felséged, — írá Lippáról, nov. 30-kán Pallavicini, hogy az emberinél mélyebb értelem sem elegendő az ő természetének és jellemének kinyomozására. Ő ugyanazon pillanatban nevet és sír, igér és tagad, szent szándékot és ördögi tetteket nyilvánít; egy órában minden hitet érdemel, másban kézzel foghatóvá tesz minden kételyt és gyanút. Végre még is inkább töröknek, mint kereszténynek, s inkább Lucifernek, mint Jánosnak hiszem

[1]) Egykorú emlékirat, Hatvaninál II, 287. Ferdinánd emlékirata a pápához Buchholtznál: Urk. B. 601. és VII, 270. Schradt Kristóf Mária királynéhoz Hatvaninál e. h. 307. Istvánfy Lib. XVII, 302.

[2]) Közli ezeket Hammer az 1-ső kiad. III. kötetének jegyzetei közt s utána Hatvani Frater György életében. Történelmi Zsebkönyv. 418. kövv.

őt .... Látszik tudni, a mit én gondolok; mert ugyanazon pillanatban, midőn gyanúm tetőpontját érte, úgy intézi dolgát Felséged szolgálatában, hogy eszem is elvész bele, s hinnem kényszerít, hogy az másként nem is lehet. S ezt minden órában látom, érzem, kézzel tapintom úgy annyira, hogy már istenre bíztam a dolgot: sugallja ő, mi légyen a legjobb, hogy annak idején végrehajthassam, mit tennem kell. A végrehajtáshoz több ízben már oly közel álltam, miként lehetetlennek látám, hogy az elmaradhasson. Azt a mi történt, s a mi szándékban van, latinul írom meg Felségednek“ [1]). 1551.

Castaldó és Pallavicini összeesküvése Frater György ellen.

E levél kétségtelenné teszi, hogy Castaldó és Pallavicini már Lippa alatt elhatározták, eltenni útból e rendkivüli embert, ki míg él, soha sem fogná türni, hogy kényök kedvök szerint gazdálkodhassanak Erdélyben. A két tábornok ellenséges indulata nem maradhatott titok a cardinál előtt; tudta azt is, hogy őt a Lippa alatt történtek miatt a királynál bevádolták. Ő tehát deczemb. 3-kán kelt levelében több czélszerű tanácsainak közlése után, megkérte a királyt: engedné meg, hogy előtte személyesen megjelenhessen, s mind Ulomán elbocsátásának, mind egyéb tetteinek, melyek miatt gyanúba hozatott, okait, mint reméli, ő felségének teljes megnyugtatására megfejthesse [2]). Három nappal később újabban is írt Frater György a királynak, tanácsolván neki, hívná össze mennél előbb az országgyülést, hogy, ha a békét meghosszabbítni nem sikerűlend, a hadjáratot korán meglehessen kezdeni; ő maga e végett decz. 21-kén fog gyülést tartani Erdélyben. S mivel ennek bevégzése után azonnal ő felségéhez kivánna utazni, ismételve kéri őt, adná meg erre engedelmét [3]). Ferdinánd a tanácsot követve febr. 2-kára (1552) csakugyan kihirdette az országgyülést; mit a cardi-

[1]) Praynál: Ep. Proc. II, 314.

[2]) Buchholztnál: VII, 275. és Batthyány lev. Mária királynéhoz Hatvaninál: II, 309. kövv.

[3]) Buchholtznál: VII, 276,

1551. nállal decz. 12-kén tudatván, meghagyja neki, hogy ő előleges értekezés végett Bálint napra menjen fel udvarába: „egyébiránt, eléggé meggyőződött már, úgy mond egyebek közt, hogy a cardinálnak iránta való állhatatos hűségét sem fenyegetések sem hizelgések nem képesek megingatni"; személyes találkozásuk neki nem csak kedves, hanem több tekintetben hasznos is leend, miért őt kéri is a hozzámenetelre [1]). Ugyan ezen napokban (decz. 9-kén) válaszolt neki a bíbornoki méltóság kieszközlését megköszönő levelére a császár is, reményét fejezvén ki, hogy még sok hasznos dolgot hajtand végre a kereszténység javára: „mert mi, úgymond, nagyrabecsüljük bátorságodat és lelki nagyságodat, mik oly jelesek, hogy nem kételkedünk kijelenteni, miképen jelenleg valamennyi egyházi férfiak közt legkitünőbb vagy, mind karral, mind tanáccsal bajnokul védelmezvén a hitetlenek dühe ellen a kereszténységet".

Míg azonban a császár és a király, bár mindenekről teljesen értesülve voltak, mik a cardinál személyére s terveire vonatkoztak, iránta ily érzelmeket nyilvánítának, őt szolgálataiért ily magasztalásokkal halmozák; és míg különben leghevesebb régi ellenségei is, mint Batthyány Ferencz, azt hitték, hogy ő most a fegyverszünet meghosszabbításán működik, s mást nem is mondhattak ellene, mint hogy ennek érdemét, ha sikerül, magának akarja tulajdonítani [2]). Castaldó és Pallavicini, kétségkivül személyes érdekből, egy iszonyú ármány végrehajtását érlelgették elméjökben. Pallavicini, mint a királynak nov. 30-kán írá, már többször végre akarta hajtani a véres tettet; de mindannyiszor kételye támadt, elég leend-e a maga igazolására, mit a lippai táborozásból a cardinál ellen felhozhat. Jobb alkalomra vártak tehát; s ez nem sokára megérkezett.

A lippai hadjárat bevégezte után a cardinál a kir. zsol-

[1]) Buchholtznál: VII, 278.

[2]) Hatvaninál: II, 309.

dos hadat nem akarta Erdélybe visszavezettetni. Erdélyben 1551.
a múlt évi szűk termés miatt nagy hiány vala az élelmi szerekben; s mivel az erélytelen Castaldó a zsoldosokat már a múlt évben sem tartá kellő fegyelemben: Frater György komolyabb összeütközéstől fél vala a nép és a had között. E fölött a török, mint látók, már a múlt nyáron sem akarta Erdélyben tűrni a királyi hadat; most pedig, midőn a cardinál minden fortélyait oda fordítá, hogy a jövő juniusban lejárandó békét Ferdinánd számára meghosszabbítsa, minden újabb gyanút kerülnie kellett a fényes kapu előtt. Frater György tehát azt kivánta, hogy a zsoldos had az élelmi szerekben is bővelkedőbb tiszai vidéken helyeztessék el téli szállásokra. Mivel pedig a már mindenben árulást sejtő hadnagyok ebben megegyezni egyátaljában nem akartak, azt kivánta, hogy a tartomány belsőbb részeire, a mezőségre vitessék a sereg, s legalább azon szász városok maradjanak üresen, melyeken Aly csausz, ki miként a királynak is följelenté, a szultántól hozzá küldetett s már Havasalföldön várja behívattatását, keresztülutazandó lészen. De Castaldó és Pallavicini ebben az árulási szándok kézzel fogható jelét vélték, vagy színlelték látni, miután a tartomány azon vidékének lakossága magyar, a várak pedig a cardinál hatalmában voltak. Kétségkivül azért kivánja ezt, gondolák, mivel a tél folytában, tán épen a deczemb. 21-re Maros-Vásárhelyre kihirdetett országgyülés alkalmával, a mezőségen szétszórt zsoldos hadat törökök, oláhok segedelmével megrohanni s vezéreikkel együtt felkonczolni szándékozik [1]). A két hadnagy elérkezettnek tartá az időt, midőn a királytól vett utasítás szerint, inkább megelőzniök, mint bevárniok kellett a csapást.

Frater György az erdélyi hadakat, s azokkal együtt még az 1500 főből álló vajdai banderiumot is elbocsátván, Frater György meggyilkoltatása.

[1]) Goilel Vida, Castaldó hadi titkára, deczemb. 20-kán kelt emlékiratában Hatvaninál II, 293.

1551. szokott testőrsége kiséretében deczemb. 13-kán alvinczi kastélyába ment nehány napi kinyugvásra. Pár nap múlva Castaldó és Pallavicini is oda érkeztek a zsoldos had egy részével, s mint a cardinál vendégei, a kastélyban szállottak meg. Ez oly meggyőződésben, hogy a kir. sereg s fővezérei közt teljes biztosságban van, deczemb. 16-kán még cselédjeinek nagyobb részét és testőrségét is Gyulafehérvárra küldé, hol a következő napon a tiszti kart megvendégelni szándékozék; s így csak a néhány emberből álló kastélyőrség s pár apród maradt személye körül. Deczemb. 17-kén korán reggel a cardinál podgyászának elszállítására rendelt szekerek érkeztek a kastély kapuja elébe, mely aztán felnyittatván, azontúl nyitva maradt. Lopez Endre ekkor a kastélyt mintegy 150 spanyollal, mintha csak látni jöttek volna, megszállotta. Pallavicini pedig Campeggio, Monino, Scaramuzza, Mercada és Avila tisztekkel s Ferrari Mark Antal titkárral nagy csöndben a cardinál előszobájába lopódzék. Mark Antal egy levéllel lépe a cardinál hálóteremébe, ki pongyolában, asztalánál ülve, tán épen hóráit végezé. Ez a belépőt megpillantván magához inti s a levelet átveszi. Míg aztán a cardinál az olvasásba merült, a titkár rárohanván, őt tőrével nyakán s torkán megsebzi. A cardinál erre felugrik, a gyilkost izmos karokkal megragadja s a földre teríti. De ekkor berohan Sforza is említett czimboráival, s kardjával a cardinált arczán és nyakán megvágja. Monino hátmögül pisztolyát süti rá; mások tőreiket merítik testébe. „Jézus Mária!“ kiált a cardinál és szörnyet hal. A gyilkosok ezután Vas Ferencz apródra rohantak, ki a zajra ura szobájába sietett, s őt is hét sebbel borítva halott gyanánt hagyták ura hullája mellett. Mercada, mielőtt a többiekkel távoznék, a cardinál fülét, melyről azt regélték, hogy születésétől fogva szőrös volt, levágta, hogy a királyhoz küldessék. A halott két hónapnál tovább feküdt a helyen, hol lerogyott, míg végre a fehérvári kanonokok őt egyházuk sirboltjába szállították, s e szavakat vésették sírkövére:

„Omnibus moriendum est“ — mindenkinek meg kell halni [1]). 1551.

Castaldónak a véres tett után első gondja volt a cardinál kincseit biztosítani s a történhető mozgalmaknak elejét venni. Az elhunyt kincsei 300 ezer aranyra becsültettek [2]); de végre is alig került azokból elő néhány ezer; s bár Castaldó a királynak utóbb azt írta, hogy a kincs többi részét hihetőleg a várnagyok lopták el: még is alaposnak látszik a gyanú, hogy azt ő idején s ügyesen önmaga tette el kéz alól [3]). Castaldó még a gyilkosság napján Gyulafehérvárra s onnan Szászsebesre sietett. Ez utóbbik helyről tudósítá a történtekről Ferdinándot, s a Lippáról hazafelé indult Nádasdyt. Zavaroktól félvén, e tekintélyes férfiúban keresett támaszt, és sürgetve kéré őt, jőne haladék nélkül Erdélybe; mert „tetszett, úgymond, a mindenható istennek a boldog emlékezetű váradi bibornok urat a halál bizonyos hirtelen nemével a más világra szólítani ... Mark Antal mindenek közt első kétszer szúrta át torkán a főtisztelendő urat“ [4]). Majd Kendy Ferenczet bírta reá nagy igéretekkel, menne tüstént a székelyföldre s venné elejét a kitörhető zavaroknak; mert a székelyek közt nagy népszerűsége volt a meghaltnak, kit atyjok, jótevőjök gyanánt szerettek. És valóban halálának híre nagy benyomást tőn e népre. Mindenfelé lázongó mozgalom támadt az összecsoportosult s a véres tett elkövetőjire boszút kiáltozó nép között. Kendynek nem sokára sikerült ugyan őket kissé lecsilapítani, s a boszút is háttérbe szorították saját bajaik; de elhunyt jótevőjök emlékezete sokáig fenmaradt közöttök. Castaldó az eseményt Izabellának is mindjárt megírta, úgy látszik azon reményben, hogy

[1]) Actum Hermanstat. den 20. dec. Hatvaninál II, 293. Istvánfy Lib. XVII, 308. kövv. Buchholtz. VII, 283.

[2]) Bethlen Farkas I, 528. Timon: Epist. Chron. 158. Verancsics: Magy. Krón. 92.

[3]) V. ö. Buchholtz: Urk. B. 584. Hatvani Tört. Zsekbönyv 454.

[4]) Praynál: Epist. Proc. II, 317.

1551. tőle talán még némi fölfedezéseket is nyerhet, melyekkel aztán a maga tettét igazolhatja. De a királyné, bár gyűlöletét az elhunyt iránt még a halál sem olthatta el, semmi újat nem tudott ellene felhozni. Válaszában némi drágaságokat követel vissza s néhány lovat kér a megholt méneséből; s aztán egy királyi hölgyben meglepő elvetemültséggel, saját kezével veté hozzá: „ha semmi egyebet nem nyerhet, legalább ereklyét küldjön neki a bíbornok ama foltos bundájából (melyben megöletett) vagy lába körmeiből, melyet, úgymond, annyiszor tartott elénkbe, hogy megcsókoljuk; istennek hála hogy pápává nem lett“ [1]).

Ferdinánd a felelőséget a véres tett miatt, részint mivel az az ő, bár feltételes, utasítása szerint lőn elkövetve, részint több fontos államokokból, egy perczig sem kételkedett magára vállalni; miből önként következett, hogy Frater György tetteit a világ előtt kétségtelen árulásnak kellett hirdetni, mely a halált megérdemelte; árulásnak, melyet a körülmények miatt csak e módon, a mint történt, a rendes igazságszolgáltatás mellőztével lehetett s kellett is megbüntetni. Csak innen lehet megfejteni, hogy Ferdinánd, ki deczember 14-kén a tett előtt három nappal még bizodalmasan, szolgálataira számolva, írt Frater Györgynek s őt bővebb tanácskozás végett a közügyek felett magához hívá, pár nap múlva, a nélkül, hogy a cardinál ellen újabb vádakat hallott volna, őt bűnösnek s ily rendkivüli büntetésre méltónak nyilatkoztatta a pápához, a császárhoz, Mária királynéhoz s a magyar országtanácshoz írt leveleiben. „Mind a magam mind a titkárom leveleiből — írá Ferdinánd az 1552-ki január 2-kán Mária királynéhoz [2]), — eléggé megértette ön . . . azon gyanút, melyet végül tápláltunk Frater György ellen, ki fondorlatokat s összeesküvést kezdett szőni nemcsak a magam, hanem az egész kereszténység kárára, úgy annyira, hogy

[1]) Buchholtz: Urk. B. 583.

[2]) Hatvaninál: 313.

Castaldó tábornokom, ha el akarta kerülni a veszélyt, mely magát, a sereget s a tartományt fenyegette, kénytelen volt, az én tudtommal siettetni a csapást.“ Ugyan ezen szavakban írt a császárhoz is, midőn a Castaldótól összeszerkezett vádakat neki megküldötte. „Ezekből látandja Felséged, hogy a mennyire dicsértem őt jó magatartásáért, embereim tudósítása szerint, kezdetben: szintúgy kényteleníttetem most azt írni, hogy annyiféle módon nyilatkozott roszasága, hogy máskép írni nem lehet róla mint ezen irományban áll“ [1]). Halálának módját pedig ekként igazolja az országtanácshoz január 8-kán írt levelében: „Tudva van, hogy a kereszténység köz üdve végett ilyesmi, sőt még nagyobb dolog is gyakran szabadnak tartatott“ [2]). 1551.

A pápához maga Pesty Gáspár, a fő vádló küldetett január 2-kán a cardinál megöletését igazoló okmányokkal. De III. Julius azokat egyátaljában nem tartá meggyőzőknek. Ha oly gonosz ember volt, minőnek ezen irományokban ábrázoltatik, — mondá a pápa, — miért ajánlották őt oly buzgón a cardináli méltóságra? S hihető-e, hogy a hetven éves aggyastyán csak az utolsó két hónap alatt, kineveztetése óta vált volna oly gonoszszá [3])? Ferdinánd ennek következtében Gregorianczy Pál zágrábi püspököt küldé egy hosszú emlékirattal [4]) Rómába kieszközleni, nehogy azon egyházi törvények, melyek az egyházi méltóságokban lévő férfiak gyilkosaira átkot mondanak, foganatba vétessenek. Sőt abban is megegyezett, hogy a szent szék a cardinál halála okainak kinyomozása végett perfolyamot indítson; s május 3-kán (1552) személyesen megjelent Linczben s ügyvédeket vallott Martinengo pápai követ előtt. A pör csak a következő évben nyert folyamot. Grétzben, Németújhelyt, Győrben, Soprony-

[1]) Buchholtznál. Urk. B. 582.

[2]) Pray: Annal. V. 450. Istvánfy Lib. XVII, 310. kövv.

[3]) A pápa levele Ferdinándhoz, Batthyánynál: Series Episcopor. Csanadiens. 139.

[4]) Buchholtznál: Urk. B. 589.

1551. ban s Erdélyben összesen 116 tanú hallgattatott ki. De bár a vallomásokban [1]) csak azon vádak fordulnak elő, melyeket történetünk folyamában magunk is előadtunk, az itéletet III. Julius az e végre kiküldött négy bíbornok előadására s a császár által sürgettetve, hosszú vonakodás és nagy nehézségek után az 1555-ki február 14-kén végre felmentőleg mondotta ki [2]). A közvélemény azonban másként itélt [3]), midőn följegyezte, hogy a tény elkövetői mindnyájan kevés idő múlva bűnhödtek: Pallavicini török fogságba került s megöklöztetett s megvesszőztetett; Mark Antal Olaszországban más tette miatt felakasztatott; Mercada egy veszekedésben jobb kezét vesztette el, s utóbb vadkan által öletett meg, Scaramuzzát saját fellázadt katonái vagdalták össze; Monino Piemontban fejeztetett le.

IV.

1552. Török hódoltatások.

Az 1552-dik év szomorú, de a nagy veszteségek s néhányak gyalázatos gyávasága mellett a magát föláldozni kész, hősies hazafiság egyes dicső, örök emlékezetre méltó hadi tetteiben is gazdag év volt Magyarországon. Az ország rendei, kik, mint említők, febr. 22-re (1552) Pozsonyba gyűjtettek, előre is látván, hogy a török, kivált miután Frater György sem él többé, Lippa megvételét nem fogja boszúlatlan hagyni, azon reményben, hogy a hadjáratot maga Ferdinánd, vagy Miksa fia vezérlendi, bőséges segedelmet, minden kaputól 3 frtot, s a személyes fölkelésen kivül minden 10 telek után egy lovast, minden 20 telek után egy gyalogot, s a papságnak minden 100 frtnyi tizedjövedelmétől két lovast ajánlottak.

[1]) Közlé ezeket Pray: Ep. Proc. II, 383. Podhradszky: Történelmi Tár I, 246. Buchholtz: Lib. VII, 287.

[2]) Buchholtz: Urk. B. e. h. és VII, 286.

[3]) „Nec excusationibus, nec largitione nec blandimentis obtineri potuit, quin vulgus secus judicaret et iniqua caedes crederetur. Istvánfy Lib. XVII, 310. Thuanus: Lib. X, 294.

Nem is volt fölösleges ezen gondoskodás; bár a veszedelmét, a király távolléte s ennek következtében a közfelkelés elmaradta miatt ez sem fordíthatta el. A háború már február végén megkezdetett. Tóth Mihály egykori szegedi biró és Nagy Ambrus öt ezer hajdúval Szegedet meglepvén, a várost elfoglalák. Míg azonban a várat vívják vala, bár segedelmökre némi lovasság s német és spanyol hadak is érkeztek, a vár megsegítésére jött budai és szendrői basák által megverettek [1]). A budai basa ezután a dunántúli vidékre csapott és Veszprémet vette meg. Junius végén a török hadak Ahmed basa másod vezér és Szokolovics Mohammed beglerbég vezérlete alatt Temesvárat is megszállották. Ebben most is a hős Losonczy István volt a kapitány, s parancsa alatt 2200 főnyi magyar, német, cseh és spanyol őrség létezett, Losonczy, mihelyt az ellenség szándokairól értesült, az erdélyi vajdává nevezett Báthory Endrét és Castaldót nem késett segélyezésre felhívni, de hasztalan; Erdélynek magának is elég volt a baja az erélytelen Castaldó alatt ellenség módjára dúló idegen zsoldosoktól. Castaldó csak némi lőport indított útra; de Aldana lippai kapitány azt is lefoglalta. A hős férfiú látván, hogy segélyt ezektől hasztalan vár, midőn az ellenség a várost már megszállotta, nejéhez, Pekry Annához, küldött egy futárt s meghagyá neki, vesse zálogba javait, fogadjon hadat, vegyen lőport minden pénzén, s küldje azt be Temesvárba; az őrséget pedig esküvel kötelezte, hogy a nagy fontosságú várat vele együtt mind halálig megvédendi. Az érkezendő segély reményében ezek néhány hétig bajnokul ellentálltak, s a törökök ismételt rohamait azok nagy veszteségével visszaverték. Losonczy neje e közben híven teljesíté férje parancsait. Tóth Mihály vezérlete alatt öt száz hajdút s több szekér lőport indítván meg Temesvár felé. De e segély nem érke-

1552.

Temesvár eleste.

[1]) Istvánfy Lib. XVII, 315. Tinódy Sebe styén, Katonánál: XXII, 231.

1552. zett a várba: a dandár egy része már a Marosnál szétfutott; a többieket a portyázó törökök vágták le; minek következtében azon csapatok is visszafordultak, melyeket Varkócz Tamás nagyváradi kapitány küldött a vár megsegéllésére.

Losonczy ez alatt, bár az ellenség több rést tört a falakon, elszántan védé magát, s a törököt tízszer visszaverte a falaktól. Azonban a spanyol és cseh őrség kitartása mind inkább ernyedett; s midőn soraikat az áttört falak mögött mindinkább gyérülni látnák, s poruk különben is végképen elfogyott, föllázadtak s a kapitányt szabad elmenetel föltétele alatt a vár feladására kényszerítették. Midőn az őrség kitakarodék, Losonczyt Szokolovics Mohammed és Kaszim basák egy darabig tisztelgve kisérték a táboron keresztül. De alig távoztak mellőle, midőn a jancsárok a kiköltözött gyermekek s ifjak közől a szebbeket ragadozni kezdék; egy jancsár még Tomory Endrét, Losonczynak aranyos sisakját s pánczélát vivő apródját is lerántá lováról. Ekkor végre Losonczynak is kimerült türelme; s a mellette lovagló Forgáchhoz és a spanyol Perezhez fordulván, mondá: ilyen a török hűség; de ha már halnunk kell, ne haljunk meg boszúlatlanúl; majd kardot ránt s egy közelében volt török tisztet nyomban levágott. A vezér példáját a többiek is követték; a harcz heves, de rövid volt: a maroknyi csapatot az ellenség körülfogván, felkonczolta. Losonczy fején és baloldalán halálosan megsebesítve, de még életben fogatott el, midőn keresztül szúrt lova elbukott. Ahmed vezér elébe vitetvén, annak szószegését kemény szavakban vetette szemére; de a török azt válaszolá, hogy Ulomán basával is így tettek taval a magyarok, midőn Lippából kivonúlt, és szitkokra fakadván a már különben is haldoklót lefejezteté, s fejét Konstantinápolyba küldé [1]).

---

[1]) Istvánfy Lib. XVIII, 324. kövv. Tinódy, Katonánál XXII, 257. kövv. Forgách: II, 46. Buchholtz: Urk. B. 606. Pray: Ep. Proc. II, 329. Hatvani: Brüss. Okm. Tár II, 343. köv. 351.

1552.

Temesvár után kétségkivül Lippát vala vívandó a török had; de Aldana Bernát, kit Castaldó őrséggel hadi s élelmi szerekkel bőségesen ellátva hagyott volt kapitányul a várban, be sem várta a megszállást. Mihelyt Temesvár megvételének hírét vette, bár arról is értesült, hogy a vár segélyére több dandár megindíttatott, daczára Ocsárovics Döme, Záray Pál és néhány spanyol alhadnagy ellenzésének, ágyúit szétrepeszteté, véd s eleség szereit felgyújtatá, az erődök egy részét légbe röpítteté s a várból menthetlen gyávasággal megfutott, távoztakor még a város néhány házait is felgyújtatván. Aldana Erdélybe visszatérvén, Castaldó által elfogatott s Bécsbe küldetett. A hadi törvényszék ott őt halálra itélte; de Miksa főherczeg hitvese, a spanyol Mária, kegyelmet nyert földijének. Lippa elveszte után Solymos és Csanád várakat is üresen hagyták spanyol és magyar őrségeik; utóbb pedig a gyönge, roskadozó falú Lugas és Karansebes is meghódolt; és ekként az egész temesi tartomány a török birtokába jutott, másfél századnál tovább hordozandó annak igáját [1]).

Lippa elveszte.

Míg ekként a temesi tartomány elveszett, Erdélyt is nagy veszély fenyegette az erélytelen Castaldó vezérlete, s a nyavalyás Báthory Endre vajdasága alatt. A német zsoldosok ott fizetetlenségök miatt már a tél folytában is lázongtak. Midőn a törökök Temesvárt megszállák, Castaldó a lázongó zsoldosokat elfoglalandó, őket annak segedelmére szándékozott küldeni; de ők mozdulni sem akartak, s a helyett Kolozsvárt kezdék bombázni. Az e miatt dühösségre gerjedt nemesség fegyvert ragadt, s közölök két százat levágván s még többet megsebesítvén, a többieket a város alól elkergette. Castaldó ezután ágyúikat elvétette s a főbb czinkosok közől tizennégyet felakasztatott. De az erélytelen vezér ezután sem tudott köztök fegyelmet tartani. „E fegyel-

Katonai zavargások Erdélyben.

[1]) Istvánfy e. h. 329. köv. Buchholtz: Urk. B. 608. Pray: Ep. Proc. II, 330. Hatvani e. h. 344. 350.

1552. metlen, makacs, barom nép, melyet még saját romlása sem tart vissza a kicsapongástól, — írja maga Castaldó — sokkal inkább pusztítja s ejtheti kétségbe az országot, mint magok a törökök s tatárok". Utóbb Gyulafehérvárat is felgyujtották. És mind ez akkor történt, midőn a moldvai vajda feles hadakkal, melyekben törökök s tatárok is voltak, Brassónál a tartományba ütött. Castaldó, szerencsére, e város közelében táborozott a spanyolokkal, kiket a Tordánál táborba gyűlt nemesség is támogatandó vala. Az ellenség ennél fogva némi csatározások után visszavonult [1]).

Szondy hös halála Drégelyben.

Az ország e veszedelmeit nem kevéssé nevelte az, hogy Aly, budai basa, mihelyt Veszprémet, mint említők, elfoglalta, hadait a Dunán átvezetvén, éjszak felé intézett hadjáratot; minek következtében gondolni sem lehetett a délkeleti részek megsegéllésre. Aly basa még juniusban megszállá Drégely várát. Valamint utóbb Losonczy Temesvárnál, úgy itt Szondy György dicsőitette meg a magyar nevet s vívott ki magának hervadhatlan babért. A török, miután a vár tornyát halommá lőtte s mellette nagy rést nyitott, Márton oroszfalvi pap által szólíttatá fel Szondyt, adná meg a tarthatlanná lett fészket. De a hős várnagy hallani sem akart a feladásról; hanem eltökélten mind halálig védeni a romot, két énekes apródját, s két fogoly török ifjút skárlátba öltöztetvén s kápájokat pénzzel megrakván, oly kérelemmel küldé Alyhoz, hogy neveltetné apródjait vitéz férfiakká, magát pedig takaríttatná el tisztességesen, mert ő élve nem hagyja el várát. Ezután minden vagyonát a várudvarra hordatván, felgyujtá, lovait leszúrá, s felmaradt vitézeivel a vívókra rohana. Viadal közben egyik lába meglövetvén, térdre esett, s így folytatá aztán halálharczát, míg végre élet nélkül terült el a földön. A basa, ellenségében is tisztelve a hősies erőt, őt a várral szemközt álló dombon tisztességesen elte-

[1]) Castaldó levelei Buchholtznál: Urk. B. 607. kövv. és VII, 295. 309. Ferdinánd levelei Hatvaninál e. h. II, 337. 341. Schradt lev. u. o. 348. Kendy Fer. lev. Praynál: Ep. Proc. II, 327.

metteté, s egy lobogós kopját tűzetett sírjára. A szép példa követés nélkül maradt. Drégely után Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő minden ellentállás nélkül —, az erős Buják pedig öt napi töretés után megadta magát. 1552.

Ferdinánd király e híreket kínos aggodalomban hallá egymás után Passauban, honnan az egész nyár folytában nem szűnt meg sürgetni a császárt, fogadná el a protestansoktól ajánlott s az ott összegyűlt birodalmi rendektől már hosszasan tárgyalt békét, hogy aztán ezeket is segélyre birhassa a török ellen; és adná ki rendeleteit valahára a török ellen megajánlott pénzek beszedésére is, „hogy elháríthassa a maga, gyermekei, országai és alattvalói teljes megromlását; mert ez ama segély nélkül nemcsak valószinű, de már szinte bizonyos“ [1]). Az országtanács meg a birodalmi rendeket kéré, sürgeté a megváltó Krisztus Jézus halálára, ne vonnák meg e veszély pillanataiban segedelmöket Magyarországtól, mely egy századig pajzsa, védfala volt nemcsak Németországnak, hanem az egész kereszténységnek [2]). De fájdalom, a német rendek, belviszálya ik közt süketek maradtak a kétségbeesett nemzet e jajveszékléseire. A császár is soká ellenzé beszedetni a török elleni pénzsegélyt, attól félvén, nehogy a múlt években belháborúk által zaklatott Németország ezen újabb teher miatt fellázadjon [3]). Augusztus elején végre megadta ugyan erre az engedelmet; de a pénz, mely még csak ezután vala behajtandó, későn érkezett már az ország segélyére. Móricz, szász választó fejedelem kész haddal ajánlkozott ugyan Ferdinánd szolgálatába lépni a török ellen, ha kieszközli, hogy a császár Fülep hesszeni fejedelmet fogságából szabadon bocsássa, János Fridrik szász herczeget, Móricz személyes ellenségét pedig, nehogy távol léte alatt tartományait háborgassa, visszatértéig a

Ferdinánd hiányos védkészületei.

[1]) Ferdinánd levelei Hatvaninál II, 334—340.

[2]) Praynál: Epist. Proc. II, 322.

[3]) Ferdinánd levele a császárhoz augusztus 5-kén. Hatvaninál II, 341.

1552. maga udvarában letartóztassa. Ferdinánd egy ideig ezért is ostromlá a császárt, de süker nélkül [1]).

Teufel veresége. E szerint a maga erejére hagyatva, nagy bajjal tudott Ferdinánd a nyár közepén összegyűjteni olaszokból, németekből s morvákból mintegy 10—12 ezer főre menő sereget, melyet aztán a magyaroktól Ördög Mátyásnak nevezett Teufel Rézmán győri kapitány vezérlete alá helyeze, és nehogy Aly basa Nógrád megyéből a bányavárosokba is átcsapjon s magát ott megfészkelje [2]), Fülek tájára küldött, hol a felvidéki megyék nemessége mintegy hét ezernyi haddal táborozott. A két sereg, alkalmas időben egyesülve s értelmes kapitány által vezéreltetve, könnyen tönkre tehette volna Aly basának 12 ezernél nem nagyobb seregét. De fájdalom, Ferdinánd most sem volt szerencsés a vezér megválasztásában. Teufel a helyett hogy, mint utasításul vette, s miként a táborában lévő magyar hadnagyok, Keglevich György, Rátkay Pál, Dezsőfy Ferencz, Dombay Mihály, Sbardellati Ágoston, váczi püspök s többen mások javaslák, a nemesség hadával egyesülne, egyegi táborából Drégely vívására indult; de Aly basa által Palástnál megtámadtatván, aug. 11-kén rútul megveretett. Sbardellati püspök, Dezsőfy Ferencz, több más jeles vitézekkel a harcztéren hulltak el; a német dandár Detritz Marcell vezérlete alatt mindenek közt első keresett a futásban menekülést; követte példáját Pallavicini Sforza is az olaszokkal egy erdőbe vonúlván, de dandárának nagy részével elfogatott. A foglyok közt, kiknek számát négy ezerre teszik, volt maga a fővezér Teufel Rézmán is, ki Konstantinápolyba vitetvén, mivel nevét s rangját makacsul megtagadta, zsákba varva vízbe fojtatott; Pallavicini azonban 16 ezer aranyon megváltotta magát [3]).

[1]) Ferdinánd levelei Hatvaninál e. h. s kövv. ll.

[2]) Hatvaninál II, 347. kövv.

[3]) Tinódy, Katonánál: XXII, 305. kövv. Istvánfy Lib. XVIII, 332. kövv Forgách: II, 61. kövv. Veráncsics: Magy Kron. e. h. 93.

„Vajha e fővezér (Teufel) — írja keserűségében Batthyány Ferencz szept. 2-kán Mária királynénak [1]), — ezen ütközet előtt a menybe vitetett, vagy a pokolba szállott volna le, jobban megtanulni a vezéri tisztet, hogy annyi szegény had oly gonoszul ne veszett volna el alatta . . . Ha még Szolnok és Léva is elesik, az egész tiszai vidék s valamennyi bányaváros a török alá kerül . . . . Oly veszélyben s nyomorban van most a szegény Magyarország, hogy az anya gyermekét eldobva, a férj hitvesét elhagyva kénytelen futni az ellenség elől; maga az isten is annyira megnehezíté rajtunk kezét, hogy a mezőn az ellenség fegyvere, a városokban a döghalál emészt fel bennünket. Ettől féltem én eleitől fogva, látván ügyeink nagy hanyatlását. Mert oly nemzettől kormányoztatunk, mely magát sem tudja kormányozni: a hol az úr szolgáiban nem bízik, ezek neki nem szolgálhatnak szeretettel . . . A királyi felség Pozsony felé akar táborba menni; de mi hasznot hajthat ezen oly kései hadjárat, át nem láthatom . . . Ha hazámból kivándorolnom kellene (de kérem az istent, küldjön rám itt inkább halált) . . . könyörgök felséged előtt, tekintsen reám s hitvesemre kegyes szemmel". 1552.

Szolnok eleste.

Ily kétségbeesett volt már a hangulat magokban a király magyar tanácsosaiban is a közügyek, kivált a honvédelem fonák vezetése miatt. Pedig midőn Batthyány ezeket írá, még nem sujtatott le minden csapás az árva hazára, melyek arra ez évben mérettek. Batthyány még reménylé, hogy legalább az erős, mindennel bőségesen ellátott Szolnok fog megtartatni a tiszai vidék védelmére; de hiú volt e remény is. Aly basa győzedelmeiből Budára visszatérvén, rövid pihenés után aug. végén Szolnok alá vezette hadait, s reábirta Ahmed vezért is, hogy Erdély helyett, melyet a temesi tartomány megh'ódoltatása után szándékozott megtámadni, de melyről oly hír szárnyalt, hogy a védelemre jól fel van készülve, hadait szintén oda vezesse. A Tisza és

[1]) Hatvaninál e. h. 353:

1552. Zagyva összefolyásánál fekvő, s e fölött mély és széles árokról környezett erős várban, melyet két év előtt gróf Salm Miklós roppant költséggel épített, 24 nagyobb ágyú, 3000 szakállas és spanyol puska, a pornak s más lőszereknek és eleségnek nagy mennyisége létezett, úgy hogy azt egy értelmes vezér s elszánt vitéz őrség hónapokig megvédhette volna. Az őrség 1100 magyar, német, spanyol és cseh gyalogból s 300 huszárból állott, de a kikben sem a haza eszméje lelkesedést, sem a tekintélytelen várnagy, Nyáry Lőrincz, erkölcsi erőt nem vala képes ébreszteni. Az annyiféle nemzetbeli őrség külön csapatai csak azon egyben egyeztek meg egymással, hogy bizodalmok a várnagyban, kedvök a védelemre egyformán hiányzott, s midőn szept. 2-kán Ahmed vezér is a vár alá érkezett, a következő nap éjjelén az őrség rútul megszökött. A várnagy, vagy mivel már meg nem futhatott, vagy mivel azt tennie becsületérzete még sem engedé, szept. 4-kén, midőn a várban uralkodó nagy csönd által neki bátorított törökök azt megrohanták, egymaga állott a kapu védelmére. Elfogatván s a vezér elébe vitetvén, őrizet alá helyeztettett, honnan azonban megvesztegetett őrével együtt megszökött. Utóbb Nádasdy Tamás hadi törvényszék elébe kivánta őt állíttatni; de Oláh Miklós cancellár pártfogása által végre még is kegyelmet nyert [1]).

Eger ostroma.

Szolnokról Egernek tartott a százezret meghaladó török sereg, mit sem kételkedvén, hogy miután az erősebb Szolnok oly könnyen birtokukba jutott, Eger is, melyet Aly basa Ahmed vezér előtt gyönge akolnak nevezett, az első felhívásra megadja magát. De itt becsület s hazaszerető hős férfiak álltak a gáton, dicsően meghalni, mint gyalázattal élni készebbek. A várat annak ura, Oláh Miklós püspök s cancellár Dobó István és Mecskey István várnagyok védelmére bízta volt; s jobbakra nem eshetett volna választása.

---

[1]) Tinódy: Katonánál XXII, 273. Istvánfy Lib. XVII, 336. Forgách 67. II, Veráncsich: Magy. Kron. 95.

Még a Temesközben időzött Ahmed, midőn a gondos vár- 1552.
nagyok sejtvén az ellenség terveit, a királyhoz, a püspökhöz s a szomszéd vármegyékhez követeket s leveleket intéztek, kérvén őket sietnének segedelmet nyújtani a fontos várnak, mely a felföld kapujának tekinthető, s csak 200 lovas és ugyanannyi drabant által őriztetik. A kormány e felhívásra Pető Gáspár és Zoltay István alatt egy század lovast és Bornemisza Gergely deák vezérlete alatt harmadfél század gyalogot külde a várba. Még több segély gyűlt a szomszéd vármegyékből. Mert bár a vármegyéknek Szikszón tartott gyülése, tán mivel az urak Egert veszélyben forogni még nem hitték, elég hidegen fogadta az ott szintén megjelent Mecskey segélynyujtásra buzdító felhivását, utóbb mindazáltal, midőn a török Szolnokot is megszállá, még sem hagyták azt egészen magára. Borsod, Abauj, Sáros, Szepes, Ung és Gömör megyék, Kassa s a többi felvidéki városok, az egyes urak közől pedig Serédy György, a nem rég meghalt Gáspárnak öcsese, Báthory György, Homonnay Gáborné, s a jászai prépost, részint lövészekkel, részint drabantokkal szaporíták a vár őrségét, úgy hogy ennek száma, midőn az ellenség a várat megszállá, hatvanöt híján két ezerre ment. Dobó ezeken felül a kézi munkákra még száznál több parasztot, sütő s főző nőket, kovácsokat, molnárokat, ácsokat sebészeket stb. rendelt be a várba.

A török, még mielőtt a vár alá érkezett, felkéré azt levele által, javaikban, személyeikben bántatlanságot igérvén, ha szavára hajólnak; halállal fenyegetve, ha ellentállnak. A várnagyok e levelet vévén, annak hozóját vasba verték, magát a levelet pedig a vitézek gyülekezetében felolvastatván, Vas Miklós által a királyhoz vitették. Azután a vitézeket esküdtették meg, hogy mindnyájan készebbek meghalni, mint a várat feladni, s közakarattal elvégeztették, hogy az ellenség küldötteit bebocsátják ugyan, de leveleit olvasatlanúl vetik tűzbe; továbbá, hogy a ki a vár megadását csak szóba is hozná, vagy árulást tervezne, legyen az fő

1552. vagy közember, a halál fia legyen. A két várnagy pedig kötelezte magát, hogy a hadnagyok tudta, megegyezte nélkül semmi fontosabb dologban nem intézkedik. A szakmát akként oszták fel magok között, hogy Dobó különösen a védművekre s a tüzérségre —, Mecskey a hadak vezérletére ügyeljen, melyek aztán Pető Gáspár, Zoltay István, Bornemisza Gergely és Fügedy János hadnagyok alatt helyeztettek el a külső s belső várban.

Az ellenség szept. 11-kén szállá meg a várat, s falait több napig erősen törette fél mázsás golyókat szóró roppant ágyúiból. Dobó, bár összesen csak kilencz tüzére volt s ezek segedelmére parasztokat kényteleníttetett alkalmazni, eleinte 4—5 napig élénken viszonzá az ellenség tüzét nehány nagyobb ágyújából; de utóbb a porral való gazdálkodás végett a tüzelést meglassítá. Volt gondja arra is, hogy a mi rést az ellenség nappal lőtt, azt éjjel a várnép földdel töltött kasokkal, hordókkal, s gerendákkal megerősített földhányásokkal csinálja be. A monostornak s más nagyobb házaknak tetejét mindjárt a megszállás elején leszedette, hogy gyúladástól épen maradjanak; a takarmányt pedig vizes tehénbőrökkel ótalmaztatá a tüzes golyók ellen. A megszállás tizenharmad napján (szept. 24) a várbeliek minden ügyekezete daczára is már több helyt nagyon meg voltak rongálva a falak; mit látván a vívók, ismét levelet küldének a várbeliekhez. A hírnököt, miként Tinódy Sebestyén tudósít „a szerzés szerint beereszték; de semmit tőle el nem vevének: nagy fazék szenet előemelének, s a levelet vele megégetteték; füstivel az embert igen füstölék, vasba verék s árokba verejtezék". A következő négy napon a nyitott réseket az ellenség újra nagy tűzzel tágítá, és Sz. Mihály napja hajnalán három felől közönséges rohamot intézett. Az ó-kapunál, melynek bástyájára 27 zászlóval rohant a török, nagy veszély fenyegette a várbelieket; mert bár mily vitézül állott is ellen az ott állomásozó Pető Gáspár bajnokaival, nem gátolhatá meg, hogy a törökök a toronyba ne jussanak, honnan aztán,

magok a kőfalak által fedve lévén, nagy kárt tőnek a magya- 1552.
rokban. Dobó azonban, ki hol gyalog, hol lovon serénykedék, látván népének nagy hullását, rögtön az ágyúkhoz sietett, s a tornyot oldalt mind addig lődözteté, míg végre sikerült onnan kiűzni az ellenséget. A más két oldalon Zoltay István és Bornemisza Gergely vitézei a résre törekedő ellenségben részint fegyverrel részint a reáhányt tüzes szerekkel oly sokakat leölének, hogy a török dél tájban elcsüggedve, mindenütt visszavonúlt a falak mellől, ezreket hagyván halva azok alatt. De a várbeliek sem jutottak ingyen a diadalhoz: sokan elhulltak, még többen megsebesedtek; amazok közt Bolyki Tamás a borsodmegyei legénység vitéz hadnagya, Posgay János és András deák, egri biró, halála volt legérzékenyebb veszteség; emezek közől Pető Gáspár hadnagy sokáig képtelenné lőn a bajnoki munkára. A sebesűlteket 13 sebész vette ápolása alá, kiket a várnagyok gondoskodása a megszállás előtt hozott volt a várba.

A törökök azt hivén, hogy a kiállott harcz a várbelieket megfélemlítette, más nap (szept. 30) Sáry Endrét, kit Arszlán fehérvári szandzsák tartott foglyul, harmadszor is levéllel küldék be a várba. Ez azonban most sem bontatott fel, hanem ketté szakasztatván, felét a levélhozó kénytelenítteték elnyelni, másik fele megégetteték. Csak az ostrom után tudták meg a börtönbe vetett Sárytól annak tartalmát, mely szerint a török magasztalván vitézségöket, nagy jutalmakkal ösztönzé őket a vár megadására; s nehogy Losonczy sorsától tartsanak, biztosítá őket, hogy míg a várból kivonúlnának, az ozmán had három mérföldnyire vonúl vissza, Arszlán basa pedig túszul adatik kezökbe. A leveleken kivül szóval is csábíták a törökök a megszállottakat, mindenféle nyelven kiáltozván be hozzájok. Hegedűs István, a Serédy György által beküldött legénység hadnagya, ezen igéretek által elcsábítva, nehány barátjával összeszólalkozott, hogy „Dobó Istvántól ostrompénzt kérnének; ha nem adna, a várból ők kimennének; mert lám a törökök jót

1552. beszéllenek". A hadnagyok azonban a fondorlat nyomára jutván, Hegedűst a várpiaczon azonnal felakasztották, pártfeleit pedig fülcsonkitással bélyegeztették meg.

Az árulásnál azonban még nagyobb veszély fenyegette a várbelieket okt. 4-kén. A lőpor, mely jobbára a főtemplom sekrestyéjébe volt fölhalmozva, esetleg felgyúlván, a sekrestyét, a mellette lévő két száraz malmot, a monostor s a várfal egy részét, s az ott állomásozó vitézek közől Nagy Pált, Báthory drabantjainak hadnagyát, nyolczad magával légbe röpítette. Az iszonyú dördülés nagy zavart okozott a legénységben; még nagyobb baj volt az, hogy a porkészlet tetemesb része elveszett, s malom sem létezett több a lisztőrlésre. De az erélyes Dobó és Mecskey e bajokon is segítettek: a legénységet bátorító beszédeikkel megnyugtatták, a megrongált falat gyorsan kitataroztatták, a két malom romjaiból ácsaik által egyet üttetének össze, s mivel kén és salétrom a várban bőségben volt, 12 küllyét alkottatának, melyeknek éjjeli nappali feszített munkája rövid időn helyrepótolta a porban támadt hiányt.

Az ellenség e közben tüzes golyókkal lődöztetett a várba, s aknákat ásatott a falak alá. De a várbeliek a gyúladásokat gyorsan elolták; az aknákat pedig ellenásásokkal rontották meg. Majd ismét rohamot intéztek a törökök a földbástyára; de onnan is visszaveretvén, a palánk karóit oly keményen kezdék szakgatni öreg ágyúikkal, hogy a palánk, s a földdel töltött hordók és kasok hajólni kezdének. Dobó azonban kötelekkel, lánczokkal ezeket is megóvá a kidőléstől. Egyéb fortélyaikban sem nyertek a törökök több sükert, melyekkel a várbelieket fárasztani, meglepni ügyekeztek. Legveszélyesebb volt ezek közől az, mely szerint az árkokba oly nagy mennyiségü hasábfát hordatának, hogy a halom a falak magasságát is meghaladta, s oly közel esék a falhoz, hogy annak lőréseit is bedugaszolhatták. De a leleményes eszű Bornemisza Gergely, gyúanyagokkal megtöltött hordókat eregetett a halomra s azt porrá égette; majd

ismét lőporral s a kartács egy új nemével megtöltött kereke- 1552.
ket hengerített le a sánczokba s ott halált szórt, rémülést terjesztett a vívók között. Október 12-kén a második közönséges rohamot intézték a törökök. Huszonnyolcz zászlóalj, kezdé meg azt az ó-kapunál, hol a falakon a múlt napokban nagy rés töretett, s maga a kapu is beszakasztatott. De eleve gondoskodtak a várnagyok e veszélyről, s a kapu mögött téglából s agyagból erős falat emeltek volt. A réseken mindazáltal az egész napon át nagy tűzzel folyt a harcz. A török vezérek mind újabb s újabb, pihent csapatokat hajtottak az ó-kapunál, a bolyki, a tömlöcz s a földbástyáknál tátongó résekre. De mind hasztalan: az őrség, melyet Dobó, Mecskey, Bornemisza, Zoltay, Fügedy szóval s példával nem szűntek lelkesíteni, mindenütt visszaverte a vívókat. Ezen napon 20 mázsa lőport fogyasztának el a várbeliek.

Ahmed e makacs ellentállás miatti dühében Aly basának is élénk szemrehányásokat tőn, s hadnagyaival más nap gyülést tartván, okt. 14-kére még egy közönséges rohamot rendele, buzdítván mindenkit, ne tűrnék, hogy szégyennel kelljen elvonúlniok. A zsibongás, a zaj mely a várba a török táborból mindjárt éjfél után felhatott, sejteté az őrséggel, hogy e napon minden eddiginél keményebb harczot kellend állaniok. A roham mindazáltal csak déltájban kezdődött; Ahmed maga intézte azt az ágyútelepei védelmére felhányt sánczokból; Aly, Ulomán, Arszlán basák s a többi hadnagyok az egész százezernyi sereget talpra állították, hogy újabb s újabb csapatokkal támogassák a lankadókat. A szégyentől ösztönözött Aly basa első kezdé meg a rohamot a tömlöcz-bástyánál. De ott Dobó maga áll vitézeivel a réseken; s bár lábán s jobb kezén megsebesíttetik, bár a halál sürün dúl mellette, s maga aranyos sisakját tartó apródja is elesik mellette, Pethő Gáspár dandárjától megsegíttetvén, hosszú, véres harcz után végre e pontról teljesen visszaveré a vívókat. Ekkor észreveszi, hogy a földbástya nagy veszélyben forog s Aly basa aranyos bíbor zászlaja már fenlobog

1552. annak orrnán. Rögtön intézkedik tehát, hogy a lankadó legénység felfrissítésére néhány csöbör bor, segélyére pedig pihentebb csapatok álljanak a résre; sebeinek daczára maga is oda siet, s míg a segély megérkeznék, egy csoport parasztot és asszonyt állit a lankadók támogatására. A férfiak fegyverrel, a nők kövekkel, forró szurokkal, vízzel s égő üszökkel oly jelesen viselék magokat, hogy nemcsak a vívókat hátrálni kényszeríték, hanem még Aly zászlaját is elnyerték. Veli bég, a hatvani szandzsák, súlyos sebbel mellén vitetett tova a falaktól.

Nem kisebb volt a veszély a bolyki-bástyánál, hol Arszlán, fehérvári szandzsák, vezérlé az ostromot. A könnyen megmászható résen a vívók oly hevesen rohantak előre, hogy az őrséget visszanyomván, több zászlót tűzhettek ki a falak ormára. Bornemisza, Zoltay és Fügedy látván a végveszélyt, lelkesítő szavakkal buzdíták vitézeiket: „csak még egy óráig ne tágítsanak, ez az ellenség utolsó rohanása; ha őt most visszaverik, nem tér többé vissza, s kitartásukat dicsőséges hírnév jutalmazandja.“ Míg aztán a vitézek fellelkesedve rohantak az ellenségre, Bornemisza a tömlöcz-bástyáról oly sükerrel kezdé kartácsolni a feltörekvő törököket, hogy azok rémülve futának vissza az árkokba, s a falon lévők nem gyámolíttatván, részint leölettek, részint az árkokba taszíttattak. Tinódy Sebestyén egyedül e helyen 140-re teszi a mieink, 8000-re a törökök veszteségét. Nem kisebb dicsőséggel küzdött Mecskey 500 lövészével az ó-kakapunál, hol a jancsárok agája intézte a harczot.

Eger megszabadul.

Ott is három ezernél több török hullott el, míg végre megszűnt a harcz. Hasztalan erőködék az aga újabb rohamra tüzelni jancsárait, hasztalan űzék a csauszok buzogányaikkal a falakra a többi népet. „Isten ellen, ki a magyarokkal harczol, hiában erőködnének“, — lőn a válasz. Az éj beálltával Eger meg lőn mentve. Bár a falak annyira megvoltak rongálva, hogy több helyt lóháton is fellehetet volna nyargalni, Ahmed vezér nem intézett több rohamot e romok

ellen, melyek mögött annyi vitézséget, oly megtörhetlen erkölcsi erőt tapasztalt őrködni; s október 18-kán elvonúlt a vár alól. A várbeliek, kik közől csak mintegy 300 vitéz esett el, míg az ellenség vesztesége számos ezerre ment, — a törökök elvonúlta után istennek hálát adván, egyedül a nagyobb golyók közől, melyek a várba lövettek, 12,000-et szedtek össze, és szerencsés megszabadulásuk hírével a töröktől elvett három jeles zászlót küldöttek Bécsbe a királyhoz. A két várnagy hivatalárol lemondván, helyökbe Bornemisza Gergely és Zarkándy Pál neveztettek ki várnagyokká. Dobó a vár hősies védelmének jutalmául a következő évben zászlós úrrá s erdélyi vajdává neveztetett; Mecskey azonban nem vehette el a neki szánt jutalmat: mert midőn e végett a királytól Bécsbe hívatva, Várkonyon keresztül utazott, a legényei s a helybeli parasztság közt támadt verekedésben, melynek csilapítása végett maga is közébök ment, egy őt nem ismerő paraszt szekerczéjétől homlokon találva, a szebb halálra méltó hős megszűnt élni [1]). 1552.

Említők, hogy Dobó István még a vár megszállása előtt felküldötte Bécsbe a maga emberét, Vas Miklóst. E követ a megszállás alatt még másodszor is fenjárt Bécsben; de mind a kétszer csak puszta biztatást hozott onnan vissza; s aligha az e miatti boszúságnak is nem volt abban része, hogy a vár megszabadulta után Dobó, Mecskey társával együtt lemondott a várnagyságról. Miután Károly császár öcscsének sürgető kérelmeire a passaui szerződést, mint mondá, csak is azért, hogy öcscse ügyeit Magyarországban elősegítse, valahára elfogadta s megerősítette, Ferdinánd aug. közepén Bécsbe tért vissza. A szerződés után Fülep hesseni fejedelem is szabadon bocsáttatván, Móricz szász fejedelem szintén hajlandóvá lett Ferdinánd szolgálatába állani hadaival. Ő azonban a vártnál kevesebb hadat s azt is későn, csak szept. A szász Móricz sükeretlen hadjárata.

[1]) Tinódy Katonánál XII, 313. kövv. és utánna Zsámboky: Append Rer. Hung. (Bonfini 1606-ki hanoviai kiadásában) 795. kövv. Istvánfy Lib. XVIII, 337. köv. és Forgách II, 69. kövv.

1552. vége felé hozott magával; Ferdinánd ezekhez még a münsterbergi herczegnek szolgálatba vett dandárát s azon lovas csapatokat is hozzá adta, melyeket Schwendi Lázár a császár zsoldjába fogadott volt Csehországban [1]); a vármegyéket pedig szeptember és októberben kelt leveleiben szólítá fel, hogy az elmúlt márcziusi gyülés végzései szerint dandáraikat Nádasdy Tamásnak és Balassa Menyhértnek az ország főkapitányainak zászlai alá mennél előbb állítsák ki [2]). Móricz herczeg okt. közepén valahára le is érkezett ugyan Győr alá [3]). De a magyar uraknak nem tetszék e későn s oly csekély erővel megkezdett hadjárat, melytől a rosz időnek korán beállta miatt sem várhattak jelentékenyebb eredményt; sőt méltán attól féltek, hogy a német had távozta után a budai basa még csak ingerültebben fogja megtámadni a felvidéket. Móricz herczeg tehát, alig egypár héti táborozása után Győrnél, mihelyt Eger megszabadultáról értesült, október utolsó tizedében elhagyta az országot.

A gönczi gyülés.

Bár Ahmed vezér Eger alól elszállván, az országból kitakarodott, a felső tiszai megyék még azután is méltán aggódtak megmaradásuk miatt, látván, hogy a török Szolnokon s Hatvanban nagyszámú őrséget hagyott, Szécsényt pedig nagyon erősíti. Ennél fogva, mivel a kormány részéről a végek tekintetében kellő gondoskodást nem tapasztaltak, Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Gömör, Borsod és Torna megyék rendei deczember 29-kén önszántukból gyűltek össze Gönczön, hogy a felvidék kulcsává lett Eger és Fülek várak biztosításáról tanácskozzanak. Több napi értekezlet után azt határozták, hogy e megyék pénztárából Egerben állandólag 200, Füleken 100 lovas tartassék; az urak közől

[1]) Ld. Ferdinánd és Schwendi leveleit a császárhoz Hatvaninál: II, 344. kövv. és Lantz: Correspondenz des Kais. Karl V. III, 430. 439.

[2]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 221. Katona XXII, 385.

[3]) Innen írt okt. 15-kén Bebék Ferenczhez Praynál: Ep. Proc. II, 334.

pedig mindenik javainak arányában egy-egy dandárt tartson e várakban. 1553.

A végzés a királynak is megküldetvén, Ferdinánd rosszalását nyilvánítá ugyan a miatt, hogy a megyék engedelem nélkül tartották meg a gyülést; a határozatokat mindazáltal, mint az ország javára szolgálókat, megerősítette [1]). Nehogy pedig tanácskozási alkalom hiánya miatt több ilyféle gyülések tartására, vagy panaszra adjon okot, az 1553-ki jan. 18-kára Pozsonyba országgyülést hirdetett, melynek ideje utóbb ápril 9-re, helye pedig Sopronyba tétetett át. A kir. előadásokban az ország védelme, az adó, a vallás és a jobbágyok ügye volt kitűzve a tanácskozás fő tárgyaiul. Az elsőre nézve a rendek, bár az ország az ellenségtől annyira megszakgattatott, készséggel ajánlkoztak, valahányszor szükséges, személyesen fölkelni, kivánták mindazáltal, hogy a törvények szerint a király maga, vagy elsőszülötte, Miksa cseh király álljon a hadjárat élére: s ő felsége úgy erről valamint a törökkel kötendő béke ügyéről a magyar tanácsosokkal is értekezzék. Valahányszor pedig a török valamely várat ví vagy nagyobb erővel indul az ország pusztítására, a szomszéd megyei urak s nemesek az ország kapitányának felhivására vagy személyesen felkelni, vagy magok helyett egy jól felkészült lovast, jobbágyaikból pedig minden 25 házhely után egyet köteleztessenek küldeni annak zászlai alá. Az idegen hadak kapitányainak azonban ne engedje meg a király, hogy a népet kényök szerint keltsék fegyverre, sem azt, hogy a parasztság ingyen, munkadíj nélkül hajtassék a vármunkákra. Adó fejében, minden házhelytől két frtot ajánlának. Az Eger hősies védelmében megbénult hazafiak élelmezésére s a múlt évek alatt török fogságba jutottak kiváltására ezen felül minden házhely után 10 denár, s a nemesek erszényéből ugyanannyi rendeltetett behajtatni. A jobbágyok szabad költözése tekintetében végeztetett, hogy

A sopronyi gyülés.

[1]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Comit. III, 221. kövv.

1553. az a jövő országgyülésig korlátolt alakjában maradjon; ha pedig a szegény nép elnyomása addig meg nem szünnék, akkoron új törvény alkottassék; a szolgálati napok száma mindazáltal, „hogy a jobbágy lélekzethez juthasson“ 52-ről 40-re szállíttatott. A vallás tekintetében szívesen alkotott volna Ferdinánd az evangelikus felekezetek ellen szigorúbb törvényeket; de a rendek elegendőknek találták az eddigi rendeleteket, melyek szerint a papság buzgó tanításra utasíttatott. E helyett azonban sürgették a királyt, hogy a mosonyi és sopronyi főispánságokat s más hivatalokat és várkapitányságokat, melyek idegenek kezén vannak, honiaknak adja [1]).

A király e gyülés után Oláh Miklóst esztergomi érsekké, s helyébe Újlaky Ferenczet egri, Bornemisza Pált erdélyi, Zaberdin Mátyást nagyváradi, Veráncsics Antalt pécsi, Kamonczy, másként Pétervaradi Balázst váczi, Gregorianczy Pált győri, Kövesy Endrét veszprémi, Musnay Ferenczet csanádi püspökké, Tahy Jánost pedig a dunai részek főkapitányává nevezte ki [2]).

V.

Veráncsics követségi járata Stambulba.

A múlt évek alatt elveszett várakat s országrészeket sem a felére olvadt s kifáradt ország gyönge erejével, sem a szűken folyó birodalmi segélylyel nem lévén reménye visszafoglalhatni, nehogy a török hódoltatásait még tovább terjeszsze, s még Erdélyt is elfoglalja, melynek birtoka, mint mindjárt elmondandjuk, különben is igen kétes vala: Ferdinánd, miután a budai beglerbéggel hat hónapi fegyverszünetet kötött, 1553 nyarán Veráncsics Antal püspököt és Zay Ferenczet, a dunai hajóhad kapitányát, békeszerzés végett Konstantinápolyba küldé, hol időközben már Malvezzi is kiszabadult volt a fekete toronyból. Utasításuk szerint a

[1]) Corp. Juris Hung. I, 451.

[2]) Veráncsics: Magy. Tört. Eml. II, 280. köv.

követek egész Magyarországért 140, a birt részekért s Erdélyért pedig 40 ezer frt évi adót igérhettek. Augusztus 25-kén megérkezvén, mindjárt harmad napon kihallgattatást nyertek; mert Szulejmán a perzsák ellen hadjáratra vala indulandó. Előadásukra válaszul nyerték, hogy Erdélyt ne is nevezzék; mert a szultán azt János király fiának adta; s a béke felett csak azon magyarországi részekre terjeszthetik az alkudozást, melyek még Ferdinánd kezében léteznek. A diván ennél fogva úgy akarta, hogy Malvezzi Erdélynek János herczeg részére visszaadása végett Bécsbe visszatérjen, magával vivén az öt évre szóló új fegyverszünet okmányát is, mely szerint az évi adó 30 ezerről 15 ezer frtra szállíttatott; Veráncsics és Zay pedig amannak visszatértére Konstantinápolyban várakozzanak [1]). 1553.

Erdélyben az erélytelen és köszvényes Báthory Endre vajda, s az önző, kincsszomjas Castaldó, kiknek kezében Frater György halála óta e tartomány létezett, nem tudták meggyökereztetni Ferdinánd uralmát. Izabella királyné sem volt megelégedve a cserével, nemcsak mivel Ferdinánd késett neki átadni Ratibort, melyet maga is csak 1552 végén vehetett át György brandenburgi őrgróf kiskorú fiának gyámjaitól; nem is egyedül azért, mivel Oppelnben mindent rosz állapotban talált, s a jövedelmeket pedig keveslé [2]): hanem még inkább azért, mivel II. Henrik franczia király, Erdélyi ügyek.

[1]) Veráncsics és Zay levelei, Szalay közlése a Tört. Eml. IV. kötetében 3—82. Veráncsics párbeszéde s naplója: Magy. Tört. Eml. II, 268. kövv. Pray: Ep. Proc. II, 339. Hammer II, 239.

[2]) Lásd e viszonyokat részletesen Hatvaninál: Tört. Zsebkönyv 468. kövv. Ferdinánd és a császár leveleit Hatvaninál: Brüss. Okm. II, 257. 363. Ferdinánd a szerződésben arra kötelezte volt magát, hogy a mennyiben Oppeln és Ratibor jövedelmeiből az évenként biztosított 35,000 magy. frt ki nem telnék, a hiányt máshonnan pótolandja. Hogy azonban e pótlék mennél kevesebbre menjen a herczegségek jövedelmeit biztosai által oly szigorú számítással íratá össze, hogy Izabellát gúnyra ingerelte: „a király biztosai, — írja egy levélben Castaldóhoz, — nálam vannak, hogy a halakat és madarakat megtaksálják".

1553. ki a Habsburg ház iránti gyűlöletet atyjától, I. Ferencz királytól, örökségül vette át, nem szűnt meg őt izgatni Ferdinánd ellen. Delavigne franczia követ 1552 nyarán egyenesen felhívá a királynét; ügyekeznék fiát visszahelyezni elvesztett országába, igérvén, hogy királya ezt minden módon elősegítendi a Portánál [1]). Az elveszett hatalom s királyi fény édes emlékezetének felidézése könnyen elcsábítá a különben is elégedetlen, szeszélyes királynét; és mióta II. Henrik király maga is segedelmet igért neki levelében, mind ő, Izabella maga, mind párthívei, kivált Petrovics, kit e végett a franczia király szintén felszólított [2]), minden ügyekezetöket arra fordították, hogy János herczeget Erdélybe visszavigyék. Hasztalan ügyekezett ezután Ferdinánd Izabellát Ratibor átadása, a két herczegség jövedelmeinek méltányosabb összeírása stb. által, mennyire tőle kitelt, megnyugtatni; hasztalan eszközle ki tőle egy levelet is a szultán számára, melyben vele kijelenteté, hogy Ferdinánd által kielégíttetett, minek következtében a szultán is engedné át Erdélyt Ferdinándnak [3]). Petrovics a töröknek azonnal tudtára adá, hogy a királyné e levelet kényszerítve, s oly körülmények közt írta légyen, melyekben még fia életéért is remegnie kellett; sőt a királyné és fia térdet hajtva könyörögnek a szultánnak, vegye őket, a maga árváit, ismét pártfogása alá s vitesee vissza országukba [4]).

Izabella visszasovárog Erdélybe.

Mióta Castaldó 1553 tavaszán összeharácsolt kincseivel s a nép átkaival terhelve a spanyol és német hadakkal Erdélyből távozott [5]), Izabella is új reményre ébredt a tarto-

[1]) Delavigne lev. Izabellához Buchholtznál: Urk. B. 612.

[2]) II. Henrik levele Hatvaninál: Brüss. Okm. II, 359. kövv.

[3]) Ferdinánd és Izabella lev. Hatvaninál: Brüss. Okm. II, 364. III, 9. 24.

[4]) Petrovics lev. Hatvaninál, Brüss. Okm. III. 10.

[5]) „Multo auro et argento onustus“ — mond Istvánfy. „Nullum est hominum genus, quod non illi — omnium mortalium nequissimo — maledicat“, — írja Pécsy Gáspár Nádasdynak. Praynál: Ep. Proc. II, 360.

mány visszavétele iránt. Követei, kik e végett Konstanti- 1553.
nápolyban jártak, ez iránt nemcsak szóbeli biztosítást, hanem egy aranyos levelet is hoztak vissza, melyben a szultán Erdélyt János király fiának parancsolja visszaadatni [1]). A királyné pártfelei, Kendy Antal, Patóczy Ferencz, Bethlen Gábor és Gergely több másokkal együtt még a nyár folytában fellázadni szándékoztak. Bethlen Gergely segélyért is járt a budai basánál; Petrovics pedig a nyár derekán egy dandárral jött Debreczen tájára, hogy török segélylyel a Tisza vidékét is fellázítsa [2]). Terv szerint Petrovicsnak Váradot és Gyulát kellett volna elfoglalnia, míg az erdélyiek Báthory Endrét s az új vajdákat, Dobó Istvánt és Kendy Ferenczet űznék ki Erdélyből. Azonban mind a hárman erős dandárokkal jelentek meg a tordai gyülésen, mely a végett hirdettetett ki, hogy Báthory az új vajdákat tisztségökbe helyezze be. A gyülés ennél fogva csöndben folyt le [3]). Petrovics azonban nem szűnt meg követei s levelei által segélynyújtás végett működni az új budai beglerbégnél, Tujgun basánál. Ez egy ideig hajlott is a lázongók kérelmére, s Budáról, Szegedről és Hatvanból mind több fegyverest gyűjtött Csongrád és Szolnok táján; de midőn a Konstantinápolyból visszatért Malvezzitől megértette, hogy a szultán a békére hajlik, segedelmét tőlök megtagadta. A magára hagyott Petrovics csekély erejét ezután Tahy János főkapitány és Záberdin váradi püspök október közepén visszaűzték. Ugyanazon időben Dobó István vajdának Erdélyben is sikerült a pártosok hadát szétoszlatni, s a tartományt Bethlenvár megvételével egy időre lecsöndesíteni [4]).

---

[1]) Az egri várnagyok levelei Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 18. Petrovics lev. u. o. 22.

[2]) U. o. 12. kövv. Veráncsics: Magy. Tört. Eml. II, 286. kövv. és IV, 40.

[3]) Praynál: Epist. Proc. II, 345.

[4]) Praynál: Ep. Proc. II, 347. 348. kövv. 354. kövv. 361.

1553. E közben Ferdinánd mindent elkövetett, hogy Izabellát megnyugtassa. 1553 nyarán a királyné testvére, Zsigmond lengyel király, Ferdinánd leányai egyikét vette nőül. A menyasszony testvérei Miksa cseh király és Ferdinánd főherczeg a menyekző alkalmával nem mulaszták el, atyjok utasítása szerint e tekintetben is hatni Zsigmondra és Izabellára. A császár részéről Poictiers, lüttichi cancellár, ment követül a menyekzőre; s ennek is külön utasítása volt értekezni ez ügyben a királynéval. Izabella a maga kivánatainak s panaszainak hosszú sorát egy emlékiratban küldé el általa a császárnak [1]). Ferdinánd e követeléseket oly túlságosaknak találta, hogy nem kételkedett a császárnak kijelenteni, miképen azokat kielégíteni nem áll hatalmában; s nem is tekintheti azokat egyébnek ürügynél, melynek színe alatt fiának visszahelyezését czélozza Erdélyben [2]). Ez időben tért meg Konstantinápolyból Malvezzi is ama válaszszal, hogy ha Ferdinánd békét akar, elébb János király fiát helyezze vissza atyai örökségébe. Ferdinánd ennek következtében arra kivánta bírni Izabellát, hogy a Konstantinápolyba visszamenendő Malvezzivel ő is küldjön egy követet, ki a szultánnak kijelentse, hogy a királyné és fia a kötött szerződéssel meg van elégedve s Erdélybe nem kiván többé visszatérni. Izabella bátyjától is ösztönöztetve, némi feltételek alatt, melyek 100 ezer frtnyi jegybérének lefizetésére vonatkoztak, erre hajlandónak nyilatkozott ugyan; de ha őszinte volt volna is e nyilatkozata, a pártfelei által János herczeg visszahelyezése iránt szőtt terveket, már akarva sem lett volna képes meggátolni. Ezek minden áron szabadulni kivántak Ferdinánd uralmától; s miként a követeknek Orzievszky lengyel cancellár mondá, maga az ifjú herczeg is igen vágyódott Erdélybe visszatérni s még anyjának is szemrehányásokat tőn e tartományról lemondása miatt [3]).

[1]) Hatvani e. h. III, 24. kövv.

[2]) U. o. 28.

[3]) U. o. 33.

Ferdinánd azonban, míg Izabellával teljesen megegyezhetne, magok az erdélyiek által is meggyőzni kivánta a szultánt, hogy a királyné s fia visszatértét ők sem óhajtják; s e végett 1553 végén az erdélyi püspök s a vajdák által Végh Jánost küldette követségben a törökhöz [1]). De Ferdinándnak e követségre épített reményei hamar meghiúsultak. A szultán Izabella és Petrovics többszörös kérelmeire, melyeket a franczia követ d'Aramont is erélyesen támogatott, változhatatlanúl elhatározta, hogy Erdély János király fiáé legyen s az 1554-ki ápril 7-kén Aleppóban kelt levelében a vajdáknak s az erdélyieknek egyenesen meghagyta, hogy a királyfit vigyék vissza; az oláh és moldvai vajdákat pedig már elébb oda utasítá vala, hogy ebben segélyére legyenek Petrovicsnak, kit díj-elengedés mellett lugosi és karansebesi szandzsákká nevezett [2]). Sándor moldvai vajda, ennél fogva meginté Kendy Ferencz vajdát, ne ellenezze a királyfi visszahelyezését, ha Szentivány és Vécs várait megtartani kivánja; mert mind ő, mind Petraskó, a Ferdinándhoz szító Mircse helyébe kinevezett oláh vajda, a királyfi helyreállitása végett nem sokára Erdélybe fognak törni [3]). Ferdinánd mind ezekről a Konstantinápolyból visszatért Végh János által is épen akkor értesült, midőn Malvezzit Erdély adója fejében 10,000 aranynyal már útnak indította. Őt tehát Komáromban megállíttatván, azonnal írt a szultánnak, kérvén őt, hogy míg a tárgyalás alatt lévő békeügy be nem fejeztetik, Erdélyt se engedje megtámadtatni, melyért az adót, mihelyt ez iránt válaszát veszi, haladék nélkül megküldendi [4]).

1553.

1554.

E bizonytalanságban a béke felől a király arról gondoskodék, hogy legalább az országban, kivált annak elébb Erdélyhez tartozott részeiben szerezzen maga iránt buzgóbb

Nádasdy Tamás nádorrá választatik.

[1]) Praynál: Ep. Proc. III, 17.

[2]) Veráncsics lev. Nádasdyhoz. Praynál: Ep. Proc. III, 12.

[3]) U. o. 8.

[4]) U. o. 17.

1554. csatlakozást. Mióta Erdély az anyaországgal ugyanazon kormány alatt egyesült, a rendek több ízben kérték a királyt, töltené be valahára az oly régóta megürült nádori méltóságot. Ő tehát most e végett márczius 1-jére (1554) Pozsonyba országgyülést hirdetett. Az udvar szokott módon három hazafit jelölt ki a magas méltóságra: Nádasdy Tamás országbirót, Báthory Endrét és Batthyány Ferenczet. Az elsőnek azonban oly nagy volt népszerűsége és tekintélye, hogy a másik kettő versenyezni sem kivánt vele; Batthyány hajlott korával, Báthory gyönge egészségével mentette ki magát. Nádasdy e szerint a király s a rendek egyező akaratából nádorrá neveztetett. Az április 15-kén kelt megerősítő királyi okmányban hatósági köre a szokotton túl még a királyi marschalra is, mely hivatalt jelenleg Pallavicini Sforza viselte, kiterjesztetett [1]). Helyébe országbiróvá jul. 1-jén Báthory Endre lőn kinevezve.

Fülek eleste. A válaszra azonban Konstantinápolyból az egész nyáron hasztalan várt Ferdinánd, miért aztán Malvezzi is Komáromban maradt, honnan a török biztosítása előtt a nála levő pénzösszeg veszélyeztetése nélkül meg sem indulhatott [2]). Míg az idő e bizonytalanságban telék, Hamzsa, szécsényi szandzsákbég, ki a múlt évben, midőn a követek Konstantinápolyba mentek, minden váltságdíj nélkül bocsáttatott szabadon fogságából, melybe még a veszprémi őrség által ejtett, Fülek felső várát egy ott fogva volt szerecseny segedelmével csel által hatalmába kerítette. Az alsó vár még két hétig tartá magát a felsőbe jutott törökök ellen; de mivel Bebék Ferencz, Perényi Gábor és Balassa János a segedelemmel késtek, s végre Tujgun budai basa is megjelent a vár alatt, ez is, utána pedig Salgóvár is török kézbe esett [3]). E

[1]) Praynál: Annal. V, 497. Istvánfy Lib. XIX, 355.

[2]) Ferdinánd levelei Hatvaninál: III, 35. 37. Szalaynál: Veráncsics összes munkái III, 282.

[3]) Szalaynál u. o. 424. Ep. Proc. III, 25. 36. Veráncsics: Magy. Kron. 97. Istvánfy Lib. XIX, 353.

két vár birtoka által a török egészen a bányavárosokig ter- 1554.
jeszté hódoltatásait. Más részről Velibég a hatvani szandzsák is gyakran kikalandozott martalékért a Tisza és a Mátra vidékére. Bornemisza Gergely, egri várnagy, egy ily alkalommal meg akarta fenyíteni a rosz szomszédot, de vesztére: október 17-kén Poroszlónál cselbe kerűlvén, dandárának egy része levágatott, maga pedig Zolthay István és Nagy Balázs hadnagyokkal együtt elfogatott s Konstantinápolyba vitetett, hol, mivel hitét megtagadni, és a módot melylyel Egert legkönnyebben megvenni lehetne, elárulni nem akarta, egy évi fogsága után a héttoronyban, Ahmed vezér által felakasztatott. Zolthaynak még Budán megengedtetett a maga kiváltása [1]).

Busbeck és Veráncsics békekövetsége.

Malvezzi e közben még mindig Komáromban várakozék a szultán levelére, melytől a király, mint mondók, az erdélyi adó megküldését felfüggeszté. A levél október folytában valahára megérkezett; és minthogy Malvezzi ekkoron beteg volt s nem sokára meg is halt, Ferdinánd király nov. 23-kán a belga Busbeck Augert küldé el az erdélyi adóval s némi arany s ezüst edényekből álló ajándékokkal Konstantinápolyba, oly utasítást adván neki s a még mindig keleten lévő Veráncsics és Zay követeknek, hogy Erdély békés birtokára minden módon kieszközleni ügyekezzenek a szultán megegyezését [2]). Busbeck 1555 elején Konstantinápolyban meg- 1555.
érkezvén, Veráncsicscsal és Zayval Amaziába utazott, hol Szulejmán a perzsa háború bevégezte után téli szállását tartja vala. Átadván az erdélyi adót, az alkudozások folytában a szultánnak 80 ezer —, nagy befolyású, kedvencz lovászmesterének 20 ezer, a három vezérbasának összesen 28 ezer aranyat igértek a követek Erdélyért [3]). De mind evvel sem szerezhettek érvényt Ferdinánd igényeinek. Hogy Szu-

[1]) Szalaynál e. h. és 383. 390. 393.

[2]) U. o. 383. 376. 424. Ep. Proc. III, 35.

[3]) Veráncsics levelei Katonánál: XXII, 644. Busbeck levele u. o. 655. V. ö. Hammert: II, 240. köv.

1555. lejmán múlt évi rendelete a királyfi visszaállítása iránt mind eddig nem hajtatott végre, leginkább azon múlt, hogy Izabellának ama tapasztalatai után, melyeket a török hűségről a maga kárával szerzett, most midőn kenyérszegésre került a dolog, még sem volt bátorsága a maga és fia jövendőjét a török hitére bízni. E mellett Katalin lengyel királyné, Ferdinánd leánya is mindent megtőn, hogy őt az Erdélybe meneteltől visszatartsa. Azonban Rusztem vezér a múlt őszön Mahomed tolmács által megizené Izabellának, hogy ne bizalmatlankodjék tovább a szultánban, ha azt kivánja, hogy ettől végképen el ne hagyassék. Petrovics ennek következtében, Busbecket megelőzve, egy követet járatott a Portához, ki a királyfi nevében kijelenté, hogy már teljesen el van tökélve Erdélybe visszamenni, s e végett Zanokba, Magyarország határszélére jött; de Ferdinánd hadaitól be nem bocsáttatik [1]). Bár e közben a megbukott Rusztem helyét Ahmed basa foglalta el a fővezérségben, a dolgon az mit sem változtatott; s Ferdinánd követei minden erőködéseik s igéreteik daczára is csak oly választ nyertek, hogy a szultán hat hónapi fegyverszünetet enged Ferdinándnak; ennek folytában Busbeck határozott választ hozzon királyától: akarja-e Erdélyt szép szerével átengedni a királyfinak, — ettől függvén, hogy megegyez-e Szulejmán a király magyarországi birtokaira nézve a hosszabb békében; Veráncsics és Zay Busbeck visszatértéig maradjanak Konstantinápolyban. Más részről János herczegnek, — kit István királynak nevez — máj. 15-kén megiratta, hogy az említett idő leteltéig maradjon Zanokban; mert ha őt Ferdinánd Erdélybe jó szerével nem akarja visszaereszteni, oda őt magyarországi basái s az oláh és moldvai vajdák által erőhatalommal is visszahelyezteti [2]).

A békekötés akadálya, Erdély birtoka.

[1]) Veráncsics levele: Összes munkái III, 344.

[2]) Szulejmán levelei Praynál: Ep. Proc. III, 42. 61. Katonánál XXII, 686. 691.

„Elgondolhatja Felséged — így ír vala Ferdinánd a 1555.
császárhoz, midőn a visszatért Busbecktől a szultán levelét s követei tudósítását Augsburgban kezéhez vette, — elgondolhatja Felséged, mily zavarban vagyok s mily káros volna mind magamra, mind országaimra nézve lemondani Erdélyről, miután oly súlyos költségeket viseltünk annak megnyerése s megtartása végett". — „Alázatosan kérem Felségedet, mint a kereszténység fejét, magamnak és az enyéimnak pártfogóját, urát és atyját: adjon nekem jó tanácsot, mihez tartsam magamat ezen alkudozásban a törökkel; mert csak két út van előttem, melyen indulhatok: visszaadnom, a mit követel, ... vagy ezt nem tévén, háborút kezdenem" [1]). A jó tanács azonban, mely ezen esetben egyet tőn a hadi segélylyel, nem volt könnyű dolog a császár helyzetében, kinek ekkoron minden erejét igénybe vették ellenségei, a franczia király s a protestans fejedelmek. „A válasz iránt, melyet ön a töröknek adjon, — írá neki ennél fogva Károly okt. 19-én — igen nagy zavarban vagyok, tekintve egy részről a török mozgalmait az ön tartományai felé, ha Erdélyt nem adja vissza . . .; más részről pedig azt, hogy a töröknek, bár mit igér, sem lehet hinni". Nem javasolhatja tehát neki, hogy átadja Erdélyt, honnan a török még inkább megkárosíthatja többi országait. Hanem, miután a háborút bár mit téve is alig lehetend elkerűlnie, tanácsolja neki: küldjön a töröknek határozatlan választ; elégítse ki mennél elébb Izabellát s a királyfit, hogy ezt követeik által ők is mondhassák a szultán előtt; a határozatlan válasz mellett vesztegesse meg a török miniszereket. És ha e módon nem nyerhetne is egyebet: nyerend időt, mely alatt készületeit a maga védelmére megteheti. Ha a török az időzést, nem tűrné: értekezzék alattvalóival; s ha bár ezek Erdély visszaadását javasolnák is, az ő véleményök szerint határozza el magát a teendőkre:

[1]) Ferdinánd levelei Hatvaninál III. 37. kövv.

1555. hogy ekként kötelezve legyenek őt segiteni is annak fentartásában, a mit tanácsoltak“ [1]).

Ferdinánd sem Erdélyről lemondani, sem háborút magára vonni nem akarván, mindenben a császár tanácsa szerint cselekedett: Izabellával újabban kivánt egyezkedni; tanácsosait s országai főbbjeit az adandó válasz végett a maga körébe gyűjté [2]); s aztán ezeknek tanácsai szerint is, időnyerés végett Busbecket nov. 14-kén oly utasítással küldé vissza Konstantinápolyba, hogy kész mind Izabellának és a királyfinak ellátásáról még bővebben rendelkezni, mind az Erdélyért járó adó fejében az eddiginél többet fizetni, ha azt a szultán békében engedi bírnia; melyről egyébiránt, mielőtt a többi keresztény fejedelmek és saját országai rendeinek véleményét meghallgatná, lemondania nem is állana szabadságában; miért, ha kérelmére a szultán épen nem hajólna, hogy az illetőkkel tanácskozhassék, legalább egy évi fegyverszünetet engedjen neki [3]). És hogy ebben annál inkább czélt érhessen, jól tudván, hogy a törököt a franczia király izgatja leginkább, maga iránt ebben is jobb indulatot ébresztendő, a Velenczében székelő ügynökének, Gaztelu Domingónak tanácsára, a császárnál az iránt is tőn lépéseket, hogy azon hadi foglyok, kik az utolsó háborúban a császár szövetségesének, az angol királynak hatalmába estek, szabadon eresztessenek; „mert, úgymond, egy magas állású férfiú nagy titokban közlé ügynökével, hogy e föltétel alatt a franczia király a töröktől legalább egy pár évre békét szerezne számára“ [4]).

A magyar urak közől kikkel tanácskozott a király a törökhöz küldendő válasz iránt, nem tudjuk; de ezeken kivül az ország összes rendeivel is akarván még ez ügyben

---

[1]) Hatvaninál: III, 40.

[2]) U. o. 41.

[3]) Miller: Epist. Ferdin. et Maximil. 89.

[4]) Ferdinánd lev. a császárhoz Hatvaninál III, 43.

értekezni, az 1556-ki újvénapra Pozsonyba országgyülést hirdetett. „Mivel, — úgymond meghivó leveleiben, — a szultán abbeli kivánságának, hogy Erdélyt s a tiszai részeket, Váradot, Gyulát, Kassát... a néhai János király fiának visszaadjuk, valamennyi hű országlakosaink tanácsa s hozzájárulta nélkül meg nem felelhetünk:.. híveinkkel, kiknek vagyona, öröksége, sőt élete forog szóban, ezen és más ügyek iránt is tanácskozni akarunk“ [1]). Miután a követ már nemcsak utasítását rég kikapta, de Konstantinápolyban is megérkezett, a tanács, melyet a király az ország rendeitől óhajtott, nem a törököknek adandó válaszra, hanem az ország védelmére vonatkozott s tulajdonképen nem más volt, mint a nyujtandó hadi segedelem azon esetre, ha a török, mint félni lehetett, a válaszszal meg nem elégednék. Az ország védelmére vonatkoznak tehát a végzések is, melyeknek fontosabbjai következők: azon egy frtnyi adóval együtt, mely még a múlt évi gyülés szerint Gyertyaszentelő-boldogasszony napján vala beszedendő, az év folytában még két más forint hajtassék be minden házhelytől, melyek az ország különféle szükségeire a királyi kincstárba szolgáltassanak. Ezen felül az urak és nemesek minden jobbágyuk után saját erszényükből fél forintot adózzanak a végházak erődítésére; e pénz az alispánok kezébe szolgáltassék; az erődítési munkákra pedig minden 100 jobbágy után négy szekeret állítsanak három napi munkára. Továbbá a végek védelmére minden 100 jobbágy után három lovas állandólag fegyverben tartassék a többi hadak mellett, az ország kapitányainak zászlai alatt; s azon esetre, ha az ellenség valamely végházat megtámadna, annak védelmére minden közelebb eső urak és nemesek kötelesek fölkelni a nádor zászlai alatt. Ha pedig a király, vagy fiai közől valamelyik közönséges hadjáratot intézne: az urak és nemesek személyes felkelésükön kivül minden 100 jobbágy után tíz jól fegyverzett lovast, saját költségükön, vigye-

1556. Pozsonyi országgyülés.

[1]) Praynál: Annal. V, 507. Kovachich: Vest. Comit. 693.

1556. nek magokkal, s a jobbágyok is szintazon arányban tíz puskás lovast, az egytelkes nemesek pedig hárman egyet állítsanak ki az ország zászlai alá. Ily nagy teher rakatván a jobbágyság vállaira, annak szabad költözködési joga örök időkre s azon szabályok mellett állíttatott helyre, melyek 1514 előtt divatoztak: a mely úr vagy nemes jobbágyát szabadon költözni nem engedné, első megintés után 100, a második után két száz forint bírságban marasztaltassék el; s ha még a harmadik megintésre sem hajólna, azon jószágát veszítse, hol letartóztatott jobbágya lakik. Pelsőczi Bebek Ferencz és fia, György, elkövetett hatalmaskodásaik és engedetlenségök miatt, hűtleneknek, a haza ellenségeinek ítéltettek [1]).

II. János Erdélybe visszavitetik.

Midőn az országgyülésnek vége szakadt, már Erdélyt is elveszettnek lehetett tekinteni. A diván, megértvén a Busbeck által küldött választ, a követeket szoros őrizet alá vetteté; Aly basát oly utasítással küldé vissza a budai beglerbégségbe, hogy János herczeget Erdélyben egész erejével támogassa; az erdélyiekhez pedig oly parancs küldetett, hogy a herczeget minden ellenzés nélkül fogadják be [2]). Az erdélyiek ennek következtében azonnal gyülést tartának Marosvásárhelyen s követeik által már február 9-kén előadatták a királynak: hogy vagy teremtsen elegendő erőt védelmökre a török ellen, vagy oldja fel őket a hűség esküje alól, s engedje, hogy a királyfit tartományukba visszavezethessék. De a követek márczius 13-án azon válaszszal bocsáttattak haza, hogy miután az alkudozások a törökkel és Izabellával nincsenek befejezve, a tartomány maradjon csöndességben s ne induljon a nyugtalanok szavára [3]). Az erdélyiek e válaszból látván, hogy a királytól segélyt nem várhatnak, mielőtt a török bejőne s tartományukat elpusztítaná, kivált a Dobóval rég meghasonlott s Ferdinándtól most végkép

[1]) Corpus Juris Hung. I, 469.

[2]) Busbeck lev. Katonánál XXII, 819.

[3]) Sigler, Bélnél: Apparat. 74. Forgách Lib. VI, 139.

elhajlott Kendy Ferencz és Balassa Menyhért ösztönzésére, 1556.
a magok erejével kisérték meg Zsigmond Jánost atyai örökségében helyreállítani. Petrovics Lugasról behívaték s a herczeg helytartójává nevezteték. Behívattak az oláh- és moldvai vajdák is. Balassa egy moldván had segélyével Gyulafehérvárat vívni kezdé s Bornemisza Pál püspököt szabad elköltözés föltétele alatt annak feladására kényszeríté. Idő közben a szászok is engedelmességet igértek Petrovicsnak. Dobó István vajda, kinek összesen csak két ezer fegyveresből álló dandára volt, mely azonban fizetetlenség miatt nagy részben szétoszlott, Ferdinándtól segedelmet hasztalan sürgetvén, Szamosújvárba zárkozék, melyet aztán Balassa Gyulafehérvár megvétele után azonnal megszállott. Ugyanazon időben Izabella magyarországi párthívei is fegyvert fogtak s Varkócz Tamás és Pathóczy Ferencz Nagyváradot, ecsedi Báthory György Husztot táborolták körül. Az egy Dobón kivül nem lévén, ki Ferdinánd uralmát Erdélyben védelmezné, a három nemzetnek junius elején Szászsebesen tartott gyüléséből Kendy Ferencz vezérlete alatt követeket küldettek Lengyelországba Izabellához, kik őt fiával együtt behoznák. A királyné egy lengyel dandár kiséretében, melyhez aztán útközben több magyar és rácz csapat is csatlakozott, szept. 23-kán indult meg Lembergből s októb. 22-kén ünnepélyesen vonúlt be Kolozsvárba. Az egy hónap múlva egybegyülekezett rendek a kormányt öt évig, míg t. i. János herczeg nagykorúvá nő, teljes hatalommal a királyné kezébe adták. Most már Dobó is hasztalannak látta a további ellentállást Szamosújvárban, melyet eddigelé egy maroknyi csapattal vitézül megvédett. November 28-kán tehát a várat szabad elköltözés feltétele alatt általadta; de Perényi Gábor fondorkodása következtében Kolozsvárott elfogatott s fogolyként vitetett vissza Újvárba, honnan csak egy év múlva szökés által sikerült megszabadulnia [1]).

[1]) Sigler Bélnél e. h. 75. köv. Forgách: Lib. VI. 140. kövv. Ist-

1556.

Szigetvár hősies védelme.

Hogy Ferdinánd Erdélyt ekképen minden védelem nélkül hagyta sorsára, oka az volt, mivel ugyanazon időben Magyarországban is mind a felvidéken, hol Bebék Ferencz többekkel együtt Izabellához hajólván, fellázadt, mind a Dunán túl, hova a budai helytartóságba visszahelyezett Aly basa intézett hadjáratot, háború volt a nyakán. Aly a szomszéd szandzsákok által már május végén elzáratta Szigetvárat; maga pedig junius közepe felé egy erős haddal jött annak vívására. A fontos vár, mely Kanizsával egyetlen védfala volt a dunántúli vidék déli részének, szerencsére jó karban és jó kezekben volt: kapitánya a hős Stansics Horváth Márk derék őrségével el vala tökélve, azt mind halálig megvédeni. Négyszer rohanta meg a várost az ellenség és mindannyiszor nagy veszteséggel veretett vissza; de az ötödik roham végre még is hatalmába ejté azt s az őrség a városból a belső várba vonúlt. Utóbb egy szerencsés kirohanás alkalmával, a törököket megint kiverék ugyan a városból, s ez alkalommal a jancsárok agáját is harminczad magával foglyul ejték; de mivel falai nagyon meg voltak rongálva, junius végén ismét kénytelenek lőnek a belső vár falai mögé vonúlni. Aly basa ezután az egész vidék lakosságát mozgásba tette, hogy a vár széles és mély árkait fával, rőzsével betöltesse. A tömérdek terjedelmű fahalom jul. 5-kén két ponton már a vár falainál is magasabbra emelkedett; de a várbeliek a bekövetkezett éjjel az egyiket, utána való estén a másikát felgyújtották s porrá égették.

Azonban a török sem veszté el türelmét; s míg az árkot újabban is, de most már földdel betölteni ügyekezett, a falakat nehéz ágyúiból szakadatlan lődözteté. „A falak, — így ír a hős várnagy jul. 10-kén a királynak — több helyt már egészen rommá lettek, a lőrések védjei lerombolvák, a bástyák annyira megtörettek, hogy azokra még fel sem me-

---

vánfy: Lib. XIX. 373. s többek levelei. Epist. Proc. III, 78. kövv. 87. 98. 105. 108. 128.

hetünk. Legénységem óránkint kevesbedik; s ágyúimat nem használhatván, csak fegyverrel védjük magunkat a réseken. .... Ha gyorsan nem érkezik segedelmünk, a végházzal együtt elveszünk". De a segély, ha bár nem közvetlen is már ekkoron közel vala. Nádasdy Tamás nádor és Zrínyi Miklós horvátországi bán Aly basát Szigetvár alól elvonandók, magyarokból, horvátokból s németekből álló mintegy tíz ezernyi seregökkel a múlt évben török kézre jutott és Szigetvártól csak két mérföldnyire fekvő Babocsát kezdék víni. Aly a vár veszedelméről értesülvén, jul. 21-kén Sziget alól csakugyan annak védelmére indult. A két sereg, melyet a Rinya mocsáros vize választott el egymástól, annak partjain egy pár napig heves csatákat vítt; de Nádasdy, bár a szerencse neki szolgált, élelem hiánya miatt végre kénytelen lőn Kanizsa felé visszavonúlni. Aly basa ezután ismét visszament Szigetvár alá; de mivel a falakat ott e néhány nap múlva annyira mennyire helyreállítva, ostromműveit pedig szétrontva találta, s e fölött a várbeliek egy szerencsés kitörése következtében seregét is lehangoltnak tapasztalta, a vár alól nem sokára végképen elvonúlt. 1556.

Szeptember elején Ferdinánd főherczeg egy újabb német dandárt hozott a nádor hadaihoz, melyek aztán Korotnát rohammal megvették, s a török őrségeket Babocsából s több más apró erődből kiugrasztották. De mivel az élelemszállítás körűli rendetlenségek, még ezután sem orvosoltattak, a sereg Kanizsa és Szigetvár kijavítása és ellátása után október végén téli szállásokra vezettetett [1]). A nyeremény, melyet e hadjárat felmutathatott, nem volt ugyan nagy, s annál sokkal többre teendő a veszély elhárítása, mely e vi-

[1]) Oláh Bélnél: Apparat. Dec. I, 41. Sigler u. o. 76. Forgách: Lib. VI, 145. Istvánfy: Lib. XIX, 359. kövv. Herold, Schwandtnernál I, 626. kövv. Pray: Ep. Proc. III, 93. Wagner: Scepus I, 176. A leégett Sziget város lakosai Ferdinánd rendeletéből Soprony külvárosában nyertek téli szállást. Ferd. levele Dat. Viennae 4-a nov. a. d. 1556. Soprony városi levéltár ered.

1556. déket Szigetvár elveszte után érte volna; az ország mindazáltal nagy örömmel üdvözölte a király azon elhatározását, hogy valahára egy magyart és egy főherczeget, fiai egyikét, helyezte a hadak élére, melyek a Castaldók, Teufelek, Puchaimok s Dietrichek vezérlete alatt annyi haszontalanúl elveszett költség mellett oly káros is volt az országra szintúgy, mint Ferdinánd uralmára nézve.

Más vidékek hadi eseményei.

Hogy a vezérlettől egy arra alkalmas magyar ember kezében minden tekintetben több előnyt lehet várni, még világosabban kitűnt ezen évnek a felvidéken lefolyt eseményeiből. A pozsonyi országgyülésen hűtleneknek bélyegzett Bebék Ferenczen és Györgyön kivül még Perényi Gábor és Tarczay György több másokkal átpártoltak Izabellához, s miután a Bebékek a töröktől is kaptak némi segedelmet, Ferdinánd uralmát a felvidéken nagy veszélybe ejtik vala. A király ezek ellen, Lőcse s a többi városok sürgetéseire, tíz zászlóalj labanczot s 600 nehéz lovast küldött Puchaim és Dietrich Marczell vezérlete alatt, hozzájok rendelvén Forgách Simon szepesi várnagy alatt egy ezred magyar huszárt. „Míg Forgách velök volt, szerencsésen folyt a hadjárat, — úgymond Forgách Ferencz, Simonnak rokona, s utóbb nagyváradi püspök [1]) —; a sereg Tarkőt és Nagyidát megvévén, lerontotta, s aztán Krasznahorkát, Bebék várát kezdé víni. Itt azonban, miután Forgách Simon az Izabellapártiak által már rég ostromlott Nagyvárad megsegéllésére küldetett, a német vezérek Bebék Ferencznek számra csak félannyi, alig három ezernyi seregétől megtámadtatván, szept. 1-én csúful megverettek. A németek, vezéreik példájára oly eszeveszetten futottak szét, hogy bár a cseltől félő Bebék által nem űzettek, 18 ágyúkat s társzekereiket mind egy völgyben hagyták prédául az utánok eredt ellenségnek [2]). A labanczok utóbb magok verték vasra gyáva vezé-

[1]) Commentarii in hist. sui temporis Lib. VI, 183.

[2]) Commentarii in hist. sui temporis Lib. VI. és Chron. Leibitzer. 183. Wagnernál Annal. Scep. II, 57.

reiket. Ferdinánd ezután szerencsés választással Telekessy 1556.
Imrét, a nádor hadának egyik alvezérét nevezte ki a felvidék főkapitányává, ki aztán Perényi Gábort, Varanó mellett megverte, s tőle és a Bebékektől több apró várat elvett [1]), s míg élt, e vidéken tetemesen gyarapítá Ferdinánd uralmát.

E három irányban folytatott háború fölött még azon körülmény is igen elfoglalta Ferdinándot és megkönnyítette Izabellának uralmát Erdélyben és a tiszai részeken megerősítnie, hogy Károly császár, koronáiról lemondván, magával s a világgal meghasonlva, Sz. Justus zárdájába vonúlt, minél fogva a császárság terhe egészen Ferdinánd vállaira háromlék. Ferdinánd ezóta engedve a szükségnek, végkép lemondott Erdélyről, mely már különben is elveszett, s követei által a békét Konstantinápolyban egyedül magyarországi birtokaira sürgette, melyek közt ekkor még Gyulát és Nagyváradot is kezeiben tartá, amazt Mágócsy Gáspár, emezt Forgách Simon vitézsége által. De a követek, kik sokaig őrizet alatt tartatnak vala, Ferdinándnak ezen újabb utasítását [2]), a szultán hosszú távolléte miatt, csak az 1557-ki junius 28-kán adhatták elő, s azt nyerték válaszul, 1557.
hogy a szultán a békét kész megadni Magyarországra, kívánja mindazáltal, hogy Szigetvár, melyből birtokai minduntalan háborgattatnak lerontassék s a király az elmaradt két évi adót megfizesse [3]). Hasztalan ügyekeztek e kemény föltételeket lealkudni a követek: Veráncsics és Zay aug. közepén végre is csak e válaszszal küldettek haza, négy évi ott mulatásuk után, Busbeck az alkudozás folytatására tovább is Konstantinápolyban marasztatván [4]).

A háborút e közben, bár csekély erővel mind a török, mind az Izabella-pártiak folytatták Ferdinánd ellen. Zrínyi Miklós a báni tisztségről, melyet 12 évig viselt, a tárnok-

[1]) Istvánfy: Lib. XIX, 377.
[2]) Lásd ezt Millernél e. h. 149.
[3]) A követek levelei Katonánál: XXII, 965. kövv.
[4]) U. o. 972. kövv. és Kovachich: Script. min. II, 180—223.

1557. mesteri méltóságba tétetvén át, Horvátországban 1557 elején roszúl folytak az ügyek. Miután Lusthaler várnagy Kosztajniczát a bosnyai Ali basának elárulta, a török csapatok gyakrabban átkeltek az Unna folyamon Horvátország dúlására, s azt egészen a Kulpáig elpusztították. A király ennél fogva az egy ideig üresen hagyott bánságra Erdődy Pétert nevezte ki. Míg azonban őt a betegség ágyához köté, Ferhád basa, Alinak Bosnyában utóda, öt ezerre menő haddal a Száván átkelvén, annak vidékét egészen Zágrábig pusztítá. De a betörés most nem maradt büntetlenül. Lenkovics a határszéli német nehéz lovasság kapitánya, és Alapy János, híres huszár hadnagy, még a Kerecsényi testvéreket is magokhoz csatolván, Ferhádot ezer lovasból s nehány száz gyalogból álló dandárukkal Szent-Ilona helységnél oly erélylyel és szerencsével támadták meg, hogy Ferhád, miután seregének nagyobb fele részint levágatott, részint a Szávába űzetett, maga is csak bajosan tudott megmenekűlni. Hamzsabég, fehérvári szandzsák szerencsésebb, Tatát utóbb Nagy, mások szerint, Eszéky várnagy távollétében megvette. A várnagy fejvesztéssel bűnhödött hanyagságáért [1]).

Váradot a királyné párthívei Báthory György vezérlete alatt a múlt év óta megszállva tartották, minthogy rohamkisérleteiket Forgách Simon várnagy vitézül visszaverte, inkább éhség, mint fegyver által szándékozván azt hatalmukba ejteni; miben végre czélt is értek. A várbeliek, miután a királytól sem pénzt sem eleséget nem kaptak, a nyár folytában oly inségre jutottak, hogy éléstárukban mindössze sem volt több három mérő lisztnél. A kiéhezett legénység végre fellázadt, s Forgách kénytelen lőn feladni a várat; melybe aztán Izabella Varkócz Tamást nevezte ki kapitányul [2]).

---

[1]) Forgách: Lib. VIII, 204. Istvánfy Lib. XX, 379. kövv. de hibásan teszi Tata elestét 1559-re.

[2]) Forgách Fer. Lib. VII, 198.

Bár a junius 1-jén Pozsonyba gyűjtött országos rendek 1557.
a királynak ez évre is minden jobbágytelek után két frtnyi segélyt szavaztak meg, a költséghiány miatt Telekessy is tétlenségre volt kárhoztatva a felvidéken, egyébiránt szép számú külföldi hadaival. „E hadak a nyomorú nép fosztogatásán kivül az egész nyáron át semmit sem míveltek, — úgymond Forgách [1]). — E fosztogatást pedig nem az ellenség földén, hova az erős őrségek miatt kikalandozni nem volt tanácsos, hanem a király birtokába űzték. A katona, zsoldját ki nem kapván, mind magának, mind lovának rablással szerzé meg élelmét. Ez a kincstár gazdálkodása miatt történt; mert a rablással begyűjtött eleség ára a zsoldból levonatott. A szegény nép, mely semmi kárpótlást nem nyert, annyira elnyomorodott, hogy számos nagy helység végkép elpusztult, mások alig tengődhettek".

Izabella párthívei sem háborgatták most e népzsarlás- Erdélyi viszonyok.
ban a király zsoldosait. Az urak mind Magyarországban, mind Erdélyben hamar megbánták a királyné visszahozását. Némelyeket az indított volt pártolására, mivel Petrovicstól azon igéretet vették, hogy a török Lippát, Temesvárt s a többi várakat a tiszai részeken Izabellának visszaadandja: most pedig bár ezért követeket is járattak Konstantinápolyban, fájdalommal tapasztalták, hogy nemcsak e reményük nem teljesedik, hanem még attól is félhetnek, hogy a török Erdélyből is el akar egy részt szakasztani. Szalánczy János és Kemény János követek oly válaszszal tértek meg Konstantinápolyból, hogy a királyné birtokainak egy részről Küküllővár és Déva, más részről Feketető és Szilágy legyenek határai; a Bárczaság pedig s mi a mondott határokon kivül esik, török földdé legyen [2]). Másokat ismét, ki nem elégített vágyak idegenítének el tőle. Balassa Menyhért és

[1]) Forgách Fer. Lib. VII, 199.

[2]) Praynál: Ep. Proc. III, 122. A királyi követek levelei Konstantinápolyból Katonánál XXII, 971.

1557. Serédy István még a hűségeskü letételétől is kivonták magokat. Kendy Antalt, ki Izabella bejöttekor kincstartó vala, végkép elkedvetleníté az, hogy midőn az udvartartás költségeit szabályozni akarná, hivatalától is elmonzdíttatott. Izabella azután mind e hivatalt, mind a vajdaságot betöltetlen hagyván, egyedül a vén Petrovics és az udvarában lévő lengyelek, kivált Niszoczky által intézte a közügyeket. Perényi Gábor, Bebék Ferencz, — amaz Tokaj, emez Gyalu- és Kolosmonostor adományának s a felette igényelt vajdai méltóság elnyerésének reményében egy ideig nagyon forgolódtak körűlötte; de midőn vágyaikat teljesedni nem tapasztalnák, Perényi magyarországi jószágaira távozott, Bebék Ferencz pedig Tarczay Györgygyel Budára, s onnan a tavasz elején (1557) Drinápolyban időző szultánhoz ment, tőle kérendő a vajdasági hivatalt, s a múlt években elveszett Fülek és Salgó várak visszaadatását. Ezeket ugyan nem nyerte meg; de a szandzsáki czímet megadta neki Szulejmán [1]). Izabella mindazáltal ezután sem akarta őt felruházni a vajdasággal. Ferencz úr fia, Bebék György, ennek következtében vissza is hajólt Ferdinándhoz [2]).

A királyné s pártja közt kifejlett ezen meghasonlás bírhatta reá Telekessyt, hogy sokáig tétlen hadait az ősz kezdetén mozgásba tegye. Mindenek előtt Szőlőst, Perényi kastélyát lepte meg, s avval együtt magát Perényit is családostul hatalmába ejté. Perényi utóbb a pártcsere föltétele alatt kegyelmet nyert a királytól. Telekessy ezután Munkácsot szállotta meg; honnan azonban, midőn Balassa Menyhértet és Bebék Ferenczet moldván és török segélyhadakkal közeledni hallá, a Tisza vidékére vonúlt, és Szathmár vívását kisérté meg. De, az említett Izabella-párti urak őt ide is

[1]) Serédy György lev. Praynál: Ep. Proc. III, 108. kövv. Alybasa lev. u. o. 117. A Kanstantinápolyban lévő követek levelei Katonánál XXII, 952. kövv.

[2]) Praynál: Ep. Proc. III, 124. Sigler Bélnél: Apparat. Dec. I, 78.

követték; minek következtében Telekessy, miután Németit 1557.
felgyújtotta s Balassa és Bebék hadaival egy ideig ágyúzott, onnan is visszavonúlt. Balassa ezután Tarczayval Szőlős alá szálla; de nekik sem szolgált a szerencse: Tarczay egy golyótól találva elesett, és vele együtt nemzetsége is, melynek utolsó ivadéka volt, sírba szállott. A várat Székely Antal vitézül megvédte, míg nem Telekessy annak segedelmére érkezett, ki aztán Balassával abban egyezett meg, hogy a vár lerontassék [1]).

E közben Izabella, látván hogy követei Lippáért, Temesvárért a szultánnál hasztalan könyörögnek, II. Henrik franczia király pártolását is igénybe vette, s e czélból és némi pénzsegély kieszközlése végett somlyai Báthory Kristófot 1557 végén Párisba küldötte. Henrik király nagy szivességgel fogadta a követet, s nemcsak közbenjárását megigérte a szultánnál, hanem ajánlatot is tőn, miszerint a maga leányát János herczegnek nőül adja, és segedelmére Ferdinánd ellen öt év alatt öt ezer gyalogot tartand Felső-Magyarországban. Báthory ezen üzenettel 1558 tavaszán egy franczia követ kiséretében tért vissza Erdélybe. A franczia király válasza teljesen kielégítette Izabellát, de nem a franczia követ utóbbi eljárása Erdélyben. Ez maga is tapasztalván, a királynéval viszályban lévő uraktól is hallván, mily kevéssé fejedelmi nevelést kap az ifjú herczeg, mily hozzá nem illő személyektől környezteti őt az anya, s ez maga is mily esztelenül pazarolja tartománya jövedelmeit: az említett urakkal vállat vetve, azon kezde működni, hogy a királyné s fia külön udvart tartsanak; Izabella Nagyváradra tegye át lakását, a herczeg pedig az urak felügyelete alatt Erdélyben maradjon. Az urak e végett követeket is küldének a portára, kik hogy annál biztosabban czélt érjenek, a királynét arról is vádolták, hogy már megint azon fondor-

[1]) Sigler e. h. 79. Forgách Lib. VII, 199. Istvánfy Lib. XX, 385. Veránesics levele Katonánál XXIII, 13.

1557. kodik, miként adhassa át Erdélyt Ferdinándnak. Izabella e fondorlatok nyomába jutván, Bebék Ferencz s a két Kendy ellen boszút esküdött, s őket Balassa Menyhért, Perusich Gáspár és Daczó Tamás, amazoknak különben is ellenségei által, Gyulafehérvárott szeptember 1-je éjjelén saját lakásaikon megölette. Izabella a véres tettet az utóbb egybehívott tordai országgyülésen avval ügyekezett igazolni, hogy ezen urak őt nemcsak Erdélytől, de életétől is megfosztani törekedtek, s Bebéknél méreg találtatott, melylyel őt megétetni szándékozott; hívei által ezután végzést hozatott, mely a meggyilkoltakat árulóknak bélyegezte, javaikat s roppant kincseiket a királyné kincstára számára foglaltatta le [1]). A három úr fondorlataiban az öreg Petrovics is részesnek tartatott; de ő már a múlt évi október 13-kán természetes halállal előzte meg a királyné boszúját.

VI.

1558. Miután Veráncsics és Zay Konstantinápolyból a múlt (1557-ki) nyár végén hazajöttek, ott maradt társuk, Busbeck Auger, 1558 elején hét hónapra szóló fegyverszünetet eszközlött ki [2]), mely alatt az állandó béke iránt is folytattatnék az alkudozás. De a porta e békét csak azon feltétel alatt akarta tárgyalni, hogy az elmaradt két évi adó megküldessék, és Szigetvár, mely a dunántúli vidéknek s a német tartományoknak is védelmére szolgált, lerontassék. Ferdinánd e föltételt józanul el nem fogadhatta; mielőtt azonban a szultán üzenetére választ adna, a német birodalom rendeit is, kik 1558 elején Frankfurtban császárválasztásra valának összegyűlendők, újabban segélyre kivánta szólítani. A török béke ügyét Ferdinánd, miután márczius 14-kén V. Károly

Fegyverszünet a törökkel és békealku.

[1]) Forgách: Lib. VIII, 206. kövv. Sigler, e. h. 81. Veráncsics lev. Katonánál XXIII, 57. Ep. Proc. III, 135.

[2]) Veráncsics lev. Kászon budai basához Katonánál XXIII, 3. k. Hammer II, 261.

helyébe — ki csak pár hónappal utóbb halt meg sz. Justus zárdájában, — császárrá választatott, nem is késett a birodalmi rendek elejébe terjeszteni. Szigetvár lerontását ezek sem látták ugyan elfogadható föltételnek; erszényüket mindazáltal nem voltak hajlandók bőségesebben megnyitni; s midőn a „török segély“ iránti határozatukat, — mely szerint csak a múlt regensburgi gyűlésben tett ajánlat hátralékainak beszedésére szorítkoztak, — az új császárnak tudtára adták, neki egyszermind egy tisztességes béke megkötését is ajánlották. 1558.

Ferdinánd császárrá emeltetése, — tekintve azt, hogy eddigelé leginkább V. Károly s az általa Németországban felszított vallási viszály volt annak fő oka, hogy Magyarország a német birodalomból mind a mellett sem nyerhetett bővebb, sükeresebb segélyezést, hogy ennek gyűlései azt számtalanszor „a kereszténység védfalának“ vallották, — sokakban nagy reményeket ébresztett a magyarok között [1]). E reményeket azonban nem kevéssé meghűtötte a frankfurti gyülésnek a török elleni segélyre vonatkozó határzata. Ferdinánd tehát a magyar tanácsosok meghallgatása után oly választ adatott Busbeck által a szultánnak, hogy Szigetvár lerontását császári méltósága nem engedi; az elmaradt két évi adót azonban nem vonakodik megfizetni, mihelyt a szultán a fegyverszünet alatt elfoglalt Tatát visszaadatja [2]).

E válasz következtében történhetett, hogy Velicsánbég, füleki szandzsák, 1558 őszén több bég társaságában 3—4 ezernyi haddal Szikszó felé egészen a Hernádig dúlt és rabolt, különösen Bebék György jószágait pusztítván. De a vitéz Telekessy Imre sem maradt tétlen. Hadait Bebék György és Pethő János dandáraival egyesítvén, október 13-kán Kaza helységnél a Sajó mellett a törököknek, midőn prédával terhelve, s magokkal két ezernél több foglyot hur-

[1]) Veráncsics levelei Oláhhoz Katonánál XXIII, 39. kövv.

[2]) Buchholtz VII, 349.

1558. czolva, visszatérőben valának, útját állá; s bár dandára összesen csak 1200 vitézből állott, oly jeles győzedelmet vívott ki rajtok, hogy a bégek közől többen seregök nagyobb részével a csatatéren maradtak; a többiek pedig, kik a sürű köd által fedve, futni ügyekvének, a Sajóba ugrasztattak, vagy fogságba estek. Velicsán bég maga több sebből vérezve, század magával alig menekülhetett meg a veszélyből [1]). A vereség igen nagy benyomást tett Konstantinápolyban. Kászon basa Budáról visszahívatott s Tujgun basa oly parancscsal küldetett helyébe beglerbéggé, hogy az ügy felett szoros vizsgálatot tartson; melynek következtében azután Velicsánbég többekkel együtt vasra veretve küldetett Konstantinápolyba [2]).

A béke méltányosabb feltételeinek elfogadására mindazáltal a vereség sem tette a Portát hajlandóbbá. Busbeck tudósításai Konstantinápolyból még egyre úgy hangzának, hogy Szigetvár lerontása nélkül a szultán nem fog megegyezni a békében. E körülmény kapcsolatban avval, hogy egy részről a török Tatát nagy buzgósággal erősítteté [3]), más részről Izabella, miután a három urat megölette, Balassa Menyhértet főkapitánynyá nevezvén, felső Magyarországban a háború folytatására utasította, s különösen Kis-Várdát, mely a Tiszán inneni vidék fő védfalául szolgált, 1558 őszén újabban is, ez évben már másod ízben vívatá, Ferdinándot is védeszközeinek szaporítására, nagyobb pénzerő összegyűjtésére inté. Az ősz folytában e végett német örökös tartományaiban mindenütt országgyüléseket tartatott [4]); s magyar birtokaiból is bőségesebb adót kivánt szedetni. A pénzsegély eddigelé mindig a csaknem évenkint összehívott országgyüléseken vettetett ki az országra, miként ezt ennek alkotmá-

Német avatkozás ügyeinkbe.

[1]) A vezérek levele a királyhoz Katonánál: e. h. 84. Forgách Lib. VIII, 218.

[2]) Veráncsics levele Katonánál e. h. 215. kövv.

[3]) U. o. 119.

[4]) U. o. 117.

nyos alaptörvényei kivánták. Most azonban egyebet javasoltak Ferdinándnak német tanácsosai. A király folytonos távol létében nem egyszer történt, hogy német cancellariája útján küldé át rendeleteit a magyar országtanácshoz, vagy az országban lévő idegen hadak vezéreihez. A német cancellária ebből jogot kezde magának tulajdonítani, mind sürűbben s korlátlanabbúl avatkozni a magyar kormány ügyeibe. És most annyira vitte a dolgot, hogy már e szokásossá lett pénzsegélyt is, az országgyülés közbejötte nélkül, csupán körlevelek által akarta volna beszedetni. Szerencsére most nem egy, a német tanácsosok minden intésére hajló helytartó, hanem Nádasdy Tamás nádor ült az országtanács élén, ki ragaszkodásával az uralkodó iránt szintoly tiszteletet párosított magában az alkotmány irányában. Az országtanács tehát felterjeszté a királynak, hogy kivánságát a körlevél kibocsátása iránt, mint az alkotmányos törvényekbe ütközőt, nem teljesítheti. Erre egy leírat érkezett a tanácshoz, azt vítató, hogy a közjó felette áll minden törvénynek; hogy azon törvények, melyek a múlt korban szükségeseknek találtattak, a jelen körülmények között nem szolgálhatnak zsinórmértékül, s bízvást félretehetők, ha a közjó úgy kivánja; hogy a jog, a szabadság, mely a közjóval ellentétben van, rabszolgaságra vezet stb. Az országtanács mindazáltal szilárdul ragaszkodva meggyőződéséhez s kötelességéhez, újabban is alázattal terjeszté fel, hogy a kivánt rendszabályhoz nem járulhat. Mi sem gátolja ő felségét, hogy az országgyülést egybehívja, mely mint eddigelé, úgy most is megfelelend a közjó igényeinek. Az ország törvényeit épen azért válik megtartandóknak, mert általok mind a közjót, mind az alkotmányos szabadságot biztosítva hiszik, s mert e törvények megtartásának reményében hívta meg az ország ő felségét is a maga kormányára, védelmére. Ferdinánd, ki tán csak is azért akart volna e szabályhoz nyúlni, mivel nagyobb pénzsegélyt kivánt, mint a mennyit az országgyülésen az eddigi szokás nyomán megszavazandónak remélt, a 1558.

1559. dolgot tovább nem erőszakolta; s az országtanácsnak kijelentvén, hogy felterjesztéseiket őszinte, hűséges érzelmeikből származtatja, az országgyülést Pozsonyba az 1559-ki január 6-kára kihirdette, tudtára adván az országnak, hogy mivel magának Csehországba s onnan a birodalomba kellend mennie, a gyülésre elsőszülöttét, Miksa cseh királyt küldi le maga helyett [1]).

Országgyülés. Sérelmek. A kitűzött napon összegyűlt rendek előtt nem maradhatott titokban a király említett szándoka, „s a gyülés — mond Istvánfy — nagy panaszok és lárma közt elég zajosan folyt le". Az alkotmány sértésének szándoka mindenek előtt a számos évek óta meggyűlt sérelmeik bepanaszlására ösztönzé a rendeket. „Mielőtt a királyi kivánatok tárgyalásába fognának, — úgymond a törvényczikk, — mély fájdalmuktól és a múlhatatlan szükségtől kényszerítve, nem mellőzhetik, hogy azon felette nagy s elviselhetetlen elnyomatásokat, melyeket mind szabadságaik és kiváltságaik sérelmei által, mind több másféleképen is ő felségének hadnagyaitól s más mind magyar, mind külföldi tisztviselőitől a közjog és az ország törvényei ellenére több év óta s már igen hosszasan szenvedtek, ő felségének röviden elő ne adják s azok kegyelmes orvoslatáért ne könyörögjenek. Ezt ők már előbb is, majdnem minden gyűléseiken sürgették, s ő felsége kegyelmesen meg is igérte; miért aztán ők is könnyen hajóltak pénzsegélyt illető kivánataira; a bajok mindazáltal mind nagyobb és nagyobb rakásra gyültek . . ." Elpanaszlák aztán mily felszámíthatatlan károkat és nyomorgatást szenved az ország a katonaságtól, mely azon ürügy alatt, hogy zsoldja nem fizettetik, kiméletlenül pusztítja és zaklatja a lakosokat, — és annak tisztjeitől, kik nemcsak fosztogatnak, hanem ő felsége hű alattvalóinak javait, földjeit is gyakran elfoglalják; — továbbá, mily önkényes zsarlásokat és zaklatásokat szenved az ország a királyi biztosoktól, kik, mivel ő felségé-

[1]) Buchholtz: VII, 346. Kovachich Suppl. ad Vest. Com. III, 241.

gétől küldettek, minden törvénytelenséget büntetlenül elkö- 1559.
vethetni vélnek. E bajok orvoslása végett egyebek közt kérik a királyt, éljen a magyar ügyekben ezentúl kizárólag magyarok tanácsával, kik az ország törvényeiben jártasak; különben is az ő javaik, életök, fenmaradásuk forogván szóban, ők jobb tanácsot fognak adhatni, mint a magyar ügyeket nem ismerő, s az idegen veszedelmével nem sokat törődő külföldiek. Igazságosnak látják tehát, hogy valamint a magyarok nem alkalmaztatnak a külföldi kormányügyekben; úgy a külföldiek se vegyenek részt azokban, mik egyedül Magyarország jogait, szabadságait illetik. Kérik ennél fogva ő felségét, hogy valamint a magyar cancellárióból nem küldetnek rendeletek Németországba, úgy a német cancellárióból és kamarából se engedjen semmit rendeltetni, mi Magyarország jogait és szabadságait érdekli.

Miután e sérelmek orvoslatát atyja nevében Miksa király megigérte, a királyi előadások tárgyalása került szőnyegre. Ferdinánd ezekben azt kivánta, hogy pénzsegélyül minden jobbágy-telek után 3 frt, állandó katonaságul pedig azon 3 lovas mellé, kik minden 100 jobbágy után állíttatni szoktak, mind az egyházi mind a világi személyek, amazok a tized, emezek a kilenczed fejében szedett minden 100 frtnyi jövedelmök után két lovast tartsanak, és mind e két nemű segély hat évre ajánltassék meg. A rendek azonban az állandó legénységre nézve az eddigi határozatok mellett kivántak ezután is maradni; pénzsegélyül pedig két forintot szavaztak meg, és mindegyiket csak a folyó évre; mert a fölött, hogy az ország vagyoni állapota változik, „attól is tartának a rendek, hogy ha e segedelmet hat, vagy, mint utóbb kivántatott, három évre ajánlanák, majd ezen egész idő alatt nem tartatnék országgyülés, melyen sérelmeiket és szükségeiket előadhatnák, s azok orvoslatáról tanácskozhatnának. Miksa király nejének mindazáltal, ki most először lépett magyar földre, házhelyenként 20 denárt szavaztak. Ferdinánd a megalkotott 56 törvényt Augsburgban, márcz.

1559. 10-kén azon szokatlan formában szerkesztett kijelentéssel erősítette meg, hogy miután ilyféle sérelmeket a rendek neki már többször előterjesztettek, s azok orvoslata iránt intézkedett is: fájdalmasan érti, hogy panaszaik okai még mindeddig nincsenek megszűntetve; valamint azonban hiszi, hogy eddigelé királyi tisztét e tekintetben nem mulasztá el, úgy gondja lesz ezután is reá, hogy azok orvosoltatván, hű alattvalói jogaik és szabadságaikban fentartassanak [1]).

E pénzsegély a már oly szűk határokra olvadt ország romjaiból, bár a mindenkép elcsigázott lakosok vagyonához képest tetemes, de elegendő már nem lehetett a fenmaradt részek védelmére, ha ezek, mint félni lehetett, a töröktől és Izabellától egyszerre megtámadtatnának. Ferdinánd tehát a német birodalom rendeitől is kért segedelmet, mit aztán ezek három évre fél millió forintban határoztak meg. Ferdinánd ekkoron már értesülve volt, hogy Szulejmán ifjabb fiának lázadása miatt, ki a per sával is szövetséget kötvén, Egyiptomot elfoglalta, ez évben nem fog ellenségesen föllépni az országban, s ez iránt a budai basához is határozott parancsot küldött [2]). Márczius folytában érkezett hozzá Busbeck titkára Hooz Gáspár is oly tartalmú levelekkel, hogy miután Rusztem vezérrel részletesebben értekezett s ez Szigetvárt, ő Tatát hasztalan kivánta, úgy hiszi, hogy a mostani birtokállapot alapján a békét nyolcz évre meg lehetne kötni. Ferdinánd erre április 29-kén Wyss Albertet négy, egymástól különböző okmánnyal küldé a Portára, melyek elseiben békefóltételül még Fülek és Tata visszaadása, és Hamzsabégnek, ki e várakat meglopta, megbüntetése kivántatott, negyedike pedig Rusztem végnyilatkozata szerint volt szerkesztve. Busbeck e leveleket vévén, mivel teljesen meg volt győződve, hogy a török Füleket és Tatát semmi áron nem adja vissza, mindjárt a negyedik, Ferdi-

Béketárgyalások a törökkel és Izabellával.

[1]) Corp. Jur. Hung. I, 484.

[2]) Veráncsics Katonánál: XXIII, 217. 226. köv.

nándra nézve legkevesbé kedvező föltételeket tartalmazó okmányt nyujtá be Szulejmánnak. De ez Szigetvár átadásának, vagy legalább lerontásának föltételétől egyátaljában nem akart ellállani; s a békét e szerint megkötni most sem lehetvén, Busbeck még tovább is kénytelen volt Konstantinápolyban vesztegleni [1]). 1559.

Míg e tárgyalások folytak, Izabella részéről is jártak követek Konstantinápolyban, nem annyira többé Lippa és Temesvár visszaadatását, — mihez a diván határozottan tagadó válasza után remény sem maradt fel többé, mint inkább a Lippa és Temesvár felé szolgáló határszélek kitüzését sürgetők. Busbeck a béke tárgyalása alatt mindig azt kivánta a Portától, engedné meg, hogy az Erdély és Magyarország közti viszonyokat Ferdinánd és Izabella magok, külön alkudozás által határozhassák meg. Midőn tehát most Izabella követei haza eresztettek, e tekintetben oly értelmű utasítást hoztak magokkal, mely szerint a királynénak nemcsak szabadságára hagyatott hanem javasoltatott is Ferdinánddal megegyezni, s annak leányát is nőül szerezni a maga fiának; feltéve mindazáltal, hogy Erdélyből semmit se engedjen át Ferdinándnak. Izabella az engedelmet most annál örömestebb ragadta meg a béke megkötésére, minthogy bajai mindinkább meggyűltek alattvalóival, kik szeszélyes pazar kormányát, s lengyel tanácsosainak túlnyomó befolyását megunván, a kormányt János kezébe akarták áttenni. Ehhez járult, hogy Lengyelországból titkos hírt vett, miképen Balassa Menyhért főkapitány Ferdinándhoz pártolni s magát Erdélyt is annak kezébe játszani szándékozik. Izabella, már különben is beteges, ezen okoknál fogva mennél gyorsabban megkötni kivánta a békét Ferdinánddal, s e végett nagy titkon Gyulay Mihályt Bécsbe küldé.

Gyulay a lengyel király Bécsben székelő követe által is támogatva, nem sokára a következő pontokban egyezett meg

[1]) Hammer: II, 261. köv.

1559. Ferdinánd biztosaival: Erdély, Munkács, Huszt egész Máramarossal, s mi a Tiszántúl jelenleg kezén van, Jánosé marad; Abaujvár ellenben, melynek fővárosa, Kassa, úgy is Ferdinánd hatalmában létezik, egészen ennek birtokába hajól; Ugocsa és Bereg mind a két részre fizetnek fél-fél adót. Ferdinánd a maga leányai egyikét Jánosnak nőül adja. Még csak az egy királyi czímben, melyet Izabella fia számára igényelt, Ferdinánd pedig megadni nem akart, nem tudtak a felek megegyezni, midőn Izabellának szept. 20-kán (1559) történt halála az ügynek más fordulatot adott. János herczeg s a magyar tanácsosok, kik közt Balassa Menyhért szava lőn a legnyomatékosabb, megértvén a békeügy mibenlétét Niszoczkytól, ki abban egyedűl vala beavatva, az alkudozásokat folytatni kivánták ugyan az e végett 1560 telén Bécsbe küldött Csáky Mihály cancellár és Hagymásy Kristóf huszti várnagy által; s az ügy sükerítése végett a lengyel király is oda küldé a gnesznai érseket: de mivel János a királyi czímen kivül birtoka határait is kiterjesztetni kivánta; Ferdinánd pedig a királyi czímben megegyezni, s a határokra nézve a Gyulayval megállapított egyezéstől elállani egyátaljában nem akart, az alkunak süker nélkül szakadt vége [1]).

1560.

Az utasításban, melyet János fejedelem ezen alkudozás alatt követeinek az 1560-ki ápril 1-jén küldött volt, meghagyta nekik, hogy ha a békét megkötniök nem sikerül, legalább egy évi fegyverszünetet eszközöljenek ki Ferdinándtól. A béke ennél fogva sem ezen sem a következő év nagy részében nem lőn megzavarva. A bajnoki munkára vagy kalandra vágyók mindazáltal e rövid szünidő alatt is találtak tért, hajlamukat követhetni. Basilikus Heraclides Jakab, egy Creta szigetbeli hajós kalandor fia, miután Moldvában magának ravaszul némi pártot szerzett, onnan Sándor

1561.

[1]) Forgách: Lib. IX, 229. kövv. Sigler Bélnél: Appar. Dec I, 89. János lev. követeihez Bethlen Farkasnál Lib. V, 2. kövv. Istvánfy: Lib. XX, 395. Epistolae Huberti Langveti legati Saxonici in aula Ferdinand Ep. 8. Lib. II, 28.

vajda által kiűzetvén, Laszky Alberthez Kézsmárkra vető- 1561.
dött, s ezen úrnak közbenjárása által a király kegyelmét is oly mértékben megnyerte, hogy Ferdinánd őt a moldvai vajdaság elfoglalására pénzzel és fegyverrel segítette. Mi még a kalandos hadjáratra hiányzott, megszerzé azt Laszky Albert, ki a nem rég meghalt Serédy György özvegyének keze által a magvaszakadt Serédyek összeharácsolt roppant kincseinek birtokába jutott. A két kalandor Zay Ferencznek, Telekessy Imre halála után kassai főkapitánynak segedelmével mintegy 1700 főből álló dandárt gyűjte össze, s annak élére a vitézségéről híres Székely Antalt, nyerte meg kapitányul. A csekély had lengyel és orosz földön keresztül Moldvába hatolván, oly szerencsével harczolt, hogy a megvert s országából kiűzött Sándor vajda Konstantinápolyban kényteleníttetett menedéket keresni, s a kalandor Bazilikus, adományai s az adó megtoldásának igérete által, oda vitte az ügyet, hogy vajdaságában a török által is megerősíttetett [1]).

Míg ezek Moldvában történtek, Ferdinánd és János között is elhintetett egy újabb, hosszú háborúskodás magva. Báthory Endre a János iránti hűségében már rég ingadozó Balassa Menyhértet Ferdinánd pártjára hajlította. A pártcserének a Balassa kezén lévő s általa szintén Ferdinánd alá vetendő Szatmár, Nagy-Bánya, Tasnád és Munkács, melyek azonban Balassa holta után a királyra szállanának, örök birtokul pedig a Fuggerektől nem rég 32 ezer frton kiváltott Detrekő lett jutalma [2]). A háború ennek következtében 1562 1562.
elején csakugyan kitört a felek között. A ferdinándiak, János hadi készületeiről értesűlvén, őt megelőzve, Olcsva várát, nem messze a Tisza és Szamos összefolyásától, január 2-kán utóbb Kovászó várát és Báthort is megvették. János viszont Balassának Erdélyben fekvő várait, Diódot, Létát és

[1]) Forgách: Lib. XI, 271. Engel: Gesch. der Nebenländ. des Ungr. Reichs IV, 1, 37, és 2. 198. Bazilikus azonban nem sokára megöletvén, Sándor ismét visszanyerte vajdaságát.

[2]) Forgách e. h. 284. Az adománylevél Praynál: Annal. V, 537.

1562. Hadadot foglalta el. De néhány nap múlva Hadad megvétele után, Balassa Menyhért, Zay Ferencz és Báthory Miklós társaságában királyi hadakkal e vár alatt terem s Jánosnak Báthory István és Német Ferencz vezérlete alatt ott táborozó nyolcz ezernyi hadát széjjel verte, egész táborszerét elfogta s Hadad várát is visszavette. A Kolozsvárt betegeskedő János udvarában e vereség híre oly rémületet okozott, hogy a fejedelem Csáky Mihály és lengyel udvarnokai tanácsára már Lengyelországba készült menekülni, midőn az ütközetből megszabadúlt Báthory István és Kristóf testvérek oda érkezvén, őt még is maradásra bírták. Az ellenségtől nem sokára meg is szabadúlt János, mert a győzők nagy értékű prédájokat biztosságba teendők, Hadad alól Szatmárba mentek vissza [1]). János, kinek ugyanazon időben a fellázadt székelyekkel is meggyűlt a baja, a budai és temesvári basákat hívá segélyül. A háború ennek következtében közönségessé készült válni az országban: a budai basa mintegy 20 ezernyi haddal sietett Szatmár alá s azt, bár sikeretlenűl, pár hétig vívatá; a füleki szandzsák Balassa Jánost, midőn Szécsényt vívni kezdé, meglepte s megverte, Bebék Györgyöt, s Mágócsy Gáspár volt gyulai várnagyot többekkel együtt foglyává tette, ellenben Zrínyi Miklós, Szigetvár kapitánya, sógorával, Tahy Ferenczczel a Drávánál szalasztott meg egy török hadat; Nádasdy Tamás nádor pedig gróf Salm Eck győri kapitánynyal Hegyesdet, a törökök egyik rabló fészkét vette meg [2]).

Békekötés a törökkel.

Míg az országban ekként már-már közönségessé készült válni a háború, Konstantinápolyban az oly rég óta hasztalanúl sürgetett béke ügye váratlanúl jobb fejlemény-

[1]) Sigler, Bélnél e. h. 84. Forgách: Lib. XII, 285. Istvánfy: Lib. XXI, 410.

[2]) Forgách: 288. kövv. Sigler e. h. 85. Katona: XXIII, 567. Pray: Ep. Proc. III, 160. Istvánfy Lib. XX, 399. XXI, 413. kövv. Mágócsy Füleken kiválthatta magát; de Bebék Konstantinápolyba vitetett.

nek indúlt. A komor, daczos, pénzszomjas Rusztem 1561-ben meghalálozott, s a helyébe lépett új nagyvezér, az emberies, vidám kedélyű, udvarias és önzetlen Ali basával az ügyes Busbeck oly sükeresen folytatta az alkudozást, hogy a föltételeket, melyek szerint alapul a jelen birtok-állapot vétetett, Szigetvár és Tata kérdése pedig teljesen mellőztetett, Ferdinánd már jun. 1-jén (1562) kelt levelében elfogadhatta, minek következtében Busbeck aug. 17-kén Ibrahim portai tolmács kiséretében a béke okmányával valahára haza bocsáttatott. A béke nyolcz évre szólott oly feltételek mellett, hogy Ferdinánd magyar birtokaitól évenkint 30 ezer forintot fizessen adóul, Jánossal pedig a kérdés alá sem jöhető Erdélyen kivül, a szorosan vett Magyarországban létező kölcsönös birtok felett külön alkudozzék. A békébe Balassa Menyhért, Báthory Miklós, s mind azon urak, kik az utolsó időkben Ferdinánd pártjára hajóltak, szintén befoglaltattak, Busbeck a török követtel, nov. végén Frankfurtban találta Ferdinándot, hol ő elsőszülöttét, Miksa cseh királyt római királylyá választatta. Ibrahim, lengyel származású hitehagyott, anyai nyelvén mondott beszéddel adta át Ferdinándnak a béke oklevelét s az urától küldött ajándékokat [1]). 1562.

Miksa trónöröklése.

Ferdinánd a maga életerejét még e béke megkötése előtt hanyatlani érezvén, nehogy a trónváltozás János-Zsigmond nagyravágyása mellett ismét viszályokat okozzon, Miksa fiának öröködését Magyarországban is még a maga életében óhajtotta biztosítani, mi végett 1561 őszén, az urakat, számszerint mintegy hatvanat, tanácskozás végett Bécsbe hívta. A nemzet azon reményben, hogy Miksa, királylyá választatván, atyjának távollétében állandólag az országban fog székelni, már 1558-ban s azóta is több ízben kérte volt Ferdinándot, engedné meg, hogy elsőszülötte utódjává választassék s koronáztassék [2]). De Ferdinánd, hihetőleg mivel

[1]) Hammer: II, 279. Istvánfy XXI, 421. köv. Katona XXIII, 584. kövv.

[2]) A csász. titkos levéltárban több e tárgyra vonatkozó okmány

1562. ez időben Miksára, a reformatio iránt világosan kimutatott rokonszenve miatt neheztelt [1]), s oly gondolatokat is forgatott elméjében, hogy koronáinak örökségét másodszülöttére, Ferdinánd főherczegre szállítsa, a nemzet ebbeli kívánságának teljesítését mellőzte. Most azonban, midőn tudomására jutott, hogy Ferdinánd főherczeg egy augsburgi leánynyal, még 1550-ben titkosan házasságra lépett, más részről atyja s a sz. szék intéseit Miksa is hódoló engedelmességgel fogadta, az öreg király egészen felhagyott az örökösödés rendének megváltoztatására vonatkozó terveivel [2]). De ha ennek következtében Ferdinánd most már örömest hajlott a nemzet óhajtásának teljesítésére, a király-választást mindazáltal mellőzni, s a helyett csak az urak egy ünnepélyes kijelentése által, miszerint Miksát királyuknak ismerik, kívánta őt felruháztatni a magyar királyi czímmel; s ez volt czélja az urak Bécsbe gyűjtésének. A nemzet azonban bár Miksát elébb kifejezett kívánsága szerint a trónon szemlélni most is óhajtá, dé azon jogának gyakorlatáról, miszerint a trónra emelt dynastia tagjai közől királyát szabadon választhatja, lemondani egyátaljában nem akart: miért is az urak most Nádasdy Tamás nádor által kijelentették, hogy Miksa megkoronáztatását törvényes országgyülésen formaszerinti megválasztásnak kellend megelőznie [3]).

A bécsi gyülés e szerint eredmény nélkül oszlott széjjel s Ferdinánd Miksa királylyá választatását kénytelen volt

---

létezik, miként e levéltár egykori tisztviselője Gévay Antal a szerzőnek bizonyítá.

[1]) Über Maximilians angeblichen Protestantismus. Taschenb. der Vaterländ. Gesch. 1813. 283. l.

[2]) Buchholtz: VII, 480. kövv. VIII, 703.

[3]) A csász. titk. levéltárban létező említett okmányok szerint így igazítandó meg Istvánfy előadása (Lib. XXI, 407.), mely szerint a nádor nemcsak az előleges választást, hanem azt is vítatta volna, hogy Ferdinánd életében más királyt nem óhajtanak, mintha csak azért kívánta volna az ügyet elhalasztani, hogy Ferdinánd halála után a kedveltebb Ferdinánd főherczegre adhassa szavazatát.

országgyülésre halasztani. E gyülés megtartása azonban a 1562.
következő 1562-dik évben részint a trienti zsinatban fölmerült tárgyak miatt, melyek Ferdinándot Inspruckba utazni kényszerítéék, részint az országban uralkodó dögmirígy miatt, melynek Nádasdy Tamás, a babérra s borostyánra egyaránt méltó nádor is áldozata lett, nem volt lehetséges. Mihelyt azonban ezen akadályok elhárultak, a királyválasztó gyülést Ferdinánd az 1563-ki aug. 20-kára nem késett kihirdetni. A 1563.
királyi meghívó levelek szerint ennek okául azt adván a király, hogy a császári teendői miatt is gyakran kényszerített távollétében Miksát, már Csehország koronázott s a római birodalomnak választott királyát, maga helyett a magyar kormány igazgatásával kivánja megbízni: a rendek teljes készséggel szándékoztak ugyan hozzáfogni a királyválasztáshoz; de mivel élénk emlékezetben tarták, mennyi bajba került 1554-ben is betölteni valahára az oly sokáig üresen hagyott nádori méltóságot: most a jó alkalmat megragadva, mindenek előtt nádort kivántak választani, állítván, hogy a hazai törvények a királyválasztásnál a nádor jelenlétét is megkivánják. De Ferdinándnak nem volt ínye szerint a nagy hatalmú nádori méltóság, melylyel aztán a királyi helytartóság is összekötendő vala, mit még is egy maga által választott egyén kezében örömestebb látott; a minthogy Nádasdy halála után Oláh Miklós esztergomi érseket mindjárt ki is nevezte helytartóvá. A rendek egy ideig szilárdul sürgették ugyan e miatt a nádorválasztást; de végre az udvartól megnyert urak őket is reávették, hogy követelésöktől elálljanak. Miksa ezután ellenszólás nélkül, közakarattal királylyá kiál- Koronázat.
tatott és szept. 8-kán, másnap pedig neje, Mária is, ünnepélyesen megkoronáztatott [1]).

A kedvetlen hangulatot, melyet a nádorválasztás mellőzése s az öreg király hosszú vonakodása, e szót „királylyá választatott“ a törvényben Miksára alkalmazni, minél fogva

[1]) Liszthy Bélnél: Apparat. Dec. I, 310. Forgách: Lib. XIII, 322.

1563. azt végre is e kitétellel „királylyá neveztetett“, kelle felcserélni [1]), — a rendekben ébresztett, a koronázási ünnepélyek sem voltak képesek megváltoztatni. Az országgyülés ezután még egészen nov. 23-káig kihuzódott; de „azon felette nagy zavarok miatt, melyek a közügyekben uralkodtak, alig volt még ennél zajosabb országgyülés“, — úgymond Forgách Ferencz váradi püspök. Fájdalommal tapasztalták a rendek, hogy azon sérelmekből, melyeknek orvoslatát az 1559-ki országgyülésen oly érzékeny s élénk szavakkal kötötték a király szivére, bár az akkor ünnepélyesen megigértetett, mind ez ideig egy sincs megszűntetve: hogy a német cancellláriai s más tisztviselők még mindig oly jogtalanúl avatkoznak a magyar ügyekbe, mint elébb, s még a jelen országgyülésen is nem a magyar királyi cancellár, hanem Seld György német birodalmi alcancellár adta át a rendeknek a királyi előterjesztéseket; hogy a német kamara a kir. bányák igazgatására mindinkább kiterjeszti hatóságát [2]); hogy a királyi hadak külföldi hadnagyai, kiknek kezébe adattak jobbára a végvárak is, az országlakosok „javait erőszakosan elfoglalják, jövedelmeiket fosztogatják, s mi mind ennél tűrhetetlenebb, a nemzetet megvetéssel, gyalázó elnevezésekkel illetik, az urakat, nemeseket méltatlanúl szidalmazzák s kiállhatatlanúl zaklatják, a törvényeknek nem engedelmeskednek“, — szóval, a régi panaszok okai még mindig egész súlyokkal nehezednek a nemzetre. Az ezek miatti keserűséget pedig, magok a királyi előadások is nem kevéssé nevelték. Bár a béke a törökkel megköttetett, pénzsegélyül a király jobbágytelkenkint még is három forintot kivánt, s pedig a következő négy évre, világosan oly szándékkal, hogy ezen idő alatt nem tartand országgyülést. A pénzsegélyt a rendek nem ugyan három, de két forintban megajánlották, hanem csak egy évre, nyilván kijelentvén, hogy az országgyülést, mely

Az ország sérelmei.

[1]) Zsámboki Kovachichnál: Script. M. I, 43.
[2]) Hatvani: Brüss. Okm. II, 227. kövv.

nem csak azért van rendelve, hogy az adó ő felségének meg- 1563.
ajánltassék, hanem azért is, hogy a sérelmek előadassanak s más, az ország javára néző közügyek tárgyaltassanak, — ezentúl is évenkint hívja össze ő felsége; akkor azután a szükség szerint pénzsegélyt is lehetvén szavazni. Buzgón kérték aztán a királyt, parancsolja ki az ország tágból az idegen várnagyokat, s nevezzen helyökbe érdemes, alkalmas magyarokat; addig is pedig míg kiszállíttatnának, ne engedje őket garázdálkodni, hanem szorítsa az ország törvényeinek megtartására, a lakosok vagyonának s birtokjogának tiszteletére. Szüntesse meg végre a német cancellária avatkozásait is az ország kormányába; mert már annyira megy ebben a dolog, hogy a magyar cancellária rendeleteinek senki sem engedelmeskedik, mondván, hogy más rendelete van a német cancelláriából; miből aztán mondhatatlan zavar, s az egyesekre ezerféle kár és igazságtalanság származik [1]).

A béke Ferdinánd és Szulejmán közt meg lévén kötve, Békealku
János-Zsigmond 1563 elején somlyai Báthory István váradi Jánossal.
kapitányt küldé Bécsbe békekövetül. A nehézségek azonban, melyek miatt az alkudozás három évvel elébb sükeretlen maradt, János kiráyli czíme, s az országból néki adandó osztályrész, melyet az általa jelenleg bírtakon is túlterjesztetni kivánt, még most is fenállván, csekély reményt engedtek a sikerre. Ferdinánd nemcsak a királyi czímet állhatatosan ellenzé, hanem már leányát sem akarta Jánosnak nőül adni; birtokrészét illetőleg pedig azt kivánta, elégedjék meg Erdélylyel, annak régi határai szerint. Utóbb János késznek nyilatkozott ugyan lemondani a királyi czímről, egyedül azt tartván fel, hogy miután e czímet Szulejmántól országával együtt kapta, azt legalább ennek életében s hozzá küldendő leveleiben használhassa. De Ferdinánd, jul. 9-kén kiadott válaszában ebben sem akart megegyezni, képtelenségnek

[1]) Corp. Juris. Hung I, 496.

1563. állítván, hogy midőn maga még életben van, Miksa, fia pedig nem sokára meg fog koronáztatni, ugyanazon időben három királya legyen az országnak. Sőt ellenzé még azt is, hogy János magát Magyarország és Erdély fejedelmének czímezze, azt kivánván, hogy valamint birtoka, úgy fejedelmi czíme is csak Erdélyre terjedjen. János úgy látá, hogy Ferdinánd csak azért akarja hosszúra nyújtani az alkudozást, hogy Báthory István Miksa koronázásán is jelen lévén, a világ ezt a fejedelem alárendeltsége jeléül vegye. Meghagyta tehát Báthorynak, hogy az egyességet siettesse, mert jelenlétét a koronázáson egyátaljában nem engedi meg. A követ tehát újabb utasítása szerint kijelenté, hogy a fejedelem nem ragaszkodik tovább a királyi czímhez; de Erdély mellett az egész tiszántúli részt, a tiszánnineniből pedig Mármarost Huszttal, Munkácsot, Tokajt és Szerencset az illető vármegyékkel kivánja magának osztályrészül, a császár valamelyik leányát pedig nőül. De az egyesség e föltételek mellett sem alakulhatott meg, Ferdinánd egy hajszálnyit sem akarván eltérni első nyilatkozatától. A fejedelem, aug. 7-kén Blandráta György orvosát s tanácsosát újabb utasítással küldé Báthoryhoz, meghagyván ennek, hogy hacsak fontos ok nem kivánja maradását, a koronázás előtt térjen vissza, Blandratát magányos személy gyanánt hagyván ott. Báthory ezután vissza is vonúlt Nagyszombatba, s onnan csak a koronázás után követte a királyt Pozsonyba; mert ez most valahára engedékenyebbnek mutatkozván, nem ellenzé tovább, hogy Johanna leányát János nőül vegye s Magyarországot is bírja egészen a Tiszáig, úgy hogy ezentúl még csak Munkács, Tokaj, Huszt és Mármaros birtoka és azon urak jövendő viszonyai felett folyt az alkudozás, kiknek birtokai a tiszántúl léteznek, minők például az ecsedi Báthory Miklós és György. Ezen stadiumában létezett az alkudozás, midőn a fejedelem okt. 9-kén követeit végkép visszahívta, okul adván, hogy miután a császár utolsó válasza mind az ország fentartására, mind saját személyére nézve igen fontos dolgo-

kat foglal magában, ezek fölött magyarországi s erdélyi alattvalóival s nagybátyjával, a lengyel királylyal bővebben kellend értekeznie [1]). 1563.

VII.

Egyházi viszonyok.

Az egyházi ügyek iránt Ferdinánd soha sem viseltetett ugyan közönyösséggel; haladó korával azonban buzgalmát is nőni látjuk a kath. egyház fentartásában s a reformatio terjedésének gátlásában. Azon korszakból, melyben Szulejmán nagyobb hadjáratait intézve, hódoltatásaival az egész országot elnyelni fenyegetődzék, több levele létezik, melyek által oly irányban ügyekezett hatni császári bátyjára, hogy felhagyván harczával a reformatio ellen, erejét a kereszténység védelmére a török ellen egyesítse. De mióta félelme e tekintetben csökkent, ő is kevesebb engedékenységet mutatott a reformatio iránt; bár egyébiránt dicséretére válik, hogy a vértanúkat nem szaporítá, a lelkiismeretet erőszakosabb eszközökkel kényszeríteni nem kívánta. Ez azonban már nem is volt volna könnyű dolog, miután a reformatio azon hadi zaj közt, mely az országot a mohácsi vésznap óta kevés szünettel csaknem folytonosan tölté be, a hatalomtól kevéssé korlátolva, ellenben számos hatalmas úrtól s városi közönségtől pártolva, igen nagy haladást tett az országban.

Már fentebb említők, mily józan törvényt alkottak az ország rendei 1548-ban, midőn Ferdinánd a törvényhozás útján akart gátokat vetni az új tanok terjedésének. „Töltse be ő felsége — válaszolák a rendek — a megürült püspökségeket s más egyházi méltóságokat és hivatalokat alkalmas egyénekkel, kik a népet mind önmagok tanítsák, mind lelkészeik által buzgóan taníttassák; a főpapok egyházaikban tartózkodva, rendeljenek a vallás tanítására alkalmas lelkészeket, állítsanak fel iskolákat, s espereseik által ügyeljenek

[1]) János levelei Báthoryhoz Praynál: Epist. Proc. III, 166—176. Forgách Lib. XIII, 334. Bethlen Farkas Lib. V, 33. Isvánfy Lib. XXI.

1545—1563. arra, hogy a lelkészek s tanítók kötelességöket pontosan teljesítsék". Említők, hogy midőn Sbardelati István váczi püspök Sibrik úrral királybiztosul küldetett ki a vallási állapotok megvizsgálása végett a felvidékre, hol a reformatio legelébb gyökerezett meg: Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kis-Szeben városok minden tétova nélkül megvallák, hogy ők az ágostai vallástételhez tartják magokat, s ennek értelmében Stöckel Lénárt, a híres bártfai tanító által magok is készíttettek egy vallástételt (confessio pentapolitana), mely aztán másoktól is zsinórmértékül tekintetett a vallási ügyekben: a kormány kénytelen volt engedni a szükségnek s tűrni az új tanokat. És valahányszor azután Ferdinánd a rendeket a vallás tárgyában újabb törvények alkotására hívta fel: ők mindannyiszor az 1548-ki törvény értelmében nyilatkoztak, s a zavarok meggátlása végett legfelebb az anabaptisták, és sacramentariusok új felekezete ellen mondottak tilalmat; vagy az egyházi hivatalok alkalmas egyénekkel való betöltését s az egyházi javak visszaadását rendelték meg, és szabadságaik s kiváltságaikban biztosították az egyháziakat, büntetést mondván azon urakra s nemesekre, kik a főespereseket hivatalos eljárásaikban, a jószágaikban lévő lelkészek meglátogatásában gátolják.

A törvényalkotás és a kormány részéről ily csekély ellentállást találván a reformatio, az mind a mellett is, hogy az 1545-ki erdődi zsinat óta két felekezetre szakadt, mind nagyobb terjedelmet nyer vala az országban, s az új egyházi felekezetek mind erősebben megalakúltak az e végre tartott számos zsinatokon. 1554-ig ennek maga a kath. egyház is kevés akadályt vetett elébe; ezen évtől kezdve azonban, midőn Oláh Miklós lett esztergomi érsekké, élénkebben megkezdődött a harcz az egyház s a reformatio között. Oláh a maga kineveztetését megelőzött országgyülés e tárgyra vonatkozó végzeményeiből is látván, hogy a törvényalkotástól szigorúbb törvényeket a reformatio ellen hasztalan várna, más módok által kezde működni nemcsak az új tanok terjedé-

sének meggátlására, hanem mit maga is legczélszerűbbnek látott, a minden tekintetben mély sülyedésnek indult kath. egyház belső erősítésére. Kivált mióta az 1554-ben Eperjesre küldött királyi bizottmány eljárásának eredménytelenségéből, — minél fogva a következő évben Ferdinánd maga is kénytelen lőn az említett felvidéki öt királyi városnak szabad vallásgyakorlatot engedni [1]), — a tilalmazó szabályok czélszerűtlenségéről meggyőződött; és mióta az 1558 elején Derecskey János honti főesperes kiküldetéséből a bányavárosokba tapasztalta azt is, hogy a reformatiot már fölvett lelkészekre és közönségekre hasztalan küld hittani czikkelyeket, hogy azokat a vallás ügyeiben szabályul fogadják el [2]); maga is leginkább oda fordítá ügyekezetét, hogy az egyház belső emelése s buzgóbb tanítás által vessen gátot a reformatio terjedésének. 1545—1563.

Ez bírta őt reá, hogy miután az egri, győri, nyitrai, veszprémi, pécsi és zágrábi püspökökkel tanácskozott, az 1558-ki szeptemberben Znio-Váralján megyéje papjaival zsinatot tartson, hogy nekik a kérdésben forgó egyházi tanokról oktatást, felvilágosítást adjon, egyszersmind pedig a papság erkölcsiségére vonatkozó szabályokat is alkosson. Ezen egyház, ha nem térité is meg azokat, kik a reformatiót már fölvették, — mint ezt, például, a megjelenni sem akart bányavárosok lelkészeiről tapasztalta; de minden esetre hatékonyabb volt meggátolni a kath. egyház további sülyedését, mint „ama két jámbor ember bilincsei, kiket — mint neki a bányavárosok szept. 2-kán kelt levelökben szemére veték — az evangeliom miatt magánál letartóztatott“ [3]). Oláh érsek befolyása alkotta a következő 1559-ki évben tartott országgyülésen is ama törvényeket, hogy az egyházi törvényszékek rendesen megtartassanak, a püspökök egyházmegyéikben a főesperesek által gyakori vizsgálatokat, időn-

[1]) Ember Pál (Lampe): Lib. II, 107.

[2]) Ribinyi: I, 110. kövv.

[3]) U. o. 122.

1545—1563. ként pedig zsinatokat tartsanak, melyek látogatásától a lelkészeket földesuraik letartóztatni ne merészeljék. Úgy látta az érsek, hogy a reformatio leginkább a követői által tartott zsinatoknak, különösen a már többször említett öt városinak (1548), a beregszászinak (1552), a szintén 1552-ki nagyszebeninek, az 1554-ki szatmárinak, az 1556-ki kolozsvárinak s az 1559-ki selmeczinek köszönheti gyors haladását és megerősödését: ő is ugyanazon eszközt ragadta meg tehát a maga egyházának emelésére s a reformatio fejlődésének gátolására. A többi püspököknek is példát adandó, mindjárt 1560 tavaszán egy újabb zsinatot is tartott Nagy-Szombatban [1]). Az érsek példája a többi püspöknél sem maradt hatás nélkül: ezen évek alatt hasonló buzgalmat látunk kifejtetni Draskovics György pécsi, Bornemisza Pál nyitrai püspökök által; sőt maga Veráncsics Antal egri püspök is, ki hogy a reformatio iránti hajlamairól egy időben nem ok nélkül vádoltatott, maga az is eléggé tanúsítja, hogy unokáját Bártfán Stöckel Lénárt, a „pentapolitana confessio" szerzője által neveltette, — most a másik szélsőségbe esve, még üldözni is kezdé a másként hivőket [2]).

Az érseknek a katholika egyház helyreállításában maga Ferdinánd is minden módon segedelmére ügyekezett lenni, kivált mióta császárrá is megválasztatott [3]). E tekintetben különösen két rendelete méltó az említésre; egyik, mely szerint az 1560-ki április 10-kén „nehogy az egyházi javakkal, ha világi használatra fordíttatnak, magok az egyházi hivatalok s az isteni szolgálat is elenyészszenek: a főpapok és urak megfontolt tanácsából „valamennyi egyházi javakat, — kivéve melyeket az iskolák fentartására rendelt, — akár az ő, akár mások adományából jutottak világi kezekbe, ezen adományokat megsemmisítve, visszavétetni s egyházi tulajdo-

[1]) Péterfy: Concilia s. Hung. II, 45.

[2]) Saját levelei Katonánál XXIII, 350. kövv.

[3]) Ld. egyebek közt Veráncsics levelét Katonánál XXIII, 363.

nosaiknak átadatni parancsolta [1]); a másik következményei- 1560—1563.
ben még fontosabb rendelet az, mely szerint a szintén világi kezekből kivett széplaki apátságot és bényi prépostságot az 1561 január 1-jén a jezsuiták szerzetének adományozta, hogy azok jövedelmeiből Nagyszombatban iskolát állítsanak [2]).

A jezsuiták megtelepítése

Oláh érsek figyelmét nem kerülhette el, mily nagy sükerrel működik már is a Lojola Ignácztól 1540-ben alapított s a pápától három évvel később feltétlenül megerősített „Jézus társasága“ mindenütt, hova csak elhatolt, szintúgy a hierarchiai hatalom megszilárdításában, mint a trienti zsinat első ülésein meghatározott hitágazatok érvényességre juttatásában, s következőleg a reformatio haladásának akadályozásában. Ő tehát, eltökélve e szerzetet Magyarországban is megalapítani, a szerzet ausztriai tartományának főnökét Victoria Pétert már 1559-ben meghívta magához Nagyszombatba, vele erről értekezendő. Ferdinánd említett alapítványa következtében, az ellenreformatióban nem sokára nálunk is oly nagy szerepet játszott szerzet két tagja, Seidel János és Flander Antal, kiket más kettő is nyomban követett, már 1561-ben megvetették alapjait az utóbb oly nagy hatású nagy-szombati főiskolának.

A trienti zsinat.

Ugyanezen év folytában a pápa s a fejedelmek közt határozattá lett, hogy a trienti zsinat, félbeszakasztott munkálatainak folytatása végett a következő évben újra összegyűljön. Követül Ferdinánd, ki őt mint magyar királyt képviselje, Draskovich György pécsi püspököt, a magyar clerus pedig a maga részéről Kolozsvári János csanádi és a még fiatal ugyan, de lángeszű, s ritka ékeszszólású Dudich Endre knini püspököt nevezte ki. Midőn a zsinat 1562 elején megnyittatott, a pápa kijelentette, hogy az csak folytatása az 1552-ben megszakadt zsinatnak. E nyilatkozat után az egyházi szakadásnak megszüntetéséről, a vallási felekezetek

[1]) Corp. Jur. Hung. I, 494.
[2]) Timon: Epit. Chron. 369.

1563. egyesüléséről gondolni sem lehetett többé. Az előbbi gyülésben megállapított hitágazatok szerint a protestansok hittanai anathemával sujtattak; mialatt pedig az így meghatározott hitágazatok a kathol. világban uralkodókká lettek, más részről a protestansok egyházi iránya is nemcsak megszilárdult, hanem néhol, kivált Európa éjszaki részeiben s Angliában már a statushatalommal is egybeolvadt, minél fogva a felekezetek egymáshoz többé nem közeledhettek. A zsinat feladata tehát ezen utolsó ülései alatt nem lehetett más, mint a kath. nemzetek s a pápa, mint fő egyházi hatalom közti viszonyokat szabályozni, a már előbb megkezdett belső reformokat bevégezni, s az egyházi fegyelmet megállapítani, mind ez által pedig a további kilépéseknek a kath. egyházból elejét venni.

Ferdinánd szintúgy, mint Oláh érsek a magyar clerus főbb tagjaival együtt azt hitte, miképen a felekezetek közti szakadás Magyarországban még nem oly merev, hogy némi engedmények által az egyházi szertartásokban és fegyelemben az elszakadtak egy részét visszatéríteni, vagy legalább a további kilépéseket teljesen megszüntetni nem volna lehetséges. Ilyennek tekintették különösen az úrvacsorájának mind a két szín alatti vételét s a papok házasságát; követeiknek adott utasításaikban tehát a többi kivívandó reformok közt különösen e két pont kieszközlését hagyták meg. Ferdinánd az 1563-ki áprilban ezek iránt sokat értekezett az őt Inspruckban meglátogatott pápai követtel, a zsinat elnökévé nem rég megválasztott Morone cardinallal; Oláh érsek pedig máj. 25-kén kelt levele által a magyar clerus nevében újabban is buzgón kérte a zsinatot, hajólna a követek által benyujtott reformok elfogadására. A 70 éves aggastyán élénk színekkel festé egyebek közt, mily szükséges volna Magyarországban a reformatió terjedésének meggátlása végett megengedni a papok házasságát. Bár, úgymond, a papokká avatandók hittel köteleztetnek a nőtlenségre, utóbb még is sokan nősülnek; s midőn őket nejeik elbocsátására

kényszeríteni akarja, miként ezt már többeken fogság s el- 1563.
csapás által meg is kisértette: készebbek elpártolni az egyháztól, mint megválni nejeiktől. A kehely használatát pedig számos földes urak kivánják, kik aztán, bár egyebekre nézve jó katholikusok, papjaikat is elűzik, ha azt tőlök megtagadják. Igy aztán az úr nyája részben a házasság, részben a kehely miatt papjaitól megfosztatván, „a farkasok martalékává" lesz. „A Krisztus Jézus kinszenvedésére kérünk benneteket, szent atyák, — így végzi levelét az érsek — adjatok tanácsot mit tevők legyünk e bajok és nehézségek között; válaszoljatok kegyesen levelünkre" [1]).

Bár azonban a kehely használatának megengedését a franczia király is sürgette, a többségben lévő spanyol és olasz papság a Rómából vett intések szerint, érdemleges tárgyalásba vétetni sem engedte e két reform-pontot; s Ferdinánd és a magyar clerus követei, kiknek egyike, Kolozsvári csanádi püspök, 1563 elején meghalt, nem bírtak egyebet kieszközleni mint, hogy az engedély megadása mind a két pontra nézve a pápára bízatott. Ferdinánd tehát, miután a zsinat deczember elején befejeztetett, IV. Pius pápánál sürgette e két pontra az engedélyt. A pápa 1564-ben ápril 16-kán Oláh érsekhez intézett bullájában az úrvacsorájának két szín alatti kiszolgáltatását némi feltételek alatt végre megengedte ugyan; a papok házasságát mindazáltal teljes hallgatással mellőzte. Sőt Ferdinánd és IV. Pius halála után, ennek utóda, V. Pius a kehely használatát is újra eltiltotta [2]).

A protestáns egyházak.

Ferdinánd és Oláh érsek ezen törekvéseivel párhuzamosan az evangelicusok is nagy buzgalmat fejtének ki ezen évek alatt vallástételeik meghatározásában s egyházi testületeik megalapításában. A két protestans felekezet Erdélyben az 1552-ki szebeni zsinaton kezdett határozottabban

[1]) Buchholtznál: Urk. B. 694.

[2]) Péterfy: Conc. S. Hung. II. 157. Katona: XXIII, 805.

1563. elválni egymástól. Még tovább fejlett e szakadás 1556-ban a kolozsvári s három évvel utóbb a medgyesi zsinatokon, hol a két felekezet közti különbség az úrvacsorájáról készült vallástételben már határozottan kimondatott. Azonban a gyakori vitatkozásokból az úrvacsorája fölött lassankint egy másik vitapont is fejlett ki a praedestinatioról, mely úgy az erdélyi mint magyarországi egyházakban is nagy zajjal tárgyaltatott, míg végre 1561-ben az aggastyán Kopácsi István elnöklete alatt Kolozsváron tartott nevezetes „erdélyi zsinat“ a zavarnak véget vetett [1]).

E vitatkozások az úrvacsoráról s a praedestinatioról Magyarországban is élénken folytak ugyan; de a két külön tan követői nyilvános vallástétel által még nem váltak el egymástól. Erre legelőbb is azon zaklatások adtak okot, melyekkel Veráncsics Antal egri püspök 1560 óta a megyéjebeli protestansokat háborgatta. A nemesség ekkoron szorosabban egyesült hiedelmeinek védelmére a püspök ellen; midőn pedig általa a királynál e miatt bevádoltatnék, védiratához, melylyel szövetkezését 1562-ben igazolta, a maga vallástételét (az úgynevezett egervölgyit, melyet Juhász Péter, debreczeni lelkész Calvin tanai szerint készített) hozzákapcsolva küldötte fel a királyhoz. A két felekezet közti szakadás azonban forma szerint csak a tarczali zsinaton, mely szintén 1562-ben tartatott, ment végbe. Itt Beza Tódornak genfi vallástétele s Calvin kátéja elfogadtatván, a két egyház közti különbség határozottan kimondatott. A következő évben a tordai zsinat e végzéseket szintén magáévá tette, s ekként a magyar és erdélyi reformatusokat is egyesítette egymással.

Még teljesebb bevégzettséget adott e szakadásnak s a felekezetek testületi elkülönzöttségének az, hogy a tarczali vallástételnek Perényi Gábor ellentmondott s felforgatása végett Újhelyen még ugyanazon 1563-ki esztendőben újabb

[1]) Ember Pál: I, 110. kövv. Ribinyi I, 106.

zsinatot tartott. E zsinat a fenforgó vitatárgyak eldöntésére követei által még a wittembergi, és lipcsei akademiákat is felszólította, melyek természetesen ellene nyilatkoztak. E vallástétel azóta, miként a három évvel később tartott gönczi zsinat czikkelyeiből kitűnik, csaknem valamennyi tiszavidéki egyházközönségek által el lőn fogadva [1]). S így alakult aztán a helvét hitvallást követő tiszavidéki s erdélyi népség „magyar hite", ellentétben az ágostai vallástételt befogadott bányavárosok, felvidékiek és erdélyi szászok „német hitével". 1563.

Ezek mellett még egy harmadik, az unitariusok hitfelekezete is keletkezőben volt ezen évek alatt; de, miként alább látandjuk, ez csak később alkotta meg magát külön egyházi testületté az 1557-ben alkotott s az 1563-ki tordai országgyülésen megerősített törvény védelme alatt, mely szerint határoztatott, hogy mindenki, kényszerítés nélkül, azon vallást követhesse, melyet akar, a lelkészek választásában s a szentségek használatában teljes szabadsággal bírjon; méltatlanságot, erőszakot egy felekezet se kövessen el a másikon [2]).

E szabadsággal azonban csak a protestans felekezetek élhettek megszorítás nélkül. A kathol. egyháznak Erdélyben sok üldöztetést kelle szenvednie, kivált Petrovics Péter életében, ki a visszatért királyné által nemcsak a ferdinándpárti Bornemisza Pál püspököt kiűzette; hanem a káptalant is eltörűltette s az egyházi javakat is elkoboztatta; sőt egyes templomokkal s papokkal is éreztette dühét: a kolozsvári templom kincseit, ékességeit elrablá, oltárait, szobrait összetöreté; a kolosmonostori szerzeteseket pedig elűzé, s több kath. papot megbélyegeztetett, fejök bőrét a tonsura helyén kimetszetvén. Erdélynek a 17-dik század végeig nem volt többé püspöke, bár a czím fenmaradt, s mint a török által

[1]) Ember Pál: 117. kövv. Ribinyi: I, 200.
[2]) Sigler, Bélnél: Appar. Dec. I, 87.

1564. elfoglalt más „in partibus infidelium“ létező püspökségek czíme más javadalmak birtokosaira ruháztatott.

Ferdinánd nem sokára azután, hogy a pápának engedélyét az úr vacsorájának mind két szín alatti vételére nézve kihirdette, az 1564-ki julius 25-kén, életének 61-dik évében megszűnt élni [1]). Végintézetében, mely által nemzetségének jövendő örökösödési rendét is meghatározta, három fia közt akként osztotta fel birodalmát, hogy a magyar és cseh királyságon kivül alsó és felső Ausztria Miksáé, Tirol, Vorarlberg a sváb és elsassi uradalom Ferdinándé, Stiria, Karántföld, Krajna s a görczi grófság stb. Károlyé legyen.

[1]) Batthyány Ferencz, midőn betegségét sulyosodni látá, kérte a sokszor még ekkoron is dolgozó fejedelmet, kímélné magát a munkától. „Nem a munka emészt engem -- válaszolá a császár — hanem szerencsétlenségem s a bú, melyet fiaim okoznak: Miksának lutheránussága és Ferdinándnak az a rosz felesége“. Forgách: Lib. XIV, 338. Istvánfy: Lib. XXI, 436.

MÁSODIK FEJEZET.

Miksa király uralkodása. 1564—1576.

I.

Miksa 37 éves korában a magyarok nagy reményei közt vette át atyja halála után az ország kormányát. Benne nyájas, könnyen megközelíthető, a vallás ügyében tűrelmes, hadvezérletben jártas, bátor, elhatározott fejedelmet kezdének a magyarok ismerni még atyja életében, ki távol léte alatt több ízben bízta volt reá a magyar ügyek kormányát. Gyakorlottságánál fogva a hadviseletben, melyet V. Károly császár táborozásaiban szerzett, azt reménylék a magyarok, hogy a dicstelen és az ellenségtől szigorúan soha meg nem tartott békének véget szakasztván, a török ellen nagyobb szerencsével kezdendi meg atyjánál a háborút. E reményben megerősíté őket a király jul. 26-kán (1564-ben) kelt körlevele, melyben trónra léptét a nemzetnek tudtára adván, annak jogait, szabadságait épségben fentartani igéré, s az ország lakosait felszólítá, hogy a haza védelmére minden történhető esetben készen legyenek [1]). 1564.

A törökkel 1562-ben megkötött béke felbontása s egy nagyobb erővel intézendő hadjárat valóban nem sokára közbeszéddé kezde válni. Részint e hangulat, részint Arszlán budai basa levelei, melyekben határozott választ kivánt, akarja-e Miksa a békét fentartani? — annál sürgetőbbé te-

[1]) Wagner: Diplomat. Sáros 207. Katona: XXIV, 6.

1564. vék e kérdés gyors eldöntését, mivel a török adó két év óta fizetetlen maradt, s ennek még továbbra halasztása a törököt könnyen békeszegésre ingerelheté. E végett tehát Miksa nem sokára trónralépte után Bécsbe nagy tanácsot hívott egybe. A háború mellett egyebek közt Zrínyi Miklós nagy hévvel szónokolt, fejtegetvén, mily ártalmas e béke az országra, mely alatt a török mind erősebben megfészkeli magát s mind tovább terjeszti hódoltatásait. A kérdést mindazáltal békére döntötte el Szulejmánnak épen ez idő tájban érkezett levele, melyben Ferdinánd halála felett részvétét nyilvánítván, s Miksát a trónon üdvözölvén, egyszersmind igéré, hogy a vele kötött békét, ha a feltételek teljesíttetnek, továbbra is kész fentartani. A tanács ennél fogva a béke fentartását s az adófizetés folytatását tette határozatává [1]).

Háború Jánossal. A béke mindazáltal nem tartott sokáig. Somlai Báthory István az év őszén értesűlvén, hogy Balassa Menyhért a tokaji szüret lefoglalása végett Szatmárból az őrség nagy részével távozott, Nagyváradról azonnal a város alatt termett s azt és várdáját Balassa családjával együtt —, utóbb pedig Nagybányát is hatalmába ejté. Zsigmond-János fejedelem, Báthory e szerencséjétől felbátorítva, seregeit vele egyesíté, s miután Hadad s Atya várakat és Nyirbátort megvette, Ecsedet és Kis-Várdát pedig oly szerződésre kényszerítette, hogy ha a királyi hadaktól két hónap alatt meg nem segíttetnek, kapuikat neki megnyitandják, seregét a Tiszán Tokajnál átvezetvén, Kassa felé indult. A megeredt esőzések azonban az útakat oly annyira járhatatlanokká tették, hogy szándékával felhagyni és hadait visszavezetni kényszerítteteti [2]).

1565. Maximilián nem nézte tétlenül határainak e sérelmét. 1565 első napjaiban Schwendi Lázárt, egykoron V. Károly császár hadnagyát, 7000 német zsoldossal a felvidék védel-

[1]) Forgách: Lib. XIV, 340. Istvánfy: Lib. XXII. 438.
[2]) Forgách: 343. Istvánfy: 441.

mére küldé, ecsedi Báthory Endrét, Perényi Gábort és Ba- 1565.
lassa Menyhértet is melléje rendelvén dandáraikkal. Ugyanazon időben Csáby Ákos hajós kapitányt s a nem rég szolgálatába állott Csernovics Mihály volt velenczei tolmácsot a két évi adóval Konstantinápolyba küldé, követelvén általok, hogy János fejedelem Szatmár és Nagybánya visszaadására kényszeríttessék. Schwendi azonban nem várta meg a követség eljárását, hanem az említett magyar urakkal egyesülve, hadait február elején megindítá s Tokajt, Szerencset, Szatmárt, Nagybányát és Erdődöt hatalmába ejté. A megijedt János fejedelem már Nagyváradot is féltvén, békekötés végett Báthory Istvánt a királyi táborba, onnan pedig a Szatmáron megállapított feltételek megerősítése végett Bécsbe utasítá. A béke azonban nem jöhetett létre. Szulejmán ugyanis Miksa támadó működéseiről a budai basa által értesülvén, nagy haragra gerjedt, s a budai és a temesvári basákat János fejedelem védelmére utasítá, és Csábyt letartóztatván, Csernovicsot Hedajet csausz kiséretében oly üzenettel küldé vissza Bécsbe: hogy a békét fentartani kivánja ugyan, de felette rosz néven veszi, hogy válaszát a király Szatmár és Nagybánya iránt be sem várván, maga szerzett magának elégtételt, sőt még újabb foglalásokat is tett a fejedelem birtokában; követeli tehát, hogy Tokaj és Szerencs a fejedelemnek visszaadassék. Még inkább összebonyolítá az ügyet az, hogy mire Crernovics a nevezett csauszszal Bécsbe érkezett, a fejedelem segélyére sietett budai és temesvári basák Pankotát elfoglalták, s a most már bátrabbá lett János fejedelem is akként módosítá a béke föltételeit, hogy Miksa neki necsak a most elfoglaltakat adja vissza, hanem mind azt is engedje át, mi a Tiszántúl még a király birtokában létezik, mikért maga viszont Munkácsot és Husztot adná cserében. A békének ezen újabb alapon kieszközlése végett még a lengyel király is követet küldött Bécsbe, Báthory István támogatására. De Miksát a szatmári békepontok megváltoztatása s Pankota megvétele annyira felboszantá,

1565. hogy Báthory Istvánt és Hedajet csauszt őrizet alá tétette, Csernovicsot pedig azon követeléssel utasítá vissza a Portához, hogy ez Pankotát adassa vissza, a fejedelmet pedig a szatmári egyesség megtartására kényszerítse.

Török háború. Bár mily igazságosnak látszék is Bécsben e kivánság, Konstantinápolyban más volt a vélemény. Szokoli Mohammed, a harczias szellemű új nagyvezér Csernovicsot és Csábyt oly válaszszal ereszté vissza, hogy a szatmári egyesség, melyet János fejedelem a Porta megegyezte nélkül kötött, nem lehet érvényes, s ha a király a békét fentartani kivánja, az elfoglalt helyeket Jánosnak adja vissza, Hedajet csauszt pedig bocsássa szabadon. És hogy e fenyegetésének sulyt is adjon, a maga unokája, Szokoli Musztafa bosnyai helytartó által Horvátországba egy betörést intéztetett. Mire a követek Bécsbe érkeztek, a háború már javában zajlott az országban. Haszán, temesvári basa, János hadaival egyesülve, Erdődöt negyvennégy napi megszállás után megvette, s hogy okot a további viszályra ne adjon, lerontatta. János fejedelem e közben Nagybányát foglalta el. Schwendi mind ezt a magyar urak boszúságára, tétlenül nézte szatmári táborából, s bár időközben újabb hadakkal is erősödött, miszerint serege 18 ezer főre ment, Erdőd eleste után a Szamos és Tisza összefolyása mellett szállott táborba; miután pedig az őt oda is követett Haszán basával egy ideig csatározott, Bécsből vett utasítása szerint szeptember közepén a basával fegyverszünetet kötvén, hadait Kassára vezette vissza. Ez alatt a bosnyai basa a Zrínyiek birtokához tartozó Kruppát szállotta meg. Bakics Máté a vár vitéz kapitánya, azon reményben, hogy a segélyre szólított Auersperg krajnai főkapitány által, ki a vártól nem messze az Unna balpartján 7—8 ezernyi sereggel ütött tábort, idején megsegíttetik, vitézül védte magát. Frangepán Ferencz, Farkasics Péter és Ghiczy Farkas a magyar-horvát dandárok hadnagyai azonban hasztalan ösztönzék Auersperget a támadásra; hasztalan kérték őt, adna erősítésökre csak ezer embert, hogy

az Unnán átkelvén, a törököt hát mögűl támadhassák meg: 1565.
Auersperg sem maga nem mozdult tétlenségéből, sem a nevezett hadnagyokat nem engedé működniök; minek következtében Musztafa a várat a megszállás 25-dik napján megvette, s hősies őrségét mind egy szálig levágatta. Ugyanaz lett utóbb Novi sorsa is. Musztafa ezen eredmények után neki bátorodva, a Száván is átkelt s Kőrös vidékét kezdé dúlni; de itt Erdődy Péter bántól megveretvén, visszafutott [1]).

Miksa a béke fentartása végett még egy kisérletet kivánt tenni, s Hosszútóty Györgyöt oly utasítással küldé Konstantinápolyba, hogy mihelyt Pankota és Kruppa visszaadatik, az évi adót is megküldendi. De bár a Porta jó indulatának megnyerése végett némi ajándékokat s ezekkel együtt néhány szabadon bocsátott török foglyot is vitt magával a követ, eljárásának sükerében nem nagy volt a remény, s Miksa háborúra készülendő, az ország rendeit az 1566-ki febr. 2-ára Pozsonyba gyűlésre hívta; maga pedig miután annak vezérletét öcscsére, Károly főherczegre bízta, Augsburgba, a német birodalmi gyülésre utazott. Az országgyülés Pozsonyban fölötte zajosan kezdődött; mert a nemzet csalatkozva érzé magát azon reményeiben, melyekkel Miksa kormányra léptét üdvözölte. Ferdinánd végső kormányévei alatt nagy rakásra gyűltek a nemzet sérelmei. Miként fentebb látók, az utolsó országgyülések nem győztek eléggé panaszkodni a német cancellária avatkozásai, a német hadvezérek s várkapitányok hatalmaskodásai s a szegény nép verejtékén élő idegen zsoldosok s némely urak dandárainak zaklatásai miatt. És mennél inkább remélték a rendek, hogy Miksa e sérelmeket mindjárt kormánya elején megszűntetendi, s a nemzet egyéb igazságos kivánatait is betöltendi,

[1]) Forgách: Lib. XV, 350. kövv. Zsámboky: Expugn. arc. Tokaj. Bonfin 1606-ki hanoviai kiadásában toldalékul 812. Istvánfy: Lib. XXII, 446. kövv. Bethlen Farkas: Lib. V, 45. kövv. Hammer: II, 308. kövv.

1566. különösen hogy mennél előbb nádorválasztást intézend: annál nagyobb volt most ingerültségök, látván, hogy e sérelmek az új király kormánya alatt még inkább szaporodnak; különösen, hogy az országtanácsban megürült helyek be nem töltetnek; hogy míg a magyar püspökök, a török foglalások miatt székeikből elűzve, püspökségeiknek csak czímeit viselik, azon egyetlen püspökség is, mely még épségben áll fenn, a győri, egy idegenre, a velenczei Delfino Zakariásra ruháztatott, ki aztán még fondorlataival is boszantá püspöktársait. Mind ezen s hasonló sérelmek miatt felette fájlalták az ország rendei, hogy a király még ezen első gyűlésre sem jelenik meg személyesen, s ennek következtében a sérelmek orvoslata s kivánataik teljesítése ismét bizonytalan időre halasztatik el. Nevelték az ingerültséget magok a királyi előadások is, melyek szerint az adó két évre kivántaték meghatároztatni; mi által értésökre adatott, hogy a király hosszabb ideig nem akar országgyülést tartani. Bántá őket azon kivánat is, hogy adó fejében minden jobbágyra 3 frtot vessenek ki akár egész akár csak egy negyed telek volna annak birtokában. De mindenek felett sérté őket az előadások ama pontja, melyben felszólíttattak, hogy alkotnának oly törvényt, mely szerint az urak és nemesek minden birtokczímeiket, az elhunyt királyok minden adományleveleit törvényes vizsgálat alá terjeszteni köteleztessenek; a magvaszakadt családok javai pedig a mellék ágak mellőztével a királyi kincstárra szálljanak. A kedélyek ezek miatt annyira fel voltak ingerülve, hogy a rendek az adót megtagadni s azon kivánat kifejezésével, hogy a király személyes jelenléte mellett újabb országgyülést hirdessen ki, szétoszlani szándékoztak. De végre még is győztek a főherczeg előterjesztései; és miután a sérelmeket és kivánatokat egy roppant csomagban a királyhoz Augsburgba elküldötték, 28 törvényczikkelyt alkottak, melyekben az adót egy évre minden egész telek után két forintra határozták, a honvédelem tekintetében pedig a Ferdinánd alatt lefolyt utolsó országgyü-

lések intézkedéseit megújították, kérvén egyszersmind a 1566.
királyt, hogy a sérelmek orvoslatá végett még ez év végén, vagy a jövő elején saját jelenlétében tartson újabb országgyülést [1]).

Mire az országgyülésnek ily módon, márczius közepe táján, vége szakadt, Hosszútóty is kihallgatást nyert a szultánnál; mivel azonban sem az adót meg nem vitte, sem Tokaj és Szerencs visszaadása iránt határozott választ nem adhatott, a vén Szulejmán oly haragra gyúladt, hogy Hosszútótyt Wyss Alberttel, Miksának a Portánál székelő állandó követével együtt elzáratta, és saját vezérlete alatt hadjáratot hirdettetett Magyarország ellen, hogy annak még a Miksa királyt uraló részeit is meghódoltassa. Pertev basa, másod vezér, mintegy 30 ezernyi sereggel mindjárt márczius elején útnak indíttatott Gyula ostromára [2]).

Miksa a veszélyről értesülvén, a birodalmi rendeknél segélyt sürgetett az augsburgi gyülésen. Igértek is azok mind pénzt, mind sereget, de azon feltétel alatt, hogy Magyarország, ha segélyökkel a török járom alól kiszabadíttatik, a német birodalomhoz kapcsoltassék, s a katonaállítást és az adót a birodalom czéljaira annak rendeivel azontúl közösen viselje. A császár e kivánatban megegyezett s igérte, hogy annak valósítását mind saját mind utódai kormányának s törekvéseinek czéljául fogja kitűzni [3]). A birodalom által megszavazott sereg 40 ezer gyalogra s 8 ezer lovasra számíttatott, melynek fele a következő két évben is köteles legyen a császár kivánsága szerint hat hónapig szolgálni zászlai alatt [4]). A pápa 50 ezer aranyat, az olasz fejedelmek

[1]) Forgách: Lib. XVI, 395. A sérelmeket „in magno volumine 100 fere foliorum miserunt in Germaniam". Lib. XVII, 488. Istvánfy: Lib. XXII, 462. Corp. Juris Hung. I, 516.

[2]) Hammer II, 311. 313.

[3]) Reichsabschied von 1566. Bizarus: Bell. Pannon. Schwandtnernél I, 682.

[4]) Forgách: Lib. XVI, 394.

1566. összesen 4—5 ezernyi sereget küldöttek a kereszténység harczára; a cseh-osztrák tartományok 10 ezernyi hadat állítottak; e külhadaknak részint Óvár, részint Komárom vidéke tűzetett ki táborhelyül. A magyarok közől különféle helyeken mintegy 20 ezeren voltak fegyverben; Károly főherczeg a karantán és krajni tartományokból, Erdődy Péter bán pedig Tót- és Horvátországból 12—13 ezernyi sereget gyűjtött össze a Dráva vidékén; míg Schwendi Kassa táján szintannyi fegyveresť számított zászlai alatt; úgy hogy a külön helyeken táborozó hadak száma összesen legalább 25 ezer lovasra s 80 ezer gyalogra emelkedett, melyeknek működéseit a Dunán száznál több kisebb-nagyobb hajó támogathatá.

Míg e hadak junius eleje óta külön táboraikba gyűlöngének, Arszlán budai basa e hónap 6-kán Palotát kezdé vívni. De Thury György a vár nagya vitézül védte magát, s a basa tizenkét nap múlva értesűlvén, hogy gróf Salm Eckhard a vár megsegéllésére siet, őt be nem várva, Budára visszavonúlt. Salm ellenséget itt nem találván, Thury tanácsa szerint Veszprém alá vezette seregét, s azt junius vége felé mindjárt az első rohammal megvette. A vívók harcz közben több házat felgyújtottak, melyekről a tűz a székes egyházra is elhatott, s ekként az öt százados templom, Gizelának, Sz. István nejének építménye, hamvakba borult. Salm a várat Szécsényi Mihály őrizetére bízván, miután serege jul. elején több magyar urak dandáraival megszaporodott, Tatát szállotta meg s pár napi vívás után azt is hatalmába ejté [1]).

Gyula eleste. Midőn Salm Tatát megvette, Pertev vezér-basa Gyulavárát már mintegy két hét óta vívta 30 ezernyi seregével. Kerecsényi László, a vár kapitánya, bízva 2600 főnyi magyar és német őrségének kitartásában, mind János fejedelem, mind a basa feszólítását a vár átadása iránt határozottan

[1]) Istvánfy: Lib. XXII, 464. kövv. Forgách: Lib. XVI, 410.

visszautasítá, és nem kévésbé szerencsés kitörései, mint az ellenség rohamainak visszaverése által nagy kárt tett a törökökben. De miután az erősség külső falai végkép lerontattak, s az ellenség már a belső vár falait is töretni kezdette; Kerecsényi látván, hogy már elesége is fogyatékán van, s a hosszú vívás alatt megtizedelt, megfáradt őrségében ragályos betegség kezd dúlni; a megsegíttetés iránt pedig, melyet futárai által többször hasztalan kért, minden reményét elvesztette: ő is megcsüggedt, s bár Géczy János, Erdélynek utóbb kormányzója, most egy dandár hadnagya, a várat még tarthatónak vítatta, azt a megszállás kilenczedik hetében, szabad elvonúlás feltétele alatt szeptember 1-jén a töröknek megnyitotta. De Pertev basa nem tartotta meg szavát, s az elvonúló őrséget megtámadtatván, annak nagyobb részét levágatta vagy foglyává tette. Ezen utolsók közt volt maga Kerecsényi is, ki aztán fogságában nem sokára halállal lakolt kishitűségeért. Gyula eleste után az üresen hagyott Jenő és Világosvár is török kézre jutott [1]). 1566.

Szulejmán utolsó hadjárata.

E közben Szulejmán, ki máj. 1-jén rendkivül fényes szertartások közt indult ki Konstantinápolyból, melyet ekkoron utóljára látott, jun. 27-kén Zimonyba érkezett, hova János fejedelmet is meghivatta. A találkozásnál, mely jun. 29-kén történt, a fejedelem háromszor térdelt le a vén szultán előtt, ki neki mindannyiszor inte, hogy keljen fel s kezét csókra nyujtván, őt kedves fia gyanánt üdvözlé. A fejedelem ezután a szultán mellé ült mondván, hogy megzavarva ennyi fénytől, nem tudna egyebet mondani, mint hogy ő Szulejmán egy hajdani szolgájának fia. A szultán erre kegyesen válaszolá, hogy igen kedvesen fogadja látogatását, kinek java miatt jött most is e hadjáratra, s mind addig nem nyugszik, míg a magyar koronát fejére nem teszi. Most volt volna ideje, hogy Szulejmán beváltsa szavát, mely szerint 26 évvel

[1]) Forgách: Lib. XVI, 413. Istvánfy: Lib. XXIII, 472. Bethlen Farkas: Lib. V, 80. 130. kövv.

1566. elébb, midőn a még csecsemő királyfit Budáról anyjával együtt Lippára küldé, igérte vala, hogy Budát a nagykorúvá növendőnek visszaadandja. De Szulejmánnak nem volt kedve ezen igéretére megemlékezni; a fejedelem pedig őt nem merte arra emlékeztetni, s kérelme, melyet iratban nyújta be, csak arra szorítkozott, terjesztené ki a szultán országa határait a Tiszáig. Szulejmán nemcsak a kért földet, de annál sokkal többet is igért neki adni, ha isten szerencsés véget ad hadjáratának. Másnap a szultán ajándékokat külde neki s megvendégelni kivánta őt; de Szokoli Mohammed nagyvezér, kit a fejedelem sátorában meglátogatni elmulasztott, e miatt neheztelve, más ürügy alatt lebeszélte urát, ki aztán jul. 1-jén, midőn tőle János bucsút vőn, azt mondá neki, gondoskodnék seregről, hadi szerekről és pénzről; és ha ezek valamelyikében hiányt szenved, tudassa vele, hogy őt avval elláthassa [1]).

Szigetvár ostroma.

Zimonyból a szultán Eger felé akart megindulni táborával; de itt hírét vévén, hogy Zrínyi Miklós Szigetvárból Mohammed tirhalai szandzsákot Siklósnál meglepte, fiával együtt megölte s táborát felzsákmányolta, hadi tervét megváltoztatván, mindenek előtt Szigetvárt tűzte ki boszúja czéljává. Eszéknél tehát hidat veretett, és 90 ezer fegyveresből s 300 ágyúból álló hadait azon átvezetvén, augusztus első napjaiban Szigetvárat körültáboroltatá. Zrínyi Miklós, midőn a török hadi készületeiről értesülve, az országgyülésről a múlt tavaszon e fészkébe visszatért, sejté, hogy e fontos erősséget, mely a délnyugati vidék védfalául szolgált, a török most nem fogja elkerülni, s bár Károly főherczegtől igéretet vőn, hogy azt a szükséges védelmi szerekkel ellátandja, maga is gondoskodott jó karba állításáról. „Ha az édes haza kedves Nagyságod előtt, — így írt már ápril 19-kén Nádasdy Tamás özvegyének, Kanizsay Orsolyának

[1]) Thordai Sámuel kéziratairól Katona: XXIV, 215. Forgách: Lib. XVI, 420. Hammer: II, 315.

Csáktornyáról, — küldjön hozzánk néhány gyalog lövészt... 1566.
Szigetre, hova isten nevében bezárkoznom eltökélt szándékom, akarván mindenek előtt a nagy istennek, s aztán ő cs. kir. felségének s a kereszténységnek, és ezen végromlásra jutott, édes hazának hűségesen, állhatatosan vidám lélekkel és vérem ontásával, s ha sorsom úgy akarja, életemnek veszedelmével is szolgálnom“ [1]). Midőn a török tábor a város alá érkezett, a benmaradt lakosokkal együtt 2500-an voltak benne Zrínyi parancsa alatt, ki miután nekik megesküdött, őket is megesküdteté, hogy a várat mind halálig eltökélvék védelmezni. Minthogy az alvárnagy Farkasics Péter a megszállás napján betegség által kimult, az eskü után, a maga halálának esetére unokaöcscsét, Alapi Gáspárt nevezte ki vezérökké. Az erősség három részből, az új és ó-városból s a belső várból állott, melyek egymástól széles árkokkal elválasztva lévén, csak hidak által közlekedtek egymással. A hely erősségét nem hatalmas falak, mert ezek még a belső várnál is jobbára fa és föld művekből álltak, hanem, mint neve is mutatja, a várost körülfolyó Almás folyam mocsárai alkották. A belső várat hármas ároktól övezett öt földbástya képezte, melynek lőportárul szolgáló tornya készült csak szilárdabb anyagból.

A víváshoz augusztus 7-kén, az új városnál fogott az ellenség; de Zrínyi két napi harcz után látván, hogy az meg nem tartható, aug. 9-kén annak házait s hidját felgyújtatván, az ó-városba vonúlt. A törökök nyomban elfoglalták az elhagyott újvárost s ágyúikat annak romjai közt állítván fel, az ó-várost, melynek árkait rőzsével s földdel kezdék betölteni, három oldalról támadták meg. Ezt tíz napig nagy erőfeszítéssel védték a várbeliek; de ekkoron a töltések már több helyen egészen a város faláig elkészültek; e közben pedig a szakadatlanul működő ágyúktól a falak is oly nagy kárt szenvedtek, hogy az aug. 19-kén intézett közönséges roham

[1]) Praynál: Ep. Proc. III, 177.

1566. az ó-várost is az ellenség kezébe juttatá. A csekély őrség a mindenfelől betolúló nagy tömegeket tovább tartóztatni képtelen, a belső várba huzódott. A törökök azonban oly gyorsan elállták a kapu táját, hogy az őrségből is többen kiszorúltak, s a híd körül vitézül harczolva találták halálukat. Ezek közt voltak Bosnyák Márton, Botos Péter, Deák Balázs, Basa Péter, Mátyás György valamennyien alhadnagyok, számos más bajnokokkal. Radován és Dandó Ferencz alhadnagyok, vagy, mint akkoron neveztettek, vajdák, már elébb elestek a város védelmében; Szecsődy Máté a gyalogság kapitánya, összezúzott lábszárakkal vitetett be a belső várba.

Mohammed nagyvezér, magát ekként az egész város birtokában látván, Zrínyit miként már elébb is többször újra feladásra szólítá, egész Horvátország birtokát igérvén neki, ha kapuit megnyitja; de a levél, miként a megszállás előtt törvényül szabatott, tűzbe vették. A törökök ezután ágyúikat az ó-városban állítván fel, négy oldalról szünet nélkül lődözék a belső várat, s ennek árkát is rőzsére s rostély gyanánt elrakott gerendákra hordott földdel kezdék betölteni. A munka gyorsan haladt; mert a várbeliek szerencsétlenségére, a leapadt víz helyett csak lágy iszap tölté az árkokat, minél fogva a töltés aug. 25-kén, két oldalon már egészen a falakig vitetett. A következő napon tehát az első közönséges roham intéztetett a belső vár ellen. De sükeretlenül: a törökök több órai harcz után nagy veszteséggel visszaüzettek, két zászlót hagyván a mieink kezében. Két napig ezután ismét szünet nélkül szórattak be a golyók. Aug. 29-kén, a magyarokra nézve annyi balszerencse napján, melyet viszont a törökre nézve a mohácsi ütközeten, Nándorfehérvár és Buda megvételén kivül még Rhodosz elfoglalása is oly nevezetessé tőn, a mindinkább elhatalmazó betegsége miatt mogorva, az ostrom hosszúra nyulása miatt türelmetlen Szulejmán egész roppant seregét ostromra hajtatá. Seregének lelkesedését emelendő, még magát is nyeregbe emelteté. De hasztalan minden erőködésök: bár az

egész nap hosszant új és új pihent csapatok űzettek a falakra, 1566.
az ernyedetlen őrség által egymás után visszaverettek. A következő két napon is szakadatlan, de nem több eredménynyel folyt az ostrom. A törökök ezrenként hullának el, a jancsárok agája pedig elfogatott.

A rohanásokkal nem boldogúlván, szept. 2-kán a nagy bástyát kezdék aláásni, s az oda hordott nagy mennyiségű tűzszereket szept. 5-kén felgyújtották. Az erős déli szél által szítogatott lángok rövid időn az egész bástyát elborították, onnan pedig a vár épületeire is átharapódzának, mintegy halotti szövétnekül szolgálva Szulejmánnak, ki a reá következett éjjel vérhasban, vagy mint mások írják, szélhüdésben, meghalt. „Még sem égett ki e füstfészek, és még sem riad meg a diadal kürtje?“ — írá kevéssel halála előtt a nagyvezérnek. Szokoli Mohammed urának halálát gondosan eltitkolva, másnap még keményebb ostromot intéze. A Nádasdy-bástyánál, kétszer hatolt be az ellenség, de Zrínyi őt mind a kétszer visszaverte. Azonban már a vitézség minden csodái sem menthették meg Zrínyit és vitézeit: míg ők egész napon át a bástyákon küzdének, a tűz egyre terjedve, az egész várat elborítá, s a még életben maradt hősöknek nem maradt egyéb menhelyök a tágas toronynál. De most a török ezt is oly hevesen kezdé lövetni, hogy szept. 8-kán virradóra ez is lángba borult.

Közelgett tehát a pillanat, melyben Zrínyi már csak fogság vagy dicső halál között választhatott: a hős magát őrségének maradványaival együtt halálra szánta el. És kilépett a torony udvarára, könnyű bíbor dolmányba s mentébe öltözve, melynek zsebébe a vár kulcsai mellé száz magyar aranyat tétetett: „ne mondhassa — úgymond — a ki levetkőztet, hogy rajtam semmit sem talált;“ nyakában arany lánczczal, fején gyémántos forgóú fekete kalpaggal, s egy aranyos markolatú ősi szablyával, melyet a többiek közől azért választa ki, mert „avval kezdé meg, úgymond, a dicsőség pályáját, avval szerze hírt-nevet magának, s avval

1566. akarja bevárni is, mit reá a végzet mért". Ezután vitézeit rövid de lelkes beszéddel a halálharczra felbuzdítván, Juranics Miklósnak átadja a királytól vett zászlaját s a kaput megnyittatja. E pillanatban egy, apró golyókkal s vas darabokkal töltött nagy taraczkot süttet ki, s ennek füstje alatt, mint villám a föllegből rohan hada élén a híd felé nyomuló ellenségre. A harcz heves, de rövid vala: alig oszlott szét a füstfölleg, melyből a hős halálos csapásait osztogatá, fején és mellén halálosan megsebesítve rogyott le, s körülötte hullottak el Juranics Miklós, Istvánfy Pál, Csáky György, Bajony János, Patacsics Péter s mind azok, kik vezérök után a hídra rohantak. A haldokló Zrínyi a jancsároktól agájok elébe vitetvén, lefejeztetett. Fejét Szokoli Mohammed nagyvezér Salm Eckhard grófhoz küldé, testét pedig tisztességesen eltemetteté. Vezérök példája szerint a vitéz őrök alig egy-kettő kivételével, mindnyájan hősi halállal hulltak el s csak holt testeiken keresztül juthatott a török, mintegy 25 ezer emberének eleste után a porrá égett vár birtokába [1]).

Maximilián e közben augusztus közepén öcscsével, Ferdinánd főherczeggel együtt személyesen lejött a táborba, mely két tagban, Győr és Komárom mellett, hetek óta várta a parancsot a működés megkezdésére. Nagy hadi tanács tartatván, némely bátrabbak egyenesen az ellenségre kivánták vezetni a törökével számra is mérkőzhető sereget; midőn pedig e tanács a többség által veszélyesnek találtatott, némelyek, s köztök Forgách és Tahy azt tanácslák, szállanák meg Esztergomot, s annak vívása által vonnák el a törököt Sziget és Gyula alól. De a többségnek ez sem tetszék, s végzéssé lett, hogy a roppant erő körülsánczolt táborban várja be a jó alkalmat, mely a működésre kinálkoznék. Az alkalom erre nem is hiányzott; mert ha bár Sziget és Gyula Zrínyi

[1]) Budina, Schwandtnernél: I, 726. köv Bizarrus: u. o. 692. köv. Ullova: Beschreib. des letzten ungr. Kriegs von 1565 und 1566. Forgách: Lib. XVI, 424. kövv. Istvánfy: Lib. XXIII, 478. kövv. Hammer: II, 312.

és Kerecsényi segélysürgetései daczára végkép sorsára ha- 1566.
gyatott is: nem lehetett elgondolni, miért nem támadták meg legalább azon 14—15 ezer főből álló török hadat, mely egy ideig Fehérvár mellett táborozott, utóbb pedig háboríttatlanúl dúlta a dunántúli vidéket?... Szokoli nagyvezér Szigetet hamarjában némileg megerősíttetvén, seregének egy részét Somogy és Szala megyék dúlására küldé; s miután még Babocsát, Csurgót több apró, jobbára üresen hagyott erődökkel megvétette, urának holt testével és majdnem 80 ezernyi fogolylyal ment vissza Nándorfehérvárra, hol reá Szelim, az új szultán, október 6-ka óta várakozik vala. És mihelyt ennek híre a győri táborba feljutott, Miksa serege is széjjeloszlott [1]).

János fejedelem, miután Zimonyból távozott, mintegy 20 ezernyi török s tatár had által segélyezve, Tokajt kezdé vívni. De Kalvásy Mátyás és Raminger Jakab magyar s német őrseregökkel azt vitézül védelmezték. A fejedelem Szigetvár megvétele után levelet vőn a fővezértől, melyben vele a szultán halálát titkosan tudatván, tanácslá neki, hagyna fel az ostrommal s bocsátaná haza a tatárokat, mielőtt ezek a szultán haláláról értesűlvén, kicsapongásokra vetemednének. János tehát azonnal elvonúlt a város alól. A hazatérő tatárok azonban Szulejmán halálának tudta nélkül is oly kegyetlenűl dúltak s raboltak, hogy őket a fejedelem végre is haderővel kényteleníttetett kiverni az országból. Egy csapattól Homonnay Istvánnak is sikerült Kapus mellett elszedni rablánczra fűzött számos foglyait; de a vad nép még is 40 ezer lakosnál többet vitt el magával rabságra; mert Schwendi kassai főkapitány, Székely Antal minden ösztönzéseinek daczára sem mozdult ki táborából [2]).

[1]) Forgách: Lib. XVI, 437. kövv. Istvánfy: Lib. XXII, 492.

[2]) Istvánfy: Lib. XXII, 477. kövv. és 493. Bethlen Farkas Lib. V, 146. Sárospataki magy. Krónika. Történ. Tár. IV, 51. „Székely Antal keserves szívvel nézi és nagy búsulással a rabok vitelét, de ki nem bocsáttatik a táborból, és erre fakad ki: Bizony elárulták az országot".

1567.

II.

Békealku a törökkel.

Szulejmán volt az utolsó erőteljes, hódoltató szultán. Utána a Porta fénye s hatalma, melyet ő tetőpontjára emelt, a hárem sorvasztó kéjei közt elpuhúlt szultánok alatt mind inkább enyészik vala. És hogy hazánk még ezután is annyi ideig viselte a barbár nép igáját, leginkább onnan eredt, hogy a bizodalmatlanság a nemzet s kormánya közt mind mélyebb gyökereket vert; belviszályok s lázadások támadtak, melyekben maga a nemzet egy része hívta fel a törököt segítségül nemzeti jogainak és vallásszabadságának védelmére. Szelim, Szulejmánnak gyönge jellemű utóda alatt Szokoli Mohammed nagyvezér még fentartotta ugyan a szultánságnak Szulejmántól nyert hatalmát; az ország viszonyai mindazáltal ezen részről békésebbek lőnek. Hosszútóty még 1566 végén oly válaszszal bocsáttatott haza Konstantinápolyból, hogy miután ő még Szulejmánhoz küldetett követül, Miksa király, ha Szelimtől valamit kérni akar, hozzá új követet küldjön, ki ajándékokat se feledjen el hozni; s ha békét kiván, Tatát és Veszprémet rontassa le a király. Wyss Albert továbbra is a Portánál marasztatott [1]).

A török kitakarodta után úgy hangzának a Bécsbe érkezett tudósítások, hogy Szelim a jövő évben még nagyobb hadjáratot intézend Győr, Komárom sőt maga Bécs ellen is; miért Miksa deczemb. 24-kén kelt leveleiben az 1567-ki márcz. 9-re újabb „török segély“ kérése végett Regensburgba birodalmi gyülést hirdetett [2]). De miután Hosszútóty a porta üzenetével megérkezett, január folytában (1567) két levelet intézett Szelimhez, melyek egyikében trónra jutásához szerencsét kiván, másikában menvédet kér küldendő követei számára [3]). A Porta ezt tavasz elején megküldötte ugyan;

[1]) Hosszútóty tudósítása Hammernél: II, 364. köv.

[2]) Hatvani: Brüss. Okmánytár III, 45.

[3]) Hammer: II, 365.

míg azonban Miksa a követeket, mint alább megírandjuk, útnak indította, a háború, bár kisebb mérvben, egyre folyt a felek között. Schwendi Szádvárt, Munkácsot, János fejedelem viszont Kővárt és Nagybányát, a segedelmére jött Hasszán temesvári basa pedig Dédest, a nem rég meghalt Perényi Gábor várát, Putnokot s Monokot, Vadászt, Rákóczy György kastélyát vette meg, s a Torna, Kassa, Regécz Eger és Szendrő közt fekvő vidéket feldúlván, 12 ezer lakost vitt el rabságba [1]). 1567.

A Portának Hosszútóty által hozott üzenetéből, mely szerint a béke feltételéül már eleve is Veszprém és Tata lerontását követelte, láthatá Miksa, hogy a békét sem hamar sem könnyű szerrel nem lehetend megkötnie; nehogy tehát a töröknek netalán ellenséges szándokai őt készületlenül találják, valamint a birodalomban és cseh-német örökös tartományaiban a szükséges haderő kiállítása végett gyüléseket tartott, úgy a magyar rendeknek is országgyülést hirdetett junius 1-jére Pozsonyba, hova személyesen is megjelenni igérkezett [2]). Mire a rendek összegyűltek, a béke felől biztosabb hírek kezdének szárnyalni, mert már a fegyverszünet is létre jött, s az állandóbb béke kieszközlése végett Konstantinápolyba küldendő követek is ki voltak jelölve.

A rendek ennél fogva inkább a belkormányügyekre fordíthatták figyelmöket, melyekre nézve, miként a múlt évi gyülésen történtekből láttuk, annyi csalatkozott remény, annyi újabb panasztárgy keserité a hazafiak kebleit. A király a békekövetek utasítása miatt csak junius vége felé jelenvén meg Pozsonyban, az összegyűlt rendek addig is a sérelmek fölött tanácskozának. „Ezek — úgymond Forgách, nagyváradi püspök, négy fő pontra oszlának: első volt, a katonaság és tisztei hatalmaskodása, rablása és kegyetlensége; a

[1]) Forgách: Lib. XVII, 465. kövv. Istvánfy Lib. XXIV, 497.
[2]) Kovachich: Suppl. ad Vest Com III, 257.

1567. katonaság ugyanis mindent irgalom nélkül elrabolt, úgy hogy e miatt sokan éhségtől haltak el ... A második abban állott, hogy a hadak kapitányai az urak s nemesek jószágait kényök kedvök szerint foglalgatták, bár azok birtokosai saját költségeiken szolgáltak a hadjáratokban. A harmadik pont arra vonatkozott, hogy Schwendi Tokajnál, Szikszónál, Kis-Várdánál s egyébütt is a Tisza mellett vámokat, harminczadokat állított fel, melyeken az átvitt gabona, bor stb. akár eladás, akár saját használat végett szállíttatott, volt légyen az uraké, nemeseké vagy jobbágyoké, hat forintnyi vámmal rovatott meg. Ezen kivül a városoktól, helységektől bizonyos mennyiségű bort szedetett adóképen, mit aztán a maga javára Lengyelországban adott el. A negyedik panaszpont abból állott, hogy a király a várnagyságokat s főkapitányságokat, világi és egyházi méltóságokat németekre, olaszokra ruházta; a magvaszakadtak jószágaiból pedig, melyek a kincstárra szállottak, soha semmit sem adományozott magyaroknak. Ezen utolsó, mint mely nemcsak a választatásakor mondott esküjét s az ország főszabadságait sérté, hanem a nemzet méltóságát és gyarapodását is ... csökkenté, leginkább bántja vala az ország rendeit“ [1]).

Egyébiránt, miként a megalkotott törvényekből kitűnik, ezeken felül még több panaszaik is voltak a rendeknek. Különösen, hogy miután ez időben több úr s királyi tanácsos, név szerint Batthyány Ferencz, Báthory Endre, Erdődy Péter, Perényi Gábor, Balassa Menyhért, Bebék György, Ország Kristóf elhaltak, a megürült egyházi s világi méltóságok üresen hagyatván, már alig léteztek annyian az országtanácsban, mennyi a törvényszékek rendes működésére megkivántatik vala (24. t. cz.); hogy a német cancellária avatkozása a kormány ügyeibe nőttön nő, s onnan nem ritkán oly rendeletek is adatnak ki, melyek nemcsak a magyar cancellária intézkedéseivel ellenkeznek, hanem az ország

[1]) Forgách: Lib. XVII, 487.

szabadságát is érzékenyen sértik; a német kamara pedig a 1567.
bányavárosokat már-már egészen maga alá vonta (40. t. cz.); hogy a végek német kapitányai az egyházi javakat elzálogosítják, mint p. o. Schwendi a leleszi és jászai, mások a kapornaki, sz. gotthardi, bozóki, borsmonostori apátságokkal és prépostságokkal tőnek (31. t. cz.); tovább, hogy ugyanazok a nemesek birtokjogai felett is itéleteket mondanak, s azokat erőszakosan hajtják végre (41. t. cz.); hogy ugyanazon kapitányok ráczokat s más kétes hitű embereket fogadnak zsoldjokba, kik a szegény népet nemcsak a legkegyetlenebb módokon zaklatják, hanem a lakosokat s azok gyermekeit orozva elfogják s a kapitányok javára kéz alatt a törökökhek adják el; magok a kapitányok pedig a jobbágyokat gyakran elfogatják, kínoztatják s halállal fenyegetik, csak hogy tőlök egynémit kicsikarhassanak, s előbb nem is eresztik szabadon, míg tőlök pénzt, marhát, bort stb. nem kapnak váltságul (30. t. cz.) stb. stb.

Míg ezen és hasonló sérelmek elég okot szolgáltattak előleges tanácskozásaikban a rendeknek arra, hogy kedélyük a király leérkeztéig ingerültté hangoltassék: Maximilian azonban, úgy látszik, oly szándékkal jelent meg Pozsonyban, hogy teljesíteni kezdje azon igéretét, melyet a múlt évi augsburgi gyülésen tett a német birodalom rendeinek, ama kivánságukra, melyet a török ellen megajánlott segélyhez függesztettek. „Bár járatos volt a latin nyelvben — úgymond Forgách — s élt is avval azon országgyüléseken, melyeket még atyja életében vezérlett volt, német nyelven nyitá meg a gyülést, német iratban nyujtá át a segélyre és némely egyéb dolgokra vonatkozó királyi előadásokat“ [1]). E körülmény még inkább nevelte a rendek keserűségét; „s kijelenték — úgymond az említett váradi püspök — hogy az előadásokat nem fogják tárgyalni, míg panaszaik s könyörgéseik meg nem hallgattatnak, ettől függvén mind az

[1]) Forgách: Lib. XVII, 487.

1567. egyesek mind az egész nemzet javai, élete, szabadsága. Mert egy idő óta szokássá vált, hogy mind ezek utoljára vétessenek tárgyalásba, s azok legtöbbjei, kivált a fontosabbak, hallgatással mellőztessenek, vagy puszta szóval játszassanak ki; mások pedig oly sokára halasztassanak, hogy azok, kiket illettek, költségeikből kimerűlvén, válasz nélkül kénytelenítessenek hazamenni“ [1]).

Hiányoztak a király mellett oly magyar tanácsosok, kik elég bátrak és őszinték voltak volna, neki az ország ezen állapotát s a rendek elkeseredett hangulatát tudtára adni; miért is midőn a rendek panaszai s kivánatai ő felségének előadattak, azon válasz érkezett le tőle, „hogy rövid időn biztosokat nevezend ki azoknak megvizsgálására .... E válasz mindazáltal annyira leverte őket, mintha valamenynyiöket végveszély fenyegetné. Átmennek az urak gyülekezetébe s előadják: miképen a császár válasza nem oly kegyes, mint igérte volt; hanem siralmas mind magokra mind családjaikra nézve: minél fogva ők mit sem adhatnak adó fejében, miután attól, a mit adhatnának, megfosztatnak: látják, hogy már sem üdv sem remény nem maradt fel számukra, s nincs egyéb választásuk mint, hogy elhagyván szülő földjüket, ősi fészkeiket, külföldre vándoroljanak. És ezt mondva, keserves könyekre s jajokra fakadtak. A főrendek őket vigasztalják, bennök jobb reményt ébresztenek; de a császárnak mindeneket szelídebb alakban adnak tudtára. Utóbb még is magán úton értesítik őt mindenekről s könyörögnek: vigasztalná meg a bajok orvoslata által a már csaknem kétségbeesetteket. A császár ezután őket maga elejébe hivatván, kijelenté nekik: hogy ama válasz tudtán kivül a titkár hibájából érkezett hozzájok: kivánja, adják elő magok a módokat, melyek által bajaikon segíttetni óhajtanak. Kivánságuk az, mondá a rendek szónoka, hogy ő felsége a múltak felett törvényt láttasson s igazságot szolgáltasson, a régi törvénye-

[1]) Forgách: Lib. XVII, 487.

ket és szabadságot pedig állítsa helyre. A császár erre ugyan- 1567.
azt válaszolá, mit elébb hibából eredtnek mondott, hogy az ügyet biztosai által meg fogja vizsgáltatni, s értekezend azokkal is, kik a lefoglalt jószágokra igényt tartanak; mert, úgy mondá, ezekre a végek miatt volna szükség .... Végül kijelenté, hogy ezek miatt hozzá többé ne írjanak, mert sem iratukat el nem fogadja, sem határozatát nem fogja megváltoztatni" [1]). Utóbb azonban, mint forrásunk mondja, tanácsosai figyelmeztették őt e válasz keménységére, minek következtében aztán jobb szavakat adott a rendeknek, s kijelenté azt is, hogy felavattatási esküjét, melyre őt kérelmeikben figyelmeztetik, meg fogja tartani. Nem ellenzé aztán, hogy a fentebb említett sérelmek törvény-czikkelyekbe iktattassanak, azokat alkalmilag orvosolni igérvén.

Ezután a rendek megajánlák a két forintnyi adót, mely összesen 150 ezer aranyat tehetett az ország romjaiból, az ingyen vármunkák napszámát pedig, melyre minden jobbágy köteles, hatról tizenkettőre emelték. Az ajánlat által megengesztelt király némely kapitányokat, kiknek kihágásairól különben is volt tudomása, azonnal megbüntettetni rendelte [2]); a többi panaszos ügyek megvizsgálására pedig magyarokból s németekből álló hármas bizottmány rendeltetett kiküldetni, melyek az alispánok és szolgabirák által vizsgáltatnák meg a katonaság kihágásait. Az urak és nemesek egy része még az iránt is kérte a királyt, jogosítaná fel teljesen a két protestans hitvallást. De bár ebben czélt nem értek, miután a király az alkotott törvényeket jul. 27-kén megerősítette s az azokban kifejezett nemzeti kivánatokat teljesíteni igérte, király s rendek egymással némileg kiengesztelődve váltak el egymástól [3]).

[1]) Forgách: Lib. XVII, 490. és Bizarrus Schwandtnernél: I, 719. A nagyszombati kiadásban 101.

[2]) Bizarrus Schwandtnernél: I, 719. Nagyszombati kiadásában 101.

[3]) Bizarrus e. h. Corp. Jur. Hung. I, 522.

1567. Békeközetekül Konstantinápolyba Veráncsics Antal egri püspök és Teuffenbach Kristóf neveztettek, kik miután az utasítás számokra, mely szerint a béke megkötésében Wyss Alberttel közösen működnének, jun. 25-kén Pozsonyban kiadatott [1]), s a fegyverszünet pontos megtartása végett jul. közepén Szokoli Musztafa budai basánál, a nagyvezér unokaöcscsénél is beszóltak [2]), aug. vége felé Konstantinápolyban megérkezvén, szept. 21-kén nyertek Szelim szultánnál kihallgattatást. Bár a követek pénzzel, órákkal, ezüst edénynyel, mik szívet nyerő ajándékul valának szánva, oly bőségesen elláttattak, hogy azok értéke a készpénzül vitt 30 ezer aranynyal együtt 97,333 rajnai frtra emelkedett: a Porta az iránti követelése, hogy Veszprém és Tata lerontassék, — mi azonban végre még is mellőztetett, — s a határok kérdése az alkudozást oly annyira megnehezíté, hogy a békét csak az 1568-ki február 17-kén lehetett végre megkötni. Az okmány 25 czikket foglal magában, melyek közől a lényegesebbek következők: Miksa király és testvérei Ferdinánd és Károly főherczegek megtartják mind azt, mi jelenleg birtokukban van, s János fejedelmet békében hagyják a maga birtokában; a rablás és a párbaj, mik a határok békéjét annyiszor megháborítják, tilosak; a netalán történendő viszályok a budai helytartó basa s a magyarországi főkapitány vagy az e végre kinevezendő más biztos által egyenlíttessenek ki. A császár követei s ügynökei azon szabadságokkal és jogokkal élnek, melyek más hatalmak ügynökeinek engedményeztettek; a futárokat szabadon fogadhatják, s lakhatnak a hol tetszik; békeszegés esetében többé nem fognak bebörtönöztetni, hanem hazabocsáttatnak. A határok kérdése, mi iránt tisztába nem jöhettek, egy határszéli bizott-

Békekötés a törökkel.

[1]) Kovachich: Script. Min. II, 404. Egész terjedelmében közli Miller: Ep. Ferd. et Max. 195.

[2]) Diarium Legation. Kovachichnál: Script. Min. I, 149. Veráncsics levelei Katonánál XXIV. 427. kövv. XXV, 3--30. Kovachich: Script. Min. II, 405. kövv. Miller: em. h. 383. kövv. Hammer II, 366.

mány által fog véglegesen eldöntetni. A béke nyolcz évig 1568.
tartand s Miksa a szultánnak a folyó 1568-ik évi január 1-től számítva, minden év elején 30 ezer aranyból álló tiszteletdíjat küldend.

Márczius 10-kén a Portához érkeztek János fejedelem követei is, Orbay Miklós és Balog Ferencz, az adót hozván meg urok részéről. Ezeknek a császári követek előtt tudtokra adatott, hogy a fejedelem szintén köteles a megkötött békéhez alkalmazkodni: szabadságára hagyatik mindazáltal némely birtok iránt csereszerződést kötni Miksával, mely azonban a Porta megerősítése alá terjesztendő. Ha a fejedelem örökös nélkül találna meghalni, Erdély magának szabadon választhat fejedelmet. Veráncsics és Teuffenbach követeket, midőn márczius 20-kán haza indultak, Ibrahim portai tolmács kisérte Bécsbe a békeokmánynyal.

Még a békekövetek visszatérte előtt meghalt Oláh Miklós, esztergami érsek s királyi helytartó [1]), minek következtében Bornemisza Pál, nyitrai püspök neveztetett királyi helytartóvá; az érsekség — de csak a következő évi őszön, — Veráncsics Antal jutalma lett a polgári pályán, kivált a két törökországi követjárásban szerzett érdemeiért. A tudós férfiú csak ezután szenteltette fel magát pappá, mire már nagy is volt a szükség, Bornemiszán és Draskovics Györgyön kivül egy felszentelt püspök sem lévén az országban. Forgách Ferencz, a kissé kesernyés, de nagy tudományú, jeles történetíró, ki a nagyváradi püspökség czímét viselte, többszöri mellőztetései miatt elkedvetlenedvén, János fejedelemhez pártolt át. Dudics Endre, pécsi püspök, kit a király némi ügyekben Lengyelországba járatott követségben, e

[1]) Oláh a bécsi gymnasiumnál két magyar ifjú segélyezésére 1000 frtnyi alapítványt tett, melyet aztán Kutassy Gy. kanonok 800, Poklostóy Máté sági prépost 1000 frttal szaporítottak. Az alapítvány 1779-ben 8000 frtot tőn, s 332 frtnyi kamatából — mint az egyetem ezen évi nov. 18-kán kelt tudósítása bizonyítja — 8 magyar ifjú segélyeztetett.

1568. megbizatását bevégezvén, Krakóba visszatért s ott püspökségét egy udvari hölgy kezével cserélte föl, tettleg is bebizonyítván meggyőződését, mely szerint a trienti zsinaton annyi ékesszólással, de süker nélkül küzdött a papok házassága mellett. — Schwendi Lázár, ki ellen az 1567-ki országgyülésen annyi panasz emeltetett, talán ettől is indíttatván, a török béke helyreállta után lemondott a kassai főkapitányságról; de helyét, a törvények ellenére, s a magyar urak bosszúságára, ismét német tábornok, Ruber János, foglalta el. A szatmári kapitányság a török követségből visszatért Teuffenbachnak jutott.

A jánospártiak titkos terve. János fejedelem a békével, mely az iránta nehezteléssel viseltető nagyvezértől reáparancsoltatott, sehogy sem volt megelégedve, s újabb viszályokra keresett alkalmat [1]). Talált is azt nem sokára a magyarok elégületlenségében, kik az 1567-ki országgyülés rendeleteinek nem sok foganatát láthatták. Utasítása szerint Bocskay György, titkos híve, 1568-ban az országot beutazván, számos urat meglátogatott; mindenek előtt pedig sógorait, Balassa Jánost és Dobó Istvánt, az egri hőst, ügyekezett megnyerni terveire. Megkisérté még ezeken kivül Tahy Ferenczet, Draskovics György zágrábi püspököt s horvátországi bánt, ecsedi Báthory Miklós országbirót, Homonnay Gáspárt, Török Ferenczet, Nádasdy Tamás özvegyét s másokat. A terv abból állott, hogy Bornemisza püspök s kir. helytartó útból eltétetvén, Zólyom, Nyitra, Léva, Pozsony és Nagyszombat a füleki és szécsényi szandzsákok segélyével elfoglaltatván, s ekként Miksa az országból kiszoríttatván, Szapolyai János királylyá kiáltassék. De bár mily titokban történt is ez, Rákóczy György, Deregnyey Pál s Kálnásy Ferencz szatmári hadnagyok által tudtára esett Ruber főkapitánynak, ki azt nem késett a kormánynak följelenteni. Más részről Mohammed nagyvezér is Bécsbe küldé János fejedelem

[1]) Verancsics lev. Katonánál XXV, 68 köv.

levelét, melyben a terv végrehajtására engedelmet és segélyt 1568.
sürgetett. Még bizonyosabb nyomára vezetett az összeesküvési kisérletnek egy levél, mely állítólag Balassa Jánostól küldetett Erdélybe, de vivője, Szentkirályi Miklós által Ruber kezébe adatott. A mint a terv fölfedeztetésének híre terjengeni kezde, Draskovics bán, és Nádasdy özvegye is felküldék Bécsbe a Bocskaytól hozzájok intézett levelet. Balassa és Dobó ezekről értesülvén, amaz személyesen, emennek nevében pedig, maga beteg lévén, unokaöcscse, Zeleméry László Bécsbe siettek, hogy kitisztítsák magokat a vád alól, melyet titkos elleneik által koholtnak mondának. Miksa kegyelmet színlelve fogadta s azon nyilatkozattal bocsátotta el őket, hogy hűségökben nincs kétsége, s el is várja őket az országgyülésre, mely eleinte az 1569-ki Vízkeresztre 1569.
volt kihirdetve, de a fenforgó viszonyok miatt aug. 1-re halasztatott.

A biztosságba ringatott Dobó és Balassa az országgyülésre valóban megjelentek. Miksa azonban, ki több német zászlóalj fedezete alatt jött Pozsonyba, — mit aztán utódai is követtek, — az országtanácsól a két úr ellen elfogatási rendeletet kivánt. Ezek a személyöket fenyegető veszélyről értesülvén, szabad lábon kivántak magok ellen törvényes vizsgálatot, állítván, hogy a Ruberhez vitt levél nem az ő irásuk, hanem az árulásairól s gonosz jelleméről ismeretes Kenderessy István koholmánya [1]). De folyamodásuk sikeretlen maradt, s a tanácsba idéztetvén, a nélkül, hogy szólhattak volna, fogságba tétettek. A nemesség, melynél nagy vala Dobó népszerűsége, 200 ezer aranyat ajánlott érettök kezességül, hogy míg pörük lefoly, szabadon bocsáttassanak; de kérelmöket a király nem hallgatta meg; hanem a cancellár, Liszthy János veszprémi püspök által az előleges nyomozások eredményét a rendek előtt felolvastatván, mind

[1]) Forgách a levelet valóban koholtnak állítja; Istvánfy nem akarja itéletét megmondani.

1569. őket mind az elfogott két urat biztosítá, hogy velök törvényes módon fog bánni. A többieknek, névszerint Báthory Miklósnak, Homonnay Gáspárnak, Török Ferencznek, Balassa Farkasnak és Magyar Bálintnak, kik legalább is annyiban bűnösök, hogy az összeesküvést, bár arról tudomásuk volt, föl nem jelentették, megkegyelmezett; de az Erdélybe menekült Bocskay Györgyöt, mint a ki idéztetvén, meg nem jelent, s a hűtlenségben elmarasztaltatott, javaitól megfosztá, s azokat a nevezett három feljelentőnek adományozta [1]).

Ezen összeesküvést a nemzet iránt ellenséges indulattal viseltető német tanácsosok arra ügyekeztek kizsákmányolni, hogy a király s a nemzet közt különben is megingatott bizodalmat még inkább gyöngítsék. „Néhányak e nyugtalankodása, így írt már juniusban Mihály testvérének Veráncsics Antal, — a németeknél minket többieket is oly gyanúba ejtett, hogy mindnyájunkról roszul beszélnek“ [2]). Ez annyira ment, hogy a rendek is indítva érzék magokat az országgyülés folytában kárhoztatni a békezavarók szándokait, s kérni a királyt, hogy néhányak bűnét ne tulajdonítsa az egész nemzetnek (3. d. t. cz.). Az ország kormánya tekintetében szóba jött a nádorválasztás is; de a király erre most sem volt hajlandó, hanem azt válaszolá a rendeknek, hogy távolléte idejére Károly főherczeget szándékozik a maga képviselőjévé kinevezni.

A rendek ezt, ha már nádort nem nyerhetnek, helyeselték ugyan: kérték mindazáltal a királyt, hozassa vissza Spanyolországból idősebb fiait, s ezeket alkalmazza a kormányhoz, hogy annak modorát, a nemzet törvényes szokásait és nyelvét korán megtanulják; távolléte idején pedig ezekből nevezzen maga helyett királyi képviselőt; és ha már a nádorválasztás elmarad, legalább egy magyar főkapitányt nevezzen ki a felvidékre, ki ott nemcsak a hadak vezérlete

[1]) Forgách: Lib. XIX, 576. Istvánfy XXIV, 507.

[2]) Veráncsics eml. lev. Katonánál: XXV, 69.

és fegyelemben tartása, hanem az ítéletek végrehajtása vé- 1569.
gett is felette szükséges. A király mindazáltal ezt is mellőzvén, a rendek azon panaszára, hogy igen terhes az ország lakosaira nézve azon új szokás, miszerint ügyeik, kérelmeik a magyar országtanácstól a német hadi tanácshoz, ettől a kamarai hivatalhoz küldetnek, oly választ adott, hogy az igazságszolgáltatást s az ország jogait és szabadságait illető ügyek a magyar —, a hadi dolgok a hadi tanács —, a kamarát érdeklők pedig a kamarai hivatal által fognak tárgyaltatni. Ennél fogva kívánta, hogy udvarában legalább két magyar tanácsos, egyike világi, másika egyházi folyton jelen legyen, egy részről az ország, másról a hadi és kamarai tanács közt közvetítőül szolgálandó. Azon bátor, ellenzéki hangot, mely az előbbi országgyülések tanácskozásait bélyegzé, e gyülésen többé nem találjuk [1]).

A parasztságnak, kivált a végekben, hol a töröktől és Pórlázadás.
a királyi hadaktól egyaránt zaklattaték, a béke sem adott jobb, nyugalmasabb létet, s ez volt fő oka a Tiszántúl 1570-ben kitört zavargásainak. Karácson György, egy alacson származású de oly rendkivüli erejű, hogy a lópatkót markában széttörte, nyilát az ekevason keresztül lőtte, e mellett ábrándos, hatalmas beszédü férfiú, a haza megszabadítására isteni küldöttnek adván ki magát, még a múlt évben nagy számú hiszékeny parasztságot gyűjte össze maga körül. A tél beálltával azonban, hihetőleg, mert hadát még keveslé, oly meghagyással küldé őket haza, hogy a tavasz nyiltával Debreczen táján gyűljenek ismét össze, mert, úgymonda, az istentől rendelt nap még nem érkezett meg. Említett tulajdonai mellett feddhetetlen, sőt sanyarú élete, melyért a nép őt szent embernek kezdé tartani, 1570 tavaszán öt ezernél több parasztot gyűjtött táborába. Az első kisérletet, hogy népébe bizodalmat öntsön, a gyönge Bala-Sz.-Mártonon szándékozott tenni, s annak megvételére leg-

[1]) Corp. Jur. Hung. I, 533.

1569. bátrabbjai közől hatszázat külde ki, biztosítván őket, hogy isten harczoland velök s az ég tüze emésztendi meg a várat. De az ábrándos csapat részint a várbeliek, részint a segedelmökre sietett szolnoki őrség által nagy részben levágatott, mi a bizodalmat Karácson iránt csökkenteni kezdé. Így lőn, hogy a debreczeniek is megtagadták az eleséget, melylyel eddig táborát ellátták volt. Karácson e miatt haragra gyúl, s egy csapat hívével a városba megy és annak biráját felakasztatni parancsolja. De a lakosok, birájok védelmére fegyvert ragadnak, csapatát szétverik, magát elfogják s lefejeztetik. A többieket, kik a várost feldúlni készülének, az épen idején megérkezett Báthory Miklós Ecsedvár őrseregével s a Nagyváradról nyert segélylyel verte széjjel [1]).

Erdélyi ügyek. Békes Gáspár. Azon összeesküvésnek, melyet a múlt évben, mint elbeszéltük, Bocskay György szítogatott, leginkább Békes Gáspár vala indítója, ki Csáky Mihály cancellár és Blandrata György orvos és tanácsos mellett legtöbb befolyással bírt a hígeszű, tudatlan, a nehéznyavalya és iszákosság miatt testileg nyomorú, lelkileg buta [2]) János fejedelem udvarában. Az Ázsiában elfoglalt töröknek ez nem volt inye szerint, s Mohammed nagyvezér nemcsak a királynak tudtára adatta azt, hanem a fejedelmet is megintė, maradna békében; Békes Gáspárt pedig avval fenyegeté, hogy őt idétlen tanácsaiért nem sokára kérdőre vonandja. A nagyravágyó, ravasz férfiú ezóta másfelé ügyekezett megvetni szerencséje horgonyát.

1570. Az 1570 elején tartott medgyesi gyülésen végzéssé tétette, hogy Miksa császárhoz békekövetség küldessék. A gyülés után a fejedelem a három nemzet főbbjeit Gyulafehérvárra hívatta, hogy velök a béke föltételeiről határozzon. A követséget maga Békes Gáspár vállalta magára, s április 12-kén a cseh rendekkel gyűlést tartó császárhoz Prágába, onnan utóbb vele együtt Speierbe utazott. Az alkudozások, melye-

[1]) Istvánfy: Lib. XXIV, 525. Forgach: Lib. XX, 617.
[2]) Forgách: Lib. XXI, 624.

ket Zsigmond lengyel király is támogatott a maga követe, 1570.
Konavszky Ádám posznáni püspök által, befejeztetvén, a szerződés aug. 16-kán a következő feltételek alatt köttetett meg: János lemond a királyi czímről, s Erdély, Bihar, Középszolnok, Kraszna és Mármaros megyék felett fejedelmi czímmel, függetlenül s örökös joggal fog uralkodni. A törököt a magyar királylyal közös ellenség gyanánt tekintendi, s ellene egymást közös erővel segítendik. Miksa a maga sógorának Albert bajor herczegnek, Mária leányát a fejedelemnek nőül szerzi. E szerződés, nehogy a török általa békeszegésre ingereltessék, titokban marad: ha mindazáltal Szapolyay fejedelemségétől e miatt a török által megfosztatnék, Oppeln és Ratibor herczegségeket nyerendi örökségül. Ha pedig a fejedelem Erdély birtokában örökös nélkül halna meg, az erdélyiek vajdát szabadon választhatnak, ki azonban, valamint a rendek is, a magyar királynak hűséget, de a török előtt szintén titokban tartandót, esküsznek. — A nyavalyás fejedelem magtalan s kora halála bizonyosnak tekintetvén, Békes biztosíttatott, hogy a császár őt e vajdaság elnyerésében minden módon gyámolítandja [1]).

A szerződés utóbb János fejedelem s néhány úr által megerősíttetvén, Békes az év végén ismét a császárhoz utazott a szerződés okmányait kicserélni, s az oppelni és ratibori herczegségek adománylevelét átvenni. Megbizatást vitt magával az iránt is, hogy Albert bajor herczeget meglátogatván, annak leányát fejedelmének eljegyezze. De Albertnek nem volt kedve leányát oly fejedelemnek adni, ki „az unitariusok átkos eretnekségét“ vallja, kit a szultán a maga rabszolgájának nevez, „kinek teste egy nagy betegség“; és mire Békes útnak eredt, Mária, Albert leánya, már nagybátyjának, Károly főherczegnek volt jegyese. Ezen körülmény mindazáltal nem gátolta a békeszerződés okmányainak

[1]) Forgách: Lib. XIX, 573. XX. 605 kövv. Istvánfy: Lib. XXIV, 517.

1571. kicserélését, sem azt, hogy a császár márczius 10-kén Oppelnt és Ratibort azon esetre, ha János vagy örökösei Erdélytől megfosztatnának, nekik lekötelezze; mert ő most egy másik unokahugát, a clevei herczeg leányát szánta Jánosnak. De a fejedelem életének a mértékletlen borital és a nehéznyavalya négy nappal később, márczius 14-kén, 1571-ben véget vetett [1]). Vele együtt a Szapolyay nemzetség is sírba szállott.

III.

Báthory István erdélyi fejedelemmé választatása.

Erdély rendei ápril 1-jén Gyulafehérvárott tartott gyülésökből máj. 17-kére tűzték ki az új fejedelem választását. Békes Gáspárra nézve nagyon is korán, mielőtt magának erősebb pártot szerezhete, történt a fejedelem halála. Ő most — hihetőleg mivel a tartomány békéjét könnyen megzavarható szerződést a császárral csak néhányak tudtával a rendek háta mögött kötötte meg s ezek haragjától félhetett, — még mindig a császár udvarában időzve, Csáky cancellár és Hagymásy Kristóf által oda működött, hogy a három nemzet tömegesen hívassék egybe a fejedelem-választásra; mert abban bízik vala, hogy a székelyeket pártjára nyerendi. De a Báthory testvérek Kristóf és István, oly végzést hozattak, hogy a választásra minden megyéből, és székely székből tizen, minden szász székből hatan jelenjenek meg főispánjaikkal s illetőleg főbiráikkal; a választás szabadságának biztosítása végett pedig Báthory Kristóf 2500 lovassal szálljon táborba Torda mellett. E rendszabály eleve is a Báthoryaknak biztosította a sükert, kik egyébiránt a Porta pártfogását sem mulaszták el magoknak jó eleve megszerezni.

E körülmények közt Csáky erdélyi cancellár és Hagymásy Kristóf, kiket Békes megválasztásának kieszközlése

[1]) Forgách: Lib. XX, 616. kövv. Bethlen Farkas: Lib. V, 204. V. ö. Szalayt: Adalékok a magy. tört. 225. kövv.

végett Maximilián is felszólíttatott cancellára Liszthy által, 1571.
érette mit sem tehettek. „Az egybegyűlt urak és követek a Miksával kötött szerződésről semmit sem akartak tudni, mondván: hogy az hátok megett koholtatott"; s május 25-kén a derék somlyai Báthory Istvánt kiáltották ki vajdájoknak. Az eszélyes úr, nehogy a császárt maga ellen haragítsa, míg fejedelemségében megerősödnék, Bécsbe küldött követe által titkon elfogadta a megholt Jánossal kötött szerződést, s Miksának, mint magyar királynak hűséget esküdött, minek következtében Békes, kit, mint unitariust, úgy is sokan nem jó szemmel néztek volna a fejedelmi széken, a bécsi udvarnál többé nem is számolhatott pártfogásra. A nagyravágyó úr eleve is sejté ezt, mert mielőtt a választás eredményéről hírt vehetett volna, Konstantinápolyban is ügyekezett magának Mohammed, Musztafa és Ahmed portai tolmácsok által — kiknek két elseje magyar, harmadika erdélyi szász hitehagyott vala, — pártolást szerezni. De ott is megelőzte őt Báthory, ki megválasztatása után a tíz ezer aranyból álló adót nyomban lefizette, minek következtében a szultán a nyár derekán egy fényes követség által küldé meg neki a zászlót, buzogányt és föveget, mint a fejedelmi méltóság jelvényeit. A boszús Békes Gáspár, ki miután Bécsben sükeres pártfogolást többé nem remélhetett, fejét fondorlatokon törve tért vissza Fogaras várába, melyet még előbb vett volt meg Majláth Gábortól. Nem sokára ezután Miksa is megerősítette Báthoryt a vajdaságban, s elállott ama követelésektől is, melyekhez e megerősítést eleinte kötötte volt, hogy a pörös ügyek a hatósága alatt lévő földekről a királyi törvényszékek elejébe föllebbeztessenek; hogy vajdaságát csak a király tetszéséig tartsa; hogy a várakat, mihelyt kivántatik, a király embereinek adja át [1]).

[1]) Forgách: Lib. XXI, 630. kövv. Bethlen Farkas: Lib. V, 212. kövv. Gr. Kemény Józs. és Kovács István: Erdélyország Tört. Tára I, 106. Szalay László: Békes Gáspár pályájához. Adalékok a m. nemz. tört. 231. kövv.

1571. Ezen engedékenységre Miksát Báthorynak ismételt hűség-igérete mellett leginkább a törökkel való béke fentartásának kivánsága indította; mert bár mily titokban tartattak is az Erdélyt illető szerződések, azok még is tudomására jutottak a Portának, s ez tüstént fenyegetőleg kezde fellépni a határszéleken. A füleki szandzsák Várgedét Gömörben meglepte s elfoglalta; a dunántúli részeken pedig a szigeti basa Thury György Nagy-Kanizsa vitéz kapitányát, ki 1566-ban Palotát Arszlán budai basa ellen diadalmasan megvédte, Kis-Komárom táján cselből megtámadván, megölte, s fejét Konsantinápolyba küldötte. Hasonlókép a nógrádi s esztergomi basák is háborogtak a végekben s terjeszteni ügyekeztek a hódoltságot [1]). Veráncsics érsek a török ezen ellenséges szándékaitól indíttatván, nagy buzgalommal erősítteté Érsekújvárat, mely a Vág és Nyitra völgyének fő védfalává lett [2]).

Miksát, ki 1571 óta gyakran betegeskedék, leginkább azon gond foglalkodtatá, hogy elsőszülöttének, Rudolfnak, az örökösödést mind Magyarországon, mind egyéb tartományaiban biztosítsa [3]). E végett őt Erneszt öcscsével együtt
1572. Spanyolországból visszahíván, az 1572-ki febr. 2-ra Pozsonyba kihirdetetett országgyülésen is a maga képviselőjévé
Rudolf királylyá választatása nevezte ki. A rendek azon reményben, hogy Rudolf, mint ifjabb király, Magyarországban fog székelni, Miksa előadását megelőzve, Rudolfot királylyá kiáltották, s ezt azon kérelemmel adták a császárnak tudtára, hogy őt még ez év folytában megkoronáztatván, a magyar kormány élére helyezze. Miksa a rendek e megelőző készségét avval viszonozta, hogy Dobó Istvánnak és a fogságból megszökött Balassa Jánosnak, az ifjú király közbenjárására megkegyelme-

[1]) Forgách: Lib XXII, 700. Leibitzer Wagnernál: Annal. Scep. II, 61. Istvánfy Lib. XXIV, 513. Veráncsics Katonánál: XXV, 263.

[2]) Veráncsics levelei Katonánál: XXV, 230. kövv

[3]) Hubert. Langveti legati Saxon. Epistolae Secr. ad princ. suum Ep. 45. I, 109.

zett. Dobó azonban nem sokáig élvezhette már szabadságát, 1572.
Szered várában néhány hét múlva élni megszűnvén. Az alkotott tíz törvényczikk egyike az adót két évre négy forintban határozta meg házhelyenkint; egy másikban a rendek köszönetet mondanak a királynak, hogy az elhalt Mérey Mihály helyébe, kívánságuk szerint Czobor Imrét nevezte ki alnádorrá. Az országgyülés alatt Bornemisza Pál, nyitrai püspök is lemondott, aggsága és betegsége miatt, a királyi helytartó tisztéről, melyet aztán Miksa jun. 24-kén Veráncsics Antal esztergomi érsekre ruházott. A koronázó országgyülés szept. 8-ra lőn kihirdetve. Az urak s nemesek Báthory Miklós és Batthyány Boldizsár vezérlete alatt 2500 lovassal fogadták a határszéleken a fejedelmeket. A koronázás szept. 25-kén nagy fénynyel hajtatott végre Veráncsics Antal érsek által. A templomi szertartást nagy lakoma s ezt tánczmulatság követte, melyben Balassa Bálint, a nem rég megkegyelmezett János fia juhász-tánczával különösen magára vonta a figyelmet. Az új királynak minden jobbágytelek után egy arany frtot szavaztak a rendek koronázási ajándokul, őt is, atyját is kérvén ez alkalommal, ne engednék ezután megsértetni az ország ősi szabadságait, s egy iratot nyujtván be nekik, mely szerint eddigi sérelmeiket orvosoltatni kívánják s reménylik [1]).

A két országgyülés között, jul. 7-kén (1572) múlt ki az életből II. Zsigmond lengyel király, s vele együtt halt ki a Jagellók nemzetsége, mely 200 év előtt Hedvignek, I. Lajosunk leányának kezével jutott a lengyel trónra, s a magyarnak is három királyt adott. A megürült királyságot Miksa másod szülöttének, Erneszt főherczegnek ügyekezett megszerezni. A lengyelek közt pártok támadának, s a jelöltek közt Erneszt mellett Henrik anjoui herczeg és Báthory István erdélyi vajda nevei hangzának. Báthory azonban tiszteletből Miksa iránt, s azért is, nehogy ez Erdélyben az Békés Gaspár zavargásai.

[1]) Corp. Jur. Hung. I, 542. 544, Forgách: Lib. XXII, 699. kövv. Istvánfy: Lib. XXIV, 522. XXV, 530. Katona: XXV, 320. kövv.

1572. egyre fondorkodó Békes Gáspár által zavart idézzen fel, ekkoron semmi további lépéseket nem tőn a lengyel trónért, melyre aztán a következő évi máj. 10-kén tartott királyválasztó gyülésen a franczia herczeget emelték a lengyel rendek. De Báthory ezen szerénységét nem vette figyelembe a bécsi udvar, Békes Gáspár fondorlatai ott még mindig pártolásra találtak. Egyebek közt, miután az elhalt fejedelem neki és Csáky Mihálynak végrendeletében negyvennegyven ezer aranyat hagyományozott, s ezen összeg fejében utódának kárára s jogtalanúl a huszti várhoz tartozó uradalmat kötötte le nekik, Csáky és Békes e várat Báthorynak átadni Miksa tanácsa szerint is vonakodtak [1]). Csáky 1572 tavaszán meghalálozván, Báthory István Forgách Ferencz nagyváradi püspököt nevezte ki cancellárává. A bécsi udvarra neheztelő főpap ezóta nem szűnt meg ösztönözni fejedelmét erőteljesebb lépésekre a király és annak pártfogoltja Békes ellen. Báthory tehát, hogy Békest Erdélyből eltávolítsa, reávette Majláth Margitot, Iffiu János úr nejét, váltaná vissza tőle Fogarast, melyet Békes a közelebb rokonok mellőztével vett volt meg Majláth Gábortól. Békes azonban e miatt törvényszék elébe idézve azt válaszolá, hogy csak a magyar királytól fogad el e tárgyban itéletet. És valóban Miksa, ki nem ok nélkül tartott, hogy a minden tekintetben jeles, népétől szeretett Báthory magát elébb utóbb függetlenné teendi, — Békestől ez iránt megkérve, Ibrányi Ferencz híres törvénytudót küldi vala Erdélybe, hogy a kérdés felett itéletet mondjon. A vajda azonban Ibrányit eltiltá a dologba avatkozástól: vannak, úgymond Erdélynek is birái, kik fognak tudni az ügy felett igazságosan határozni. De Békes ezután sem akart megjelenni a törvényszék előtt, hanem Földváry Istvánt többféle vádiratokkal küldé fel Bécsbe, Báthorynak ott újabb kedvetlenségeket okozandó. Miksa erre nov. 15-kén (1572) adott válaszában szinleg engedel-

[1]) Miksa levele Bethlen Farkasnál: Lib. VI, 251.

mességre inté ugyan a vajda iránt Békest; de egyszermind 1572.
bátorítá is őt nyakasságában, kijelentvén: hogy nem kételkedik, miképen Békes úr, tartozó hűsége szerint nem mulasztandja el följelenteni, ha a vajda netalán ellenséges szándokot táplálna ő felsége ellen.

Báthory mielőtt erélyesebb rendszabályokhoz nyúlna, a Porta véleményét kivánta megtudni; miért is Kendy Sándort némi ajándékokkal Konstantinápolyba indítá. Miután pedig Szokoli Mohammed nagyvezér kijelenté, hogy egyátaljában nincs ellenére, ha az engedetlen urat megbünteti s Husztot a németek kezéből kiveszi; miután továbbá hírül vette, hogy Békes Fogarasra Miksa királytól magának új adományt eszközle ki; Földvárynak, Békes bécsi ügynökének, egy elfogott leveléből pedig megértette, hogy Békesnek gróffá neveztetése is tárgyalás alatt van; mi több, Ruber kassai főkapitány már parancsot vett, őt Fogaras birtokában haddal is segíteni, s ha lehet, még a vajdaságba is behelyezni, — mi végett Ruber októb. 18-kán fogna megjelenni a határokon: végre Báthory is elhatározta magát erélyesen lépni fel az ármányos úr ellen. Losonczi Bánfy Györgyöt tehát feles haddal Fogaras alá küldi s azt általa megszállatja. A meglepett s ellentállásra felkészülve nem lévő Békes az elhalt János-Zsigmond alatt összeharácsolt roppant kincseinek könnyen elrejthető nagyobb részét magához vévén, a vár védelmét Gyulay Pálra bízza s míg általa egyik kapun kirohanást intézett, a másikon nehányad magával elillana s Magyarországba, innen pedig Bécsbe menekűle. Fogaras pár héti vívás után magát megadván, Báthory Medgyesen gyülést tartott, Békes ellen honárulási itéletet mondatott s mind azokat is, kik vele még ezután is czimboráskodnának hasonlóval fenyegette; a múltakra egyébiránt bölcs mérséklettel, mely Békes eddigi barátai közől is mind többek szívét meghódítá, a feledés fátyolát borította [1]).

[1]) Bethlen Farkas: II, Lib. VI, 256. kövv. Földváry lev. u. o. 242. Istvánfy: Lib. XXV, 534.

1573. Míg ezek Erdélyben történtek, Magyarország egy jeles emberét veszté el a széles tudományú, nagy míveltségű Veráncsics Antal esztergomi érsek és királyi helytartóban. Már bíbornokká kineveztetése is, melyre Miksától és Rudolftól az 1573-dik év elején ajánltatott, tárgyalás alá jött Rómában, midőn Eperjesen, hova törvénylátás végett utazott, lázba esvén, jul. 21-kén élni megszűnt. A nevezetes férfiú, ki mint tudós, író és statusférfiú egyaránt díszes helyet foglal el történetünkben, ezt nagy számú s felette becses leveleivel és emlékirataival maga is sok részében felvilágosította, gazdagította [1]). Az érseki szék, halála után, egész 23 évig üresen hagyatott, s jövedelmei a végek, kivált Érsekújvár jó karban tartására fordíttattak. A királyi helytartóságban Radeczy István, egri püspök neveztetett ki utódává.

A horvát pórlázadás. Más körben, de a hazára nézve szintén érzékeny veszteséget okozott Szlúni-Frangepán Ferencznek, Draskovics György zágrábi püspökkel együtt horvátországi bánnak, még a múlt év vége felé élete javában történt halála. Míg az erélyes, vitéz férfiú élt, a török büntetlenül soha nem pusztította a horvát végeket. Elvesztét már 1573-ban is sajnosan érezte a Száva és Dráva vidéke. A parasztság uraitól elviselhetlen terhekkel és zsarlásokkal sanyargattatván, fellázadt, s Dózsa korát kezdé megújítani. A zavargás Tahy Ferencz szomszédvári uradalmában kezdődött. A zsarnok úr rég viszályban volt jobbágyaival, s ezek a királynak is benyujtották panaszaikat. A kormány sokáig orvosolatlanúl hagyá a panaszokat, míg végre 1573 elején Fehérkövy István veszprémi püspök vezetése alatt egy bizottmányt külde ki azok megvizsgálására. Ez Szomszédvárra érkezvén, a helyett hogy tekintélylyel lépett volna fel a zsarnok úr ellen,

[1]) Összes munkáit legújabban összeszedte s a magy. Academia által megindított Magyar Történelmi Emlékekben több kötetben kiadta Szalay László, ki róla mint íróról egy becses monographiát is tett közzé „Adalékok a magy. nemzet történetéhez“ című munkájában. 146. kövv. l.

általa megnyeretvén, a viszályt a tartományi gyűlés elejébe 1573
vitte, melyet Draskovich püspök s bán épen ez időben hívott volt össze. Megidéztettek a szomszédvári parasztok is, kik azonban midőn nyugalomra intetnének, némely őket pártoló urak bátorítására egy iratban kijelenték, hogy miután többszöri panaszaik után sem nyerhetnek igazságszolgáltatást, ők Tahy Ferenczet és örököseit uroknak elismerni többé nem hajlandók; készek azonban ő felségének s bár kinek is, kit Tahyn kivül urokul rendel, engedelmeskedni. Tahy s barátjai a gyülésen erre nagy zajt ütnek s a többség által oly végzést hozatnak, mely szerint a parasztok, mint hűtlenségben elmarasztaltak, földjeikről, házaikból száműzessenek. A kétségbeesett szomszédvári parasztok erre fegyvert fognak s fellázadnak; példájok Krajnának kulpavidéki parasztságát is fellázítja, úgy hogy számuk, miután hozzájok a stajer parasztságból is mind többen csatlakoznak vala, rövid idő alatt 10—15 ezerre szaporodott.

A dühös nép Gubecz Máté vezérlete alatt rémítő kegyetlenséggel kezdett dúlni, ölni, égetni a nemesség jószágain, míg végre ez fegyvert ragadván, s a várak őrségei és Károly főherczeg karánti és krajnai hadnagyaitól is segíttetvén, őket szét nem verte. Február végén már csöndes volt a vidék; de a lázadók és meggyőzőik kegyetlenségéről számtalan úri kastély és jobbágy helység üszkei, romjai tanúskodtak; legtöbbet szenvedett Szomszédvár és Szamobor vidéke, hol a bán dandára majdnem valamennyi helységet fölégetett. És mi ezek tekintetét még szomorúbbá tette, a házak falai s a fák a helységekben s az országútakon tele voltak a szegény elfogott s felakasztott parasztok hulláival; egy terepély vadkörte fa ágain egyebek közt tizenhat ily szerencsétlen függött. Mások megcsonkított orral s fülekkel bocsáttattak haza. Gubecz Máté maga Zágrábba vitetvén, a Dózsáéhoz hasonló kínos halállal lakolt [1]).

[1]) Liszthy cancellár levele Katonánál XXV, 424. Istvánfy Lib. XXIV, 527. kövv.

1573. Török rablások.

E zavargást a török sietett hasznára fordítani. Míg Alapi Gáspár, Thúry György és utóda Bánfy Bálint halála után kanizsai várnagy, őrsége nagyobb részével a fellázadt parasztok ellen hadakozott, a szigetvári basa febr. 3-ka éjjelén Kanizsára ütött, a várost kirablotta s felégette, és ezernél több foglyot vitt el belőle Szigetre [1]). A tavasz nyiltával pedig Bolondvárát, nem messze a Drávától, melyet őrségének gyakori rablásai miatt a királyi hadak megvettek, nemcsak visszafoglalta, hanem aztán egész Győrig rablott kalandjaiban [2]). Ilyféle rablásokat más végekben is űztek a törökök. Miksa, kit ekkoron a lengyel korona megszerzésének gondjai foglaltak el, tűrte a sérelmet, s csak Konstantinápolyban, — hol a meghalt Wyss Albert helyét Rym Károly foglalta el a követségben, — sürgette a béke pontosabb megtartását, mi végett aztán hogy előterjesztéseinek súlyt adjon, juliusban a kissé elmaradt adót s ajándékokat is megküldte.

A magyarok azonban mind hangosabban panaszkodának, hogy bár az adó és pénzsegély szünetlen szedetik, az ország eléggé még sem védelmeztetik a török becsapásai ellen [3]). Magyarországban ezek egy időre megszűntek ugyan, és szabadabban kezde fellélekzeni a végbeli népség; de Tót- és Horvátországban sem a már vén Draskovics püspök, sem társa a bánságban, az erélytelen Alapy Gáspár, kit Kanizsán Zrínyi György váltott fel a várnagyságban, nem bírta elejét venni e rabló kalandoknak [4]); pedig Ungnad, ki az adóval Konstantinápolyba küldetett, és Rym Károly, állandó követ, a vége felé járó békét októb. 3-kán 1573-ban újabbb nyolcz évre megerősítették [5]). De ezután is csak drága szemfény-

[1]) Istvánfy Lib. XXV, 532.

[2]) Hubert. Langvetus, legatus Saxon. Epist. secretae ad Principem S. Halae 1599. I, 192.

[3]) Hub. Langvet. szász követ levelei I, 192. és II, 238.

[4]) Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 246.

[5]) Hummer: II, 433.

vesztés maradt az a törökök részéről. Szelim szultánnak 1573.
1574-ben történt halála s III. Murad trónra jutása után az ellenséges becsapások még inkább szaporodtak. A következő évben, daczára a békének, melyet azonban a török Szelim szultán halála következtében megsemmisültnek tekintett, még várak is vívattak: a budai basa Kékkőt, Divényt, Somoskőt, Balassa János várait, kire több előkelő török rabul tartása miatt boszankodott, megvette; Ferhád bosnyai basa pedig Horvátországban, miután Auesperg krajnai kapitányt megverte s megölte, Buzint a Keglevichek, Zrínt a Zrínyiek ősi fészkét több más apró várral együtt elfoglalta [1]). Ezen ellenségeskedésnek vége sem szakadt mind addig, mígnem Miksa az új szultánnak és Szokoli nagyvezérnek 1575 nyarán Preiner által nagybecsű ajándékokat küldött s a békeszerződést ismét megújította; minek következtében a határszéli basák is parancsot vőnek, felhagyni támadásaikkal. Az elfoglalt várak azonban továbbra is a török birtokában maradtak [2]); s ha ezután nem vívtak is más várakat a basák, a rabló kalandokat mindazáltal, miket Konstantinápolyban nem tekintettek békeszegésnek, azután is csak folytatták.

A császári udvar törekvései e közben ismét Lengyel- 1574.
ország koronájának megszerzésére voltak irányozva. 1574- Békes Gáspár fondorlatai.
ben, május 30-kán meghalt IX. Károly franczia király. Öcscse, Henrik az új lengyel király, mihelyt erről értesült, jun. 18-kán titkon távozott Krakóból, hogy magának Párisban új koronát szerezzen. Miksa császár is újabban működni kezdett ennek következtében, hogy Erneszt fiát a lengyel trónra emelhesse. Nem kételkedvén pedig, hogy Báthory fejedelem, kinek már elébb is nem megvetendő pártja volt a lengyel urak között, most, miután Erdélyben megerősödött, és jeles fejedelmi tulajdonai által magának hírt-nevet szer-

[1]) Istvánfy Lib: XXV, 546 kövv. — Kerchelich e. h. 247. Hammer II, 450. kövv.

[2]) Hammer II, 451.

1575. zett, még félelmesebb versenytársul fog fellépni ellenében: hogy tehát őt saját tartományában elfoglalja, Békes Gáspár által ügyekezett őt új bajokba bonyolítani. A nyugtalan úr, Miksa pártolásáról biztosítva, Konstantinápolyban is nagy buzgalommal kezde működni ügynökei által a Porta kegyelmének megnyerésében; egyebek közt 30 ezer aranyra igérte emelni az adót, ha a Porta őt kegyelmébe veszi. Meghitt emberét, Radák Lászlót, 1575-ki máj. 3-kán tudósítá, hogy Mohammed nagyvezértől biztosítást vett valahára, miképen a Porta nem ellenzi, hogy Erdélybe menjen, Báthoryt onnan elűzze s a tartományt magának elfoglalja, úgy mindazáltal, hogy ezt saját erejével, minden külsegély nélkül hajtsa végre. Felszólítá ennél fogva Radákot, adja ezt tudtára Andrásy Péter, Csáky Pál, Telegdy Mihály, Kendy Gábor, Alárdy Ferenez, Károlyi László, Veres János, Szentmihályi Péter s többi párthíveinek, készüljenek fel mennél elébb, a lehető legnagyobb titokban, s készítsék fel a székelyeket is, — kiket régi szabadságaik helyreállítása által ösztönzött volt a felkelésre, — hogy midőn a vitézségéről híres Székely Antallal nem sokára egy feles had élén a határszélekre érkezendik, azonnal hozzá csatlakozhassanak [1]). Néhány nap múlva pedig újabban tudósítá őt, hogy a császár tanácsa szerint azonnal Kassa vidékére megyen, ott várandó be az ő s többi párthíveinek válaszát [2]). Szóljon tehát Csáky Pállal, mert kettejökben, mind maga, mind a császár legtöbbet bíz-

[1]) E levelet Bethlen, (Lib. VI. 347.) s utána az Erdélyi Tört. Tárának érdemes kiadói hibásan teszik, mint már Katona is megjegyzé, 1573-ra, 1575 helyett.

[2]) A császár azért sürgette Békes megindultát, mivel a lengyel rendek gyülése, melyen a Henrik által üresen hagyott trónról valának intézkedendők, közelgett, s a császár erről Báthory figyelmét másfelé akarta fordítani. „Ante duos menses, instantibus comitiis polonicis Békesius profectus est in Poloniam — írja Bécsből a szász fejedelemnek, követe Langvet Hubert jul. 11-kén — et sparsa est hic fama, ipsum eo preficisci, ut res imperatoris, quantum in se esset, in comitiis iuvaret. Ep. 43. Lib. I, 106.

nak. Legyen gondjok reá, hogy Bethlen vára hatalmokban 1574
maradjon; mert ott kiván velök s többi pártfeleivel találkozni. Békes aztán még május havában Kassa tájára utazott s Ruber főkapitány segedelmével, ki ez iránt a királytól parancsot vett, rövid idő alatt a felvidéki várak, kivált Eger, őrségeiből, nem annyira zsoldon, mint a gazdag tartományban nyerhető, szabad martalék reményével szép erőt gyűjte zászlai alá. És miután a nagyvezér álnok hitegetései által reászedett ügynökétől, Antalfy Imrétől, a török kegyelme iránt újabb biztatásokat is vett vala, s a magyar urak közől is Prépostváry Bálint, kállai várnagy, Perényi György, Csapy Kristóf, Pongrácz Frigyes, a szatmári őrség hadnagya, Lónyay Ferencz, Sulyok István, Kállay János, Deregnyey Pál s többen mások hozzácsatlakoztak, elébb Szatmárra, onnan pedig junius 20-kán Erdélybe hatolván, Tordánál tábort ütött, ott várandó be a székelyeket és egyéb párthíveit.

Békes lázadása.

De Báthory István fejedelem sem vala készületlen elfogadására. Ő az év elején más ügyekben Kassára küldött Bornemisza Gáspár s utóbb a királyiak fogságából megszabadult Borbély György által Békes fondorlatairól értesülvén, Kendy Sándort a Portára utasítá s magát fejedelemségében az új szultán által is megerősíttetvén, az adónak 15 ezer aranyra való emelése s ajándokai által magának egyszersmind a nagyvezér jóakaratát is biztosítá [1]). A fejedelem helyzete mindazáltal nem vala teljesen megnyugtató. Bár az urak nagyobb része hozzá szított; de Békes pártja sem vala megvetendő. Most pedig, midőn a válság beállott, számosan tétovázni kezdének. Különösen a székelyek, mivel Báthory régi szabadságaik megújítását most a veszély idején magától általok kicsikartatni nem engedé, a hűségben állhatatos Aranyos-székiek kivételével mindnyájan Békeshez pártolának. Az ügyek ezen állásában a fejedelem, mihelyt versenytársa mozgalmairól értesült, Daczó Jánost a temesvári,

[1]) Szalay: Adalékok a m. nemz. Tört. 248. kövv.

1574. Gyerőfy Jánost a budai basákhoz küldé segélyért; a várak őrségeinek nagyobb részét pedig gyulafehérvári táborába rendelé. Szerencséjére, Békes több napig vesztegle tordai táborában, utóbb pedig a helyett, hogy egyenesen Gyulafehérvárnak tartana, a székelyekkel való egyesülése végett, Maros-Vásárhely felé tért el, s Radnót táján szállott táborba. Itt czélját érte ugyan, mert Andrássy Péter 2000 lovas és még több gyalog székelyt hozott táborába: de ekkoron már a fejedelem is összevonta hadait, és miután azokhoz Gyulafy László főkapitány, Hagymásy Kristóf, s a Bánfy testvérek, Farkas és Kristóf dandárai, Lugosról és Karansebesről 500 lovas és gyalog, a szászok közől pedig ezeren csatlakoztak, versenytársának elejébe indult. Út közben még Géczy János Nagyváradról, Gyerőfy János pedig a budai basától tetemes segélyt hozott táborába.

Az ellenseges hadak jul. 9-kén a Maros mellett Radnót előtt találkoztak; az ütközet mindazáltal csak a következő napon vívatott Sz. Pál, Alárdy Ferencz kastélya mellett, hova Békes, az ellenségnek cselt hányni szándékozván, visszavonúlt. Eleinte a pártos úrnak látszék kedvezni a szerencse. Báthory tüzérsége, melyet ő maga és Cinna Rafael florenczi fi igazgatott, nagy felsőbbséget fejtett ki ugyan Békesé fölött; de ennek hadai oly hevesen támadták meg a fejedelem seregét, hogy ez már-már hanyatlani kezde. Azonban egy részről Gyulafy László, másról Székely Mózes, mindenek felett pedig maga Báthory, a kissé megzavart harczrendet helyreállítván, ellenségét egy véres viadal után teljesen legyőzte. Békes maga is, miután seregének nagyobb része levágatott, vagy a Marosba ugrasztatott, csak nagy bajjal tudott néhányad magával Szatmárba szabadulni az űzök elől.

Két héttel a győzedelem után Báthory fejedelem Kolozsváron gyűlést tartott s itéletet mondott híveivel a lázadókra. Az itélet szigorú volt; maga Wesselényi Miklós itélőmester is könyezve olvasá fel azt a rendek gyülekeze-

tében: Bekes Gáspár harminczad magával, kik vele együtt elfutottak, jószág- és fejvesztésre ítéltettek; a foglyok közől Kabos Farkas, Pókay János, Bogáty Gáspár, Barcsay Miklós, Csanádi János, Ösy Miklós és Csányi Miklós aug. 8-kán lefejeztettek; 34 székelynek orra, füle levágatott; más 34 Szamosfalván felakasztatott. Sokan börtönnel lakoltak; az első helyen említett 30 szökevény közől azonban később többen kegyelmet nyertek a megengesztelődött fejedelemtől. Bekes Kassán Rubertől be nem fogadtatván, Lengyelországba menekűlt, hol aztán a királylyá lett Báthory, Szborovszky Péter krakói várnagy közbenjárására, iránta már 1576-ban megengesztelődött [1]). 1574.

Míg Báthory István ily szerencsével és szigorral fojtotta el Erdélyben a lázadást, Lengyelországban újabb szerencse s felmagasztaltatás készült számára. A lengyel rendek Henrik királyt, ki általok felszólíttatván, visszatérni késett, az 1575-ki május 26-kán trónvesztettnek nyilatkoztatták, s a jövő deczemberre királyválasztó gyülést hirdettek. Ezóta egy részről Kobenczel János, s Dudics Endre, a volt pécsi püspök, most már második házasságban Tarnovszky grófné férje, Miksa császár-király követei, más részről Blandrata György és Berzeviczy Márton, erdélyi alcancellár, Báthory István fejedelem küldöttei, az ajándékokban, igéretekben versenyeztek egymással, hogy küldőiknek a lengyel rendeknél többséget szerezzenek, Báthory mérlegében nem keveset nyomott a dicsőség, mely félelmes vetélytársának legyőzéséből, a lázadás elfojtásából reá háromlék. De még többek szavazatát megszerzé neki az, hogy Murad szultántól is ajánltatván, kormánya alatt a török részéről magoknak békét igérhettek; s végre az sem maradt hatás nélkül, hogy a még nőtlen Báthory az ötven éves Anna herczegnét, az elhalt Zsigmond király hugát, kit sokan trónörökösnek tekin- 1575, Báthory István lengyel király.

[1]) Bethlen Lib. VI, 285. kövv. Huberti Langveti Epistolae: Lib. I, 106. 109. 112. 117. 127.

1575 tének, hitveséül venni ajánlkozott. Ezen s több hasonló okoknál fogva történt, hogy bár az országtanács és a fő urak nagyobb része, a gnesznai érsek által vezéreltetve, Miksa császárt —, a nemesség azonban Szborovszky Péter krakói főkapitány s néhány más fő úr által támogatva, deczember 14-kén (1575) egy szívvel-lélekkel Báthoryt választották meg királyukká.

Miksa a történtekről értesülvén, Teuffenbach szatmári kapitány által meginteté Báthoryt, mondana le igényeiről a lengyel koronára, nehogy a kereszténységnek oly igen szükséges béke megzavartassék. A követ fel volt hatalmazva, Szatmárt és Nagybányát is oda igérni a fejedelemnek, ha a császár kivánatának enged. De Báthory akként válaszolt, hogy a maga becsületének s választói bizodalmának egyaránt tartozik vele, hogy a királyságot elfogadja s azt úgy viselje, hogy választóinak soha se legyen okuk reá adott szavazatukat megbánniok. Reményli, hogy a császár nem fog ellenségesen fellépni; de ha megtámadtatnék, készebb mindent szerencséltetni, magát életét is feláldozni, mint a már elfogadott méltóságról gyáván s a maga gyalázatára lemondani.

Míg aztán a császár a pártjától elébe szabott koronázási feltételek iránt alkudozott: Báthory, mihelyt értesült, hogy
1576. az Andrzejawban január 18-kán (1576) összegyűlt lengyel rendektől feltételei elfogadtattak, választatása megerősíttetett, az erdélyi rendeknek január 25-kére Medgyesre országgyülést hirdetett, s annak megegyeztével testvérbátyját, Kristófot maga helyett teljes hatalmú vajdává rendelte, a fejedelmi czímet s a jövedelmek egy részét továbbra is magának tartván fel. Miután pedig februárban egy ünnepélyes követség által a trón birtokba vételére meghívatott, Krakóba utazván, május 1-jén magát királylyá koronáztatta, s más nap menyekzőjét is megülte Anna herczegnével [1]). Báthory

[1]) Hubert. Langvetus szász követ levelei Lib. I. 157. Bethlen Lib. VI, 390. kövv. Pray: Ep. Proc. III, 195—228. Chmel: Handschriften der kk. Hofbiblioth. in Wien. I, 28.

István egyike lőn Lengyelország legjelesebb fejedelmeinek [1]). 1576.

Miksa azonban, ki a választási feltételeket némely módosításokkal márcz. 23-kán Erneszt fia számára elfogadta, s abban is megegyezett, hogy ez Anna herczegnével egybekeljen, nem volt hajlandó lemondani igényeiről; és bár az új, lengyel királyt maga a szultán is támogatni igérte [2]), eltökélé magát, hogy fegyverrel szerezzen érvényt az országtanács választásán alapuló jogainak. E végett Magyarország felvidékén Ruber főkapitány által hadat szedetett, maga pedig az augsburgi gyülésre ment, a birodalmi rendektől a háborúra segélyt kérendő. De mellvízkórsága [3]), mely itt reá Miksa halála. október 12-kén halált hozott, elejét vette a már-már kitöresben lévő háborúnmk.

Miksa, ha bár tényleg nem mozdította is elő a protestansok vallásfelekezetét, sőt még törvény által sem akarta Magyarországban biztosítani hitvallásuk szabad gyakorlatát; de személyes hajlamait e vallás iránt haláliglan megtartotta. Testvér-hugának, Anna özvegy bajor herczegnének, ki őt végóráiban ápolá, ama kérdésére: akarna-e gyónni? — azt válaszolá, hogy „már meggyónt a mennyei papnak“ [4]). Az udvarában lévő szász követ bizonyítja, hogy ezen érzelmei miatt a kath. vallású udvarbeliek épen nem fájlalták halálát; „s midőn az új császárt (Rudolfot) a hozzá legközelebb állók dicsérni akarák, azt szokták mondani, hogy nagyapjára ütött, semmi említést sem tévén atyjáról“ [5]). Érzelmeit a lelkisme- Egyházi viszonyok.

[1]) Magas szelleméről tanúskodik egyebek közt az országtanácsban mondott egy igen jeles beszéde. Ld. B. J. Mencken: Sigism. Pol. R. Epistolae, Legationes et Resp. nec non Stephani Batorei Reg. Pol. Epistolar. 551. l.

[2]) Praynál Ep. Proc. III, 223.

[3]) Craton Cons. et Med. Caes. Oratio funebr. de divo Maxim. Francofurti, 1577. 54. l.

[4]) Hubert. Langvetus: e. h. Epist. 66 Lib. I, 163.

[5]) U. o. 244.

1576. ret szabadságának ügyében nyilván kifejezte egy levelében, melyet Schwendi tábornokhoz intézett. „A vallásügyeket — írá ebben egyebek közt — nem lehet karddal eldönteni; . . . Krisztus és az apostolok másként tanítottak. Az ő kardjok volt a nyelv, a tanitás, az isten igéje s a keresztényi élet . . . Franczia- és Spanyolország tegyenek mint tetszik; tetteikért isten, az igaz biró, előtt számolni fognak. Mi személyemet illeti, ha isten is úgy akarja, én kereszténylleg őszintén és jámborul akarok cselekedni.“ Ily érzelmektől vezéreltetvén, nem csak maga nem vetett gátokat a reformatio terjedésének, hanem az egyházi férfiaknak sem engedte meg, hogy az ellen kényszerítő eszközöket tegyenek foganatba [1]). A két német tábornok, Schwendi és Ruber, kik kormánya idejében a felvidéket, mint kassai főkapitányok igazgatták, a fejedelem ezen érzelmei mellett a vallási reformatiot kényök szerint terjeszthették a felvidéken [2]).

Még kedvezőbbek voltak erre a körülmények Erdélyben, s a János fejedelem alatt lévő magyarországi részeken, hol az 1557-ki s ismét az 1563-ki országgyülés oly törvényt alkotott, hogy a vallás ügyében minden kényszerítés mellőztetvén, mindenki azon hitvallást követhesse, melyet akar, s erőszakot, méltatlanságot egyik fél se kövessen el a másikon [3]). E törvény védelme alatt a két vallási felekezet mellett, — melyek az 1559-ki medgyesi, s folytatólag a Kopácsy István elnöklete alatt 1561-ben tartott úgynevezett e r d é l y i, s véglegesen az 1563-ki tordai zsinatban, mely a Beza Tódor genfi hitvallását elfogadta, egymástól teljesen

[1]) Ribinyi: I, 194. 196. De hibáz Lampe midőn állítja (122) hogy Miksa 1564-ben a bányavárosoknak szabad vallásgyakorlatot engedett; mert ezen szavai: „permoderatissime cum illis ministris agat“, melyeket Oláh érsekhez intézett, még nem jelentenek vallásgyakorlati szabadságot.

[2]) Smitth: Epp. Agriens. III, 45. Ribinyi: I, 200. Riederer: Nachrichten zur Kirchengesch. Altdorf 1764. I, 97.

[3]) Sigler, Belnél: Appar. Dec. I, 88.

különválván, magokat külön testület gyanánt megalkották, 1576.
egy harmadik felekezet is támadt, a sz. háromság-tagadóké, kik hajdani főtanítójok nevéről socinianusoknak, közönségesebben unitariusoknak neveztettek. E felekezet Erdélyben Blandrata Györgytől, János-Zsigmond fejedelem orvosától s tanácsosától vette eredetét, kit aztán David Ferencz s többen mások is követtek. A felekezet 1566-ban a tordai zsinaton adta ki először hitvallását [1]), mely miatt mind az ágostai, mind a genfi hitvallás követőit maga ellen lázította. Juhász Péter a tiszavidéki reformatusok superintendense, az unitáriusok ellen 1567-ben Debreczenben egy nagy zsinatot tartott, mely azok tanát fennen kárhoztatta. E vallási villongások a következő évben még nagyobb tűzzel folytak, midőn János fejedelem maga hirdetett a feleknek Gyulafehérvárra egy összejövetelt. A vitatkozók közt jelen voltak egyebek közt Juhász Péter debreczeni, Czeglédy György nagyváradi, Sándor Endre dévai, Thúry Pál bihari, Klein Lőrincz beszterczei lelkészek, míg az unitáriusokat Blandrata mellett David Ferencz, Hunyady Döme, Bazily István kolosvári stb. lelkészek képviselték. A vitatkozás tíz napig nagy hévvel, de süker nélkül folyt. Blandrata, midőn Czeglédytől szoríttatnék, végre azt válaszolá, hogy ő nem theologus, hanem orvos [2]).

Ugyanezen évben még több helyt, nevezetesen Szikszón, Kassán, Sárospatakon is tartattak e tárgyban zsinatok. Az unitáriusok mindenütt kárhoztattak s az egyházi közönségből is kizárattak. Blandrata és David Ferencz ezt nem tűrhetvén, a tanaikhoz hajló fejedelem tekintélye alatt 1569-ben Váradon ismét egy igen népes gyülést tartának, melynek azonban a szándéklott egyesülés helyett az lőn következése, hogy a szakadás még határozottabbá lett [3]), míg

[1]) Lampe (Ember Pál) 147. kövv.
[2]) U. o. 169.
[3]) U. o. 224—263.

1576. végre azt a következő évi csengeri zsinat az egész reformált egyház által elfogadott vallástételével teljesen bevégezte. És ekként a reformationak félszázados korában már három, egymástól külön vált új vallási felekezet létezett Erdélyben s Magyarország tiszai részein. Az új fejedelem, Báthory István, bár kath. vallású, a meggyökerezett protestans hitfelekezetek szabadságát semmiben sem korlátolta; sőt maga is csak néha, és titkon, jobbára vadászat alkalmával hallgatta miséjét s gyónt meg egy lappangó szerzetesnek [1]).

„A magyar egyház végromlása szélén áll — írja a legnagyobb aggodalom és fájdalom nyelvén 1576-ban Telegdy Miklós esztergomi prépost és érseki helytartó a pápához. — A reánk törő, s bennünket elnyelő bajok félelme e vég szükségben Szentséged kegyes és kegyelmes segedelméért kényszerít könyörögnöm [2]).

---

[1]) Szolikov: Comment. rer. Polonic. V. ö. Kemény József egy czikkét az 1855-ki Új Magy. Muz. VII. füz 378. s kövv. ll.

[2]) Schmith: Epp. Agr. III, 114.

HARMADIK FEJEZET.

Rudolf országlásának első fele. 1576—1604.

I.

Rudolf jelleme, magán élete oly nagy befolyást gyakorlott országlatának történetére, hogy ez jobbára csak amabban találhatja megfejtését. E jellem, e magán élet nem oly nemű volt, minőt egy, annyi népek és országok sorsa felett intézkedő fejedelemben lehet kívánni. A világos fejű, vidám, könnyen megközelíthető, eszélyes Miksának teljes ellentéte volt Rudolf; minek kulcsát II. Fülep spanyol király udvarában kell keresnünk. Miksának, szabadabb gondolkodás módja az egyházi ügyekben, hajlama a vallási reformatióra nagy nehézségeket okozott a császári méltóság elnyerésében, s utóbb sok bajt hozott fejére nemcsak a pápa s a német egyházi választó fejedelmek —, hanem a nemzetség idősb ága fejének Fülep királynak részéről is. Az eszélyes, körültekintő császár tehát azon meggyőződésben, hogy a császári koronát csak ezek pártolása által örökítheti meg családjában, és azon vágytól indíttatva, hogy fiát a maga által tapasztalt bajoktól megmentse, őt 1571-ig több éven keresztül a spanyol udvarban nevelteté. És ezen udvar hatása felette károssá lett az egyéb tekintetekben sem uralkodóvá termett ifjú lelkületére. Rudolf egyénisége.

Tudjuk, hogy a különben igen munkás II. Fülepnek hosszú kormányéletében csak az volt egyetlen czélja, hogy az eretnekségeket kiirtsa, a kath. vallás meggyöngűlt ural-

1576. mát helyreállítsa, a népek szabadabb szellemi mozgalmát elfojtsa s feltétlen engedelmességet alapítson meg a korlátlan fejedelmi hatalom irányában. Tudjuk, hogy ő maga a kath. egyház szertartásaihoz egészen szerzetesi ragaszkodással viseltetett; s a ki ellenkezést a maga akaratával egyébiránt soha sem tűrt, gyóntatóinak magára mindenható befolyást engedett, s rendesen kivált a fiatal főherczegek jelenlétében mindig áhitattal csókolta meg kezét a mise után az oltártól távozó papnak. Rendkivüli munkásságát a helyett, hogy népei boldogítására, a magában meghasonlott világ kiengesztelésére fordította volna, fanatismusában csak e meghasonlás nevelésére, alattvalói szabadságsovárgásának elfojtására használta fel. Bár természeténél fogva nem kegyetlen, a legkegyetlenebb rendszabályokat is vérfagyaló nyugalommal írta alá midőn azoktól jó sükert várt czéljaiban. „A szeretetet és gyűlöletet csak koronájának előnye szerint mérlegelte. Hol az egyház és az állam jött kérdésbe, ott nem ismert irgalmat. S a titok, melybe igazságszolgáltatását burkolá, azt kétszeresen borzasztóvá tette". Udvarában közmondássá lett, hogy „mosolyától nem messze van tőrének hegye". Merev formaiságokkal elhalmozott udvarából minden öröm, minden életkedv, mulatság száműzve volt; csak az inquisitio iszonyú auto-da-féi hoztak abba némi szórakozást. Az újabb történetnyomozás az udvar e szerzetesi szigorában, e szomorú örömtelenségében helyezi egy részben okát ama gyászos viszálynak is, mely Fülep s tőle elütött heves vérű fia, Don Carlos, közt fejlett ki, s melynek ez végre áldozatává is esett börtönében [1]), a nélkül hogy halála csak egy könyet is csalt volna ki az atya szemeiből.

E példány szerint s ezen udvarban nevekedett Rudolf. A természeténél fogva is komor, magába vonúlt, gyanakodó

[1]) A legújabban fölfedezett okmányok szerint Don Carlos miután elég kitartása nem volt magát éhséggel megölnie, az ellenkezővel, gyomrának túlterhelésével vetett volna véget életének.

s a nyilvánosságtól idegenkedő ifjú kedélyére e környezet- 1576.
nek felette káros lett hatása. Alig telt el pár év trónra lépte óta, már a prágai várlakban elzárkózva találjuk őt, de abban lényegesen különbözve nagybátyjától, hogy míg ez magányát szakadatlan munkásságban, államiratok, folyamodások, titkos tudósítások s levelezések közt tölté: Rudolf minden idejét gyakran változtatott ágyasai, válogatott lovai, alchimiai s astrologiai kisérletek, órások, festészek s egyéb ily kézművek s művészetek közt osztá meg; s rövid idő alatt végkép alkalmatlan lőn a kormányra. Ennek érzete pedig oly kórságos búskomorságot s gyanakodást fejtett ki benne legközelebbi rokonai, testvérei iránt, hogy életét tőlök folyton féltve, a tébolyodással határos szepegésben töltötte magára nézve örömtelen, népeire nézve számtalan szenvedések forrásaivá lett napjait. Ámbár pedig bűvös tükreiben úgy a jelent mint a jövőt s még a legtitkosabb gondolatokat is látni hitte: az árulkodók és rágalmazók még is nyertek bemenetet a különben elzártnak magányába. Félelme s gyanakodása végre oly fokig emelkedett, hogy a misét vasrostélylyal keményen elzárt oratoriumban hallgatta; a Hradschin gyönyörű kertjeit, melyekben az uralkodása kezdetén készíttetett vízművek, barlangok, zeneszerek egymást váltogatták, sem látogatta többé, és sétáit hosszú folyosókon végezte, melyeknek vastag falain keresztül csak lőrésekhez hasonló félszeg ablakokon hatott be a napvilág. „A természeti dolgok vizsgálatába, festészetbe s hasonlókba annyira elmerült — mond egy szemtanú [1]) — hogy azok kedvéért magát a kormány gondjaitól végkép elvonta. Idejét vegytani kisérletekkel, órák összerakásával tölté, s a császári trónról kézművesi székre szált le. Ezt pedig nemcsak néha tevé emberi kiváncsiságának engedve, hanem azokba végkép elmerült, s miattok a kormány gondjaitól elvonúlván, alig jutott valaha

[1]) Daniel Eremita: Iter Germanicum, sive Epistola ad Camillum Guidum scripta 1609. Status partic. Regiminis Ferdinandi II, 805. k. l.

1576. eszébe, hogy fejedelmi kötelességei is vannak. A festvényeket annyira kedvelte, hogy nemcsak mind azt megszerezte birodalma költségén, mit a világ jelest adhatott [1]), hanem egész napokat is festészek mellett töltött. E szenvedélyek benne fokonkint növekedvén, oly nagyon elhatalmaztak kedélyén, hogy mintegy kórsággá váltak; minél fogva a magányt mértékletlenül szeretve, palotájából magának börtönt csinált. Már rég ideje, hogy néhány megbizotton kivül senkit sem, vagy csak nagy kénytelenségből bocsát magához... Mély csöndben s hallgatásban ül festései s kézművesei között, melyből őt semmi sem képes kiragadni; s ha valaki kedve ellenére szól, azt az első tárgygyal, mely kezébe akad, szokta megdobni boszúságában" stb.

E kórságos szenvedélyek csak kormányélete folytában hatalmaztak el ugyan ennyire Rudolfon; de ő már trónra léptekor is oly kevés hajlamot mutatott a kormányra, hogy miután a békét a Portával deczemb. 25-kén nyolcz évre megújította, s 1577-ben Bécsben némi tanácskozásokat tar-

[1]) A tőle hátrahagyott drágakő, festvény és más műtárgyak gyűjteménye 17 millió tallérra becsültetett. 1598-ki nov. 15-ről Rudolf azt írá Mátyás főherczegnek, hogy hallja, miként a nagyváradi várban öt réz szobor létezik, melyek egyike Corvin Mátyást ábrázolja: kéri tehát öt, küldje át neki azokat, miket ő bírni szeretne. Mátyás erre Kassáról ugyanazon évi decz. 1-jén válaszolá, hogy nem öt hanem csak négy réz szobor van ott s nem is Mátyás királyt, hanem az egy csoportban lévő három egyike, a középen Sz. Istvánt, másika jobbról Sz. Lászlót, kezében harczbárddal, harmadika, balról Sz. Imrét ábrázolja. A negyedik Sz. László lovag szobra, s mint amazok, úgy ez is a templomban léteznek. Hozzá átküldeni ezeket, úgymond, nem lehet, nemcsak mivel súlyok nagy, hanem kivált azért, mivel a magyarországi és erdélyi nép azokra felette sokat tart, azt hivén, hogy míg e szobrok meg vannak, a török addig meg nem veheti Váradot. A lakosok, írja tovább, már többször ki is kiáltottak a falaik alatt megjelent törökhöz: ne fáradnának hasztalan, mert sz. királyaik a vár megvételét nem engedik. A törökök egy ízben oly magas sánczot raktak, hogy arról a városba beláthattak s a szobrokat lődözhették; de azokat még egyszer sem találták el. A bécsi csász. titk. levéltárban lévő okmányok.

tott, — melyek következtében Magyarország hadügyeit Erneszt —, Horvátországéit pedig Károly főherczegekre bízta, a koronát is magával vivén, még azon évben Prágába ment lakni [1]). 1577.

A horvát végek.

Kormányának ezen első intézkedése is kellemetlen hatású volt kivált Horvátországban; mert bár a stiriai, karántföldi, s krajni rendek, magokat a török becsapásai ellen sükeresebben védendők, egy gyülésükön a horvát végeken ezentúl állandólag 1300 hajdút, 500 huszárt és 600 labanczot és vadászt ajánlkoztak tartani, s a Zrínyiektől a dubováczi uradalmat a Kulpa mellett megvásárolván, annak határában Károlyvárt építeni kezdék: a gréczi haditanács mindazáltal ennek következtében a tartomány kormányára is oly nagy befolyást kezde gyakorolni, hogy e miatt Alapy Gáspár báni hivataláról is lemondott. Még nagyobb lett a közelégületlenség, midőn Alapy helyett Ungnád Kristóf neveztetett ki bánná. A horvátok már attól kezdének tartani, hogy hazájokat a magyar koronától elszakasztani és Stiriához, Karántföldhöz akarják kapcsolni [2]). E dolog Magyarországban is kedvetlenséget okozott. Rudolf, hogy a hadi ügyek igazgatása iránt tett rendeleteit törvény által is megerősíttesse az 1577-ki szept. 17-kére országgyülést hirdetett, mely azonban a mirígyhalál dúlásai miatt kétszer is elhalasztatván, csak az 1578-ki február 1-jén nyittatott meg [3]). A rendek, a fenforgó tárgyban eleinte nagy ellenzést fejtének ki; utóbb mindazáltal a horvát végekre küldött hadi segély tekintetéből az intézkedést nagy nehezen elfogadták ugyan, de oly feltétel alatt, hogy Erneszt főherczeg Magyarországban az országtanács, Károly főherczeg pedig Horvátországban a bán tanácsával intézze a közügyeket [4]). 1578.

[1]) Podhradszky az 1842-ki Tudománytárban VI, 370.

[2]) Istvánfy Lib. XXV, 550. Farlat. Illyr. V, 267. kövv. Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 266.

[3]) Kovachich: Vest. Comit. 712. Suppl. ad Vest. Com. III, 266.

[4]) Corp. Jur. H. I, 557. Istvánfy: Lib. XXV, 551.

1579. A két főherczeg azonban a békét nem vala képes fentartani a végekben: a létező állapot békének csak annyiban volt nevezhető, a mennyiben az adó évenkint rendesen megküldetett Konstantinápolyba; de a határszéli basák, bégek rabló kalándjaikat szünet nélkül folytatták a határokon, kivált Tót- és Horvátországban. Miután az előterjesztések Konstantinápolyban és Budán mit sem használtak, Károly főherczeg az erőszakot fegyverrel akarta megtorlani, s 1579 nyarán Khevenhüller György karántföldi főkapitányt tíz ezernyi haddal indítá meg a nyugodni nem tudó bosnyai helytartó Ferhád basa ellen. Khevenhüller, Ungnad hadaival erősödvén, eleinte némi sükerrel működött: Czezint, Osztrovaczot az Unna folyam mellett, miket a törökök a béke idején foglaltak el, s mindeddig hasztalan követeltek vissza a konstantinápolyi követek, megvette; de miután Ferhád három annyi erővel jelent meg e várak alatt, Khevenhüller nemcsak ezeket ismét átengedni, hanem hadának nagy részét elvesztvén, visszatérni is kénytelenittetett. Szerencsésebbek voltak Erdődy Tamás, Zrínyi György, Batthyány Boldizsár és Nádasdy Ferencz, kik a török becsapásainak gátlása végett a Mura és Kanizsa összefolyásánál egy Bajcsa nevű várdát épittettek s a szigeti basát, ki azt meggátolni akarta, erősen megverték [1]).

Az adót 1578-ban csak két évre ajánlották volt meg az ország rendei: a király tehát, ez idő eltelte után, újabban
1580. segedelmet kérendő, 1580 elejére Pozsonyba országgyülést
Országgyülések. hirdetett s azt Erneszt főherczeg által nyittatá meg. Az ország rendei, mint fentebb említők, már Miksa alatt is többször hangosan panaszkodának, hogy hazájokban a hivatalok széltében idegenekkel töltetnek be; a várkapitányságokat, kamarai, kanczelláriai s más tisztségeket németek bírják, kik valamint hivatalaikat a törvények sérelmével foglalták

[1]) Khevenhüller: Annales Ferdinandi I, 7. Istvánfy Lib. XXV, 552. Kerchelich 259.

el, úgy eljárásaikban is sokfélekép sértik a nemzet jogait és szabadságait. Még inkább szaporodtak pedig e panaszok Rudolf alatt, kinek most a rendek azt is felette rosz néven vették, hogy bár semmi által sem gátoltaték, személyesen még sem jelent meg, hogy e panaszokat megszűntethesse. A rendek tehát több ülés folytában nagy zajjal sürgették megsértett jogaik és szabadságaik helyreállítását. A herczeg maga a kivánatokat nem teljesíthette; de közbenjárását igérte a császárnál. A rendek ez által némileg lecsillapítva, sérelmeiket összeszedték s a királyhoz Prágába küldötték, és míg azokra választ nyernének, a kir. előadásokat vették tárgyalásba. A Prágából leérkezett válaszra azonban, mely csak igéreteket adott s halasztást czélzott, ismét felzajlott az indulatok vihara, s újabb feliratokban sürgették kérelmeik teljesítését. De az ezekre érkezett királyi válaszok sem elégítették ki a rendeket; s midőn a főherczeg, biztatásaival s ellenvetéseivel semmire sem mehetvén, kijelentette volna, hogy azon felül, mi a leiratokban foglaltatik, egyébre nincs felhatalmazva, a tárgyalásokat végkép megszakasztották, s végzés nélkül, zajlongva oszlottak szét [1]). 1580.

Néhány miniszter a királynak szilárd s erélyes fellépést, kényszerítést javasolt; de győzött még is a mérsékeltebbek tanácsa, és Rudolf nov. 7-kén kelt rendeletében a következő 1581-ki január 6-kára újabb gyülést hirdetett, melyre a rendek kivánsága szerint személyesen megjelenni igérkezett [2]). Azonban az ellenkező tanácsok felülkerekedte következtében-e, vagy, mint egy újabb leirat mondja, a király betegsége miatt, bizonytalan, — a gyülés határozatlan időre elhalasztatott [3]). 1581.

[1]) Jászay Pál gyüjteményéből. Istvánfy: (Lib. XXV, 553.) e gyülést igen hiányosan s annyiban hibásan is közli, a mennyiben azt úgy tünteti fel, mintha a rr. tárgyalásba sem vették volna a kir. előadásokat.

[2]) Kovachich: Vest. Com. 717.

[3]) Ugyanaz: Suppl. ad. Vest. Com. III, 269.

1581. Erdélyi ügyek.

E közben Erdély Báthory Kristóf kormánya alatt boldog napokat élt. Ő bölcsesége, mérséklete, igazságszeretete által oly népszerűséget szerze magának, hogy midőn a különben is igen beteges férfiú egészségét a szeretett hitvesének halálából származott bánata még inkább gyöngítené, 1580 folytában Gálfy János, Kendy Sándor, Zsombori László s többen mások, magok kezdék őt ösztönözni, hogy a halála után támadható zavarok meggátlása végett, fiát, Zsigmondot, még a maga életében választatná meg utódává. István, lengyel király, eleinte ellenzé ugyan bátyja szándokát, mert Zsigmond még csak kilencz éves vala, s a gyermek-kormány alatt nem akarta Erdélyt oly féle zavargásoknak újabban kitenni, minők azt János-Zsigmond kiskorúsága idején nyomorgatták; utóbb mindazáltal ő is megegyezett.

Báthory Kristóf tehát 1581-ki áprilban Kolozsváron e végett országgyülést hívott egybe, s a rendek többsége által fiát a fejedelemségben a maga utódává neveztette. Ezen örömet nem sokáig élte túl Báthory Kristóf: néhány hét múlva, május 27-kén, már kiköltözött az életből. Az ország rendei Csáky Dénes és Bocskay István mellé, kiket az elhunyt fejedelem Zsigmond gyámjaivá rendelt, még tíz más tanácsost adtak, kik a fejedelem kiskorúsága alatt az országot kormányoznák. De e bizottmány nem sokáig felelt meg a köz várakozásnak, s utóbb 1583-ban, márczius 6-án kelt rendeletében Báthory István király, Kendy Sándor, Zsombory László tanácsurakra s a pár évvel elébb Magyarországból átköltözött tudós Kovasóczy Farkas kanczellárra bízta a kormányzást.

A Porta, daczára Márkházy Pál fondorlatainak, ki a fejedelemséget magának roppant igéretekkel ügyekezett megszerezni, Báthory Zsigmondot még azon évben megerősítette a fejedelemségben. Nevelését még elhunyt atyja Leleszi Jánosra, azon jezsuiták egyikére bízta volt, kiknek számára, hogy Kolozsváron iskolát nyissanak, Báthory Ist-

ván király ezen évi (1581) május 12-kén adományozta a kolosmonostori apátságot [1]). 1581.

Mióta Szokoli Mohammed nagyvezért egy bosnyák gyilka életétől 1579-ben orozva megfosztotta s Ahmed basa rövid kormánya után 1580-ban a harczias Szinán basa, Arábia és Tunisz meghódoltatója, jutott a nagyvezéri méltóságra, a határszéli basák mind Magyar- mind Horvátországban még sürűbben űzték, mint az előtt, rabló kalandjaikat. De a szerencse most jobban szolgált a magyar fegyvernek. Czobor Márton és Révay Lőrincz győri várnagyok, értesülvén, hogy a budai őrség egy része a Vértes helységeit rabolja, Speciacasa Ferdinánd veszprémi kapitánynyal Zsámbék táján a rablókra ütvén, őket vezérükkel együtt nagy részben levágták vagy fogolylyá tették. Még nagyobb kárt szenvedtek a törökök Nádudvarnál, a szolnoki basa vezérlete alatt Rácz István és Borbély Endre egri hadnagyoktól, kik Geszty Ferencz diósgyőri várnagy által segíttetvén, 800 huszárral s német vasassal a 2000-nyi török hadat felében levágták, felében elfogták, s magát a basát is megsebesítve űzték vissza Szolnokra. Míg ez a Tiszánál aratás idején történt, Tótországban meg szüretkor vívtak ki egy szép diadalt Batthyány Boldizsár, Zrínyi György és Nádasdy Ferencz. Mintegy 2500 lovassal s gyaloggal Pozsega tájára indulván, a romjaiban fekvő Gorbonok vár da vidékén Skanderbeg pozsegai basára bukkantak, ki körülbelül ugyanoly számú haddal ment egy rabló kalandra. A harcz heves és sokáig kétes vala, míg végre a törökök vezéröket elesni látván; őt harmadfél század magával a csatatéren hagyták s megfutamodtak. De a futamodók közől négy száznál többen Husszajn athinai várnagygyal együtt fogságba estek s oly sokan levágattak, hogy az útat egy mértföldnyire hul- Török rabló kalandok.

[1]) Bethlen: Lib. VI, 435. kövv. Istvánfy: Lib. XXVI, 563. Márkházy Szinán nagyvezér megbukta után a héttoronyba záratott; de utóbb az izlamot felvévén, nemcsak szabaddá lett, hanem a lippai szandzsákságot is elnyerte. Bethlen: 442.

1581. lák borították [1]). Most valahára a törökökön volt a sor panaszkodni. A szultán a történtek miatt maga is panaszlevelet írt a császárnak; Musztafa budai basa pedig Erneszt főherczeghez küldé át a sérelmek jegyzékét. Rudolf, nehogy a viszonyok elmérgesedjenek, 1581 tavaszán Nyáry István honti főispánt némi ajándékokkal küldé Konstantinápolyba; hol azonban mind ő, mind Preiner, ki az állandó követségben a múlt év végén váltá fel Sinzendorfot, csak szitkokat nyertek a felfuvalkodott Szinán basától viszonzásul [2]).

Országgyülések. A körülmények az év folytában oly neműek voltak, hogy elébb vagy utóbb múlhatatlanúl össze kellett hívni az országgyülést. Radéczi István egri püspök s királyi helytartó erre nézve már márczius 13-kán írt a királyhoz. „Nem pazarlok, úgymond, hiú szavakat; hogy igaz a mit írok, maga Felséged is meg fog győződni. Titkos összeesküvés létezik a rendek közt, hogy Felséged kivánataiban a jövő dietán meg ne egyezzenek, ha nádort és érseket nem ad az országnak. Nem az én feladatom, megmondani, miért nincs nádor? Felséged nagyatyja és atyja tudták azt, s minden módon akadályozták a nádorválasztást, okait Felséged is megtudhatja a belső tanácsosoktól. S ha Felséged nem akar nádort választatni, a dieta előtt legalább alnádort kell kinevezni. Az érsekségről és nyitrai püspökségről is idején kellend gondoskodni, hogy elháríttassék mind az, a mi miatt a jövő dietán sokan súlyos zavarokat támaszthatnának“ [3]).

A király tehát még ugyanazon évi Sz. Márton napra csakugyan kihirdette az országgyülést. De bár á múlt évi események után a személyes megjelenést mellőznie jó szerével nem igen lehetett, Rudolfnak arra nem volt nagy kedve. A várakozást megunt rendek 1582-ki január 1-jén végre egy

[1]) Istvánfy: Lib. XXV, 554. kövv. Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 259.

[2]) Követségi tudósítások Hammernél: II, 512.

[3]) Jászay Pálnak a m. Muzeum birtokában lévő kézirat-gyüjteményéből.

küldöttséget határoztak Bécsbe intézni, mely a királyt meg- 1582.
hívná [1]); mert félni lehetett, hogy a különben számosan összegyűlt rendek lassanként szétoszlanak. Jelen volt ugyanis az egyházi rendből hét püspök, két prépost; a világiakból tizenkét főrendű, tizenkilencz megyei, öt káptalani, tíz sz. kir. városi követ; az ország főbirái közől Zazy András kir. személynök, Baranyai és Pethe itélőmesterek; hat főúr csak képviselőket küldött, s végre Horvát- és Tótország követei [2]). A király január közepe táján végre megjelent Pozsonyban; s a diéta azontúl február 19-kéig tartott.

A rendek viselete tiszteletteljes volt a királyi felség iránt; igazságos követeléseiknél mindazáltal, sérelmeik orvoslatát illetőleg, most is szilárdan megmaradtak. Megkezdték ugyan a kir. előadások tárgyalását; de feliratukban a sérelmeket előrebocsátották. És hasztalanok voltak a királynak már annyiszor ismételt igéretei, hogy a sérelmeket apránkint s idő haladtával fogja orvosolni: a rendek, nem látván okát, miért nem lehetne tüstént megjavítani mindazt, minek sérelmes voltát maga a király is elismerte, halasztást tűrni nem akartak. Nem is tágítottak elébb, mint sem a főrendek három hónapi heves viták után magok nem vállaltak kezességet a királyi igéretek teljesítéseért s őket különösen arról is nem biztosították, hogy azon sérelmek orvoslata végett, melyekről a királyi leiratokban az mondatott, hogy rögtöni megszüntetésök lehetetlen, ő felsége 1583-ban ismét személyes vezérlete alatt tartand országgyülést. A rendek ekként némileg megnyugtatva, kapunkint két arany frt adót ajánlottak. A nemzet egyik leghőbb kivánsága volt a nádori tiszt betöltése, mert ettől várta jogai fentartásának legerősebb biztosítását; ennek megürülte óta kapván lábra a legtöbb visszaélés, ennek őrködésétől remélte a kormány tör-

[1]) Radeczy lev. a királyhoz január 1-ről. Jászay Pálnak a magy. Muzeum birtokában lévő kézirat-gyüjteményéből.

[2]) U. o.

1582. vényszerűbb eljárását s az idegen avatkozás meggátlását. De a király a nádorválasztás megengedésére semmi módon nem vala reábírható: hogy mindazáltal a közkivánságnak némileg mégis megfeleljen, az igazság kiszolgáltatása, kivált pedig a király s alattvalók, a kamara és a magánosok közti ügyek elintézése végett Istvánfy Miklóst, a híres történetírót, a meghalt Czobor Imre helyébe nádori helytartóvá választatta [1]).

A sérelmek orvoslása tekintetében az év folyta alatt mi sem történt ugyan, nehogy azonban elégületlenségre újabb
1583. ok adassék, Rudolf a megigért országgyülést 1583-ban márczius 1-re kihirdette s azon személyesen is megjelent. Sem a megsértett jogok biztosítva, sem a magyar kormánytanács tekintélye helyreállítva, sem az idegenek a hivataloktól, igéret szerint elmozdítva nem lévén, a panaszok ismét hevesen megújíttattak. A király azt igérő leirataiban, hogy a meggyűlt bajokon, miként lehet, lassankint fog segíteni, a rendek most sem nyugodtak meg, s feliratakban előadták, hogy miután háborúban az ellentől, békében azoktól, kiktől védelmöket kellene várniok, végkép kipusztíttatnak, az ügy késedelmet nem tűr, és zajosan sürgették a gyors és gyökeres orvoslást. A király megismerte ugyan a nemzet kivánságának méltányosságát; de lehetetlennek állítá, kivált e sanyarú időben, rögtön megszüntetni mindazon visszaélést, megjavítani mind azon hibát, melyek az évek hosszú során két elődének kormánya alatt már mintegy gyökeret vertek a közéletben; minél fogva apránkint igéré azokat javítani: megszüntetni az idegen befolyást a kormánynál, s honiakkal pótolni az idegeneket a várnagyságok és egyéb hivatalokban. De a rendek egyátaljában nem akartak megelégedni avval, hogy ismét csak puszta igéreteket vigyenek haza a gyülésről; s daczára a türelmét vesztett király el nem

[1]) Az érdekelt Istvánfy e gyülést is hiányosan adja. A fentebbi részletek Jászay okmány-gyüjteményéből merítvék.

titkolt bosszúságának, követeléseiknél tovább is megmaradtak. 1583.

Ily viták közt folyt le két hónap, midőn végre Radeczy István, egri püspök s királyi helytartó és Draskovich György kalocsai érsek néhány világi főrenduvel ismét közbenjárókká lőnek és becsületszavakat adták, hogy ő felsége igazságos kívánságaikat mennél elébb teljesítendi, s ekképen a rendeket némileg lecsillapítván, reávették, hogy a kivánt adót, kapunkint két forintjával, a következő két évre megajánlják. E végzésökhöz minda által azon feltételt függesztették, hogy ha sérelmeik még ezen idő alatt sem orvosoltatnak, ők sem adót többé nem fizetnek, sem országgyülésre nem jőnek. A király viszont boszúsan jelenté ki, midőn az alkotott három törv. czikket megerősítette, „hogy a rendektől többet várt, s azt hitte volna, hogy ama záradékot bízvást kihagyhatják vala a törvényből“ [1]). — Ez volt Rudolfnak utolsó jelenléte az országban; a nemzet ezentúl 25 évig nem látta királyát. E gyülésnek is alig volt több sükere az előbbiekénél. Az egyen kivül, hogy a gyűlölt Ungnad helyett még az év folytában, Erdődy Tamás neveztetett ki horvát bánná.

[1]) Corp. Jur. Hung. 566. Istvánfy: Lib. XXV, 559. Törvénykönyvünk nem említi, de más kútfőkből bizonyos, hogy Rudolf a rendek kérelmére megengedte, miszerint udvarában azontúl két magyar tanácsos lakjék, kiknek tanácsával éljen a magyar ügyekben. Szóba jött e gyülésen a Gergely pápa által megjavított naptár életbe léptetése is; mit különben Rudolf már az országgyülés előtt a kormány útján is megrendelt volt; de mivel az a pápától származott, a jobbára protestans rendeknél nem talált viszhangra. Ezen évben nyomtatta ki Mosóczy Zakariás nyitrai és Telegdy Miklós pécsi püspök törvénytárunkat is legelőször, melyet Illosvay István egri nagyprépost, még 1544-ben gyüjtött össze. V. ö. Batthyány: Leges Eccl. I, 10. De mennyire hibás és hiányos ezen gyüjtemény, eléggé tanúsítja a két Kovachich szorgalmas nyomozásainak eredménye: a Vestigia — és Supplementa ad Vestigia Comitiorum, és Monumenta veteris Legislationis Hung. czimü munkák, melyekben amannak hiányai pótoltatnak.

1583.

Az erőszak alkalmazásának tervezése.

A sérelmek orvoslata helyett az országgyülés bezárása után, az év folytában egészen ellentétes eszközökhöz akart nyúlni a kormány. Megfélemlítés, zsarnokság által akartak volna hallgatást, néma engedelmességet kierőszakolni az országgyüléseken, az országban.

A múlt gyüléseken a nemzeti jogokat legerélyesebben védték, a sérelmek orvoslatát legbuzgóbban sürgették a főrendek közől Batthyány és Nádasdy, a rendek közől pedig Megyery Imre, Debreczenyi György és Terenyi György. Mindenek előtt tehát ezek példás megbüntetését óhajtá az udvar, hogy aztán példájokból mások is okúljanak. Radéczy István egri püspök és helytartó ez iránt már május 17-kéről következőleg írt Rudolfhoz: „Mihelyt a lengyel királylyal a régi barátság és szövetség megújíttatik, időszerűnek vélném, hogy azokra forduljon a gondoskodás, a kik a diétán Felséged ügyeit élesebben megtámadták, mérsékletlen és szemtelen beszédeket tartottak. Ez most a főteendő, mi által a magyar kevélységet megalázhatni hiszem. S én úgy vélekedem, hogy ebben nem nyilvános erőszakkal kellene fellépni, hanem rejtett eszközökkel volnának azok kiirtandók s megfékezendők. Én azonban pap létemre ezen tárgyban bővebb commentárt nem írhatok; s azt bölcsebbekre s kivált azokra hagyom, kiknek hivatása a birodalom méltóságát épségben fentartani“. Elmondván aztán, hogy Megyeryt, Debreczenyit és Terenyit tudja a leghetykébbeknek, a hatalmas Batthyány és Nádasdy urakat azonban még nem mervén megnevezni, mephisztói insinuatióval így folytatja: „De úgy hallom mások is, ezeknél nem alacsonyabbak, szintoly hetykék voltak, — kiknek nevei azonban nem jutnak eszembe. De nem akarom eltitkolni Felséged előtt, hogy nem egyedül az említettek voltak a baj okai, sőt még inkább azok vezérei, kiknek szellemétől áthatva, még nagyobb kevélységre s makacsságra tüzeltettek. A tenger is csöndes volna, ha a szelek fel nem korbácsolnák. Nem tanácsolja egyedül az alacsonyabbak bűnhesztését; mert akkor a nagyobbak, magokat is ve-

szélyeztetve látván, még váratlanabb dolgokra vetemedhet- 1583.
nének . . . Az ellenek foganatba veendő erőszak lehet nyilvános vagy titkos; ő a titkost inkább javasolja. Ha a főbbek elestek, a kisebbektől egy vagy más módon könnyű szabadúlni. De ha erőszak nem alkalmaztatik, s az oly gőgös kevélység meg nem fékeztetik: a kétségtelen következés az lesz, hogy a királyi hatalom, s a császári tekintély a magyarok előtt elhitványul, elvész minden engedelmesség, s Felséged legfőbb méltósága a leghitványabbaktól is ki fog gúnyoltatni. Ezért mondtam s mondom újra is, hogy a legfelsőbb hatalom méltóságának megőrzésére erély és erős lélek szükséges; különben megvettetik s elvész minden tekintély . . . Az erdélyi nő a főhatalom kedvéért kiírtá a két Kendyt és Bebéket, Lengyelország mostani királya, mint még vajda, kiűzte Békesit. A történelem sokakat említ, kik hatalmok alapját biztosítani tudták. Szükség, hogy annyi példákból tanúlva, Felséged is gondoljon valamit“ [1]).

Az erőszak alkalmazása felett aztán, melyet ezen átkos levél indítványozott, a császár és Erneszt főherczeg titkos német tanácsában többször és hosszan folyt a tanácskozás, s több vélemény és javaslat váltatott Bécs és Prága között. A főherczeg és a német tanácsosok kivétel nélkül helyeselték Radéczy helytartó indítványát, jóváhagyták az erőszak alkalmazását, bár még kételyöket fejezték ki, valjon képesek lesznek-e e lépést kellően igazolni. A püspök javaslata elégségesnek látszék nekik. „Bár, úgy mondák, az elégséges próbák hiányzanak; de mivel a helytartó, mint a ki magyar, néhány okot említ, s azért feltehető, hogy az említett urak elfogatása a magyar törvény szerint végrehajtható: abban tehát ők is megegyeznek“. S még csak az iránt tértek el egymástól, hogy kik, mikor, hol és mi módon fogassanak el? Hogy a nevezettek közől Batthyány, Nádasdy és Megyery elfogatása legindokoltabb, egybehangzó volt mindnyájok vélemé-

[1]) Jászay Pál okmánygyüjteményéből. Eredetije a csász. titk. levéltárban.

1583. nye; de, ha Batthyányt elfogatni nem sikerülne, azon esetben a legtöbben Nádasdyt sem javaslák elfogatni; Batthyány fogságát azonban Nádasdyé nélkül is helyeselték, mert őt tartották a legerélyesebb és legveszélyesebbnek; Megyery elfogatásának pedig csak azon esetben s akkor kell vala megtörténnie, ha és mikor a két főúr, vagy legalább Batthyány már tényleg el lesz fogva. Az államcsiny végrehajtásának helyéül s idejéül végre vagy Pozsonyt, a jövő országgyülés folyama alatt, vagy Bécset, egy az országgyülés előtt ott tartandó értekezlet alkalmával, a körülmények szerint csak utóbb vélték meghatározhatni.

A német tanácsosok kihallgattatandónak tarták még Draskovich György győri püspököt s cancellárt is; mi végett több kérdést intéztek hozzá. Ezek elseje volt: „hiszi-e, hogy ő felségének elég igazságos oka van a kérdésben forgók elfogatására mind a mellett is, miket a bűnpróbák hiánya mellett fel lehet hozni?“ „Az ügy — válaszolá Draskovich — súlyos; ilyesmi száz év óta nem történt Magyarországban. Ha más módot tudna az ország békéjének helyreállítására, azt örömmel fogadná el. De ő nem lát más módot, mint azok elfogatását, kik eddig minden bajok szerzői voltak. Nem is hiányoznának a próbák, ha szorgalmasabban kutattatnának; de erre nézve nagy volt a hanyagság. Ha törvényesen kellene fellépni ellenök, úgy ők az országgyülésre lennének megidézendők, elitélendők, s ha nem jelennének meg, proscribalandók. Erre azonban csakugyan nincs elégséges próba. Itt azonban Magyarország javáról, tekintélyének fentartásáról és felségsértésről van szó. S véleménye szerint nincs más út a főbbek bűnhesztésére az elfogatásnál. Elfogadja tehát a kir. helytartó véleményét. S meg van győződve, hogy ha a kérdéses egyének elfogatnak, sokkal csöndesebb lesz a jövő diéta, mint ha nem fogatnak el“.

A veszélyes következményeket azonban, melyek ily kevéssé indokolt erőszakos lépésből felmerülhetnének, érettebben megfontolván, az udvar még sem mert a végrehajtás-

hoz nyúlni, mielőtt a magyar korona többi tanácsosaival s más főrendűekkel a közügyekről értekeznék. Ezek tehát felhivattak Bécsbe, s eléjökbe adatott, hogy miután ő felsége mennél előbb megtartani kivánja az országgyülést, velök mindenek előtt tárgyalni óhajtá azokat, mik iránt nehézségek merülhetnének fel. Mivel azonban a múlt országgyülés alatt előbb Ernő főherczeg, aztán maga ő felsége is megsértetett a rendek indulatos kitörései s viszályai, utóbb pedig az új kalendárium el nem fogadása által: nehogy a jövő gyülésen hasonló sajnos események ismételtessenek, ő felsége felszólítja a megjelent urakat, adnának véleményt: mikorra legyen az országgyülés összehivandó, mit kelljen az új kalendárium elvetése felett rendelni, s miként lehessen elejét venni az élesebb vitáknak, s mindent úgy végezni, hogy a rendek is megelégedve térjenek haza, s a közügyekről is a haza javának s ő felsége méltóságának igényei szerint legyen gondoskodva? 1583.

A jelen volt magyar tanácsosok és főrendűek azonban koránt sem feleltek meg Radéczy, Draskovich és a német tanácsosok titkos óhajtásának; mert az ezektől indítványozott erőszakos lépések helyett a következőkben fejezték ki véleményeiket. Az ország súlyos körülményei miatt szükségesnek tartják mennél előbb kihirdetni az országgyülést. A múlt országgyülésen történtekre vesse ő felsége, a maga atyai kegyelmessége szerint a feledés fátyolát. Az országgyülést legalkalmasabb leend az aratás és szüret közti időben, augusztus elején megtartani, hogy aztán a rég elmulasztott nyolczados törvényszékeket is meglehessen Lukács napján tartani. A kalendárium ügyét újabban elő kellend terjeszteni az országgyülésen. Az említett éles viták a múlt országgyülésen a különféle sérelmek miatt elkeseredett kedélyekből származtak. Ha azonban ő felsége a közszolgálatra s a végházak kapitányságaira, miként már (Erdődyn) megkezdte, jó régi családbeli magyarokat nevez ki; ha továbbá a múlt országgyüléseken felterjesztett különféle sérelmeket

1583. valamely módon kegyelmesen mérséklendi: úgy hiszik, amaz éles viták is megszelídűlnek, s az országgyülés munkái rövid idő alatt mind ő felsége mind hívei megelégedésére fognak bevégeztetni; mire nézve mind a tanácsosok mind a többi főrendek, kik jelen vannak, buzgó szolgálatukat igérik. Végül azonban szükségesnek állítják, hogy a régi panaszok újakkal ne szaporíttassanak. Mert, úgy látszik, igen sérti az ország lakosait, hogy a magyar pénz, melyet ő felsége most veret, ő felsége országaiból kivitetik".

Ernő főherczeg erre mindjárt más nap azon választ adá, hogy ő felségének mennél előbb elejébe terjesztendi a tanácsosok s urak véleményét. Egyébiránt, miután magok is tudják, miképen a nyolczados törvényszék megtartása az új s behozatni rendelt kalendárium elvetése miatt meggátoltatott; s félni lehet, nehogy ő felsége, ki bizonyosan az új kalendárium szerint fogja kihirdetni az országgyülést, a rendek ama haszontalan vitái által még inkább megsértessék: ismételve felszólítja a tanácsosokat, ügyekezzenek ama viták megújulását lehetőleg meggátolni [1]).

Az urak és királyi tanácsosok ezen higgadt, czélszerű véleménye azonban egyátaljában nem volt inyére az udvarnak és pártjának. Czélzott eljárására abban semmi bátorítást nem nyervén, nem is merte foganatba venni az erőszakos rendszabályokat. De a mind inkább elkeseredő kedélyek megnyugtatásáról sem gondoskodott. A sérelmek ezután is orvosolatlanúl hagyattak, sőt újakkal is szaporodnak vala.

1584. Így midőn Rueber János kassai főkapitány 1584-ki márcz. 12-én meghalt, helyébe ismét a külföldi Nogarola Ferdinánd, szatmári várnagy neveztetett ki főkapitánynyá. Rudolf, hogy magát hasonló kellemetlenségektől, mint minőket e gyüléseken tapasztalt, megmentse, négy évnél hosszabb időn át nem hirdetett ki országgyülést; s a kormányt Erneszt fő-

[1]) Jászay Pál okmánygyüjteményéből. Az itt érintett valamennyi okmány eredetije a cs. titk. levéltárban.

herczegre bízván, Prágában mindinkább elmerült kórságos szenvedélyeibe. 1584.

Az ország sanyarú állapota.

A négy év, mely ezen országgyülést követte, minden tekintetben szenvedőleges a nép és nemzet köz és magán életében. A törökök, daczára annak, hogy Rudolf a békét még 1583 elején ismét nyolcz évre újíttatá meg, azután sem szűntek meg háborgatni, dúlni, rabolni a határszéleket, mit aztán a magyar végek kapitányai is hasonlóval viszonoztak a török bírta földön; de bár melyik fél intézte is a becsapást, és bár melyik fél győzött is, mindig az ország elsanyargatott szegény népe érezte annak kárát. Így történt például 1584-ben Gömör vármegyével, melyet a füleki törökök egész hosszában feldúltak s még a Feketehegy aljában fekvő Dobsinát is kirabolták [1]); így Vas megyével, melyet Ali szigeti basa ugyanezen évben kalandozott be. E betörések azonban nem maradtak büntetlenül. Istvánfy István, veszprémi várnagy a koppáni törököket, midőn a Sió folyam mellett kalandozának, meglepvén, részben levágta, részben foglyává tette. Még nagyobb csapást szenvedtek Erdődy Tamás horvát bántól a bosnyai törökök, kik mintegy nyolcz ezeren mentek volt Krajna dúlására. Erdődy őket visszatértökben Szluni táján megtámadván, megverte s foglyaikat, kiknek száma a hatszázat meghaladá, megszabadította [2]). 1585 és a következő évben az ilyféle rabló kalandokon kivül még éhség és mirígyhalál is sanyargatta s pusztította az országot. Mind ez egyesülve a keresztény és pogány urak népkinzó zaklatásaival, csordultig megtölté az inség poharát. A végekre s hódoltságokra általában, de más legtöbb vidékekre is alkalmazható azon állapotrajz, melyet egy ezenkori irományban Dobsináról olvasunk: „adót, úgymond, mind a töröknek, mind a keresztény földesuraknak fizetnek, kik annak behajtásában tekintetbe sem veszik, hogy a nép a másik fél által 1585.

[1]) Wagner: Scep. II, 268.

[2]) Istvánfy: Lib. XXV, 560.

1585. már megrovatott, és semmit sem lágyítanak szigorúságukon. Szánandó ezen emberek állapota, kiknek a törvény daczára még máshova költözniök sem szabad, ha csak a török földre nem futnak. Ha a keresztények uradalmaiban keresnek menedéket, sehol sem maradhatnak bátorságban; mert földesuraik őket mindenütt nyomoztatják, rabszolgákként megkötöztetik s lakjaikba visszahajtván, török módra száznál is több csapással kínozzák, bilincsekkel terhelik, börtönnel sanyargatják. Vannak nemesek, kik a kézműveseket jószágaikra édesgetik, nekik szabadságot igérnek, házacskákat adnak; kiket aztán, ha megházasodtak s gyermekeket nemzettek, rabszolgákká tesznek . . . A szegények ezen elnyomása az a bűnsúly, mely miatt elveszett Magyarország szabadsága“ [1]).

1586. Kis háború a törökkel.

E kölcsönös becsapások s rablások 1586 végén s a következő évben valóságos kis háborúvá mérgesedtek el a nélkül, hogy a békeszerződés azért megszegettnek tartatnék. Hasszán szigeti basa 1586-ban, Vlasich Mátyás hitehagyott horváttól vezetve, Muraköz egy részét pusztította s rablotta ki. Ezt azonban nem sokára megboszúlta Pálfy Miklós, nem rég óta komáromi várnagy, ki Nádasdy Ferencz hadaival s a győri és pápai őrség egy részével husvét táján ment szerencsét próbálni a fehérvári törökök ellen, kik a végeken általa készíttetett palánkokat elrontani törekedtek. Egy heves csata után, melyben 70 török esett el, s 250 fogolylyá lett, a fehérvári basa csak futással menthette meg életét. Még érzékenyebb csapást mért a törökre a következő évben Nádasdy, ki február végén Huszár Péter pápai s Ormándy palotai várnagyokkal Koppánt meglepvén, annak őrségét részben levágta, részben a várnagygyal, Redzseb béggel együtt foglyává tette, és miután a helységet kirabolta s felgyújtotta, 600 foglyot és nagy zsákmányt vitt haza. Pálfyt

[1]) Casp. Piltz: Histor. Devastationis Dobsinae 1584. Wittembergae 1671.

és Nádasdyt e siker annyira felbátorítá, hogy Görög János 1586.
érsekújvári hadnagy ösztönzésére a tavasz nyiltával eltökélték magokat Buda alá intézniök egy kalandot, hogy a budai őrségnek Hamzsabégnél legelő lónyáját elrabolják. A csiny sikerült ugyan; de midőn legénységök, a sok szép lóval meg nem elégedve, még az útban eső helységek kifosztásával is töltené idejét, Szinán budai basa a történtekről értesülvén, a budai és pesti őrséggel, melynek gyalogságát szekerekre ülteté, utánok siet, zsákmányukat elszedi, magokat a Vértesben szétveri. A lovasság nagyobb része megmenekült ugyan, de a gyalogság jobbára levágatott, úgy hogy a mieink holtakban s foglyokban mintegy 600 legénynyel megkevesedve tértek vissza [1]).

A törökök még ez évben alkalmat nyujtának a mieinknek megboszúlniok a szenvedett veréséget. Seszuvár az új szigeti szandzsákbég, a pozsegai, koppáni, pécsi, diakovári s más végekbeli bégeket összegyűjtvén, mintegy nyolcz ezernyi haddal indult meg a Muravidék dúlására. Hamar tudtára esett a betörési szándok Zrínyi György kanizsai várnagynak, ki aztán nem is késett arról Batthyányt, Nádasdyt, Glubiczer és Trautmansdorf kapronczai várnagyokat értesíteni. A törökök Kanizsa előtt elhaladva, Lindva és Kerka folyamok közt dúlnak és rabolnak vala, midőn az említett urak dandáraikat Zrínyi hadaival egyesítvén, ezek számát mintegy 3000-re nevelték. A vezérek Kaczérlak és Sz. Balázs helységek mocsáros vidékén Kanizsától nem messze éjszak felé várták be a zsákmányával és számos foglyaival visszatérő rablókat; s oly szerencsével harczoltak, hogy az ellenségben mintegy két ezeren, köztök Szinán, mohácsi basa, a csatamezőn maradtak vagy a mocsárokba vesztek, 1500-nál többen pedig Mohammed pécsi, Hasszán koppáni béggel és sok más előkelő törökkel fogságba estek; maga Seszuvár basa is nagy bajjal tudott a mocsárokon ke-

[1]) Istvánfy: Lib. XXVI, 564. kövv.

1586. resztül ötöd napon Segesdre menekűlni; de utóbb veresége következményeitől tartván, magát méreggel ölte el. Az összerablott egész martalék, s 2000-nél több ló lett a győzedelem gyümölcse [1]).

Míg ezek Magyarországban történnek vala, Erdély ment maradt ugyan minden háborúskodástól; de azon rend és elégültség, melyet Báthory Kristóf bölcs kormánya terjesztett a tartományra, ott is eltűnt a Báthory István királytól rendelt háromfejű kormány alatt. A király, ki, mint említők, főhatóságát a tartomány felett Lengyelországba távozván is megtartá, a kormánytanács viszályairól értesűlvén, annak helyébe a rendek kívánsága szerint 1585-ki áprilban Géczy János nagyváradi főkapitányt nevezte ki a tartomány kormányzójául [2]). — A következő évben, decz. 13-kán, Báthory Istvánban legjelesebb királyainak egyikét vesztette el Lengyelország. A megürűlt trónért most Miksa főherczeg, Rudolf öcscse és Zsigmond, János svéd király fia, anyai ágon a Jagellók utóda, versengtek egymással, mind a ketten támogattatva a lengyel rendek egy-egy pártjától.

Magyarországban a kormányviszonyok még mindig a régi állapotban tengődvén, a bajok folyton szaporodtak: a nyolczados törvényszékek, az egyesek mondhatatlan kárára évek óta nem tartattak; a nemzetet nem teljesített igazságos kívánatai, hogy a végvárak magyar kapitányok védelmére bízassanak, a hivatalok, egyházi javadalmak magyaroknak adassanak, a közügyeket a magyar kir. tanács intézze, a magyar kamara a némettől független legyen stb. nem orvosolt sérelmei sürű panaszokra fakasztották. E panaszok végre
1587. 1587-ben veszélyesebb színt kezdének ölteni, mintsem hogy azokat tovább is veszély nélkül mellőzni lehetett volna. A magyar tanácsosok tehát, név szerint: a veszprémi, csanádi

[1]) Istvánfy: Lib. XXVI, 576. Wagner: Scep. II, 62.

[2]) Bethlen: Lib. VI, 477

s nyitrai püspökök, Zrínyi, Nádasdy, Pálfy, Révay, Istvánfy 1587.
és Joó János junius elején Ernő főherczeg által Bécsbe hívattak, hogy a kihirdetendő országgyülést s különösen a következő kérdéseket illetőleg véleményt adjanak: mit kelljen tenni, hogy az országgyülés csöndesebben folyjon le mint 1582 s a következő évben? miként orvosoltassanak, legalább részben, az akkor felhordott sérelmek? — mi történjék a naponkinti támadásoknak kitett végvárakkal? — miként indíttassanak meg valahára a nyolczados törvényszékek? s mily rendszabályok alkotandók a király által már kihirdetett, de a rendektől az 1583-ki gyülésen el nem fogadott új naptár ügyében?

A tanácsosok, bár nem akarták kétségbe vonni, hogy ő felségének voltak okai az országgyülés ily hosszú elhalasztására, őszintén kijelenték mindazáltal, hogy azt már rég össze kellett volna hívni; ha ő felsége nem jöhetett, jött volna helyetteséül a főherczeg; s jöjön most is inkább csak ő, mintsem a gyülés elmaradjon. De ha ő felsége most sem jőne, szükség, hogy a főherczeget teljes hatalommal ruházza fel, s ez a nemzetnek a meghivókban is tudtul adassék. Hogy a múlt gyülések zaját el lehessen kerülni, szükség hogy legalább is némely sérelmek addig is orvosoltassanak; a többiek orvoslása pedig megigértessék. Zaj lesz kétségkivül a múltak miatt; de azokat rövid idő alatt lecsillapíthatja az udvar méltányossága s jó akarata. E végre jó lesz, ha eleve is magyarokkal töltetnek be a püspökségek és kapitányságok. A többiről, úgymint a nyolczados törvényszékek megtartásáról, a végházakról, az új naptárról stb. csak a gyülésen lehetend végezni. A gyülés idejéül legczélszerűbb leend Sz. István napját kitűzni.

Midőn pedig a főherczeg nagyobb biztosítást kivánt volna a tanácsosoktól az iránt, hogy a zaj elkerültessék: ezek azt válaszolák, hogy ennek, mint már kijelenték, legjobb ellenszere leend, a főbb sérelmek orvoslata; de ha ez addig nem történhetnék meg, úgy a kir. előadásokban az adó és

1587. más kir. kivánatok előtt a sérelmek orvoslata tüzessék ki első helyen a tárgyalásra. E sérelmek, jól tudja az udvar, leginkább abban állnak, hogy a magy. kir. tanácsnak s kamarának régi hatásköre úgyszólván egészen megsemmisíttetett, az ország ügyeit csupán idegenek kormányozzák; magának a kir. helytartónak sincs semmi hatalma; a kir. jövedelmek idegenek által kezeltetnek; a végvárak idegenek kezében; az egyházi javadalmakat szintén érdemetlen idegenek tartják; a rendesen nemfizetett idegen zsoldosok a szegény népet mindenéből kifosztják; a nemesek, szabadalmaik ellenére harminczad fizetésre szoríttatnak. Ezek iránt múlhatatlanúl kell végezni s ha ezekben ő felségétől jó választ nyernek, úgy nem kell félni a zavargástól.

Rudolf azonban, kinek a tanácsosok e véleményét Ernő főherczeg Prágába megküldötte, abban, mint szokatlanban nem akart megegyezni, hogy az eleve orvosolt sérelmek is a királyi előadásokba tétessenek; elégnek mondá októb. 17-én kelt levelében, annyit kijelenteni az előadásokban, hogy a sérelmek iránt egy külön leiratban küldendi le határozatát.

A német kamara és hadi tanács idő közben hosszan tárgyalta a múlt országgyüléseken felküldött sérelmeket; de vajmi keveset vélt azokból eleve is orvosolhatónak. Maga Ernő főherczeg azt javaslá október 19-kén kelt levelében, hogy Érsek-Újvár, Kassa, Tokaj, Szatmár ezután is németek kezében német kapitányok alatt hagyassanak; mert u. m. ezekbe Csehország is küld katonát.

Országgyülés. Ezen előzmények után az országgyülés valahára csakugyan kihirdettetett Mindszent-napra. A meghívó levelekben Rudolf a német birodalmi ügyekkel való elfoglaltságát veti okául, hogy személyesen meg nem jelenhet; biztosítja mindazáltal a rendeket, hogy öcscsét, Erneszt főherczeget teljes hatalommal ruházta fel, végezni velök azokban, mik a közügyekben létező bajok orvoslatára s a végek kellő védelmére szolgálhatnak. Alighogy megnyilt az országgyülés, midőn a lengyel rendektől levél érkezett, melyben kérék a

magyar rendeket, hogy tekintetbe vévén a régi szövetséget, 1587.
ne segítsék Miksa főherczeget, mint a kit csak néhány pártos hívott meg a királyi trón elfoglalására, a közakarattal választott svéd királyfi ellen. A magyarok nov. 19-kén válaszoltak a lengyeleknek, kijelentvén, miképen Miksa főherczeg még nem kért tőlök segedelmet; s magoknak sem áll szándékukban megsérteni a régi jó szomszédságot, bár egyébiránt a barátság szilárditása s a két ország közjava végett óhajtják, hogy a rendek megegyeztével a főherczeg nyerje el, megürült trónjokat [1]).

Az ország belügyeit illetőleg: a rendek nem késtek megírni felterjesztésöket a halomra gyűlt sérelmek s nemzeti kivánatok tárgyában, melyek a már fentebb érintett pontokra vonatkoztak. A főherczeg erre azt válaszolá, hogy e fontos tárgyak hosszabb megfontolást kivánnak s azokra nézve magának bővebb felvilágositást kell szereznie; felhívja tehát a rendeket, hogy időnyerés végett addig is fogjanak a kir. előadások s kivánatok tárgyalásába. A rendektől azonban azt nyerte válaszul, hogy ők a kir. előadásokkal minden időveszteség nélkül igen hamar készen lesznek, mihelyt jó resolutiót kapnak a felterjesztett sérelmekre. Kérik tehát a főherczeget, hogy miután neki teljes hatalma van ő felségétől, adja ki mennél előbb határozatát; ha valamiben felvilágositásra volna szüksége, kivánja s fogadja el azt tőlök, ők tudják azon dolgokat legjobban, hiszen az ő javaikról, jogaikról, életökről van szó. És midőn a főherczeg erre hajólt, a rendek egy bizottságot neveztek ki keblökből, mely aztán nov. 29-kén kelt feliratában, megköszönvén a főherczeg e jóakaratát, meg is adta a felvilágositásokat.

Távol van tőlök, mondják ezen iratukban, csorbitani akarniok ő felsége méltóságát, tekintélyét; sőt védeni, gyarapitani kivánják azt, úgy lévén meggyőződve, hogy az saját üdvökkel, fennmaradásukkal azonos. Nem a rendek törekvése,

[1]) Wagner: Scep. II, 63. Kovachich: Vest. Com. 725.

1587. hanem az van ő felsége tekintélyének szintúgy mint a nemzet becsületének kisebbítésére, hogy minden hivatal, minden közügy idegenek kezében létezik, kik a nemzet ügyeit nem értik, vagyonát lelkiösmeretlenül pazarolják jogaiban, becsületében elbizakodottan sértik. Ezért szólaltak fel már a múlt országgyüléseken is oly keserűen, s csak e bajok megszűntetését kérik jelenleg is. És ezt téve nem is kérnek mást, mint a mit a törvények rendelnek, mit ő felsége koronáztatásakor ünnepélyesen fogadott is. Nyiltan megvallják, hogy fellázad becsületérzetök, midőn látják, hogy fölöttök, javaik s jogaik felett mindenben idegenek, sem születésökre, sem tetteikre nézve nem kitünő idegenek rendelkeznek. Tudja meg ő felsége, hogy a magyar politikai rendszert bölcsen intézték el az ő őseik, midőn úgy állapították meg törvényeikben, alkotmányukban, hogy az egyházi ügyeket az érsek a többi püspökökkel, a hadügyet s egyéb fontosabbakat is a távollévő királyt helyettesítve a nádor, a közjövedelmeket s kiadásokat egy kincstartó, a városok ügyeit a tárnokmester, minden kül és belügyet, hadat és politikát, a király nevében, annak tanácsa intézze, igazgassa. Míg ezek így voltak, minden jól ment. Most az idegenek alatt minden zavarban, sülyedésben, pusztulásban. A végházak romokban, minden szükségesek nélkül szűkölködve, úgy hogy csak Isten irgalma tartja fen azokat. Az idegen kapitányok, bár akkora a díjok, hogy magyar kapitány azért háromszor annyi hadat volna képes fentartani, csak mulatsággal, zsarlással, a magánosok ügyeibe hivatlan avatkozással töltik idejöket, mit sem gondolva fegyveres népökkel, mely szinte rabolja, fosztogatja, zaklatja a népet. Nem akarnak hosszan beereszkedni mind azon nyomorúságok leirásába, melyek mind az országra, mind ő felsége kincstárára onnan erednek, hogy az ország idegenek kezében van. Csak röviden írják, hogy minden felvilágosítás, mit ő fensége tőlök kivánt, csak ezekben áll: állíttassék helyre a magyar királyi tanács mint régen, még I. Ferdinánd idejében is fenállt, régi hatáskö-

révél s tekintélyével: és kezeskednek, hogy minden jobbra forduland; míg ha a közügyek mostani állapotukban maradnak, minden veszendőbe megy. Állíttassanak helyre az ország s nemzet jogai: ez az ő informatiójok. 1587.

A világos, erélyes felterjesztés nem maradt hatástalan a főherczegre. A nélkül, úgymond, hogy mind azokba beereszkedni akarna, miket a rendek bizottsága iratában bőven előadott, kijelenti, hogy abban ő is megegyez, hogy a kir. tanácsosok a fontosabb ügyek elintézésére évnegyedenként összegyűljenek; azokra nézve pedig, melyek halasztást nem tűrnek, néhány tanácsos mindig ő felsége, vagy annak távollétében a főherczeg oldala mellett legyen, s minden az ő tanácsukkal intéztessék. Ennél fogva ne is vesztegessék most az időt a többi bajok orvoslatával; majd e tanácsosok mindjárt az első évnegyedi gyülésökön mindent lehetőleg rendbe hoznak. Most pedig a rendek vegyék a királyi előadásokat s kivánatokat tárgyalásba.

A rendeket azonban ezen engedmény nem elégítette ki, s ők még egy feliratban sürgették a régi szabadság s különösen a királyi tanácsnak oly módon helyreállitását, hogy az tárgyaljon s végezzen minden hadi és kamarai ügyeket is. És ezt oly határozottan kivánták, mint elébb még soha. A főherczeg erre, miként a királyt január 2-kán tudósítá, azt válaszolá neki, hogy lehetetlen dolgot kivánnak. A rendek azonban úgy vélekedének, hogy kivánatuk teljesen törvényes, s hosszabb vita után, melyben Pálfy volt a vezérszónok egy erélyes óvást tőnek, hogy miután igazságos és törvényes kivánataik nem teljesíttetnek, s ő felsége sem jő soha személyesen az országgyülésre: ők az 1582-ki és 83-ki erélyes határozataikat továbbra is fentartják.

A főherczeg — miként a királyhoz említett levelében írja, — látván hogy ezen jegyzékváltással kormány és rendek nem csak nem közelednek egymáshoz, hanem ezek mind határozottabban és szilárdabbúl lépnek fel s olyakat kivánnak mit, mint mondja, a kir. tekintély csorbulása nélkül

1587. megadni lehetetlen: e tárgyalásokat a rendek bizottságával megszakasztá, s a mellette levő német tanácsosokkal, kivált az öreg Harachhal folytatott értekezlet után egy leiratot készíttetett a rendekhez, melyben előadván, mit tett érettök a király előtt, nehezteléssel inti őket, ne kívánjanak tőle lehetetlen dolgot.

Mielőtt azonban ezen irat a rendekhez elküldetett, Pálfy, Nádasdy, Illésházy és Joó Harrachot meglátogatván, előadák, miképen ugy vannak értesülve, hogy a főherczeg magát, a bizottság utolsó felirata által sértve érzi s egy új végleiratot készül küldeni az országos rendekhez. Kérik őt vesse magát közbe, mert ha e leirat elküldetik, a még függőben lévő tárgyakat többé nem lehetend kiegyenlíteni, s ez esetben félő, hogy a rendek végzés nélkül oszlanak szét. Ezt a legjobb szándékkal közlik; s tanácsosabbnak tartják, hogy a leirat elküldése helyett a magyar és német tanácsosok által még egy vegyes értekezlet tartassék, melyben a rendek utolsó felirata a főherczeg szándéklott leiratával összevettetvén, kölcsönös engedékenységgel kiegyenlítés kisértessék meg.

Harrach azt válaszolá, hogy ő nem tudja, sértve érzi-e magát vagy nem, a főherczeg; azt mindazáltal bizonyosan mondhatja, hogy a rendek egynémely kivánata, minő a kir. tanács teljes régi hatáskörében való helyre állítása, teljesíthetetlen. Ezt a főherczeg meg sem adhatja, mert nem tudná magát igazolni ő felsége előtt. Minthogy azonban a nevezett urak az értekezlet megtartását tovább is sürgették s a kiegyenlítésre reményt nyujtottak, abban a főherczeg is megegyezett.

1588-ki január 1-jén tehát, miután a németek előbb hat órakor reggel külön tanácskoztak, s az értekezlet módozatát meghatározták, a magyar tanácsosokkal egy vegyes gyülésben ültek össze. A kisérlet végre sikerült: a rendek deczember 28-kai felirata a főherczeg szándéklott leiratával pontonként összevettetvén, az egyesség csakugyan létrejött.

A magyar tanácsosok az értekezlet után nyomban az országos ülésbe mentek s a czikkelyeket, miként azok a törvénytárba beigtatva vannak, felolvasták. E szerint ugyanis a teljes tekintélyébe visszaállítandó királyi tanácsnak évnegyedenként kellett gyűléseket tartania, s ott végeznie az ország minden fontosabb ügyeit. Mivel a nádorválasztásra most nincs alkalom, legalább a főkapitányok, kik annak helyét a hadi ügyekben pótolják, választassanak a magyar urak közől. Továbbá, mivel a királyi jövedelmek, a német kamara befolyásától függő eddigi kezelőik hanyagsága s gondatlansága miatt, felette megcsökkentek, négy bizottmány rendeltetett, mely az ország négy részének maradványaiban s Horvátországban mind a kir. jövedelmeket, mind a végházakat megvizsgálja, s nyomozása eredményét az országtanács első évnegyedi gyülése elejébe terjeszsze, s véleményt adjon: miképen volnának a kir. jövedelmek jobb módon kezelendők, s maga a kir. kamara is szabályzandó, hogy függetlensége a német kamarától helyreállíttassék. 1588.

Huszonegy vármegye azonban egyátaljában nem akarta elfogadni ezen egyezményt, s ellene óvást tévén, kijelenté, hogy készebb elszakadni, mintsem hogy azt elfogadja. A többség azonban reájok olvasta a törvényt, mely a kisebbségnek megnyugvást parancsol a többség végzésében. Így végre meg lőn az egyesség. A compromissumot a főherczeg is elfogta; s ekként be lőn fejezve a sérelmek s nemzeti kivánatok feletti vita. A rendek aztán a királyi előadásokat s kivánatokat vették tárgyalásba.

„Ha Felséged ezen ügyet lényegében átvizsgálja — u. m. a főherczeg január 2-kán kelt tudósításban, — s egyszersmind az idők és személyek viszonyait is megfontolja, úgy fogja találni, hogy e mostani végzés által nem csak hogy fel nem áldoztatott az eddigi álláspont, hanem hogy az 1582-ki és 83-ki végzések is több világosságot és javítást nyertek. Ezentúl a rendek nem fognak bennünket az említett évek határozatainak elfogadására oly erélylyel sürgethetni;

1588. s így a jövő gyülések lefolyása is könnyebb leend. E felett nagy előny az is, hogy most az egyetértés Felséged s a rendek közt e tárgyakra nézve helyreállíttatott. A rendek még ma tárgyalni kezdik a kir. előadásokat, s úgy hiszem, két-három nap múlva felséged megelégedésére be is fogják azokat végezni. Nincs is egyéb hátra, mint hogy felséged a még függőben lévő pontok, különösen a hadparancsnokságok és hivatalok iránt oly resolutiot adjon, a milyennel őket biztattam; kivált hogy a zólyomi és egri kapitányságokat illetőleg, mikre nézve én még e gyülés folytában megérkezendőnek igértem a királyi kinevezést, mennél elébb kegyelmesen resolválja magát; mert nyolcz-kiléncz nap múlva innen magam is elutazni szándékozom."

Azonban a királyi kivánatok tárgyalása még sem végződött oly könnyen s gyorsan, mint a főherczeg remélte. A rendek ugyan már Vízkereszt napján felküldték azok iránt válaszukat; de aztán a megyék s főrendek többsége, be sem várva a főherczeg feleletét, a gyülésről szétoszlott. A főherczeg pedig, miután a rendek ajánlatait a német tanácsosok által megvizsgáltatta, több pontra nézve kivánt volna tétetni változtatást. De a még ott maradt rendek kijelentették, hogy miután azon határozatok egyértelemmel készültek, azokban ők nem tehetnek módosítást.

A főherczeg tehát január 9-kén ismét összehívta a magyar és német tanácsosokat. Legnagyobb nehézség fejlett ki az adó tekintetében. A király két évre portánként 6—6 frtot kivánt. A rendek ellenben csak egy évre ajánlottak meg két frtot, beleértve még a kamaranyereséget is; e fölött a főherczegnek portánként 40 denárt határoztak. A német tanácsosok a végházak javítása végett legalább is három frtot kivántak, mit azonban a magyarok nem fogadhattak el. A németek még több módosítást is akartak tétetni; de a magyarok, avval mentegetődzvén hogy, bár a dolgot nagy fontosságúnak nem látják, felhatalmazva nem lévén, az egyező értelemmel alkotott végzést nem másíthatják meg.

Szóba jött azután az új naptár ügye is. Megyery heve- 1588.
sen szólt ellene; de végre az még is csak elfogadtatott. Legnagyobb nehézség támadt azonban a magyar boroknak az osztrák tartományokba bevitele s a turóczi prépostság tárgyában, melyet a király Draskovich püspök sürgetéseire egy év előtt a jezsuitáknak adományozott. A rendek a magyar borok beviteli engedélyét makacsul kivánták; a turóczi prépostságot pedig a jezsuitáktól elvétetni s magyaroknak adományoztatni óhajtják.

A főherczeg e tárgyak iránt még külön is értekezett a cancellárral, a váczi püspökkel, Illésházy és Révay urakkal; de siker nélkül: ők sem vélték magokat felhatalmazottaknak, hogy, mint a németek kivánták, megegyezzenek abban, hogy a borkivitel iránti végzés mind addig halasztassék, míg az iránt ő felsége az osztrák rendeket is megkérdezi. A főherczeg tehát e két tárgyat a király megerősítésére tartván fel, az országgyülést bezárta.

A főherczeg jan. 20-ról kelt végtudósításában hosszan fejtegeté a császárnak, hogy bár akarata nem történt is meg mindenben: a gyülés eredményével mindazáltal meg lehet elégedve, mert azon érdes szellem, melyben a rendek 1583-ban szétoszoltak, megszelídült, s remélhető hogy ezentúl jobb egyetértés lesz a király s a rendek közt. Ha konokabban ragaszkodott volna mindenben ő felsége előadásainak s a sérelmek tárgyában vett utasításának értelméhez, könnyen megtörténhetik vala, hogy a rendek, kiket a gyülés elején a lengyelek levele igen felizgatott, hajthatatlanokká lettek, vagy ismét minden végzés nélkül szétoszlottak volna, és „Lengyelországban vagy Erdélyben keresvén támaszt, merő kétségbeesésből könnyen a végsőkre vetemedhettek s ezen ország maradványait Felséged egyéb tartományaival együtt a legnagyobb veszélybe dönthették volna. Néhányan közölök akkoron, midőn a körülmények úgy álltak, hogy már-már végzés nélkül fognak szétmenni, valóban is elég hangosan nyilatkoztak oly formán, hogy még ezen esetben sem oszla-

1588. nak szét, hanem együtt maradva, más úton fogják megkísérteni ügyeik jobbra fordítását". Tanácsos volt tehát a rendeket legalább némileg kielégíteni. „Ha ennél fogva Felséged mind azt mi ezen országgyülésen történt s tárgyaltatott, jól megfontolja, úgy fogja találni, hogy e körülmények közt jobb véget nem érhetett volna; mert mindent összevéve, semmi sem történt, mi Felséged hátrányára vagy a rendek előnyére válnék".

Rudolf tehát a magyar boroknak Ausztriába szabadon bevitelét s a turóczi prépostságot illető két czikkely kivételével az egész törvénykönyvet szentesítette.

E miatt azonban több vármegye panaszra fakadt s állítá, hogy ez által a többi czikkelyek érvénye is meggyöngült s nem akarta kiküldeni az adószedőket. A főherczeg április 4-kén biztosítá ugyan a kir. tanácsosokat, hogy ő felségének korán sem volt szándoka a rendek e két kivánatát egyenesen megtagadni; hanem csak az ügy bővebb megfontolása végett halasztotta el azok szentesítését. Ily csekély dolgok miatt az egész törvénykönyvet kétségbevonni s a végzett nagy és fontos munkát meghiúsítani, valóban igazolhatlan lépés volna.

A tanácsosok azonban, Fehérkövi István nyitrai püspök s kir. helytartó, a cancellár, Batthyány, Nádasdy, Illésházy, Czobor és Joó azt válaszolták, miképen ők sem helyeselhetik azt, hogy ő felsége egy két német tanácsos véleményére megváltoztatta azt, mi az országgyülésen végeztetett. Ezt nem kellett volna tenni, kivált miután azon czikkeket a teljes hatalommal felruházott főherczeg elfogadta. Ezen most már alig lehet ő felsége tekintélyének csorbulása nélkül másként segíteni, mint ő felsége nevében a megyéknek megírni; miképen ő felsége a borok kiviteléről szóló czikkelyt csak addig akarta halasztani, míg az iránt az osztrák rendeket is meghallgatja, s ez már megtörtént; a turóczi prépostság ügyét is újabban megvizsgálván, azt helyreállítani s a jezsuitákat másként ellátni határozta: most már tehát semmi

sem gátolván a két czikkely szentesítését, azokat a jövő országgyülés czikkelyei közé kellend igtatni. Ha ő felsége erre nem állna reá, komoly zavaroktól lehet tartani; mert a többi végzések végrehajtását, az adó beszedését, a törvényszékek megtartását, a közmunkák kiszolgáltatását stb. is ettől függesztették fel a vármegyék. 1588.

Pálfy és Joó tanácsosok azonban biztosíták a főherczeget, hogy ilyféle nehézség csak három-négy megyében létezik. Mire aztán a főherczeg is azt javaslá a királynak, hogy írasson ugyan a megyékhez, de csak annyit, hogy e czikkelyek egyedül azért nem szentesíttettek, mivel még bővebb megfontolás alá veendők [1]).

Az országgyülésről kiküldött bizottmányok utóbb híven eljártak ugyan kiküldetésökben; de mivel az országtanács az általok indítványozott javításokat saját hatalmából meg nem tehette, a prágai palotába zárkózott királyhoz pedig férni nem lehetett, sem Erneszt főherczeg arra fel nem hatalmaztatott, mindenek ismét csak a régiben maradtak; minek következtében a zavarok egyre szaporodván, idővel mondhatlan bajok forrásaivá lettek. A nemzet belefáradva sérelmei s bajai orvoslatának sükeretlen sürgetéseibe, e gyülés után egy időre színleg apathiába sülyedt s önmegadással látszék tűrni szomorú sorsát: de e nyugalom csak erőgyüjtő pihenés vala a hosszú s heves harczok előtt, minő a szélcsönd, mely a zivatart előzi meg.

E közben Miksa főherczeg s a svéd Zsigmond már javában harczoltak a lengyel koronáért. A harczban magyar is küzdött magyar ellen. Maximilián főherczeg részére Prépostváry Bálint, Melith Pál és a székely eredetü Andrássy Péter Abaúj, Zemplén és Gömör vármegyében szedtek 600 lovas és némi gyalog zsoldost; az erdélyiek ellenben Géczy János kormányzó tanácsára Báthory Boldizsárt, a

[1]) Mind ezen okmányok a cs. titk. levéltárból másolt Jászay Pál-féle gyüjteményben léteznek.

1588. fejedelem unokatestvérét, Endre cardinál bátyját, 400 lovassal Zsigmond segélyére küldék. A szerencse Zsigmondnak szolgált: Miksa, miután Lublyót elfoglalta, versenytársától két ízben is megveretvén, 1588 elején elfogatott, s hosszú alkudozás után csak a következő évben nyerhette vissza szabadságát. Ezen alkalommal a magyarok s lengyelek közt a 16 szepesi város felett is hosszú de eredménytelen vitatkozás támadt, melynek csak a Zsigmond király s Anna főherczegnő között 1593-ban létre jött házasság vetett véget [1]).

II.

A hódoltság nyomora.

Mi alatt a lengyelekkel, Miksa főherczeg szabadon bocsáttatása végett az alkudozások — melyekben a magyarok közől Heresinczy Péter győri püspök s cancellár és Istvánfy Miklós nádori helytartó vőnek részt, — javában folynak vala, a törökök ismét egy nagyobb betörést intézének a király birtokaiba. Szinán budai basa telhetetlen pénzszomja ez időben nagy nyomort hozott a hódoltsági népre. A városok és faluk lakosai, ha a rendkivül súlyos adókat meg nem fizethették, rabságra vitettek s áru gyanánt adattak el; minek következtében a hódoltsági vidék mindinkább elnéptelenedett. Szikszó városkától ezer arany frtnyi adót követelt a basa, melyet a lakosság, bízva a kassai s tokaji őrségek védelmében, több sürgetések után is vonakodott megfizetni. A boszús basa szeptember végén a szomszéd bégeket a Rákoson összegyűjtvén, Kara Ali fehérvári szandzsákbég vezérlete alatt 12 ezernyi hadat s négy ágyút küldött megbüntetésökre.

De korán értésére esett a törökök szándoka Rákóczy Zsigmond egri várnagynak, ki eltökélve, e békesértést nem hagyni boszúlatlanúl, a kassai, ónodi, szendrői, diósgyőri és kisvárdai várnagyokat is segélyre szólítá; minél fogva, mire

[1]) Istvánfy: Lib. XXVI, 570. kövv. Bethlen: Lib. VI, 547. Wagner: Scep. II, 63. Katona: XXVI, 366. kövv.

a törökök októb. 8-kán Szikszó alá értek, magyarok s né- 1588.
metek összesen 2600-an egyesültek Rákóczy, Serényi Mihály, Szécsy Tamás, Homonnay István s a német Rothal János és Raibicz Albert vezérlete alatt. A törökök közeledtének hírére a lakosság szétfutott, s csak a lőfegyverrel ellátott fiatalság vonúlt a templomba, melynek tornyában a segély megérkeztéig magát védheté.

E templomot vívák a törökök, midőn őket a mieink estenden két oldalról hevesen megtámadták. A törökök nyomban felhagyván a templom vívásával, a várost felgyújták s az alatta fekvő téren melyet a Sajó és Bársonyos folyamok szegélyeznek, állának harczrendbe. A csata sokáig kétesen hullámzott az égő város lángjainál; s a sokaság már-már erőt vett a négyszerte kisebb magyar hadon, maga Rákóczy is, miután hozzá azon hír hozatott, hogy a másik oldalon vívók megfutamodtak, legényeit az éji harcz veszélyeinek tovább kitenni nem akarván, Szerencs felé kezdett visszavonúlni. De csakhamar értesült, hogy amott nem a mieink, hanem a törökök futamodtak meg; azonnal visszatére tehát, s a már félig megnyert csatát oly jó végre vezette, hogy az ellenség, ágyúit, podgyászát, zászlait hátra hagyva, minden felől futásban kereste menekűltét. A győzők más nap 1744 török hullát számláltak meg; de a Sajó hullámaiban is sokan vesztek el; fogságba 376-an estek. A mieink 410 magyar és 220 német vitéz halálával fizették meg a négyszerte számosabb ellenség felett nyert szép győzedelmet [1]). E diadal által felbátorítva a győri, pápai és veszprémi őrök is mintegy két ezren szerencsét próbálni mentek Buda felé; miután pedig a szikszói vereséget még ki nem pihent budaiak nem mutatkoztak, a kalandorok Gesztesz várát lepték és vették meg, melyet azonban Erneszt főherczeg

[1]) Istvánfy: Lib. XXVI, 582. De úgy látszik hibásan neveztetik a budai basa Ferhátnak, ki csak később jött Budára. Wagner: Scep. II, 269.

1589. az új budai beglerbég, Ferhát basa panaszára nem sokára visszadatott [1]).

A jezsuiták és Báthory Zsigmond Erdélyben.

A következő év békésen folyt le az országban [2]). De Erdélyben ez idő tájan oly dolgok történtek, melyek nem sokára nagy bonyodalmak forrásaivá lettek. Báthory István lengyel király, bár erdélyi fejedelem korában oly tartózkodva viselte is magát a vallás dolgában, hogy, minden viszály mellőzése végett, még kath. isteni szolgálatot sem tartatott székhelyén, s vadászat ürügye alatt valamely távolabb helységbe szokott menni miséjét meghallgatni s meggyónni egy elrejtve tartott szerzetesnek: szivében még is buzgóan ragaszkodott a róm. kath. valláshoz. Ő 1583-ban, febr. 13-kán újabban is ezer aranyat alapított az Erdélybe általa már 1579-ben beküldött, s Kristóf testvérétől is pártolt jezsuiták számára [3]).

E szerzetnek 1581-ben már három háza volt a tartományban, Kolozsvártt, Monostoron és Fehérvártt, mind a három gyermekek tanításával foglalkodván. A rendek, kik ezen évben Kristóf fiát, Zsigmondot jövendő fejedelmökké választották, a szerzetnek e három helyen lételét nem ellenzék, kikötvén mindazáltal, hogy az több helyekre ne szállíttassék be. A rendek azonban nem sokára tapasztalták, hogy a szerzet magát mind erősebben megfészkeli; nemcsak egész uradalmakat szerez, s már nem is csak a gyermekek tanítására szorítkozik: hanem tagjai „tisztöket túllépve, vallásukat erőszakkal terjesztik, útczán, templomokban, processiók által oly helyeken is, hol ez nekik meg volt tiltva. Váradon elfoglalták a reformáltak templomát, s a keresztnek fegyveres kézzel való körülhordása által csaknem nyilvános mozgalomra adtak okot. Kozmáson a papra rohantak, lakából

[1]) Istvánfy: Lib. XXVI, 585.

[2]) Ekkor történt Korpona alatt a nagy kopjatörés. Ld. Horváthy András korjegyzeteit az Új Magy. Muz 1858-ki 1 füz. De ezen eseményt nagyon különbözőleg beszéli el Istvánfy XXVI, 587.

[3]) Katonánál: XXVI, 182.

kikergették, könyveit szétszéttépték. A székely földet, Vásárhely és Karansebes környékét bebarangolták, nem nevelés, hanem vallásuk terjesztése végett". 1589.

De leginkább bántá a rendeket, hogy az ifjú fejedelmet nevelője, Leleszi János, még inkább pedig gyóntatója, Carigli Alfonz, egészen hatalmokba kerítették, udvarát olaszokkal töltötték meg, s reá kizárólagos befolyást kezdtek gyakorolni. „Saját szemeinkkel láttuk, — mondák a rendek egy felterjesztésökben az ifjú fejedelemhez, — hogy a jezsuiták nemcsak hivatalból, hanem minden időben Nagyságod körül vannak; ha ellenök szólunk, ezt úgy állítják elő, mintha felségsértés volna; Nagyságod személyét tőlünk elfordítják, s mi miattok nem vagyunk bátorságban". Ezen s több hasonló okokból az 1588-ki deczemberben tartott országgyülésen a rendek mind addig nem tágítottak, mígnem az ifjú fejedelem, hosszú vonakodása és sok ellenvetése daczára is kénytelen volt ama törvényt megerősíteni, mely a jezsuitákat az egész országból kitiltá, csak 25 napot engedvén nekik a távozásra [1]).

De Zsigmond fejedelem, ki 20-dik évét betöltvén, ezen gyülésen, Géczy János kormányzó lemondása után, a kormányt is tényleg átvette, már sokkal inkább be volt hálózva a jezsuiták által, mintsem hogy titokban azontúl is ne követte volna tanácsaikat. Ezek, tán ama reményben, hogy Rudolf segedelmével Erdélybe visszatérhetnek, azt tanácslák neki, hogy a töröktől elhajólván, Rudolffal kössön egyességet. A vallás iránt ábrándos ifjú, e tárgyban legidősb unokabátyja, Báthory István nagyváradi főkapitány által már 1589-ben, juliusban, tétetett a császári udvarnál némi előterjesztéseket [2]), melyek nyomán az egyesség utóbb, Carigli Alfonz jezsuita törekvései következtében, mint látni fogjuk, valóban

[1]) Szilágyi Sándor: Az 1588-ki medgyesi országgy. tört. Új Magy. Muz. 1858, XI. füz.

[2]) Rudolf lev. Katonánál: XXVI, 462.

1590. meg is történt, s nagy befolyást gyakorlott a magyar-török viszonyokra.

Viszonyok a törökkel.

E viszonyok sem 1589-ben, sem a következő évben nem látszának ugyan elmérgesedni: a határszéli kalandok, becsapások még ritkábban, nagyobb erővel pedig sehol, egyik féltől sem intéztettek; s Rudolf az elbeszélt békesértések miatt két év óta elmaradt adót s tiszteletdíjakat 1590 tavaszán Ehrenreichstein Farkas követe által meg is küldötte, s egyszersmind az említett harczokban fogolylyá lett három béget is szabadon bocsátotta [1]); sőt Pezzen Bertalan,

1591. Konstantinápolyban székelő követe által az 1591-ben végére járandó békét is újabb nyolcz évre meghosszabbíttatta [2]): de a másod ízben nagyvezérré lett durva, harczias Szinán basa a szultánt szünet nélkül háborúra ingerelte. És valóban, miután a perzsákkal békét kötöttek, 1591-ben ismét többféle békeszegést követtek el a törökök. Hasszán bosnyai helytartó a nyár derekán öt ezernyi haddal tört Horvátországba, Kőrös vidékét elpusztította, Sziszeket, noha sikeretlenül, vívta; a szigeti bég pedig Kis-Komáromot vette meg Szalában [3]). Szerencsére Szinán még ez évben másodszor is megbukott; s a viszonyok ennek következtében némileg megjavulván, Rudolf is útnak ereszté Krekvitz Fridrik császári udvari tanácsost a nagykövetségben, melyet az 1591 végével letelő nyolcz évi béke végett intézett a Portához. De bár a követ a 30 ezer arany mellett sok drágalátos ajándékkal ügyekezett a szultán és főbb basáinak kedvét megnyerni [4]): a béke nem lett tartós. Szinán basa nem sokára harmadszor is nagyvezérré emeltetettt; s most annál inkább éreztetni akarta Rudolffal haragja súlyát, mivel Krekvicz, midőn Konstantinápolyba érkezett, őt, a nem rég megbukottat, meglátogatni s ajándékokkal megtisztelni elmulasztá. Hasz-

[1]) Rudolf levele Katonánál: XXVI, 459. 481. kövv.
[2]) Hammer: II, 579.
[3]) Istvánfy: Lib. XXVII, 592. kövv.
[4]) Ld. Hammert II, 580.

szán bosnyai basa, általa utasítva, 1592 tavaszán Hrastovi- 1592.
czát, Gorát és Bihácsot megvette, s Petriniát a Kulpa mellett várrá erősítette; miután pedig a vidék védelmére sietett Erdődy bán gyönge hadát megverte, ismét Sziszeket kezdé vívni. Ezt ugyan miként a múlt évben Mikáczi Miklós zázmai prépost, úgy most Jurák Balázs és Fintich Mátyás zágrábi kanonokok szintén vitézül megvédték; de az alóla szégyennel elvonúlni kénytelen basa a nyár végén a petriniai bég pedig az egész télen át rablá s pusztítá a Száva és Kulpa közti vidéket [1]).

E becsapások, még inkább pedig a Konstantinápolyban székelő császári követnek, a Pezzent felváltott Krekvitznek tudósításai oda mutattak, hogy a Szinán nagyvezér által szüntelen ingerlett Murad szultán a következő évben még komolyabban megkezdi a háborút. Rudolf tehát, miután Károly főherczeg is, kire eddig Horvátország védelme bízva volt, meghalálozott, s az őszön Prágába utazott Kutasy János győri püspök s cancellár, Nádasdy Ferencz és Pálfy Miklós által buzgón kéretett, gondoskodnék az ország maradványainak erélyesebb védelméről: öt évi szünet után, az 1593-ki január 25-re, valahára ismét országgyülést hirdetett. 1593.
Maga ugyan, az egész keresztény köztársaságot illető súlyos Országgyülés.
gondjaival mentegetődzve, nem jelent meg személyesen, hanem testvér öcscsét, Mátyás főherczeget küldé le maga helyett. A főherczeg február 10-kén érkezett le Bécsből néhány udvari, kamarai s hadi tanácsos kiséretében. Megjelentek a gyülésen Tót- és Horvátország követei is, oly utasítást hozva magokkal, hogy ha a zaklatott tartományok számára bőségesebb segedelmet nem nyernek, nyilatkoztatnák ki, miképen küldőik el vannak tökélve, tenni azt, mit önfentar-

[1]) Istvánfy: Lib. XXVII, 596. Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 283. kövv. Istvánfy Sziszek második vívásakor Migazzit már lemondottnak állítja, s a nevezett kanonokoknak —, egy más irat ellenben Kovachichnál (Scrip. min. I, 201.) ekkor is Migazzinak tulajdonítja a diadalmas védelmet.

1593. tásukra szükségesnek látandanak a nélkül, hogy a feleletterhet a történendőkért magokra vállalnák [1]); mi más szavakkal annyit tőn, hogy hódolattal fogják megvásárolni a töröktől nyugodalmokat.

A magyar rendek már különben is eléggé ingerültek valának a miatt, hogy a király azon igéreteiből, melyeket a felvidéki megyék követeinek adott volt, midőn azok 1591-ben a német zsoldosok tűrhetetlen zaklatásait és pusztításait nála Prágában bepanaszolták, eddigelé semmi sem teljesíttetett [2]). De még inkább s egész zajlongássá nevelték az ingerültséget a királyi előadások, melyekben az adón s némi kamarai ügyeken kivül semmi sem foglaltatott, s melyek, miként a rendek nyilatkoztak, inkább romlására, mint fenmaradásra szolgálnak az országnak. Első felterjesztésökben tehát keserűen panaszkodtak, hogy ő felsége annyi igéretek után, miszérint sérelmeik orvoslata, szabadságaik helyreállítása végett személyesen jövend hű magyarjai közé, ismét nem jelent meg; holott a birodalom csöndes lévén, jelenléte ott nem oly szükséges, mint itt, hol ők a veszély szélén állanak, s azért sérelmeik orvoslata is sürgetőbb, „mert a ki nem szabad, mondák, az kedvvel nem harczolhat". Kifogást tettek a főherczeg korlátolt felhatalmaztatása ellen is; holott végínségre jutott hazájok védelméről múlhatatlanúl kell intézkedni, hogy hitveseikkel, gyermekeikkel együtt rabságra ne vitessenek, vagy nyomorúságosan el ne veszszenek. Kívánták tudni, áll-e a béke, vagy nem a törökkel? s hevesen kikeltek az ellen, hogy a törökkeli viszonyok, miktől még is az ő életök, javaik, becsületök föltételeztetnek, idegenek által s oly titkosan tárgyaltatnak, hogy azt sem tudják, hányadán vannak a törökkel. Ha a béke megújíttatott, azt károsabbnak tapasztalják a háborúnál; mert csak a múlt évben is többet vitt el a török rablánczon 35 ezer léleknél.

---

[1]) Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 290.

[2]) Epist. Rudolfi, 337. l. Katonánál: XXVI, 541.

Visszatérve a királyi előadásokra, kifakadtak az ellen 1593.
is, hogy ama bizottmányok munkálatai, melyek 1587-ben küldettek ki, elő nem adatnak; holott azokból kitűnt, hogy a kir. jövedelmek pontosabb kezelése mellett, a végházak legénységének ellátása után még néhány százezer forintnak kellene felmaradni [1]). Az elejökbe terjesztett előadások, csak „ábránd és kamaraügy“: más előadásokat kivánnak tehát, melyek az ország fenmaradását tárgyazzák. Részökről készek életöket javaikat feláldozni, hagy a vérszomjazó ellenségtől szabadulhassanak. Úgy, miként az ügyek most állanak, nem látják, mi hasznukra lehet a kivánt adó megfizetése, holott azt sem tudják, birtokukban marad-e az, a miből s a mitől adóznának, a külső s belső ellenség, a törökök és a német zsoldosok zaklatása alatt. A bajok orvoslata végett mindenek előtt szükséges volna nádort választani, ki nemcsak törvényt lásson, hanem mint egykor Nádasdy Tamás, maga fogja kezébe az ország zászlaját.

Ezen s hasonló panaszok s követelések kitörései közt folytak le az első napok. Február 16-kán Kutasy püspök s cancellár és Nádasdy Ferencz oly üzenettel jövének a rendekhez, kik a kolostorban tarták gyüléseiket, miképen a főherczeg kivánsága, hogy a rendek kebelökből egy bizottmányt válaszszanak, mely az országtanácscsal szűkebb körben értekezzék az ország védelmének módjairól s a múlt országgyülésről kiküldött országos bizottmányok munkálatainak eredményeiről. De a rendek ezt sokáig ellenzék. Az ilyféle

[1]) A szenvedély hevében, úgy látszik, jó eleink a sulykot erre nézve nagyon is messze vetették el. A kir. uradalmak, bányák, harminczadok stb. jövedelmei nem tudom, mennyire mehettek; az egyenes adó azonban nem sokat tön az ország fenmaradt foszlányaiból. A Kovachich által (Suppl. ad Vest. Comit. III, 273) közlött kapuszám szerint mindeniktől két aranyat számítva, az adó összesen alig ment többre 40 ezer aranynál. A német kamara pedig, mint a szövegben írtuk, ezen évi három forint adót Magyar- és Tótországból, de Felső-Magyarország kivételével, 42,000 tallérra becsülte.

1593. titkolódzások rontják meg, úgymondának, az országot; s nyilvános tárgyalást kivántak. Majd azonban Illésházy István és Serődy János pécsi püspök jövének át a rendekhez, s fejtegetvén, mily igen szükséges titokban tartani a mindenről értesülő ellenség előtt az ország véderejét, s azt sem hallgatván el, mily nehezteléssel veszik az urak a rendek e bizalmatlankodását, holott ha valakinek, bizonyára nekik leginkább szívükön fekszik az ország közjava, s biztosítván őket arról is, hogy az értekezlet eredménye mindnyájoknak tudtul fog adatni: őket végre engedékenységre birták.

Az értekezlet eredményével azonban egyátaljában nem elégedtek meg az ország rendei, s febr. 26-ról kelt második feliratukban élénken kikeltek a végházak állapotának roszszasága ellen, melyek oly gyöngék s fegyverzetlenek, hogy az ellenség első rohamát is alig fognák kiállhatni; eleségben annyira szűkölködnek, hogy a kiéhezett, nem fizetett, rongyos őrségeknek kenyerök is alig van néhány napra. Kivánják ennél fogva, engedtessék meg egy küldöttséget menesztenie a császárhoz, kit a keresztény világ első védőjeül rendelt az isten, kérni őt, hogy mielőtt végveszélybe merülnének, jobban gondoskodjék védelmökről, s ez iránt mind velök, mind többi tartományainak rendeivel behatóbban tanácskozzék. Kivánják továbbá engedtessék meg nekik követeket küldeniök a szomszéd országokhoz, a pápához s egyéb keresztény fejedelmekhez, hogy tőlök segélyt kérjenek. Ha azt megnyerik, ők is készek életök s javaik végveszélyével is szolgálni ő felségének s a keresztény köztársaságnak. Különben, ha elhagyatnak, kétségbeestökben végletekre vetemedhetnek.

Ők — úgy mondják tovább — bár a nyomortól el vannak árasztva, eddig is megtették amit lehetett. A végekre, ingyen munkában adtak évenkint harminczhat ezer forintot, az állandó lovasok tartására szintén évenként ötvennégy ezret. E felett a főkapitányok által kihirdetett részletes felkelésekre majdnem minden évben többet költöttek száz ezer

forintnál, bár a múlt évek rosz termése oly inségbe ejtette a 1593.
népet, hogy családjaikat is alig tarthatják. Az idén is készek, mind e nyomor mellett is, kiállítani bizonyos számú lovasokat s gyalogokat, — 6000 lovast és 3000 gyalogot említettek szóval a tanácskozás alatt —, kik az országot addig is védjék, míg a külsegély megérkezik; remélvén, hogy ezt ő felsége is sürgetendi, a várak őrségeit pedig jó karba helyezendi; remélvén azt is, hogy egyéb sérelmeiket is orvoslandja s a jövő évi januárban tartandó országgyülésre személyesen is eljövend. Hogy az említett hadfogadást könnyebben végrehajthassák, kérik a főherczeget, eszközölje ki a rendek számára a nagyszombati és szempczi harminczadot.

A rendek e feliratát a főherczeg felhívására az udvari hadi tanács, az udvari német és a magyar kamara, s végre a német államtanácsosok külön birálat alá vetették. Legélesebb s gyanakodóbb a hadi tanács véleménye. „Az irat, úgymond egyebek közt febr. 28-káról kelt felterjesztésében, szép szavak, tetszetős szín mellett, heves, fenhéjázó, kellemetlen, s érzelmeiben is ő felsége iránt kétes és gyanús . . . a közembert vagy az ügyekben járatlan idegent képes ugyan áltatni, hogy nagy készületek tétetnek a török ellen; de valóban olyakat tartalmaz, mik ő felségének kisebbségére, a közügynek pedig semmi hasznára sem szolgálnának“. Ha, mondják tovább, a végvárak rosz karban vannak, a bűn súlya a magyarokat is s pedig első sorban terheli, miután most már az ötödik éve, hogy nem fizettek telekadót. Azt sem tartják megengedhetőnek, hogy a külföldre segélykérés végett követeket küldjenek; mert ez közvetve a gondatlanság vádját hárítaná ő felségére. Azon kifejezés iránt, hogy ha segélyt nem nyernek, a végletekre vetemedhetnek, felvilágosítást kell tőlök kivánni, mert az felette gyanús. Kétségbe vonják, hogy az ország védelmére annyit költenek, mint állítják. Hogy a rendek külön sereget tartsanak, s annak költségeire még a szempczi és nagyszombati tizedet

1593. is kérik, azt mint veszélyest megengedni egyátaljában nem lehet. De nem is győznék azt, mert 6000 lovas és 3000 gyalog egy évi tartása 480 ezer frtba kerülne. Fizessék tehát a kivánt telek-adót, mely ezen összegnek csak mintegy harmad részét fogja tenni.

Ellenzi ezen, a rendek által felállítandó külön hadat az udvari kamara is, bár véleményét más érvekkel támogatja. A kivánt két harminczad átengedése épen megengedhetlen. Az óvári után ezen állomások a legjövedelmesbek. A harminczad jövedék pedig különben is több százezer frt évi kiadás fedezésére van igénybe véve. Ebből kell részben kikerülni ő felsége s testvérei tiszteletdíjának; ebből Mátyás főherczeg tízezer frtjának; ebből az ország főhivatalnokai és tanácsosai díjának, mi évenként 14,625 frtot tesz, a kamarai kormányszék évi 7663 frtnyi költségeinek; a nyolczados törvényszékekre és az országos bizottságokra szükséges 3000 frtnak; ebből fedeztetnek az évenként mintegy 7000 frtra rúgó postai kiadások, a 4750 frtra menő némely katonai nyugdíjak, az újvári német őrség 900 frtnyi zsoldja, a győri német őrség 5050 frtnyi húsilletéke, a komáromiak 2500 frtja stb. stb.

A német államtanácsosok épen elszakadási s a töröknek hódolási szándokot véltek rejleni a rendektől felállíttatni kivánt külön magyar seregben; erre mutatna az is, hogy a végletekre vetemedéssel fenyegetőznek. Egyébiránt a hadi tanács és a német kamara véleményeiben teljesen osztozva, azokat a magok részéről még több más érvekkel is támogatják.

E vélemények nyomán Mátyás főherczeg márczius elején küldé le válaszát a rendek feliratára. Sérelmeik tekintetében biztatta őket, hogy azokra az országtanács, mely ezentúl minden évnegyedben múlhatatlanul meg fog tartatni, találand orvoslatot; ezt komolyan kivánja maga ő felsége is, miért nem is szükség hozzá küldöttséget intézni. A külhatalmakhoz sem helyeselheti követségek küldését. Ha kül-

földről általában várható némi segély, azt ő felsége alkalmasabban és sikeresebben kieszközölheti, mit tehetsége szerint fog is tenni. Ő felsége már eddig is roppant összegeket fordított az ország védelmére, mondhatni, kincseket áldozott fenmaradásukért; miért várnak a rendek ő felségétől a jövőben kevesebbet, nem látja okát; s még kevesbbé annak, hogy a rendek magukat elhagyatva vélik s kétségbeesésről, a végletekre vetemedés szükségéről szólnak. Tagadni ugyan nem lehet, hogy van hiány a végekben; de bizonyára ennek oka sem ő felsége többi alattvalóiban, kik bőséges segedelmet nyujtanak, sem magában ő felségében, hanem részint abban keresendő, hogy eddigelé segélyt a birodalomból nem nyerhetett — mire azonban most van reménye; részint pedig abban, hogy jelenleg igen sok s egymástól messze fekvő végvárakat kell ellátni, mire ő felsége összes országaival együtt elégtelen. 1593.

De bízzanak ő felségében, ki a jövő birodalmi gyülésen mindent megteend érdekökben. Ő, a főherczeg, pártolni fogja ő felsége előtt azt is, hogy a birodalmi rendekhez gyülésök alatt követséget küldhessenek. De még hasznosabbnak látja azt, hogy a rendek ő felségével s a többi tartományok rendeivel a végek jó karba állításáról közösen tanácskozzanak; ezt ama tartományok is kivánják. E végre hasznos leend már e gyülésből kijelölni s felhatalmazni egy bizottságot.

A mezei hadnak a rendek által szándéklott fogadását, s a szempczi és nagyszombati harminczadoknak is erre fordítását illetőleg: igen megfontolandó, vajjon nem ingereltetnék-e az által támadásra az ellenség. De ezt még más, a hadügyre károsan hatható okok is ellenzeni látszanak. Mind ezt éretten megfontolva, nem lát jobb módot kellőleg gondoskodni a végekről, mint hogy az ő felségétől kért hat frtnyi telekadó egészen e czélra fordíttassék és, miként már mondatott, e végett a többi tartományokkal is tanácskozások tartassanak, s a birodalmi rendektől is kéressék némi segély. Ösz-

1593. tönzi tehát őket, tegyenek a magok részéről is, a mennyit lehet, s vegyék mennél elébb tárgyalásba a kir. előadásokat; ezt téve tapasztalni fogják, hogy nincsenek annyira elhagyatva, mint némelyek vélik. Végül inti őket, ne avatkozzanak a királyi jogokba az által, hogy maguk akarják megszabni a jövő országgyülés idejét. Reméli, hogy ezentúl ilyesmivel nem búsítandják ő felségét.

A rendekre csillapítólag hatott a főherczeg ezen kiméletes hangú leirata. A gyülés ezentúl csöndesebben folyt le. Felvették azonnal a királyi előadásokat, s néhány nap múlva egy újabb feliratban minden kaputól három tallért ajánlottak az ország védelmére, melynek fele pünkösdkor, másik fele Sz. Mihálykor lenne behajtandó; úgy mindazáltal, hogy ezen adót ne a kamara, hanem a felvidéken Rákóczy Zsigmond, a dunai megyékben Illésházy István, Tótországban Istvánfy Miklós urak kezeljék, s ahhoz aránylag az oláhok, ráczok, oroszok, zsidók, kétszer keresztelkedők és a molnárok hozzájáruljanak; hasonlókép a városok adója is abba számíttassék. Tótország védelmére, a maga adóján felül a magyarországiból is tízezer tallér fordíttassék. A többi ő felsége megegyeztével s a magyar tanács véleménye szerint a végekre, nagyobb részben mindazáltal a részletes és mezei felkelés jobb ellátására rendeltessék. Az ingyen közmunka mire fordítását ő felsége a magyar tanáccsal határozza meg. A felvidékre vagy testvérei közől küldjön egyet, vagy magyar kapitányt nevezzen ki; a gróf Hardegg által elkövetett sérelmeket orvosolja s bűntesse meg; a horvát bán hadát szaporítsa és fizesse ki, hatóságát pedig minden azon részeken lévő kapitányokra terjeszsze ki ő felsége.

A főherczeg e pontok majd mindenike ellen tett kifogást; különösen nem tetszék neki a három említett adószedő. A haditanács és a német kamara is egy értelemben volt vele; de a magyar tanácsosok ismételve kijelentették, hogy a rendeket már e határozatra is nagy bajjal lehetett reábírni, s félő hogy a közügyek legnagyobb megzavarásával s az

ország nyilvános veszélyére, minden végzés nélkül oszlanak 1593.
szét a rendek, ha a főherczeg nem fogadja el a felterjesztett czikkelyeket. Szólott a főherczeg külön is a tanácsosok egy némely főbbjeivel; de ezek sem javasolhatták a további ellenkezést a rendek akaratával, minthogy a megyék követei jobbára egyenesen utasítva vannak, csak ezen alakban ajánlani meg az adót, az állandó lovasokat s az ingyen munkát. A körülmények felette kényesek: a rendek nagy része hajlandó a végleteket megkisérteni; még a török hódolásról is elég leplezetlenül hallani nyilatkozatokat. A főherczeg tehát nem ellenzé tovább, hogy a telekadót magok a rendek szedjék be kinevezett biztosaik által.

A német kamara számítása szerint ezen adóból Magyar- és Tótországban, kivéve mindazáltal Felső-Magyarországot, nem várható több jövedelem 42 ezer tallérnál; miből, levonva a Tótország részére engedélyezett tízezeret, az adószedők díját s egyéb költségeket, csak huszonnyolcz ezer fogna esni az ország védelmére. A főherczeg tehát csak azért sem ellenzé a rendek által kivánt behajtás módozatát, hogy saját tapasztalásukból győződjenek meg ezen adó csekélységéről a kitűzött czélra, és szűnjenek meg tovább is bizalmatlankodni a kamara kezelésében. A kamara ezen adó csekélységének okát abban jelezte, hogy „azt, úgymond, csak a szegény jobbágy fogja fizetni, a főpapok, urak és nemesek pedig semmivel, vagy nagyon kevéssel fognak ahhoz járulni".

A főherczeg válasza a rendek felterjesztésére márczius 16-kán leküldetvén, ezek más nap egy küldöttség által nyujták be a megalkotott törvényczikkeket, kérvén a főherczeget, hogy miután az ellenség részéről veszély fenyeget, s költségben is megfogyatkoztak, zárná be az országgyülést. Mátyás ez ellen nem tett ugyan nehézséget, a törvényczikkelyek szövegét azonban nem vélte mindenben a rendek fogalmazása szerint megerősíthetni. Kitörűlte egyebek közt ama kifejezést, az első czikkelyben, hol a rendek az ország

1593. veszedelmét annak rosz igazgatásából származtatták. Egyebekben is tett némi csekély változtatást, mit viszont a rendek nem ellenzének, s végül csak azt sürgették, hogy az egyházi s világi hivatalok mennél elébb magyarokkal töltessenek be; s ő fels'ge a német birodalmi gyülés bevégzése után azonnal az országba jőjjön s a nemzet minden sérelmeit orvosolja. Az országgyülés ezek után márczius 18-kán bezáratott [1]).

Horvát országgyülés. Mihelyt a horvát- s tótországi követek hazaérkeztek, e tartományok rendei is tartottak Zágrábban, virágvasárnap utáni hétfőn egy közönséges gyülést, melyre Erneszt főherczeg, most a krajnai, karántföldi és stájer részek hadi ügyeinek kormányzója, Eggenberg Rupert tábornokot küldé el a maga biztosául. Intézkedéseik kizárólag a haza védelmére vonatkoztak. Köszönettel vévén a magyarországi rendek intézkedését, mely szerint a végeik védelmére tízezer arany frtot rendeltek, a magok részéről minden kapu után pünköstkor 3, sz. Márton napján ugyanannyi frtot, az urak s nemesektől pedig 50 denárt rendeltek szedetni. Végezték ezen kivül, hogy a múlt évek alatt sokat szenvedett jobbágyak szükségtelenül ne fárasztassanak ugyan táborozással; de ha híre érkezik, hogy a bosnyai basa ismét betör országukba, akkor a nemességgel együtt ők is fejenkint keljenek fel. Végre megkérendőnek határozták ő felségét, hogy a zágrábi káptalant, mely magát a múlt évek alatt Sziszek védelmében oly dicséretesen tűntette ki, de javainak nagy részét elvesztette, máshol megadományozván, képessé tegye a haza további védelmére; Erneszt főherczeget pedig, hogy tartasson nagyobb fegyelmet a német zsoldosok közt, „kik még azt is, mit az ellenség érintetlen hagyott, felprédálták,

[1]) Corpus Jur. Hung. I, 575. Diarium Deputator. Civit. Sopronien. Ugyanazon város levéltárából. Sokban megegyez evvel a Kovachich által (Sammlung Ungedr. Stücke 277.) közlött napló. Jászay Okmánygyüjteménye, mely a hadi tanács, kamara, a német és magyar tanácsosok véleményeit s Mátyás főherczegnek a diéta folyamáról a királyhoz irott tudósításait magában foglalja.

gabnát, bort, fegyvert s házi szereket elraboltak, a marhát leölték, a házak fedelét s kerítéseit leszakgatván felégették, számtalan embert öltek, a nemesek udvaraira betörtek, házi s ékszereiket elrabolták, férfiakat, nőket ruháiktól megfosztottak, s azokat nemcsak szekrényeikből elorzották, hanem testeikről is levonták, a szántóvetők magját s barmait elvették, úgy hogy a szegény népnek félig meztelen testén kivül sok helyt semmijét sem hagyták meg s még azt is verésekkel illették; és mind ezen égbekiáltó bűnöket merő garázdaságból követték el, a nélkül, hogy abból akár az országra, akár kötelességeik teljesítésére bármi előny háramlott volna“ [1]). 1593.

Követekül, kikről a megalkotott törvénykönyv szól, a rendek Kutasy János vál. győri püspököt, Pálfy Miklós pozsonyi főispánt s érsekújvári főkapitányt és Nádasdy Ferenczet, aug. elején küldték fel Rudolfhoz Prágába. Mivel, miként Mátyás a császárt mindjárt az országgyülés végével tudósítá, leginkább Pálfynak és Nádasdynak volt köszönhető, hogy az országos gyülés oly csöndes folyamot nyert s oly jó véget ért: Rudolf a követséget nagy kegyességgel fogadta. Aug. 8-kán kelt válaszában mély sajnálkozását fejezvén ki a hajdan oly virágzó ország nagy nyomorúsága felett, megigéré, hogy éjjeli s nappali gondjává teszi annak szenvedéseit enyhíteni. E végett rendelte már azon magyar s német tanácsosokból állott bizottságot is a múlt években, melynek feladata volt a bajok forrásait felfedezni s azok orvoslatának eszközeit kimutatni; és csak sajnálja, hogy a rendek e bizottság tudósítását a lefolyt országgyülésen tárgyalásba nem vették. Mihelyt azonban a magyar tanácsosok Bécsbe fognak menni, hogy az adó mire-fordítása felett tanácskozzanak, Mátyás főherczeg által ama bizottságot is Bécsbe fogja

[1]) Articuli Dominor. et Nobilium aliorumque SS. et OO. Reg. Sclavoniae in Congreg. eor. generali fer 2-a prox. p. Dom. Palmar. a. d. 1593-o in area Capituli Eccl. Zagrab. conclusi. Az Erdődyek monyorókeréki levéltárában lévő eredetiről.

1593. rendelni, hogy a közbajok annak tapasztalatai s véleménye szerint lehetőleg orvosoltassanak.

Mi a német birodalom rendeihez intézendő követséget illeti: annak sükere attól függ, vajjon sikerűlend-e ő felségének elhárítani azon nehézségeket, melyek a birodalmi rendek segélyezését eddigelé meggátolták. Ő felsége mindent reáfordítand, hogy e nehézségek elmozdíttassanak; s akkor aztán a követség is haszonnal fog felmehetni a birodalmi gyűlésre. Ezen alkalmas időről, ha beáll, nem mulasztandja el tudósítani az ország rendeit, hogy aztán követeiket elküldhessék. És ott a dolgok jól végeztetvén, rajta lesz ő felsége, hogy az országgal szomszédos tartományokban egy közgyülés tartassék, melyre mind a birodalmi mind a magyar rendek is bizottságokat küldjenek, közösen tanácskozni Magyarország segélyezéséről a török ellen.

A követek kérelmére megigérte azt is, hogy a fentebb említett bécsi értekezletet illetőleg Mátyás főherczegnek oly teljes hatalmat adand, melylyel a rendek meg lesznek elégedve; meg fogja hagyni a főherczegnek azt is, hogy azon értekezletet akkorra tűzze ki, mikoron a követek annak megtartását legalkalmatosabbnak itélendik. Mi több, hogy a rendek lássák, mennyire szívén fekszik az ország java 1200 lovast és 600 gyalogot mindjárt fogadtat a kincstár költségén. Lehetőleg siettetni fogja a birodalmi gyülés megtartását is. És nehogy az ország bővebb megsegélyezése csak azutánra maradjon, megigérte végre azt is, hogy az örökös tartományokban még a birodalmi előtt tartand gyüléseket, melyekben a magyar segély tárgyaltassék, s azon bizottságok megválasztassanak, melyek a birodalmi és a magyar követekkel együtt tanácskozzanak Magyarország bőségesebb védelméről a török ellen.

Végre még azon tudósítással is megörvendeztette a követeket, hogy legújabban sikerült neki megnyerni egy birodalmi fejedelmet, ki négy ezernél több német lovast és egy regement gyalogot ajánlkozott vezetni az országba.

És e fölött valamint már a német rend vitézeivel régebben folytatja a tárgyalást, hogy egy végvár védelmét saját költségükön magokra vállalják: igyekezni fog a jeruzsálemi sz. János rendjét is hasonló ajánlatra reábírni; valamint végre nem mulasztandja el segélynyujtás végett a többi külfejedelmeket is felszólítani [1]). 1593.

III.

E sokféle gondoskodás az ország védelméről nem is volt fölösleges. A nyár elején Hasszán bosnyai basa 25—30 ezernyi sereggel harmad ízben is megszállá Sziszeket. De a két zágrábi kanonok, Jurák és Fintich, miként taval, úgy most is vitézül védte a fontos várat. Fintich eleste nagy veszteség volt ugyan a várbeliekre nézve; de pár hét múlva megérkezett a várva várt segély. Erdődy Tamás bán, Eggenberg Rupert, és Auersperg károlyvári kapitány mintegy 8 ezernyi sereggel junius 22-kén az ellenséget nagy hévvel megtámadták, megverték s majdnem egészen a Szávába és Kulpába ugrasztották; táborukat pedig minden ágyúikkal s podgyászaikkal együtt elfoglalták. Tizennyolcz ezer török veszett el a harczban és a hullámokban, s ezek közt maga Hasszán basa is tizenegy béggel s Musztafa és Mohammed a szultán hugainak fiaival [2]). A veszteségnek, melyről a török évkönyvek ezen évet a veszély esztendejének nevezik, híre nagy zajt ütött Konstantinápolyban. A nép szintúgy, mint a fiaikat vesztett szultánnők boszúért kiáltának. Az ezektől s a 80 éves, de még mindig harczias Szinán nagyvezértől egyaránt ostromlott Murad szultán azonnal hadjáratot határozott Magyarország ellen. A 15 éves háború kezdete. Győzelem Sziszeknél.

Szinán szeptember elején 150 ezernyi haddal érkezett Nándorfehérvárra, bilincsben hozván magával Krekwitzet, a

[1]) Rudolf válaszai az országos küldöttséghez aug. 8. és 15-ről; levele Mátyás főhghez aug. 22-ről. Jászay Okmánygyüjteményéből.

[2]) Istvánfy: Lib. XXII, 602. kövv. Decius Barovius: Comment. de reb. Ungar. Kovachichnál: Scrip. Min. II, 245.

1593. császár követét is, ki ott a szenvedett méltatlanságok következtében meghalálozott. Ekkor Sziszek már a moreai beglerbég kezében volt, kit Szinán fölös hadakkal még augusztusban küldött volt előre. Fabriczy Endre és Granya Gáspár kanonokok most is emberül védték ugyan várokat 50 káptalani s ugyanannyi német zsoldossal; de miután az elsőség felett versenygő Eggenberg és Auerspergtől, kik az ellenség közeledtére Petrinia alól, melyet vívni kezdtek, visszavonúlának, buzgó kérelmeikre sem kaphattak segélyt, a sokaságtól végre elnyomattak. Fabriczy a benyomúlt ellenségtől huszad magával elfogatott, a többiek Granyával együtt levágattak [1]). Szinán szept. 27-kén kelt át Eszéknél a Dráván; de hadjáratának ez évben nem nagy volt eredménye. Miután Veszprémet, melyet Speciacasa Ferdinánd várnagy, mind a mellett is, hogy őrsége 800 részint magyar részint német fegyveresből állott, három napi vívás után gyalázatosan oda hagyott, — egy hét múlva pedig Palotát, melyet várnagya Ormándy Péter minden védelem nélkül szintoly gyáván feladott, hatalmába ejtette, a tél közelgése miatt nyugtalankodó hadait Budára s onnan Nándorfehérvárra vezette vissza téli szállásokra [2]).

A pákozdi győzedelem.

Ez alatt október közepéig mintegy 40 ezernyi sereg gyűlt össze Komárom táján, Pálfy Miklós dunáninneni, Zrínyi György dunántúli, és gróf Hardeck Ferdinánd győri főkapitányok, Nádasdy Ferencz, Thurzó György, Illésházy István, s több más urak zászlai alatt. Fővezérré a császár Hardecket nevezte ki. A vezérek, értesűlvén a török visszavonúltáról, október 28-kán Fehérvár vívására indulának. De alighogy annak ostromát megkezdték, midőn nov. 3-kán hírül veszik, hogy Hasszán budai basa, mintegy 20 ezernyi sereggel siet annak megsegítésére. A vívással tehát felhagyván, s

[1]) Tarnovi Istv. szerémi püsp. lev. szept. 6-ról Kovachichnál Script. Min. I, 205. Istvánfy 607.

[2]) Istvánfy: Lib. XXVII, 609. kövv. Hammer: II, 583. kövv.

a külvárost fölégetvén, a már közel lévő ellenségre fordulának. Szerencséjökre a basa késedelmezése még elég időt engede seregöket Pákozdnál harczrendbe állítaniok. Az ütközetet Pálfy kezdette meg a jancsárokra rohanván, s fel sem hagyott a harczczal, mígnem azokat jobbára levágta. E közben egyébütt is rendkivül hevesen folyt az ütközet; de miután a török had dísze, a jancsárok, legyőzettek, a törökök az egész harczvonalon rendetlen futásnak eredtek. A harczteren s a Budára vezető úton tíz, mások szerint még több, de mi legvalószinűbb hat ezer török hullája hirdeté a szép győzedelmet, melynek becsét nem kevéssé nevelte az, hogy a török egész tűzérsége, 44 kisebb nagyobb ágyú, a mieink kezébe esett [1]). 1593.

A magyar vezérek, Pálfy, Nádasdy, most visszatérni kivántak Fehérvár vívására, nem ok nékül remélvén, hogy a vereség által megfélemlett és segélyt sehonnan sem várható őrség lehangolva lévén, a nagy fontosságú várat könnyen hatalmokba ejthetik. De Hardeck, bár előbb ő sürgette leginkább e vár vívását, tán mivel Pákozd alatt könnyű sebet vett, egyátaljában nem akart hajólni a magyar urak véleményére, s hadaival Győrbe ment vissza.

A felvidéki győzedelmek. Fülek s több más vár megvétele.

Pálfy a maga csekély erejével itt sükeresen működhetni nem remélvén, hadát a Dunán szintén átvezette s a felvidéki megyék táborához csatlakozott. Teuffenbach kassai főkapitány ugyanis, Szinán jöttéről értesülvén, a felső megyék rendeit szept. 23-kán Tarczalon összegyűjté, s velök a fölkelésről, a jelentékenyebb várak megerősítéséről, s a hadak élelmezéséről tanácskozván, Rákóczy Zsigmond, ecsedi Báthory István, a még vénsége daczára is harczias Forgách Simon, Homonnay István, Dóczy Ferencz s több más urak-

[1]) Istvánfy u. o. 612. kövv. Sárospataki Krónika, Történ. Tár IV, 52. Reusner: Rer. memor. in Pannon. gest. narr. (kalocsai kiad.) 195. Zavodszky, Bélnél: Adpar. Dec. I, 355. Révay, Schwandtnernál: II, 758. Barovius, Kovachichnál e. h. 308. kövv.

1593. kal s a felső vidék nemességével, mely jobbágyaiból is kapunkint egy fegyverest állított ki, táborba szállt, s november első tizedében Fülek ellen indult. A sereg mindenek előtt Szabadkát vette meg, melyet a füleki törökök néhány év előtt építettek a Rima folyam mellett. A 400 főből álló őrség nem sokáig állott ellen; s mire Pálfy nov. 24-kén a táborba érkezett, ez már egy, számszerint öt ezer főből álló török hadat széjjel vert és Füleket vívta. Megérkezte oly lelkesedést öntött hadainkba, hogy azok az alsó várat mindjárt másnap megvették; minek következtében az őrség, melynek száma a 800-at meghaladta, nov. 27-kén mindenének hátrahagyásával a felső erősséget is megadta, csak magának kötvén ki szabad elköltözést. Divényt a törökök még a megelőző napon üresen hagyták, s Pálfy abba nyomban 100 legényt helyezett be Bogdán Gáspár alatt. Fülek eleste után a törökök Kékkő, Hajnácskő, Buják, Somoskő és Hollókő várakat mind üresen hagyták [1]). Pálfy s a többi magyar urak még tovább is folytatni kivánták az oly szerencsésen kezdett hadjáratot; de Teuffenbach, miután Füleket Serényi Mihály védelmére bízta, a szigorú hideg miatt már zúgolódó németeivel visszatért Kassára, s csak arra sem volt reávehető, hogy a szándékukat nála nélkül is végrehajtani kivánó magyaroknak néhány ágyút kölcsönözzön. Pálfy és Illésházy tehát Majtényi László zólyomi és Pogrányi Benedek korponai várnagyokkal együtt szintén hazatértek; de útközben még Szécsényt s az elhagyott Drégelyt és Palánkot is hatalmokba ejtették [2]).

Erneszt főherczeg Németország kormányára menvén

[1]) Teuffenbach és Pálfy levelei (az elsőjének kelete hibás) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 51. kövv. Závodszky e. h. Istvánfy e. h. 617. A tarczali gyülés végzései Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 301. Sárospataki Krón. e. h. 53.

[2]) Illésházy István még kiadatlan „Emlékezetre méltó jegyzései", melyekben az 1592-től számüzetéseig 1603-ig lefolyt eseményeket írja le, és az elébb említettek.

át, a király 1594 elején a hadi ügyek igazgatását Magyar- 1594.
országban Mátyás, Tótországban pedig s a szomszéd német örökös tartományokban Miksa főherczegre s testvéreire bízta. A háború már a tavasz elején több oldalról megkezdetett. Mátyás főherczeg, miután január végén az országtanácscsal s főkapitányokkal értekezett, Pálfy Miklóssal Nógrádot, Teuffenbach a felvidéki urakkal Hatvant, Miksa főherczeg, Erdődy Tamással, Zrínyi Györgygyel, miután emezek Berzenczét, Csurgót, Babocsát megvették, Petriniát és Sziszeket szállotta meg. A szerencse mindenütt jól szolgált. Nógrád rövid de heves ostrom után márcz. 10-kén megadta magát. Teuffenbach a Hatvan segedelmére jött budai basát Turánál ápril 21-kén megverte; de a várat hasztalan víván, alóla utóbb visszavonúlt. A nyár derekán Petrinia és Sziszek is visszavétettek a töröktől [1]).

Esztergom ostroma.

Nógrád megvétele után Esztergom vívása tűzetett ki czélul, a sereg azonban Komárom s Érsekújvár alá vezettetett vissza, hogy ott várja be a dunántúli megyék dandárait s a külföldről várt segélyt. És miután ezek összegyűltek, Mátyás főherczeg az egész haddal, mely mintegy 20 ezer magyarból s 30 ezer németből s csehből állott s a Dunán is 13 nagyobb és 25 kisebb hajó által támogattaték, május elején szállotta meg Esztergomot. Hiba volt azonban a főherczeg részéről, hogy Pálfyra s Nádasdyra, kik jeles hadvezéri tehetségeiknek már annyi fényes bizonyítványait adták s a törökkeli harcz modorát is legjobban ismerték, keveset hallgatva, leginkább Ungnád Dávidnak a hadi tanács elnökének, s gróf Hardeck Ferdinánd győri kapitánynak tárt fület. Ezen urak pedig sem a táborban fegyelmet tartani, sem az ostrom-munkálatokat helyesen intézni nem voltak képesek.

„E táborban, úgymond az ott szintén jelen lévő Illés-

[1]) Sárospataki Krónika e. h. 54. Isvánfy: Lib. XXVIII. 622. Hatvani: Brüss. Okm. III, 58. kövv.

1594. házy — Mátyás herczeg vala főkapitány; ez oly engedelmes ember lőn, hogy semmi igazságot, büntetést a táborban nem mívele, és ez okáért, sok számtalan emberölések esnek vala, egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek; paráznasággal s részegséggel, vendégséggel, kalmáráruval, udvari pompával úgyannyira rakva volt a tábor, hogy nem a sz. istennek, de még a jámbor embernek is iszonya vala benne maradni. A kapitányok ha tíz órán az ételhez ültek, délután négy-öt órán részegen keltek fel az asztaltól, ki alunni ment, ki mulatni a mezőre. Mátyás herczeg két hétig sem jött ki a táborból. Öt hat mértföldig minden felé a falukat, városokat mind elpusztították, a szegénységnek minden marhájokat, lovokat, barmokat elhordták pénz nélkül; a mezőn a vetéseket mind elkaszálták és lovaiknak adták, annakutána a kévéket is szabadon hordták, mint ellenségek, és a lovak alját is abból vetették meg. A hadakozó tanács véle vala a herczeggel Ungnád Dávid, ki fölötte részeges ember vala; e mellett két német kapitány, kik soha sem törököt nem láttak, sem hadban soha nem voltak, és Ferdinándus gróf à Hardeck, győri kapitány". De nem is termett e táborozás babérokat a vezéreknek. A város a benlakó ráczok segedelmével, úgy a Tamáshegy is megvétetett ugyan nehány hét múlva; de a felső várban erősen tartá magát az ellenség [1]).

Mivel kételkedni nem lehetett, hogy Szinán a nyáron megint bejő, a közönséges felkelés elrendelése s az adó megajánlása végett, Mátyás főherczeg a király nevében junius elején táborában kis országgyülést tartott a dunavidéki megyék rendeivel; s hasonló gyülést hirdettetett a felvidéknek is Teuffenbach által Kassára, s Horvátországnak Erdődy bán által Zágrábba [2]). „A magyarok, mond Istvánfy, azon re-

[1]) Illésházy évkönyve. Hueber levele Praynál: Ep. Proc. III, 236. Istvánfy: Lib. XXVIII, 626.

[2]) Rudolf levele s utasítása Erdődy bánhoz máj. 1-ről. Mátyás főherczeg levelei ugyanahhoz máj. 15-ről és 23-ról. Az Erdődyek monyorókeréki levéltárában lévő eredetiről.

ménységgel, hogy a Fehérvár alatt nyert győzedelemhez képest Isten országukat megszabadítja, nem szánták sem magokat, sem nagy költségöket“: kihirdették a nemesség közönséges felkelését; költségül pedig, míg a hadjárat tartand, minden hónapra kapunkint egy-egy forintot ajánlottak, de oly feltétel alatt, hogy abból egyedül a magyar zsoldos had fizettessék, a magyar főkapitányok tekintélye pedig helyreállíttassék [1]). Illésházy István a dunáninneni, Nádasdy Ferencz pedig a dunántúli vármegyékben oly erélylyel intézték a nemesség fölkelését, hogy rövid idő múlva újabban mintegy 20 ezer vitéz állott e megyékből Pálfy és Zrínyi országkapitányok zászlai alatt. De alighogy a nemesség Esztergom alá gyűlt, Mátyás herczeg Szinán vezér megindultának hírét vévén, Ungnád Dávid tanácsára a várost felgyujtatta s táborát a Duna balpartjára tévén át, Komárom felé visszavonúlt [2]). 1594.

Szinán basa julius végén jelent meg Tata alatt roppant táborával, mely, miután a betört negyvenezer tatár is hozzá csatlakozott, 200 ezer főből állott. A tatárok jul. közepén Marmarosban törtek be az országba, honnan Debreczennek, Szolnoknak vették útjokat, iszonyúan dúlva, pusztítva mindenütt, merre mentek. Barangoló csapataikkal a tiszántúli urak s megyék több ízben csatáztak. Egy ily harczban esett el Palyinál, Debreczenen alól, Balassa Ferencz. Teuffenbach ekkor Hatvan alól már visszatért volt s Tokaj táján táborozék a felső megyék zászlóaljaiból és német zsoldosokból álló hadaival; de csak „rákháton méne a tatárok ellen való harczra“. — „Bizony — így fakad ki ellene a késedelmezése miatt boszús Dobó Ferencz — inkább hiszem, hogy azt akarta vala, hogy rakásban levágva találta volna a tábort és urakat, hogy a várakat a császár számára foglalhassa el“ [3]).

---

[1]) Kovachich: Vest. Com. 732. Suppl. ad Vest. Comm. III, 310.

[2]) Závodszky naplója Katonánál: XXVI, 780.

[3]) Sárospataki Krónika e. h. 54.

1594. Győr ostroma és eleste.

Szinán a meg nem segélyezett Tatát és Szent-Mártont rövid vívás után megvévén, Győrt szállotta meg. Mátyás főherczeg Szinán közeledtére Révfalu mellett ütött tábort, szemközt a várossal, melylyel magát híd által tette kapcsolatba. Szinán, látván, hogy míg a keresztény had a város közelében van, ezt meg nem vívhatja, mindenekelőtt ütközetre készült, s hogy seregét a Dunán áttehesse, hajóhadát is felhozatta Esztergomból. A keresztény had ezalatt munkátlanul vesztegle táborában. „Valamit a tanácsban végeztek reggel, délig az elbomlott, — úgymond Illésházy —; és a mit délután végeztek, estvélig elbomlott; hadnagyokkal (t. i. magyarokkal) nem tanácskoztak; hadakozó (hadi) tanács Ungnád Dávid a társaival és egyéb ifjú herczegek. Laknak, vígadnak vala az ifjú kapitányok: gondot egyik sem visel vala; dúlás, fosztás, szegény ember-nyomorgatás bővelkedik vala a táborban, . . . az isten kiméne közőlök, megvakítá őket".

A híd elkészülvén, Szinán seregének egy részét a folyamon ellentállás nélkül átvezette; de alig bocsátkozott némi csatározásba, Mátyás szept. 7-kén táborának visszavonúlót fuvatott, öt ezer szekeret és sok podgyászt hagyván a töröknek martalékul; a seregben is sokan vesztek el a futáshoz hasonló, rendetlen hátrálásban. A nagyvezér ezután komolyabban fogott Győr vívásához. A helyzeténél fogva szintúgy, mint védművei által erős várban mintegy 7000 főre ment a német s olasz őrség, magyarok csak száz hatvanan valának köztök; porral, eleséggel is bőven el volt látva; s csak egy hiányzott: lelkesedett védők. Az idegenért harczolni, s ha kell, meghalni nem akaró várnagy, gróf Hardeck Ferdinánd, mihelyt a keresztény had visszavonúlt, bátorságát elvesztvén, a várat szabad elköltözés feltétele alatt szept. 27-kén feladta; — miért is utóbb Bécsben perbe fogatott s Perlin Miklós hadi építésszel együtt lefejeztetett.

Szinán a szerencsét ekként reménye fölött gyorsan kedvezni tapasztalván, Győr megvétele után maga Komáromot szállotta meg, fiát a budai basát pedig Pápa vívására

küldé. Pápa minden ellentállás nélkül megadta magát; de 1594.
annál erélyesebben védte Komáromot Braun Rézmán és Sztársics Farkas. Mátyás főherczeg is, miután a Győr mellőli rendetlen visszavonúláskor szétszórodott seregét Rosenberg Péter újabb cseh és morva —, Rákóczy Zsigmond, Dobó Ferencz, Homonnay István, Báthory István, Szokoly Miklós és Vetésy László pedig magyar hadakkal ismét 40 ezerre szaporították, Nyárasdnál az érsekújvári dunaág mellett megerősített táborba szállott. Innen Pálfy, bár a Győrnél vett sebéből egészen még nem gyógyult meg, a magyar hadakkal Komárom felé nyomúlt előre; de még az napon meggyőződött, hogy Szinán, babéraival megelégedvén, hadait kevéssel elébb visszavonta s téli szállásokra vezette. Visszavonúltak vele a tatárok is, kik Komárom vívása alatt kegyetlenül pusztították a Csallóközt. A sziget népe azonban úgy tapasztalá, hogy csak a rablók változtak; mert a fizettetlen német és cseh zsoldosok is ellenség módjára dúlták, rabolták a vidéket, míguem november végén az egész had szétoszlott [1]).

Hogy a szenvedett csapások oka leginkább egy értelmes hadvezér hiányában feküdt, mindenki, még maga a prágai várlakban tespedő Rudolf is tudta. És minthogy a vezérletre legalkalmasabb Pálfy Miklóst az idegen segélyhadak élére is állítani s fővezérré kinevezni nem látá lehetőnek, mihelyt hírül vette, hogy öcscse, Mátyás, Győr alul megfutamodott, nyomban felszólítá, Erneszt öcscsét, fogadna Tillin és Dela-Motteon kivül, kik szolgálatukat már elébb felajánlották, még több alkalmas kapitányokat is szolgálatába a Németalföldön létező spanyol seregből. Erneszt főherczeg mindenek felett gróf Mansfeld Károlyt ajánlá a császárnak; s ez már okt. 11-kén felhatalmazta öcscsét, hogy a grófot

[1]) Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXVIII, 636. kövv. Závodszky naplója Katonánál: XXVI, 825. Sárospataki krón. Történ. Tár IV, 54. köv. Barovius, Kovachichnál e. h. 365. kövv. Győr kapitányának nyilatkozata, Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 63.

1594. fővezérül fogadja szolgálatába a török ellen [1]). De még inkább felébreszteni látszék őt a közügyek iránti részvétlenségéből Győr eleste s Komárom ostroma. A pápánál, a spanyol királynál s a német fejedelmeknél segélyt sürgetett; s ennek reményével vígasztalta a hon veszedelme miatt rettegésbe, búba esett országlakosokat is, kiket 1595 elején Pozsonyba országgyülésre hívott egybe.

IV.

1595. Országgyülés. Az ország rendei köszönettel vették ugyan a király e gondoskodását; mindazáltal fájdalmokat sem titkolták el hazájok szenvedései s veszedelme fölött, melyet kivált onnan származtattak, hogy a király az országtól már oly régóta távol lakik, s a hon védelmét az ország szokásaival, jogaival szintúgy mint a török harczmodorával ismeretlen, jobbára önhaszonleső s az ország sorsát szívökön nem hordó idegen kapitányokra bízza. Miért újabban is kérték őt, jöjön valahára személyesen hű jobbágyai közé, hogy önszemeivel láthassa bajaikat, szükségeiket. A felvidéknek minden esetre magyart nevezzen ki főkapitányául, ki ott a népet saját szelleme s törvényei szerint kormányozza. Magok az ország védelmére annyi segélyt ajánlanának, mennyi tőlök csak kitelhetett: minden kaputól 15 frtot, miből 9-et a jobbágyok, 6-ot az urak s nemesek saját erszényökből fizessenek. Rendelték tovább, hogy a kamara a kir. városoktól, az alispánok a lelkészektől s egytelkes nemesektől is szedjenek némi adót; a zsidók, fejenkint minden hóban 50 denárt fizessenek. Az ekként begyűlendő összegen minden megyében külön kapitány vezérlete alatt zsoldosok szedessenek, lovasnak 4, gyalognak 3 frt adatván havipénzül. Szabad hajdúkat, kik csak zsákmányért szolgálnak, tartani senkinek sem lőn szabad [2]).

[1]) Rudolf levelei Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 61. kövv. 73. köv.

[2]) Corp. Jur. Hung. I, 579.

„De mind ezekhez kevés bizodalom vala, — úgymond 1595.
Illésházy — mivelhogy elréműlfek vala a török hatalmasságától . . . Azonban, a hol megszünik az emberi segedelem, ott kezd munkálni az isten keze. Egy új csillag láttatott vala az égen: . . . az erdélyi vajda, Báthory Zsigmond, . . . ki igen ifjú vala, practicát indítá a moldvai és havasalföldi Mihály vajdával, és elhajlának a török császártól, és hajlának Rudolphus római császárhoz".

Báthory Zsigmond.

Báthory Zsigmond, kiben mint a jezsuiták nevendékében, korával a gyűlölet is nőtt a keresztény elvekkel meg nem férő török barátság ellen, mióta a jezsuiták Erdélyből kiűzettek, Carigli Alfonz gyóntatója ösztönzéseire, mint említők, már 1589-ben érintkezésbe lépett a királyi udvarral egy a török ellen kötendő szövetség tárgyában. A terv létesülését azonban sokáig meggátolták a fejedelem s unokabátyja, Boldizsár közt kitört viszályok, ki eleinte gyámi tekintélyt igényelt öcscse fölött, majd a főhatalmat is magához rántani ügyekezett, vagy legalább Geszty Ferencz s mások által efféle czélról vádoltatott. Az urak aggodalommal látván a viszályok nőttön nőttét, 1591-ben tanácskozni kezdének: a két rokon közől melyiknek fogják inkább pártját, Zsigmondnak-e, ki bár nem ment minden hibától, de törvényesen választott s megerősített fejedelmök, vagy Boldizsárnak, ki bár magán élete ellen van is kifogásuk, de lángeszű, bátor, vitéz, nagyratermett?

Zsigmond előtt nem maradt titokban, hogy az urak közől többen szivesebben Boldizsárt látnák a fejedelmi széken; s egy napon felhívá a tanácsurakat: nyilatkoznának őszintén, mit tevő legyen bátyjával, ki őt mind súlyosabb helyzetbe hozza? Az urak véleménye, Kendy Sándor, Gálfy János és Gyulay Pál tanácsára oda hajlott, hogy ha az egyesség a rokonok közt helyre nem állítható, inkább Boldizsár távolíttassék vagy különben tétessék el útból, mintsem a törvényesen választott fejedelemtől elhajólva, hazájokat veszélybe ejtsék. Boldizsár úr most színre kibékült; de

1595. addig nem nyugodott, míg Gyulay Pált saját jószágán meg nem ölette, Gálfy Jánosra pedig, kit Belényesen elfogatván, Huszton elzáratott, utóbb maga Zsigmond által nem mondatott halált. Gyulay s Gálfy leghívebb emberei voltak ugyan Zsigmondnak: emez buzgó működésének köszönheté azt is, hogy fejedelemmé még gyermek korában elválasztatott; de Zsigmond feláldozta őket, csak hogy bátyját, ki terveit leginkább gátolhatá, maga iránt lekötelezze. E terven ugyan is gyóntatója, Carigli Alfonz, ismét nagy buzgalommal működött, kivált mióta Szinán nagyvezér a szultánt a béke megszegésére bírván, Mehemet csausz által felszólítá, hogy az erdélyi haddal ő is jelenjen meg táborában. Nehogy unokabátyjai István és Boldizsár a Rudolffal tervben lévő szövetséget gátolják, a császár által mind a kettejöknek az arany gyapjas rendet igérte kieszközleni. A többi urakat különféle igéretekkel egyenkint ügyekezett megnyerni az új szövetség támogatására.

Azonban Szinán (1593-ben) Nándorfehérvárra érkezvén, újabban kemény parancsot küldött a fejedelemre, hogy dandárát a temesvári basa hadaival egyesítvén, Kállót s a király egyéb birtokait mennél elébb támadja meg. Báthory a rendek véleményét meghallgatandó, országgyülést hirdetett. Boszúságára a rendek többsége egyátaljában nem volt hajlandó elállani a töröktől. „Nem szabad elfeledniök, — mondá a tekintélyes Kendy Sándor, — mily bajba keverte magát az ország, midőn a múlt időben a németek pártjára állott, mily csekély ezek ereje a törökéhez képest, s ha igérnek is segélyt, mily késedelmesek annak kiállításában.“ A rendek határozata szerint Zsigmond kénytelen lőn szept. 13-kán Sennyey Pongráczot tíz ezer forintnyi ajándokkal, kevéssel utóbb pedig Csegedy Mihályt a 15 ezer aranyból álló évi adóval is Szinánhoz megindítani, hogy őt a tartomány hűségéről a szultán iránt biztosítsa, egyszersmind azonban kieszközölje, hogy tekintetbe vévén a késő évszakot, legalább az idén mentse fel Erdélyt a hadjárattól. De titkon a pápának

és Rudolf császárnak is megizente Carigli atya által az okokat, melyek őt e lépésre kényszerítik, s buzgó kívánságát, hogy fegyvereit mennél előbb egyesíthesse a császáréival a török ellen. Utóbb a temesvári basa sürgetései következtében kénytelen lőn ugyan hadait összegyűjteni s Nagyváradra indítani; de Szinán ekkoron már véget vetvén ez évi (1593) hadjáratának, azon meghagyással, hogy haderejét mindjárt a tavasz nyiltával talpra állítsa, őt is felmenté a további táborozástól [1]). 1595.

Mennél inkább meggyőződött Báthory fejedelem, hogy a parancshoz képest a jövő évben vagy a törökkel, vagy a török ellen múlhatatlanul kellend harczolnia: a tél folytában, annál buzgóbban működött a szövetség megkötésén. A fő nehézség, mely miatt eddigelé czélhoz nem juthatott, nem is a császár részéről, ki most minden, bár honnan jövő segélyt örömmel fogadott, hanem magoktól az erdélyiektől származott, kik hazájokat újabb veszélyeknek kitenni nem akarták. Ezeknek más értelemre hajlítása végett a pápa a tőle visszatérő Carigli jezsuitával 1594 telén nem csak egy külön követet küldött Erdélybe, hanem Báthory Endre cardinálnak, István és Boldizsár testvérének is, ki Lengyelországban egy gazdag püspökséget bírt, meghagyta, hogy Erdélybe menvén, a követtel együtt működjék, hogy az urakat a szövetségre hajlandókká tegye. A cardinál s a követ nem voltak fösvények az igéretekben: Bocskay Istvánnak, a fejedelem anyai nagybátyjának, ki Báthory Istvánt már előbb felváltotta volt a váradi főkapitányságban, tetszék a szövetség; az arany gyapjas renddel kecsegtetett Báthory István és Boldizsár sem tőnek ellenvetést: és e fő emberek megnyerve lévén, a többi tanácsurak is hallgattak. Midőn a cardinál Lengyelországba s Alfonz atya a pápai követtel Prágába és Rómába visszautazott, különösen avval is megbízva, hogy az említett rendet a császár és a pápa által kieszközölje, úgy

Báthory Zsigmond Rudolfhoz hajól.

[1]) Bethlen: Lib. VII, 402. kövv.

1595. látszék, minden akadály, el van hárítva. Prágából nem sokára parancs ment Teuffenbach kassai főkapitányhoz, hogy miután az erdélyi vajdával kezdett alkudozás biztos sükert igér, ha ez a töröktől netalán háborgattatnék, Teuffenbach őt, mennyire a felvidék veszélyeztetése nélkül teheti, segíteni ügyekezzék [1]). A fejedelem maga a tél folytában kivált abban működék, hogy Áron moldvai s Mihály havasalföldi vajdákat, s a temesi tartományban lakó ráczokat és oláhokat is lázadásra indítsa a török ellen. A lépések mindenütt kivánt eredményre vezettek: a két vajda, megunván a török zsarnokságát, Zsigmond szövetségéhez a császárral örömest hozzácsatlakozni igérkezett: a temesi oláhok és ráczok pedig Palatics György által reábíratva, Zsigmondot fejedelmöknek ismerni s zászlai alatt fegyvert ragadni magokat levél által is kötelezték [2]).

A dolog ennyire haladván, a fejedelem május 12-kére (1594-ben) Tordára országgyülést hirdetett, és a rendeknek Kovacsóczy Farkas cancellár s Iffiú János tanácsúr által előadatá, hogy szívökre vévén a veszélyt, mely magyarországi testvéreiket a töröktől fenyegeti, kövessék a vérség s rokonság szózatát, ők is amazokkal közösen ragadjanak fegyvert: Erdély sorsa Magyarországétól elválhatatlan; ha ez elmerül, amaz sem fog fenállhatni. A harczvágyó fiatalság nagyobb része pártolá az előadást. „Míg Magyarországban, — így szólának — nincs család, mely egyik vagy másik kedves tagjának elvesztét ne gyászolná, az erdélyieknek sem válnék becsületükre a testvéreket cserben hagyniok. Fegyver helyett örökké csak aranynyal tartsák-e távol határaiktól az ellenséget? Ám Magyarország élő példája, mennyire hihetnek a szószegő töröknek“. De az urak, Kendy Sándor tanácsát követve, a töröktől elhajlani most sem akartak; „Erdély — mondák — már kétszer állott a birodalomhoz, s

[1]) Pray: Epist. Proc. III, 235.

[2]) Bethlen Farkas: Lib. VII, 458. kövv.

mind a kétszer mind magokat, mind országokat elvesztették, 1595.
Rudolf magát sem ótalmazhatja a töröktől, nemhogy Erdélyt ótalmazná". Mivel pedig a fejedelem minden módon azon volt, hogy a rendeket a maga értelmére hajlítsa, ezek oly végzéssel oszlottak szét, hogy míg a keresztény had Budát vissza nem veszi, az ország nyiltan el ne álljon a töröktől, s a mennyire lehet közönyösen viselje magát a két birodalom között.

Alig hogy a rendek szétoszlottak, a pápától egy apát, a császártól Ungnád Dávid érkezett követül a fejedelemhez. A követek a tanácsurakat mind egyenkint, mind egybegyűjtve ösztönözték a török elleni háborúra; Zsigmond pedig a tanácsban kijelenté, hogy a szövetséget kész azonnal megkötni, mihelyt a császár és pápa segélynyujtásáról biztosítva leend.

Míg ez Gyulafehérváron történt, a temesi tartomány rácz lakosai, igéretökhöz képest fegyvert fogva, Ohad és Dobra erődöket megvették, s miután a temesvári basát két ízben megverték, Becskereket foglalták el; és győzedelmök jeléül nehány török zászlót a fejedelemhez küldvén, kérték őt, ne késnék a megigért segélylyel, mert a temesi basa újabb hadakkal készül őket megtámadni. A fejedelem Székely Mózest egy csapat zsoldossal hozzájok azonnal megindítá, nem sokára több segedelmet is igérvén utána küldeni; minthogy pedig ez időben a moldvai és havasalföldi vajdáktól is mind kedvezőbb híreket vett készségökről a török ellen feltámadni, azon reményben, hogy most az erdélyi urak is hajlandóbbak lesznek azoknak példáját követni, junius elején Gyulafehérvárra újabb országgyülést hirdetett.

A jelenvolt urak, látván, hogy soraikból sokan hiányoznak, oly végzéssel akarták mellőzni a fejedelem unszolásait, hogy a gyülés teljes nem lévén, ily fontos ügyben, mely mindnyájok fenmaradását illeti, semmit sem határozhatnak. De Zsigmond már megunta a halogatást. Junius 11-kén tehát Báthory István és Boldizsár unokabátyjaitól,

1595. Bocskay István nagybátyjától és Geszty Ferencztől környezve, testőrsége kiséretében a tanácsterembe lép s hosszú beszédben előadja, hogy a rendek visszaéltek türelmével; de ez már kimerült, s annyi halasztás után valahára határozott végzést kiván a fenforgó fontos kérdésben. Kivánja, hogy azok nevei, kik a török szolgaságot a keresztények barátságának elejébe teszik, följegyeztessenek; s ezek ellen kemény szavakra fakadva, azon fengyegetéssel végzé beszédét, hogy ha szándékaiban még tovább is gáncsoskodnak, ezentúl nem szóval, hanem fegyverrel fog fellépni. Szavait a teremben néma csend váltotta fel. Majd Geszty Ferencz, az osztrák szövetség leghevesebb pártolója s a fejedelem anyai ágon rokona, emel szót és szavazást kiván.. A török barátság híveinek nyelvét az erőszak lekötötte; s így a többiek a Rudolf császárral való szövetséget végzésül kiáltván ki, a fejedelemmel együtt templomba mentek s „Isten téged dicsérünkkel" ünnepelték az új szövetséget.

De Zsigmond csalatkozott, midőn a hallgatag urak némaságát is megegyezésnek tartá a többiek véleményében. Nem sokára hármasával érkezett hozzá a kellemetlen követség: Alfonz atya meghozta ugyan az arany gyapjas rend adománylevelét; de csak magának a fejedelemnek; a ráczok az új temesvári basa által megveretvén, segélyt sürgettek; a huszti várnagy pedig hírül adta, hogy a tatárok Lengyelország déli részein keresztül haladván, Mármaros széleihez közelgetnek. Az ifjú fejedelem tehát minden fegyverben lévő zsoldosait rögtön összegyűjtvén, azokat Boldizsár bátyjának vezérlete alatt Huszt védelmére indította, és a rendeket fejenkint s fegyveresen Tordára, a tanácsurakat pedig előlegesen is magához Gyulafehérvárra szólítá.

De e rendelet majdnem vesztére vált Zsigmondnak. A Kendyek, Sándor, Gábor és Ferencz, Kovacsóczy cancellár, s mind azok, kik a német szövetségben hazájok veszedelmét látták, még maga Báthory Boldizsár is, kit az arany gyapjas rend iránt megcsalt reményei ismét a török barátjává tőnek,

a helyett hogy Husztra sietett volna, Tordára gyűltek, az 1595.
előbbi gyülés végzését, mint erőszakoltat, megsemmisítették; a fejedelmet pedig magok közé jőni kérték. Zsigmond azonban, ki mellett semmi fegyveres erő nem létezett, — mert ötvenen kivül még testőreit is Boldizsár zászlai alá állította, eltökélve a gyulafehérvári gyülés végzését fentartani, Jósika István kiséretében jul. 28-kán titkon Kővárra távozott. Az urak, mihelyt erről értesültek, a török barátság fentartása iránt végzést hoztak, s úgy vélekedvén, miképen „jobb, hogy egy ember, a vajda, veszszen el, hogysem egy ország", Kolozsvárra új fejedelem választása végett gyülést hirdettek [1]).

Az ellenzék kiirtása.

Azonban Zsigmond sem maradt tétlen. Mihelyt Kővárra ért, hol Keresztury Kristóf várnagyban buzgó hívére talált, egy udvari papját a császárhoz utasítja, a nagyváradi és huszti őrségeket magához rendeli, biztosokat küld a székelyekhez, szászokhoz, kik őket hűségökben megerősítenék, s amazokból néhány ezret Kolozsvárra rendelnének; az ott összegyűlt rendekhez pedig levelet ír, melyben okát adá, miért nem jelent meg a tordai gyülésen, s minden végzésnek, mely a fehérvári határozat ellen intéztetnék, eleve is ellentmonda. E levél felolvastatván, az urak nagyobb része azt figyelembe sem veendőnek vélte, s minthogy a fejedelem ily súlyos körülmények közt hagyta el az országot, azonnal új fejedelmet kivánt választatni. De Zsigmond hívei, kik közé tartozának néhány magyar uron kivül a nemesek és a székelyek nagyobb része, s a szászok mindnyájan, ilyféle szándéknak hevesen ellentmondanak, s a fejedelemhez követeket küldeni kivánnak, kik őt a gyülésben megjelenésre kérnék; mi aztán határozattá lévén, a követség azonnal útnak eresztetek. Bocskay István a váradi, Kornis Gáspár a huszti, Geszty Ferencz a dévai őrséggel s más fegyveresekkel ekkor

[1]) Conjuratio adversus Ser. Trans. Principem Sigismundum Bathoreum anno 1594. conflata, ex cuiusdam Transilvani fidedigni scriptis. Datum 2-a octob. 1594. Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 64. Bethlen: Lib. VII, 470. köv. Istvánfy évkönyve.

1595. már mellette s a székelyek is mintegy nyolcz ezeren útban lévén Kolosvár felé, a fejedelem hadai élén vonúlt be a városba.

Boszúszomját elrejtve, színlelt nyájassággal nyujta kezet az elejébe jött uraknak. Pár nap múlva azonban, miután a török barátság felbontását minden ellentmondás nélkül újra végzéssé emeltette, őket aug. 28-kán, oly szín alatt, hogy velök némi ügyekben tanácskozni kiván, magához rendeli, s az összegyűltek közől Báthory Boldizsár főkapitányt, Kovacsóczy Farkas cancellárt, Kendy Sándor tanácselnököt, Kendy Ferenczet és Gábort, Iffiu Jánost, Bornemisza Jánost, az egri hős fiát, Forró Jánost, Lónyay Albertet, Gerendy Jánost, Szilvásy Boldizsárt, Szegedi Deák Gergelyt, és Szalánczy Györgyöt elfogatja, s vasra verve elzáratja. Geszty Ferencz még az napon mindeniktől írást vőn, melyben várnagyaiknak rendelék, hogy váraikat a fejedelem emberének adják át. Más nap, épen Sz. János fejvétele napján Kendy Sándor és Gábor, Iffiu János, Deák Gergely és Forró János korán reggel a város piaczára vezettetnek, s minden kihallgatás és itélet nélkül, mint felségsértők lefejeztetnek. Báthory Boldizsár neje kétségbe esetten fut a fejedelemhez s lábai elébe borúlva esd kegyelmet férje számára. De az ifjú zsarnok testőreihez fordulván, mondja nekik: „a ruházat, mely ezen asszonyon van, nem illő hozzá, vegyétek le róla, a kinek mi tetszik"; és miután az ájuldozó nő félig meztelenné fosztatott, „vessétek ki innen — úgymond — hogy fényesebben öltöztesse fel őt férje, ki tegnap óta Erdély fejedelme". Pár nappal elébb ugyanis azt mondta volna egy társaságban a boldogtalan nő, hogy nem sokára fejedelmi öltözettel cseréli fel szokott mezét. A nő kivezettetvén, Zsigmond egy ablakhoz méne, honnan a kivégzettek hulláira nyilt kilátás, és siralmas hangon mondá: „Teremtő s megváltó istenem, miben vétettem ellened annyira, hogy atyámfiai vérével kényteleníttessem bemocskolni kezeimet? Hol az atyafiúi szeretet? De többre becsülendő az isten

minden rokonságnál". De még ennyi áldozat sem hűtötte meg a vérengző zsarnok boszúját. Unokabátyját Boldizsárt és Kovacsóczyt még az napon Szamos-Újvárba viteté s röviddel utóbb megfojtatá. Ugyanazon halállal múlt ki Kendy Ferencz és Bornemisza Gyaluban. Szalánczyt saját várában parancsolá megfojtatni; de ő kétségbeesetten védé magát, míg a dühös poroszlóktól le nem vágatott. A többieknek kegyelmet eszközöltek ki barátaik; de ezek is vagy száműzettek, mint Gerendy és Lónyay, vagy börtönben sanyargattattak, mint Szalánczy György és Szilvásy. Valamenynyiök jószágai pedig elkoboztattak. Báthory István még idején sejté a történendőket s ecsedi várába vonúlt [1]). 1595.

E véres dráma után nem volt többé ellenzék az országgyülésen. A fejedelem a rendek közt megjelenvén, avval igazolta tettét, hogy a kivégzettek egy vagy más módon élete ellen leselkedtek, mit saját irataikkal képes bebizonyítani. De bár ezek elő nem hozattak, a gyülés a történteket helyeselte, és szétoszlott. A fejedelem ekként minden ellenzéket vérbe fojtván, a szövetség megkötése végett Bocskay Istvánt, Csáky Gergelyt, Süveg János szebeni királybirót és Carigli Alfonz jezsuitát Rudolfhoz Prágába küldé. Míg azok Rudolf biztosaival, Kutasy János győri, Szuhay István veszprémi püspökökkel, Erdődy Tamással, Pálfy Miklóssal, Forgách Simonnal és Joó János kir. személynökkel alkudozának, a fejedelem maga hadait összegyűjtvén, a Győr alól nagy zsákmánynyal és számos fogolylyal hazatérő tatár sereget támadta és verte meg; „és az egész télen felette sok kárt tőn a török császárnak; valahova indul vala csak kevesed magával is, győzedelmet vett a pogányon", mond Illésházy.

[1]) Conjuratio adversus Sigismundum Bathoreum. Hatvaninál e. h. Bethlen: e. h. 480. Istvánfy: Lib. XXIX, 650. kövv, Illésházy évkönyve. Sárospataki Krónika, Történ. Tár. IV, 54. Decius Barovius: Comment. Kovachichnál: Script. min. II, 351. kövv. Báthory Endre card. lev. Erzsébet angol királynéhoz. Magy. Történ. Emlékek. Okm. V, 192.

1595.

A szövetségi szerződés.

Ez alatt a szövetségi szerződés is elkészüle Prágában s 1595-ben, január 28-kán a következő pontok állapíttattak meg: Rudolf és Zsigmond közösen viselnek háborút és kötnek békét a törökkel, melybe Moldva és Havasalföld is be fog kapcsoltatni. Erdélyt Zsigmond, a magyar király felségét elismerve, örökösen s oly terjedelemben bírja, mint azt János-Zsigmond és Báthory István bírta. Ha fiörökös nélkül halna meg, tartománya a magyar királyra szálljon vissza; leányait ezen esetben, ha lesznek, a magyar király 100 ezer arany jegyajándokkal házasítja ki. Rudolf a vajdát „Erdély fenséges fejedelmének" czímezi s német birodalmi herczeggé nevezi; és a néhai Károly főherczeg leányai egyikével házasítja össze. Ha Erdélyből a török által minden neki nyujtandó segély daczára is elűzetnék, a császár őt és az övéit méltóságához illőleg látandja el. E szerződést a Pozsonyban együtt lévő magyarországi rendek is megerősítették és törvény-könyvükbe igtatták [1]). Bocskay ezután Gréczbe ment át, s Mária Krisztiernát, kit neki az anya, Károly főherczeg özvegye, tüzött ki [2]), fejedelme számára eljegyezte s mint ennek képviselője, márcz. 5-kén az esketést is végrehajtatta. A menyekző aug. 6-kán ment végbe Gyulafehérvárott, hova a menyasszonyt anyja is elkisérte. — Carigli Alfonz czélt ért: az ápril 16-kán tartott fehérvári országgyülés a jezsuitáknak ismét megengedte Erdélyben, különösen Kolozsvárt, Monostoron és Gyulafehérvártt lakniok s működniök.

V.

Murad szultán 1595-ben január elején meghalálozott, s legidősb fia, III. Mohammed lőn utódává. Szinán nagyvezér s fia Haszán, a budai helytartó, mindjárt a szultán

[1]) Corpus Jur. Hung. I, 579.

[2]) „Ich las den gesandten gewiss die wall nit; nem der guette fierst, was man im giebt" — írá a főherczegné Rumpfhoz. Hurternél: Ferdinand II. und seine Aeltern III, 324.

halála után békeajánlatot tétetett a néhai Krekwitz császári követ titkára, a Budán fogságban lévő Bonhome Péter által. 1595.
De ugyanazon okok, melyek miatt a törökök a Fel-Dunánál most békét óhajtottak, Rudolfban és hadi tanácsában jobb reményeket ébresztenek vala a háború sükere iránt; miért az ajánlat el sem fogadtatott [1]). Az erdélyi fejedelmen kivül még Áron moldvai és Mihály havasalföldi vajdákban is ellenségei támadtak a töröknek, készek Rudolffal szövetséget kötni, mi végett már a múlt őszön követeket is igértek hozzája küldeni [2]). Sőt még a Neszter folyam mellett lévő kozákok is, megunván a tatárok becsapásait hazájokba, fegyvert ragadni ajánlkoztak a török ellen, ha Rudolf nekik némi zsoldot adna. Egy harczias fejedelem s értelmes kormány ezen elemekből félelmes ellenséget támaszthatott volna a török ellen; és ettől félt a diván is, midőn az említett békeajánlatot tette. De Rudolf és kormánya, bár az oláh s moldvai vajdák szövetségre való készségét örömmel fogadták, s a kozákoknak már a múlt évben is adtak némi zsoldot [3]), nem tudták kellőleg hasznukra fordítani a kedvező viszonyokat. Megelégedtek azzal, hogy a török egy ideig ezen új ellenségektől elfoglaltatván, pillanatnyilag nem vezetend nagyobb erőt Magyarországba; és a moldvánok, oláhok, kozákok ügyét az erdélyi fejedelemre bízván, — ki, mint látni fogjuk azt elég ügyesen zsákmányolta ki, — magok a kedvező viszonyokat csak arra kivánták felhasználni, hogy a Fel-Duna mellett néhány várat vegyenek vissza a töröktől.

A hadi tanács mindenek előtt Esztergomot tűzte ki a munkálatok czéljául. Az új fővezér, gróf Mansfeld Károly a tavaszon érkezett meg Belgiumból, honnan 2000 lovast és 6000 gyalog vallont is útnak indított volt [4]). A derék gróf- Mansfeld Károly gr. hadjárata.

[1]) Rudolf lev. Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 76.
[2]) Rudolf lev. Fehérkövy helytartóhoz Katonánál: XXVI, 828.
[3]) Rudolf lev. a lengyel királyhoz u. o. 837.
[4]) Hatvaninál: U. o. 75. 77.

1595. ban valahára oly fővezért nyert a sereg, minőt a magyarok régóta óhajtanak vala. „Ez — úgymond Illésházy — igen tudós és fő hadakozó ember vala; . . . de mindenek felett igen istenfélő lévén, semmi dúlást, fosztást tenni nem engedett, és csak kicsin kárért megöleti a németet. Samarjában, Csallóközben felakasztatott egy németet egy sás kévéért, mit levont volt egy pajtáról. És a németeknek sokszor szóval eleikbe adta, hogy ne legyenek háladatlanok a magyaroknak, kik sok és nagy országokat elfogyatták magokkal egyetemben a köröszténység mellett; és a török őket, a németeket, régen kiűzte volna az országból, ha magyarok nem lettek volna. Csak egy magyar drabantnak is süveget vetet, és igen becsűlé vala őket“ stb. [1]).

Mansfeld a sereget, melyben összesen mintegy 60 ezer s köztök 14 ezer florenczi és pápai olasz zsoldos számláltatott, a magyarok pedig Pálfy és Nádasdy országos hadnagyok alvezérlete alatt voltak, julius elején vezette Esztergom vívására. A királyi várost a törökök üresen hagyták; de a vizi várost és a várat oly elszántan védelmezték, hogy a jul. 10-kén s a következő nyolcz napon háromszor megújított ostrom süker nélkül maradt. Mivel a várral szemközt lévő Párkány őrsége a vívókban sok kárt tett, Pálfy és Nádasdy a fővezér rendeletéből jul. 22-kén a Dunán egy hadosztálylyal átkelvén, Párkányt támadták meg. Két nap múlva kezökben volt a vár, melynek őrsége jobbára levágatott. Augusztus elején Hasszán budai basa segedelmére jött Esztergomnak; de Mansfeld által aug. 4-kén megveretvén, 14 ezer emberének, 37 ágyújának s egész táborszerének elveszte után nagy rendetlenségben kényszerűlt visszafutni. De a szép győzedelmet nem sokáig élte túl a derék vezér. A táborban uralkodó vérhas reá is átragadt, s 10 nap múlva,

[1]) Hasonló adatokat közöl Mansfeldről a táborozásban szintén jelenvolt Gabelmann Miklós: Mansfeldiana militia Hungariae. Francofurti 1597.

Komáromban, hova magát betegen vitette, a keresztény had s az ország pótolhatatlan veszteségére, meghalt. 1595.

Esztergom vívása ezután Mátyás főherczeg vezérlete alatt folyt. A vizi város megvétetvén, a vár több napig hevesen lődöztetetett s aug. 29-kén két oldalról közönséges roham intéztetett. A törökök ezt még visszaverték ugyan; de bár még 1700-an voltak benne, kedvöket a védelemre elvesztették és szept. 1-jén a basát a vár megadására kényszerítték. A következő napon a törökök kivonúlván, Burgau őrgróf ezrede vette át a várat s abban iszonyúan kezdett gazdálkodni. „A törökök a régiségeket és ama szép képeket, melyeket a vár megvételekor bentaláltak, nagy kegyelettel tartották fen, — mond egy azonkori napló [1]), — a németek azonban a gyönyörű képeket mindjárt bevonúltok után gyalázatosan megrontották". Szeptember 4-kén Pálfy és Schwartzenberg mintegy 8 ezernyi hadosztálylyal Buda felé intéztek egy erőszakolt szemlét, s útközben egy török hadra bukkanván, azt megverték s 600 foglyot hoztak vissza, kik, úgy látszik, keresztények lévén, a császári zászlók alá esküdtek. Esztergom visszavétele.

Utóbb még Visegrád is megvétetett ugyan a töröktől; de a rend és fegyelem Mansfelddel együtt eltűnt a táborból. „A vallonok — mond Illésházy — kiknek hadnagyok Schwartzenberg vala, miérthogy nem fizettettek, kiszállának a táborból a falukra a Garan mellé és Erdőhátra s ott rettenetes dúlást, fosztást tevének; . . . ezekhez képest a németek sem akarának a táborban szolgálni". Mátyást ezután Miksa főherczeg és Basta György váltotta fel a vezérletben. De az ügyek alattok sem fordultak jobbra a táborban. Haszszán basa azt hitte, Budát mennek vívni, mire régóta nem volt jobb alkalom, s Vörösvárt, Zsámbékot több más apró erőddel együtt kiüríttette s felgyújtatta; Budavár keresz-

[1]) Ephemerides expeditionis adversus turcas 1595. A csász. udv. könyvtár kéziratai közöl. Szalay: IV, 401.

1595. tény lakosai közől pedig, miként török foglyok vallák, a véneket leöletni, az ifjakat távolabb helyekre kezdé küldeni. Az új vezérek azonban nem tudták, mit tevők legyenek: „Vácz felé indultak kétszer is; de eszeket vesztette az úr isten; és így az egész nyarat hiában mulasztották el, sok pusztítással és szegény Magyarország nagy nyomorúságával, végre eloszlának“ [1]).

Báthory Zsigmond hadjárata.

Nagyobb erélylyel, több eredménynyel folyt a háború ez év alatt az Al-Dunánál. Zsigmond fejedelem, miután az ellenzéket az említett főurak vérében elfojtotta, nagy erélyt fejte ki, hogy a török ellen sükerrel kezdhesse meg a háborút. Mindenek előtt harctársakról gondoskodván, míg egy részről Rudolffal a szövetség iránt alkudozott, más részről új cancellára, Jósika István és Sennyey Pongrácz által Mihály havasalföldi és Áron moldvai vajdákat is a maga részére vonta. Ezek, segedelméről biztosítva, örömest fegyvert fogtak a török ellen, kinek zsarlásait mind tűrhetlenebbnek érezték; Áront különösen még az is ösztönözte, hogy a törökök Bogdánt akarták helyébe vajdává emelni. A szövetség, mely által a két vajda egynémiben már akkor elismerte Zsigmond felsőségét, 1594-ben november 5-kén már meg volt kötve. Nyolcz nappal később Mihály vajda Bukarestben több ezer török megöletésével hirdette elpártolását. Zsigmond segedelmét Áron mindjárt a szövetség megkötése után igénybe vette nemcsak a kozákok ellen, kik őt háborgatták, hanem Musztafa basa ellen is, ki Bogdánt a vajdaságba helyezendő, néhány ezernyi haddal indult meg ellene. Zsigmond, Király Albert vezérlete alatt rögtön néhány ezernyi sereget külde szövetségese segedelmére, ki aztán a kozákokkal oly ügyesen vetett véget a viszálynak, hogy azok kevéssel utóbb magok is követséget küldöttek Gyula-

[1]) Illésházy évkönyve. Istvánfy: XXIX, 656. Gabelmann: e. h. Relation veritable du succes de la guerre stb. Hatvaninál: e. h. III, 80. Reusner: Rer. memor. in Pannonia gest. narrationes. 262. Závodszky naplója Katonánál: XXVII, 137. Wagner: Scep. II, 274.

fehérvárra és szintén szövetséget kötöttek Zsigmonddal. 1595.
Utóbb Király és Áron vajda, Mihálytól is segíttetvén, Musztafa basát Gyurgyevónál, midőn seregét a befagyott Dunán átvezetendő vala, megverték, s majdnem egész hadát megsemmisítették. Mihály vajda Gyurgyevóban hasonló kegyetlenséggel ölette le a törököket, mint elébb Bukarestben. Alig szabadult meg Áron e veszélytől, midőn a törökök a tél végén ismét egy tatár sereget küldének tartományára. De Király s a szövetséges vajdák, most a kozákok által is segítve, ezeket is megverték s kiűzték; sőt a Duna mellett néhány török várat is elfoglaltak, Neszterfehérvárt pedig felégették [1]).

De nem sokára ama rémítő hír érkezett a vajdákhoz, hogy Ferhád basa az új nagyvezér készül ellenök intézni hadjáratot, s még a próféta sz. zászlaját is áthozatta Damaskusból. Áron vajda ezen annyira megijedt, hogy a szövetségből kilépni, s a veszedelmet gyors hódolattal szándékozott megelőzni. De korán hírül hozta ezt Rázván István, a bojárok egyike, Zsigmondnak. Ő tehát Kornis Gáspárt és Daczó Ferenczet egy haddal azonnal Moldvába küldi, Áront Jászvásárban elfogatja s május 19-én Alvinczben elzáratja, a vajdaságot pedig oly feltétel alatt, hogy felségét elismerje s neki mind maga, mind bojárai hűséget esküdjenek, Rázvánnak adja.

Mihály vajdának a törökön elkövetett iszonyú kegyetlensége, — nyolcz czerre teszik az általa Bukarestben és Gyurgyevóban lemészárolt mozlemeket, — semmi reményt nem hagyott vala, hogy a töröktől valaha még kegyelmet nyerhessen. Ő tehát, hogy Zsigmond fejedelmet, kit újabb viszonyai a császárral, Rázván vajdával és a kozákokkal hatalmassá tettek, még inkább érdekébe vonja, még sükeresebb

[1]) Bethlen: Lib. VIII, 585. kövv. Barovius Kovachichnál: e. h. 376. kövv. Sárospataki Krónika Történ. Tár IV, 55. Engel: Gesch. der Wallachei 230. Hammer: II, 587.

1595. segélyezésre bírja, alattvalójává sem vonakodott lenni: a tergovistyei érseket két más püspökkel és három előkelő bojárral Gyulafehérvárra küldé, s általok május 20-kán főbb pontjaiban következő szerződést köttetett Zsigmonddal: Mihály vajda s egész Havasalföld alája veti magát Zsigmond fejedelemnek, őt hűbérurának, királyának ismeri s bojáraival együtt hűséget esküszik. Zsigmond a vajdának, mint a maga helytartójának, zászlót és buzogányt küldend annak jeléül, hogy őt vajdaságában megerősíti. A vajda mellett a közügyeket 12 tanácsos fogja igazgatni, kik csak a fejedelem megerősítésével foglalhatják —, s annak akaratából veszthetik el is hivatalaikat. Valahányszor a fejedelem Erdélyben országgyülést tart, arra Havasalföld is küldend követeket, s a fejedelem ezekkel értekezve fogja kivetni a körülmények szerint szükséges adót, melynek behajtásáról és mire fordításáról a vajda s 12 tanácsosa köteles leend számolni a fejedelemnek. A vajda díját, a 12 bojár tanácsával a fejedelem szabja meg. A vajda és az ország a fejedelmet „ő felségének, legkegyelmesebb urának“ —, ez pedig a vajdát „kedves hivének“ czímezendi; miért a vajda, alattvalóihoz intézendő leveleiben, sem magát „Isten kegyelméből“ való vajdának, sem a városokat a maga városainak nem nevezheti. A hűségesküt a vajda s a bojárok akkor teendik le, midőn a fejedelem a zászlót s buzogányt átküldendi. A fejedelem viszont kötelezi magát, hogy őket, s különösen egyházukat is jogaikban, nemzeti szokásaikban fentartja, s őket a törökök s más ellenség ellen is minden hadi erejével, pénzzel, ágyúval s egyéb hadi szerekkel segítendi. A követek hazatérvén, Zsigmond Palatics által küldte meg a vajdának hatósága jelvényeit s vétette át tőle s a bojároktól a hűségesküt. — Tíz nap múlva, jun. 1-jén, az új moldvai vajda, Rázván István, követei is megjelentek Gyulafehérvárott, és Zsigmond velök is hasonló szerződést kötött [1]),

[1]) Bethlen: Lib. VIII, 587. Istvánfy: Lib. XXIX, 668.

Ezek így végbe menvén, Zsigmond fejedelem jun. elején több levélben sürgette Rudolfot, küldené meg mennél elébb az igért segedelmet. A török, úgymond, őt nagy igéretekkel ostromolja, hogy elvonja új szövetségeitől, mi végett követet is intézett hozzája. A török ez évben minden erejét a havasalföldi s moldvai vajdák megbüntetésére gyűjti: kéri tehát őt, hogy miután a Fel-Dunán nincs mitől tartani, az aldunai tartományokat pedig végveszély fenyegeti, ne hagyja cserben az új szövetségeseket; ő maga rövid időn Bodon alá menend hadaival, hol, szintúgy mint Nikápolynál hídat vernek a törökök [1]). Nehogy az alatt, míg maga országából távozik, a temesvári törökök azt felprédálják, Borbély Györgyöt, ki a hadi mesterséget még Mágócsy Gáspár alatt tanulta, s vezéri tulajdonainak több jeles tanuságait adta, máj. 27-kén karansebesi bánná nevezte s egy dandárral a török határszélekre küldötte; Horváth Mihály és Békes István alatt pedig egy más hadat Moldvába utasíta, melyet a tatárok ismét háborgattak. A szerencse kedvezett a szövetségeseknek: a tatárok nagy vereséggel ismét kiűzettek. 1595.

De nagyobb veszély fenyegette őket a Dunánál. Mielőtt Zsigmond, kit ekkoron ifju neje, Mária Krisztierna fogadása vett igénybe, hadaival Havasalföldre megindulhatott, Ferhát nagyvezér egy roppant sereggel, elébb mintsem váraték, a Dunánál termett. Szerencsére a híd Gyurgyevónál, hol átkelni akart, még nem volt készen, s míg annak elkészültét várja, Szinán basa fondorlatai által megbukván, ennek kényteleníttetett átadni a nagyvezérségét. De ezen esemény csak néhány hétig halasztá, nem hárítá el a veszedelmet. Midőn Ferhát letétetésének hírét vette, Szinán már útban volt a sz. zászlóval, s augusztus közepe táján a Dunánál állott. Idő közben Mihály vajda és Király Albert, ki 2500 vitézzel volt zászlai alatt, több apró győzedelmet nyer-

[1]) Praynál: Ep. Proc. III, 243. kövv. Hatvaninál: Brüss. Okm III, 78.

1595. tek ugyan a török had egyes osztályain; de erejök összesen is csak 16,000 emberből állván, Szinánnal, ki 100 ezernyi sereggel kelt át a Dunán, nyilt csatába ereszkedni nem merhettek. A vajda tehát családját Erdélybe küldvén, Király Alberttel együtt a havasok közé vonúlt, Kalugereni mellett, hol hajdan Negrevoda vár állott, egy meredek sziklák és mocsárok által védett helyzetben szállott táborba. Szinán Bukarestet megvévén, és seregének egy részét Tergovistye felé küldvén, maga az ellenség űzésére indult. De itt erélyesebb ellentállásra talált, mintsem hitte. A magyarok s oláhok erős helyzetökben több napig vitézül ellentálltak a sokaságnak. Egy napon oly erélylyel verték vissza a törököt, hogy a rendetlen futamlásban maga Szinán is lezuhant a hídról, melyet a mocsáron át veretett; a szövetségesek ugyanekkor négy ágyút is hatalmokba ejtettek. E győzedelmek azonban sok vitézökbe kerültek a vajdának s Király Albertnek; s mielőtt a sokaságtól végre is elnyomatnának, táborukat felszedvén, mélyebben a hegyek közé vonúltak, ott várandók be Zsigmond segedelmét, melyet újabban is kérve kértek.

Zsigmond, mihelyt menyekzőjét, mint említők, aug. 6-kán megülte, nem várván tovább Rudolfnak eddig hasztalan sürgetett segedelmét, Mindszenti Benedek, Bogáthy Boldizsár és Kornis Farkas által a székelyeket fegyverre szólította, hajdani szabadságaik visszaadását igérvén nekik, ha gyorsan és számosan táborba gyűlnek Feketehalomra. S hogy nekik s egyebeknek is jó példát adjon, aug. 27-kén Bocskay, Kornis Gábor, Csáky István s több más urakkal Gyulafehérvárról kiindulván, maga is Sebesre majd Feketehalomra ment hadaival. A székelyek emberűl megfeleltek a várakozásnak: a fejedelem pár száz híján 15 ezret talált a táborban. Ő is beváltá tehát szavát s azonnal kiadá rendeletét, mely a székely népnek minden régi szabadságait visszaadta; minek oly nagy lett hatása, hogy a székelyekből pár nap alatt még újabban öt ezren gyűltek táborába. Itt

várta be Zsigmond azon másfél ezer németet is, kiket Miksa főherczeg szept. 6-kán indított meg végre rakomazi táborából. Itt vette hírét annak is, hogy a vitéz Borbély György Tótváradot, Facsetet elfoglalván, s a temesvári basát egy véres ütközetben megvervén, Solymost, Lippát és Csanádot is megvette. Zsigmond ezután a törcsvári szoros felé közeledett, hol még a szászok is újabb 4000, Rázván vajda pedig 3000 fegyveressel szaporíták táborát, mely, miután Mihály vajda és Király Albert 8000 vitézzel szintén hozzácsatlakozott, összesen 60 ezer, mintegy felében lovas, más felében gyalog fegyveresből s 75 ágyúból állott. 1595.

A vén Szinán basa a magyar-oláh tábort egy hegyről áttekintvén, eddig nyert babérait nem merte szerencséltetni, s némi csatározás után Bukarestbe huzódott vissza. A fejedelem a két vajdával tartott tanácskozás után okt. 18-kán Tergovistyét szállotta meg, melyet Szinán a nyáron át hamarjában nagy erőfeszítéssel erősíttetett és 4000 fegyveressel rakott volt meg. A székelyek s oláhok vetélkedő vitézsége három nap alatt megvívta a várat. Ali basa, az őrség nagy részével fogolylyá lett s leöletett. A roppant zsákmánynak legbecsesebb része volt a 46 ágyú, köztök kettő rendkivüli nagyságu. A vár megvételének hírére Szinán, miután Bukarestet felgyújtatta, nagy gyorsasággal s rendetlenül vonúlt vissza Gyurgyevóra, hogy ott a Dunán átkeljen. A szövetséges sereg vezérei erről értesűlvén, rövidebb útakon azonnal utána sietnek, és még elég korán megérkeznek, hogy a nagyszámú társzekereket lefoglalják, s az őrizetökre hagyott csapatokat, a dulárok nagy részével, kik csak ekkor tértek meg több ezer fogolylyal rabló kalandjokról, levágják vagy a Dunába ugraszszák. Török írók állítása szerint ezen napon veszett el a dulárok magköve, úgy hogy ezóta soha sem bírtak többé a régi számra vergődni. A balparton szorult törökökből a győzők dühe egyet sem hagyott életben; s azért foglyuk egy sem —, de annál nagyobb volt zsákmányuk, több ezer, podgyászszal s hadi szerekkel rakott

1595. szekér, számos ágyú s nagy mennyiségű barom esvén kezeikbe. Más nap, Gyurgyevó vívásához fogtak, s az őrség kétségbeesett ellentállása után harmad napon azt is megvették. Szinán a keresztények s minden míveltség dühös ellensége, szégyennel tért vissza Stambulba, s a következő év tavaszán hirtelen halállal múlt ki.

A győzedelmes Zsigmond november elején seregét haza felé indította, s útközben Rázván moldvai vajdát elbocsátván, egy erős dandárt adott segedelmére; mert míg ő távol járt, a lengyelek Mogila Jeremiást igtatták be a vajdaságba. De a szerencsétlen Rázván csatát vesztett s elfogatván, karóba vonatott [1]). Az új vajdát nem háborgatta Zsigmond,
1596. mert a következő év tavaszán ő is engedelmességet igért neki [2]).

Mohammed szultán a szenvedett veszteségekért 1596-ban személyesen akart Magyarországon boszút állani. Ennek híre arra bírta a rendeket, kik az év elején Pozsonyban országosan gyültek össze, hogy minden eddiginél nagyobb pénzsegélyt, minden kapu után 18 frtot ajánljanak, melynek felét a jobbágyok, felét az urak s nemesek saját erszényökből fizessék; a lelkészek, a kir. tisztviselők s a zsidók, jövedelmeik arányában róvassanak meg az alispánok által. Mind e pénz zsoldosok fogadására s a végvárak kiigazítására vala fordítandó [3]). A rendek, mielőtt szétoszlának, márcz. 12-kén kelt levelökben hálát mondottak a pápának a múlt évben nyujtott tetemes segélyezéséért, kérvén őt, emlékeznék meg ez évben is a kereszténység védfaláról [4]). VIII. Kelemen a

---

[1]) Istvánfy: Lib. XXIX, 669. kövv. Illésházy évkönyve. Bethlen: Lib. VIII, 600. kövv. Sárospataki Krónika: e. h. 56. Török írók Hammernél: II, 603. kövv. Csodálni lehet, hogy Hammer egy szóval sem említi Zsigmondot, holott a szövetséges seregnek legalább háromnegyedét erdélyi hadak tették.

[2]) Bethlen: IV, Lib. IX, 6.

[3]) Corp. Juris Hung. I, 587.

[4]) Katonánál: XXVII, 255.

múlt évben 10 ezer zsoldost küldött a fel-dunai seregbe; az idei hadjáratra havonkint 30 ezer tallért ajánlott. 1596.

A török készületeinek híre Zsigmond fejedelmet is arra indítá, hogy az év elején személyesen menjen fel Prágába a múlt évinél nagyobb segély kieszközlése végett. A császár két ezer vasas németet, ezer huszárt és 3000 magyar gyalogot, és azok zsoldjára havonkint 24 ezer tallért igért neki; s a távozót nagy becsű ajándékokkal tisztelte meg. A fejedelmet újabb hadi gondok várták országában. Alighogy haza ért s útjának eredményeit a rendeknek Kolosvárt eléterjesztette, Borbély György várnagytól futár érkezik, hírül hozó, hogy a temesvári basa Lippát megszállotta. A fejedelem tehát seregét nyomban összegyűjtvén, a vár megsegéllésére indula, miután pedig értesült, hogy jöttének hírére a basa a vár vívásával felhagyott, jun. 10-kén viszont ő szállá meg Temesvárt. Néhány napi lövetés után Kornis Gáspár, Király Albert és Toldy István három oldalról rohamot intéztek, de sikeretlenül. Más nap ugyanazt készülének ismételni, midőn hírül hozzák, hogy egy tatár had a tábort megtámadta. Az ostrommal tehát felhagyván, Zsigmond a tatárokra vezette hadait, s őket széjjel verte. De, látván, hogy ostromszerei az erős vár vívására igen gyöngék, az igért segély pedig Rudolftól nem érkezik, seregét maga is visszavezette Erdélybe. Itt nem sokára egy csausz érkezett hozzá a szultán azon izenetével, hogy kész Erdélyt minden előbbi adója alól fölmenteni, s Havasalföldet is örökösen hozzákapcsolni, ha a fejedelem fegyverét leteszi s lemond szövetségéről a császárral. Zsigmond tagadólag utasítá ugyan vissza a hirnököt; de hogy Rudolfot igéreteinek pontosabb teljesítésére ösztönözze, nem mulasztá el tudatni vele a török igéreteit [1]).

Magyarországban az országgyülés végzése szerint máj. 15-kén kell vala megkezdeni a táborozást; de a külsegély Vácz és Hatvan visszavétele.

[1]) Bethlen: IV, Lib. IX, 2. kövv. Pray: Epist. Proc. III, 249. Istvánfy: Lib. XXX, 687.

1596. felette lassan gyűlt, s Miksa főherczeg, kit a császár ez idén fővezérré nevezett, csak a nyár közepén szállott táborba. Ezután Váczot Pálfy és Schwartzenberg vitézsége által rohammal megvévén, Hatvant táborolta körül. A várat, hova az ostromot magok ellen váró budaiak is átszálliták vala becsesebb vagyonukat, két hétig vitézül védte az ezer főnyi őrség s csak is holttetemeik felett s az égő üszkök között juthattak be végre szept. 3-kán az ostromlók. Az erélyes ellentállás oly dühösségre gerjeszté a vívókat, kivált a vallonokat, hogy a fegyvertelen népet, asszonyokat, gyermekeket is jobbára leölették. A vár végkép lerontatott [1]).

Még Hatvan elrontásával foglalkodék Miksa serege, midőn híre szárnyalt, hogy Mohammed szultán Szegedre érkezett 150 ezernyi seregével, s onnan Dzsaffer basát 30 ezernyi haddal Szolnokra előre küldötte. Még nem tudatott az ellenség szándoka; Pálfy azonban azt javasla, hogy bármi légyen az, e hadtestet, mielőtt a derék haddal újra egyesülne, meg kell támadni. De a helyes tanács mellőztetett, s Miksa a sereggel az Ipoly mellé vonúlt. Útközben a kémek tudósításaiból értesűlvén, hogy a szultán Egert szándékozik megszállani, a táborban lévő Nyáry Pál várnagyot azonnal visszaküldé, német, cseh és vallon hadakat is adván erősítésére, kikkel a vár őrsége 4500-ra szaporodott. Üdv helyett azonban Egernek is, mint már annyi más várnak veszedelmére volt a vegyes őrség, s az idegen haza szeretetétől nem lelkesűlhetett idegen segélyhad. A szultán a várat szept. 21-kén szállotta meg. Az őrség eleinte jó kedvvel látszék harczolni; de miután egy hét múlva a várost elhagyni s a felső várba szorúlni kénytelenittetett, bár ott két rohamot szerencsésen visszavert, a második után, mely okt. 10-kén történt, az ellenséggel szabad elvonúlása iránt alkuba ereszkedett; Nyáry Pált s a többi főtiszteket, kik az árulást min-

Eger eleste.

[1]) Rudolf lev. szept. 10-röl. Hatvaninál: III, 85. Istvánfy: u. o. 690. Reusner: 277.

denkép meggátolni törekedtek, elfogták, s okt. 13-kán a várral együtt az ellenségnek adták át. Árulásukért azonban keserűen bűnhödtek: a török a vallonokat s németeket, a Hatvanban elkövetett kegyetlenségek megtorlásául, mind levágatta, a magyarokat pedig a fogoly tisztekkel együtt rabokká tette s emezeket Belgrádban a Nebojsze toronyba záratta, míg magokat kiváltanák [1]). Nyáry Pál, ki a jancsárok agájának adatott át őrizetül a keresztesi ütközet alatt megszabadult [2]). 1596.

E közben Miksa főherczeg, határozatlan, mit tevő legyen, szept. végeig vesztegelt az Ipoly melletti táborában, midőn végre Korpis Gáspár megjelenése, kit hozzá Zsigmond fejedelem azon üzenettel külde, hogy ő már Nagyváradnál van seregével, tudni óhajtja tehát, hol és mikor csatlakozzék hozzá? — tétovázásának véget vetett. Határozattá lőn, hogy a sereg Szécsény s Fülek felé azonnal Eger felmentésére induljon; a fejedelemnek tudtul adatott, hogy a főherczeg Miskolcz táján óhajt vele egyesülni; oda rendeltetett Teuffenbach kassai főkapitány is a felvidéki hadakkal. A megáradt esők s rosz utak miatt azonban csak lassan haladhatott előre a sereg; s a főherczeg még csak Rimaszombatnál volt, midőn Eger elestének szomorú hírét vette. Útját azonban folytatva, októb. 18-kán Vámosról a Sajó mellett egyesült Zsigmond és Teuffenbach tíz-tíz ezernyi hadaival, melyekkel a sereg összesen — mivel számos csapat elmaradozott, csak mintegy 40 ezer fegyveresből s 95 ágyúból állott, s októb. 22-kén Mező-Keresztesnél, a Csincse patak által képzett mocsárok mellett szállott táborba. A mezőkeresztesi ütközet.

A szultán okt. 23-kán két basát küld vala ellene 40 ezernyi hadosztálylyal; de ezek megverettek s 43 ágyújokat is elvesztették. Más nap a mocsároknál ismét megújult a harcz, s a törökök ekkor is visszaűzettek. Harmad napon

[1]) Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXX, 692. kövv.
[2]) Tököly Sebest, lev. Katonánál: XXVII, 357.

1596. végre a szultán egész erejével megérkezett, hogy okt. 26-án megütközzék. Közeledtére a keresztény had a mocsárok túlpartjára vonúlt, hogy az azokon átkelendő ellenséget részenkint biztosabban legyőzhesse. A kimenet igazolta a terv helyességét: az átkelést több ízben megkisértett ellenség mindig és mindenütt nagy veszteséggel visszaűzetett. Vezéreink a harcz előtt szigorúan meghagyták vitézeiknek, hogy a mocsáron, ha győznének is, át ne keljenek, míg arra parancsot nem vesznek; de a főherczeg győztes hadosztálya, hevében meg nem állhatá, hogy a vizen túl is ne űzze a megvert ellenséget: azután pedig oly tűzzel rohant annak azon osztályára, hol a szultán állott, hogy ez elveszettnek tartván az ütközetet, maga is megfutamlott s az utóhadban keresett menedéket [1]).

Az ütközet melynek mezejét mind a két részről több ezer halott hullája borítá, meg volt nyerve: az ellenség nagyobb része megfutamlott; a tábor s benne a szultán sátra és 109 ágyú a mieink zsákmánya lőn. A teljes diadalhoz nem kivántatott egyéb, minthogy a győztesek rendben maradjanak. De ezek a roppant martalék szemléletére, rendről, harczról megfeledkezve, Bory Mihály nógrádi és Vidfy drégelyi várnagyok példájára, fosztáshoz kezdenek, diadalmámorukban zászlaikat a pénzes ládákra tűzik s azok körűl kurjongatva ugrándoznak. És ez lőn veszedelmök. Látván ezt Czikala basa a török előhad vezére, lovasságával, mely az ütközet előtt cselvetés végett oldalt küldetett s épen e perczben érkezett a csatahelyre, a zsákmánylókra rohan, őket a táborból kiűzi, s a mocsáron átugrasztja. A futamlók a diadalmi vígságnak eredt keresztény had többi részeit is elrémítik s magokkal ragadják, úgy hogy táborukat, ágyúikat oda hagyva nagyobb részök vezéreikkel együtt hanyathom-

[1]) Így a török írók után Hammer: II, 617. De Illésházy évkönyve, s vele egyezőleg a többi keresztény írók szerint, a szultán, látván hada veszedelmét, Egerig vagy Szolnokig meg sem állott futásában, s csak itt vette hírül a váratlan győzedelmet.

lok rohan Miskolcz felé. A török had azonban, melynek szintén nagyobb része, de ellenkező irányban futott, át sem kelt a vizen s a mieink egy része, rémületéből eszére térve, ismét összegyűle a táborban s még estebédjét is ott végezte; de miután társaik s vezéreik visszatértét egy ideig hasztalan várák, nehogy meglepessenek, az éj beálltával a táborból szintén kivonúltak, igás barom híjában podgyászt, ágyút mind ott hagyván. Teuffenbach a tartalékssereggel csak másnap reggel jó rendben huzódott vissza Kassa felé. Az ellenség csak ezután foglalta el az üresen hagyott tábort, melyben egyebek közt 10 ezer arany esett zsákmányául. A szerencsétlen nap után Miksa főherczeg Kassára, Báthory Zsigmond Erdélybe ment vissza. Íróink a török veszteségét 20 ezer emberre, a mieinkét öt vagy hat ezer lovasra s ugyanannyi gyalogra teszik. Ezek közt valának Erneszt és Auguszt holsteini herczegek, Poppel Venczel cseh úr, több más neves külföldivel; ezek közt Gabelmann Miklós a történetíró, ki csak azért jött a csatába, hogy azt saját észlelése után írhassa le; a magyarok közől Pálfy Péter, Miklós testvére, Forgách Sebestyén, Telegdy János, Zeleméry István, Baranyay Pál sz. mártonhegyi főapát, Aponyi Gergely, Borbély Endre, Györgynek fia, Lázár István, s a nemességből többen hulltak el a csatamezőn [1].

1596.

VI.

Báthory Zsigmondnak a szerep, melyet eddigelé fejedelemségében játszék, némi dicskoszorút fűzött homloka köré, melyet még az 1594-ki szomorú események sem homályosítottak el. Dicséretére válik nemünknek, hogy a hol jó

Báthory Zsigmond állhatatlansága.

[1]) Az említett Hammeren és Illésházyn kivül a szemtanú Tököly Seb. (Katonánál: e. h. 353.) és Bornemisza György levelei M. Történ. Eml. V, 199. Istvánfy: Lib XXX, 695. kövv. Reusner: 287. Závodszky naplója Katonánál: XXVII, 352. Sárospataki Krón. Történ. Tár IV, 57. köv.

1596. és nemes czélt lát kitűzve, ott örömest az indokokat is nemeseknek, jóknak tartja, és szemet huny a gyarlóságokra, melyek az eszközök alkalmazásával elkövettetnek. Erdély, mióta János-Zsigmond Oppelnből visszatért, békében volt a töröktől, kinek felsőségét elismerte, kinek az adót rendesen megküldeni el nem mulasztotta. De a török e felsősége, szégyenpirt borított a büszke nemzet arczára, valahányszor reágondolt; elégületlenséget s néma boszúságot ébresztett szivében az adó, valahányszor azt lefizette. A szolgaság kőrirata állott azon 10—15 ezer aranyon, melyet Konstantinápolyba küldött: ősei eltékozlott erényének, elvesztett dicsőségének bánatpénzét vélte abban látni mindenha a nemzet jobb, hazafiasb része. Az ifjúság, a nemesség nagyobb része lelkesedve üdvözlé Zsigmond fejedelmet, midőn kijelenté, hogy a török igáját le akarja rázni magáról s a nemzetről, hogy segélyére akar kelni a szorongatott magyar testvéreknek s e végre a keresztény fejedelmekkel kiván szövetkezni. Szótlanul tűrte, sőt helyeselte fejedelmének még azon vérengző kegyetlenségét is, melynél fogva törvénytelenül, kihallgatás nélkül mészároltatá le s veté börtönbe azon 13—14 urat, kiket szándékának ellenzése lázadásra ragadt. A szigorban, hogy még unokabátyjának vérével sem irtódzott megpecsételni a szövetséget a magyar királylyal, sokan önzetlenségének, szándékai tisztaságának, czélja szentségének tanúságát vélték látni; s midőn aztán a török ellen fegyvert emelt, lelkesedve gyűltek zászlai alá, s diadalkoszorúkat fűztek fejedelmök halántékai köré.

De, fájdalom, Zsigmond alattvalóinak e lelkesedésére nem volt méltó. Őt csak hiúság, s egykori nevelőinek, most folytonos tanácsadóinak, és lelki vezetőinek, a jezsuitáknak, hatása által fellobbasztott rajongás vitte reá, hogy ama nemes czélt tűzze ki magának s nemzetének. És még annyi aczélosság sem volt lelkében, hogy a mit hiúságból s rajongásból kezdett, abban ugyanazon indokoknál fogva állhatatos, következetes maradt volna: még a hiúságnak s rajongás-

nak sem volt lelkében mélyebb gyökere. Könnyelmű, vál- 1596.
tozékony, szeszélyes, hamar ráunt a szép, de fárádalmas, veszélyteljes szerepre; gyönge, elvtelen, kórságos lelkét még a hadi dicsőség, melyet 1595-ben Havasalföldön s a temesi tartományban aratott, sem volt képes kitartásra szilárdítani. A jezsuiták befolyása-e, vagy saját beteges képzelete, bizonytalan, most meg a papi pályára, a bíbornoki kalapra fordítá hiúságát. Alig tette le havasalföldi hadjárata után a pánczélt és sisakot, több és különféle szinű vörös és fekete papi talárt készíttetett magának, azon szeszélyes ötletből, hogy lemond fejedelemségéről, elválasztatja magát fiatal nejétől s pappá esküszik [1]). Neje, úgylátszik, nem sok kecsekkel bírhatott. Alig hangzott el a menyekző zaja, ő már táborban volt a szorongatott Havasalföld felé, s midőn visszatért, a nászágy helyett elválást, papi pályát forgatott elméjében. Igaz, már napa is azon megjegyzéssel egyezett meg a házasságban, hogy választást nem enged neki több leányai közől, „elégedjék meg a jámbor avval, a melyik adatik neki". De az idegenségnek neje iránt nem egyedül ebben rejlik oka. Kortársai ezt bűvöletben keresték. „Báthory Zsigmondot, — mond a különben világos eszű Illésházy — menyekzőjekor megbűvölték volt, hogy nem lakhatott együtt feleségével". „Az ördög, az emberi nemzetségnek és minden jónak ellensége — mondja másutt szintén ő — még menyekzőjökön megbűvölte volt ördögséggel, hogy feleségével sem nem lehetett sem nem maradhatott". Egy más tanúság szerint szeretni kezdé nejét, midőn tőle távol vala; a viszonlátáskor

[1]) „Non defuere, qui existimarent eum svasu italorum (de societate Jesu, — mert hogy más olasz volt volna udvarában, nem tudjuk), quorum familiaritate utebatur ... intempestivae peregrinationis consilia suscepisse, eo proposito, ut abdicata conjuge ... in cardinalium collegium adoptaretur; sicuti eius rei desiderium biennio ante (tehát 1595) cum certis aliis signis, tum vero vestibus et togis atri, ferrugineique et punici coloris, quales sacris viris gestare mos est, in suum usum aptatis minime dissimulasset. Istvánfy: Lib. XXX, 706.

1596. pedig utálattal fordult el tőle s majdnem ájulásba esett. A bűvölet Majláth Margitnak tulajdoníttatott boszúból Zsigmond ellen, mivel fiát, Báthory Boldizsárt és második férjét Iffiú Jánost kivégeztette [1]). E hiedelem tán csak azt akarta kifejezni, hogy kortársai őt lelkismereti mardosásokban vélték kinlódni, melyek őt „a sok ártatlan vérontásért bujdosni űzik a világba, mint Káint“ [2]). De megfejté az ellenszenv titkát maga Zsigmond, midőn 1596 elején Prágában a császárnak kijelenté szándokát, fejedelemségéről lemondani s nejétől elválni, természeti tehetetlenségével indokolván a még csak fél év előtt nősült 24 éves ifjutól váratlan határozatát [3]).

Lemondása Erdélyről.

Rudolf akkoron mind Mária Krisztierna, mind a török háború tekintetéből lebeszélni ügyekezett a fejedelmet, s ez megnyugodva látszék távozni Prágából. Azonban akár a házas élet iránti ellenszenv, akár a jezsuiták rábeszélései, — kik jövendőjöket Erdélyben biztosabbnak hitték, ha e tartomány egyenesen a császári ház hatalma alá kerül, akár a török boszújától való félelem, nem hagyák nyugodni a szeszélyes, kórságos kedélyű fejedelmet. Nejét, a szelíd, türelmes Mária Krisztiernát Kővárba számüzé, s levelei által újabban is sürgeté a császárt, egyeznék meg kívánságában. Lemondási vágyának titkába még csak hárman voltak beavatva az urak közől: Bocskay István, anyai nagybátyja, cancellárja, az éles eszű, tevékeny, nagyravágyó Jósika István és Kornis Gáspár, az ország főkapitánya. Ezek, a fejedelem lelépte után a vajdaságra mind a hárman vágyók, azt mind a hárman elnyerni is reménylők, most magok is annál inkább megerősíteni ügyekeztek Zsigmondot szándé-

---

[1]) Bethlen: IV, Lib. X, 249.

[2]) Illésházy István évkönyve

[3]) Jam diu est, quod Trans. Princeps ... desiderium suum exposuerit, ut eum naturae in se defectum sentiret, divortium sibi .... facere ... liceret. Rudolf lev. Hatvaninál: Brüss. Okmánytár. III, 92.

kában, minthogy ő maga is hol az egyiket, hol a másikat biztatá, ösztönözé a vajdaságra való törekvésben. 1597.

Az arany gyapjas rend a spanyol királytól valahára megérkezvén, hogy azt a császártól átvegye, Zsigmond, e három tanácsosa kiséretében, 1597 elején Prágába utazott. Lemondási s elválási szándokát a császárnak újabban is előadván, midőn ez őt a török háború tekintetéből arról ismét lebeszélni ügyekezék, Zsigmond avval kezde fenyegetődzni, hogy ha meg nem hallgattatik s fejedelemségét, melynek sulyát már elviselhetlennek érzi, a császár átvenni tovább is vonakodik, ő azt a lengyelnek vagy a töröknek adja át, csak hogy tőle szabadulhasson. Rudolf tehát oly szerződést köttetett vele, mely szerint Erdélyért Oppelnt s Ratibort évenkénti 50 ezer tallérral adta cserébe, s ha papi pályára lép, bíbornokságot igért kieszközölni számára; a szerződés mindazáltal mind addig titokban vala tartandó, míg a körülmények Erdély átvételére alkalmasabbak lesznek. Az említett három úr mindenike sokat forgolódott Rudolf miniszterei körül, hogy a vajdaságot magára ruháztassa; egyik s másik tán vett is némi biztatásokat [1]); de a császár, ha már a dolognak meg kell történni, Miksa öcscsének szándékozott ekkoron átadni Erdély kormányát [2]).

---

[1]) Csak erre érthető Sümegi Ambrus azon állítása, hogy a császár miniszterei beszélték volna reá Zsigmondot a lemondásra: mert ezen állítással egyenesen ellenkezik Rudolf levele Albert főherczeg s németalföldi kormányzóhoz, ki előtt egyebekben sem lévén titka, fel nem tehető, hogy valótlanul adta volna elő a körülményt. Ld. e levelet Hatvaninál e. h. III, 92. Mit Zsigmond, Erdélybe visszatérte után, e szavakkal ír: quin etiam nonnullorum, praesertim suae Maiestatis caesareae policitationibus illectus, provincias meas ... assignavi, — ha nem hiú mentség, csak azt bizonyítaná, hogy Rudolf és miniszterei is kétféle kártyával játszottak. — Az Alberthez írt levéllel egyenlő Rudolfnak a pápához írt levele, melyben a bíbornoki kalapot kéri Báthory Zsigmond számára. Magy. Tört. Eml. Okm. V, 206. kövv.

[2]) Illésházy évkönyve, Istvánfy: Lib. XXX, 706. köv. Bethlen: Lib. IX, IV. köt. 35. köv.

1597. Rudolf a felett, hogy a fejedelem esztelen szándékának állhatatosságában maga sem bízott, kivált azért kívánta most halasztani Erdélyben a kormányváltozást, mivel mindenki azt hitte, hogy Mohammed szultán ez évben újabb hadjáratot intézend Magyarország ellen. Ez volt oka, hogy a hadi készületek végett Mátyás főherczeg által febr. 2-kán (1597) a magyar rendekkel országgyülést nyittatott meg [1]). Ezért tartott maga is Prágában még a fejedelem ott léte alatt egy nagy hadi tanácsot, melyben a magyarok közől Pálfy, Nádasdy és Illésházy vettek volt részt. Ezért kérte még öcscsét, Albert főherczeget, Németalföldön a spanyol király helytartóját, február folytában hozzá intézett leveleiben, hogy Basta György tábornokot és Lambertó kapitányt, kik neki mint kitünő hadi tisztek ajánltattak, szolgálatába fogadja, amannak egyszersmind két, emennek egy ezer frtot utalványozván úti költségül; s hogy a 6000 vallon zsoldos felfogadása végett Belgiumba küldött Reichardt kapitány ebbeli törekvéseit lehetőleg elősegítse [2]).

De a török szándokai iránt nem sokára minden kétséget eloszlatott Zsigmond fejedelem. Még a múlt évben, a keresztesi ütközet után egy török csausz érkezett volt hozzá levelekkel a szultántól, a vezérektől s a Portánál székelő angol követtől, melyekben újra is Havasalföld és Moldva birtoka igértetett neki minden adó elengedése mellett, ha Rudolftól elhajólva, a szultán felsőségét elismeri. A fejedelém akkoron a keresztesi vereség miatt nagy zavarban s félelemben lévén [3]), megbékülési szándokot színlelve, valóban pedig hogy a török terveit kikémleltesse, Deák Mártont követül küldé Konstantinápolyba s mind levelében mind élő szóval okát adá elhajlásának a szultántól. A nagyvezér újab-

[1]) Corp. Jur. Hung. I, 598.

[2]) Ld. e leveleket Hatvaninál: III, 86. köv. Basta tehát nem volt, mint némelyek állítják, már 1595-ben Miksa főherczeg táborában.

[3]) Szamosközy Bethlennél: IV, 36.

ban is esküdözve igéré a követnek, hogy a szultán kész feledni a múltakat s kegyelmébe fogadni a fejedelmet, csak álljon el a németekkel kötött szövetségétől. Zsigmond ezeket, a követ visszatérte után, április 16-kán (1597) kelt levelében közlé a császárral, tudatván azt is vele, hogy a szultán ez évben sem személyesen, sem a nagyvezér által nem intézend nagyobb hadjáratot [1]). 1597.

A hadi készületek e tudósítás következtében igen hanyagul tétettek, Pálfy ugyan és Prestyenszky parancsnok, a nálunk ekkor használtatni kezdett petarda segélyével Tata kapuit még a tavaszszal beszakasztván, a várat meglepték s megvették; de Miksa főherczeg csak augusztus közepén indult ki óvári táborából, melybe a pápa megint 10 ezer gyalogot s némi lovasságot küldött volt Aldobrandini vezérlete alatt. Pálfy, Nádasdy és Illésházy a prágai hadi tanácsban ez idén Budát tanácslák ostrom alá vétetni; de, bár különben a két első szava kik annyi jeles hadi tettekkel tüntették ki már magokat, bírt is némi tekintélylyel a német hadi tanács előtt [2]), a többség Pápát és Győrt tűzte a hadmunkálatok czéljául. Pápánál Zrínyi György, Batthyány Ferencz, Török István és Dersfy Ferencz a dunántúli nemességből még hét ezer vitézt hoztak a főherczeg táborába. Pálfy Esztergomnál kémlelte dandárával a budai törökök mozgalmait. Pápát az első, bár sükeretlen roham után augusztus 20-kán feladta az 550 főből álló őrség, melyből azonban, midőn kiköltözék, a vallonok az adott szó ellenére 300-at levágtak; a többieket Zrínyi György mentette meg a haláltól. A tábor innen ismét Óvárra vonúlt vissza, s csak többszöri tervváltoztatás és kóborlás után, mely alatt a németek s a vallonok Ez évi hadjárat.

[1]) Rudolf a fejedelemnek ezen érintkezését a törökkel veszélyesnek látta, s azért neki szemrehányásokat is tett. A csász. lev. Illésházy évkönyvében.

[2]) „Ez időben csak két magyarnak (Pálfynak és Nádasdynak) hittek vala valamit; egyébnek ugyan senkinek nem hittek". Illésházy évkönyve.

1597. ellenség módjára pusztítottak, szept. 9-kén szállta meg Győrvárát, hova Pálfy is megérkezett hadaival. „De Győr mind fekvése, mind mesterség által annyira meg volt erősítve, úgymond Illésházy — hogy rövid időn egész Németország sem vehette volna meg"; s Aly basa, egy hitehagyott olasz is vitézebbül védte azt, mint Hardeck és Perlin. Midőn tehát az esős, sáros időben a németek s olaszok közől ragályos nyavalyában több ezeren elhulltak, s híre érkezett, hogy Mohammed másod vezér a vár segélyére siet, Miksa főherczeg az ostrommal felhagyván, októb. 3-kán a Dunán átkelt s Komárom alatt szállott táborba, tétlenül nézvén onnan, miképen táborolja körül s veszi meg Tatát okt. 12-kén az említett másod vezér. Utóbb midőn a török Vácz vívására indult, Miksa is megerősített táborba szállott Verőczénél; miután pedig a táborát nov. 6-kán megtámadó törököt visszaverte, a hideg beálltával seregét feloszlatta [1]).

1598. Győr visszavétele.

Ennyi sikeretlen hadjárat után 1598-ban ismét egy dicső hadi működéssel találkozunk, mely harczaink történetében a legkitünőbb jelenetek közé számítható, s annál méltóbb a magasztalásra, mivel csekély erővel nagy eredményt tudott előmutatni. Pálfy Miklós és Schwartzenberg Adolf, márczius vége felé Komáromnál ezer magyar lovast, ugyanannyi gyalogot, s 3000 németet, vallont és francziát összegyűjtvén, Győrt egy petárda segedelmével oly módon határozták meglepni, s megvenni, mint a múlt évben Pálfy és Nádasdy Prestyenszkyvel Tatát vették meg. Aly basa oly bátorságban hitte magát az erős városban, hogy többször mondaná: elébb megszólal a vártorony órczkakasa, mintsem Győr a keresztények kezébe jusson. A két hős vitézsége s egyetértése meghazudtolta a török kevély szavát. Schwartzenberg és Pálfy márcz. 27-kén indultak meg a nagy munkára; s a következő nap éjjelén, jól kiszámított terv szerint,

[1]) Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXX, 710. köv. Sárospataki Krón. Történ. Tár IV, 58.

a várost nagy csöndben megközelítették, s annak kapuját petardával beszakasztván, mielőtt a török meglepetéséből föleszmélt, a városban termettek. A törökök mindazáltal mintegy 2000-en lévén a várban, nem veszték el bátorságukat s kétségbeesetten védék magokat. Három egész óráig elkeseredetten folyt a véres harcz az útczákon, a falakon, a belső várnál; az őrség háromszor egészen a kapuig verte vissza a mieinket, míg végre annak nagyobb része s vele együtt Aly basa is elhullott. Néhány százan azok közől, kik a sánczoknál küzdének, látván, hogy már-már elnyomatnak, a lőportárba vetettek tüzet, készebbek megtámadóikkal együtt légbe röpülni, mintsem kegyelmet kérni. Mire márcz. 29-ke megvirradt, a város s a belső vár 188 ágyúval a győzők kezében volt. A két ezernyi őrségből csak mintegy 300-an estek fogságba [1]). Schwartzenberg jutalmul a vár kapitányává neveztetett; Pálfy utóbb a pozsonyi főispánságot családja örökbirtokául nyerte. 1598.

Győr megvétele után Schwartzenberg, Pálfy és Nádasdy Budát készültek megszállani; de a lassan gyülekező német birodalmi hadsegély, majd az engedelem megküldésével késlekedő prágai hadi tanács a terv végrehajtásában őket egészen az ősz beálltáig meggátolta. A hősök ez alatt sem hivalkodtak ugyan; s erélyes működésökről tanúskodik Gesztes, Veszprém, Palota s több más apró vár megvétele. De Budát már későn s azért süker nélkül szállották meg; mert noha a vizi várost s a gellérthegyi erődöt ostrommal megvívták: a beállott esőzések miatt, melyek a ví-árkokat, aknákat vizzel megtölték s az ostromot a hegy lejtőjén lehetetlenné tették, a vár alól november elején kénytelenek lőnek téli szállásokra vonúlni. Ugyanezen ok szintazon na-

[1]) Schwartzenberg levelei Praynál: Epist. Proc. III, 250. Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 91. Pálfyé Miksa főherczeghez u. o. 192. (tévedésből soroztatott az 1605-ki levelek közé). Istvánfy: Lib. XXXI, 718. Illésházy Évkönyve. Rudolf levele a pápához Magy. Tört. Eml. V, 204.

1598. pokban Mohammed vezért is elszállani kényszeríté a Nyáry Pál várnagy és báró Reder által vitézül védelmezett Nagyvárad alól, melyet Csanád, Arad és Nagylak megvétele után másfél hónapig süker nélkül vívatott [1]).

Báthory Endre cardinál.

Bár titokban tartatott, Báthory Zsigmond prágai szerződése Rudolffal, még is tudtára esett Báthory Endre cardinálnak, a fejedelem unokabátyjának. A még csak 27 éves, nagyravágyó cardinál nem késett meginteni öcscsét, ne adja át Erdélyt, mely 20 év óta áll már a Báthory család uralma alatt, a németeknek, kik azt ismét oly nyomorba fognák dönteni mint félszázaddal elébb, midőn Izabella királynétól, vették volt át. Ha, mint hallja, papi méltóságot óhajt, átengedi ő neki Erdélyért a magáéit, úgymint a warmi (wermelandi) püspökséget, a milkovi prépostságot, s a czervini apátságot, melyek oly gazdag jövedelmet nyujtanak, minőt a fejedelem bizonyosan nem nyerend Erdélyért a császártól; s e felett még Erdély jövedelmeinek egy részét is évenkint kezébe szolgáltatná, csak hogy Erdély birtokától el ne essék a Báthory nemzetség [2]). De a cardinál intései s ajánlatai későn érkeztek: Rudolfnak a tartomány átvételére kiküldött követei, Szuhay István váczi püspök, Istvánfy Miklós, nádori helytartó és Petz Bertalan, április elején már Gyulafehérváron voltak. Miksa főherczeg pedig, kire a tartomány kormánya vala bizandó, Felső-Magyarországban várta a császár levelét, mely által a kormány átvételére felhatalmaztatnék. Jósika István, mióta meggyőződött, hogy reményei az igényelt vajdaságra meghiúsultak, egy részről Mihály havasali vajdával, másról a rendek azon felekezetével kezde fondorkodni, mely nemzeti vajdát óhajtott a tartományban. Szándékai azonban magától Mihály vajdától fölfedeztettek,

---

[1]) Istvánfy: e. h. 728. Mind Buda, mind Nagyvárad vívásáról számos részlet olvasható Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 96. kövv. közlött naplókban, és a sárospataki krónikában e. h. 60.

[2]) A bécsi csász. könyvtár kéziratai közt. Hist. Prof. n. 222.

s a szegény sorsból magasra emelkedett nagyravágyó úr Zsigmond parancsára elfogatván, Szatmárba vitetett s ott a császár meghagyása szerint utóbb lefejeztetett. A pártfő elfogatása felekezetét is elnémítá. A követek, utasításuk szerint mindent elkövetének, hogy Zsigmondot a lemondásról lebeszéljék; de hasztalan: ő a követek jelenlétében április 8-kán az ország rendeinek gyülekezetébe ment, s lemondását előadván, zokogva búcsuzott el tőlök s kevéssel utóbb levert kedélylyel utazott Oppelnbe gyóntatója Carigli Alfonz, Származásghy Zsigmond és Szikszay Imre kiséretében. 1598. Zsigmond Oppelnbe távozik.

A követek még a lemondás napján átvették a rendek hűségesküjét Rudolf iránt, s annak nevében viszont esküvel fogadták a rendek jogainak, szabadságainak fentartását. Istvánfy ezután Kővárba ment, hogy az oda száműzött fejedelemnét is Gyulafehérvárra vigye, a követekkel együtt osztozandót a közügyek igazgatásában, míg a főherczeg megérkeznék. De Miksa hasztalan váratott: a gyanakodó Rudolf egyre késett neki megküldeni a felhatalmazást. Míg a követek a főherczegre várakozának, Mihály vajdától ismételve követek jövének hozzájok, sürgetők, hogy Havasalföld viszonyai is hozassanak rendbe a császár irányában, s mi a ravasz embernek leginkább szívén feküdt, hogy zsoldosaira tett költségei megtéríttessenek. A követek tehát átmentek Tergovistyére a vajdához, s miután neki 10 ezer aranyat lefizettek, oly szerződést kötöttek vele, hogy a vajda Rudolfot, mint Magyarország királyát a maga királyának is elismeri, s magát iránta hűségesküvel kötelezi; a vajdaságot ő és nemzetsége örökösen bírja; ha az kihal, az oláh nemzet vajdáját szabadon választhatja, a magyar király által megerősítendőt. Adót a vajda nem fizet s csak illő ajándékokkal tiszteli meg évenkint hűbérurát, ki viszont neki öt ezer zsoldosra fog díjat adni [1]).

[1]) Rudolf lev. április 25-ről Albert főhg. németalföldi kormányzóhoz Hatvaninál: III, 92. A pápához ugyanazon keletről Simonyi Ernő-

1598.

Meg visszatér Erdélybe.

A királyi biztosok intézkedései Erdélyben nem valának mindenben olyanok, hogy az új kormány iránt ragaszkodást ébreszthettek volna a rendekben. Egyebek közt fölötte elégületlen lőn Bocskay István, ki nemcsak hogy a vajdaság elnyerése iránt táplált reményeit meghiúsulni látta, hanem még a nagyváradi főkapitányságtól is megfosztatott. Ő lett tehát feje az elégületleneknek, s pártjával titkon oda kezdett működni, hogy Zsigmondot Oppelnből visszatérésre bírja. Báthory az oppelni várlakot igen elhanyagolt, roskadozó állapotban találván, s a pápát is késedelmezőnek tapasztalván a bíbornoki kalap megküldésében [1]), maga is megbánta volt már esztelen lemondását; és midőn tapasztalná, hogy a prágai kormánytanács, kikötött évdíját lefizetni is késedelmeskedik, sőt az erdélyi ellenzék mozgalmai miatt reá is oly gyanús szemekkel tekint, hogy már személyét sem látná bátorságban, a meghivást örömmel elfogadta. Augusztus 20-kán tehát Kolozsváron terem; nejét, az önmegadással tűrő Máriát, ki épen anyjához készült visszatérni, magához hívatja, s vele kibékűl. Ez alatt Bocskay által Kornis Gáspárt, ki a betöréssel fenyegető török ellen Sebesnél tábort gyűjt vala, Székely Mózes által pedig a székelyeket magához hajlítván, a királyi biztosokat Gyulafehérvárott őrizet alá téteti s a rendeket aug. 29-re Tordára gyűjti. Idő közben visszatértéről s annak okairól Miksa főherczeget is tudósítván, kéré őt, ne fáradjon Erdélybe, hova őt készűlni hallja, s ne is legyen iránta ellenséges szándokkal, mert bár a kötött szerződés ellenére, mely a császár részéről megsértetett, fejedelemségét visszavette, az uralkodó ház iránti barátságos viszonyait ezután is szándéka fentartani. Ha azonban őt ellenségnek tekintenék, ő is kénytelen lenne magát a török

---

nél. Londoni Okmánytár. M. Történelmi Emlékek. V, 206. Istvánfy: Lib. XXXI, 722. Bethlen: IV, 60. kövv. A Mihály vajdával kötött szerződést közli Pray: Dissertatio VII, in Annal. Hung. 155.

[1]) Simonyi Ernónél. M. Történ. Eml. V, 210.

pártfogása alá helyezni. A rendek azután követeik által ma- 1598
gok is békére kérték a főherczeget; Zsigmondot pedig oly feltételek alatt, hogy jogaikat, szabadságaikat fentartsa, a jezsuitákat Gyulafehérvárról elmozdítsa, a vallásügyet egyébiránt jelen helyzetében hagyja, a múltakért mindenkinek bocsánatot adjon s halála esetére a rendek szabad fejedelemválasztását ne korlátozza, — ismét fejedelmöknek ismerték [1]).

De nem sokára keservesen megbánta Erdély, hogy e kórságos ifju szeszélyeinek játékává engedte magát tétetni; mert csak ezután áradott még a tartományra a szenvedések, megaláztatások özöne. Zsigmond, félelmében, hogy Mohammed vezér s a tatár khán, kik Nagyváradot az ősz elején (1598) roppant haddal kezdék víni s annak megvétele után Erdélyre törnek, követeket küldé a török táborba, kik Erdélynek a portávali régi barátságos viszonyait megújítanák. De a vezér, győzedelmében bízva, visszautasítá a szószegő fejedelem ajánlatát. Nyáry Pál és b. Reder vitézsége őt most megmenté ugyan a veszélytől; mert, mint említők, a törökök süker nélkül kényteleníttettek elvonúlni Nagyvárad alól: de minthogy a vezér csak Nándorfehérvárra, a tatárok pedig Szeged vidékére vonúltak téli szállásokra: a jövő évre nem ok nélkül tartott a veszélynek megújulásától. Hogy tehát a töröknek ellentállhasson, a császár megengesztelését múlhatatlanúl szükségesnek látván, Bocskay Istvánt és Náprágyi Döme püspököt és cancellárt 1599 elején Prágába küldötte. 1299.
Az utasítás azonban, melyet nekik adott, világosan mutatja, hogy az állhatatlan, szeszélyes ember nem tudván, hol keresse önmagával meghasonlott, nyavalyás lelke nyugodalmát, már ismét ingadozott a fejedelemség s magán élet között. Újítsa meg ő felsége — ez volt az utasítás veleje — az 1595-ki szerződést; adja vissza a várakat s városokat, me-

[1]) Istvánfy: e. h. 726. Bethlen: IV, 145. kövv. Sárospataki kron. e. h. 159.

1599. lyek a fejedelem lemondása óta kezén vannak; s a háború folytatására kötelezzen neki évenkint 300 ezer német tallért. Ha pedig ezekben meg nem egyeznék; adjon neki Tyrolban, vagy más osztrák tartományban illő lakással egy jószágot s évenkint 100 ezer forintot. Az utóbbik esetben Erdélynek a hazafiak közől nevezzen ki vajdát.

A követek Rudolfot — ki ekkoron már szinte mélyen sülyedt kedélykórságába — nem találták hajlandónak arra, hogy Erdélyt Zsigmond kezére visszaereszsze, s április 6-kán a következő szerződésben egyeztek meg vele: ő felsége Oppelnhez és Ratiborhoz még a trebitsi és leitmeritzi grófságot is hozzáadja, az 50 ezer tallérnyi évdíjat is megtoldja néhány ezerrel a szerint, a mint a fejedelem arra magát viselete által érdemesítendi. Erdély jogai és szabadságai épségben tartatnak fen; de kormányára ő felsége egy főherczeget küldend. Az okmánynyal nagy-pénteken Prágából elutazván, a husvéti ünnepeket Nagyszombatban tölték a követek, midőn ott ama váratlan hír által lepetnek meg, hogy már Báthory Endre bíbornok Erdély fejedelme, ki a követek egyikét, Bocskayt, mint Báthory Boldizsár halálának egyik fő eszközét, Erdélyből azonnal száműzte, s jószágaitól megfosztotta [1]).

Erdélyt Báthory Endrére szállítja.

És a hír teljes valóság vala. A jezsuiták nem bocsáthatták meg Zsigmondnak, hogy őket feláldozta, s oda vitték a gyönge embert, hogy ismét elviselhetlenül súlyosnak tekintse fejedelmi helyzetét. De lemondásával ő most elégtételt is akart szolgáltatni. Felmerültek lelkében a legyilkolt urak és rokonok árnyai, kiket csak azért öletett meg irgalmatlanúl, mivel az annyi viszály s nyomor után néhány tized óta a béke áldásait élvezhető hazájokat újabb harczoktól féltve, védurat cserélni nem akartak. És mivel benne semmi, még a rajongás sem hajtott mély s erős gyökeret, ezen árnyak tekinteténél meg kellett ismernie, hogy igazuk

[1]) Aus Prag vom 24 aprilis 1599. Hatvaninál: III, 105.

volt, midőn ifju szeszélyét ellenzék; borzadva kellett meg- 1599.
vallania, hogy bennök ártatlanok vérét ontá. A lelkiismeret szava elégtételt követelt. Elhatározá tehát, hogy unokabátyjának, Endre cardinálnak, a vele együtt száműzött István s a legyilkolt Boldizsár testvérének, adja át a fejedelemséget. Bocskay és Náprágyi Prágába küldése csak ürügy volt, melynek színe alatt Bocskayt, ki maga is a vajdaságra vágyott, ki Báthory Endrétől testvérének kivégeztetése miatt minden rosszat várhatván, annak fejedelemmé emeltetését is minden módon meggátlandó volt volna, Erdélyből eltávolíthassa. Mielőtt Bocskay Prágába megindult, Kabos István jezsuita már útban volt Lengyelország felé Báthory Endréhez, hogy őt a fejedelem nevében Erdélybe meghívja. A titokba csak az egy Származási volt beavatva, midőn Endre cardinal, miután Rudolfot biztosítá, hogy egyedül kibékülés végett keresi fel unokaöcscsét, febr. 20-kán Kolozsváron megjelent.

Egy hónap múlva a Medgyesre hívott rendek gyülekezetébe mentek a kiengesztelődött rokonok, és Zsigmond előadá, hogy elfáradva a fejedelemség terheinek hordásában, mire magában elég erőt nem érez, nyugalomra vágyódik; tegyék e súlyt a kora virágát élő, szelíd lelkű Báthory Endrére; kinek bölcsesége, mérséklete alatt visszatérni remélhetik hányatott hazájok nyugodalmát; ő mint magános kiván a hazában maradni. Némelyek újabb zavaroktól félve, marasztalni akarták a fejedelmet; de ő nyilatkozatánál maradt; s a rendek a honfit külföldinek elejébe téve, a cardinált márczius 29-kén egy értelemmel fejedelmökül üdvözlék; ő pedig eskü-vel igérte, hogy a múltakra a szeretet fátyolát borítja. Az új fejedelem Zsigmondnak, a maga kivánsága szerint Beszterczét, Sajót, Vécset s némi más javakat 24 ezer frt évidíjjal adta kárpótlásul; Mária Krisztiernának pedig a fogarasi uradalom jövedelmeiből évenkint 14 ezer frtot kötelezett. A sorsát önmegadással tűrő hölgy, kitől Zsigmond most örökre elvált, májusban anyjához Gréczbe, onnan később Tirolba a

1599. halli apácza-zárdába ment, s 22 év múlva ott végezte be életét. Maga Zsigmond is nem sokára sógorához, Báthory Grizeldisz férjéhez, Zamojszky cancellárhoz — kinek az elbeszélt események előidézésében aligha nem volt munkás része, — Lengyelországba menekült a kitörni készülő zivatar elől; onnan pedig, — mint Illésházy mondja — „másod magával bujdosni méne a világra, mint Kain a sok ártatlan vérontásért bujdosik vala“ [1])

A török háború folyta.

E közben a háború már javában folyt a törökkel. Nagyobbszerű ütközetek ez év alatt nem történtek ugyan; de pusztításaival mindegyik fél igen nagy károkat okozott a másiknak. A tatárok, kik mintegy 60 ezren, mint mondók, részint Buda alatt, részint Szeged táján telelének, márczius eleje óta szörnyű rablásokat tőnek a Tiszántúl és Miskolcz táján, Szendrő körül s az egész Cserháton, Rosnyóig. Vámosnál a sárga és veres labanczokat megverték, Básta Györgyöt Szepsiből ágyúival s hadaival Kassára szalaszták. Azonban a férfias lelkü Bécs Ferenczné Buzitán megótalmazá tőlök kastélyát: „mert ez asszony megbátorítván magát, vett egy szakálost, melylyel nagy erősen és bátorságosan lőtt a tatárokra; és látván az ellenség a benne való merészséget, odahagyá. Jó asszony volt ez is akkori időben; sok kellene olyan“ — mond a sárospataki krónika [2]).

A dunántúl a háborút ez idén is Schwartzenberg, Pálfy és Nádasdy intézték; de mivel az év elején tartott pozsonyi országgyülésen megajánlott tíz ezer vitézt német birodalmi hadak nem támogatták, velök és csekély számú zsoldosaikkal nagyobb erőt nem fejthetének ki. A vitéz férfiak ez idén Buda ellen szándékoztak olyatén cselt végrehajtani, minőt a múlt évben Győrnél oly szép eredmény jutalmazott. Ápril 16-kán mintegy nyolcz ezer emberrel

[1]) Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXXI, 735. Bethlen: IV, 177. kövv.

[2]) Történelmi Tár: IV, 61.

indulának ki e végett Esztergomból; de midőn a következő 1599.
nap hajnalán a várost megközelíték, s a petardát már-már a kapuhoz helyezendők valának, a várőrségtől, mely szándékukat kikémlelte, ágyúlövésekkel fogadtattak; minek következtében, a csel nem sikerülvén, miután Zsámbék rablófészket megvették s légberöpítették, meg visszavonúltak [1]). Közelebb értek célukhoz Székesfehérvárnál, melyet május 9-kén 5000 vitézzel leptek meg hasonló módon. A petárda egy kaput szerencsésen beszakasztott, s a várost meg is vették; de miután a törökök egy órai harcz után a várba vonúltak s a mieink annak vívására felkészűlve nem voltak, a várost kirabolván s felgyújtván, nagy zsákmánynyal mentek vissza [2]).

Sokkal nagyobb károkat tőn ennél a töröknek Pálfy Miklós a hajdúk által, kiket ez időben a martalékvágy igen elszaporított volt. Értesűlvén, hogy a törökök a Dunán számos hajókon Buda s többi váraik ellátására nagy élelmi szállításokat intéznek, azoknak lefoglalása végett junius elején 1250 hajdút néhány sajkán Szegszárd felé —, nehogy pedig tervét a budai törökök meghiúsítsák, ezek háborgatására 800-at Buda tájára indított meg. A hajdúk emberül megfeleltek a feladatnak. Mindenek előtt a bácsi bégnek 20 hajóból s négy sajkából álló szállítmányát vették el; a 300 törökből álló kiséretet levágták, magát a béget, ki elébb foglyait iszonyú kinzásokkal szokta volt megöletni, hasonló módon végezték ki. Még nagyobb lőn a hajdúk nyeresége néhány nap múlva Tolnánál, hol egy másik, 5000 török által fedezett nagy szállítmányt egy nap hajnalán meglepvén, az őrségben 1200-at levágván s még sokkal többet a vízbe fulasztván, egy gályát, 8 sajkát, 60 nagyobb és 58 kisebb (gimblia) hajót s ezeken roppant martalékot, közte 20 ágyút, ejtettek hatalmokba, miket aztán, mivel magok-

[1]) Aus Gran von 20. április 1599. Hatvaninál: III, 104.
[2]) Aus Komorn vom 12. May. 1599. U. o. 106.

1599. kal el nem vihetének, jobbára felégettek, vagy a vízbe sülyesztettek. Ezután feladatuk szerint, Valpót vették meg s égették fel; végre pedig az eszéki hosszú hidat, mely a török csapatoknak fő átjárásául szolgált, szintén fölégetvén, az egész vidéket feldulták. E szállítmányok lefoglalása nagy eleséghiányt okozott a törökök váraiban [1]). A hajdúknak visszatértökben a bosnyai basa, a pécsi, szigeti és koppányi bégek több ezernyi haddal állák útjokat. De a derék harczfiak, bár a heves csatában 200-at vesztének magok közől, miután a basát számos népével levágták, végre itt is győzedelmet aratának [2]). Augusztus elején maga Pálfy is egy kirándulást intézett Zrínyi Györgygyel Buda felé, és Szulejmán basát, ki egy török csapatnak, melyet Kolonics ugrasztott meg, segítségére sietett, megverte s elfogván, Bécsbe küldötte [3]). Schwartzenberg végre Pest ellen tőn petarda segitségével egy kisérletet, melyet azonban süker nem követett, s ő maga is meglőtt lábbal tért onnan vissza [4]).

Ekkoron már Ibrahim nagyvezér is útban vala Magyarország felé, hova azonban csak szept. közepén érkezvén meg, inkább békekisérlet, mint harcz végett látszék jönni. Ghazigirai tatár khán még a nagyvezér megérkezte előtt háromszor is ajánlkozék közbenjáróul a béke megkötésére. Miután Ibrahim szept. 18-kán Budánál, a tatár khán pedig Pestnél tábort ütött, meg is kezdettek ugyan a békealkudozások, melyekre Rudolf Kutasy János esztergomi érseket s kir. helytartót, Pálfyt, Redern Menyhértet és Petz Bertalant hatalmazta fel; de miután a törökök Győrt, Esztergomot, Füleket és Nógrádot —, Rudolf biztosai pedig

[1]) Pálfy lev. a császárhoz jun. 30-ról és egy névtelen tudósítása Komáromból. Melléklet Rudolf leveléhez Hatvaninál: III, 109. kövv. 116. köv. Istvánfy: XXXI, 740.

[2]) Hatvaninál: III, 119. köv.

[3]) Aus Gran vom 8. aug. Hatvaninál: III, 118. És: Ein anderes aus Prag vom 16. aug. U. o. 119.

[4]) Hatvaninál: e. h. 121.

Hatvant, Egert, Sirokot, Cserepvárt kivánták, az értekezlet sükerre nem vezethetett. A nagyvezér ezután, hogy a mieinket a békeföltételek elfogadására kényszerítse, a tatárokat a Vágvölgyére küldé pusztítani, maga pedig Nógrád vidékére ment táborával. 1599.

A magyar-német sereg, számszerint mintegy 20 ezer fegyveres, a nagyvezér megérkezte óta Esztergom alatt sánczolta el magát Schwartzenberg fővezérlete alatt. Pálfy és Nádasdy most minden módon ösztönzék a fővezért, vezetné a hadat vagy a pusztító tatárokra, vagy a hegyek közt könnyen legyőzhető nagyvezérre. Schwartzenberg azonban, a hadi tanácstól erre felhatalmazva nem lévén, nem akart kimozdúlni táborából, bár nem ellenzé, hogy Pálfy a maga dandárával szerencsét próbáljon. Pálfy ezután át is ment a Dunán; de csekély erejével nem nagy kárt tehetett a mozgalmairól korán értesült törökben, ki aztán októb. vége felé minden további munkálat nélkül visszaindult Nándorfehérvárra. Ekkor a tatár khán is kitakarodott valahára az országból, szokása szerint Mármarosnak vévén útját. Szendrőnél 700 hajdú éjente táborára ütvén, abban oly nagy rémülést, zavart okozott, hogy az álmukból felvert tatárok nyakra főre futásnak eredtek, s a hajdúk számos fogolyt megszabadítván, 13,000 lovat ejtettek zsákmányul. A késő őszön Schwartzenberg, Pálfy és Nádasdy még a dunántúl intéztek egy rövid hadjáratot, s Lakot, Bolondvárt, Koppányt, Ozorát, Dombót vették meg; de Kaposvár vívásával a beállott tél miatt fel kelle hagyniok. Az éven annyifelé szétáradt ellenség dúlása éhséget, ez pedig ragályos nyavalyákat hozott a szánandó országra [1]).

VII.

E közben Erdélyben is beálltak a szenvedések és — mit a nemzet még keservesebben érzett, a megaláztatás nap- Erdély szenvedései.

[1]) Hatvaninál: e. h. 119—132. Istvánfy: Lib. XXXI, 742. Sárospataki krónika, e. h. 61.

1599. ai. Báthory Endre, mindjárt a fejedelemség átvétele után Kamuthy Farkast engesztelő levelekkel ereszté útnak Prága felé. De a követ Bécsben elfogatott, levelei elszedettek. Ijedtében Báthory egy részről a törökkel is érintkezésbe lépett [1]); más részről a pápa által ügyekezett Rudolfot megkérlelni. Malespina casertai püspök és sz. széki követ közbenjárására Rudolf, ki most a magyarországi események miatt Erdélyben mit sem kezdhetett, kiengesztelődést színlett ugyan az új fejedelem iránt; de boszúját csak elhalasztotta, míg arra kedvező alkalom kinálkoznék [2]). Megjött ez nem sokára. Endre első gondjai közé számítá, Mihály havasalföldi vajdával megújítani a szövetséget, mi végett mindjárt kormányralépte után Ravazdy Györgyöt és Vitéz Miklóst küldé hozzá követekül. A ravasz vajda, bojáraival együtt, egész készséggel megújítá a hűségesküt, melylyel magát elébb Zsigmond iránt lekötelezte volt. De ugyanazon időben Prágába is követeket járatott, a császártól engedelmet sürgetvén, hogy Báthory Endrét megbuktathassa s Erdélyt a császár védurasága alatt elfoglalhassa. És mihelyt e felhatalmazás, legalább kérelmének első részére, kezében volt, a székelyeket, kiknek szabadságait Báthory Zsigmond, havasalföldi hadjárata után ismét megnyirbálta, ezek helyreállításának igéretével nagy részben pártjára nyervén, október második felében Erdélybe tört.

Báthory Endre épen országgyülést tartott Gyulafehérvárott, hogy a pápai követ által a császárral kötött szerződést országul megerősíttesse, midőn hírét veszi, hogy a szószegő vajda Brassónál táborozik, s a székelyek, kivéve az Aranyos székieket, jobbára hozzápártoltak. A rendeket tehát, hogy fegyveresen gyűljenek össze, rögtön hazaereszté, s hadait mindenfelől gyorsan összeszedvén, Kornis Gáspár

[1]) Ibrahim nagyvezér megszökött titkára, egy köszegi származású ifju, a fejedelem több levelét áthozta magával. Hatvaninál: e. h. 131.

[2]) Westernach levele Albert főherczeghez Hatvaninál: e. h. 121.

vezérletére bízá. A pápai követ e közben Székely Mózes és Bogáthy Menyhért kiséretében októb. 16-kán Mihály vajdához siet, s neki előadja, miképen a császárnak komoly parancsa, hogy a vajda Erdélyt békében hagyja. De a vajda látni akarja a rendeletet, s midőn válaszul nyeri, hogy az Báthory Endrénél van, azon felelettel küldé vissza a követet, hogy neki a császártól más rendelete van zsebében, melyet pontosan végrehajtani is szándékozik. Báthory ekkor már mintegy 9 ezernyi hadat vezetett a vajda ellen, s az ütközetet okt. 28-kán, Szebentől nem messze elfogadta. A harcz öt egész óráig nagy elkeseredéssel folyt; de végre a vajdának kedvezett a szerencse. Az erdélyiek közől 2700-an estek el a csatamezőn, ezren pedig elfogattak. Ezek közt volt maga a vezér is, Kornis Gáspár. Ravazdy Györgyöt a székelyek szintén a foglyok közt találván, mivel három évvel elébb, midőn szabadságaik visszavétele miatt fellázadtak, köztök sok kegyetlenséget vitt végbe, darabokra vagdalták. A szerencsétlen Báthory Endre, ki csak kevesed magával futott el a csatából, űzőbe vétetvén, vitéz ellentállás után egy fiatal székelytől megsebesíttetett s elesvén lefejeztetett. Fejét a gyilkosok Mihály vajdához vitték, ki aztán arczképét lemásoltatván, testét is felkeresteté, s Gyulafehérvárott testvére, Báthory Boldizsár mellé temettette [1]).

1599.

Báthory cardinál veszedelme.

Mihály vajda, ki most magát Erdélyben császári királyi helytartónak és főkapitánynak czímeztette, a városokat egymás után meghódoltatván, nov. 20-ra a rendeknek gyülést hirdetett; Rudolfhoz pedig a történtekről szóló tudósítással követeket küldött, s nem is kételkedvén, hogy Erdély, szolgálatainak jutalmául birtokában marad, általok utasítást kért, mit tevő legyen tovább a tartományban s különösen számos foglyaival? [2]) Rudolf, ki e közben Kővárt, hová szá-

Mihály vajda igényei.

[1]) Istvánfy: Lib. XXXI, 737. Hatvaninál: III, 121. 131. 140. Mihály vajda követeinek tudósítása u. o. 133. kövv. Westernach lev. u. o. 137. Betlen: IV, 315. kövv.

[2]) Westernach Albert főhghez Hatvaninál: III, 137.

1599. mos úr futott volt családjával és Husztot, Székely Mihály szatmári kapitány által megvétette, kedvesen fogadta a győzedelem hírét hozó követséget, s mind ő maga, mind Mátyás főherczeg hizelgő kifejezésekben magasztalták levelökben a vajdát, mint a ki fontos szolgálatot tett légyen a kereszténységnek [1]). A császár némi ajándékok mellett azon válaszszal ereszté vissza a követeket, hogy rövid napok múlva biztosokat küldend Erdélybe, kik e tartomány viszonyait szabályozzák. Az udvarnál már ekkor is nem ok nélkül tartottak attól, hogy nem lesz könnyű dolog a vajdát Erdélyből jó szerével eltávolítani [2]); nehogy tehát ott magát megfészkelje, Ungnad Dávid és Székely Mihály már novemberben biztosokul neveztettek, támogatásukra pedig Básta György egy dandárral küldettek a tartományba. Ezek már decz. 5-kén jelentették, hogy a vajda sürű közlekedésben áll a törökökkel, s most is követe jár a nagyvezérnél, kitől viszont egy csausz van nála; hogy továbbá a városokat s más országlakosokat erejökön fölül sarczolja, adóztatja; egyedül Gyulafehérvártól 50 ezer tallért zsarolt ki, s e fölött a város által még katonáit is fölruháztatta; így bánik a többi városokkal is, és a kizsarolt nagy összegeket a Báthoryak kincseivel együtt részint Oláhországba, részint Konstantinápolyba küldi ajándokul a vezéreknek; az elfoglalt városokat és várakat pedig nem a király, hanem a maga hűségére esküdteti, s azokban a német őrséget tűrni sem akarja: nagy ideje tehát, hogy ő felsége komolyan gondoskodjék, hogy a vajda akár jó szerével, akár erőszakkal eltávolíttassék [3]).

---

[1]) Mátyás lev. a vajdához Dat. Viennae 16. nov. 1599. Rudolfé ugyanazon Dat. Pilsnae 29. nov. 1599. A magy. akadem. birtokába jutott Jancsó-féle gyüjtem.

[2]) Aus Wien von 8. Dec. 1599. Hatvaninál: e. h. 136.

[3]) Ungnadtól már deczemb. 5-kén futár jött Erdélyből, Hatvaninál 140.

Igazolták a biztosok e tudósítását az alkudozások, 1600.
melyek aztán 1600 elején köztök s a vajda közt folytak. Ez ugyanis a következő kivánságokat terjeszté Ungnad és Székely Mihály elébe: a császár Erdélyt, Havasalföldet és Moldvát örökösen ruházza reá, Erdélyhez Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd és Mármaros megyéket is hozzákapcsolván, Nagyváraddal és Huszttal együtt; Erdélyben Görgényt, Gyalut, Vécset és Fogarast, Magyarországban Husztot s Kővárt családi birtokul adományozza neki; hasonlókép örökösen ruházza reá mind azt, mit a töröktől elfoglaland, megemlítvén különösen a temesi tartományt; címe és a pénzsegély ugyan az legyen, mely Báthory Zsigmondnak adatott; háború idején ezen felül 20 ezer fegyveresre járjon zsoldja; tudta nélkül ő felsége a törökkel ne alkudozzék, s a békébe, ha megköttetik, ő is befoglaltassék; ha tartományaiból a török által elűzetnék, ő felsége Magyarországban adjon neki birtokot 100 ezer arany jövedelemmel [1]).

A biztosok ezekben meg nem egyezhetvén, az ügyet a császár elejébe terjesztették. De a vajda egyátalában nem lőn megelégedve Rudolfnak febr. 11-kén kelt leiratával, mely szerint neki csak Havasalföld biztosíttatott örök birtokul; s nemcsak a császár biztosaival daczoskodni, hanem a törökkel is egyezkedni kezdett Erdély s Moldva békés birtoka iránt, s gondja volt reá, hogy Ungnádnak és Székely Mihálynak tudtára essék, miképen a török, kinek követe jelenleg is nála volt, minden órán kész őt kegyelmébe fogadni s a zászló megküldésével a fejedelemségben megerősíteni, mihelyt neki Lippát, Jenőt, Lugost és Karansebest általadja. A biztosok ellenben mind magok, mind a melléje rendelt, négy tanácsos által nem mulaszták el őt figyelmez-

[1]) A hajdani cs. kir. főhaditanács levéltárában levő magyar eredetiről. Német fordítását közli gr. Kemény József is a Történ. Tárban III, 123.

1600. tetni, mi véget ért Utyeszenics Frater György, a két Báthory s mind azok, kik az osztrák ház ellen hűtlenekké lettek. A vajdára ez hatni látszék, s oly siralmas hangon kezdé elszámlálni érdemeit a császár iránt, oly tűzzel esküdözött a maga és fia üdvére, hogy előtte semmi szentebb mint hüsége a császári ház s a kereszténység iránt, miképen még a biztosok is megindultak rajta, s biztosíták őt, hogy ő felsége, miként tudtokra adatott, rövid napok alatt Petz Bertalan udvari tanácsost pénzzel s kedvezőbb válaszszal küldendi Erdélybe [1]).

Báthory Zsigmond újabb nyugtalankodása.

A vajda azonban nem várá be ez újabb biztost. Értesülvén, hogy Báthory Zsigmond, sógora, Zamojszky lengyel cancellár, által segíttetve, lengyel és kozák hadakkal Moldvába ment, hogy ott Mogila Jeremiás vajdával egyesülvén, Erdélybe törjön, őt megelőzni szándékozott. A biztosok őt minden módon visszatartóztatni ügyekeztek a hadjárattól, mely a császárt a lengyel királylyal is háborúba keverheté: de Mihály egyátalában nem akarta bevárni a támadást Erdélyben, hol mint jól tudá, a székelyeket kivéve, senkire sem támaszkodhatik, Báthorynak pedig nagy a pártja. Mit sem hajtva tehát a biztosok ellenzésére, Gyulafehérvárról április 22-kén, a nála lévő török követtel megindult [2]), s egy erős székely-oláh haddal Báthoryt és Jeremiást Szucsavánál megverte s Lengyelországba űzte, a moldvánokat pedig a maga hűségére esküdtette.

E közben Ungnad és Székely Mihály nem szűntek meg sürgetni a kormányt, küldené be a tartományba mennél elébb Miksa főherczeget: csak az ő jelenléte tarthatja távol a daczos vajdát s csöndesítheti le Báthorynak is egyre növekedő pártját [3]). De Rudolf, ekkoron már egészen elmerülve

[1]) A kir. biztosok tudósításai. Gr. Kemény J. közlése Történ. Tárban. 130. k.

[2]) U. o. 146. kövv.

[3]) U. o. 164.

lévén kedély-kórságába [1]), bizalmatlansággal viseltetett test- 1600.
vére iránt, s tartván attól is nehogy a harczias vajda a
törökhöz szegődjék, Petz tanácsos által oly engedményt
küldött le a vajda számára, hogy ez Erdélyt, de a felség
nevében, tovább is kormányozza [2]). A vajda azonban, győ-
zedelme után, annyival is elhatározottabb szándékkal tért
vissza Erdélybe, uralmát abban megalapítani, mivel időköz-
ben már a törökkel is megbékült, s ennek követe útban vala
a zászlóval.

Eltökélve, mind a két császár iránt hűséget színlelni, Mihály vajda zsarnoksága.
a Petz Bertalan által hozott császári határozat ellen nem
tett sok kifogást; de annál nagyobb szigorral lépett fel az
erdélyiek ellen, kik közől többeknek Báthory Zsigmondhoz
intézett leveleit elfogván, azokból egy maga ellen intézett és
szélesen elterjedt összeesküvésnek jött nyomára. Magát mind
a két császár részéről biztosítva vélvén, kivált miután a
zászlót s a buzogányt Konstantinápolyból átvette, kiméletet
nem ismert többé zsarnokságában: az előbbieknél még na-
gyobb adókat vetett ki, hadait a nép által ingyen tartatá,
számosak jószágait feldúlatta vagy elfoglalta, a várnagysá-
gokat s más tisztségeket oláhoknak osztogatta. Ennyi zakla-
tás végre kimerítette az erdélyiek türelmét, fellázította büsz-
késégöket. Székely Mózes, főkapitány, Sibrik Gáspár, Makó
György hadnagyok, több másokkal, kik közt a nem sokára
oly híressé leendő ifjú Bethlen Gábor nevét is olvassuk,
Báthory Zsigmondhoz futottak, őt az országba jövetelre
ösztönzendők; a nemesség pedig az egy Hunyadot kivéve,
valamennyi vármegyéből nem sokára fegyveresen Tordára
gyűlvén, az engedelmességet a vajda iránt megtagadta.
Mihály vajda nagy veszélyben látá magát, mert vett hírei
szerint Báthory Zsigmond s a menekült magyarok Zamojszky

[1]) Hatvaninál: III, 149. kövv.

[2]) Eredetiről, az eml. levéltárból. Erre vonatkozik a vajda is egy későbbi levelében Tört. Tár. III, 178.

1600. lengyel cancellár kiséretében már ismét Moldvában táboroztak, Jeremias vajdával onnan Havasalföldre törni szándékozók. E zavarában tehát még egy részről követe által magát Rudolftól Erdély birtokában megerősíttetni kéré, — mit a maga személyére, holtiglan meg is nyert [1]); más részről az általa különben rég gyűlölt Básta György segedelméért folyamodott, nem is gyanítván, hogy benne ellenséget hoz magára. A kormány ugyanis, mihelyt értesűle, hogy a vajda a zászlót s buzogányt a töröktől átvette, bár ezt Mihály vajda csak színlelésnek állítá, azonnal rendeletet küldc Bastához, menne a felvidéki hadakkal Erdélybe, s őrködnék a császár jogainak épségben maradása felett. A tábornok, Erdélybe érkezvén, egy perczig sem habozott seregét a nemességgel, melytől ez iránt meg is kéretett, egyesíteni s a vajda ellen vezetni. Az ütközet szept. 18-kán Enyed és Miriszló közt történt: a vajda, tíz ezer emberénél többet vesztvén, seregének romjaival Havasalföldre futott. A győzedelmes nemesség ezután szörnyű kegyetlenséggel ölte, zaklatta a székelyeket, kik a vajda pártján álltak.

Mihálynak azonban nem sokára saját tartományában is meggyült a baja. Báthory és Zamojszky, vereségéről értesűlvén, hadaikat azonnal Oláhországba vezették. A vajda ekképen szorongattatván, újabban is Bastához folyamodott segélyért; esküvel fogadta, hogy Erdélyről végkép lemond, s hogy szava hitelre találjon, még nejét, fiát s leányát is Erdélybe küldötte. De míg innen hasztalan várt segélyt, Zamojszky és Székely Mózes által egy újabb ütközetben megveretvén, Krajovára, innen a volkáni szoroson s Hunyad vármegyén keresztül egy kis csapattal Lippára menekűlt, onnan utóbb Prágába menendő.

Székely Mózes és a többi urak, kik Báthory Zsigmond mellett voltak, őt azonnal vissza akarták vezetni Erdélybe.

---

[1]) Rudolf válasza a vajda követeihez. Szeptemb. 12-ről. Jászay Okmánygyűjteményéből.

A rendek azonban látván Básta ellenzését, nehogy országuk újabb bonyodalmak martalékává legyen, a főkapitánynyá választott Csáky István, Székely Mózes meghitt barátja által Zsigmondot s a véle volt magyarokat reábírták, hogy ideiglen Moldvába vonuljanak, míg a fejedelemség visszavételére jobb alkalom kínálkoznék. A rendek ezután Bornemisza Boldizsárt harmad magával Prágába küldék kieszközleni Rudolfnál, hogy vagy Miksa főherczeget küldje hozzájok, vagy engedje meg, hogy magok választhassák meg fejedelmöket [1]). 1600.

A török háború Magyarországban.

Míg Erdélyt 1600-ban e zavarok sanyargatták, Magyarország is keserves napokat élt. A török ugyan ez idén nem intézett nagyobb hadmunkálatot Nagy-Kanizsa megvételén kivül, — mi, való, súlyos csapás volt az országra, e vár lévén az ország délnyugati maradványainak fő védhelye; — de annál többet szenvedett a különben is éhségtől, s mirígyhaláltól sanyargatott haza a mind inkább elszaporodó szabad hajdúktól és még inkább az idegen zsoldosoktól, kik, mivel zsoldjok rendesen meg nem fizettetett, a védetlen nép kiméletlen fosztogatása által szereztek magoknak kárpótlást, s még a nemesek és urak házait sem hagyták illetetlenül. Pápának mintegy másfél ezer vallon őrsége fizettetlensége miatt még lázadásra is vetemedett, s a fehérvári basával a vár átadása iránt alkuba ereszkedvén, Maróthy Mihály várkapitányt a csekély számú magyar vitézekkel együtt fogolylyá tette, számos városi lakost pedig, s kiket a vidéken elfoghatott Budán, Fehérváron árveréssel adta el a töröknek. Schwartzenberg Adolf a hűtlen őrség megbüntetése végett hadait a vár alá vezette; de egy golyó véget vetett a vitéz férfiu életének. Még előtte, márcz. 23-kán, de természetes

[1]) Illésházy évkönyve. Mihály vajda levele a császárhoz Tört. Tár. III, 174. kövv. Nagy Szabó Ferencz memorialéja, Erdélyi Történ. Adatok kiadta gr. Mikó Imre I, 54. kövv. Istvánfy: Lib. XXXII, 747. Bisselius: Aetatis nostrae gestor eminent. medulla Ambergae 1675. 119. Bethlen: Lib. X, IV, 485. kövv.

1600. halállal, rövid betegség után múlt ki amannak annyi csatában fegyvertársa, s a magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselője Pálfy Miklós. Schwartzenberg halála után Nádasdy Ferencz folytatta Pápa vívását. A vallonok kitörés által akarták elkerülni az éhhalált, mely őket a hosszan elzárt várban fenyegeté: egy részök keresztül is vergődött, s a kereszténynek ellen boszút esküvén, török szolgálatba állott [1]).

Rudolf kórsága. Mátyás főherczeg, több évek óta a magyar kormányügyek igazgatója, októb. elején Kanizsa felmentésére készüle, midőn őt Rudolf, hihetőleg az erdélyi bonyodalmak miatt, sietve Prágába hívatá. „Én itt a dolgokat, fájdalom, súlyos és veszélyes állapotban találtam — írja Mátyás testvérének, Albert főherczegnek. — Meghitt, testvéries bizodalommal adom tudtára Kedveltségednek, hogy a császár ő felsége . . . egy idő óta mély búskomorságba esett . . . Idejét jobbára csüggetegségben, szepegésben s oly gondolatokkal tölti, mintha őt megölni, vagy a kormánytól elmozdítani szándékoznának . . . Ily gyanúból űzte el az udvarból két legidősebb titkos tanácsosát, Rumpfot és Trautsamot; hajigál és dobál maga körűl; nyugton sem enni sem alunni nem tud; önmaga is megbűvöltnek tartja magát, s időnkint annyira erőt vesz rajta az elcsüggedés és a szepegés, hogy nyavalyatöréstől kell tartani“ stb. [2]).

Nem csoda, ha Rudolf ezen lelki állapota mellett a köz dolgok is fonákul intéztettek, mert ő bizalmatlanságában még testvérei közől sem akarta valamelyiket azok igazgatására felhatalmazni. Az erdélyi követek csak több heti várakozás után juthattak valahára a császár elébe; s határozatlan biztatásoknál, hogy majd lesz gond Erdélyre, akkor sem nyerhettek egyéb választ [3]). Miksa főherczeggel is tartattak

[1]) Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXXII, 751. Hammer: II, 633.

[2]) Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 149. kövv.

[3]) Istvánfy: Lib. XXXII, 756.

némi értekezletek; de eredményre azok sem vezettek, s ő Erdélyről végkép lemondva, távozott Prágából [1]). Az erdélyi urak tehát ösztönöztetve Zamojszky mindenható lengyel cancellártól s a töröktől is, ki, ha hozzá hajólnának, tíz évig az adót is elengedni igérte, február elején 1601-ben Kolozsváron országosan összegyűlvén, Báthory Zsigmondot, kivált Csáky István működése következtében, Moldvából behívták, a zsarlásai miatt megunt Básta Györgyöt pedig az általa nem rég adományul nyert Husztra szalasztották. Rudolf ennek hírére ismét Mihály vajdát nevezte ki erdélyi helytartójává, melléje adván Básta Györgyöt is mintegy 20 ezernyi labanczczal, vallonnal s hajdúval. Báthory, aug. 3-kán, Goroszlónál, nem messze Somlyótól, Székely Mózes vezérlete alatt 30 ezer emberrel állá el útjokat; de megveretett, s 54 ágyúját és 10 ezer emberét elvesztvén, ismét Moldvába menekült. A győzedelmes királyi had valamenynyiek közt pedig leginkább a hajdúk, iszonyú módon pusztíták a szegény országot. De nem sokára Básta és Mihály vajda közt is kitört a régi gyűlölség, kivált miután ez ismét korlátlanul vágyott uralkodni a tartományban. Básta értesülvén, hogy a vajda a székelyeket fegyverben rendelte magához, őt azon ürügy alatt, hogy a törökkel czimboráskodik, vallonai által aug. 19-kén, Torda mellett, saját sátorában megölette [2]).

1601.

Mihály vajda halála.

Magyarországban 1601-ben is, miként az elmúlt évben, a rendek Mátyás főherczeg vezérlete alatt országosan összegyűlvén, minden jobbágyháztól egy, saját erszényökből fél forintot ajánlottak a háború folytatására. Úgy látszék azonban, hogy a béke valahára megtér az országba. Ibrahim nagyvezér, ki Kanizsa megvétele után Nándorfehérvárra ment telelni, újabban is békealkudozást kezdett, melyre

[1]) Hatvani: Brüss. Okm. III, 152.

[2]) Illésházy évkönyve. Rudolf levele Albert főhghez Hatvaninál: III, 153. kövv. Nagy Szabó Fer. gr. Mikó Imrénél: Tört. Adatok I, 60. Istvánfy: 757

1601. részünkről Kutassy esztergomi érsek, Nádasdy és Nyáry Pál, három német tanácsossal voltak kinevezve biztosokul. De a nagyvezér halála a békereményeket ismét meghiúsította. A harcz szept. elején egyszerre két oldalról kezdetett meg Székesfehérvár és Kanizsa vívásával, amott Mercoeur Fülek Emanuel lothringeni herczeg és Rosswurm tábornok, emitt a stajer Ferdinánd főherczeg, utóbb magyar király, vezérlete alatt.

Székesfehérvárnál kedvezőbb volt a szerencse: királyaink egykori koronázási és temetkezési városa miután 58 évig volt a török járma alatt, szept. 17-kén alig tíz napi heves vívás után megvétetett [1]). De alighogy a mieink behelyezkedtek s a réseket hamarjában kiigazították, Haszán az új nagyvezér, a budai s több más basák alatt mintegy 80 ezernyi sereggel azt ismét vívni kezdé. Mátyás főherczeg ki a vár megvételének hírére szept. vége felé szintén a táborba jött volt, a török közeledtére, azt Csókakőnél, a Vértes lejtőin, sánczoltatta körül, s octób. 9-ke óta néhány napon át szerencsés csatározásokat folytatott az ellenséggel, ki táborát több ízben megtámadta. Minthogy azonban e csatározások népét felette fogyasztották, október 14-kén hadi tanácsot tartván, elhatározá, az ellenséggel nyílt csatában megütközni, mi végett táborával még az napon a Sárrétig nyomúlt s ott szekérvárba szálla.

A sárréti győzedelem.

Az ütközetet másnap reggel Murad budai basa kezdé meg a mieink jobb szárnyán, hol a magyar dandárok állának. Ezek sokáig vitézül visszatarták az ellenséget, de a sokaság ismételt rohamainak már-már kénytelenek valának engedni, midőn a lothringeni herczeg, német lovassággal, majd maga Mátyás is udvari zászlajával segedelmökre jött. És most magyarok, németek vetélkedve rohannak az ellenségre; a budai basa, egy más basával és nyolcz szandzsákkal halva terűlnek el a csatamezőn, és mire az új beállt az ellenség

[1]) Istvánfy: XXXII, 777.

minden oldalon legyőzetve, megerősített táborába, más nap pedig onnan is tovább vonúlt. Mátyás főherczeg az elesett basák fejét Ferdinándhoz a kanizsai táborba küldé, őt az által biztosítandó, hogy nincs mit tartania a várbeli törökök megsegíttetésétől [1]). De csalatkozott. Haszán nagyvezér Fehérvártól egyenesen a szorongatott Kanizsa alá sietett, s Ferdinánd főherczeg, bár Rosswurm a fehérvári táborból néhány ezernyi haddal segedelmére jött, táborát s ágyúit elvesztve, futott el a vár alól [2]). 1601.

VIII.

Mihály vajda halála sem adta vissza békéjét a zaklatott Erdélynek; sőt csak azután kezdődtek még szenvedéseinek legkeservesebb napjai. Básta maga maradván ura a tartománynak, abban mind ő maga, mind hadai gonoszul gazdálkodának, kivált azok ellen fordítván dühöket, a kik Báthory Zsigmond pártjára álltak vala. A városok közől ezt leginkább Kolozsvár és Besztercze sinylé meg, melyek miután Básta által megvétettek, tűrhetetlen sarczokkal bűnhesztettek a Zsigmondhoz való szításokért. Egyedül a Beszterczétől kizsarlott összeget 300 ezer frtra számítják az egykorúak. A polgárok ezen felül minden arany s ezüst szereiket s más értékesebb vagyonukat átadni kényszeríttettek a zsarnok vezérnek; ruháikat, élelmi szereiket meg féktelen zsoldosai rablották el. De a mezei nép sem talált nagyobb kiméletre. A fölött, hogy kinzóit ingyen kényszeríttetett élelmezni, még vagyonától is megfosztatott: vermei, kamrája, csűrei felverettek s kiüríttettek, marhája falkánkint hajtatott el, s még szerencsésnek mondhatá magát, ha testéről ruháját is le nem ránták s hajlékát is rá nem gyújták. Az igás barmától megfosztott nép földjeit sem mívelheté; minek következtében oly nagy lőn az éhség s drágaság, hogy egy mérő ga- Erdély Básta alatt.

[1]) Mátyás főhg lev. Albert főhghez Hatvaninál: III, 156. kövv.
[2]) Istvánfy: e. h. 774. kövv. Török írók Hammernél: II, 648.

1601. bonát 25 aranyon is alig lehetett szerezni, s a nép sok helyt csak ló, macska és más tisztátalan állatok husával tengette életét. „A szegény tartományt — úgymond Istvánfy — oly inségre juttatta a katonák féktelensége és telhetetlen kincsszomja, hogy a szegény nép és a nemesség egyaránt többet kényteleníttetett szenvedni tőlök, mint bár mily vad ellenségtől . . . A nép előtt oly gyűlöletessé lett a németek uralma, hogy már csupán nevöket is iszonyattal hallá“ [1]). A hová pedig a hajdúk s a német és vallon zsoldosok el nem hatoltak, ott meg nem sokára a törökök s tatárok dúltak és rablottak.

Báthory Zsigmond új mozgalmai.

Báthory Zsigmond, ki azelőtt rokonai vérét sem iszonyodott ontani, mivel a töröktől, ki alatt békességben élnek vala, elhajlani nem akartak, ki kórságos állhatatlanságában kétszer önként mondott le a fejedelemségről, most a törökök segélyével ügyekezett azt visszanyerni. Követei Toldy István és Torma Kristóf, kiket még a kolozsvári gyülésből a goroszlói ütközet előtt küldött volt Konstantinápolyba, sükerrel jártak: a megengesztelődött szultán nemcsak az athnámét megküldötte számára [2]), hanem a temesvári basát is segedelmére rendelte. Csáky István pedig a tatár khántól hozott némi segélyhadat [3]). Báthory a törökökkel s tatárokkal már az 1601-ki novemberben visszatért Erdélybe. Székely Mózes és Borbély György ezekkel, s az erdélyiek közől zászlai alá gyűjtött néppel Kolozsvárt kezdé vívni, de süker nélkül; minek következtében Zsigmond Dévára méne telelni. De az állhatatlan ember, kivel a mellette lévő jezsuiták a török szövetségben bűnt láttattak, már ismét le akart mondani a jó formán még vissza sem nyert fejedelemségről. Híveinek tudta nélkül 1602-ben, márczius elején Bástával

[1]) Istvánfy: u. o. 784. Bethlen: V, 36. kövv. 71. kövv. Sepsi László Máté Krónikája. gr. Mikó: III, 39.

[2]) Közli ezt Katona: XXVIII, 40.

[3]) Bethlen: V, 37.

fegyverszünetet kötvén, Bogáthy Miklóst egy olasz jezsuitával Prágába küldé egyezkedni. 1602.

Rudolf kegyelemmel fogadta ajánlatát s Erdélyért neki a hűtlen Poppel György Lobkovitz várát 50 ezer frt évdíjjal igérte kárpótlásul. Székely Mózes, Borbély György s többen mások ezekről értesülvén, a szószegő s változékony Báthoryt foglyukká tenni ügyekeztek. De ő Bástával személyesen találkozván, ennek egy hadosztálya által fedve, juliusban örökre búcsut vett Erdélytől s Csehországba utazott, holott aztán 12 év múlva be is végezte nyavalyás életét, mely alatt annyi inséget hozott szerencsétlen hazájára. Básta a kolozsvári gyülésen Báthory lemondása után a rendeket újabban is megesküdteté Rudolf hűségére; Székely Mózest pedig, ki a Báthoryval kötött szerződést elismerni nem akarta, s törökökből, székelyekből álló, mintegy öt ezernyi hadával Dévaról Gyulafehérvárra indult, e város mellett megverte s Erdélyből kikergette. Székely a maga pártfeleivel, kik közt vala az ifjú Bethlen Gábor is, a temesvári basa vendégszeretetéhez folyamodott, míg alkalma nyilnék újabb támadásra. Erdélyben a harczok egy időre megszüntek; de a béke Básta kormánya alatt még tán a háborúnál is nagyobb nyomort hozott a zaklatott tartományra, melyben a jog és igazság helyett a legzsarnokiabb önkény uralkodott. És jaj volt annak, ki ez ellen szót emelni merészkedett: a kegyetlen ember vérpatakba fojtá az ellenzéket. Iszonyat okává lett nevét több nemzedék átokkal szokta volt említeni [1]).

Új szerződése Rudolffal.

Székely Mózes.

Az 1602-dik év Magyarországon is szomorúan folyt le. Az iszonyú pusztítások, melyekkel a mód felett elszaporodott szabad hajdúk s a ben telelt vallon és német zsoldosok az országot sanyargatták, keserves panaszokra fakaszták az ország rendeit, kiknek az év elején szokás szerint Mátyás

Belbajok.

[1]) Istvánfy: Lib. XXXIII, 785. Illésházy évkönyve. Nagy Szabó Ferencz. Gr. Mikó Imrénél Erd. Tört. Adatok: I, 66. Laczkó Máté u. a.: III, 39 köv. Bethlen Farkas: V, 75. kövv.

1602. főherczeg nyitotta meg gyülésöket. E panaszok nem voltak ugyan újak, mert Rudolf országlata alatt még nem folyt le országgyülés, melyen hasonlók nem hallattak volna; most azonban nagyobb jelentőséggel birtak, mint eddigelé, mert kezdetét jelzik azon élénk ellenzéknek, mely pár év múlva nyilt lázadássá fokozódott a türelmökből kimerült rendek részéről. A hang már fenyegetőbbé kezde válni, melyen sérelmeiket a trón elébe terjeszték; mert panaszaik több ízben azon gúnynyal utasíttattak vissza a király személyét környező német tanácsosok által, hogy a magyarok már csak szokásból panaszkodnak, hogy kevesebb adót kelljen fizetniök. „Igaz, — mondák a rendek egy fölterjesztésökben: — de hát orvosoltattak, vagy csak kevesbíttettek-e valaha a sérelmek, melyeket a háborúk e szerencsétlen évei alatt annyiszor a trón elejébe juttattak? Tíz év óta háború székévé lett az ország, évenkint ezrei jőnek be a világ minden részeiből összeszedett katonáknak, itt szállnak táborba, itt szerveztetnek haddá, itt élelmeztetnek ingyen míg a háború tart, s ennyi terhek után, bár törvény tiltja, itt osztatnak fel jobbára téli szállásokra is. Jelenleg is a fehérvári ostrom óta tíz ezer vallon és német, gyalog és lovas már az ötödik hóban tartatik ingyen Pozsony és Nyitra megyék népségétől. És ugyanazon súly alatt roskadozik a felvidéki és tótországi megyék népe; mert mennyibe kerül e seregélelmezés, mutatják a megyék számadási könyvei. De ezt még csak tűrhetné a nép, ha az általa élelmezett had fegyelemben tartatnék. De ezen idegen zsoldosok a városokat és falvakat, kényök kedvök szerint foglalják el, mintha örökségök volna, nem gazdának, hanem rabszolgának tartva a ház urát. És nem kevesebb a panasz a hajdúk ellen, kik az országot bekóborolva, rabolnak, égetnek, gyilkolnak. Mind a két féle fegyveresek, honiak és idegenek, egyaránt bántják a parasztok, urak és papok javait: feltörik a templomokat, felássák a sírokat, hogy a halottakon található ékszereket elrabolják; gazdáikat veréssel, sebekkel illetik. sőt gyakran meg is ölik;

a férjektől hitveseiket, a szüléktől gyermekeiket, az anyák- 1602.
tól 8—9 éves lánykáikat, s az ártatlan, szemérmes szűzeket elrabolják, s meggyalázva csak nagy váltságért adják vissza. A nemesek általok házaikból kiűzetve, a várakba kénytelenek megvonúlni családjaikkal. A jobbágyok, elfoglalt vagy felgyujtott hajlékaikból vad állatok módjára erdőkbe, barlangokba, sziklaüregekbe kénytelenek menekűlni . . . De még a hegyek s erdőkben sem biztosak e rablóktól; felkutatják még ott is őket, hogy ruháiktól megfoszthassák. Dühök egyaránt kiterjed minden nemre, korra, osztályra; még az adószedőket is kirabolják, s a kirablottakat verésekkel, sebekkel terhelik. S így lőn, hogy számlanok, kik nemes vérből származtak, s egykor birtokaikon bőségben éltek, most rongyokkal fedve, éhesen, koldulva kénytelenek bujdosni . . . Ez siralmas képe a hajdan gazdag országnak; és mind e nyomornak nem kevésbbé okozója a féktelen katonaság, melytől még is védelmét várná, mint a török s tatár. Tudják a rendek, hogy e bajok jobbára a hadak fizettetlenségéből erednek. De az ország lakosainak bűne-e, hogy a hadak nem fizettetnek? Itélje meg ő felsége, itélje meg a világ, szabad-e e fizettetlen hadak martalékává dobni az országot?“ stb. [1]).

De ezen panaszok sem hatottak el a műhelyeibe temetkezett Rudolfhoz; a bajok legalább nem orvosoltattak. A rendek még is Mátyás főherczeg igéreteire, hogy részéről a nemzet bajainak enyhítésére minden lehetőt megteend, a végvárakba 2000 lovast, ugyanannyi gyalogot, s minden 20 házhely után egy-egy lovast, adóul pedig minden háztól a jobbágyok részéről 150, földesuraikéról 50 denárt, — Mátyás főherczegnek végre „az ország iránti szeretetéért s gondoskodásáért, melylyel annak nyomorait enyhíteni ügyekezik s védelméért, melyben, mint nem rég Fehérvár alatt, életét is veszélyezteté“, hálájok mellett házankint 20 denárt ajánlottak.

[1]) Katonánál: XXVIII, 91. kövv.

1602.

Illésházy viszályai a kormánnyal.

Élénk figyelmet vont magára ezen országgyülés alatt a kir. ügyigazgatónak Illésházy István ellen fölségsértés miatt indított keresete, mi utóbb nagy befolyást gyakorlott a mindinkább bonyolódó közügyekre. A kormány, hogy a maga érdekeit mind a vallás mind az adó ügyében az ekkoron évenkint tartott országgyüléseken annál sükeresebben támogattassa, nemcsak minden, régi szabadalmú, hanem újabban kiváltságot nyert mezővárosokat is gondosan meghívta a gyülésre. Ez történt már néhány gyülés alatt Modorral. Ugyanezt akarta tenni a kormány Sz. Györgygyel és Bazinnal is, melyeknek e czélból 1598-ban szabadalmat adván, megengedte, hogy magokat Illésházy Istvántól kiválthassák, ki e városokat neje, Pálfy Kata után 220 ezer frtért beiratkép birta. Illésházy, kinek ez nem lehetett inyére, e városok törekvéseit meghiúsítandó, az általuk példányul vett Modort akarta mindenekelőtt kiküszöbölni a rendek közől; s pártoltatva a rendek által, kik a megyéket ily kis városok által szintén nem örömest látták ellensúlyoztatni, az 1600-ki országgyülésen azt végre is hajtotta. A kormány azonban nemcsak Modor jogát helyreállította, hanem most Sz. György és Bazin kiváltságát is annyival inkább sürgeté, s Illésházyt, ki a maga jogait élesebben védelmezi vala, némi keresett ürügy alatt felségsértési váddal is terheltette. A véleményadásra felszólított tanácsosok itéletökben Illésházy bűnös volta fölött nem tudtak megegyezni, minek következtében a kormány, az országtanács és az 1601-ki országgyülés rendeinek közbenjárására késznek nyilatkozott elállani a keresettől, ha Illésházy sem gátolja tovább az említett két város kiváltságát. De István úr nem akart megválni birtokától s a káptalanok előtt óvást tévén, isten és a jövőkor itéletére hivatkozott. A vád e miatt újra felvétetett s Illésházy az 1602-ki országgyülés alkalmával megidéztetett. A a birák egyenkint, de egymástól most is eltérve küldék fel itéletöket a királyhoz [1]).

[1]) Rudolf lev. Erdődy Tamáshoz, 1602-ki jan. 10-ről, melyben őt

A háborút 1602-ben Haszán nagyvezér augusztusban Fehérvár vívásával kezdette meg, s az ős koronázási város, a német őrség hűtlensége miatt, a mohácsi vérnap évfordulati napján ismét török kézre került. Rosswurm, a király hadainak az évben fővezére [1]), idejét kártyázással elmulasztván, a város segedelmére már későn érkezett; visszatorlásul azonban, a nagyvezér távozta után Pestet vette meg, s abba német őrséget vetvén, Budát kezdé vívni; de a beállott tél őt onnan siker nélkül kényszerité elvonúlni. E közben Nádasdy és Thurzó Adonyt, Földvárt, Paksot és Tolnát vették meg [2]). 1602.

A király s kormánya viszásságai.

Az 1602-ki országgyülésről benyujtott panaszoknak, melyeket Rudolf tán nem is látott, legkisebb eredménye sem lett. A várnagyságokat mind több és több helyt idegenek foglalták el; a fizettetlen zsoldosok és a hajdúk pusztításai, rablásai nőttön nőttek. „A táborból a német had — úgymond Illésházy — a vármegyékre szálla; és mivel nekik nem fizettek, szabadon dúlták, rablották az országot: sem nemes ember háza, sem úré, a kinek vára nem volt, meg nem maradhatott". De már nem egyedül a katonaság féktelenségei tették tárgyát az ország panaszainak. A király folytonos távolléte s a kormányügyektől való visszavonúltsága következtében a német kamara és haditanács már a kormány s az ország közügyeiben is számtalan törvénytelenséget, jog- és alkotmánysértést követett el, melyeket a kü-

az Illésházy ellen tartandó törvényszékre meghívja (Az Erdődyek monyorókeréki levéltárából). Illésházy lev. Mátyás főhghez 1600 április 30-ról; két más levél ugyanahhoz, kelet nélkül. A kamarához 1600 nov. 8-ról; Unverzagt Farkas kamaraelnökhöz 1601. deczemb 5-ről. (Jancsó Imre gyüjteményéből). V. ö. Jászay Pál: A kir. városok szavazatjoga. Pest. 1843. Podhradszky: Illésházy J. élete. Új Magy. Muz. 1856. VI. füz. 302. kövv.

[1]) „Fő a hadban egy kevély, gonosz ember vala kártyás, részeges, német, Rosbur nevü, valami szegény nemből való". Illésházy évkönyve.

[2]) Istvánfy: Lib. XXXIII, 787. kövv.

1603. lönben jó akaratú Mátyás főherczeg sem volt képes igen korlátozott hatalmánál fogva meggátolni. Sőt a mindig bizalmatlan, mindig gyanakodó Rudolf néha csak azért sem adott helyt Mátyás közbenjárásának, nehogy annak hatalma a nemzetnek iránta nyilvánuló bizodalma által reá nézve veszélyessé váljon. Még a bizalom és hála nyilvánítása is bántá Rudolfot, melyet a rendek 1602-ben Mátyásnak szavaztak; s ez fő oka, hogy midőn az ország rendeit 1603-ban február 24-re Pozsonyba szokás szerint gyűlésre hívta, nem Mátyást, kit más ürügy alatt Németországba küldött, hanem Miksa főherczeget bízta meg annak megnyitásával.

A rendek látván, hogy ismét csak a végre hivattak össze, hogy az adót megajánlják, s annyiszor ismételt panaszaik daczára a főherczeg a királyi előadásokon kivül semmi egyébnek tárgyalására vagy elintézésére sincs felhatalmazva: a kivánt adót megajánlották ugyan, de Náprágyi Döme erdélyi püspököt, Révay Pétert és Joó János királyi személynököt panaszaik hosszú lajstomával Prágába küldötték. Mind Náprágyi április 15-kén a király előtt tartott beszédében, mind az ország rendei, a követek által benyujtott feliratukban [1]) élénk színekkel festik a számos bajokat, melyeket leginkább a királynak már 20 évi távollétéből származtattak: elpanaszolják az idegen zsoldosok s a szabad hajdúk iszonyú dúlásait és rablásait, mikben amazok már annyira mentek, hogy a kizsákmánylandó helységeket egymás közt felosztják; fájdalommal adják elő, hogy míg más tartományokba a király azoknak saját cancelláriáik által küldi rendeleteit, közügyeikről saját előbbkelő fiaikkal tanácskozik: a magyar ügyeket, a magyar cancelláriának csaknem eltörlése után, egyedül a német kamara és hadi tanács által intézteti; ezek által küldi rendeleteit, még azokat is, melyek az ország jogait, törvényeit, alkotmányát közelebbről illetik;

[1]) Mind a kettő Illésházy évkönyvében; az utóbbik e czím alatt: „Supplicatio Regni Ungariae".

elpanaszolják, hogy az ország birái mellőztetnek, tekintélyök a német hatóságok által lerontatik, az ország lakosai közönségesen s néha csekélység miatt is a bécsi kamara törvényszéke elébe idéztetnek; hol aztán, ki sem hallgatva, puszta vádra elitéltetnek; a magtalanul elhaltak jószágai, a mellékági örökösök kárára, a kamarától lefoglaltatnak stb. Isten irgalmára kérik tehát a királyt, állítaná helyre a közügyek alkotmányos kezelését, a hazai törvények eltiprott tekintélyét, s vetne gátot valahára a nemzet tűrhetetlen zsaroltatásának. 1603.

A király május 9-kén iratban adott választ a követeknek: hogy biztosokat küldend, kik a katonaság bepanaszlott kártételeit megvizsgálnák; hogy zsoldosaitól nem csak Magyarország, hanem egyéb tartományok is szenvednek, melyeken azok keresztül jőnek; hogy a háborútól e féle bajok el nem maradhatnak; egyébiránt részletesen kívánta előadatni a panaszokat [1]). De a követeket e válasz nem elégíthette ki, s egy rövid feliratban kijelentek, hogy miután panaszaik, kivált az egyes megyék külön beadott könyörgéseiben elég részletesen megírvák, egyebet nem tehetnek, mint még egyszer komolyan figyelmeztetik ő felségét, hogy ha a zsoldosok tűrhetetlen hatalmaskodásai meg nem fékeztetnek, a kétségbeesett nép maholnap fegyverhez fog nyúlni, minek következményeit előre nem lehet ellátni [2]).

A tatár khán, ki hadaival az országban Szigetvár és Pécs táján telelt, még az országgyülés alatt tűzzel vassal dúlá, rablá a dunántúli tartományt és Horvátországot. A rendesebb hadakozás azonban csak az őszszel kezdődött, midőn Rosswurm, Nádasdy és Kollonics Szigfrid egy török hadat Budánál megvertek, utóbb pedig Hatvant is meg-

[1]) Responsum suae Mattis ad Supplicationem Regnicolarum ddo 9-ae maji 1603. Illésházy évkönyvében.

[2]) Replicatio Legatorum ad Respons. suae Mattis ddo 10-a maji 1603. u. o. Ezen s még néhány más okmánynyal végződik Illésházy érdekes évkönyve.

1603. vették [1]) A haza ez évben két jeles fiát veszté el Zrínyi Györgyben és Nádasdy Ferenczben; amaz még a tavaszon, emez nem sokára említett győzedelme után halt meg.

Székely Mózes fejedelem.

Erdélyben ez alatt már ismét zajlott a háború. Básta, miután Székely Mózest az országból kiszalasztotta és Radulyt havasalföldi vajdaságába visszahelyezte, az év elején fizettetlen, de martalékkal megrakodott hadainak egy részét Szatmárba, Debreczenbe s Tokajba vezette át. Székely Mózes, az alkalommal élvén, a temesvári basától vezérlett török s tatár hadak kiséretében április havában a tartományba ment, Gyulafehérvárt, Kolozsvárt, több más városokkal együtt elfoglalta s magát fejedelemmé választatta. De uralkodása nem sokáig tartott. A nyár derekán, miután neki Szeben is meghódolt, tán hogy a székelyeket is pártjára kelni indítsa, Brassónál tábort ütött. Míg azonban ott időzék, Raduly vajda, bár vele nem rég szövetséget kötött, hitét megszegvén, julius 17-kén őt egy éjen váratlanul megtámadta. A meglepett törökök s tatárok rövid harcz után az éji tolongásban sok embert vesztvén, elfutottak; Székely maga sokáig vitézül ellentállott csekély számú magyar hadával, míg végre a nagy számú ellenségtől elnyomatván, megöletett. Oldala mellett estek el Bogáthy Miklós, Toldy István, Perusich Máté, Szentpály János és többen mások, mintegy 4000 magyarral, székelylyel; Bogáthy Menyhért s Bethlen Gábor csak egy kis csapattal menekült Dévára. Néhány hét múlva Básta, miután az Eperjesen nem rég meghalt Dobó Ferencz kincseit s javait lefoglalta [2]), németek, vallonok s hajdúkból álló hadakkal ismét megjelent a tartományban, s a temesvári basát, ki vereségét megboszúlni jött, újabban is megverte. Rudolf tíz tagból, nagy részben németekből, álló bizottmányt nevezett ki, mely Básta elnöklete alatt a német

[1]) Istvánfy: Lib. XXXIII, 793. 800. kövv.

[2]) Dobó örököse, özv. Perényi Zsófi csak egy év múlva nyerhette vissza javait, midőn Kollonics nejévé lett. Bethlen F.: V, 174. és Bocskay manifestuma.

kamara által elejökbe szabott utasítás szerint igazgatná a tartományt. A kegyetlen ember zsarnok kényét ezentúl még keservesebben megsinylette Erdély [1]). 1603.

E közben Magyarországon is mindinkább forrongni kezdének a kedélyek, s a hadi eseményeknél a belügyek itt is élénkebben foglalkodtaták ez év alatt a közfigyelmet; mert mik az országgyülés eloszlása után történtek, nem oly neműek valának, hogy az elkeseredett kedélyeket megnyugtathatták volna. A német kamara, tekintélye sérelmét látta a rendek ama panaszaiban, melyeket ezek törvénytelen hatalom-terjeszkedései s az ország ügyeibe avatkozásai ellen emeltek; és még inkább daczolni kezdett az elbúsult nemzettel. Illézházy István ügyében, mely az országgyülés alkalmával a kir. helytartó, Pethe Márton kalocsai érsek, alatt tartott rendkivüli törvényszék által újabb tárgyalás alá fogatott, s melyben a birák véleménye egymástól ismét elágazó vala [2]), Istvánfy Miklós nádori helytartó Prágába hívatott, hogy a birák többségének iratban felküldött véleménye szerint, a vádlott ellen mondja ki a kárhoztató itéletet. De Istvánfy kinyilatkoztatta, hogy egyes birák véleménye nem elégséges az itélet hozására, s a hazai törvények által tiltatik, magyar ellen külföldön mondani itéletet. Unverzagt Farkas, kamarai elnök, ki a vádlott szép jószágaira áhítozott, ezután Jóo Jónos kir. személynököt idézte fel, bizton remélvén, hogy e tisztviselő, ki Illésházyval viszályban volt, az itéletet meghozván s kihirdetvén, őt czéljára segítendi. Tartott ettől maga Illésházy is, miért a személynök ellen előzőleg vádat emelt, annak egy levelét, mutatván elő, melyben a király s főherczegek ellen még élesebb kifejezések foglaltattak, mint a melyek miatt ő fogatott kereset

A kedélyek forrongása.

[1]) Istvánfy: e. h. 794. Nagy Szabó Ferencz, Gr. Mikó Imrénél: e. h. I, 78. Bethlen: V, 175. Pray: Ep. Proc. III, 260.

[2]) Copia Actorum in causa fisci contra Dnum Illésházy penes supplicationem ejus revisa subsecutorum. Anno d. 1603. die 24. febr. (Jancsó Imre gyüjteményéből).

1603. alá [1]). Unverzagt kapott az alkalmon, s reá vette Rudolfot, hogy mind a kettejöket Bécsbe idéztesse s fogassa el. Illésházy, szerencséjére, mindjárt Bécsbe érkezte után értesült a veszélyről, s azonnal megfordulván, haza, onnan pedig kincseivel Lengyelországba menekült. Jóo János személynök azonban, ki a titkos tervről mit sem tudott, elfogatván börtönbe záratott; jószágai, valamint Illésházyéi is elkoboztattak. A kamara, úgylátszék rémszabályok által, akarja elnémítani a nemzet panaszait. Többen mások is perbe fogattak. Homonnay Györgytől Terebes, Mágócsy Ferencztől Regécz foglaltatott le; Homonnay Bálint, amannak unokaöcscse fej- és jószágvesztésre ítéltetett [2]).

A honi alkotmányos törvények, a személy és birtokjogok e sérelmei kapcsolatban a katonaság féktelen zsarlásaival s pusztításaival Magyarországon szintúgy mint Erdélyben oly nagy ingerültséget ébresztettek az ország lakosaiban, miszerint még csak valamely osztályérdek különösebb sérelmének kellett hozzájárulni, hogy az indulatok forrongása lázadásig emelkedjék. És megtörtént ez is az 1603-ki nov. 11-kén kelt rendelet által, mely szerint a kassai tanács és polgárközség a még Nagy-Lajostól épitett sz. Erzsébet templomát, melyet az evangelikus hitfelekezet mintegy 50 év óta bírt, az Egerből ide menekült kath. káptalannak átadni kötelezteteti. A kassai főkapitány, gr. Belgiojoso Barbiano Jakab egyszersmind parancsot vőn, e kormányrendeletet erőhatalommal is végrehajtani. A városi hatóság ellentállott s a főkapitány erőszakhoz nyúlt. A templomot 1604-ben,

[1]) A személynök levelében egyebek közt ez állott: „Ezt látjuk, hogy mind nemzetségünknek, marhánknak és mi magunknak el kell fogyni ez német nemzetség miá. Ha császárhoz megyünk panaszlani, papirossal adnak választ: ha herczeg urunkhoz megyünk, nevetéssel adnak választ. Azért most volna ideje, hogy dolgunkhoz látnánk és ne mulatnánk". Podhradszkynál: Illésházy élete e. h. 306.

[2]) Extractus ex literis Dni C. H. die 3-a decemb. datis. A perhez tartozó irmány. Istvánfy: XXXVII, 798. Podhradszky: e. h. 303.

január 6-kán fegyveresen lefoglalta s az egri káptalannak 1603.
adta át; az evangelikus lelkészeket a városból kiűzte, s ennek büntetéseül összesen 28 faluból álló jószágait a kincstár számára foglalta le. A túlságos és helytelen szigor, mely a várost minden törvénylátás nélkül sujtotta, nem kevésbbé sérté a polgárokat, mint azon gyalázó kifejezések, melyekkel Belgiojoso a városi tanácshoz küldött parancsában a templomot az evangelikusok isteni szolgálata által megfertőztetettnek állítá, s mint azon gúnyos elutasítás, melyet a városnak a szenvedett sérelem bepanaszlása végett Prágába küldött követei Rudolf miniszterеinek részéről tapasztaltak. Ez volt nálunk elő jelentékenyebb fellépése az ellenreformationak, melyet Ferdinánd főherczeg Stajerországban már több évek előtt nagy hévvel megkezdett, s ösztönzéseire Rudolf is mind Magyarországban, mind Erdélyben követni határozott [1]). A kényuralom és ellenreformatio, valamint egy időben tünnek fel történelmünk mezéjén: úgy együtt is lőnek ikerforrásaivá azon forrongások és lázadásoknak, melyeknek szomorú jelenetei, egy hosszú századon át, a török elleni harczokkal párhuzamosan, s velök gyakran egybeszövődve, annyi nyomort annyi szenvedést árasztottak nemzetünkre, a vallási s polgári szabadságot azonban végre még is megmentették.

Ily körülmények közt nyitotta meg Mátyás főherczeg 1604.
1604-ben, febr. 3-kán a pozsonyi országgyülést. Az elkese- Országgyülés.
redettség, mely az urak s a rendek közt többséget alkotó evangelikus hitfelekezetűek kedélyét a kassai események miatt elfogta, hamar átterjedt a Karok és Rendek egész testületére; mert a régi s újabb sérelmek miatt azoknak is számtalan volt a panaszuk, kik magokat a kassai események által érdekelve nem érezték. Az országgyülés felette zajos lőn. Felhordattak az ország régibb s újabb sérelmei, s orvoslásuk sürgettetett. Különösen nagy hévvel vívtak az evan-

[1]) Katonánál: XXVIII, 189. — Laczkó Máté, Gr. Mikó Imrénél: Erd. Tört. Ad. III, 41. Sárospataki Krón. Tört. Tár. IV, 63.

1604. gelikus rendek a kassai templomért s vallásuk szabad gyakorlatának biztosításáért. Mátyás főherczeg, ki erre nézve felhatalmazva nem volt, biztatásokkal s közbenjárásának igéretével ügyekezett a rendeket lecsillapítani. Biztosítván őket, hogy folyamodványaikat, a maga kérelmeivel is támogatva, ő felségének már átküldötte, végre odavitte az ügyet, hogy a rendek mind a múlt éviekkel egyenlő adót s hadi segélyt megajánlották, mind egyebekre nézve is megalkották a törvényczikkelyeket. Az evangelikus rendek azonban, kik magokat folyamodványaikban a kk. és rr. többségének nevezték, kérelmeikre hasztalan várták a király válaszát; sőt a körülményekből s a király mellett befolyással bíró egyének elveiből ítélve, attól tartának, hogy az egyátaljában nem leend kedvező rájok nézve. Mielőtt tehát szétoszlottak, ápril 8-kán oly értelmű óvást tettek Istvánfy Miklós nádori helytartónál, hogy, ha kérelmeik ellenére bármi rendelet bocsáttatnék ki, mely vallásuk gyakorlatának szabadságát sérti, annak eleve is ellentmondanak; s ha e miatt a béke megzavartatnék, okai annak nem ők lesznek [1]).

Rudolf a felterjesztett 21 törvényczikkelyre három hét múlva, máj. 1-jén adta ki megerősítését, úgy mindazáltal, hogy azokhoz egy 22-dik t. czikket kapcsolt, mely válaszul szolgált az evang. rendek kérelmeire, s melynek következő a veleje: Ő felsége azoknak folyamodványát, kik magokat Magyarország rendei többségének nevezik, de a kik magokat név szerint kijelölni felszólítva sem akarták, kedvetlenséggel értette. Ő felsége nem emlékezik, hogy őket vallásuk szabadságában sértette, vagy valamely templomaikat s azok

[1]) Erdélyre nézve az ellenreformatiot Rudolf az 1604-ki októb. 28-kán kelt levelében e szavakban fejezte ki: „Nihil magis habemus in votis, quam ut redacta ad obedientiam Transilvania, et impias, ex illa haereses exstirpare, et divini numinis verum cultum iterum in ea instaurare, atque orthodoxam et cath. religionem . . . ubique propagare et firmare possimus". Kazy: Hist. Univ. Tyrnav. 75. V. ö. Sárospataki Krón. e. h. 64.

jövedelmét az említett rendek jószágain elvétette volna. Ő 1604.
felsége tehát annál kevesbbé adhat helyt követeléseiknek, mivel ezekből azt látja, hogy vallásgyakorlati szabadságuk sürgetésében a királyi városokkal egy czélra működnek, holott ezek a korona s király birtokai lévén, hozzájok semmi közük. Minthogy pedig ő felsége, dicső elődei nyomán a római kath. hitvallás buzgó híve, s azt tartományaiban, s különösen az annyiféle eretnekségtől elárasztott Magyarországban is virágoztatni s terjeszteni kívánja; ezennel megújítja valamennyi elődeinek e vallás érdekében alkotott rendeleteit s törvényeit. Nehogy pedig ilyféle vallási vitatkozások, a közügyek tárgyalását késleltessék, azokat végkép éltiltja, s rendeli, hogy ilyetén nyugtalanok s újítók az elődei törvényeiben kiszabott büntetésekben marasztaltassanak el [1]).'

III. Mohammed szultán 1604 elején meghalálozván, utóda, a még kiskorú Ahmed alatt a török kormány Rudolfnak békét ajánlott; minek következtében ez Szuhay István egri püspököt, Erdődy Tamás dunántúli főkapitányt, Althan Adolf esztergomi és Molard János komáromi várnagyokat márcz. elején a béke felett alkudozni Pestre küldötte. Minthogy azonban a törökök Győr és Esztergom, a királyiak pedig Eger és Kanizsa városokat kivánták a béke díjául, az alkudozás eredménytelen maradt, s a felek ismét fegyvert ragadtak. Mohammed nagyvezér szeptember első tizedében 70 ezer emberrel a Rákoson ütött tábort; miután pedig Pestet és Hatvant várnagyaik felgyújtván odahagyták, néhány nap múlva Esztergomot szállotta meg. Rudolf hadai, melyeknek vezérletére Básta György hívatott ki Erdélyből, Esztergommal szemközt, Párkánynál szálltak táborba s a várbeliekkel híd által tartván fenn a közlekedést, az ellen-

[1]) Corp. Jur. Hung. I, 637. Istvánfy: Lib. XXXIII, 806. Lampe (Ember Pál): Hist. Eccl. Referm. in Hung. et Trans. 332. Szirmay: Notitia Hist. Comit. Zemplén. 108.

1604. séggel több ízben szerencsésen csatároztak. A nagyvezér, látván hogy sem az ostrommal, sem az újabban megkisértett békealkuval nem érhet czélt, októb. 11-kén Budára, onnan utóbb haza vezette seregeit [1]).

A magyarokat ekkoron a török háborúnál már élénkebben foglalkodtatták a belküzdelmek, melyekkel a vallási s polgári szabadságért vívott százados harczok megkezdettek.

---

[1]) Istvánfy: e. h. 803. Rudolf levele Albert főherczeghez Hatvaninál: III, 165.